EDWARD GIBBON

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

4. CİLT

Çeviren:
Asım Baltacıgil

indie
tarih

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ

4. CİLT

(M.S. 475 – M.S. 594)

indie

İndie **33** • Tarih **4** • Roma Tarihi **4**

Kitabın Adı:

Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (4. Cilt)

Yazar: **Edward Gibbon**

Çeviren: **Asım Baltacıgil**

© 2019 İndie Yayınları

Sertifika No: **35058**

ISBN: **978-605-69688-2-2**

SET ISBN: **978-605-81953-8-7**

Basım Tarihi: **Kasım 2019**

Editör: **Halûk Kürşad Kopuzlu**

Son Okuma: **Neşe Polat**

Kapak Tasarımı: **Saim Aktan**

Baskı-Cilt: **Ana Basım Matbaa** Mahmutbey Mah.
Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş Merkezi No 6/13
Bağcılar/İstanbul

indie

Rasimpaşa Mh. Nuh Bey Sk. No: 15/A Kadıköy/İstanbul
www.indie.com.tr | indie@liberplus.com.tr

Edward Gibbon

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

4. CİLT

Çeviren:
Asım Baltacıgil

indie

İÇİNDEKİLER

XXXIX. BÖLÜM (M.S. 475 - M.S. 527).....9
Zeno ve Anastasius Doğu İmparatorları
Ostrogot Hükümdarı Theodoric'in Doğumu, Eğitimi
ve İlk Başarıları
İtalya'ya Yayılma ve Fetih
İtalya'da Got Krallığı
Batı Devleti
Sivil ve Askerî Yönetim
Senatör Boethius
Theodoric'in Son Faaliyetleri ve Ölümü

XL. BÖLÜM (M.S. 518 - M.S. 541).....51
Justin'in Tahta Çıkışı
Justinian'ın Saltanatı
I. İmparatoriçe Theodora
II. Circus Hizbi ve Constantinople Başkaldırması
III. İpek Ticareti ve Zanaatkârlığı
IV. Maliye ve Vergiler
V. Justinian'ın Anıt Yapıları
Ayasofya Kilisesi
Doğu İmparatorluğu'nun Tahkimatı ve Sınırları
Atina Okullarının ve Roma Konsüllüğünün Kaldırılması

XLI. BÖLÜM (M.S. 533 - M.S. 540).....133
Justinian'ın Batıdaki Fetihleri
Belisarius'un Karakteri ve İlk Savaşları
Vandalların Afrika'daki Krallığını Ele Geçirmesi ve
Ortadan Kaldırması
Zaferi
Gotlarla Savaş
Sicilya'yı, Napoli'yi ve Roma'yı Alması
Gotların Roma'yı Kuşatması
Geri Çekilmeleri ve Kayıpları
Ravenna'nın Alınışı
Belisarius'un Zaferi
Mutsuzlukları ve Aile Acıları

XLII. BÖLÜM (M.S. 527- M.S. 565).....223
Barbar Dünyasının Durumu
Lombard'ların Tuna'da Yerleşimi
Slav Oymakları ve Akınları
Türklerin Kökeni, İmparatorluğu ve Elçileri
Avarların Kaçışı
Pers Kralı I. Chosroes ya da Nuşirevan
Saltanatının Refahı ve Romalılarla Savaşları
Colchian ya da Lazic Savaş
Justinian İmparatorluğu'nun Zayıflığı

XLIII. BÖLÜM (M.S. 535- M.S. 594).....283
Afrika'nın Başkaldırması
Totila'nın Got Krallığını Yeniden Kurması
Romanın Alınması, Yeniden Alınması

Ostrogotların Yok Edilmesi Frankların ve Almanların Bozguna Uğratılması
Belisarius'un Son Zaferi, Gözden Düşmesi ve Ölümü
Justinian'ın Ölümü ve Karakteri
Kuyrukluyıldız, Deprem ve Salgın Hastalık

XLIV. BÖLÜM.....347
Roma Hukuku Düşüncesi
Krallarca Yayımlanan Yasalar
Decemvir'lerin On İki Levhası
Halk Yasaları
Senato Kararnameleri, Magistra'ların ve İmparatorların Fermanları
Hukukçuların Otoritesi
Justinian'ın Codex'i, Pandects'i, Novels'i ve Kurumları
I. Kişi Hakları
II. Eşya Hukuku
III. Haksız ve Özel Eylemler
IV. Suçlar ve Cezalar

XXXIX. BÖLÜM

Zeno ve Anastasius Doğu İmparatorları

Ostrogot Hükümdarı Theodoric'in Doğumu, Eğitimi ve İlk Başarıları

İtalya'ya Yayılma ve Fetih

İtalya'da Got Krallığı

Batı Devleti

Sivil ve Askerî Yönetim

Senatör Boethius

Theodoric'in Son Faaliyetleri ve Ölümü

(M.S. 475 - M.S. 527)

Batıdaki Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Justinian'ın anılmaya değer saltanatına değin geçen yarım yüzyıllık bir zaman parçası içerisinde Constantinople (İstanbul) tahtına birbiri peşinden çıkan Zeno, Anastasius ve Justinus'un sönük adları ve bunlar üzerine gerçeği yansıtmayan tarih bilgileri bulunmaktadır. O dönem içerisindeyse İtalya yeniden canlanmış ve eski Roma'nın en üstün ve en yiğit yurttaşları arasında heykeli bulunması gereken bir Got kralının yönetimi altında refaha kavuşmuştur.

THEODORIC'İN SOYU VE EĞİTİMİ

Amali'lerin[1] on dördüncü torunu olan Ostrogot Theodoric, Attila'nın ölümünden iki yıl sonra Viyana[2] dolaylarında bir yerde dünyaya geldi. Bir zafer Ostrogotların bağımsızlığını sağlamıştı ve üç kardeş, Walamir, Theodemir ve Widimir bu savaşçı ulusu birlikte yönetiyor ve Pannonia'nın biraz ıssız olmakla birlikte verimli toprakları olan bölgesindeki kantonlarda yerleşmiş bulunuyorlardı. Uyrukları ayaklanmışlardı. Bu kargaşayı fırsat bilen Hunlar hızlı bir saldırıda bulundularsa da Walamir, yalnız kendi

1. Jornandes (*de Rebus Geticis*, b. 13, 14, s. 629, 630, [ed] Grot) Domitianus zamanına doğru yaşamış bulunan Anse'ler ya da "yarı tanrı"dan itibaren Theodoric' in soy kütüğünü vermiştir. Amali'lerin krallık soyunu ilk kutlayan Cassiodorus (*Variar.*, VIII, 5, IX, 25, X, 2, XI, l) Theodoric'in torununun on yedinci sırada olduğunu söylüyor. Peringsciold (Cochlaeus'un İsveçli eleştirel baskısının editörü, *Vit. Theodoric*, s. 291 vd., Stockholm, 1699) İsveç masalları ya da gelenekleriyle bu soy kütüğünü doğrulamaya çalışıyor.

2. Dosdoğru konuşmak gerekirse, Pelso (Nieusiedler-see) Gölü kıyısında, Marcus Antoninus'un derin düşüncelerini kaleme aldığı yer olan Carnuntum'un yakınlarında bir yerde gözlerini dünyaya açtı (Jornandes, b. 52, s. 659; Severin., *Pannonia Illustrata*, s. 22; Cellarius, *Geograph. Antiq.*, c. 1, s. 350).

kuvvetleriyle bu saldırıyı önledi. Hunların yenilgi haberi Theodemir'in uzaktaki yerleşim merkezine ulaştığı sırada onun da gözde cariyesi, kendisine ardıl olacak bir oğlan çocuğu dünyaya getiriyordu. Bu çocuk sekiz yaşına gelince babası, çok büyük acıya katlanarak, halkın yararı uğruna onu, yılda üç bin altın karşılığında satın almayı kabullenen İmparator Leo'ya, ittifak tutağı olarak teslim etti. Krallık rehinesi, Constantinople'da titizlik ve sevecenlik içerisinde bakılarak yetiştirildi. Fiziksel olarak savaşın bütün gerekli şartlarına göre eğitim aldı; ruh ve ussal yapısı da aydın görüş ve düşünce becerilerini kazandı. En yetenekli bilim insanlarının okullarında yetiştiyse de Yunan sanatlarını benimsemedi. Bilginin birincil ögelerine hep yabancı kaldı; öyle ki İtalya kralının yazıya yabancı kalması yüzünden imza olarak kullanması için kaba bir "im" uyduruldu.[3] On sekiz yaşına gelince imparator, iyi niyetini ve güvenlerini kazanmak istediği Ostrogotların arzusu üzerine onu geri verdi. Walamir bir savaşta ölmüştü; üç kardeşin en küçüğü olan Widimir, İtalya ve Galya'ya bir barbar ordusu göndermiş, tüm ulus, Theodoric'in babasını kral olarak tanımıştı. Korkunç uyrukları, atalarının tüm değerliliklerini taşıdığını kısa zamanda kanıtlayan genç Theodoric'in[4] boy ve posuna hayran kaldı. Altı bin gönüllünün başında, kamptan gizlice ayrıldı ve serüvenler aramaya koyuldu. Singidunum ya da Belgrad'a dek Tuna (Danube) boyunu izledi, kısa bir süre sonra, yenmiş olduğu ve boğdurduğu bir Sarmat kralının bıraktıklarıyla birlikte babasına kavuştu. Ne var ki bütün bu galibiyetler ancak zafer kazandırıyor ama giyecek ve yiyecek konusunda yenilmez Ostrogotların

3. Adının ilk dört harfi (ΘΕΟΔ), altınla işlenmiş bir tahta kalıba delinerek belirtilmişti. Bu kalıp kâğıt üzerine konuluyor, kral, kalemini harflerin yanlarından geçiriyordu (Valesian ad calcem Amm. Marcellin., s. 722). Bu doğruluğunda kuşku olmayan bilgi, Procopius'un ve en azından çağdaş Gotların tanıklığının (*Gothic.*, 1, I, b. 2, s. 31l) Ennodius'un (*Sirmond Opera*, c. I, s. 1596) ve Theophanes'in (*Chronograph*, s. 112) belirsiz övmelerinden daha etkili sayılmaları gerekir.

4. "Statura est quae resignet proceritate regnantem." (Ennodius, s. 1614). Pavia piskoposu, daha doğrusu o sırada piskopos olmayı hayalini taşıyan papaz, sonra da efendisinin rengini, gözlerini, ellerini vb. övdü.

sıkıntısına çare olamıyordu. Hep birlikte Pannonia'yı bırakarak, Bizans merkezinin yakınlarında, birçok Got oymağının yerleşerek övünç ve refah içerisinde yaşadığı, Tanrı'nın lütfuyla zengin ve verimli kılınmış topraklara geçmeye karar verdiler. Çok sayıda olaylarla tehlikeli düşman olabileceklerini tanıtlamış bulunan Ostrogotlar, barışı ve sözlerinde duracaklarını pahalıya sattılar. Toprak ve para aldılar ve babasının ölümünden sonra Amali'lerin kalıtsal tahtına çıkan Theodoric'in buyruğu altında Aşağı Tuna'nın savunmasını üstlendiler.[5]

ZENO'NUN SALTANATI (ŞUBAT 474-9 NİSAN 491)

Krallar soyundan yetişmiş bir kahramanın hiçbir ruhsal ve bedensel niteliği bulunmadan, hiçbir kral soyundan gelme niteliğine ve yüksek yetilere sahip olmadan Roma erguvanını kuşanan aşağılık Isauria'lıdan tiksinmesi doğaldı. Theodosius soyunun sönmesinden sonra Marcianus ve Leo, yaradılışları gereği, Pulcheria'nın ve senatonun seçimini kabullendiler. Bu iki hükümdardan sonuncusu, söz dinleme ve minnet borcunu imparatora ağır biçimde ödeten Aspar'ın ve ailesinin katilinin eliyle tahta çıkabildi, bu yüzden de lekelenmiş oldu. Kızı Ariadne'nin oğlu olan torunu henüz çocuk yaştayken Leo'nun ve Doğu İmparatorluğu'nun hiçbir itirazına uğramaksızın onun vârisi oldu; Isauria'lı olan babası mutlu Trascalisseus, bu barbar adını bırakarak Yunan adı olan Zeno'yu aldı. Büyükbabasının ölümünde oğlunun tahtına saygıyla yaklaştı ve bir lütuf olarak imparatorlukta ikinci adam olmayı kabul etti. Genç çalışma yoldaşının ansızın ve zamansız ölümü, tutkusunu bundan daha iyi destekleyici durum bulunamayacağından, kendisi üzerinde kuşkuların doğmasına neden oldu. O sıralarda Constantinople Sarayı'nı kadınlar ve bunların tutkuları yönetiyordu. Leo'nun dul eşi Verina, imparatorluğu

5. Jornandes'te (b. 52-56, s. 689-696) ve onu yanlışlıkla Walamir'in oğlu sanan Malchus'ta (*Excerpt. Legat.*, s. 78-80) Ostrogotların durumu ve Theodoric'in ilk yılları üzerine ayrıntılı bilgiler vardır.

kendi malı olarak ilan edip, Doğu'nun asasını eline vermiş olduğu nankör uşağı tahttan indirmeye kalkıştı.[6] Başkaldırmadan haber alan Zeno, ivedilikle Isauria dağlarına kaçtı ve aşağılık senato, oy birliğiyle, Afrika seferindeki alçaklığı bilinen Verina'nın kardeşi Basiliscus'u işbaşına çağırdı.[7] Ne var ki gaspçının saltanatı bunalımlı ve kısa süreli oldu. Basiliscus, kız kardeşinin sevgilisini öldürttü. Onun, hoppa ve küstah karısı Harmatius'a hakaretamiz davranışlarda bulundu. Harmatius, Asya tevazusu içerisinde Achilles soyadını alıyor ve giysilerini kuşanıyordu.[8] Memnun olmayanlar Zeno'yu kaçtığı yerden geri çağırdılar; ordu komutanlarını, başkenti ve ne düşmanlarıyla karşılaşmayı ne de onlardan bağışlanmayı istemeyi göze alabilen ve bütün ailesini, yüreğinde insanlık taşımayan bir galibin açlık ve soğuk acılarına çarptırmasına bırakan Basiliscus'u ele geçirdiler. Gözüpek Verina ne boyun eğiyor ne de huzur içinde yaşayabiliyordu. Ordusuna komuta etmekte olan generali yitirdiği halde çabasını sürdürdü. O komutanın saygınlığı yok olduktan sonra isteğini elde etti. Suriye'de ve Mısır'da yeni bir imparator ortaya koydu. Yetmiş bin kişilik bir ordu kurdu ve o çağın geleneklerine inanmak gerekirse, Hristiyan keşişlerin ve pagan büyücülerin önceden bildikleri gibi, son soluğunu verinceye dek verimsiz başkaldırılarla yaşadı. Entrikaları Doğu'yu altüst ederken, kızı Ariadne tatlılığının ve bağlılığının bütün kadınlık nitelik ve erdemleriyle ün salmaktaydı. Kaçışında kocasını yalnız bırakmadı ve dönüşünde annesinden eşini bağışlama lütfunda bulunmasını yalvararak istedi.

ANASTASIUS (11 NİSAN 491-8 TEMMUZ 518)

Zeno'nun ölümünde Ariadne, bir imparatorun kızı, anası ve

6. Theophanes, (s. 111), eyaletlere yazılan mektupların birer kopyasını veriyor: "ἵστε ὅτι βασίλειον ἡμέτερόν ἐστι... καὶ ὅτι προεχειρησάμεθα βασιλέα Τρασκαλλισαῖον." Bir kadının savları, ilk Caesar'ların tutsaklarını hayrete düşürürdü.
7. XXXVI. Bölüm'e bakınız.
8. Suidas, c. I, s. 332, 333, (ed) Kuster.

dulu niteliğiyle, evlenmek üzere elini ve imparatorluğu, sarayın eski hizmetkârlarından Anastasius'a verdi. Anastasius, yirmi yedi yıl orada kalacak ve onun kıymeti, halkın beğenisini yansıtan şu sözlerle kanıtlanacaktı: "Bildiğiniz gibi saltanat sürün!"[9]

THEODORIC'İN HİZMETLERİ VE BAŞKALDIRMALAR (475-488)

Zeno, Ostrogotların kralına, korkunun ya da sevginin sunabileceği her şeyi bol bol verdi. Ona patricius ve konsüllük rütbesi, saray birlikleri komutanlığı, sanatsal bir heykel, çok sayıda para, oğul adı, zenginliği ve soyluluğu ile tanınmış bir eş bulma sözü bağışladı. Uzun süre hizmet etme isteğinde bulunan Theodoric, iyilikçisinin davasını gözüpeklikle ve bağlılıkla savundu. Hızlı yürüyüşü, Zeno'nun yeniden makamını kazanmasında yardımcı oldu. İkinci ayaklanma sırasında Walamir'ler Asya asilerini öyle kovalayıp sıkıştırdılar ki imparatorluk birlikleri bu yüzden kolayca zafer kazandılar.[10] Ne var ki sadakat göstermiş olan hizmetkâr, birdenbire korkunç bir düşman kesildi ve Constantinople'dan Adriyatik'e dek her yanı savaş alanına döndürdü. Birçok bayındır kent alevler içerisinde kaldı ve tutsak köylülerin sağ ellerini kesen bu yabanıl Gotlar Trakya'nın hemen hemen tüm tarımını yok ettiler.[11] Theodoric, hak hukuk tanımazlık, nankörlük ve doymak

9. İki çağdaş olan Malchus ile Candidus'un tarihleri kayıptır. Bu tarihlerden kimi alıntılar ve bölümler Photius'ta (LXXVIII, LXXIX, s. 100-102), Constantine Porphyrogenitus (*Excerpt Leg.*, s. 78-97) ve Suidas'ın *Lexicon*'unun çeşitli yazılarında bulunmaktadır. Marcellinus'un kroniği (*Imago Historiae*), Zeno'nun ve Anastasius'un saltanatlarına ilişkin orijinal bir belgedir. Son kez olarak burada, Tillemont'un (*Hist. des Emp.*, c. VI, s. 472–652) yaptığı doğru derlemelere ne denli borçlu olduğumu söylemeliyim.

10. "In ipsis congressionis tuae foribus cessit invasor, cum profugo per te sceptra redderentur de salute dubitanti." Ennodius, kahramanını, Etiyopya'ya, Yengeç dönencesinin ötesine, uçan bir ejderhanın üzerinde göndermektedir (s. 1596, 1597, c. 1, Sirmond.). Valesian'dan kalan yazılı bölüm (s. 71), Liberatus, (*Brev. Eutych.*, b. 25, s. 178) ve Theophanes'inki (s. 112) daha yalın ve daha akla yatkın tanıklıklardır.

11. Bu zalimce hareketler, Walamir'lere bakarak daha az barbar olan Triarian Gotlarına yüklenmektedir. Ne var ki birçok Roma kentinin yakılıp yıkılmasını Theodemir'in oğlu

bilmezlik suçlamalarına uğradıysa da bunlar için özür dilemek yerine durumunun acımasız zorunluluğunu gösterebilirdi. Kral olarak değil ama kölelikte gözüpekliğini yitirmemiş ve gerçek ya da imgesel bir onura saldırışın etkileyemeyeceği kan dökücü bir halkın yöneticisi niteliğiyle saltanat sürdü. Ostrogotların yoksulluğuna çare bulmak olanaksızdı. Çünkü imparatorlardan bol bol aldıkları paraları gereksiz harcamalarla kısa sürede tüketip bitiriyorlar, en verimli topraklar onların elinde kıraç duruma düşüyordu. İmparatorluk eyaletlerindeki çalışkan insanlardan tiksinmekle birlikte onlara imreniyor, yiyecekleri tükenince savaşa ve yağmaya başlıyorlardı. Theodoric, Bizans Sarayı, Basiliscus'un yanında yer alan bir Got oymağına saldırmak için onu parlak ve aldatıcı sözler vererek seçtiği zamana değin Scythia sınırlarında sessiz dingin bir yaşam sürdürme isteğini açıklamış ya da hiç değilse böyle bir eğilim göstermişti. Mæsia'dan ayrıldı. Kendisine, ayrılmadan önce verilen resmi güvenceye göre, Adrianople'da (Edirne) ona yardımcı olmak üzere büyük bir araç gereç ve cephane katarı, sekiz bin atlı, otuz bin piyade ile Heraclea'da (Marmara Ereğlisi) ordugâh kurmuş Asya lejyonlarını bulacaktı. Çekememezlik bu önlemleri gerçekleştiremedi. Trakya'da ilerledikçe, önünde korkunç bir sessizlik oluşuyordu. Peşinden gelen askerleri çok sayıda atlar, katırlar ve arabalar, Sondis Dağı'nın kayalıkları ve uçurumları arasında öncülerince dağınıklığa uğratılmışlardı. Orada Triarius'un oğlu Theodoric'in silahları ve sövüp saymaları ile bitkin hale geldiğini anladı. Usta rakibi yüksek bir yerden Walamir'lerin kampına seslendi. Onların çocuk yaştaki generalini, çılgın, andını bozmuş, katil, ailesinin ve ulusunun düşmanı diye suçladıktan sonra konuşmasını şöyle sürdürdü: "Romalıların hep Gotları yine başka Gotların kılıcıyla yok etme politikası kullandıklarını bilmiyor musunuz? Düşünmüyor musunuz ki doğa kurallarına aykırı olan bu savaşın galibi, yatışma bilmez bir kin ve öcün kurbanı olacaktır? Benim ve senin müttefikimiz olan ve ölümlerini gör-

yaptırmıştır denilmekte ve o suçlanmaktadır Malchus (*Excerpt. Leg.*, s. 95).

dükleri için bugün senin çılgınca tutkun yüzünden dullarımın acı çektiği o savaşçılar neredeler? Gözlerini kamaştırarak bayrağının altında toplanmak üzere ocaklarını bırakarak koşup gelen bu askerlerin sahip olduğu varlıklar nerede? Her birinin üç ya da dört atı vardı, şimdi seni Trakya bozkırlarında, tutsaklar gibi yaya olarak izliyorlar; bunları, okka ile altın edineceklerini söyleyerek kandırdın. Halbuki bu yiğitler de senin gibi özgür ve senin gibi soyludurlar." Gotların karakterine bu denli uygun bir söylev, hoşnutsuzların bağırıp çağırmalarına yol açtı. Theodemir'in oğlu da yalnız bırakılacağından korkarak Roma'nın alçaklığına öyküdü.[12]

Theodoric, birleşik Gotların başında Constantinople'u tehdit ettiği ve kendisine bağlı bir birlikle dağlara ve Epirus kıyısına çekildiği gibi değişik durumlarda ihtiyattan ve kesin kararlılıktan şaşmadı. Triarius'un[13] oğlunun beklenmedik ölümü, Romalıların korumak için özen gösterdikleri dengeyi bozdu. Tüm ulus, Amali'lerin üstünlüğünü tanıdı, Bizans Sarayı da utanç verici bir anlaşma imzaladı.[14] Senato, Gotların güçlerini imparatorluğun eli altında topluca tutamadığını anlayınca onları parayla sağlayacağını düşündü. Orduları için istenen para yardımı dört bin altın ve on üç bin de ücretli askerin giderleriydi.[15] İmparatorluğu değil de imparatoru koruyan Isauria'lılar, sınırsız yağma hakkından başka, yıllık gelir olarak on bin altın aldılar. Yetenekli Theodoric, Romalılarca sevilmediğini ve barbarlarca da kuşku ile bakıldığını anladı.

12. Jornandes (b. 56, 57, s. 696), Theodoric'in hizmetlerini anlatmaktadır. Bu prensin Romalılardan aldığı ödülleri dile getirmekle birlikte onun başkaldırmasını gizlemektedir. Malchus ise ayrıntıları vermekte *(Excerpt. Leg.*, s. 78-97), dördüncü konsüllük döneminde kroniğini yazan Marcellinus (Scaliger, *Thesaurus Temporum*, kısım II, s. 34-57) tutkuyu ve boş inançları göstermektedir: "in Græciam debachantem... Zenonis munificentiâ pene pacatus... beneficiis nunquam satiatus," vd.

13. Sert başlı bir atla kampın ortasındayken, bir çadırın önünde duran bir arabaya dikilmiş bir demir çubuğun ucuna fırlatıldı (Marcellin., [içinde] *Chron. Evagrius*, 1, III, b. 25).

14. Bkz. Malchus, s. 91 ve Evagrius, 1, III, b. 35.

15. Malchus, s. 85. Sabinian'ın ustalığını ve otoritesini kullanarak yapacağı tek bir eylemde Theodoric beş bin kişilik kayıp verebilir.

Her yerde, uyrukları buz gibi kulübelerde hastalık ve yokluklarla pençeleşirken, kendisinin Yunanistan'da eğlenceler ve refah içerisinde yaşadığı söyleniyordu. İmparator adına Gotlara saldırmak ya da Zeno'nun düşmanı olarak onları savaşa sokmak gibi çılgınlıklara kalkışmak istemedi. Gözüpekliğine olduğu kadar tutkusuna da yaraşır bir tasarı kurdu. İmparatora şöyle dedi: "Yüce gönüllülüğünüz sayesinde bolluk içerisinde bulunuyorum. Yüreğimden gelen istekleri geri çevirmeyip dikkatle dinleyin. Seleflerinizin size bıraktığı miras olan İtalya ve dünya egemenliğinin merkezi olan Roma'nın kendisi, bugün ücretli asker Odoacer'in zorba ellerinde bulunmaktadır. Bu zorbanın üzerine, kendi ulusumdan askerlerin oluşturduğu birliklerle yürümeme izin verin. Yenilgiye uğrarsam siz, pahalıya mal olan ve rahatsız edici bir dostu yitirmekten başka bir zarara uğramayacaksınız. Ama Tanrı'nın yardımıyla zafer kazanırsam, adınıza Roma senatosunu ve ordularımla kurtarılacak bir bölüm cumhuriyet topraklarını şanla yöneteceğim." Bizans Sarayı, belki de kendisinin el altından önermiş olduğu Theodoric'in teklifini kabul etti. Ne var ki verilen izin belgesine, olayların alacağı biçime göre yorumlanabilecek esnek sözcükler konulmasına özen gösterildi. Ayrıca yenenin İtalya'yı, imparatora bağlı vekil gibi ya da Doğu imparatorunun müttefiki niteliğiyle yöneteceği kesin bir dille belirtildi.[16]

YÜRÜYÜŞÜ

Generalin ünü ve savaşın ilginçliği her yanda çaba gösterilerine yol açtı. Walamir'lerin sancağı altında savaşa ve Roma eyaletlerinde yerleşmeye hazır Got sürüleri toplandı. Bu atak ve İtalya'nın zenginliğini ve güzelliğini duymuş olan bütün barbarlar, göz kamaştırıcı ganimetleri elde etmek için çok büyük tehlikelerle dolu serüvenlere katılmaktan korkmuyorlardı. Theodoric'in yürüyüşe

16. Jornandes (b. 57, s. 696, 697), Cassiodorus'un büyük tarihini kısaltı. Bkz. ve karş. Procopius (*Goth.*, 1, I, b. 1), Valesian'ın risalesi (s. 718), Theophanes (s. 113) ve Marcellinus ([içinde] *Chron.*).

geçmesi, bir halkın tümüyle göçe kalkmış gibi bir görünümü sergilemekteydi. Gotlar, eşlerini, çocuklarını, yaşlılarını, en değerli ve gerekli eşyalarını birlikte götürüyorlardı. Epirus Savaşı'nın ilk çarpışmalarında yitirdikleri iki bin araba, İtalya savaşı boyunca kendilerini izleyen bagajları üzerine bir düşünce vermeye yeter. Yiyeceklerini, karılarının taşınabilir değirmenlerde öğüttükleri tahıllardan, sütü ve eti güttükleri davar ve inek sürülerinden ve avlanmalardan, ya da geçimlerini ve yardım isteklerini geri çevirenlerden zorla elde ettikleri araç ve gereçlerden sağlıyorlardı. Sert kış koşulları içerisinde girişilen yedi yüz millik yürüyüş boyunca açlık uçurumuna düşmekten güç bela kurtulabildiler. Roma gücünün yok olmasından beri Dacia ve Pannonia'da artık, bir zamanlar var olan kalabalık kentler, baştan başa ekilmiş tarlalar ve geçit sağlayan yollardan eser kalmamıştı. Barbarların egemenliği ve yıkımı yeniden başlamıştı. Bu terk edilmiş eyaleti ele geçirmiş bulunan Bulgar, Gepidae ve Sarmat oymakları, korkunç değerlilikleri ya da Odoacer'in tahrikiyle onun düşmanını durdurmak istediler. Theodoric, birçok kanlı çarpışma yaptı ve hepsini kazandı. Sonunda, yeteneği ve kararlılığıyla tüm engellerin üstesinden geldi, Julian Alplerini geçti ve yenilmez sancaklarını İtalya sınırlarına dikti.[17]

ODOACER'İN ÜÇ YENİLGİSİ (28 AĞUSTOS 489, AĞUSTOS-27 EYLÜL 490)

Odoacer o sırada, Aquileia örenleri yakınında, Sontius Irmağı'nın bilinen en elverişli kesimini ele geçirmişti. Onun da buyruğunda büyük bir ordu bulunuyordu; ne var ki bu orduya bağımsız krallar[18] ya da ne bağımlılık ve aşama sırası ne de âdetlerden bilgisi olmayan şefler komuta ediyorlardı. Theodoric, süvarilerini dinlen-

17. Ennodius, Theodoric'in yürüyüşünü anlatıyor ve ayrıntılı bilgi veriyor (s. 1598-1602); ne var ki bu yazarın cümlelerini doğru dürüst çevirmek gerekir.

18. "Tot reges," vd. (Ennodius, s. 1602). O tarihlerde kral sanının nasıl ayağa düştüğünü ve Roma ücretli askerlerinin birçok oymak ve ulusun mensupları olduklarını anımsamak gerekir.

dirdikten sonra düşman metrislerine saldırdı. Ostrogotlar, paralı askerlerin savunmadığı İtalya'yı büyük bir çabayla ele geçirmek istiyorlardı. Venedik eyaleti, Verona surlarına dek, ilk zaferleri oldu. Theodoric, bu kentin dolaylarında ve coşkun Adige kıyılarında, yenilgilerle gözüpekliği yitmemiş olan yeni bir orduyla karşılaştı. Çarpışma çetin oldu, ama savaşın sonu daha kesin oldu. Odoacer, Ravenna'ya kaçtı. Theodoric, Milano'ya dek sızdı ve yenik birlikler, yeneni, büyük saygı ve bağlılık alkışlarıyla selamladılar. Ne var ki sabır ya da inanç noksanlıkları, az sonra onu tehlikelerin en büyüğüyle karşı karşıya bıraktı: yanlış bir tutumla kılavuz olarak seçilen bir asker kaçağı, Faenza yakınlarında, öncüleri ve çok sayıda Got kontunu pusuya düşürterek öldürttü. Odoacer, yeniden savaşta üstünlük kazandı ve Pavia'daki ordugâhına çekilen Theodoric, bağlaşıkları olan Galya Vizigotlarından yardım diledi. Onun yaşam öyküsünde, en açgözlü savaş meraklılarının iştahını yatıştıracak neler yoktu ki... Ben, o zamanların başka mutsuzlukları arasında İtalya'nın başına gelenlerini belge ve bilgi yetersizliğinden anlatamadığıma üzülüyorum... Bu korkunç savaş, Got kralının ustalığı, deneyimi ve değerliliğiyle sona erdi. Annesi[19] ve kız kardeşi de karargâhta onunla birlikteydiler. Onları Verona Savaşı'ndan önce görmeye gitmiş ve yaşamının en güzel gününe eriştiğini söyleyerek kendisine şık bir giysi dikmelerini istemişti. "Zaferimiz," dedi annesine, "ortaklaşa ve bölünmezdir. Theodoric'in annesi olduğunuzu herkes biliyor, soyundan geldiğim kahramanların yiğitliğini size kanıtlamalıyım." Theodemir'in karısı ya da cariyesi, oğlunun zaferi için canını esirgemeyen saygıdeğer bir Cermen kadınıydı. Anlatıldığına göre, umutsuz bir savaşın ortasında, kaçmak isteyen oğlunun büyük sayıda askerlerce sürüklendiğini görünce, bu kadın, ordugâhın girişine geldi ve söylediği kınayıcı sözler üzerine birlikler yeniden düşmana saldırıya geçti.[20]

19. Bkz. Ennodius, s. 1603, 1604. Hatip, kralın önünde, annesinden söz etmeye ve onu övmeye kalkışabildiğine göre, nikâhsız kadın ve piç diye ayıplanmaların bu hükümdarın büyük ruhunu incitmediği sonucuna varmak gerekir.

20. Bu küçük tarih öyküsünü, modern ve saygıdeğer Sigonius'un verdiği bilgiden

TESLİMİ VE ÖLÜMÜ (5 MART 493)

Theodoric, fetih hakkına dayanarak, Alplerden Calabria'nın ucuna dek egemen oldu. Vandal elçileri, onun krallığına bağlamak üzere Sicilya'yı da teslim ettiler. Kapılarını gaspçı Odoacer'e[21] kapamış bulunan Roma senatosu ve halkı, Theodoric'i kurtarıcıları olarak karşıladılar. Yalnız Ravenna, doğal güvenliğine ve tahkimatına dayanarak, üç yıl kadar bir kuşatma içerisinde kaldı. Odoacer'in yaptığı yarma saldırıları çoğu zaman Gotların kampına ölüm ve korku salmaktan geri kalmadı. Bu mutsuz hükümdar, yiyeceksiz ve büyük umutsuzluk içinde, uyruklarının söylenmeleri ve askerlerin hoşnutsuzluk haykırışları karşısında dayanma gücünü yitirdi. Ravenna piskoposu, barış antlaşmasını görüştü. Ostrogotlar kente kabul edildiler ve düşman krallar İtalya eyaletlerini ortaklaşa ve eşit otoriteyle yönetmeye ant içerek razı oldular. Bu uyuşmanın sonuçlarının ne olacağını kestirmek zor bir şey değildi. Dış görünüşüyle eğlenceye ve dostluğa ayrılmış birkaç gün geçirildikten sonra Odoacer, büyük bir şölenin ortasında, rakibinin kendi eli ya da en azından onun buyruğuyla hançerlendi. Daha önce gizli emirler yollanarak önlemler alınmıştı. Hiç direniş görülmeden her yandaki bağlılık göstermemiş ücretli askerler boğduruldu. Gotlar, Doğu imparatorunun gecikmiş, zorunlu ve iki anlama çekilebilen isteğiyle Theodoric'in saltanatını ilan ettiler. Odoacer'in öldürülmesini haklı göstermek için, gizli darbe düzenlemiş olmakla itham ettiler. Koşullarını yerine getirmek üzere niyetle kuvvetin bağdaşamadığı ve güçsüzlüğün karşı koymayı göze alamadığı bu davranış, Odoacer'in suçsuzluğunu ve galibin vahşetini kanıtlamaktadır.[22] Odoacer'in ölümünü, ikti-

---

aktarıyorum (*Opp.*, c. 1, s. 580, *de Occident. Imper.*, I, XV). Onun dediğine göre, Theodoric'in annesi, kaçanlara, bu hükümdarı dünyaya getiren her yanını açarak göstermiştir.

21. Janus'tan dokuzuncu yüzyıla değin Roma tarihini içeren *Histoire Miscell*'e (I, XV), Paulus Diaconus'a, Eutropius'un *Epitome*'una ve Ambrosius kitaplığındaki bir el yazmasından alınarak Muratori tarafından yayınlanmış Theophanes'e bakınız (*Script. Rerum Italiarum*, c. I, s. 100).

22. Procopius (*Gothic.*, 1, I, b. 1) bu olay için kuşku ve yansızlık gösteriyor. Cassiodorus

dar ihtirasına ve uyuşmazlığa vermek pek kolaydır. İtalya'da yavaş yavaş mutlu bir kuşak oluşturmanın zorunluluğu düşünülürse bu cinayet daha az korkunç olduğu biçimde yorumlanabilecektir.

İTALYA KRALI THEODORIC (493-526)

Kilise ve kilise dışı hatipler, Theodoric'in önünde, bu ülkeyi mutlu kıldığını söyleyerek onu övmekten geri kalmadılar.[23] Ne var ki tarih o zamanlar dilsiz ve sönüktü. Bu yüzden onun erdemlerini ya da kusurlarını yansıtacak olaylar tam olarak bize aktarılamamıştır.[24] Onun adına olup Cassiodorus tarafından toplanmış mektupları biliyoruz; bu derlemeye gereğinden çok inanç gösterilmektedir.[25] Bunlarda, Theodoric'in yönetimindeki ilkelerden çok biçimler bulunmaktadır. Abartılı övmelerin ve boş bilgi sergilemelerin ortasında, Roma senatörü gibi tüm hesaplar ya da bütün saraylarda ve önemli devlet adamlarının diline yön veren her fırsatta barbar kraldan, yalnız kendine özgü davranışlar aramak ve beklemek boşunadır. Theodoric'in ünü, otuz üç yıl süren saltanatının getirdiği barış ve refahla, tüm çağdaşlarının

---

([içinde] *Chron.*) ve Ennodius (s. 1604) Odoacer'e suç yüklетildiğine inanıyorlar ve düşüncelerini doğrulayabilecek Valesian risalesinin tanıklığındaki meşruluğu bildiriyorlar. Marcellinus bir Yunan İmparatorluğu uyruğunun zehirlerini saçıyor. "Perjuriis illectus," diyor "interfectusque es." ([içinde] *Chron.*).

23. Ennodius'un abartılı ve yaltakça söylevi, 507 ya da 508 yılında Milano'da, belki de Ravenna'da söylendi (Sirmond, c. 1, s. 1615). İki ya da üç yıl sonra, hatip, ölümüne, yani 521'e değin sürdüreceği Pavia piskoposluğunu elde etti (Dupin, *Bibliot. Eccles.*, c. V, s. 11- l4). Bkz. Saxii, *Onomasticon*, c. II, s. 12.

24. Burada, Sirmond tarafından bulunan ve Ammianus Marcellinus'un yapıtının sonunda yayımlanan *Valesian Fragment*'inin ve Procopius'un atladıkları birkaç sözcüğe bağlı kalıyoruz. Yazarının adı bilinmemektedir, tarzı ise barbarcadır. Ne var ki gördüğünü ya da görenlerin kendisine aktardıklarını tutkuya kapılmaksızın anlatan çağdaş bir yazar olduğu da anlaşılmaktadır. Montesquieu, Theodoric için bir tarih yazmak üzere taslak hazırlamıştı. Bizim için söz konusu olmasa da zengin ve ilginç bir konuya benzemektedir.

25. *Variarum Libri*'nin en yetkin baskısı Garretius'unkidir (Rotomagi, 1679, [içinde] *Opp. Cassiodor.*, 2 cilt in-fol). Bu mektupları Markiz Scipio Maffei gibi, onları Verona'da yayımlamayı düşünen bir yayımcı istiyordu. Tiraboschi'nin ustaca adlandırdığı gibi Barbara Eleganza yalın değil, çok seyrek rastlanan netliktedir.

verdiği değerle, Gotların ve İtalyanların uzun zaman anısını sürdürdükleri aklı, gözüpekliği, adaleti ve insancıllığıyla kanıtlanmış bulunmaktadır.

TOPRAKLARIN PAYLAŞILMASI

Üçte biri askerlerinin payı olarak onlara dağıtılan İtalya topraklarının bölünmesi, ona yapılan tek kınamadır. Bu da, Odoacer örneğinde olduğu gibi, zafer hakkı nedeniyle, İtalyanların gerçek yararıyla ve yapılan söz vermelerle çok uzaklardaki ocaklarından ayrılarak buraya yerleşmeye gelmiş ilkel bir halkı beslemek zorunluluğuyla bağışlanabilir.[26] Theodoric'in hükümdarlığı altında ve İtalya'nın tatlı ikliminde Gotlar, kısa sürede iki yüz bin kişilik bir ordu oluşturdular.[27] Kadınlarla çocukları da eklemek gerektiğine göre nüfuslarını saptamak kolaydır. Bir bölümü hiç kuşkusuz sahipsiz olan toprakların ele geçirilmesini örtbas etmek için, insancıl olmakla birlikte gerçek anlamı yansıtmayan konukseverlik sözü kullanıldı. Bu can sıkıcı konuklar, düzenli olmayan biçimde, İtalya'nın her yanına serpiştirildi ve her barbara düşen pay, yaşına, işine, beraberinde bulunan kimselerin ve sahip olduğu kölelerle hayvanların sayısına göre saptandı. Soylularla plebeian'ların ayrımı gözetildi.[28] Her özgür insan, taşınmazının üzerindeki vergilerden bağışık kılındı ve ancak kendi ülkesinin yasalarından başkasına bağlı olmamak gibi paha biçilmez bir ayrıcalıktan yararlandı.[29] Yerli halkın en zarif giysisi yenenlerce de benimsendi. Ne var ki

26. Procopius, *Gothic.*, 1, I, b. 1; *Variarum*, II. Maffei (*Verona Illustrata*, kısım I, s. 228), kendisinden İtalyan soylusu olarak tiksinen Gotların adaletsizliğini abartmaktadır. Muratori, plebeian'dı ve onların baskısıyla ilgili bir şey yazmamıştır.

27. Procopius, *Gothic.*, 1, III, b. 4, 21. Ennodius (s. 1612, 1613) Gotların askerlik bilgilerini ve artan nüfuslarını betimlemektedir.

28. Theodoric, kız kardeşini Vandal kralına verince, gelini, her birinin arkasında silahlı beşer adamın bulunduğu bin Got soylusundan oluşan bir koruma topluluğuyla ve gemiyle Afrika'ya gönderdi (Procop., *Vandal.*, 1, I, b. 8). Gotlardaki soyluların da çok sayıda ve cesur olması gerekmekteydi.

29. Theodoric'in kendisi de Gotların özgürlüğünü tanıyordu (*Var.*, V, 30).

kendi Gotik dillerini kullanmayı sürdürdüler. Theodoric'in kendisi bile, inançlarına ya da Gotiklerin inançlarına uyarak, Latin okulları için soydaşlarının "bir tahta çubuk önünde bile titreyen" çocuğun bir kılıç görmeye dayanamayacağını ileri sürerek aşağılamalarını beğendi.[30]

GOTLAR İLE İTALYANLARIN AYRILMASI

Yoksulluk, kimi zaman, barbarların zenginleştikçe bıraktıkları yırtıcı töreleri benimsemeye yerli Romalıları yöneltti.[31] Ne var ki bu karşılıklı etkilenmeler, İtalyanlarla Gotların kaynaşmamalarını ve birincileri barış sırasındaki sanatlar, ikincileri de savaş hizmeti için oldukları gibi tutmak isteyen bir hükümdarca doğru bulunmuyordu. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, uyruklarının bilgi ve becerilerini bozmadan sürdürmeye, öbür yandan da berikilerin değerlerini sarsıntıya uğratmaksızın, genel barışın savunulması düşüncesiyle savaşkan sertliklerini yürüyüşe geçiyorlardı. Yiğit ve söz ılımlaştırmaya özen gösterdi. Bu savaşçılar için toprağın anlamı askerlikten aldıkları ücret demekti. "Toplan borusu" onları çağırdığı zaman, eyaletlerde komuta eden subayların emrinde İtalya, baştan başa, tek bir ordugâha bağlı birçok birliğin askerlik alanı durumundaydı. Birlikler sırayla ya da hükümdarın buyruğuyla saray ve sınır savunma hizmeti görüyorlardı. Olağanüstü yorgunluk karşılığı olarak, aylık ücretin artırılması ya da ikramiye verilmesi sağlanıyordu. Theodoric yoldaşlarını, imparatorluğu savunmanın ancak onu ele geçirmek için başvurmuş oldukları araç ve gereçlerle olası bulunduğuna inandırmıştı. Soydaşları da ona uyarak, yalnız zaferlerinin gereçleri olan mızrak ve kılıçla değil,

30. Procopius, *Goth.*, 1, I, b. 2. Romalıların çocukları Got dilini öğreniyorlardı (*Var.*, VIII, 21). Cesaretle kendini incelemeye veren bir kadın olan Amalasuntha'nın bilgisi, hemşehrilerinin dahi tiksintisini ve nefretini doğuran Theodatus'un barbarlığı bu özverilerin üzerini örtemez.

31. Theodoric, haklı olarak şöyle diyordu: "Romanus miser imitatur Gothum; et utilis (*dives*) Gothus imitatur Romanum." Bkz. Valesius, *Fragment and Notes*, s. 719.

çok az ilgi duymuş oldukları okçulukta da yetenekli olmaya çalıştılar. Gotların günlük talimleri ve yıllık teftiş ve geçit törenleri gerçek bir savaş görünümünü alıyordu. Yumuşak davranışlı olmakla birlikte sıkı tutumlu bir disiplin, serinkanlılık, kanaatkârlık alışkanlığı aşılanıyordu. Gotlar, böylece halkı ezmemeyi, yasalara saygıyı, sivil toplumun gerektirdiği tüm ödevleri yapmayı ve bireysel olarak hakkı yerine getirmek ve öcünü almak gibi barbar başıbozukluğundan vazgeçmeyi öğreniyorlardı.[32]

YABANCI GÜÇLERE KARŞI THEODORIC'İN SİSTEMİ

Theodoric'in zaferi, Batı'nın tüm barbarlarına genel bir tehlike işareti vermiş bulunuyordu. Ne var ki hükümdarın, yaptığı fetihten iftihar ederken barıştan yana bir tutum da takınmış olduğunu görünce, ondan korkacakları yerde kendisine saygı duymuşlar, onları uygarlaştırma ve kavgalarını sona erdirme umarlarını arayan bir hükümdarın güçlü öncülüğüne sığınmışlardı.[33] En uzak ülkelerden Ravenna'ya gelen elçiler, onun akılcılığına, görkemine[34] ve çelebiliğine hayran kalıyorlardı. Kimi zaman, köleler ve silahlar ya da kır atlar veya ilginç hayvanlar kabul ederse karşılığında İtalya'daki uyruklarının bilgi ve becerideki üstünlüklerini Galya hükümdarlarına tanıtmak üzere, kendi armağanı olarak onlara güneş saati, su saati ya da bir müzisyen veriyordu. Bir kadın, iki kız, bir kız kardeş ve bir kız yeğenle oluşturulan çok sayıda evlilik Theodoric ailesini Frank, Burgundia, Vizigot,

32. Gotların İtalya'daki askerî örgütlenmelerine ilişkin bu ayrıntılar Cassiodorus'un mektuplarından alınmıştır (*Var.*, I, 24, 40; III, 3, 24, 48; IV, 13, 14; V, 26, 27; VIII, 3, 4, 25). Mascou, Got kralının mektuplarını ortaya çıkardı (*Hist. of the Germans*, 1, XI, 40-44, not 14).

33. Ennodius'ta (s. 1607), Cassiodorus'ta (Var., III, 1, 2, 3, 4; IV, 13; V, 43, 44) görüşmelerin açıklığına ve güçlülüğüne, kral adına dostça kullanılan öğüt ve kınama sözlerindeki tona bakınız.

34. Masası (*Var.*, VI, 9) ve sarayı (VIII, 5) göz kamaştırıcıydı. Yabancıların hayranlığı, bu gereksiz israf ve özeni tertiplemekle yükümlü görevlilerin ileri sürebileceği en güzel özürdü.

Vandal ve Thuringia krallarına bağlıyordu.[35] Bu evlenmeler büyük Batı Cumhuriyeti'nin uyumunu, hiç değilse güçlerinin dengesini korumaya yardımcı oluyordu.[36] Almanya ve Polonya'nın kara ormanlarında, zırh kuşanmaktan tiksinen, kocalarını yaşamamaya, dulları ızdıraplı günleri uzatmamaya yaşlıları mahkûm eden Heruli'lerin göçünü izlemek zordu.[37] Bu yabanıl savaşçıların kralı, Theodoric'in dostluğunu kazanmak için ona yalvardı. Theodoric ise askerlikteki evlat edinme kuralına göre, onu oğul katına yükseltti.[38] Aestia'lılar ve Livonia'lılar Baltık kıyılarından kalkarak tanımadıkları tehlikeli yerlerde bin beş yüz millik bir yolculuk yapmalarına neden olan[39] kralın ayaklarına amberlerini sunmaya geldiler. Got ulusunun ana yurdu olan kuzey bölgesiyle[40] Theodoric arasında dostça yazışmalar yapıldı; İtalyanlar ise giysileri için İsveç'in değerli kürklerini kullanıyorlardı.[41] Kendisine kimi zaman pek açık belirlemesi olmayan Thule adı verilmiş ve İskandinavya yarımadası ya da büyük adanın küçük

35. Got kralının Burgundia'lılar (*Var.*, I, 45, 46), Franklar (II, 40); Thuringia'lılarla, (IV, 1) ve Vandallar (V, 1) ile açık ve gizli anlaşmalarına bakınız. Bu mektuplardan her biri, barbarların politikaları ve töreleri üzerine ilginç ayrıntılar vermektedir.

36. Cassiodorus (*Variar.*, IV, 1; IX, 1); Jornandes (b. 58, s. 698, 699) ve Valesian (*Fragment*, s. 720, 721) Theodoric'in politika anlayışını kanıtlamaktadırlar. Onurlu bir barış, onun özendiği konuların başta geleni olmuştur.

37. Okuyucu, Heruli'leri Procopius'tan inceleyebilir (*Goth.*, 1, II, b. l 4); sabırlı olanlar ise Buat'ın (*Hist. des Peuples Anciens*, 1, IX, s. 348-396) anlaşılması zor ve ayrıntılı araştırmaları içerisine dalabilirler.

38. *Var.*, IV, 2. Cassiodorus, bu savaş kuralının özünü ve biçimlerini anlatmaktadır. Ne var ki bir Got kralının duygularını Roma dil ustalığının çizgileriyle süslemiş gibidir.

39. Cassiodorus, Baltık kıyılarında oturan bu yabanıl Aestia'lardan söz ederken Tacitus'u anıyor (*Var.*, V, 2). "Onların kıyılarını ünlü kılan amber," diyor, "güneşle sertleşmiş ve denizin dalgalarıyla yıkanmış ve arıtılmış bir ağaç zamkıdır. Bu değişik maddeden, kimyagerlerin ettiği analizle bitkisel bir yağ ile madensel bir asit elde edilir."

40. Jornandes (b. III, s. 610- 613) ve Procopius (*Goth.*, 1, III, b. 15) *Scanzia* ya da *Thule*'yi betimliyor. Onlar, ne onu ne de öbürünü görmüşlerdi ama o ülkenin insanlarıyla Ravenna'da ya da Constantinople'da görüşmüşlerdi.

41. *Sapherinas Pelles.* Jornandes'in zamanında bu güzel hayvan soyu *Suethans* ya da daha doğrusu İsveç'te yaşıyordu. Yavaş yavaş Sibirya'nın doğu kesimlerine göç ettiler. Bkz. Buffon (*Hist. Natur.*, c. XIII, s. 309-313, in-4°); Pennant (*System of Quadrupeds*, c I, s. 322-328); Gmelin (*Hist. Gen. des Voyages*, c. XVIII, s. 257, 258) ve Levesque (*Hist. de Russie*, c. V, s. 165, 166, 514, 515).

bir bölümünü eken on üç ilkel oymağın şefi de olan bu ülkenin hükümdarlarından biri kişisel isteğiyle belki de zorla krallıktan ayrılarak Ravenna Sarayı'na sığındı. Kuzeyin bu bölgesinde insanlar yerleşmişti. Hiç değilse altmış sekizinci enleme dek böyle biliniyordu.[42] Güneş, yazın ve kışın ufkun üstünde görünmesine ya da yok olmasına neden olan uzun gece acı veren kaygılandıran bir mevsim oluşturuyor, dağların doruklarına çıkarılmış kişilerin ilk aydınlık ışıklarını gördükleri ve gündüzün diriliş bayramını ovaya bildirdikleri zaman insanlar sevince erişebiliyorlardı.[43]

SAVUNMA SAVAŞLARI

Theodoric'in yaşamı, zafer coşkuları ve yaşının enerjisi içerisinde olmasına karşın kılıcını kınına koymasını başaran az görülmüş, övülmeye değer bir hükümdarı bize sergilemektedir. Otuz üç yıl süren bir saltanat, yurt içi yönetim titizlikleriyle geçti. Bu barış döneminde ara sıra birtakım düşmanca davranışlar baş gösterdiyse de onun temsilcilerince yürütülen ustaca önlemler, askerlerinin disiplini, bağlaşıklarının orduları ve de adının verdiği korku bu hareketleri hemen sona erdirmiştir. Kurduğu düzenli ve çok disiplinli bir yönetime Rhaetia, Noricum, Dalmaçya ve Pannonia'nın da bulunduğu Tuna'nın kaynağı ve Bavaria [44] toprakla-

---

42. Bailly'nin eserinde (*Lettres surles Sciences et sur l'Atlantide*, c. I, s. 240-256; c. II, s. 114- 139), Edda'nın masal kuşu (Phoenix), Adonis'in ve Osiris'in ölüm ve diriliş yıldönümleri, kutup alanı anakaraları üzerinde güneşin yokluğu ve yeniden görünüşünün eğretilemeli simgeleridir. Bu akıllı yazar, büyük Buffon'un saygın bir öğrencisidir; en soğukkanlı akıl bile bu tür imgesel düşüncelere güç dayanır.

43. "Αὕτη τε Θυλίταις ἡ μεγίστη τῶ̂ν ἑορτῶ̂ν ἐστι," diyor Procopius. Bugün, kaba olmakla birlikte yüce gönüllü bir Maniheizm'in, Grönland (Greenland) ve Lapland'daki Samoyed'lerde egemen bir inanç olarak yaşadığını söylüyor (*Hist. des Voyages*, c. XVIII, s. 508-509; c. XIX, s. 105, 188, 527, 528). Orotius şöyle demektedir: "Samojutae coelum atque astra adorant, numina haud aliis iniquiora." (*de Rebus Belgicis*, 1, IV, s. 338, baskı in-folio). Tacitus'un da benimsememezlik etmeyeceği bir düşünce.

44. Bkz. *Hist des Peuples Anciens*, c. IX, s. 255, 273, 396, 501. Kont de Buat, Bavaria bölgesinde Fransa kralının elçisiydi. Soylu bir merak, onu Almanya'nın eski çağlarına inen araştırmalara yöneltti ve on iki değerli cilt tutan yapıtını yazdı.

rından Sirmium örenleri üzerindeki Gepidae'lerin yerleştiği küçük krallığa değin az verimli topraklara da baş eğdirdi. İtalya'nın savunmasını çok zayıf ve gürültücü komşularına bırakmakla akıllılık etmişti ve bu komşuların ayak bastığı toprakların kendi krallığının bir parçası ya da babasından kalan bir ülke olduğunu söylemeye hakkı vardı. Başarıları kendisinin kalleşlik adını verdiği bir uyruğun büyüklüğünü ve Attila'nın torunlarından birine tanıdığı korumayı kıskanan imparator Anastasius, Dacia sınırları üzerinde savaşı tutuşturdu. Kendisince iyi olarak bilinen ve babasının hizmetinde bulunmuş olan General Sabinian, on bin Romalının başında ilerledi ve en yabanıl Bulgar oymaklarına uzun araba katarları dolusu yiyecek ve silah dağıttı. Margus kırlarında, sayıca daha az olan Got ve Hunlardan oluşan ordu Doğu'nun ordusunu yendi. İmparator orada birliklerinin ana gücünü ve de umudunu yitirdi. Theodoric, askerlerine öyle ılımlı bir davranış esinlemişti ki general ganimet alma komutası veremedi, böylece düşmanın bıraktığı zenginliklere dokunulmadı.[45]

DENİZLERDE SİLAHLANMASI

Bu bozgundan öfkeye kapılan Bizans sarayı, iki yüz gemi ile sekiz bin askeri sefere çıkararak Calabria ve Apulia kıyılarını yağmalattı. Bu donanmanın askerleri eski Tarantum kentini kuşattılar, bu zengin yerin ticaretini ve tarımını bozdular ve kendi imparatorluklarının uyrukları diye baktıkları bir halka karşı yaptıkları korsan akınının başarısından kıvançlı olarak, Hellespont'tan (Çanakkale Boğazı) döndüler.[46] Kuşkusuz, Theodo-

45. Jornandes'te (b. 58, s. 699) Ennodius'ta (s. 1607- 1510), Marcellinus'ta, [(içinde) *Chron*., s. 44, 47, 48] ve Cassiodorus'ta, [(içinde) *Chron., et Var*., III, 23, 50; IV, 13; VII, 4, 24; VIII, 9, 10, 11, 21; IX, 8, 9] Gotların Tuna ve Illyricum harekâtına bakınız.

46. Kont Marcellinus'un soylu ve klasik bir üslupla kaleme almış olduğu bir bölümü buraya aktarmadan edemeyeceğim: "Romanus comes domesticorum et Rusticus comes scholariorum cum centum armatis navibus, totidemque dromonibus, octo millia militum armatorum secum ferentibus, ad devastanda Italiæ littora processerunt, et usque ad Tarentum antiquissimam civitatem aggressi sunt; remensoque mari inhonestam

ric'in harekete geçmesi onların geri dönüşünü çabuklaştırmıştı. İnanılmaz bir hıza, bin tane hafif savaş gemisi yaptırdı[47] ve kesinlikle karışık ılımlılığı sağlam ve kıvanç verici bir barışla ödüllendi. Onun güçlü eli Clovis'in tutkusuyla bozuluncaya dek Batı'nın dengesini sürdürdü. Atak ve mutsuz müttefiki Vizigot kralına yardım edecek durumda olmadığını görünce, hiç değilse ailesinden ve uyruklarından geri kalanları kurtardı ve zaferlerinin ortasında Frankları durdurdu. Theodoric'in saltanatı sırasında en az ilginçlik taşıyan bu savaş harekâtına kadar geniş bilgiler vermek ya da birtakım ayrıntılar eklemek istemiyorum.[48] Yalnız Almanları koruduğunu,[49] Burgundia halklarının bir akınını sert bir biçimde cezalandırdığını, kendisini ulusal koruyucuları ve Alaric'in oğlunun vasisi olarak gören Vizigotlarla ulaşım ve iletişimi ağını, Arles ile Marsilya'nın ele geçirilmesini anlatacağım. Bu düşüncelerle Galya praetorian prefect'liğini yeniden kurdu; İspanya'nın sivil yönetimindeki bir kötülüğü düzeltti, yıllık ödentiyle, Ravenna Sarayı'nda onu görmeye gelerek kendisini göstermekten akıllıca sakınan bu eyaletin askerî yöneticisinin biçimsel baş eğmesini kabul etti.[50] Got kralı, egemenliğini Sicilya'dan Tuna'ya, Sirmium ya da Belgrad'dan Atlantik Okyanusu'na dek yaymış bulunuyordu. Yunanlar da Theodoric'in, Batı İmparatorluğu'nun en güzel kesiminde saltanat sürdüğünü dile getirmişlerdir.[51]

---

victoriam quam piratico ausu Romani ex Romanis rapuerunt, Anastasio Cæsari reportarunt" ([içinde] *Chron.*, s. 48). Bkz. *Var.*, I, 16; II, 38.

47. Krallık emirlerine ve talimatlarına bakınız (*Var.*, IV, 15; V, 16-20). Bu savaş gemileri, Agamemnon'un Truva'yı kuşatmak için kullandığı bir gemiden daha küçük olmalıdır herhalde.

48. Bundan XXXVII. Bölüm'de söz etmiştim.

49. Bkz. Ennodius (s. 1610) ve Cassiodorus (*Var.*, II, 41) krallık adına Theodoric'in Almanlara tanıdığı korumayı anıyor.

50. Cassiodorus (*Var.*, III, 32, 38, 41, 43, 44; V, 39), Theodoric'in Galya ve İspanya'daki harekâtının güçlüklerini anlatıyor. Jornandes (b. 58, s. 698) ve Procopius (*Goth.*, 1, I, b. 12) de böyle söz ediyorlar. Abbe Debos ile Kont de Buat'ın Burgundy savaşları üzerine çelişkili bilgi ve belgelerini bağdaştırmaya girişmeyeceğim.

51. Theophanes, s. 113.

Gotlar ile Romalıların birliği, İtalya'nın geçici mutluluğunu birçok kuşak boyunca sürdürebilirdi. Bu birlik, ulusların bir numaralısıyla özgür uyruklar ve çok aydınlaşmış askerlerden oluşan yeni bir halk arasında birbirlerine yararlı erdemler aktararak bir ilerleme etkeni yaratabilirdi. Ne var ki böyle bir devrimi yürütecek ya da bunu bilinçle destekleyecek değerli kişi Theodoric'in saltanatında yetiştirilmiş değildi. Kendisinde bir yasa koyucu yeteneği yoktu,[52] hal ve koşullar da buna elverişli değildi. Bir yandan Gotlara yalın bir özgürlük verirken öbür yandan, Constantine ile ardıllarınca yerleştirilmiş politik düzenin kuruluşlarını olduğu denli bunların kötü yanlarını da kölece kopya ediyordu. Yitmeye başlayan Romalıların bir boş inancını göz önünde tutarak adını, tacını ve erguvanını almak istemedi. Böyle olmakla birlikte, soydan gelme kral sanıyla, imparatorluğun tüm ayrıcalıklı haklarını -hakkı olmadan- benimsedi.[53] Doğu hükümdarına gönderdiği resmî yazıları saygılı ve iki anlama çekilir türdendi. Gösterişli deyişlerle iki cumhuriyetin uyumunu kutluyordu. İtalya'yı, imparatorluğun bir bölümü olarak yönettiği için kendini mutlu sayıyor, kendisinin Anastasius'un kişiliğine ve saygınlığına gösterdiği üstün bağlılığı tüm kralların da göstermesini istiyordu. İki konsülün seçilmesi, her yıl Theodoric'in krallığı ile Doğu İmparatorluğu'nun bağlılığını ya da birliğini belirtmiş oluyordu. Görünüşe göre, Got kralınca atanan İtalya konsülü Constantinople hükümdarının da onayını almış olmalıydı.[54] Ravenna Sa-

52. Procopius'un görünüşe göre, Theodoric ile halefleri olan İtalya kralları, yasa olarak hiçbir düzenleme yayımlamadılar (*Goth.*, II, b. 6). Onun demek istediği herhalde Got dilinde yayımlanmadığı olsa gerek. Çünkü elimizde Theodoric'in Latince olarak yayımladığı yüz elli dört maddelik bir ferman bulunmaktadır.

53. Theodoric'in portresi paraların üzerine işlenmişti; alçak gönüllü ardılları kendi adlarını anısı yaşayan imparatorun başının yanına kazımakla yetinmişlerdir (Muratori, *Antiquitat. Italiæ Medii Ævi*, c. II, dissert., XXVII, s. 577-579, Giannone, *Istoria Civile di Napoli*, c. I, s. 166).

54. İmparator ile İtalya kralının ittifakı Cassiodorus (*Var.*, I, 1; II, 1, 2, 3; VI, 1) ve

rayı, Theodosius'un ya da Valentinian'ın hükümdarlık havalarını yansıtıyordu. Söz sanatı ustası Cassiodorus'un pek parlak renklerle görevlerini canlandırdığı praetorian prefect'i, Roma prefect'i, kestör (*quaestor*), saray nazırı, kamu hazinedarı, hassa hazinedarı, devlet yöneticileri olarak yetkilerini sürdürüyorlardı. Daha alt kademede hizmetler olarak görülen mahkemeler ve maliye işleri, Roma hukuku ilkelerine ve yorumlarına göre yedi konsüllüğü, üç corrector'a ve on beş İtalya yönetim bölgesini yöneten beş başkana bırakılmıştı.[55] Yargılama yöntemlerinin ustalığı ya da âdetler, yenenlerin sert tutumunu önlüyor ya da bu tutumdan sıyrılmanın yollarını buluyordu. Sivil yönetimin onurları ve görevleri İtalyanlara verilmişti. Halk, dilini, giyim kuşam alışkanlığını, yasalarını, törelerini, kişisel özgürlüğünü ve ülke topraklarının üçte ikisinin iyeliğini sürdürüyordu. Augustus, monarşiye geçişi belli etmemişti. Theodoric de tahtta bir barbarın bulunduğunu unutturma bilgeliğini göstermişti.[56] Bu uyruklar, bir Roma yönetiminde yaşamanın tatlı havasında yaşamlarını sürdürüyorlar, kendisinin ve halkının çıkarlarını kollayacak denli yetenekli ve amacına erişmek için kararlı olduğunu anladıkları Theodoric'i düşünerek bu durumun farkına varıyorlardı. Bu hükümdar, sahip olduğu erdemleri denli, kendisinde bulunmayan yetenekleri de seviyordu. Mutsuz Odoacer'in yandaşlığını yapmış olan Li-

---

Anastasius ile Theodoric'in kendisiyle dost olmalarıyla övünen Procopius tarafından doğrulanmaktadır. Ne var ki Constantinople'da ve Ravenna'da, onun iltifat gördüğü biçiminde belirttiği deyimlere aynı değer verilmemektedir.

55. Diyakoz Paul Warnefrid (*de Reb. Longobard*, c. II, b. 1 4-22) *Notitia*'nın on yedi tanesine Apennine'i de on sekizinci eyalet olarak ekledi (Muratori, *Script Rerum Italicarum*, c I, s. 431-433). Ne var ki bu on yedi eyaletten Sardunya ve Korsika Vandalların elindeydi; görünüşe göre, Rhaetia ile Cottian Alpleri askerî bir yönetime verilmişti. Giannone (c. I, s. 172, 178), bugün Napoli Krallığı'nı oluşturan dört eyaletin o zamanlar ne durumda olduğunu özenle araştırmıştır.

56. Bkz. Procopius, *Gothic History*, 1, I, b. 1; 1, II, b. 6; Cassiodorus'un mektupları (özellikle *formulæ* veya görevlerin protokolünü kapsayan beşinci ve altıncı kitapları) ve Giannone, *Civil History*, c. I, 1, II, III. İtalya'nın tüm kentlerini bilen Maffei (*Verona Illustrata*, kısım 1, I, VIII, s. 227), Gotlardan kont olmadığını söylüyor. Syracuse ile Napoli'nin (*Var.*, VI, 22, 23) özel ve geçici bir komisyonları vardı.

berius'u praetorian prefect olarak atadı. Bakanları olan Cassiodorus[57] ile Boethius onun hükümdarlığına, üstün yetenekleri ve bilgileri ile ışık saçtılar. Çok ihtiyatlı ya da mutlu olan Cassiodorus, kralın lütfunu yitirmeksizin kendi ilkelerini sürekli olarak uygulamıştı. Dünya nimetlerinden otuz yıl yararlandıktan sonra, aynı sürede, dinsel huzur içerisinde Squillace inzivasına kendini kaptırarak dinlenmenin tadını çıkarmıştı.

ROMA'NIN REFAHI

Cumhuriyetin koruyucusu niteliğiyle Got kralı, senatonun ve halkın sevgisini kazanmanın da kendi görevleri arasında olduğunu sezdi.[58] Atalarına, değerleri ve otoriteleri nedeniyle çok haklı olarak verilmiş bulunan bu tür sıfatların ve kayrılmaların kendileri için de kullanılması Romalı soyluların gururunu okşamıştı. Halk, bir imparatorluk başkentinin olağan olarak sağladığı düzen, bolluk ve genel eğlenceli yaşam gibi başlıca üç elverişlilikten korkusuzca ve tehlikesizce yararlanıyordu. Kralın bol olarak sağladığı tahıl miktarından da anlaşıldığına göre nüfusta bir azalma meydana gelmiştir:[59] Hiç kuşkusuz Apulia, Calabria ve Sicilya, ürün vergilerini Roma ambarlarına boşaltarak ödüyorlardı. Yerli halka ekmek ve et payı tanınmıştı. Onların sağlığına ve mutluluğuna ilişkin tüm hizmetler kıvanç verici sayılmıştı. Bir Yunan elçinin övgülerini çektiğine göre oldukça parlak olduğu anlaşılan genel oyunlar Caesar'ların görkemliliği üzerine ancak zayıf bir düşünce verebiliyordu. Ne var ki müzik, jimnastik ve pandomim

57. Cassiodorus adını taşıyan baba (*Var.*, 1, 24, 40) ve oğul (IX, 24, 25) iki İtalyan yurttaş, Theodoric'in yönetiminde birbiri ardından hizmet verdiler. İkincisi 479'da doğdu. Kestör olarak saray nazırı ve praetorian prefect niteliğiyle yazdığı mektuplar 509'dan 539'a dek süren zamanı kapsar. Yaklaşık olarak otuz yıl bir manastırda yaşadı (Tiraboschi, *Storia della Letteratura Italiana*, c. III, s. 7-24; Fabricius, *Bibliot. Lat. Med. Ævi*, c. 1, s. 357, 358, [ed.] Mansi).

58. Senato için gösterdiği titizlik üzerine bkz. Cochlaeus (*Vit. Theod.*, s.72-80).

59. En çok yüz yirmi bin *modii* ya da dört bin *quarter* veriliyordu (*Anonym Valesian.*, s. 721 ve Var., I, 35; VI, 18; XI, 5-39).

sanatları tam anlamıyla unutulmuşluğa gömülmemişlerdi. Afrika'nın yabanıl hayvanları amfiteatrda avcıların yürekliliğini ve ustalığını göstermelerine araç olmayı sürdürüyorlardı. Hoşgörülü Theodoric, çok kez *Circus*'u haykırışlar ve kanla kaplayan mavi ile yeşil renge ayrılan grupların mücadelesini sabırla izliyor ya da tatlılıkla engelliyordu.[60]

THEODORIC ROMA'YA GİDİYOR

Gürültüsüz patırtısız saltanatının yedinci yılında, dünyanın eski başkentini görmek istedi. Senato ve halk, ikinci Trajan ya da yeni Valentinian diye adlandırdıkları bir hükümdarı büyük merasimle karşılamaya çıktılar.[61] O da herkesin önünde bu yakıştırmayı benimsediğini göstermekten, tunç bir plaka üzerine, adaletle ve yasalara göre yöneteceğini yazdırmaktan çekinmedi. Roma'nın can çekişen şanı, bu görkemli törende son bir kez daha ışıldadı. Sofu bir azizin bu töreni görerek kurabildiği imgeleme, Yeni Kudüs'ün göksel görkemiyle bunun geride kalabileceği umudunu onla doğurabilirdi.[62] Got kralı Roma'da altı ay kaldı. Ünü, kişiliği ve gönül okşayıcı tutumuyla Romalıların hayranlığını kazandı, o da bu insanların eski büyüklüklerinin anıtlarını şaşkınlıkla ve merakla inceleme fırsatını buldu. Capitolium tepesine bir fatihin ayak izlerini geçirtti ve Trajan Forumu'yla yüksek sütununun kendisini hayretler içerisinde bıraktığını dile getirmekten çekinmedi. Ören durumundaki Pompey Tiyatrosu, insanların yetenekli elleriyle kazılmış, düzeltilmiş ve süslenmiş büyük bir dağ görüntüsü veriyordu. Theodoric, bir gün, görkemli Titus amfiteatrını yapmak için altın akan bir ırmağı kurutmak gerekmiş olabileceğini

60. Cassiodorus'un kroniklerinde ve mektuplarında, onun sirk oyunları, tiyatro gösterileri için tutumu ve hoşgörüsüne bakınız (*Var.*, I, 20, 27, 30, 31, 32, III, 51; IV, 51, Moscou tarihinin on dördüncü notuyla aydınlatılmıştır).

61. *Anonym. Vales.*, s. 721; Marius Aventicensis, (içinde) *Chron.* Theodoric, bir hükümdar ve bir insan olarak, Trajan denli olmasa da hiç değilse Valentinian'dan üstündü.

62. *Vit. Fulgentii*, (içinde) Baron., *Annal. Eccles., A.D. 500*, No. 10.

söyledi.[63] On dört su kemeri, kentin her yanına bol miktarda su iletiyordu. Claudian denilen suların kaynağı, otuz mil uzaklıktaki Sabin Dağlarındaydı. Çok hafif bir eğimle gelen kemer sistemi bu suları Aventine tepesinin doruğuna çıkarıyordu. Uzun ve geniş tonozlar, bin iki yüz yıl sonra bile ayakta kalmışlardır. Roma kentinin hayranlık uyandıran tüm mucizeleri üzerinde bu yer altı kanallarını tutmak gerekir.[64] Eski zaman yapıtlarını yıktılar diye haksız yere suçlanan Got kralları, boyunduruk altına aldıkları ulusun anıtlarını korumak için özen göstermişler,[65] bu yapıtların değerden düşürülmesine neden olacak davranışlarda bulunulmasını yasaklayıcı ve bunlara özen gösterilmesini buyuran fermanlar yayımlamışlardır. Bunları, görevlendirdikleri bir mimarın korumasına bırakmışlardır. Bakımları ve ayakta tutulmaları için her yıl iki yüz altın ile yirmi beş bin tuğla vermişlerdir. Duvarların ve yapıların olağan onarımı için Lucrine limanının gümrük gelirini tahsis etmişlerdir. Mermerden ya da madenden yapılmış insan ve hayvan betimlerini korumaya dek özenlerini geniş alanlara yaymışlardır. Barbarlar, Quirinal tepesine adını vermiş olan atların ateşine hayranlık duyuyorlardı.[66] Kutsal Yol'un tunçtan fil-

63. Cassiodorus, kendi gösterişli üslubuyla Trajan Forumu'nu (*Var.*, VII, 6), Marcellus tiyatrosunu (IV, 51) ve Titus amfiteatrını (V, 42) betimliyor. Bu betimlemeler okunmaya değer. Abbe Barthelemy'nin hesabına göre, şimdiki el işçiliği değerlendirmesiyle, Coliseum'un tuğla ve duvar işçiliği -yalnız başına- yirmi milyon Fransız libresi tutmaktadır (*Mém. de l'Académie des Inscriptions*, c. XXVIII, s. 585, 586); tuğla ve duvar işçiliği ise Coliseum'a yapılan harcamaların çok küçük bir bölümünü oluşturur.

64. Kemerler ve kanallar hakkında bkz. Strabo (1, V, s. 360), Plinius (*Hist. Nat.*, XXXVI, 24), Cassiodorus (*Var.*, III, 30, 31; VI, 6), Procopius (*Goth.*, 1, I, b. 19) ve Nardini (*Roma Antica*, s. 514-522). Bir Roma kralının bu tür anıtları nasıl yaptırabildiğini anlayabilmek bugün bile olası değildir.

65. Gotların yapılar ve yontular için gösterdikleri özen için bkz. Cassiodorus (*Var.*, I, 21-25; II, 34; IV, 30; VII, 6, 13, 15) ve *Valesian Fragment* (s. 721).

66. *Var.*, VII, 15. Bu Monte-Cavallo atları, İskenderiye'den Constantine hamamlarına getirilmişlerdi (Nardini, s. 188). Abbe Dubos (*Reflexions sur la Poésie et sur la Peinture*, c. 1, b. 39) ve Winkelman, (*Hist. de l'Art*, , c. II, s. 159) onlara hayranlık duyuyor.

lerini onardılar;[67] ünlü Myron ineği,[68] Barış Forumu'ndan geçen hayvanları bile aldatacak denli canlılığını korudu. Son olarak da Theodoric, krallığının güzel bir süslemesi gözüyle baktığı bu insan yeteneğinin mucizelerini koruma ve bakmakla yükümlü bir görevli atadı.

GELİŞİP YÜKSELEN İTALYA DEVLETİ

Son imparatorların örneğine öykünen Theodoric de Ravenna'da oturmayı yeğledi. Burada, kendi elleriyle bir meyve bahçesi yetiştiriyordu.[69] Barbarlar hiçbir zaman ele geçiremedikleri krallığını tehdit ettiklerinde, kuzey sınırındaki Verona'ya[70] sarayını taşıyordu. Bu sarayın tasviri Gotik mimarisi denli eski ve özgün bir örnek olarak para üzerinde gösterilmiş ve bu paralar günümüze dek gelmiştir. Ravenna ile Verona -Pavia, Spoleto ve Napoli ile İtalya'nın öbür kentleri gibi- kendi kaleleri içerisinde, onun zamanında yapılan kiliseler, su kemerleri, hamamlar, revaklar ve saraylara sahip oldular.[71] Çalışmanın ve gösteriş ile bolluğun artması, ulusal zenginliğin hızla gelişmesi ve yararlanılan özgürlük, onun yönetiminin mutlu etkilerini sergilemektedir. Tibur ve Praeneste'nin ağaçlıklı gölgeliğinde senatörler kış başlarında güneşi aramaya ve Baiæ'nin şifalı sularına gidiyorlar, Napoli körfezine doğru ilerleyen dalgakıranlar üzerinde kurulmuş kırsal evlerinde

67. *Var.*, X, 10. Olasılıkla bunlar bir zafer arabasının kalıntılarıydı (Cuper, *de Elephantis*, II, 10).

68. Procopius (*Goth.*, 1, IV, b. 21) bu Myron ineği için gülünç bir masal anlatmaktadır (*Antholog.*, 1, IV, s. 302-306, [ed.] Hen Steph; *Auson Epigram*, 1, LVIII, LXVIII).

69. Bkz. Ennodius'un bu bahçe ve onun şahane bahçıvanı üzerine deyişi (II, 3, s. 1893-1894).

70. Bu kente karşı sevgisi "Verona tua" sözcükleriyle ve kahramanlar öyküsüyle kanıtlanmıştır. Bern'li Dietrich barbar adı altında (bkz. Peringsciold, *ad Cochlaeum*, s. 240), Maffei, beğeni ve derin bilgiyle kendisinin vatanı olan Verona'da Theodoric'in izlerini araştırıyor (1, IX, s. 230-236).

71. Bkz. Maffei, *Verona Illustrata*, kısım 1, s. 231, 232, 308 vd. Dildeki bozulma gibi Gotik mimarisini de Barbarlara değil, İtalyanlara mal ediyor. Bu düşünceleri Tiraboschi'ninkilerle karşılaştırınız (c. III, s. 61).

gökyüzünü, denizi ve karayı, aynı zamanda seyredebiliyorlardı. Güzel ve verimli toprakları bulunan ve yaklaşık yüz millik rahat bir deniz yolculuğuyla Ravenna Sarayı ile ulaşımı sağlanabilen Adriyatik'in doğu yakasındaki Istria eyaletinde yeni bir Campania kurulmuştu. Lucania ile komşu eyaletler, Marcilian pınarında kurulan ve çok rağbet gören bir fuarda, ürünlerini değiş tokuş ediyorlardı. Bu fuarda her yıl ticaret etkinlikleri yanı sıra büyük aşırılıklara ve boş inançlı davranışlara da tanık olunuyordu. Bir zamanlar Plinius'un sevimli ökesiyle canlı olan sessiz ve dingin Comum'da altmış milden çok uzunluktaki bir yöre, Larian Gölü'nün çevresindeki kırsal evleri anımsatıyordu.[72] Zeytin ağaçları, bağlar ve kestaneler, amfi biçiminde yükselen tepeleri kaplıyordu. Tarım, barışın güvenliğinde canlanıyor ve tutsakların geri satın alınmaları, çiftçilerin sayısını artırıyordu.[73] Dalmaçya'nın demir maden ocakları işletiliyor, Bruttium'da bir altın madeni ocağında çalışılıyordu. Pomptine ve Spoleto bataklıkları, çıkarları genel gönencin sürekliliğine bağlı bulunan özel girişimciler tarafından kurutuldu.[74] O yıl hava koşulları kötü giderse, Theodoric tahılları ambarlara koyduruyor, fiyatlarını saptıyor, dışarıya çıkarılmasını yasaklıyordu. Her ne denli niteliği tam olarak bilinmese de bu ihtiyat önlemleri, yönetimindeki iyilikçi niyetlerini göstermektedir. Verimli topraklardaki bolluk, yetenekli halkın ödülü halini alıyordu. Bir galon şarap, kimi zaman İtalya'da üç *farthing*'in altına,

---

72. Cassiodorus'un mektuplarında, Baiae'nin (*Var.*, IX, 6. bkz. Cluver, *Italia Antiq.*, 1, IV, c. 2, s. 1119 vd.), Istra'nın (*Var.*, XII, 22, 26) ve Comum'un (*Var.*, XI, 14), Plinius'un iki kırsal eviyle karşılaştırma, IX, 7) kırsal evleri pek güzel sözlerle betimleniyor.

73. "In Liguria numerosa agricolarum progenies." (Ennodius, s. 1678, 1679, 1680). Pavia'lı Aziz Epiphanius, ricalarda bulunarak ya da fidye ödeyerek Lyon ve Savoy Burgundia'lılarından altı bin tutsağı geri satın aldı. Bu gibi davranışlar bir aziz için en iyi mucizelerdir.

74. Theodoric'in ekonomi politikası (bkz. Anonym. Vales., s. 721 ve Cassiodorus, [içinde] *Chron.*) demir madeni ocaklarını (*Var.*, III, 23), altın madeni ocaklarını (IX, 3), Pomptine bataklıklarını (II, 32, 33), Spoletto'nun rejimini (II, 21), tahılları (I, 34; X, 27, 28; XI, 11, 12), ticareti (VI, 7; VII, 9-23), genel Leucothoe fuarını (I, 29; II, 31; IV, 47; V, 5; VI, 6; VII, 33); Flaminian Yolunu (XII, 18) görerek izlenebilir.

bir çeyrek has buğday yaklaşık beş şiline satılıyordu.[75] Çok değerli ticaret malına sahip olan bir ülke, tüccarları kendine çeker. Got kralının liberal ruhu, uyruklarının yararlı uğraşlarını isteklendiriyor ve koruyordu. Çeşitli eyaletler arasında kara ve su ulaşımını kurdu ve yaygınlaştırdı. Ravenna kentinin kapıları geceleyin bile kapanmıyordu ve o zamanlar söylenen "altın dolu keseyi dağ başında, korkmadan bırakabilirsin" anlamındaki atasözü, halk arasında yayılan güvenlik duygusunu da anlatmaktadır.

THEODORIC ARIAN'CIYDI

Hükümdarla halk arasında bulunması gerekli uyuma, din ayrılığı zarar verir ve de tehlikelidir. Got kralı, Arian mezhebi içinde yetişmişti. İtalya ise Nicaea (İznik) inancına sıkı sıkıya bağlıydı. Ne var ki Theodoric'in inancı bağnazca değildi, dinbilimcilerin ince kanıtlarını okumaya yanaşmaksızın atalarının sapkın yolunda yürümeyi sürdürüyordu. Genel inancın koruyucusu rolünü oynaması gerektiğini bildiğinden, Arian'cılara hoşgörülü davranmakla yetindi. Tiksindiği bir boş inanç için gösterişten öteye gitmeyen saygısı, ona, bir devlet adamının ve bir filozofun dış âleme karşı kayıtsızlığını sağladı.

KATOLİKLERE HOŞGÖRÜLÜ DAVRANIYOR

Kendisine bağlı topraklardaki Katolikler, belki de tiksinerek, kilise barışını benimsediler. Papazlar, aşamalarına ve değerliliklerine göre, Got kralının sarayında saygın bir kabul görüyorlardı. Arles ve Pavia'lı Ortodoks piskoposları Caesarius[76] ile Epiphani-

75. "LX modii tritici in solidum ipsius tempore fuerunt,et vinum xxx amphoras in solidum." (*Fragment Vales.*) Genel ambarlarda, bir altın karşılığında on beş-yirmi beş *modii*'ye de verildi, tahıl fiyatları her zaman ılımlı kaldı.

76. Bkz. Baronius'ta Aziz Caesarius'un yaşam öyküsü (A. D. 508, No. 12, 13, 14). Kral ona üç yüz altın *solidi* ve altmış libre ağırlığında bir gümüş plaka verdi.

us'a[77] değer veriyordu. Aziz Peter'in mezarı üzerine, bu havarinin inancının ne olduğunu araştırmadan, uygun bir armağan koydu.[78] Athanasian'ın simgesini ziyarete ve öpmeye can atan yurttaşlarına, hatta kendi annesine izin verdi. Tüm saltanatı süresince, galibin dinini kabule zorlanmış hiçbir Katolik İtalyan gösterilemez.[79] Dinsel törenlerin görkemi ve düzenli niteliği halkın ve barbarların bile üzerinde eğitici bir rol oynuyordu. Magistra'lara halkın ittifakını ve kilise varlıklarını korumaları için emir verilmişti. Piskoposlar synod'larını topluyor, metropolitler yargılama yetkilerini kullanıyorlar ve Romalıların yorumuna göre kilise ayrıcalıkları sürdürülüyordu.[80] Bu koruması karşılığında Theodoric, kilise üzerinde -haksız olarak- bir üstünlük hakkı kurdu. Onun güçlü devlet yönetimi, Batı'nın zayıf imparatorlarınca bir yana bırakılmış yararlı üstünlük durumlarını yeniden canlandırdı ya da artırdı. Roma pontiff'inin saygınlığını ve önemini biliyordu ve daha şimdiden ona saygıdeğer "papa" adı veriliyordu. İtalya'nın dinginliği ya da kargaşa içerisinde kalması, dünyasal ve tinsel alanda büyük otoritesi olan, kalabalık bir synod meclisince tüm günahlardan arınmış, her türlü yargılamanın üstünde tutulduğu kabul ve ilan edilen, halkın sevgilisi bu din adamının tutumuna

77. Ennodius, (içinde) *Vit. St. Epiphanii*, (içinde) Sirmond,. *Op.*, c. 1, s. 1672-1690. Theodoric, barışta ve savaşta öğütlerini aldığı bu piskoposa büyük lütuflarda bulundu.

78. "Devotissimus ac si Catholicus." (*Anonym. Vales.,* s. 720). Armağanı, iki gümüş şamdandı (cerostrata), ağırlığı yetmiş libreydi. Demek ki Constantinople ve Fransa'daki altınların ve değerli taşların ağırlığından daha azdı (Anastasius, [içinde] *Vit. Pont.,* [içinde] Hormisda., s. 34, Paris).

79. Theodoric'in izlediği hoşgörü sistemi (Ennodius, s. 1612; *Anonym. Vales.*, s. 719; Procop., *Goth*., 1, I, b. 1, 1, II, b. 6), çeşitli başlıklar altında Cassiodorus'un mektuplarında geniş olarak gösterilmektedir: Piskoposlar (*Var.*, I, 9; VIII, 15-24; XI, 23); bağışıklar (I. 26; II, 29, 30); kilise toprakları (IV, 17-20); kilise mihrapları (II, 11; III, 47); kilise sofra takımı, (XII, 20); disiplini (IV, 44). Bundan şu sonuç çıkıyor ki o da devlet kadar kilisenin de şefiydi.

80. Arian inancına geçmesi için Katolik ayinini terk etmeyen bir Katolik diyakozunun başını vurdurttuğu masalının reddedilmesi gereklidir (Theodor. Lector., no 17). Theodoric neden "*Afer*" diye anıldı? Bu sözcük "*Vafer*"den mi geliyor? (Vales., ad. loc.) Bu, ancak görünüşe göre bir sanıdır.

bağlıydı.[81] Buyruklarına göre Symmachus ve Laurence, Aziz Peter'in tahtına geçmek için yarıştıkları zaman, Arian'cı kral onları karşısına çağırdı, iki adaydan en değerlisini ve en söz dinleyenini seçtiğini açıkladı. Yaşamının sonlarında, kimseye güvenmediği ve kızgın olduğu bir sırada, Romalıların seçtiği ve kendisinin atadığı bir papa, Ravenna Sarayı'nda ilan edildi. Arkasından bir sapma ortaya çıktı. Tehlikeyi ve kargaşayı, şiddete başvurmadan önlemesini bildi. Senatonun son kararnamesiyle, papalık seçimlerinde parayla oy elde etme rezillikleri de yok edilmiş oldu.[82]

YÖNETİMİNDEKİ KUSURLAR

Theodoric'in saltanatı altındaki İtalya'nın mutluluğunu severek anlattım. Ne var ki okuyucu imgelemesini durdurur ve ne kötülükleri ne de yoksulluk denen kavramları tanımamışa benzeyen bir insan türü olan ozanlar çağına inanmaktan vazgeçerse kendini Gotların yönetimi altındaymış gibi görebilir. Birtakım bulutlar bu güzel tabloyu kararttı. Theodoric'in ussallığında yanlış bir kanıya varılabilir, onun gücüne karşı çıkılabilir. Son yılları, halkların ve patrici'lerin kanıyla lekelenmiştir. Zaferin verdiği ilk sarhoşluk zamanlarında, Odoacer'e bağlı olanların medeni haklardan ve de toplumun doğal haklarından yoksun kılınmasına kalkışılmıştı.[83] Savaşın yıkıntılarından sonra, hiç de yeri ve zamanı değilken koymak istediği bir vergi Liguria'nın yeni gelişmeye başlayan tarımını boğacaktı. Tek başına tahıl satın almak konusunda tanıdığı bir

81. Bkz. Ennodius, s. 1621, 1622, 1636, 1638. Bu karar, bir Roma konsilince onandı ve sicile geçirildi (Baronius, A.D. 503, No 6; Franciscus Pagi (içinde) *Breviar Pont. Rom.*, c. 1, s. 242).

82. Cassiodorus, *Var.*, VIII, 15; IX, 15, 16; Anastasius, (içinde) Symmach., s. 31 ve Mascou'nun on yedinci notu. Baronius, Pagi ve Katolik bilginlerin çoğu, bunun Got kralının bir gasbı olduğunu, mırıldanarak, itiraf ediyorlar.

83. Onlardan "alicentia testandi"yi kaldırmıştı. Tüm İtalya yasa bürünmüştü, "lamentabili justitio". Bu cezaların yalnız bağlılık yeminini bozmuş olan başkaldıranlar için olduğuna inanmak isterdim. Ne var ki Theodoric'in saltanatı sırasında yaşamış olan Ennodius'un (s. 1675- 1678) tanıklığı o denli önemli ki...

ayrıcalık kırsal alanın mutsuzluklarını artırıyordu. Epiphanius ve Boethius erdemleri ve belagatleriyle halkın haklarını Theodoric önünde savunduklarından onun tehlikeli tasarıları önlenmiş oldu.[84] Bu hükümdarın kulağı gerçeğe açık olsaydı daha iyi oldurdu çünkü her hükümdarın kulağına fısıldayacak bir aziz ve filozof her zaman bulunmayabilir. İtalyanların hilesi ve Gotların sertliği, saygınlık, görev ve lütuf sağlayan birtakım ayrıcalıkları, çok kez kötülük aracına dönüştürdü. Kralın yeğeninin açgözlülüğü, önce onun gaspçılığıyla, sonra da komşuları olan Toskanalı toprak sahiplerinden aldığı taşınmazların sahiplerine geri verilmesiyle sonuçlandı. Kendi efendileri için de korkulu olan iki yüz bin barbar İtalya'nın göbeğinde bulunuyordu. Bunlar, barış yaşamı ve disiplin bağları içerisinde acı çekiyorlar, her yanda sert çıkışlar ve davranışlarda bulunuyorlardı. Tutumlarını değiştirmeleri için kendilerine para veriliyordu. Ceza getirme tehlikesi kimi zaman, onların doğal başkaldırmalarından ayrılma coşkunluklarını kırıyordu. Theodoric, Liguria'lıların üçte iki vergilerinden vazgeçince, içinde bulunduğu sıkıntıyı uyruklarının gözleri önüne sermek ve onların savunması için koyması zorunlu hale gelen ağır yükümlülükleri kendileriyle dertleşip paylaşmak istedi.[85] Bu nankör uyruklar hiçbir zaman onun kökenini, dinini, erdemlerini hoş karşılamadılar. Geçmişte çektikleri mutsuzlukları unuttular, onun zamanında elde ettikleri mutluluk, onları haksızlıklara karşı aşırı duyarlı ve kuşkulara fazlaca yatkın kıldı.

84. Ennodius, (içinde) *Vit. Epiphan.*, s. 1689- 1690; Boethius, *de Consolatione Philosphiae*, 1, I, pros. IV, s. 45, 46, 47. Azizin ve senatörün tutkusuna saygı göstermeli, ne var ki yakınmalarını dayadıkları ya da zayıflattıkları Cassiodorus'un çeşitli pasajlarını araştırmalıdır.

85. "Immanium expensarum pondus… pro ipsorum salute," vd.; ne var ki bunlar sözden ibaret şeylerdir.

THEODORIC'İ KIZDIRIYORLAR O DA KATOLİKLERİN CANINI YAKIYOR

Theodoric'in Hristiyan âleminde kurma onurunu kazandığı dinsel hoşgörü, İtalyanların bağnazlıklarını acıya boğdu ve yaraladı. Gotların silahlı dinsel sapkınlıklarına saygı gösteriyorlardı. Buna karşı, yasaların koruyuculuğunda Roma'da, Ravenna'da, Milano ve Genova'da kârlı ticaret kurumları meydana getirmiş olan zayıf ve zengin Yahudilerden dinsel öfkelerini çıkarıyorlardı.[86] Ravenna'da ve Roma'da, görünüşe göre, aslı astarı olmayan birtakım saçma yakıştırmalarla kışkırtılmış kızgın halk toplulukları Yahudileri kötüleyerek evlerini yağmaladılar ve sinagogları ateşe verdiler. Böyle bir saldırıyı geçiştirme gücünde olan yönetim, o takdirde kendi başına geleceğe de yol açmış olurdu. Hukuksal kovuşturma yapılması buyruldu. Asıl suçlular ortadan sıyrılıp kaçtıklarından, tüm toplumun zararları ödemesine hükmedildi; bu yükümlülüğü yerine getirmeyi reddeden bağnazlar, herkesin önünde celladın eline teslim edildi. Yalın bir cezadan başka bir şey olmayan bu yaptırım Katolikleri çileden çıkardı. Dinlerini dile getirmiş olan bu azizlerin değerliliğine, sabrına övgüler düzdüler. Üç yüz vaiz, kilisenin uğradığı zulümden yakındılar. Theodoric, Verona'daki küçük Aziz Stephen Kilisesi'ni yıktırınca bu durum, kendisine duyulan saygıyı zedeleyici bir "mucize" olarak düşünülmüştür. Got kralı, şanlı saltanatının sonunda, çalışmalarının amacını oluşturan mutluluğu sağlamak istediği bu halkın nefretini kazanmıştır. Tiksinti, kuşku ve bir sevgiye karşılık olarak görülen nefret gibi acı duygu onun karakterini hırçınlaştırdı. İtalya'nın fatihi, buyruğu altına aldığı, az savaşkan olan halkları silahtan yoksun bırakacak denli alçaldı. Saldırı silahlarını onlara yasakladı; yalnız, olağan gereksinmelerde kullanılan küçük bir bıçağa izin verdi. Roma'nın kurtarıcısı, Bizans Sarayı ile alçakça haberleştiklerinden kuşkulandığı senatörlerin canlarına karşı aşa-

86. Napoli'de (Procopius, *Goth.*, 1, I, b. 8), Genova'da (*Var.*, II, 28; IV, 33), Milano'da (V, 37); Roma'da (IV, 43) yerleşmiş olan Yahudiler. Ayrıca bkz. Basnage, *Hist. des Juifs.*, c. VIII, b. 7, s. 254.

ğılık jurnalcilerle işbirliği yapmakla itham edildi.[87] Anastasius'un ölümünden sonra taç, zayıf bir ihtiyarın başına konmuştu. Ne var ki iktidar, yeni imparatorun yeğeni Justinian'ın ellerindeydi ve o da şimdiden mezhep sapkınlığının kökünü kazımayı, İtalya'nın ve Afrika'nın fethini tasarlıyordu. Cezalandırma korkusuyla Arian'cıları yeniden kiliseden atmak üzere Constantinople'da yayımlanan sert bir yasa, kendi topraklarındaki Katoliklere uzun süreden beri tanıdığı hoşgörüyü Doğulu kardeşleri için de candan isteyen Theodoric'in hıncını uyandırdı. Sert buyruğuyla, imparatora elçi olarak gitmek üzere Roma pontiff'iyle dört ünlü senatör görevlendirildi. Bunlar, görevlerinin iyi ya da kötü sonuçlarından korkmalıydılar. Kıskanç hükümdar, Constantinople'u ziyaret eden ilk papaya gösterilen yüceltici karşılamayı bir suç olarak gördü. Olasıdır ki ister yapay, ister kesin olarak, Bizans sarayının bu davranışıyla, kendisine karşı bir mukabelede bulunduğu kanısı onda oluştu. İtalya'da bir buyruk hazırlandı. Bu buyruktan bir gün sonra Katolik inancı taşımanın bütünüyle yasaklanacağı duyuruldu. Hükümdarların en hoşgörülüsü, uyruklarının ve düşmanlarının bağnazlığı karşısında kıyıcılığa başlama noktasına dek geldi. Boethius'un ve Symmachus'un kişiliklerinde erdemlerini mahkûm ettiğine göre, çok uzun süre yaşamış sayılabilir.[88]

87. "Rex avidus communis exitii," vd. (Boethius, 1, I, s. 59). "Rex colum Romanis tendebat," (*Anonym. Vales.*, s. 723). Bu sözcükler serttir: İtalyanların tiksintisini ve Theodoric'in de korkusunu anlatıyor.

88. *Valesian Fragment*'ten (s. 722, 723, 724), Theophanes'ten (s. 145), Anastasius'tan ([içinde] Johanne., s. 35) ve *Hist. Miscella*'dan (s. 108, [ed.] Muratori) aldığım belli belirsiz, kısa ve çelişkili birkaç cümleye göre gerçeğe benzer bir öykü düzenlemeye çalıştım. Cümlelerini yavaşça sıkmak ve bunları genişletmek onlara şiddet kullanılması anlamına gelmez. Muratori'yi (*Annali d'Italia*, c. IV, s. 471 -478) ve amca ve yeğen olan iki Pagi'nin *Annals* ve *Breviary*'lerini karşılaştırarak inceleyiniz.

BOETHIUS'UN KARAKTERİ, İNCELEMELERİ VE SAYGINLIKLARI

Senatör Boethius,[89] Cato'nun ve Cicero'nun vatandaş olarak tanıdığı Romalılardan biri gibiydi. Daha beşikteyken yetim kalmış, o tarihteki kralların ve imparatorların kıvançla aldıkları bir ad olan Anicia ailesinin soyuna ve saygınlıklarına vâris olmuştu. Manlius takma adı da biri Galyalıları Capitolium'dan kovmuş, öbürü de evlatlarını cumhuriyetin mutluluğu uğruna kurban etmiş olan gerçek ya da masal kahramanı bir konsülden ve diktatörden geliyordu. Gençliğinde bilimsel inceleme henüz Roma'da bir yana bırakılmış değildi. Bir konsülün eliyle düzeltilmiş bir Vergilius hâlâ vardı.[90] Gotların cömertliği sayesinde gramer, retorik ve hukuk öğretmenlerinin ayrılıkları ve ayrıcalıkları sürdü. Ne var ki Latin dili Boethius'un ateşli merakına yetmiyordu. Denildiğine göre, o zamanlar Proclus'un ve takipçilerinin bilgi ve âdetlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları Atina okullarında on sekiz yıl kaldı.[91] Genç Romalının aklına ve dinine bağlılığı, akademinin ağaçlıklarını kirleten sihirbazlık ve gizemcilik deliliklerinden uzak kalmasını sağlamıştı. Bununla birlikte orada, Aristoteles'in güçlü ve incelikli zekâsı ile Platon'un dinsel ve yüce imgelerini bağdaştırmaya çalışan eski ve yeni filozofların düşünüş biçimlerini ve yöntemlerini öğrendi. Roma'ya dönüşünde dostu Symmachus'un kızıyla evlendikten sonra, her yanı mermerler ve fil dişilerle parıldayan bir sarayda bilimsel çalışmalarını sürdürdü.[92]

89. Le Clerc, Anicius Manlius Severinus Boethius'un eleştiri ve felsefeye adanmış yaşamını kitap haline getirdi (*Bibliot. Choisie*, c. XVI, s. 168-275); Tiraboschi (c. III) ve Fabricius'un (*Bibliot. Latin.*) okunması da yararlıdır. Doğum tarihinin 470'e doğru olduğu söylenebilir, ölümü ise, erken yaşlanma sonucu 524'tedir (Consol. Phil. Metrica, I, s. 5).

90. Bugün Floransa'da büyük dük kütüphanesinde bulunan bu el yazmasının dönemi ve değeri üzerine bkz. Kardinal Norris (*Cenotaphia Pisana*, s. 430-447).

91. Boethius'un Atina'da okuduğu kesin değildir (Baronius, A.D. 510, No. 3; bunu varsayar gibi görünen *De Disciplina Scolarum* adlı bir yapıta göre); on sekiz yıllık süre, kuşkusuz çok uzun. Ne var ki Atina'ya gittiği çok sayıda yazarca doğrulanmıştır (Brucker, *Hist. Crit. Philosoph.*, c. III, s. 524- 527) ve dostu Cassiodorus'un kapalı ve iki anlama çekilebilecek deyişiyle (*Var.*, I, 45), "longe positas Athenas intrioisti."

92. "Bibliothecae comptos ebore ac vitro parietes," vd. (Consol. Phil, 1, I, pros V, s.

Arian, Eutychian ve Nestorian sapkınlıklarına karşı inancının derin bilgisini koruyarak kiliseyi inşa ettirdi. Özel bir yapıtta, her ne kadar aynı ruhtan olsalar da üç ayrı kişiliğin ayrımsız olarak tanrısal birliğini benimseyen Katolikliğin inanışını açıkladı. Latinlerin öğrenimi için, dehasını, Yunan sanatları ve bilimlerinin inceden inceye araştırmasında kullandı. Yorulmaz kalemiyle, Euclid'in (Öklid) geometrisini, Pythagoras'ın (Pisagor) müziğini, Nicomachus'un aritmetiğini, Archimedes'in (Arşimet) mekaniğini, Ptolemy'nin (Batlamyus) astronomisini, Platon'un din bilimini ve Aristoteles'in mantığını, Porphyry'in eleştirel açıklamasıyla Latinceye çevirdi. Güneş saatini, su saatini ve sanat harikası gözüyle bakılan ve gezegenlerin devinimini gösteren küreyi bulan yalnız odur. Bu soyut kurgulardan iniyor ya da daha gerçekçi konuşabilmek için genel ve özel yaşamın ödevlerindeki pratiği gözlemlemeye davranıyordu. Yüce gönüllülüğü yoksul halka avuntu veriyor, belagati Demosthenes'e ve Cicero'ya benzetiliyor, bunu da günahsızlar ve insanlık uğrunda kullanıyordu. Yetenekli hükümdar bunu anladı ve onu çok parlak değer vererek ödüllendirdi. Boethius konsül ve patricius sanlarını aldı, önemli *magister officiorum* görevinde değerini gösterdi. Doğu ile Batı, konsül seçiminde eşit sayıya sahipse de, gençliklerine karşın, iki oğlu aynı yıl konsül seçildiler.[93] Forum'daki saraya, seçildikleri gün merasimle geldiler, senatoca ve halkça alkışlandılar. O sırada Roma'nın gerçek konsülü olan babaları, sevinç içerisinde, yüce gönüllü krallarının şanını dile getiren bir söylev verdikten sonra, *Circus* oyunlarında görkemini gösterdi. Sevinçle dolu, onurlarla çevrili, özel ilişkile-

74). Ennodius'un mektupları (VI, 6; VII, 13; VIII, 1, 31, 37 ve 40) ve Cassiodorus (*Var.*, I, 39; IV. 6; IX, 6; IX, 21) zamanında kazandığı büyük ünle ilgili çeşitli kanıtları veriyorlar. Şu da bir gerçek ki Pavia piskoposu, Milano'da Boethius'un malı olan eski bir evi satın almak istiyordu; belki bu kadar övgünün, ev bölümünü karşılaması için olduğu düşünülebilir.

93. Pagi, Muratori vb. Boethius'un 510 yılında, iki oğlunun da 522'de konsül olduklarını kabul ediyorlar. Konsül olarak 487'de bir Boethius'tan söz ediyorlar; bu belki de babasıdır. Bu son konsüllük filozofa yakıştırılmak istendi, bunda da yaşamının kronolojisi için sıkıntı doğmuştur. Geçmişteki mutluluğu, eski saygınlıklarıyla, evliliğindeki ve çocuklarıyla olan güzel günleriyle övünüyor (s. 109- 110).

rinden hoşnut, kendini bilimsel çalışmaya vermiş, erdemlerinin doğrultusunda yükselmiş olan Boethius, eğer bu geçici betimleme yaşamının sonu gelmeden onu bulsaydı, mutlu olduğunu söyleyebilecekti.

YURTSEVERLİĞİ

Zenginliğini cömertçe kullanan ve zamanını tasarruf edebilen bir filozof, servetin ve tutkunun çekiciliklerine kapılır cinsten olmamalıdır. Her yurttaşa, devleti gasplardan, kusurlardan ve bilgisizlikten kurtarmaya çalışmasını buyuran tanrısal Platon'un sözünü -istemese de- dinlerse ona inanmak gerekir. Dürüst yaşamına tanıklık etmek üzere çağdaşlarının anısına başvurmaktaydı. Krallık subaylarının kendini beğenmişliklerini ve zulmünü otoritesiyle önlemişti; belagati, sarayın köpeklerine teslim edilmek üzere bulunan Paulianus'u kurtarmıştı. Alınan vergilerle ve zorbalarca ezilen eyaletlerdeki halkın perişanlığı onun ilgisini ve acımasını çekmişti ve onları rahatlatıcı davranışlarda bulunmaktaydı. Yaptıkları fetihlerle gururlanmış, açgözlülükleri yüzünden saldırgan olmuş, ayrıca cezasız kaldıkları için cesaretleri büsbütün artmış olan Barbarların kıyıcılıklarına tek başına karşı çıkmıştı. Bu soylu karşı çıkışlarda, cesareti, tehlikenin ve ihtiyatlılığın üstüne çıkıyordu. Bilindiği üzere, Cato örneğinde olduğu gibi, saf ve bükülmez erdem, peşin yargıyla karışıklığa uğramaya ve vect içerisine sürüklenmeye pek elverişlidir; bireysel düşmanlıklarla kamusal adaleti birbirinden ayrılamaz hale getirebilir. Platon'un takipçisi, belki insan doğasındaki sakatlıklarla toplumun eksikliklerini abartıyordu. Yönetimi ne denli yumuşak olursa olsun bir Got kralının otoritesi ve ona duyulan bağlılık ve minnetin yükü bir Roma yurtseverinin özgür ruhu için dayanılmaz nitelikteydi. Ne var ki lütuf ile bağlılık, genel mutlulukla aynı orantıda geriliyor, ona *magister officiorum* görevinde yardımcılık etme ve de gizlice izlemek üzere, değersiz bir görev arkadaşı verildi. Theodo-

ric'in karakteri, yaşamının sonlarına doğru bozulup sertleşmeye başlayınca, Boethius, kendisinin tutsak olduğunu duyumsadı. Filozof, artık senato ile bağdaşan güvenliğinden yoksun kalmış kızgın barbarın karşısına çıkmaktan korkmadı.

HIYANETLE SUÇLANIYOR

Senatör Albinus, Roma'nın özgürlüğünü ummak gibi, görünüşe dayanan kanıya yakın bir sanı ile suçlandırılmıştı. "Albinus suçluysa, senato da ben de aynı suçu işlemiş sayılırız," diye hatip haykırdı. "Eğer biz suçsuzsak, Albinus da yasaların aynı korumasından yararlanma hakkına sahiptir." Bu yasalar, oluşması olanaksız bir mutluluğun soyut arzulanmasını cezalandıramazdı. Ne var ki bir gizli anlaşmadan haberi olduğunu söylemek cesaretinde bulunan Boethius'u, zorba hükümdara bildirmemesi eylemini bu yasalar cezalandırabilirdi.[94] Albinus'un avukatı, müvekkilinin sorunundan dolayı sorguya çekildi, belki de aynı suçla itham edildi. Doğu imparatoruna, Gotların elinden İtalya'yı kurtarmaya katılmaları için başvuruda bulunduklarını gösteren bir yazı icat edildi. Bu yazı, bütün yadsımalarına karşın, onların imzalarıyla yazılmışçasına tertiplenmişti. Yüksek toplum sınıfından, belki de alçaklıklarıyla ün kazanmış olan üç kimse,[95] Roma patrician'ının cinayet tasarladığına tanıklık ettiler. Theodoric, ondan savunma ve ispat hakkını kaldırdığına göre suçsuz olduğu kabul edilebilirdi. Kral onu beş yüz mil uzaktaki Pavia kulesine hapsetti, senato da üyelerinin en ünlüsüne karşı müsadere ve ölüm cezalarını içeren bir kararı kabul etti. Bir barbarın buyruğuyla bir filozofun gizli bilgileri, kutsallıklara karşı saldırı ve sihirbazlık adlarıyla

94. "Si ego scissem tu nescisses." Boethius (1, I, pros. 4, s. 53), Seneca'nın (*De Tranquillitate Animi*, b. 14) betimlediği Julius Canus'un felsefesi ölümündeki yanıtını benimsiyor.

95. Cassiodorus'un mektuplarında Boethius'a karşı gizli habercilik yapan Basilius (*Var.*, II, 10, 11; IV, 22) ve Opilio'nun karakterleri (V, 41; VIII, 16) hakkında aydınlatmalar vardır.

soldururuldu.[96] Senatörlerin titreyen sesi onun senatoya katıksız bağlılığını cezalandırmış oluyordu. Boethius, kendisinden sonra kimsenin aynı suçtan mahkûm olmayacağını onlara bildirdi. Nankörlükleri, bu söze ya da bu öngörüye onları layık kılmıştı.[97]

HAPSEDİLMESİ VE ÖLÜMÜ

Boethius, her an ölüm ilanını ya da öldürülmesini beklerken Platon'un ve Cicero'nun rahat zamanlarıyla karşılaştırılamayacak bir ortam içerisinde *Consolation of Philosophy* adlı değerli yapıtını kaleme aldı. Uzun süreler Roma ve Atina'da yardımına çağırdığı tanrısal iletici, cezaevini aydınlatmaya, cesaretini artırmaya ve yaralarına merhem sürmeye geldi. Uzun süren gönencinin ve o sırada çektiği acıların verdiği düşünceyle, zenginliğin süreksizliği üzerine yeni umutlar kurmayı bu iletici ona öğretti. Boethius'un zekâsı, zenginliğin lütuflarının ne denli geçici olduğunu yine kendisine öğretmişti. Deneyim de onların gerçek değerini ona belli etti. Ondan, suç işlemeksizin yararlanmıştı, bir solukta vazgeçebiliyordu. Kendisinde erdemi bıraktıkları için mutluluk veren düşmanlarının güçsüz kızgınlıklarından dingin olarak zamanı ve sonsuzluğun düzensizliklerini soylu bir tutumla bağdaştırmaya çalışıyordu: Bu kadar yalın, kapalı ya da soyut güdüler doğanın duyumuna karşı zafer sağlayamazlar. Düşüncenin çalıştırılması, duyguyu mutsuzluktan ayırır. Aynı yazıda, felsefenin, şiirin ve belagatin çeşitli kaynaklarını sanatla bağdaştıran akıl, hiç kuşkusuz, aramaya koyulduğu bu gözüpek dinginliğe sahipti. Kötülüklerin en büyüğü olan belirsizlikten kurtarıldı. Görevliler Theo-

96. Sihirbazlık suçu üzerine sıkı araştırmalar yapılması buyruldu (*Var.*, IV, 22, 23; IX, 18). İleri sürülen iddiaya göre birçok ruh çağırıcı, kaçması için, gardiyanları deli etmişlerdi. *Deli* sözcüğü yerine, ben olsam, *sarhoş* derdim.

97. Boethius, belki *Consolation*'undan daha ilginç duruma gelecek olan *Apology*'sini (s. 53) yazmıştı. Değerliliklerini, ilkelerini ve çektiklerini gözden geçirmekle yetineceğiz (1, I, pros. IV, 42-62, *Valesian Fragment*, s. 723). Adı bilinmeyen bir yazar (Sinner, *Catalog. MSS. Bibliot. Bern.*, c. I, s. 287) onu, onurlu ve devlet başkanına karşı yurtsever bir suçla itham etmektedir.

doric'in buyruğunu uyguladılar.[98] Başının çevresine kalın bir ip bağlandı, gözleri yuvalarından çıkacak noktaya gelinceye dek ip sıkıldı; bu da gördüğü işkenceyi kısaltmak için uygulanan bir çeşit acıma düşüncesiyle yapılıyordu. Lobut darbeleri altında yaşamına son verildi. Ama onun dehası, ölümünden sonra da yaşadı ve yüzyıllar boyunca, Latin dünyasının karanlıklarına ışık tuttu. İngiltere krallarının en ünlüsü,[99] bu filozofun yazılarını çevirdi ve III. Otho, Arian'cı işkencecilerin şehitlik onuru ve mucizeler yaratma ünü kazandırdıkları bu Katolik azizinin kemiklerini en mükemmel mezara koydurdu.[100]

SYMMACHUS'UN ÖLÜMÜ (525)

Boethius, son anlarında iki oğlunun, karısının ve kayınbabası saygıdeğer Symmachus'un hiç korkuya kapılmadıkları düşüncesiyle övünç duymuştu. Ne var ki Symmachus'un duyduğu acı onu patavatsızlığa götürmüştü. Dostunun ölümüne, herkesin önünde ağlamaktan korkmadı. Onun öcünü alabilirdi. Zincire vuruldu, sonra da Roma'dan Theodoric'in bulunduğu Ravenna'ya sürüklendi, suçsuz yaşlı adam kralın kuşkularına kurban edildi.[101]

---

98. Agro Calventiano'da Ticinum ya da Pavia kontu Eusebius'un emriyle idam edildi (Calvenzano, Marignano ile Pavia arasında; *Anonym. Vales.*, s. 723). Hapsedildiği yer bugün "baptistery" diye anılmaktadır, yapısı ve adı katedrallerinkine benzemektedir. Pavia Kilisesi'nin sürüp giden geleneği bu kimlik üzerinde hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Boethius'un kulesi 1584'e dek ayakta kaldı, bugün elimizde gravürü bulunmaktadır (Tiraboschi, c. III, s. 47-48).

99. Bkz. *Biographica Britannica*, ALFRED, c. I, s. 80, 2. baskı. Bu çalışma, yabancı olduğu kadar ulusal bilginlerce Alfred'in çevresinde toplanarak yapılmış olduğu için daha değerlidir. Ortaçağ'da Boethius'un ünü üzerine bkz. Brucker, *Hist. Crit. Philosoph.*, III, s. 565-566.

100. Mezarının üzerindeki yazıt, III. Otho'nun eski lalası, çağdaşlarının, Boethius'a yaptıkları gibi, sihirbazlıkla suçladıkları bilgin Papa İkinci Silvester tarafından kaleme alınmıştır. Baronius'un dediğine göre (A.D. 526, No. 17, 18) Katolik şehidi, başını uzun süre ellerinde taşımış. Kendisine bu tür bir mucize anlatılan tanıdığım bir hanım şöyle demişti: "Mesafenin bir değeri yoktur; ilk adım değerlidir."

101. Boethius, kayınbabasının erdemlerini övmektedir (1, I, pros. 4, s. 59; 1, II, pros. 4, s. 118). Procopius (*Goth.*, 1, I, b. 1), *Valesian Fragment* (s. 724) ve *Historia Miscella* (1,

THEODORIC'İN VİCDAN AZABI VE ÖLÜMÜ

İnsanlık duygusu, kralların ruhunu saran bulunç acısını yansıtan belirtileri sezmemize olanak tanımaktadır. Felsefe de bilmez değildir ki şaşkına dönmüş bir imgeleme ve hasta bir bedenin zayıflığı, en korkutucu görüntülerin oluşmasına yol açar. Şan ve erdem dolu bir yaşantıdan sonra Theodoric, utanç ve zulüm eşliğinde mezara iniyordu. Geçmişin anısı ruhunu utandırıyor, bilinmeyen bir geleceğin korkuları kaygılandırıyordu. Anlattıklarına göre, yemek masasına, bir akşam konulan büyük bir balığı görünce[102] birden haykırarak Symmachus'un kızgın yüzünü gördüğünü söylemişti. "Gözleri hınçtan ve öç alma tutkusundan açılıp kapanıyor, uzun dişleri görünen ağzı beni yutacakmışçasına açılıyordu," diye haykırıyordu. Kral hemen odasına çekilmişti. Üzerine örtülen birçok yorgan ve örtüye karşın titreme ve ateş içinde hekimi Elpidius'a, kesik kesik sözcüklerle, Boethius'un ve Symmachus'un öldürülmesinden duyduğu derin pişmanlığını anlatmıştı.[103] Hastalığı ilerledi, üç gün süren bir dizanteriden sonra, saltanatının otuz üçüncü ya da -İtalya'nın tümünü ele geçirmesinden başlayarak sayılırsa- otuz yedinci yılında Ravenna Sarayı'nda öldü. Son nefesinde bir aralık kendine gelince, hazinelerini ve eyaletleri iki torunu arasında bölüştürdü ve topraklarının sınırını Rhône Irmağı'yla belirledi.[104] Amalaric, İspanya tahtına oturdu; İtalya ile Ostrogotların fethettikleri bütün yerler, henüz on yaşında olan fakat aynı zamanda Amali soyunun son torunu

---

XV, s. 105) Symmachus'un suçsuzluğunu ya da azizliğini dile getirmekte birleşiyorlar. Halk arasındaki kanıya göre onun öldürülmesi bir papanın hapsedilmesi kadar ağırdır.

102. Bir imgelemeye kapılan Cassiodorus, deniz ve tatlı su balıklarının çeşitlerini geniş bir alanın kanıtı olarak veriyor (*Var.*, XII, 14) ve Theodoric'in yemek masasına konulan balıkların Ren'den, Sicilya'dan ve Tuna'dan getirildiğini söylüyor. Korkunç büyüklükteki kalkan balıkları -ki Domitian'ınkiler gibi- Adriyatik kıyılarından tutuluyordu.

103. Procopius, *Goth.*, 1, I, b. 1. Ne var ki bu ilginç öyküyü ya halkın söylentilerinden ya da kralın hekiminin ağzından duyduğunu söylemeliydi.

104. Procopius, *Goth.*, 1, I, b. 1, 2, 12, 13. Bu bölüştürme Theodoric tarafından buyrulduysa da ölümünden sonra ortaya çıkarıldı. "Regni hereditatem superstes reliquit." (Isidor., *Chron.*, s 721, [ed.] Grot).

olarak da çok sevilen Athalaric'e kalıtım yoluyla düşmüş oldu.[105] Bu san ona, annesi Amalasuntha'nın Amali kanından gelen bir prensle evlenmesi, bu hükümdarın da atalarının yurdunu bırakmasından ileri gelmişti. Gotların şefleri ve İtalya yüksek görevlileri, ölmekte olan kralın gözü önünde, hep birlikte, Athalaric ile annesine bağlı kalacaklarına söz verdiler ve bu tinsel hava içerisinde, imparatorun, yasaları geçerli tutmak, Roma senatosunu ve halkını sevmek ve dostluk kurmasını sağlamak konusunda Theodoric'ten ilham verici bir miras da aldılar.[106] Kızı Amalasuntha, onun için, Ravenna kıyılarına, limana ve çevresine egemen bir yerde bir anıt yaptırdı. Orada, tek blok halinde granit bir kubbeyi taşıyan, yuvarlak biçimde ve otuz ayak çapında bir küçük kilise görülmektedir. Kubbenin merkezinden yükselen dört sütun, içerisinde kralın naaşının bulunduğu porfirden bir sandukayı tutmaktadır. Gömütün çevresinde on iki havarinin tunçtan heykelleri bulunmaktadır.[107] Birkaç günahının cezasını çektikten sonra, Theodoric'in ruhunun insanlığa hizmet etmiş olanların ruhları arasına gireceğine inanılabilecekti.[108] Ta ki bir İtalyan keşişi, batıl inanca dayalı bir rüyada, Theodoric'in, cehennem ağızlarından biri olan Lipari yanardağında tanrısal öç alma zebanilerinin arasına düştüğünü görmüş olmasaydı.[109]

---

105. Ostrogot kralı Hermanric'in üçüncü kuşaktan torunu olan Berimund, İspanya'ya çekilmiş, orada sessizlik ve bilinmezlik içinde yaşamış ve ölmüştü (Jornandes, b. 33, s. 202, [ed.] Muratori). Bkz. torunu Eutharic'in bulunuşu, düğünü ve ölümü (b. 58, s 220). Romalılar için düzenlediği oyunlar onu tanıtabildi (Cassiodor., [içinde] *Chron.*). Ne var ki Eutharic "asper in religione" idi (Anonym., Vales., s. 722-723).

106. Theodoric'in öğütleri ve halefinin söz vermeleri konusunda bkz. Procopius (Goth., 1, I, b. 1, 2), Jornandes (b. 59, s. 220, 221), Cassiodorus (*Var.*, VIII, 1-7). Bu mektuplar onun politik hitabetinin başarısıdır.

107. *Anonym. Vales.*, s. 724; Agnellus., *de Vitis Pont Raven.*, (içinde) Muratori, *Script Rerum Ital.*, c. II, kısım I, s. 67; Alberti, *Descrittione d'Italia*, s. 311.

108. Bu efsane I. Gregory, (*Dialog.*, IV, 36) ile ilgilidir ve Baronius (A.D. 526, No. 28) tarafından onaylanmıştır. Hem papa hem de kardinal muhtemel bir görüş ortaya koymaya yetecek kadar yetki sahibidir.

109. Theodoric ya da Cassiodorus, Lipari (Cluver. Sicilia, s. 406-410) ve Vezüv'ü (V, 50) büyük suçların cezalandırılacağı yer olarak tanımlamıştır.

XL. BÖLÜM

Justin'in Tahta Çıkışı

Justinian'ın Saltanatı

I. İmparatoriçe Theodora

II. Circus Hizbi ve Constantinople Başkaldırması

III. İpek Ticareti ve Zanaatkârlığı

IV. Maliye ve Vergiler

V. Justinian'ın Anıt Yapıları

Ayasofya Kilisesi

Doğu İmparatorluğu'nun Tahkimatı ve Sınırları

Atina Okullarının ve Roma Konsüllüğünün Kaldırılması

(M.S. 518 - M.S 541)

İMPARATOR JUSTINIAN'IN DOĞUMU (5 MAYIS 482 YA DA MAYIS 483)

Justinian,[1] sırasıyla Dardania, Dacia ve Bulgaria adları verilen, bakımsız ve yabanıl bir ülkenin Barbarlarından, adı sanı bilinmeyen bir ailenin çocuğu olarak, günümüzde Sofya denilen Sardica örenleri[2] yakınında dünyaya geldi.[3] Talihini, amcası Justin'in serüvenci ruhuna borçludur. Justin, iki arkadaşıyla köyünden ayrıldı, çiftçilikten ve çobanlıktan daha yararlı askerlik mesleğine girmek istiyorlardı.[4] Üç genç adamın heybelerinde yiyecek olarak yalnız gevrekler vardı. Yaya olarak Constantinople'un yolunu tuttular. Güçlü yapıları yüzünden kolayca İmparator Leo'nun muhafızları arasına alındılar. Arka arkaya iki saltanat süresince Justin, büyük paralar ve onurlara sahip oldu: Yaşamını yitirebileceği birtakım tehlikelerden kurtulabildi. Tahta çıkınca, bu kurtulmasının kralların talihini gözeten koruyucu melek sayesinde olduğu şeklinde yorumlandı.

---

1. Ne zaman doğduğu üzerinde birkaç güçlük vardır (Ludewig, [içinde] *Vit. Justiniani*, s. 125): ne var ki sonradan kendi adını verdiği Tauresium köyünde doğduğunda ve bu köyün de Bederiana yönetim bölgesinde bulunduğunda kuşku yoktur (D'Anville, *Hist. de l'Acad.*., c. XXXI, s. 287-292).

2. Dardania'nın bu köylülerinin Got adları, hemen tümüyle İngilizcedir; Justinian adı, önceleri taşıdığı, İngilizcesi "upright" olan "uprauda"nın çevrilmişidir. Babası Sabatius (Greko-barbar dilinde *stipes*), kendi köyünde *Istock* (Stock) diye anılıyordu. Annesinin adı olan Bigleniza, yumuşatıldı ve Vigilantia biçimine sokuldu.

3. Ludewig (s. 127-135) Justinian ile Theodora'nın Anician adını aldıklarını ve bunun da Avusturya hanedanından bir aileye bağlandığını kanıtlamaya çalışmaktadır.

4. Bkz. N. Alemannus'un notlarıyla Procopius'un anekdotlarının taşlamalı deyişleri. Zonaras tarafından kullanılmış belirsiz sözcüklerden yararlanmamaktadır. Bununla birlikte, neden bu sözcüklerde aşağılayıcı bir şey vardır ve Alman buranın Homeros'un *Odyssey*'de sözünü ettiği Eumaeus'tan gelmiş olmaktan kıvanç duymaması nedendir?

Isauria ve Pers savaşlarındaki uzun ve değerli hizmetleri, adını unutulmuşluktan kurtaramayacaktı. Ne var ki sırasıyla edindiği askerî saygınlıkları bu hizmetleri kanıtlamış olmaktadır. Elli yıl boyunca tribunus, kont, general, senatör oldu ve İmparator Anastasius'un ölümünde meydana gelen bunalım sırasında muhafızların komutanlığını yaptı. Onu yükseltmiş ve zenginleştirmiş olan Anastasius'un ailesi, tahttan uzak tutuldu. Saraya egemen olan hadım Amantius, koruduğu kimselerden en söz dinleyeninin başına tacı koymaya karar verdi; muhafızlara büyük paralar dağıtarak onları satın almayı planladı ve bununla komutanlarını görevlendirdi. Ne var ki bu karşı konulmaz kanıtları kendi çıkarları için değerlendirerek hiçbir yarışmacının ortada görülmemesinden de yararlanarak, gözüpekliliği ve yiğitliği askerlerce bilinen bu Dacia köylüsü Justin erguvanı kuşandı. Kilise ve halk da onu dinine bağlı olarak biliyorlardı. Eyaletler halkı ise, devlet merkezinin istençlerine zaten gözü kapalı olarak uyuyorlardı.

AMCASI JUSTIN'İN TAHTA ÇIKIŞI VE SALTANATI (10 TEMMUZ 518 - 1 NİSAN YA DA 1 AĞUSTOS 527)

Aynı aileden olan ve aynı adı taşıyan başka bir imparator da bulunan Justin, Bizans tahtına 68 yaşında çıktı. Kendi haline bırakılmış olsaydı, dokuz yıl süren saltanatının her anında, uyruklarınca, seçimlerinin ne denli kötü olduğunu onlara anlatmış olacaktı. Bilgisizliği Theodoric'inkine eşitti. Bilimden yoksun olmayan bir çağda, ne gariptir ki iki hükümdar da okuma bilmiyordu. Justin'in dehası Got kralınınkinin aşağısındaydı: Onun savaş sanatındaki deneyimi, bir imparatorluğu yönetmesi için işe yarayamazdı. Her ne denli değerliydiyse de zayıflık duygusu onu belirsizlikle güvensizliğe ve korkuya yöneltiyordu. Devlet yönetimi işleri, kestör (quaestor) Proclus[5]

5. Procopius (*Persic*., 1, I, b. 11) Onun erdemlerini övüyor. Proclus, Justinian'ın yakın

tarafından özenle ve bağlılıkla yürütülüyordu. Yaşlı imparator, yeğeni Justinian'ın yeteneklerini ve tutkusunu destekledi, onu Dacia'daki kırsal yalnızlığından çekip getirttikten sonra evlat edindi, kişisel servetinin ve sonra da imparatorluğun vârisi olarak Constantinople'da yetiştirdi.

JUSTIN'DEN SONRA TAHTA ÇIKAN JUSTINIAN'IN EVLAT EDİNİLMESİ

Amantius'un aldatılmasından sonra onun yaşamına da son vermek gerekiyordu. Gerçek ya da yapay bir fesat hareketi düzenlemekle suçlandırılması başarıldı. Kıyalarını ağırlaştırmak için, Manichaean sapkın düşüncesine gizlice bağlı olduğu yargıçların kulağına fısıldandı.[6] Amantius'un başı kesildi; sarayın birinci hizmetkârları olan arkadaşlarından üçü ölüm ya da sürgün cezasına çarptırıldılar ve hadımın taç giydirmek istediği mutsuz kimse, bir zindana atılarak taş darbeleriyle öldürüldü ve cesedi denize atıldı. Vitalian'ın kaybı birçok güçlüğün ve tehlikenin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu Got şef, Ortodoksları savunmak için Anastasius'a karşı üstlendiği iç savaş yüzünden halkın sevgisini kazanmıştı. Elverişli bir anlaşma elde etmiş olarak, barbarlardan oluşan utkulu bir ordunun başında, Constantinople yakınlarında bulunuyordu. Aldatmaca yeminlerle gözü kamaşarak, bu elverişli durumu bırakmaya karar verdi ve başkentin kale duvarları arasında rastlantıya bağlı bir yaşama razı oldu. Ona karşı halkın ve özellikle Maviler'in komplo hareketi kışkırtıldı ve de dine karşı aşırı gayreti bir suç olarak nitelendirildi. İmparator ile

dostuydu ve imparatorun ikinci bir evlat edinmesini engelleme konusunda özen göstermiştir.

6. Manichaean, Eutychian anlamına gelmektedir. Anastasius'un ölümünden sonra altı gün süresince, Constantinople ve Tyre halkları öfkeyle, alkışla haykırdılar. Bunlar Amantius'un ölüm nedenleri oldu; öbürleri onu alkışladılar (Baronius, A.D. 518, kısım II, No. 15). Fleury, konsillere göre konuşuyor (*Hist. Eccles.*, c. VII, s. 200-205; c. V, s. 182-207).

yeğeni onu, Kilise'nin ve devletin sadık fedaisi olarak kabul ettiler. Minnet duygularını dile getiren konsüllük ve generallik sanlarını verdiler. Konsüllüğünün yedinci ayında, hükümdarın sofrasında on yedi darbeyle vücudu delik deşik edildi.[7] Justinian, kamuoyunca, daha henüz kutsal gizlere onunla birlikte katılarak inanç birliğinde buluşmuş olduğu bir kimsenin öldürülmesiyle suçlandı.[8] Rakibinin yitmesinden sonra, hiçbir askerî hizmette sivrilmeden, Doğu Orduları Başkomutanlığı'na yükseldi. Bu nitelikle devlet düşmanlarının üzerine -ordularıyla- yürümeliydi. Ne var ki zaferden sonra, Constantinople'da bulunmadığı sırada amcasının yaşı ve zayıflığı nedeniyle kendisine geçecek olan imparatorluğu başkasına kaptırabilirdi. Yurttaşların alkışlarını toplamak yerine,[9] İskitlere ve Perslere karşı kazandığı zaferler yerine onların dostluğunu kiliselerde, *Circus*'ta ve senatoda elde etme yoluna gitti. Katolikler, Nestorian ve Eutychian sapkınlıkları ile Ortodoksların bükülmez ve hoşgörüsüz inançları arasında çizilmiş dar bir "patika"yı açık tutan Justin'in yeğenine bağlanmışlardı.[10] Yeni saltanatın ilk günlerinde, onu, halkın son imparatorun anısına gösterdiği ululamayı canlı tuttuğunu ve beğendiğini görüyoruz. Otuz dört yıllık bir dinsel kanıdaki ayrışmadan sonra Roma pontiff'inin gururunu ve kızgınlığını yatıştırmayı ve papalık makamına karşı saygılı olduğuna dair bir

7. Kont de Buat (c. IX, s. 54-81) Vitalian'ın gücünü, karakterini ve niyetlerini çok güzel açıklıyor. O, Küçük İskitya'nın kalıtımsal prensi ve Trakya konfedere Gotlarının kontu olan Aspar'ın torununun oğluydu. Onun üzerinde etkisi olan Bessi'ler, Jornandes'in küçük Goths kitabında anlatılmıştır (b. 51).

8. "Justiniani patricii factione dicitur interfectus fuisse." (Victor Tununensis, *Chron*., [içinde] Thesaur. Temp., Scaliger, kısım II, s. 7). Procopius (*Anecdot*., b. 7) ona zorba diyor. Ne var ki, diye itiraf ediyor, Alemannus tarafından iyi açıklanmıştır.

9. İlk gençlik yıllarında "plane adolescens", rehine olarak Theodoric'in sarayında bir süre kalmıştı. Alemonnus (ad Procopius, *Anecdot*., 9, s. 34). Justinian'ın lalası Theophilos tarafından hazırlanmış ve Justinian tarafından yazılmış bir öyküde bu olaydan söz etmektedir. Ludewig (s. 143) Justinian'ı bir savaşçı niteliğine kavuşturmak istiyordu.

10. Biz de Justinian'ın, kilise işlerine bu kadar yönelmesinin nasıl olduğunu şöyle bir sormak isteriz. Bkz. Baronius (A.D. 518, 521) ve yıllıklarının (*Annals*.) yedinci cildinin endeksinde Justinian'ın uzun makalesi.

kanıyı Latinlere aşıladı. Doğu kiliselerinin çeşitli makamlarına onun çıkarlarına bağlı Katolik piskoposlar geçirildi. Papazları ve keşişleri bol paralar vererek elde etti, gerçek dinin umudu ve dayanağı olan gelecekteki hükümdar için dua etmesi halka öğretildi. Halkın gözünde Nicaea (İznik) ve Chalcedon (Kadıköy) simgesinden daha az önemli bir konu olmayan tiyatro temsilleri tertipleyerek görkemini sergiledi. Konsüllüğünün giderleri iki yüz seksen sekiz bin altın lirasına ulaştı. Amfiteatrda, bir defada yirmi aslan ve otuz leopar görüldü. *Circus* oyunlarına para karşılığında tutularak sokulan araba sürücülerine olağanüstü ve zengince süslenmiş atlar verildi. Constantinople halkının keyfini okşarken yabancı kralların dileklerine de kulak tıkamıyor ve senatonun sevgisini de elde etme umarlarını yokluyordu. Her zaman için saygıdeğer olan bu ad, sanki senatörlere ulusun isteğini dile getirme yetkisini ve imparatorluk tahtına geçişi düzenleme gücünü veriyordu. Beceriksiz Anastasius, devlet yönetiminin erkini bir çeşit soylular sınıfı içerisinde yitmeye bırakmıştı; senatör rütbesi kazanan subaylar, bir halk karışıklığı sırasında silahları ve haykırışlarıyla Doğu tahtını etkileyebilecek eski savaşçıların oluşturduğu özel muhafız birliklerince kaynaşan topluluklar içerisinde dolaşıyorlardı. Senatörleri elde etmek için devlet hazinelerinin kapıları açıldı ve tek ses halinde, Justinian'ın yardımcı olmasını kabul etmesi imparatordan rica edildi. Yakın sonunu Justin'e açıkça bildiren bu başvuru, karakteri bakımından korkak ve hiç kullanmadığı bir iktidarı sürdürmekte kıskanç olan yaşlı hükümdarca kötü karşılandı. Erguvanını iki eliyle tutarak bir aday seçmenin çok masraflı olması nedeniyle daha yaşlı bir insandan gözlerini ayırmamalarını onlara öğütledi. Bu yüze vurmaya karşın, senato, Justinian'ı *Nobilissimus* gibi hükümdarlık sanıyla onurlandırdı. İster yeğenine olan bağlılığı, ister korku güdüleriyle olsun imparator, senato kararnamesini onayladı. Ruhsal ve bedensel zayıflığı uyluklarında bulunan yaranın azmasına neden oldu, artık devlet yönetimini yürütemez duruma düştü. Patriği ve senatörleri çağırdı. Onların önünde

tacı Justinian'ın başına koydu. Justinian, *Circus*'a götürüldü. Orada halkın sevinçli kutlama haykırışlarıyla karşılandı. Justin, dört ay daha yaşadı. O törenden sonra zaten kendisine ölmüş gözüyle bakılıyordu. Çünkü artık, yaşamının kırk beşinci yılında bulunan Justinian, Doğu'nun yasal hükümdarı olarak tanınmıştı.[11]

JUSTINIAN'IN SALTANATI (1 NİSAN 527 - 14 ARALIK 565)

Justinian'ın saltanatı, tahta çıkışından başlayarak ölümüne dek otuz sekiz yıl yedi ay ve on üç gün sürmüştür. Belisarius'un sekreteri yetenekli hatip Procopius -ki yetenekleri sayesinde senatörlüğe ve Constantinople valiliğine yükselmiştir- Justinian'ın saltanatını, bu dönemde gelişen olayları, dikkatimizi çekecek nitelikleriyle anlatmıştır.

PROCOPIUS'UN KARAKTERİ VE YAZILI YAPITLARI

Procopius,[12] sırasıyla, lütuftan cesaretlenen ya da gözden düştüğü zamanlarda hırçınlaşan tutumuyla zamanının tarihini, övgüsünü (*panegyric*) ve taşlamasını (*satire)* yazdı. Pers, Got, Vandal[13] savaşlarına ilişkin sekiz kitabıyla, bunların devamı

11. Justin'in saltanatına ilişkin bilgiler Marcellinus kroniğinde, Victor'da ve John Malala'da (c. II, s. 130-150) bulunmaktadır; bunlardan sonuncusu (Hody'ye rağmen, *Prolegom*., No. 14, 39, [ed.] Oxon.) Justinian'dan pek az sonra yaşamışsa da (Jortin, *Remarks*, c. IV, s. 383), Evagrius (*Ecclesiastical History*, 1, IV, b. 1, 2, 3, 9), Theodorus (*Excerpta Lector*, No. 371), Cedranus (s. 362-366) ve Zonaras'ın (1, XIV, s. 51-61) hangisi orijinaldir?

12. Procopius'un ve Agathius'un karakteri ve yapıtları için bkz. La Mothe le Vayer (c. VIII, s. 144-174), Vossius (*de Historics Graecis*, 1, II, b. 22) ve Fabricius (*Bibliot. Graec.*, l, V, b. 5, c. VI, s. 248-278). Din üzerindeki kanılarına ilişkin belirsizlik, bu konudaki yansızlıklarına saygınlık vermektedir. Bununla birlikte, paganizme ve felsefeye gizlice uygun ve bağlı kanıları belirmektedir.

13. İlk yedi eserden ikisi Perslerle, ikisi Vandallarla, üçü ise Gotlarla yapılan savaşlara ilişkindir. Procopius, eyaletlerin ve savaşların bölümlerini Appian'dan almıştır. Sekizinci

niteliğindeki Agathias'ın beş kitabı, takdire değer yapıtlardır. Eski çağ yazarlarına ve Asyalı Eski Yunan yazarlarına öykünerek kaleme alınmıştır. Gördüğünü ve duyduğunu yazdığını söylemekte, incelediği çeşitli konular üzerine, bir asker, bir devlet adamı ve bir yolcunun özgürlüğü ve güveniyle bildiklerini anlatmaktadır. Üslubu, hep araştırdığı ve çoğu zaman da yakaladığı güçlülüğü ve inceliği taşımaktadır. Özellikle uzun söylevler üzerine ileri sürdüğü düşünceleri, siyasal alanda zengin bilgiler edinilmesini sağlamaktadır. Gelecek kuşakları hayran bırakmak ve onlara bilgi aktarmak gibi soylu bir tutkuyla yola çıkan tarihçi, halkın peşin yargılarından ve mahkemelerin dalkavukluğundan tiksinir gibidir. Procopius'un çağdaşları onun yazdıklarını okudular[14] ve onu beğenerek övdüler.[15] Bunları, saygıyla tahtın ayakucuna koydu. Ne var ki imparatorun kendini beğenmişliği, hükümdarının şanını gölgeleyen bir kahramanın övülmesinden hoşlanmaz, hatla yaralanırdı. Bir kölenin ruhu ve korkusu, özgür bir kimsenin soylu değerini boyunduruğu altına alır. Bağışlanmasını kazanmak ve bir ödüle değer olmak için, Belisarius'un sekreteri, imparatorluk

---

cildin başlığı da Got savaşları adını taşıyorsa da bu, 553 yılına dek her çeşit konuyu kapsayan genel bir ektir. Agathius, tarihini bu dönemden alıyor ve 559 yılına dek anlatıyor (Pagi, *Critica, A.D. 579*, No. 5).

14. Procopius'un dizinsel alınyazısı oldukça mutsuz kaldı: **1**- Leonard Aretin, kitaptan kendi yazmış gibi çalarak *de Bello Gothico* başlığıyla yayımladı (Fulginii, 1470. Venet., 1471, apud Janson; Maittaire, *Annal. Typograph*, c. 1, baskı posterior, s. 290, 304, 279, 299; Vossius (*de Hist. Nat.*, 1, III, b. 5 ve Venice Giornale de Letterati'nin zayıf savunması, c. XIX, s. 207). **2**- Yapıtları, muhafızları oldukları Vatikan kitaplığındaki el yazmalarıyla bile karşılaştırmadan çevirileri yapan Chrystopher Persona (*Giornale*, c. XIX, s. 340-348) ve Raphael de Volattera (Huet, *de Claris. Interpretibus*, s. 166) tarafından bozuk duruma getirildi (Aleman., (içinde) *Praefat. Anecdot*). **3**- Yunanca metin, ancak 1607'de Hoeschelius of Augsburg tarafından basıldı (*Dictionnaire de Bayle*, c. II, s. 782). **4**- Paris denilen ve kötü dizilen baskısı, 1663'te yayımlandı. Cizvit papazı Claude Maltret, Louvre ve Vatikan baskılarından uzakta (Thoulouse'de) bulunuyordu. Onlardan birkaç pasaj alabildi. Sözünü ettiği açıklamalar çıkmadı. Agathias of Leyden'i (1594), usta çevirmen Bonaventura Vulcanis'in Latince çevirisiyle Parisli yayıncısı tarafından yeniden yayımlandı (Huet, s.176).

15. Bkz. Agathias, (içinde) *Praefat*., s. 7, 8; 1, IV, s.137; Evagrius, 1, IV, b. 12. Ayrıca bkz. Photius, *Cod*., LXIII, s. 65.

yapıları adında altı kitap yayımladı. Fatihlik ve yasa koyuculuk niteliği bakımlarından Themistocles'in ve Cyrus'un çocuksu erdemlerini gölgede bırakan bir hükümdarın dehası, görkemi ve dindarlığı gibi parlak bir konuyu seçebilme yeteneğine sahip bulunuyordu.[16] Umduğunu elde edemeyen dalkavuk, belki gizli bir öç alına hevesine kapılmıştı; lütufkâr bir bakış, eleştirisini[17] ertelemesine ya da ortadan kaldırmasına yetmişti. Bu yazıda Romalı Cyrus, tiksinç ve aşağılık zorbanın tekiydi. Justinian ile karısı Theodora, insanlığı yok etmek için insan biçimine girmiş şeytanlar olarak gösterilmekteydi.[18] Bu utanç verici değişiklikler kuşkusuz, Procopius'un ününü solduracak ve esinlemek istediği güvenilirliği bozacak niteliktedir. Herhalde, onu kötülüğe iten durumu bir yana bırakacak olursak, küçük tarih olgularının temeli, hatta genel tarihinde görülen utanç verici birtakım olaylar, olasılığa ve doğru kanıtlarla çağdaşlarının tanıklıklarına dayanmaktadır.[19] Bu çeşitli gereçlerin yardımıyla, tarihte büyük yer tutmaya değer olan Justinian'ın saltanatını betimleyeceğim.

---

16. "Κύρου παιδεία," diyor. (*Proefat. ad libr. de Edificiis*). Sözleri çirkin bir laf oyunudur. Procopius bu beş ciltte bir Hristiyan ağzı olduğu denli bir dalkavuk dili de kullanmaktadır.

17. Procopius kendi kendini keşfediyor (*Praefat. ad Anecdot.*, b. 1, 2, 5) ve Suidas (c. III, s. 186, (ed.) Kuster) *Anecdotes*'i dokuzuncu kitap olarak sayıyor. Evagrius'un sessizliği hafif bir itirazdır. Baronius (A. D. 548, No. 24) bu gizli tarihin yitmiş olmasına üzülüyor. Bu tarih, kendisi yönetimde görevli bulunduğu sırada Vatikan kitaplığındaydı; ilk kez, Nicolas Alemannus'un öğretici fakat yan tutucu notlarıyla ölümünden on altı yıl sonra yayımlanmıştır (Ludg. 1623).

18. Bu kitapta Justinian bir eşek olarak betimlenmişti. Bütünüyle Domitian'a benziyordu (*Anecdot.*, b. 8); Theodora'nın âşıkları, rakip şeytanlarca onun yatağından kovulmuşlardı. Büyük bir şeytanla evleneceği önceden haber verilmişti. Bir keşiş, tahtta, Justinian'ın yerinde şeytanların hükümdarını görmüştü. Oturduğu dairesinde çalışan hizmetçiler yüz hatları belirsiz bir çehre, başsız bir beden görmüşler ve bunun yürüdüğüne tanık olmuşlardı vs. Procopius, dostları gibi, bütün bu şeytanlı masallara inandığını söylemektedir (b. 12).

19. Montesquieu (*Considerations sur la Grandeur et la Decadence des Romains*, b. 20) bu tarih olgularını, **1-** imparatorluğun zayıflığı ve **2-** Justinian'ın yasalarındaki kararsızlık nedenleriyle doğru buluyor ve benimsiyor.

JUSTINIAN'IN SALTANATININ SAFHALARI

Bu bölümde Theodora'nın yükselişini ve karakterini, *Circus*'taki hizip hareketlerini, Doğu hükümdarının barışçıl yönetimini ayrıntılarıyla anlatacağım. Aşağıdaki üç bölümle Afrika ve İtalya'nın fetihlerini tamamlayan savaşlardan söz edeceğim. Belisarius ile Narses'in zaferlerinden duydukları kıvancı ya da Pers ve Got kahramanlarının savaşkanlık niteliklerini, hiç ayrılık ve yan tutuculuk yapmadan dile getireceğim. Daha sonra da Justinian'ın kurduğu hukuk düzenini, onun tanrıbilimsel düşüncelerini, Doğu Kilisesi'ni hâlâ bölmekte olan dinsel tartışmalarla mezhepleri ve Avrupa'nın modern uluslarınca izlenen ya da saygı duyulan yasalar kodeksini ele alacağım.

İMPARATORİÇE THEODORA'NIN KÖKENİ VE GÜNAHLARI

I. Justinian tahta çıkar çıkmaz, otoritesine dayanarak yaptığı ilk işlem, garip talihli kadınların erdemleriyle elde edebilecekleri bir zafer olarak kabul edilemeyecek olan sevdiği kadın ünlü Theodora ile bu otoritesini paylaşmak olmuş ve saltanat makamına onu da yükseltmiştir.[20] Anastasius'un saltanatı sırasında, Constantinople'da Yeşiller'in gözetimindeki yabanıl hayvanların bakımı Kıbrıslı Acacius'a verilmişti. Bu yüzden ona "Ayıların Efendisi" deniyordu. Onun ölümünden sonra dul karısının ikinci bir koca ile evlenerek bu görevin ona verilmesini istemesine karşın o iş, ailesinden alındı. Acacius'un üç kızı olmuştu: Comito,[21] Theodora ve Anastasia. Büyüğü ancak yedi yaşındaydı. Anneleri, resmî bir bayram gününde, bu üç yetim kızı yalvarıcı pozlar verdirerek ortaya çıkarmayı tasarladı. Yeşiller'in

20. İmparatoriçe Theodora'nın yaşamı ve alışkanlıkları için bkz. *Anecdotes* (özellikle b. 1-5, 9, 10-15, 16, 17, Alemannus'un öğretici notlarıyla); her zaman işaret edilen bir referans.
21. Comito, sonradan. Armenia Dükü Sittas'la evlendi. Sittas, İmparatoriçe Sophia'nın babası olabileceği gibi Comito da onun annesidir. Bazı yazarların dediğine göre, Theodora'nın iki erkek yeğeni belki de Anastasia'nın çocuklarıydı (Aleman., s. 30-31).

yöneticisi onlara tiksinerek baktı, Maviler'inkiyse sevgi ve anlayış gösterdi. Theodora'yı derinden yaralayan bu kötü davranış daha sonraları imparatorluğun yönetiminde çok etkili oldu. Üç kız kardeş, yaşları ilerledikçe güzelleştiler ve sırasıyla, Bizans halkının genel ve özel eğlence ve isteklerine bağlandılar. Theodora, Comito'nun arkasında tutsak giysisi ile ve başında, katlanır sandalyesiyle tiyatroya çıkınca, kendi hesabına çalışması için izin verildi. Dans etmiyor, şarkı söylemiyor, flüt çalmıyordu. Yeteneği pandomima alanında kendini gösteriyordu. Soytarı rollerinde tüm yarışmacıları geride bırakıyor, yanaklarını şişiriyor, komik çalımlarından birini takınıyor, yediği tokatlardan yakınınca, Constantinople tiyatrosu kahkaha ve alkış sesleriyle çınlıyordu. Güzelliği[22] bol bol övgü kazanıyor ve her yandan beğeniler alıyordu. Çizgilerinde incelik ve düzgünlük vardı. Biraz soluk olan teninde herkesten ayrı bir renk özelliği vardı. Gözlerinin canlılığı tüm duygularını hemen anlatıyordu. Rahat davranışları, az uzamış olsa da, zarif vücudunun çekiciliğini sergiliyordu. Ne var ki bütün bu güzellikleri tiyatroda meydana koyarak ve hiç ayrım gözetmeksizin, yerli yabancı, her katmandan ve her meslekten insanlarla yatıp kalkarak aşağılatmıştı.

Çılgınca eğlenmek üzere kendisine söz verdiği hayranı, daha güçlü kuvvetli ve daha zengin bir başka hayranı tarafından onun yatağından kovuluyordu. O, yolda görüldüğü zaman, bir rezaletten ve kötülükten kaçınmak için, kendisiyle karşılaşmamaya çalışılıyordu. Taşlama tarihçisi, bütün açıklığıyla sergilemeyi göze aldığı çıplaklık sahnelerini[23] betimlerken yüzü

22. Heykeli, Constantinople'un orta yerinde bir sonraki sütunun üzerine kondu. Procopius (*de Edif.*, 1, I, b. 11) Anecdotes'te onun portresini çizmektedir (b. 10). Alemannus (s. 47), bir Ravenna mozaiğine göre, onu inci ve takı hamalı olarak dile getirmekle birlikte, yeterince güzel olduğunu da söylüyor.

23. Alemannus, Vatikan el yazmasında bulunan ve Paris ile Venedik baskılarında görmezden gelinmiş olan *Anecdotes*'ten (b. 9) çok açık bir fragmanı metinden çıkarmıştır. La Mothe le Vayer (c. VIII, s. 155) kendisine Roma'dan gönderilen ve bir Latince çevirisiyle *Menagiana*'da yayımlanan (c. III, s. 255-259) merak verici ve asıl pasajı gösterendir (Jortin, *Remarks*, c. 4, s. 366).

kızarmadı.[24] Kösnül zevklere ekleyebileceği sanat numaraları tükenince[25] doğanın ne denli pinti olduğundan yakınıyordu.[26] Onun mırıldanmaları, beğenileri ve incelikleri üzerine derin bilginlere özgü örtüyü örtmek gerekir. Bu utanç verici ve aşağılanacak başarıların ortasında, Afrika Pentapolis'inin yönetimiyle görevlendirilen Tyre'li Ecebolus'a eşlik etmek üzere başkenti bıraktı. Bu beraberlik az sürdü. Ecebolus, bu bağlılık tanımayan ve çok masraflı nikâhsız kadını yanından uzaklaştırdı. İskenderiye'ye gelince Theodora kendini büyük bir yoksulluk içerisinde buldu. Constantinople'a doğru çıktığı sıkıntılı yolculukta güzel Kıbrıslı, geçtiği tüm Doğu kentlerinde çekiciliğinden yararlandı ve Venüs'ün gözde odasında dünyaya gelmiş olmanın saygınlığını kazandı. Theodora'nın kötü yollara düşmesine karşın aldığı tiksinç önlemlerle, korkabileceği tehlikeden korundu. Bununla birlikte bir kez, yalnız tek kez anne oldu. Babası tarafından kurtarılan ve Arabistan'da büyüyen çocuk, bir imparatoriçenin oğlu olduğunu ölüm döşeğinde babasından öğrendi. Tutkulu umutlarla dolu olarak ve hiçbir tehlikeyi aklına getirmeyen genç adam, saraya varmak üzere yola çıktı ve orada annesinin yanına kabul olundu. Theodora'nın ölümünden sonra hiçbir yerde görülmeyen bu çocuğu Justinian'ın karısının imparatoriçelik şanına aykırı düşen bu gizi, cinayet ile yok etmiş olma sanısıyla suçlanmasına neden olmuştur.

---

24. İnce bir kemer takıyordu, dedikten sonra (çünkü sahnede tam çıplak olarak görülemiyordu) Procopius ekliyor: "Yüksek aşamalı bir papazın, konuşma sırasında bu pasajdan söz etmeye bayıldığını duymuştum."

25. Theodora, Nola kadınlarının "capitalis luxus"una öykünen Crispa of Ausonius'u da geçiyordu (epigr. LXXI). Bkz. Quintilian, *Institut.*, VIII, 6 ve Torrentius, *ad Horat. Sermon*, 1, I, sat. 2, V, 101. Büyük bir gece yemeği verdi; çevresi otuz tutsakla sarılmış olduğu halde, lütuflarını on genç adama sundu. İyilikseverliği evrenseldi. "Et lassata viris, necdum satiata, recessit."

26. Bundan başka aşk tanrısına bir kurban daha vermek için dördüncü bir sunak istiyordu.

JUSTINIAN İLE EVLENİYOR

Böyle derin bir aşağılık yaşantı içerisindeyken, bir düş ya da imgeleme yoluyla kurduğu tasarı ile, güçlü bir hükümdarın karısı olacağı yolunda bir düşünceye kapıldı: ilerideki büyüklüğünü göz önünde tutarak Paphlagonia'dan ayrılarak Constantinople'a döndü. Artistlik becerisini kullanarak, uygun ve derli toplu bir davranış içerisine girdi; yün eğirmeye başladı. Küçük bir eve çekilerek namuslu bir yaşam sürdürme görünümünü aldı. Bu evi, daha sonraları görkemli bir kilise haline sokacaktı.[27] Güzelliği ve kendini satması ya da rastlantıyla, o sıralarda patrician olan ve amcasının adına mutlak bir güç kullanır halde bulunan Justinian'ın ilgisini çekti ve onu kendine bağladı. Belki de en aşağılık katmandan olan erkeklere bol bol sunduğu çekiciliklerinin bedeli üzerinde onu aldatabildi. Belki de sert ve uykusuz gecelere alışmış bir âşığın isteklerini, önce hafifçe reddetmeler, sonra da kösnül okşayışlarla alevlendirdi. Justinian'ın ilk taşkınlıkları yatışınca, Theodora, karakteri ve inceliğiyle, elde ettiği yükselişi sürdürmeyi bildi. Justinian, aşklarının konusunu yüceltmekten ve zenginleştirmekten kıvandı, sevgilisinin ayaklarına Doğu'nun hazinelerini serdi. Justin'in yeğeni, belki de dinsel kuruntulara kapılarak bu nikâhsız karısına kutsal yasal eş niteliğini vermeyi kararlaştırdı. Ne var ki Roma yasaları, bir senatörün, aşağılık kökenli ya da tiyatro mesleğinden gelen onursuz bir· kadınla evlenmesini kesinlikle yasaklıyordu.

Barbar soyundan gelen İmparatoriçe Lupicina ya da Euphemia, kaba törelerin ama lekesiz bir erdemin etkisiyle, yeğeni için bir fahişeyi istemiyordu. Justinian'ın annesi Vigilantia da Theodora'nın alımına ve güzelliğine diyecek bir şey bulamamakla birlikte, batıl inanç korkularına kapılarak, bu düzenci ve kendini

27. Anonym., *de Antiquitat C.P.*, 1, III, 132, (içinde) Banduri, *Imperium Orient*, c. I, s. 48. Ludewig (s. 154), Theodora'nın, imparatoriçe olunca, kötü bir yerin ölümsüzleştirilmesini istememiş olacağını düşünmekte isabet göstermişti. Kanımca Constantinople'a dönünce oturduğu evden daha uygun bir evin bulunduğu yere bir kilise yaptırmıştır.

beğenmiş metresin, oğlunun dindarlığına gölge düşürmesinden ve mutluluğunu bozmasından korkuyordu. Justinian'ın sarsılmaz sabrı bu engelleri ortadan kaldırdı. Kendini tutarak imparatoriçenin ölümünü bekledi. Annesinin gözyaşlarına önem vermedi; zaten o da, duyduğu acıdan kısa zamanda öldü. İmparator Justin adına, eskiden kalma hukuk kuralını kaldıran bir yasa yayımlandı. Kişiliklerini tiyatroda aşağılatmış olan mutsuz kadınlara (Fermanın deyişiyle) onurlu pişmanlık olanağı veriliyordu. Onlara, en ünlü Romalılarla eşit bir evlenme yapabilmeleri izni sağlanıyordu.[28] Bu hoşgörü fermanından hemen sonra Justinian ile âşığının saygınlığı ölçüsünde saygınlığa yükselen Theodora'nın evlenme törenleri yapıldı. Justin erguvanı yeğenine giydirince, Constantinople patriği de tacı, Doğu imparatorunun ve imparatoriçesinin başlarına koydu. Roma geleneklerinin katı tutumunun hükümdar eşlerine tanıdığı onurlar ne Theodora'nın tutkuları ne de kocasının büyük tasarıları için yeterliydi. Justinian, Theodora'yı kendisine eşit düzeyde ve bağımsız saltanat ortağı olarak tahta oturttu. Eyalet yöneticilerinin istenen bağlılık yemininde de Theodora'nın adı Justinian'ınkiyle birlikte anıldı.[29] Doğu, Acacius'un kızının dehası ve tahtı önünde secdeye kapandı, sayısız seyirciler karşısında Constantinople tiyatrosunu lekelemiş olan fahişe, aynı kentte, yüksek aşamalı görevliler, Ortodoks piskoposlar, utkulu generaller ve tutsak kralların taptığı bir kraliçe haline gelmişti.[30]

---

28. Eski yasa 336 ve 454 tarihli Justinian kodeksinde yer almaktadır (1, V, başlık 5, yasa 7; başlık 27, yasa 1). 521 ya da 522 yılında yayımlanmış yeni fermanda (Aleman., s. 38, 96) yalnızca "mulieres scenicae, libertinae, tabernariae" hükümleri kaldırılmak gibi bir beceriksizlikte bulunulmuştur. Bkz. Novel 89 ve 117 ve Justinian'ın piskoposlara bir Yunanca fermanı (Aleman., s. 41).

29. "Tanrı (Baba) üzerine, Bakire Meryem üzerine, dört İncil üzerine, "quae in manibus teneo" ve büyük Mikail ve Cebrail melekleri üzerine yemin ederim ki, "puram conscientiam germanumque servitium me servaturum, sacratissimis DDNN. Justiniano et Theodorae conjugi ejus." (Novel., VIII, başlık 3). Bu yemin, dul kalan Theodora için de onları bağlıyor muydu? "Communes tituli et triumphi," vd. (Aleman, s. 47-48).

30. Warburton'un eleştiri teleskobu olmadan bu zafer kazanmış günahın genel

ZORBALIĞI

İffetini yitiren bir kadının karakteri de bütünüyle bozulur, diye düşünenler, Theodora'nın erdemlerinden hiç söz etmeksizin, genç gözdeyi, gereksinim, belki de zevk için sürüklendiği düzensiz yaşantıdan dolayı suçlamış ve günahlarını abartmış olan kimselerin kıskançlıklarından ve aşağı katmanın duyduğu hınçtan doğan sövüp saymalara kulak verirler. Çoğu zaman, utanma ya da tiksinme duygusuyla, kalabalıkların aşağılık saygı gösterilerini reddetti. Artık sıkıntısını çekmediği başkentten gündüzleri uzaklaşıyor ve yılın büyük bölümünü, Chalcedon yakasında ve Boğaziçi'nde kurduğu çok hoş saraylarda ve bahçelerde geçiriyordu. Boş zamanlarını, dikkatli olduğu denli zarif özenlerle güzelliğinin bakımına, banyo ve yemek keyiflerine ve sabah, akşam, zamanının büyük bölümünü alan uykusuna ayırıyordu. Adaletin zararına tutkularını giderdiği gözdeler ve hadımlar, dairesinin içini kaplamış bulunuyorlardı. Devletin en ünlü kişileri, loş ve kapalı bir giriş odasının kapısında bekleşiyorlardı. Uzun ve can sıkıcı bir beklentiden sonra, onun iyi ya da kötü ruh haline göre, sessiz gururu ya da bir komedyenin kaprisli hafifliği içerisindeki imparatoriçenin ayaklarına kapanıp öpmek üzere içeri alınıyorlardı. Cimrilikle büyük servetler edindiyse, bunun, eşinin ölümü halinde kendisine taht ile ölümden başka bir seçenek kalmayacağı düşüncesinden ileri geldiği düşünülerek ona hak verilmesi gerekir. Belli, imparatorun bir hastalığı sırasında, iki generalin merkezden alınan buyruklara uymayacaklarını pervasızca bildirmeleri yüzünden korkuya ve tutkuya kapılmıştı. İlk yılların çok tatlı günahları ile tam karşıtlık oluşturan kıyacılık istemi, onun anısında silinmez bir leke olarak kaldı. Çok sayıda casus, onun saygınlığına karşı oluşan tüm davranışları, tüm konuşmaları ve tüm görüşleri gözlemliyor ve kendisine bildiriyorlardı. Bu yolda suçlandırılanlar, adaletin

---

tablosunda, Theodora'ya hiçbir kişisel atıf yapma olanağı bulamayacaktım.

önüne çıkarılması olanaksız özel zindanlara atılıyorlardı.[31] Denildiğine göre, kurbanlarına işkence yapılırken ya da kırbaç cezası uygulanırken orada hazır bulunuyor, yalvarmalarına karşı ilgisiz kalıyor ve acıma duymuyordu.[32] Mutsuz kurbanlarından kimileri bu berbat koşullu zindanlarda can verdiler. Kimileri ise, akıllarını, varlıklarını ya da organlarının sağlığını yitirdikten sonra, kuşkulandığı çocuklarına dek uzanan Theodora'nın öcüne canlı bir tanık oluşturması için gün yüzüne çıkarılıp serbest bırakılıyorlardı. Bir piskoposun ya da bir senatörün ölümü ve de sürülmesi için bunları güvendiği bir silahşoruna teslim ettiği zaman ona "Benim buyruklarımı yerine getirmezsen, derini yüzdürürüm," diyordu.[33]

ERDEMLERİ

Mezhep sapkınlığı Theodora'nın inancını kirletmemiş olsaydı örnek gösterilebilecek nitelikteki dine bağlılığı çağdaşlarının kafasında gururunun, cimriliğinin ve kan dökücülüğünün kefareti olabilecekti. Ancak imparatorun hoşgörüsüz kızgınlığını yatıştırmak için kendi hatırını ileri sürerek kullanmışsa, şimdiki zamanımız bu davranışları onun dindarlığına verecek ve tanrıbilimsel yanılgıları için günahlarını bağışlatması olarak değerlendirecektir.[34] Theodora'nın adı, Justinian'ın yaptığı tüm din ya da yardım kuruluşlarında bulunmaktadır. Saltanatının en büyük yardım kuruluşu, kötü yollara düşme ya da yoksulluk

31. Bir labirent ve bir cehennemin en aşağısı olarak nitelendirilen hapishaneleri, sarayın altındaydı. Karanlık, cinayete elverişliydi ama kara çalmaya ve masal uydurmaya da elverişliydi.

32. Saturninus, imparatoriçenin gözdesi olan karısının, evliliğinin ilk gecesinde bakire olmadığını anlayarak söyleme cesaretinde bulununca pek de zalimce olmayan bir kırbaç cezasına çarptırılmıştı (*Anecdot*., b. 17).

33. "Per viventem in saecula excoriari te faciam." Anastasius, *de Vitis Pont. Roman*., (içinde) Vigilio, s. 40.

34. Ludewig, s. 161-166. Niyet biçiminde de olsa yardım ve sadaka sözüne sevinirim. Zaten onun karakterinde pek az yardım kavramı vardı.

nedenleriyle fahişelik koşullarında yaşantısını sürdüren ve imparatoriçenin ilk yaşam evresinde arkadaş olduğu kadınlara acıyarak yapılanıdır. Boğaziçi'nin Asya yakasındaki bir saray, geniş ve görkemli bir manastır haline getirildi ve Theodora, bu manastırda, Constantinople'un sokaklarından ve kötü yerlerinden çekip toplattığı beş yüz kadının yatıp kalkma ve yiyip içmelerini sağladı. Bu kadınları orada sürekli tuttu, kendilerini yoksulluktan ve günahlı yaşamından çekip kurtaran yüce gönüllü iyilikçileri için içlerinden birçoğu minnet duyduysa da kimisi de umutsuzluğa düşerek kendisini denize attı.[35] Justinian da Theodora'nın bu davranışlarından kıvanç duyuyor, yasalarını saygıdeğer eşinin akıllı öğütleriyle yaptığını söylüyor, onu Tanrı'nın bir armağanı olarak görüyordu.[36] Theodora, gözüpekliğini halkın arasındaki kargaşalar ve saraydaki terör olaylarına dek uzattı. Evlendikten sonra namuslu, hiçbir tartışmaya meydan vermeyecek denli temiz kalmıştır ve amansız düşmanları bile bu konuda ona karşı hiçbir söz söylememişlerdir. Her ne kadar, Acacius'un kızı aşka doymuşsa da görevi ve durumu karşısında keyifleri ve alışkanlıklarında gösterdiği özveriler dolayısıyla karakterinin sağlamlığı övülmeye değerdir. İstekleri ve dualarına karşın, hiç yasal oğlu olmadı; Justinian ile evliliğinin tek meyvesi olan kızı da küçük yaştayken yaşamını yitirdi.[37] Bununla birlikte, imparator üzerindeki etkinliğini, her zaman için sürdürdü. Becerikliliği ya da değerliliği ile kocasının sevgisini kazanmasını bildi. Aralarındaki küçük kırgınlıklar, çevrelerindekilere büyük dargınlıklar olarak görülüyordu.

35. *Anecdotes* (b. 17) ile *Edifices* kitabını karşılaştırınız. Aynı olay ne denli farklı olarak anlatılabilir? John Malala'nın (c. II, s. 174-175) gözlemine göre bu ya da benzer bir fırsatta Theodora, kişi başına beş *aurei* vererek kötülüklerden çekip kurtardığı kızları giydirdi ve temiz yaşama soktu.

36. *Novel.*, VIII, 1. İmparator burada Theodora'nın adına göndermede bulunuyordu. İmparatoriçenin düşmanları bu adı Daemonodora olarak okuyorlardı (Aleman., s. 66).

37. Aziz Sabas, bu çocukta Anastasius denli bir sapkının yeniden meydana çıkacağı korkusuyla Theodora'nın oğlu için dua etmeyi reddetti [Cyril., (içinde) *Vit. St. Sabae*, apud Aleman., s. 70- 109].

Gençliğindeki yoğun bedensel yaşantı belki mizacında zayıflık ve bozukluklar yaratmıştı. Sağlığı hep işarete bakar haldeydi. Hekimler ona Pythia kaplıcalarını salık vermişlerdi. Praetorian prefect, büyük hazinedar, birçok kont ve dört bin kişiden oluşan gösterişli bir kortej bu yolculukta ona eşlik ettiler. Çevredeki büyük yollar onarıldı. Bithynia'dan geçerken, sağlığını kazanması için Tanrı'ya yalvarmaları koşuluyla kiliselere, manastırlara ve hastanelere büyük sadakalar dağıttı.[38]

ÖLÜMÜ (11 HAZİRAN 548)

Evliliğinin yirmi dördüncü, saltanatının yirmi ikinci yılında kanserden[39] öldü. Doğu'nun en temiz ve en soylu kadınıyla evlenebilecek olan Justinian, bu fahişe komedyenin arkasından, onulmaz acılarla gözyaşı döktü.[40]

CIRCUS GÖREVLERİ

II. İlkçağ oyunlarında köklü bir ayrımlık gözlemlenebilir. En nitelikli Yunanların bu oyunlarda rolü vardı; Romalılar ise yalnız seyirci olarak görünmektedirler. Olimpik oyunların alanı, zenginliğe, değerliliğe ve tutkuya açıktı. Adaylar, beceri ve bilgilerine güveniyorlarsa Diomedes'in ve Menelaus'un izi üzerinde yürüyebiliyor ve atlarını koşu yerine kendileri

38. John Malala, c. II, s. 174; Theophanes, s. 158; Procopius, *de Edific.*, 1, V, b. 3.

39. "Theodora Chalcedonensis synodi inimica canceris plaga toto corpore perfusa vitam prodigiose finivit," (Victor Tununensis, [içinde] *Chron.*). Bir Ortodoks, bu gibi hallerde acıma duymaz. Alemanus (s. 12-13), Theophanes'in ne acıma ne de pişmanlık belirten terbiyeli deyişlerini görüyor. Bununla birlikte Theodora'nın ölümünden iki yıl sonra Paul Silentiarius ([içinde] *Proem.*, V, 58-62) tarafından anılıyor.

40. Papalara kıyıcılıkta bulunduğu ve bir konsilin kararlarını geri çevirdiği için, Baronius, Theodora'ya Havva, Dalila, Herodias vb. adları vermekten vazgeçiyor; daha sonra da cehennemî sözcüklere başvurarak "civis inferni–alumna daemonum–satanico agitata spiritu-aestro percita diabolico," vd. diyor. (A.D. 548, No. 24).

getiriyorlardı.[41] On, yirmi, kırk araba aynı anda harekete geçiyorlardı; yenen, defne dalından bir taç kazanıyor, mermer ve tunç anıtların yaşama güçlerine bağlı olarak kalabilen lirik dizeler onun, ailesinin ve memleketinin zaferini kutluyordu. Roma'da ise bir senatör ya da özbenliğine saygılı bir yurttaş, kendini ya da atlarını *Circus* alanında gösterirse bu onun için utanç nedeni olurdu. Oyunlar magistra'ların ya da imparatorların paralarıyla yapılıyor, yarış hayvanlarının dizginleri kölelerin eline veriliyordu. Halkın sevgilisi haline gelen araba yarışçısının kazancı kimi zaman bir avukatın kazancını aşsa bile buna halkın bir saçmalığı ve onursuz bir mesleğin çok para getiren ücreti gözüyle bakılıyordu. Ödül, önce yalnız iki araba arasında çekişiliyordu. Birinci arabanın sürücüsü beyaz, ikincisi kırmızı formalı oluyordu. Sonradan bunlara iki araba daha eklendi. Bunların da biri parlak yeşil, öbürü de gök mavisiydi. Yirmi beş kez yinelenen yarışlar dolayısıyla *Circus* oyunları gününde yüz araba *Circus*'a giriyordu. Dört grup için yasa onayı alındı ve bunlara gizemsel bir köken varsayıldı. Hiçbir niyete dayanmadan benimsenen dört renk için denildiğine göre, bunlar, doğanın dört mevsimde sunduğu çeşitli görüntülerden geliyordu ve bu görüntüler, en sıcak yaz günlerini, kışın karlarını, güzün koyu solgunluğunu ve ilkyazın iç açıcı yeşilini simgeliyordu. Öbürleri, öğelerden geliyordu; mevsimlerden değil... Mavi ile Yeşil'in çekişmesinin, toprakla okyanusun çekişmesini simgelemesi isteniyordu. Bunların savaşımı ve karşılıklı utkuları bol ürünü ya da mutlu bir deniz ulaşım ve iletişimini müjdelesin dileğinde bulunuluyordu. Böylece, çiftçilerle denizcilerin karşılıklı düşmanlıkları, kimi bakımlardan, yaşamını ve talihini benimsediği renge adayan Roma halkının

41. *Iliad*'ın yirmi üçüncü kitabı, Yunanlardaki araba yarışlarının, töreleri, tutkuları ve yarışçıların gözüpekliklerinin canlı bir tablosunu vermektedir. West'in, olimpik oyunlar üzerine yaptığı bilimsel araştırma bu noktayla ilgili olarak ilginç ve aslına uygun ayrıntıları göstermektedir (kısım 12-17).

kör kızgınlığından daha az saçma sayılabilirdi.

ROMA' DA

En akıllı hükümdarlar bu çılgınlığı hor gördüler ya da hoş karşıladılar. Caligula, Nero, Vitellius, Verus, Commodus, Caracalla ve Elagabalus, Maviler'in ve Yeşiller'in listesine adlarını yazdırdılar. Tuttukları rengin ahırlarını görmeye gidiyorlar, favorilerini alkışlıyorlar, karşı yandakileri cezalandırıyorlardı. Beğeni ve tutumlarını benimsediklerini ya da ayırdıklarını belirten eğilimlerine göre halkın davranışları da yönleniyordu. Roma'da et kinlikler sürdükçe, kanlı ve gürültülü kavgalar genel bayramları bozar duruma geldi, Theodora, adalet ya da sevgi etkisiyle, Maviler'e bağlılığı[42] olan bir konsül ile patrician'ın gösterdikleri sert tutuma karşı Yeşiller'den yana yetkisini kullandı.

CONSTANTINOPLE'U VE DOĞU'YU BÖLÜYORLAR

Constantinople, eski Roma'nın erdemlerini değil ama çılgınlıklarını benimsedi: *Circus*'u hareketlendirmiş olan fesat kuruluşları, Hipodrom'u da yeni bir kızgınlıklar alanı durumuna getirmişti. Anastasius'un saltanatı üzerinde dinsel bağnazlık bu halk çılgınlığını büsbütün artırdı. Meyve sepetlerine hainlikle taş ve kama yerleştiren Yeşiller, resmî bir bayram gününde, Maviler'den üç bin kişiyi öldürmüşlerdi.[43] Bulaşıcı hastalık, başkentten eyaletlere ve Doğu illerine yayıldı; halkın eğlenmesi için benimsenen bu iki renk ayrımı, zaten

42. Bkz. Onuphrius Panvinius, *de Ludis Circensibus*, 1, I, b. 10, 11; Mascou, *History of the Germans*, onyedinci not ve Aleman., ad. b. 7.

43. Marcellinus, (içinde) *Chron*., s. 47. Halk deyimi olan *veneta* sözcüğü yerine, çok daha yüksek *caerulea* ve *caerealis* terimlerini kullanıyor. Baronius (A. D. 501, No. 4, 5, 6) Maviler'i Ortodoks sanmakta, Tillemont ise bu yakıştırmaya kızmakta ve öldürülen insanların bir temsil sırasında şehit düşmüş olabileceklerine inanmak istemektedir (*Hist. des Emp*., c. VI, s. 554).

zayıflamış olan bir yönetimin temellerini sarsan güçlü ve anlaşmaları olanaksız iki kampa dönüştü.[44] En ciddi çıkarlar ve en kutsal bahaneler üzerine kurulmuş halk geçimsizlikleri, aileleri yıkan, arkadaşları ve kardeşleri birbirinden uzaklaştıran ve *Circus*'ta hemen hiç görülmeyen kadınları âşıklarını ileri gitti. Eğilimlerine bağlanmaya ya da kocalarının eğilimlerini bozmaya iten bu kavgalı yaşamın dikkafalılığını pek seyrek olarak dengeye sokabiliyordu. Tüm kutsal ve insansal yasalar, ayaklar altında çiğnendi. Taraflardan biri zafer kazanınca, onun körü körüne bağlı yandaşları kişisel yıkıma uğramaktan ya da genel kötülüklerin meydana gelmesinden kaygı duymuyor gibiydiler. Constantinople'da ve Antioch'da, demokratik bir yönetim bulunmadığı halde, sanki böyle bir özgürlük varmışçasına başıbozukluk alıp yürümüştü. Sivil ya da kiliseyle ilgili saygınlıklara erişebilmek için bu iki yandan birinin desteğini sağlamak zorunlu hale gelmişti. Yeşiller'in, Anastasius ailesine ve mezhebine gizli bir bağlılığı olduğuna inanılıyordu.

JUSTINIAN, MAVİLER'İ TUTUYOR

Maviler, Ortodoksluğun ve Justinian'ın davasını bağnazca benimsiyorlardı.[45] İmparator, aşağı yukarı beş sene, sarayı, senatoyu ve Doğu kentlerini, kargaşalarıyla kaygılandıran bu yan düzensizliklerini -minnet duyarak- korudu. Hükümdarın hoşgörüsünden koltukları kabaran bu yandaşlar, terörü simgelemek üzere, barbarlarınki gibi özel bir giysi kuşandılar. Hunlarınki gibi saçlarını uzattılar, yenleri dar, geniş giysiler giydiler, kendini beğenmiş davranışlar içerisinde yüksek sesle

44. Procopius, *Persic.*, 1, I, b. 24. Kampların ve devletin kusurlarını betimlediği zaman *genel* tarihçi, *özel* (gizli) tarihçiye oranla daha lütufkâr değildir. Aleman. (s. 26) kötülüğün uzun süreden beri nasıl yerleşmiş olduğunu kanıtlayan Gregory Nazianzen'in güzel bir pasajından söz etmiştir.

45. Justinian'ın Maviler'den yana oluşu (*Anecdot.*, b. 7), Evagrius (*Hist. Eccles.*, 1, IV, b. 32), özellikle Antioch için John Malala (c. II, s. 138-139) ve Theophanes (s. 142) tarafından da doğrulanmıştır.

konuşmayı huy edindiler. Gündüzleri, iki ağzı da keskin olan hançerlerini saklı tutuyorlardı. Geceleyin, bunları çıkarıyorlar, kalabalık topluluklar halinde her türlü terör ve çapul olayına hazır duruma geliyorlardı. Bu haydutlar, Yeşiller'i, kimi zaman, etliye sütlüye karışmayan yurttaşları bile soyuyor ve çok kez de öldürüyorlardı. Güneş battıktan sonra, Doğu'nun sessiz başkentinin yollarında altın düğmeli ve kemerli olarak, hatta onlarsız da gözükmek tehlikeliydi. Cezasız kalan kabadayılıkları, büsbütün artarak bireylerin evlerine de girecek denli ileri gitti. Saldırılarını kolaylaştırmak ya da cinayetlerini örtbas etmek için yangın çıkarıyorlardı. Saldırılarının ulaşmadığı hiçbir yer kalmıyordu. Günahsız insan kanı, açgözlülüklerini ya da öçlerini doyurmak için akıtılıyordu. Canavarca öldürmeler kiliseleri ya da sunakları da kirletiyor, katiller, tek bir hançer darbesiyle adam öldürmüş olmalarından kıvanç duyuyorlardı. Zevk ve eğlence içerisinde uçarı bir yaşam sürdüren Constantinople gençliği de düzensizlikteki yerini aldı. Yasalar susuyor, sivil toplumun bağları gevşemiş bulunuyordu. Alacaklılar, ellerindeki senetleri geri vermeye; yargıçlar, tutukluluk kararlarını kaldırmaya; efendileri, kölelerini azat etmeye; babalar, çocuklarının savurganlıklarını karşılamaya ve soylu hanımlar uşaklarıyla cinsel ilişkiye zorlanıyorlardı. Güzel yüzlü genç oğlanlar, anne ve babalarının ellerinden zorla alınarak kaçırılıyorlardı; kadınlara yapılan saldırıların utanç verici sahnesinde kocalar da hazır bulunmak zorundaydılar.[46] Düşmanlarınca hırpalanan ve yüksek görevlilerce kendi alınyazılarına bırakılan Yeşiller, savunma çarelerinin ancak kendilerince bulunacağına, belki de bunun dengiyle karşılama yoluyla gerçekleşeceğine inanmışlardı. Ne var ki çarpışma sırasında sağ kalmış olanlar darağacına sürüklendiler. Öbürleriyse ormanlara ve mağaralara sığınmışlardı ve ancak

46. Procopius'un dediğine göre bir Mavi tarafından kaçırılan ve iffetine saldırılan bir kadın, kendini Boğaz sularına attı. İkinci Suriye piskoposu (Aleman., s. 26), aynı türden bir canına kıyanın serüvenini acıyla anlatmaktadır. Bu tür olaylara ırz ve namusun zaferi ya da cinayeti denilebilir.

sinesinden koparıp attığı bu toplumun hesabına yaşamak için oradan çıkabiliyorlardı. Maviler'in suçlarını cezalandırmak ve hınçlarına meydan okumak üzere ortaya çıkmayı göze alan adalet mensupları, aşırı gayretlerinin ihtiyatsızlığına kurban oldular. Bir Constantinople prefect'i, Kudüs'te bir sığınak aradı. Bir Doğu kontu, aşağılanarak sopayla dövüldü; Kilikya valisi, Theodora'nın buyruğuyla asıldı. Bu asılma eylemi, valinin kendisine suikastta bulunan ve öbürü de uşaklarından birini öldürmekten hüküm giyen iki katilin mezarı üzerinde yerine getirildi.[47] Bir tutkulu, yükselmesinin olanaklarını genel karışıklıklarda bulma umudunu taşır. Bir hükümdarın görevi de yasaların gücünü ayakta tutmaktır. Justinian'ın, çok zaman yenilenen ve kimi zaman uygulanan ilk fermanı, günahsız insanların korunacağını, adları ve renkleri bakımından hiçbir ayrım gözetilmeksizin suçluların cezalandırılacağını kesin olarak bildirmekteydi. Böyle olmakla birlikte gizli tertipler, alışkanlıklar ve imparatordan korkmalar, adalet terazisini Maviler'den yana eğiyordu. Bir kavga görünüşünden sonra, onun adaleti, Theodora'nın yatışmaz hıncına nefret etmeden üstün geldi; imparatoriçe, komedyenken kendisine yapılan aşağılandırmaları unutmadı ve hiç bağışlamadı. Genç Justinian, tahta çıkarken, herkes için yan tutmadan ve tam anlamıyla adalet göstereceğini bildirmişti. "Maviler," diyordu Justinian, "artık yoktur; Yeşiller, biliniz ki, onlar vardır."[48]

47. Procopius'un tanıklığı olayı doğrulayan ve adlarını söyleyen, daha az taraf tutucu yazar Evagrius'un tanıklığına dayanmaktadır. John Malala (c. II, s. 139) Constantinople prefect'inin acıklı ölümünü anlatmaktadır.

48. John Malala, c. II, s. 147. Justinian'ın Maviler'e bağlı olduğunu söylüyor. Procopius (*Anecdot.*, b. 10), imparator ile Theodora arasındaki görünür ayrılığı çok ince çizgileriyle ve pek kuşkulu olarak görüyor. Bkz. Aleman, *Praefat.*, s. 6.

CONSTANTINOPLE AYAKLANMASI VE BUNA NIKA ADI VERİLMESİ (OCAK 532)

Hemen bütün Constantinople kentini yakıp kül eden bir ayaklanma iki tarafın karşılıklı hıncından ya da ansızın uzlaşmalarından doğan bir nedenle meydana gelmişti. Saltanatının beşinci yılında Justinian ocak ayında festivalleri başlattı. Yeşiller'in hoşnutsuzluk haykırışları oyunların düzenini sürekli olarak bozuyordu. Yirmi ikinci tura dek imparator, sessiz bir ağırbaşlılık içerisinde kalmayı başardı. Sonunda, sabrına egemen olamadı; bir çığırtkanın ses aracıyla, bir hükümdarla uyrukları arasında hiç meydana gelmemiş bir diyaloğa[49] yol açan sert birkaç sözcük söyledi. İlk çığlıklar saygılı ve aşağıdan alıcı nitelikte oldu. Şefler, küçük aşamalı görevlilerin baskısından yakınarak onları suçladılar ve imparatora uzun ömürler ve utkular dilediler. "Saygısızlar," diye Justinian bağırdı, "sabırlı ve dikkatli olunuz; Yahudiler, Samaritan'lar ve Manichaean'lar, sessiz kalınız." Yeşiller, onun sempatisini dürtüklemek için daha da ileri gittiler: "Biz yoksuluz; günahsızız; baskı altındayız; sokağa çıkmaya cesaret edemiyoruz; genel bir işkence havası yandaşlarımızı ve rengimizi boyunduruk altında tutuyor; ölmeye razıyız, imparator; ne var ki bu ölümün sizin buyruğunuzla ve hizmetinizde olmasını istiyoruz," diye bağırarak yakındılar. Ama sert, kötüleyici sözler imparatorun ağzından çıkmayı sürdürüyordu. Erguvanın görkemini halkın gözünde yitiren bu sözlerden dolayı, halkına karşı adaletli davranmaya yanaşmayan bir hükümdar için içtikleri bağlılık andından vazgeçtiler. Justinian'ın babasını hortlattılar; onun oğlunu, insan öldürücü, eşek ve kalleş hükümdar diye niteleyerek bağırıp çağırmaya başladılar. "Canınızdan mı bezdiniz?" diye imparator öfkeyle bağırdı. Bu sözler üzerine, Maviler coşarak ayağa kalktılar; Hipodrom karşılıklı tehdit çığlıklarıyla yankılandı. Hasımları,

49. Theophanes tarafından aktarılan bu diyalog, altıncı yüzyılda Constantinople'daki halkın konuşma dilini ve törelerini yansıtmaktadır. Ducange, anlamını ve sözcük kaynağını gösteremediği barbar kelimelerinin Yunancayla karıştığı havasını vermektedir.

eşit koşullu olmayan bir savaşa girişmeyerek Constantinople sokaklarını tehdit ve umutsuzluk dalgalarıyla kapladılar. Bu bunalım sırasında, iki yandan ve valinin buyruğuyla hüküm giymiş yedi katil, Pera'da asılmaya götürülmek üzere kentin yollarında yürütülerek teşhir edilmekteydiler. Bunlardan dördünün boynu hemen vuruldu, beşincisi de oracıkta asılıverdi. Geri kalan ikisinin asılma ipleri koptu ve yere düştüler. Halk onların kurtuluşunu alkışladı. Aziz Conon keşişleri, yakındaki bir manastırdan çıkarak bunları gemiye bindirdiler ve kendi kiliselerinin tapınak yerine götürdüler.[50] Kurtarılan bu suçlulardan birisi Maviler'e, öbürüyse Yeşiller'e bağlı olduğundan koruyucunun nankörlüğü ve kıyacının zulmü her iki tarafı da çileden çıkardı; iki kurbanı güven altında tutmak ve öçlerini almak için bir anda birleşiverdiler. Vali, ayaklananların oluşturduğu seli durdurmak istedi. Onun da sarayı ateşe verildi, subayları ve muhafızları öldürüldü, cezaevleri basıldı, ancak toplumun yıkılması uğrunda suç işlemek için bu serbest bırakılmadan yararlanacaklara özgürlükleri geri verildi. Sivil magistra'ların yardımına gönderilen birlikler, her an gözüpeklikleri ve sayıları artan silahlanmış büyük halk topluluğuyla savaşmak durumunda kaldılar. Barbarların en korkuncu olan ücretli imparatorluk askeri Heruli'ler, savaşı yatıştırmak için papazlarla ve azizlerle ilgili kutsal eserleri sokaklara attılar. Dinsel varlıklara karşı yapılan bu ihtiyatsız hareketi gören halk, bu kez Tanrı adına ve öfkeyle savaşa girişti. Pencerelerde ve damlarda toplanan kadınlar, askerlerin kafasına taş yağdırıyorlardı. Onlar da çıraları tutuşturarak evlere fırlatıyorlardı. Bunlardan mı yoksa başka yabancı ellerden mi geldiği anlaşılamayan ateşler yangına neden oldu ve ateş hiçbir engelle karşılaşmaksızın tüm kente yayıldı. Ateş, Ayasofya denilen katedrali yakıp yıktı; Zeuxippus hamamlarını, sarayın ilk girişinden Mars sunağına dek olan bölümünü ve Constantine Forumu'na giden uzun, sütunlu

50. Bu kilise ve manastır için bkz. Ducange, *C. P. Christiana*, l, IV, s. 182.

revakları yok etti. Büyük bir hastane, içerisindeki hastalarla birlikte yandı, kül oldu. Çok sayıda kilise ve güzel yapılar yerle bir oldu. Çok büyük değerde altın ve gümüş eriyip yerlere ya da hırsızların ağına düştü. En zengin ve en dik katli yurttaşlar bu korkunç ve acıklı ortamdan kaçarak, Boğaz'ı geçtiler ve Asya yakasına sığındılar. Constantinople, beş gün boyunca ayaklananların elinde kalmış ve Nika (yeni) diye adlandırılan bu başkaldırış halkın yeniden birleşmesini simgeleyen bir anı olarak belleklerde yer etmiştir.[51]

JUSTINIAN'IN SIKINTISI

Maviler'in muzaffer, Yeşiller'in ise cesaretleri kırılmış halde bulundukları sırada ve iki taraf arasında yarışma sürdüğü zamanlarda, devletteki düzensizliklere karşı her iki yan da aynı ilgisizliği göstermişti. Adalet ve maliye işlerinin kötü yönetilmesini ve devlet işlemleri üzerine yanıt veren iki bakanın yaptıklarını saptamak üzere kendi aralarında toplandılar. Düzenbaz Tribonian ile doymak bilmez Kapadokyalı John, genel yoksulluğun başlıca nedeni olarak gösterildiler. Halkın fısıltı biçimindeki gürültüsüz mırıldanmaları önemsenmeden geçiştirilecekti ama alevlerin kenti silip süpürdüğü böyle bir dönemde bu yakınmalar dikkatle dinlendi. İmparator, hemen kestör ile prefect'i görevden aldı, yerlerine, hiçbir diyecek kötü yanları bulunmayan iki senatörü getirdi. Bu işlem yapılıp kamuoyuna bildirildikten sonra, yanılgılarını dile getirmek ve minnet duyacak uyruklarının pişmanlıklarını kabul etmek üzere hipodroma gitti. Ne var ki kutsal İncil'ler üzerine ettiği yeminlerin bile güvensizliği silmediğini görünce, korkuya kapıldı, sarayı çevreleyen duvar kapısından içeriye kendini zor attı. Bu durum

51. Nika ayaklanmasının öyküsü Marcellinus'tan ([içinde] *Chron.*), Procopius'tan (*Persic.*, 1, I, b. 26), John Malala'da (c. II, s. 213-218), Paschal kroniğinden (s. 336-340), Theophanes'ten (*Chronograph.*, s. 154-158) ve Zonaras'tan (1, XIV, s. 61, 63) alınmıştır.

karşısında, başkaldırma tutumunun sürdürülmesi, tutkulu birtakım kimselerce yönetilen gizli bir fesat hareketine bağlanmak istendi; Öyle sanıldı ki başkaldıranlar, özellikle Yeşil'ler, İmparator Anastasius'un yeğenleri olan, ne onurlanmadan ne de korku duymadan unutamadıkları Hypatius ile Pompey'den silah ve para almakla suçlandılar. Kaprisli ve kaygılı olan hükümdar, güvenini göstermek ve kısa süre sonra kendilerini bağışlamak üzere, onları tahtın ayaklarında sadık hizmetkârlar olarak göstermiş ve sonra da beş günlük başkaldırı sırasında, rehine olarak tutuklu bırakmıştı. Justinian'ın korkuları, onu ihtiyatlılığın son -kertesine sürüklemişti. Hypatius ile Pompey'i artık casus ve katil olarak görmediğinden, onlara, saraydan çıkıp gitmelerini, sert biçimde buyurmuştu. Kendilerini, istemedikleri bir suça, söz dinleseler bile itebileceğini düşünerek evlerine kapandılar. Altıncı günün sabahında Hypatius, erdemli direncine ve eşinin gözyaşlarına bakılmaksızın halk tarafından yakalandı ve Constantine Forumu'na götürüldü. Burada, bir taç bulunamadığı için, başına değerli bir kolye yerleştirildi. Gasbedici, senatonun oyunu benimsemiş ve kalabalıkların öfkesini canlı tutmuş olsaydı, yandaşlarının önlenemez çabasıyla Justinian'ı tahttan indirebilecekti. Bizans sarayının denize açılan bir ulaşım olanağı vardı. Gemiler, bahçe merdiveninin, alt basamağına yanaşmış bekliyorlardı. İmparatorun, ailesinin ye hazinelerinin, başkentten uzakça güvenli bir yere götürülmesi için gizli önlemler alınmıştı.

THEODORA'NIN SARSILMAZLIGI

Justinian'ın, tiyatrodan tahta yükselttiği bu fahişe kadın, kadınca tutumundan ve ilgisizliğinden bir an için vazgeçmemiş olsaydı, imparator yitmiş olacaktı. Belisarius'un da bulunduğu toplantıda yalnız Theodora, kahramanca davrandı. Sonradan imparatorun hıncım kazanmaktan korkmaksızın, değersiz

ve korkudan titreşen adamlarının neden olduğu çok büyük tehlikeden onu yalnız o kurtarabilirdi. "Başka hiçbir çare kalmasa bile ben yine kaçmaktan nefret ederim. Hepimiz, doğuştan, ölüme mahkûm bulunuyoruz. Ne var ki başlarında taç taşıyanlar, saygınlıklarını ve güçlülüklerini yitirdikten sonra yaşamamalıdırlar. Tek bir gün bile kimsenin beni taçsız ve erguvansız olarak görmemesi için Tanrı'ya yalvarıyorum. Beni kraliçe adıyla selamlamanın sona erdiği gün yaşam ışığım da sönmüş olmalıdır. İmparator! Kaçmaya karar verdiyseniz, hazineler sizindir. İşte deniz, işte gemileriniz! Ama can kaygısının sizi sefalet içinde bir yaşama ve aşağılık koşullarda bir ölüme uğratmasından korkunuz. Ben, eskilerin özdeyişiyle, tahtın şanlı bir mezar olduğuna inanıyorum." Bir kadının asil duruşu, Justinian'a ve hazır bulunanlara yeniden düşünme ve harekete geçme yolunu açtı. Gözüpeklik, en umutsuz durumlarda bile hemen başvurulacak umarları bulur. Rahat ve kesin bir yöntem benimsendi. Yanlar arasındaki hınç ve öfke yeniden canlandırıldı. Maviler, küçük bir azarlama üzerine, yüce gönüllü ve kendilerini seven bir iyilikçiye karşı amansız düşmanlarıyla birleşip fesat hareketine girişmek gibi o çılgınca yanılgılarına kaldılar. Yeniden Justinian'ın adını duyurdular. Yeşiller ise, Hipodrom'da yeni imparatorlarıyla yalnız kaldılar.

AYAKLANMA BASTIRILDI

Muhafızların bağlılığına pek güvenilemezdi. Ne var ki Justinian'ın ayrıca, Pers ve Illyria savaşlarında deneyim kazanmış değerli ve disiplinli üç bin kıdemli askerden oluşan birliği vardı. Belisarius'un ve Mundus'un komutalarında ikiye bölünerek ses sizce saraydın çıktılar, karanlık sokaklardan, sönmekte olan alevlerin ve yıkılan yapıların arasından geçerek, aynı anda hipodromun iki kapısında göründüler. Bu dar yerde korku içindeki düzensiz kalabalık, düzenli bir saldırıya karşı; koyamazdı. Maviler,

pişmanlıklarını belirtmek istediler. Hiçbir ayrım yapılmaksızın, o günkü genel kıyımda otuz bin kişiden çok insan öldürüldü. Tahtından sökülüp yakalanan Hypatius ile kardeşi Pompey, imparatorun ayaklarına kapandılar. Bağışlanmaları için yalvardılar. Suçları açıkça ortadaydı; suçsuzluklarıysa şüpheliydi; bu yüzden Justinian bağışlamayı göze alamadı. Ertesi gün Anastasius'un iki yeğeni ile, patrician ya da konsül görevlerindeki on sekiz komplo ortağı, askerlerce gizlice öldürüldüler. Cesetleri denize atıldı, sarayları yerle bir edildi, malları zoralıma uğratıldı. Bir buyrukla, hipodrom, birçok yıl için yürek karartıcı bir sessizliğe gömüldü. Oyunların yeniden başlatılmasıyla aynı düzensizlikler de yeniden başladı ve Maviler ile Yeşiller, hükümdarın huzurunu ve Doğu İmparatorluğu'nun sükûnetini bozmayı sürdürdüler.[52]

DOĞU İMPARATORLUĞU'NDA TARIM VE EL ZANAATLARI

III. Roma yeniden barbarlaşmıştı ama imparatorluk, Adriyatik Denizi'nin öbür yanından Etiyopya ve Pers sınırlarına dek fethetmiş olduğu yerleri kapsamasını sürdürüyordu. Justinian'ın yasaları altmış dört eyalet ile dokuz yüz otuz beş şehirde geçerliydiler.[53] Ülkeleri, toprağın, coğrafya durumunun tüm elverişliliklerinden yararlanıyorlardı ve zanaatlar, ilerlemelerini Akdeniz kıyıları, Nil boylarınca, eski Troya'dan Mısır'ın Thebes'ine dek yayıyorlardı. Mısır'ın verimliliği İbrahim'in bile imdadına yetişmişti.[54] Yine dar topraklar üzerinde

52. Marcellinus, belirsiz biçimde "innumeris populis in circo trucidatis," diyor. Procopius otuz bin kişinin kurban edildiğini hesaplıyor. Theophanes otuz beş bin kişinin boğazlandığını bildiriyor. Bu sayı, Zonaras'ta kırk bine dek çıkmaktadır. İşte, abartmanın olağan ilerleyişi de böyle oluyor.

53. Hierocles (Justinian'ın çağdaşı), 535 yılından önce, Doğu eyaletleri ve şehirlerinin kitabını yazdı (*Itineraria*, s. 631; Wesseling, [içinde] *Praefat.* ve Not. ad. 632 vd.).

54. Genesis kitabı (XII, 10) ve Yusuf'un (Joseph) yönetimi üzerine ayrıntılara bkz. Yunanların ve Yahudilerin yıllıkları, en eski zamanlarından beri Mısır'daki zanaatlar ve bolluk üzerine aynı sözleri söylemektedirler. Şu da var ki bu eskilik uzun bir iyileşme

çok kalabalık barındıran bu memleket, Justinian'ın saltanatı zamanında da Constantinople'a iki yüz altmış bin *quarter* buğday gönderebiliyordu.[55] Doğu'nun başkentine, Homeros'tan bin beş yüz yıl önce ün salmış Sidon'un el sanatı ürünleri de geliyordu.[56] Bilgili çiftçilik, yararlı gübre ve bilinçli nadaslarla, ürünlerin verimi artıyordu. Evcil hayvanların ırkı çok değişikti. Birbiri ardından gelen kuşaklar, ekin alanlarını genişletmiş, yapılan ve lüks ürünler, üzerindeki çalışılmaları insanın yaşam süresini aşan zaman içerisinde meydana getirilmiştir. Mekanik sanatların uygulamasını gelenek sürdürmekte ve deneyim de onu kolaylaştırmakta ve yalınlaştırmaktaydı. Binlerce bilek Romalıların konutu, giysileri ve sofrası için çalışıyordu. Dokuma zanaatının ve örekenin insanlarca bulunması tanrıların kayrası olarak değerlendiriliyordu. Bütün yüzyıllarda insan, örtünmek ve süslenmek için becerisini, kıllar, deriler, yün, pamuk, keten ve de ipek gibi hayvansal ve bitkisel maddeler üzerinde kullandı. Kalıcı boyaların oluşturulması öğrenildi; yetenekli desen çiziciler, insan eliyle üretilen kumaşları daha da değerlendirdi. Doğanın güzelliğine öykünerek üretilen bu renklerin seçiminde fantezi ve modaya göre karar veriliyordu.[57] Koyu erguvan rengi bir deniz kabuklusundan alınmış ve yalnızca imparatorun kutsal kişiliğine özgü kılınarak sarayın kullanımına ayrılmıştı.[58] Tahtın

süreci geçirmiş olmalıdır. Yahudi kronolojisiyle hemen hemen umutsuzluğa düşmüş olan Warburton, bunun Samaritia'lılarca yapıldığını yüksek sesle bildiriyor (*Div. Legat.*, c. III, s. 29 vb.).

55. Su yoluyla taşıma giderleri için seksen bin *aurei* harcından başka, sekiz milyon Roma *modii*'si. Bkz. Justinian'ın on üçüncü fermanı; Grekçe ve Latince metinler birbirini tutmaktadır.

56. Homeros, *Iliad*, VI, 283. Bu örtüler Sidonia'lı kadınların beceri ürünüydü. Ne var ki bu pasaj, Sidonia ürünlerine, Frigya gemileriyle kumaşları taşımış olan Fenike denizciliğinden daha çok değer veriyor.

57. Ovid'de (*de Arte Amandii*, III, 269 vd.) bildirilen, çiçeklerden ve doğadan alınmış on iki rengin şiirsel betimlemesine bakınız. Sanatın ve doğanın nüanslarını ve ayrımlarını sözcüklerle anlatmak hemen hemen olası değildir.

58. Kırmızı böceğinin vb. bulunuşu bizim renklerimize, eskilerinkine oranla büyük üstünlük kazandırmıştır. Eskilerin erguvanı çok sert kokuluydu ve öküz kanı gibi koyu renkliydi. "Obscuritas rubens," diyor Cassiodorus (Var., 1, 2), "nigredo sanguinea." Üstat

ayrıcalığından, buna el uzatacak tutkulu kimseler, hükümdarın saygınlığına karşı suç işlemiş sayılırlardı.[59]

İpeğin,[60] yaldızlı mezarını ören ve sonra da oradan kelebek olarak çıkan bir tırtılın çıkardığı maddeden elde edilmiş uzun iplikten başka bir şey olmadığını okurlarıma öğretmeye kalkışacak değilim. Justinian'ın saltanatına değin, Çin dışında, ipek böceklerinin beyaz dut ağacı yapraklarıyla beslendiği bilinmiyordu. Çam, meşe ve dişbudak tırtılları Avrupa ve Asya ormanlarında birbirlerinin benzeriydi. Şu var ki yetiştirilmeleri çok güç olduğundan ve bunların ipeği belirsiz ve düzensiz olarak üretilebildiğinden, Attica kıyısı yakınındaki küçük Ceos Adası'ndan başka her yerde bundan vazgeçilmişti. Bu adada bu tırtılların ipliğinden hafif bir tül yapılıyordu. Kendi cinsinden olanlar için bir kadının buluşu olarak tanınan bu tüller, uzun süre Doğu'da ve Roma'da hayranlık uyandırmadı. Her ne kadar Medlerin ve Asurluların giysileri bu nesne üzerinde birtakım sanılara olanak veriyorsa da Vergilius, ilk kez yumuşak pamuğun Seres ya da Çin ağaçlarından elde edildiğini açık seçik söylemiştir.[61] Ulusların ilk süs işçisi olan değerli bir

---

Goguet (*Origine des Loix et des Arts*, kısım II, b. 2, s. 148-215) okuyucuyu eğlendirecek ve tatmin edecektir. Özellikle İngiltere'deki kitabı hak ettiği değeri görmüyor.

59. Bu konuda birçok kanıt edinme fırsatını bulmuştuk ve bunlardan birçoğunu daha buraya aktarabilirdik; ne var ki zorba yönetimin keyfe bağlı davranışları, ılımlı bir yasanın genel hükümlerine dayanmaktaydı (*Cod. Theod.*, 1, X, baş. XXI, yasa 3; *Cod. Justinian*, 1, XI, baş. VIII, yasa 5). Utanç verici bir ayrımla ve zorunlu bir kısıtlamayla *mimae*'lere, dansözlere erguvan renginde giysi kuşanmalarına izin verilmekteydi (*Cod. Theod.*, baş. VII, yasa 11).

60. Ovid'in Metamorphoses'tan da üstün olan ipek böceğinin böcekler tarihinde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Plinius'un tanımladığı Ceos Adası'ndaki "bomby" (*Hist. Natur.*, XI, 26, 27, Hardouin ve Brotier gibi bilgin iki Cizvit'in notlarıyla), Çin'de bulunan bir tırtıl türüyle karşılaştırılabilir (*Memoires sur les Chinois*, c. II, s. 575-598). Ne var ki Theophrastus ve Plinius ne bizim ipek böceğini ne de dut ağacını biliyorlardı.

61. *Georgic.*, II, 121. "Serica quando venerint in usum planissime non acio: suspicor tamen in Julii Caesaris aevo, nam ante non invenio," diyor Justus Lipsius (*Excursus*, I, [içinde] Tacit., *Annal.*, II, 32). Bkz. Dion Cassius (1, XLIII, s. 358, [ed.] Reimar.) ve Pausanias (I, VI, s. 519). Birincisi, garip bir biçimde de olsa, Çinlilerin böceğini betimliyor.

böcek üzerine bilgi, tam anlamıyla doğal ve gerçekten daha az şaşırtıcı bir yanılgıyı da düzeltti. Tiberius'un saltanatı sırasında, Romalıların en ağırbaşlıları ipek kumaşın kullanılmasından yakınıyorlardı. Plinius, giyinik izlenimi vermeyen, giyinik olduğu halde çıplakmış gibi görünen hanımefendileri herkesin önünde sergileyecek kumaşları getirmek üzere insanları dünyanın öbür ucuna dek sürükleyen bu ılımsız isteği yapmacıklı olmakla birlikte enerjik bir dille ayıplamaktadır.[62] Vücut çizgilerini ya da derinin rengini belli eden bir giysi, kendini gösterme duygusunu okşuyor ya da istekleri harekete geçiriyordu. Fenikeliler kimi zaman Çin kumaşlarının sık dokumasını didikleyerek seyreltiyorlardı. Bundan sonra ipliklere daha gevşek bir bağlantı veriyorlardı. Buna keten karıştırıyorlar, böylece değerli nesneleri çoğaltıyorlardı.[63] Plinius zamanından iki yüz yıl sonra ipekle karıştırılarak dokunmuş kumaşların kullanılması hâlâ yalnız kadınlar için sürüyordu. Roma'nın ve eyaletlerin zengin yurttaşları, imparatorluk saygınlığını ve insan değerini aşağılatan Elagabalus'a öykündüler. Aurelian, bir libre ağırlığındaki ipeğin Roma'ya on iki altın ons'a mal olmasından yakmıyordu. Şu da var ki tüketimin artmasıyla fabrikalar da çoğaldı ve fabrikaların çoğalması yüzünden fiyatlar da ucuzladı. Tekelcilikle ya da herhangi bir nedenle ipeğin değeri, belirttiğimiz fiyatın üzerine çıkacak olursa Tyre ve Berytus dokumacıları, çoğunlukla aynı nedenlerden dolayı, bu zirva fiyatı dokuzda birine kadar ucuzlatmışlardı.[64] Tiyatro oyuncuları ile senatörlerin giysileri

62. "Tam longinquo orbe petitur, ut in publico matrona transluceat... ut denudet foeminas vestis." (Plinius, VI, s. 20; XI, 21). Varro ve Publius Syrus, "Toga vitrea", "ventus texilis" ve "nebula linen"leri taşlamalarına konu yapmışlardı (Horat., *Sermon*., I, 2, 101; Torrentius ve Dacier'in notlarıyla).

63. İlkçağ'da kullanılan dokuma, renkler; ipekli kumaşların adı ve kullanma biçimleri, yarı ipek ve keten üzerine büyük Salmatius'un derin, yaygın, oldukça kapalı ve anlaşılmaz araştırmaları için bkz (içinde) *Hist. August.*, s. 127, 309, 310, 339, 341, 342, 344, 388-391, 395, 513). Dijon'un ya da Leyden'in en tanınmış ticaret malları üzerinde hiçbir bilgisi yoktu.

64. Flavius Vopiscus, (içinde) Aurelian., b. 45, (içinde) *Hist. August.*, s. 224. Bkz. Salmatius, *ad. Hist. August.*, s. 392 ve Plinian, *Exercitat*., (içinde) *Solinum*, s. 694-

arasında bulunması gerekli ayrımın bir yasayla belirtilmesi istendi. Justinian'ın uyrukları, Çin'den getirttikleri ipeğin büyük bölümünü tüketiyorlardı. O zamanlarda da bir Akdeniz kabuklusundan bu yolda yararlanılıyordu. İçinden inci alınan kabukluyu kayalara bağlayan güzel pamuk ya da ipek bağlardan, bugün için ancak meraklılarca yararlanılmaktadır. Bir Roma imparatoru Ermeni satraplarına bu garip nesneden yapılmış bir giysi armağan etmişti.[65]

DENİZ VE KARA YOLUYLA ÇİN'DEN İPEK İTHALATI

Büyük değerde olan bir ticaret malı, küçük hacımda da olsa, karadan ulaşımda pahalı olur. Kervanlar, Çin Denizi'nden Suriye kıyısına dek bütün Asya'yı iki yüz seksen üç günde geçebiliyorlardı. İranlı tüccarlar Ermeni ve Nisibis (Nizip) fuarlarına geliyorlar,[66] ipeği Romalılara veriyorlardı. Barış zamanında, açgözlülük ve kıskançlıkla rahat bırakılmayan bu ticaret, yarışmacı monarşiler arasında çıkan uzun savaşlarla da kesiliyordu. Büyük kral, Sogdiana ile Serica'yı kendi imparatorluğu içerisinde sayıyordu. Oxus (Amuderya, Ceyhun), topraklarının sınırındaydı ve Sogdoite'lerle kendi uyrukları arasında yapılan yararlı alışverişler, bu yetenekli halka, birbirini izleyerek hükümlerini geçirmiş olan yenenleri beyaz Hunlar ile Türklerin iradelerine bağlıydı. Bununla birlikte, bu sert muzafferlerin söz geçiriciliği, Asya'nın dört verimli toprağından biri sayılan bu ülkede tarımı ve ticareti yok edememiştir. Semerkant ve Buhara kentleri, çeşitli ürünlerin

695. Procopius'un *Anecdotes*'leri (b. 25) Justinian zamanında ipeğin fiyatını tam olarak belirlememektedir.

65. Procopius, *de Edif.*, 1, III, b. 1. "Pinnes de mer" Smyrna (İzmir) yakınlarında, Sicilya'da, Korsika'da ve Minorca'da bulunmaktadır. Papa XIV. Benedict'e bu deniz kabuklusunun ipliklerinden yapılmış bir çift eldiven armağan edilmişti.

66. Procopius, *Persic.*, 1, I, b. 20; l, II. b. 25; *Gothic.*, l, IV, b. 17; Menander, (içinde) *Excerpt. Legat.*, s. 107. Isidore of Charax ([içinde] *Stathmis Parthicis*, s. 7, 8, [içinde] Hudson, *Geograph. Minor.*, c. II) yolları işaretledi ve Ammianus Marcellinus (1, XXIII, b. 6, s. 400) Part veya ve Pers İmparatorluğu eyaletlerinin sayısını verdi.

ticareti için çok elverişli yerlerde kurulmuşlardı; tüccarlar, Çinlilerden[67] satın aldıkları ham ya da işlenmiş ipekleri, kullanılmak üzere Roma İmparatorluğu'na götürüyorlardı. Çin'in kendini beğenmiş başkenti, Sogdia'lıların kervanlarını, haraç ödeyen krallıkların elçileri gibi görüyorlardı. Bu kervanlar, yurtlarına sağ ve salim döndükleri zaman, güçlüklerle dolu yolculuklarını, elde ettikleri aşırı kazançla ödüllendirmiş oluyorlardı. Ne var ki Shensi'nin birinci kenti Semerkant'ın çetin ve tehlikeli yolu, en azından altmış, seksen ya da yüz günde alınabiliyordu. Jazartes'i geçtikten sonra çöle giriliyordu. Silahlı garnizonların bulunmadığı zamanlarda bu çöl, yolculara, ganimet sağladıkları araç gözüyle bakan eşkıya sürüleriyle doluydu. Tatar hırsızlarından ve Pers kıyıcı zorbalarından korunmak için, ipek tüccarları güneye yöneliyorlardı. Tibet dağlarını geçiyorlar, Ganj ya da İndus'a iniyorlar, Guzerat ve Malabar kıyısı limanlarında, Batı'nın her yıl gönderdiği gemileri sabırla bekliyorlardı.[68] Bu yolun neden olduğu yorgunluğa, açlığa ve zaman yitimine oranla, çölün verdiği korku daha önemsizdi. Pek seyrek olarak bu yola başvuruluyordu. Pekin'den ayrıldıktan sonra dokuz ay İndus Irmağı'nın ağzına ulaşan tek Avrupalı, gelip geçeni olan bu yoldaki süratinden kıvanç duymuştu. Okyanus ise, çeşitli dünya halkları arasında serbest ulaşım ve iletişim olanağı yaratıyordu. Kuzey imparatorları büyük ırmaktan Yengeç burcuna dek Çin eyaletlerine silahla boyun eğdirmişler ve

67. Cizvitlerin körü körüne hayranlığı, Çin tarihinin çeşitli dönemlerini birbirine karıştırmaktadır. De Guignes, onları ayırmaya özen göstermektedir (*Hist. des Huns*, c. I, kısım I, tablolar ve kısım II [içinde] *the Geography*). Ayrıca bkz. *Memoires de l'Academie des Inscriptions*, c. XXXII, XXXVI, XLII, XLIII. Yıllıklar gerçeğinin belli belirsiz ilerleyişini Hristiyan tarihine dek krallığın genişliğini ortaya çıkardı. Çinlilerin Batılı uluslarla ilişkilerini araştırdı. Ne var ki bu ilişkiler zayıf ve geçiciydi. Bu nokta aydınlığa kavuşamamıştı. Romalılar, Çin İmparatorluğu'nun kendileri kadar geniş olduğundan kuşku duymadılar.

68. Çin'den Pers ülkesi ve Hindistan'a gitmek için izlenen yollar Hakluyt ve Thevenot'da bulunmaktadır (Sharokh elçileri, Pere Greuber, Anthony Jenkinson vb.). Ayrıca bkz. Hanway, *Travels*, c. 1, s. 345-357. Bengal'deki kuruluşlarımızda bir yönetici, Tibet'le iletişimi araştırmak üzere son yıllarda seyyahlar gönderdi.

onları uygarlaştırmışlardı. Hristiyan tarihinin başlangıcında buralarda büyük bir nüfus, çok sayıda kent, sayısız dut ağacı ve ipek böceği bulunuyordu. Pusula bilgileri yanında Çinliler, Fenikelilerin ve Greklerin dehasına da sahip olsalardı, buluşlarını bütün güney yarım küresine yayabileceklerdi. Onların Basra Körfezi ya da Ümit Burnu'na dek ulaşmalarını incelemek benim konum olmadığı gibi, onlara inanmaya da pek yatkın değilim. Ne var ki atalarının çalışmaları ve başarıları bugünkü kuşaklarınkilerle eş tutulabilir. Gemileri Japon adalarından, Doğu'nun Hercules sütunları da denebilecek Malacca Boğazı'na dek gidip gelebilmişlerdir.[69] Karayı gözden kaçırmadan Achin Burnu'nun ucuna değin gemilerini kıyı boyunca kullanıyorlardı. Orada, her yıl on ya da on iki yüklü gemilerinden çeşitli ürünler, elişleri ve Çinli işçileri karaya çıkarıyorlardı. Sumatra Adası'yla karşısındaki yarımada eski yazarlarca altın ve gümüş bölgeleri olarak -seyrek de olsa- belirtilmiştir.[70] Ptolemy'nin coğrafyasında adları belirtilen ticaret kentleri, Doğu halklarının yalnız değerli madenlerden yana değil, ticaretten yana da zengin olduklarını bu kentler açıklamaktadır. Sumatra ile Seylan arasındaki dolaysız uzaklık yaklaşık üç yüz fersahtır. Çinli ve Hintli gemiciler kuş uçuşlarını ve dönemsel rüzgârları izliyorlardı. Dördül tekneleri üzerinde tehlikesizce okyanusu geçiyorlardı. Bu teknelerin bordo kaplamaları demirle değil, Hindistan cevizi lifleriyle birbirine tutturulmuştu. Serendip ya da Taprobana adını taşıyan Seylan İmparatorluğu'nu birbirinin düşmanı olan iki hükümdar

69. Çinlilerin Malacca'ya, Achin'e, belki de Seylan'a yaptıkları deniz ulaşımı üzerine bkz. Renaudot (*the two Mahometan Travellers*, s. 8-11, 13-17, 141-157; Dampier (c. II, s. 1036); *Hist. Philosophique des deux Indes*, (c. I, s. 98) ve *Hist. Generale des Voyages* (c. VI, s. 201).

70. D'Anville (*Antiquite Geographique de l'Inde*, özellikle s. 161-198), Strabo'nun, Plinius'un, Ptolemy'nin, Arrian'ın, Marcian'ın vb.nin, Comorin burnunun doğusundaki ülkeler üzerine bilgilerini, daha doğrusu bilgisizliklerini su yüzüne çıkardı. Avrupalıların ticareti ve fetihleri Hint coğrafyasını zenginleştirdi. Binbaşı Rennel'in güzel anıları ve çok değerli haritaları dünyanın bu bölgesine çok ışık saçtı. Aynı eleştirel ve bilimsel yöntemlerle çalışmalarını yaygınlaştırır ve sürdürürse, modern coğrafyacıların arasına girecek, onların belki de hepsinden ileri gidecektir.

paylaşıyordu: Bunlardan biri dağların, fillerin ve parlak kızıl yakutların sahibiydi. Öbürüyse, yurtiçi zanaatlarını, dış ticareti, Doğu ticaret gemilerinin kalktığı, Batı'dan gelen malların boşaltıldığı çok büyük Trinquemale limanını elinde bulunduruyordu. İpek ticareti yapan ve gezilerinde sarısabır, karanfil baharatı, küçük Hindistan cevizi ve sandalağacı çubuğu gibi nesneleri toplayıp derlemiş olan Hintli ve Çinli ipek tüccarları, kendi ülkelerine eşit uzaklıkta bulunan noktadaki bu adada, Pers Körfezi halklarıyla kârlı alışverişi sürdürüyorlardı. Büyük kralın halkları, onun gücünü ve görkemini, hiç tartışmasız, göklere çıkararak anıyorlardı. Onların bu övünmelerini İmparator Anastasius'un bir altın madalyasını vererek susturan Romalı, olağan bir yolcu gibi, bir Etiyopya gemisiyle Seylan'a gelmişti.[71]

İPEK BÖCEKLERİ YUNANİSTAN'A GETİRİLİYOR

İpek, başta gelen bir gereksinme nesnesi olunca, Justinian, İranlıların karada ve denizde bu önemli malın tekelini ellerinde tutmalarına ve pagan düşman bir ulusun kendi halkının zararına zenginleşmesine öfkeleniyordu. İmparatorluğun güçlülüğüyle birlikte zayıflamış olan Mısır ticareti ve Kızıldeniz'deki gemi seferleri, etkin bir devlet yönetimiyle yeniden eski haline getirilebilecek ve Roma gemileri, ipek satın almak üzere Seylan, Malacca ve Çin limanlarına bile gidebileceklerdi. İmparatorun düşünceleri bu denli büyük değildi. Müttefikleri olan Hristiyanlardan yardım istedi. Bunlar, denizciliği ve ticareti yeni öğrenmeye başlayan Habeşler ve bir Yunan fatihin sancağı hâlâ dalgalanan Adulis limanıydı.[72] Altın, zümrüt ve kokulu bitkiler

71. Plinius (VI, 24), Solinus (b. 53), Salmas (*Plinianae Exercitat.*, s. 781, 782) ve eskilerin çoğu tarafından Seylan ile Sumatra karıştırılmıştır. Taprobane, *Cosmas Indicopleustes* tarafından açıklıkla betimlenmiştir. Ne var ki bu Hristiyan topoğraf da boyutları abartmıştır. Hint ve Çin ticareti üzerine verdiği ayrıntılı bilgiler ilginçtir (1, II, s. 138; l, XI, s. 337, 338, [ed.] Montfaucon).

72. Bkz. Procopius, *Persic.*, 1, II, b. 20. Cosmas, Adulis limanı ve yazıtı (*Topograph Christ.*, l , II, s. 138, 140-143) ile Barbaria ya da Zingi (s. 138, 139) kıyısı boyunca

aramak için Afrika kıyısı boyunca ilerleyerek Ekvatora dek gittiler. Ne var ki Justinian'ın önerdiği ancak eşit olamayacakları yarışmaya girmekten sakındılar. Hint pazarlarına daha yakın olan Perslilerin, bu bakımdan daha elverişli durumları vardı. Justinian, isteklerinin gerçekleşmesini olası kılacak beklenmedik bir olaya dek bu duruma sabırla katlandı. İncil Hintlilere vaazlar yoluyla tanıtılmıştı. Malabar kıyısı üzerindeki Aziz Thomas Hristiyanlarını bir piskopos yönetiyordu. Seylan'da bir kilise bulunuyordu ve misyonerler ticaretin adımlarını Asya'nın öbür ucuna dek izliyorlardı.[73] İki İranlı keşiş, yabancı batıl inançlara kendini kaptırmış ve o sırada Seylan Adası'ndan gelmiş bir elçilik grubunu kabul etmekte olan bir kralın konutunda, belki Nankin'de, herhalde Çin'de uzun süre kaldılar. Dinî çabaları arasında, dikkatli bir gözle, ipek kumaş yapımcılığını ve bir zamanlar kraliçelerin koruması altında tutulan, ya ağaçlarda ya da evlerde yetiştirilen binlerce ipek böceğini incelediler.[74] Kısa süreliyaşamı olan bir böceğin alıp götürülmesinin olanaksızlığını, buna karşılık yumurtalarından uzak iklimlerde de çok sayıda üretilebileceğini hemen fark ettiler. Din ve çıkar duygusu vatan sevgilerini yenen Pers keşişler, uzun bir yolculuktan sonra Constantinople'a vardılar ve tasarılarını imparatora sundular. Justinian'ın bahşişleri ve verdiği sözler, girişimlerini yürütme yolunda onları özendirdi. Bu hükümdarın tarih yazarları, bu ticaret misyonerlerinin yeniden Çin'e döndüklerini, kıskanç bir halkı nasıl aldattıklarını, ipek böceği yumurtalarını bir baston içinde saklayarak Doğu'dan getirişlerini anlata anlata bitirememektedirler. Uygun mevsimde harekete geçip, gübre ısısından yararlanarak yumurtaların kendiliğinden açılmasını sağladılar. Çıkan böcekler dut yapraklarıyla beslenerek yabancı

Axumite'lerin Taprobane'ye dek ticareti (I, XI, s. 329) üzerine ilginç ayrıntılar veriyor.

73. Hindistan'daki Hristiyan misyonları üzerine bkz. Cosmas (1, III, s. 178, 179; 1, XI, 337); Asseman ile de karşılaştırınız (*Bibl. Oriental.*, c. IV, s. 413-548).

74. Duhalde'de (*Description Generale de la Chine.*, c. II, s. 165, 205-223) ipeğin bulunuşu, zanaatı ve genel kullanımı üzerine ayrıntılı bilgiler vardır. Çekian (Zhejiang) eyaleti en kaliteli ipeği üretmekteydi.

iklime uyumlu hale getirildiler. Soyu yaygınlaştırmak için büyük ölçüde krizalit biriktirdiler. Yeni kuşakların gereksinimini karşılamak üzere dut ağaçları dikimine girişildi. İlk deneyim girişimindeki yanılgılar sürdürülen deneyim ve düşüncelerle düzeltildi. Sonraki hükümdar zamanında gelen Sogdoite (Semerkant) elçileri, Romalıların da ipek böceği yetiştirmekte ve ipekçilikte Çinlilerden aşağı kalmadıklarını kabul ettiler.[75] Yeniçağ Avrupa'sı Çin ile Constantinople'u iki noktada geçmiştir. İnce şıklık beğenilerine karşı duyarsız değilim. Bununla birlikte, üzülerek düşünüyorum ki altıncı yüzyılda Çin'den ipek böceği getirileceği yerde, o tarihte yine Çin'den baskı sanatı getirilmiş olsaydı Menander'in komedileri ve Titus Livius'un on bölümlük yapıtının tamamı bugün elimizde olabilirdi. Dünyanın başka bölümleri üzerindeki bilgiler hiç değilse bilimsel kuramların etkinleşmesinde yardımcı olacaklardı. Ne var ki Hristiyanlar, coğrafya bilgilerini ve doğanın incelenmesini inançsızlığın gerçek kanıtı olarak gördükleri için bu bilgileri kutsal kitabın metinlerinden öğrenmeye çalışıyorlardı. Ortodoksların inancına göre dünya, boyu eninden büyük olan bir düzeydi, uzunluğu dört yüz gün, eni iki yüz gün yolculukla alınabilirdi; denizlerle çevrili ve katı billur gökyüzüyle örtülüydü.[76]

---

75. Procopius, 1, VIII, *Goth*., IV, b. 17; Theophanes, *Byzant*, apud Phot. Cod., LXXXIV, s. 38; Zonaras, c. II, 1, XIV, s. 69. Pagi'nin (c. II, s. 602) dediğine göre, bu anılmaya değer ithalat 552 tarihinde olmuştur. Menander ([içinde] *Excerpt. Legat.*, s. 107) Sogdoite'lilerin hayranlığından söz ediyor ve Theophylact Simocatta (1, VII, b. 9), ipeğin işlendiği yerlerde iki rakip Çin krallığından -belirsiz biçimde- söz ediyor.

76. Indicopleustes ya da Hintli gemici diye anılan Cosmas, gezisini 522 yılına doğru yaptı ve 535 ile 547 yılları arasında İskenderiye'de Hristiyan topografyasını meydana getirdi (Montfaucon, *Praefat*., b. 1). Bu topografyada dünyanın yuvarlak olduğunu düşünen dinsizlerin kanılarını çürütüyordu. Photius'un okumuş olduğu bu yapıtta bir keşişin batıl inançlarının yanı sıra bir tüccarın da açık görüşleri bulunmaktadır. Melchisedec Thevenot (*Relations Curieuse*, kısım 1), Cosmas'ın gezilerinin en değerli bölümünü Fransızca ve Yunancaya çevirdi. Peder Montfaucon, gezinin tümünü yayımladı (*Nova Collectio Patrum*, Paris, 1707, 2 cilt, in fol., c. II, s. 113-346); ne var ki bu dinbilimci yayımcı, Cosmas'ın Nasturi (*Nestorian)* olduğunu anlamamış olmaktan, kuşkusuz, biraz utanç duymuş olmalıdır. La Croze (*Christianisme des Indes*, c. 1, s. 40-56).

DOĞU İMPARATORLUĞU'NUN GELİRLERİ

IV. Zamanların biriktirdiği mutsuzluk ve Justinian'ın kötü yönetimi uyruklarında hoşnutsuzluk yaratıyordu. Avrupa, Barbarlarla, Asya ise keşişlerle dolup taşıyordu. Batı'nın yoksulluğu, Doğu'nun ticareti el sanatlarını olumsuz yönde etkiliyordu. Kilisenin, devletin ve ordunun yararsız hizmetkârları, ulusun zenginliği için hiçbir katkıda bulunmadan çalışmanın meyvelerini tüketiyorlardı. Bu serveti oluşturan durağan ya da döner anaparalar, hızla azalma yolundaydılar. Anastasius'un tasarruflu tutumu genel yoksulluğu çekilir halde tutabilmişti. Bu akıllı imparator, halkını en kötü ve en ağır vergilerden kurtardığı bir zamanda bile çok büyük bir hazine meydana getirebilmişti. Yoksul zanaatkâra konulmuş olan kişi vergisi *gold of affliction*'un (ızdırap vergisi) kaldırılması nedeniyle her yandan kutlamalar yağmıştı.[77] Bu vergi hem biçimi hem de özü bakımından dayanılmaz nitelikteydi; nitekim yeni gelişmekte olan Edessa kentindeki on bin işçi dört yılda ancak yüz kırk altın ödeyebilmişlerdi.[78] Ne var ki Anastasius'un yüce gönüllülüğü, giderler konusunda gösterdiği özen yüzünden, yirmi yedi yıl süren saltanatı sırasında, üç yüz yirmi bin altın (on üç milyon sterlin) tasarruf edebilmişti.[79]

---

77. Evagrius (1, III, b. 39, 40) bu nokta üzerinde ayrıntılı ve minnetli olarak konuşmaktadır. Ne var ki Zosimus'un büyük Constantine'e kara çalmasına kızmaktadır. Anastasius, bu vergiyle ilişkili tüm durum ve bilgileri özenle toplamıştı. Bunu ödemek için, babalar kızlarını kötü yola sokmaya zorlanmışlardır (Zosim., *Hist.*, 1, II, b. 38, s. 165, 166, Leipsiae, 1784). Gazzeli Timotheus, bu olaylardan biri üzerine bir trajedi yazdı (Suidas, c. III, s. 475), bu da verginin yürürlükten kaldırılmasına yardımcı oldu (Cedrenus, s. 35). Doğruysa, tiyatrodan alınan derslerin mutlu etkisi.

78. Bkz. Joshua Stylites, (içinde) Asseman., *Bibliotheca Orientalis,* c. 1, s. 268. Edessa kroniği bu vergiyi hafifçe belirtiyor.

79. Procopius (*Anecdot.*, b. 19) bu tutarı, hazinedarların kendi raporlarına dayanarak saptıyor. Tiberius'un bir "vicies ter millies" hazinesi vardı; ne var ki onun imparatorluğu Anastasius'unkine oranla daha genişti.

Justin'in yeğeni onun örneğine uymadı, bu hazineyi kurutu. Sadakalar, yapılar, tutkuya dayalı savaşlar, aşağılandırıcı antlaşmalar bunca servet birikiminin har vurup harman savrulmasına neden oldu. Kısa sürede, giderler gelirlerin üzerine çıktı. Savurgan eliyle Fransa sınırlarından Pers topraklarına dek saçtığı altınları halktan toplamak için tüm yollara başvurdu.[80] Saltanatı savurganlıklar ile cimrilikler, şatafat ile yoksulluklar arasında gidip gelen değişiklikler içerisinde sürmüştür. Yaşadığı kadar, gizli hazineleri olduğu sanılmıştı.[81] Halefine ise borçlarının ödenmesini miras olarak bırakmıştı.[82] Halkın ve sonraki kuşakların sesi böyle bir karaktere karşı haklı olarak yükseldiyse de halkın hoşnutsuzluğu çabuk giderilebilir türdendir. Karanlıkta iş kotaran kötülüğün gözü pektir; gerçeğin aşığı, Procopius'un tarihsel olaylarını, öğretici olsalar da, güvensizlikle okuyacaktır. Gizli tarihçi, Justinian'ın yalnız kusurlarını gösterir ve fırçası kötülüğün rengini daha da güçlendirir. İki anlama da çekilebilecek eylemlerine en tiksinç güdüler yakıştırır. Yanılgı ile ağır suçu, rastlantı ile tasarlanmış niyeti, yasalarla bunları kötüye kullanmaları birbirine karıştırır; bir haksızlık anını otuz iki yıllık saltanatın genel kuralıymış gibi gösterme çabasını esirgemez. Subaylarının yanlışlarını, çağının düzensizliklerini ve uyruklarının fesat devinimlerini yalnız imparatora yükler. Ve salgın hastalıklar, depremler, su basmaları gibi doğal afetleri bile

80. Sonraki kuşaktan olan Evagrius (1, IV, b. 30) ılımlıdır ve bilgisinin sağlam olduğu anlaşılmaktadır. On ikinci yüzyılda yaşamış olan Zonaras (1, XIV, b. 61) önceki yazarları özenle okumuştu ve önyargıları olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, renkleri, *Anecdotes*'teki gibi karamsardır.

81. Procopius (*Anecdot*., b. 30) zamanın üzerine görünüşe göre sanılarda bulunmaktadır. Gizli tarihçinin dediğine göre, Justinian'ın ölümü, servetleri mi ya da yoksulluğu mu olduğunu ortaya koyacaktır.

82. Bkz. Corippus, *de Laudibus Justini Aug.*, 1, II, 260 vd., 384 vd.
"Plurima sunt vivo nimium neglecta parenti,
Unde tot exhaustus contraxit debita fiscus."
Altın asırlar güçlü adamlar tarafından Hipodrom'a getirildi.
"Debita genitoris persolvit, cauta recepit."

Justinian kılığına girmiş şeytanlar kralından bilir.[83]

UĞURSUZ TUTUMLAR

Bu ön bilgileri verdikten sonra, Justinian'ın, çeşitli ilişkilerde açgözlülüğünü ve yağmasını kısaca anlatacağım.

1- Eli açık olmaktan çok savurgandı. Saray hizmetleri için sivil ve asker görevliler alındığı zaman bunlara küçük görev aşaması ve az aylık veriliyordu. Kıdemlilik hakları gözetilerek rahat ve yüksek ücretli görevlere yükseltiliyorlardı. Yıllık ücretleri dört yüz bin libreyi buluyordu. Bununla birlikte Justinian, en saygınlarını kaldırdı, açgözlü ya da yoksul gözdeleri bu tasarrufu, imparatorluğun yüceliğine yapılmış son bir saldırı olarak niteleyip acı duydular. Makamlar, imparatorluk hekimlerinin ücretleri, geceleyin aydınlatılan yerlerdeki fener giderleri en genel anlamda ilgi duyulan konulardı. Kentler, haklı olarak, yararlı kuruluşlara ayrılmış belediye gelirlerini gasbetmekle onu suçladılar. Askerlere bile haksız işlemlerde bulunmaya kendisini serbest sayıyordu. İşte askerlik ruhunun zayıf düşmesinde yatan nedenlerden biri de cezasız kalan bu haksızlıklardı. Askerlere, her beş senede dağıtılması töreleşmiş on altın ödemeyi reddetti. Veteranları, ekmek dilenecek hallere soktu. Pers ve İtalya savaşlarında ordularını parasızlık içerisinde sıkıntılara boğdu.

TOPARLANMALAR

2- Öncülleri, saltanatlarında meydana gelen her mutlu durum nedeniyle, yükümlülerin hazineye olan vergi borçlarını siliyorlar, gerekli hale gelmiş bir toparlanmayı yapmakla övünç duyuyorlardı. Justinian, otuz iki yıl içerisinde, aynı kayrayı gösteremedi; uyruklarından birçoğu, hazinenin istediklerini

83. *Anecdotes*'te (b. 11-14, 18, 20-30) çok sayıda olay ve pek çok da yakınma sergilenmektedir.

vermeye yeterli olmayan topraklarından ayrılıp gittiler. Anastasius, yedi yıl boyunca, düşman akınlarından acı çeken illeri vergi ödemekten bağışık tutmuştu. Justinian zamanında ise, tüm eyaletler, Persler, Araplar, Hunlar ve Slavlarca yakılıp yıkılmıştı. Onun yaptığı gülünç vergi hafifletmesi düşmanın ele geçirdiği topraklarda yalnız bir yıl için uygulanıyordu. Samaritlerin ayaklanmasından sonra Filistin'de herhangi bir vergi hafifletmesi uygulandığını kesinlikle kabul etmeyen gizli tarihçinin söyledikleri işte böyledir. Aziz Sabas'ın[84] aracılığıyla yapıldığı halde sanki böyle değil de devletçe doğrudan doğruya yapılmış gibi düzenle duyurulan, bu eyalete ulaştırılmış yardım elli bin sterlin kadardır (on üç yüzlük altın).

3- Procopius da bu vergi sistemini, dünyayı kemiren bir afet, insanları ölüme götüren bir salgın hastalık gibi betimleyerek açıklamakta gecikmedi. Ne var ki bölgenin, insanlarda ve bireysel mal varlıklarında meydana gelen yitikler nedeniyle devlete tin uğradığı zararı ödemesi gerektiği biçimindeki eski ilkeyi yalnız Justinian'a yükleseydik biz de onun kötü niyetlerinin suç ortağı olurduk. Ordunun ve başkentin tüketimi için verilen ve *anona* denilen buğday, çiftçinin verebileceği gücün on katı olarak salınan yıkıcı ve keyfe dayalı bir vergiydi. Ağırlıkların ve ölçülerin eşitsizliği, uzaklara götürülmesi gerekli bu buğdayların taşıma yorgunluğu ve giderleri çiftçilerin yoksulluğunu ağırlaştırıyordu. Kıtlık olduğu zamanlarda, bitişik haldeki Trakya, Bithynia ve Frigya gibi eyaletler, olağanüstü bir vergi salmasına uğratılıyorlardı. Yorucu bir kara ve tehlikeli bir deniz yolculuğundan sonra mülk sahipleri, zararlarına karşılık o denli az bedel alıyorlardı ki, buğdaylarını yok pahasına ambarlarının kapısı önünde satabilmeye çoktan razı olmayı yeğleyecek hale geliyorlardı. Bu önlemler başkentin mutluluğu için

84. İkinci Filistin'in başkenti olan Scythopolis için 1 ve eyaletin geri kalanı için de 12 yüzlük verildi. Aleman. (s. 59) Vatikan kütüphanesinde bulunan ve Cotelerius'un yayımladığı, Aziz Sabas'ın takipçisi Cyril tarafından onun yaşam öyküsü olarak yazılmış bir el yazmasını dürüstçe paylaşmaktadır.

alınıyormuş gibi bir hava yaratılıyordu. Halbuki Constantinople da Justinian'ın açgözlü kıyıcılığından kurtulamamıştı. Ona gelinceye dek Trakya ve Hellespont boğazları ticarete açık tutulmuştu. Barbarlara silah satışı dışında hiçbir malın dışa satılıp gönderilmesi yasaklanmamıştı. Kentin her kapısında, hükümdarlığın açgözlülüğünün gözeticisi olan bir praetor bulunuyordu. Gemilerden ve içerisindeki mallardan çok büyük vergiler isteniyordu. Bu zorlama vergiler zavallı tüketiciye yansıtılıyordu. Manevralarla yaratılmış bir kıtlık ve piyasadaki aşırı fiyatlar yoksulları perişan ediyordu. İmparatorlarının el açıklığına alışmış olan halk, kimi zaman ekmek ve su sıkıntısına bile düşer hale gelmişti.[85] Praetorian prefect'i, hiçbir yasaya dayanmayan ve ne olduğu iyice belirlenmemiş bulunan hava vergisi olarak imparatora yirmi bin sterlin değerinde gelir sağlıyordu. Bu güçlü görevliye, ödediği bu parayı karşılayabilmesi için çok sayıda olanak sağlanıyordu.

TEKELLER

4- Bu vergi, endüstriyi engelleyen, ayrıca utanç verici ve çok az yarar sağlayıcı bir kaprisi karşılamak için Justinian'ın uyruklarının gereksinim ve lüksleri üzerine keyfî bir vergi haline gelen tekellere oranla daha hafif nitelikteydi. *Anecdotes*'inde Procopius şöyle demektedir: "İpeğin satışını, imparatorluk hazinesi tek başına üstlenince, bütün halk ve Tyre ile Berytus'un el zanaatçıları yoksulluk uçurumuna yuvarlandılar: Bir bölümü açlıktan ölürken bir bölümü de Pers topraklarına sığındılar." Bir eyaletin, el zanaatlarındaki gerilemeden sıkıntıya düşmesi olasıdır. Ne var ki ipek konusunda yan tutucu Procopius, Justinian'ın bu yoldaki ilgisiyle imparatorluğa kazandırdığı büyük ve kalıcı yararı tümüyle unutmuş gibidir. Yine bu

85. John Malala (c. II, s. 232) ekmeğin bulunmayışından söz ediyor ve Zonaras (l, XIV, s. 63) Justinian'ın ya da hizmetkârlarının, su kemerlerindeki kurşun boruları söktüklerini söylüyor.

hükümdarın, bakır paranın olağan değerine eklediği yedide bir artışı da önyargılardan sıyrılmış olarak anlamak gerekir. Güdüleri belki de ussal olan bu değer düşürülmesi, altın paranın adında bir değişiklik ve değerinde bir yükseltme yapılmadığına göre, daha az masum sayılabilir. Çünkü resmî ve özel ödemelerdeki yasal ölçü bu altın paraydı.[86]

PARA İLE ELDE EDİLİRLİK

5- Toplamakla yüklendikleri vergileri gerçekleştirmek için mültezim'lerin elde ettikleri geniş salma yetkisi çok mutsuz ve uğursuz bir biçimde gelişmiştir. Sanki bunlar imparatordan, yurttaşların varlığını ve yaşamını satın almış gibiydiler. Bir yandan da, Justinian'ın ve de Theodora'nın izinleriyle, hiç değilse suç ortaklarıyla, sarayda açıktan açığa devlet görevleri ve saygınlıkları pazarlanıp satılıyordu. Bu pazarlamada değerlilik ya da yeğlilik hak ve nedenleri göz önünde tutulmuyordu. Vergi toplama işi gören bu saldırgan entrikacının, işlevlerini yürütürken, gerektiğinde karşılaşacağı risklerin, yüklendiği borçların, ödediği faizlerin bedelini de elde etmeye çalışacağından hiç kuşku yoktu. Bu iğrenç durumun verdiği utanç ile çok kötü etkileri, sonunda Justinian'ın erdem duygusunu uyandırdılar. Dinsel yeminle ve sert cezalarla yönetim işlerinde bütünlüğü ve doğruluğu yeniden kurmaya çalıştı.[87] Ne var ki bir yıllık andından dönme süresi sonunda buyruklar rafa kaldırıldı ve bozukluk, tam anlamıyla başıboş halde, yasaların güçsüzlüğü karşısında küstahça utku kazanmış oldu.

---

86. Justinian'ın bu para operasyonundan sonra, o zamana değin 210 *folle* ya da bakır para değerinde olan 1 ons altının *aureus*'u ya da altıda biri en çok 180 oldu. Piyasa değerinin altında bulunan bakır paralar, kısa sürede bozuk para kıtlığını doğuracaktı. Bugün bakır 12 penilik İngiliz parasının gerçek değeri yedi penidir (A. Smith, *Inquiry into the Wealth of Nations*, b. 1, s. 49). Justinian'ın, altın parası için bkz. Evagrius, 1, IV, b. 30.

87. Ant, çok korkutucu sözlerle hazırlanmıştı (*Novel.*, VIII, baş. 3). "Quicquid haben: telorum armamentaria coeli," diye ant içiliyordu: "Judas'ın alçaklığını paylaşmaya, Gieza'nın cüzzamına uğramaya, Cain'in titremelerine ve diğer tüm bedensel cezalara razıyım."

VASİYETLER

6- Domestikler kontu Eulalius, vasiyet yoluyla yaptığı bağışları ve borçları ödemesi koşuluyla vasiyetinde, imparatoru tek mirasçısı olarak gösterdi. Ayrıca imparator, vasiyetçinin üç kızının geçimini dürüst biçimde sağlayacak, evlendiklerinde her birine on altın liralık çeyiz parası verecekti. Ne var ki bir yangın, Eulalius'un göz kamaştırıcı varlığını yok etti; yapılan envantere göre varlığı beş yüz altmış altını buluyordu. Duygusuz hazinedarlarının mırıltılarını önledi, dostunun güvenine hoşnutluğunu belirtti, bağışları ve borçları ödedi, üç kızı, Theodora'nın gözetimi altında yetiştirildi,[88] baba sevecenliğinin öngörmüş olduğu çeyizi iki katıyla sağladı. Hükümdarların insanlığı (çünkü hükümdarlar yüce gönüllü olamadıklarından) övülmeye değer bir davranıştır. Herhalde, bu erdemli tutumda, kalıtçıların doğaca ya da yasaca belirlenmesi yerine, Procopius'un da dediği gibi, Justinian saltanatında bu tür yolsuzluklar olduğu anlaşılmaktadır. Procopius bu yüklemesini ünlü adlara ve utanç verici örneklere dayamaktadır: Yetimler ve dullar düşünülmez olmuştu; saray görevlileri, kendi çıkarlarını da göz önünde tutarak, yalvararak, zorbalıkla vasiyet düzenletiyorlar ya da imgesel vasiyetler düzenliyorlardı. Bu aşağılık ve tehlikeli zorbalık aile güvenliğini yok edici nitelikteydi. Açgözlü bir hükümdar kalıtımın uygulama zamanını çabuklaştırmak isteyecek, serveti bir kötüye kullanma suçunun kanıtı olarak görecek ve kalıtım hakkını kullanmayı beklemeden zoralım yoluna başvuracaktır.

7- Çeşitli yağma yöntemleri arasında, kâfirlerin ve sapkınların varlıklarının inananlara bağışlanabileceğine ilişkin fetva bile alınmıştı. Ancak Justinian zamanında bu kutsal yağma, yalnız onun

88. Benzer veya daha cömert bir arkadaşlık hareketi Lucian ile Corinth'li Eudamidas ([içinde] Taxare, b. 22, 23, c. II, s. 530) arasındadır. Fontenelle, bu konu hakkında hafif ama ustaca bir komedi yazdı.

dinsel açgözlülüğünün kurbanlarınca nefretle karşılanmıştır.[89]

JUSTINIAN'IN BÜROKRATLARI

Bu düzensizliklerin utancı, sonunda, imparatora mal edilir. Bu tür davranış ve önlemlerin haksızlığı ve çıkarı ise, genellikle, erdemleri için seçilmiş olmayan ve yükselmeleri, yeteneklerine dayanmayan adamlarınındır.[90] Roma yasalarındaki reformlardan söz derken kestör Tribonian'ın değerliliğini inceleyeceğiz. Doğu İmparatorluğu'nun yönetimi praetorian prefect'e verilmişti. Procopius'un genel tarihinde bulunan Kapadokyalı John'un[91] suçluluk tablosu, Anekdotlar'ında anlattığını doğrulamaktadır.

KAPADOKYALI JOHN

Okullarda okuyup yetişmiş değildi,[92] üslubu da vasattı. Ne var ki doğal bir öngörüsü vardı ve en akılcı öğütleri aşılayabiliyor, en umutsuz durumlarda birtakım umarlar bulabiliyordu. Yüreğinin bozukluğu ruhundaki sertliğe uygun düşüyordu. O, putperestliğin ve sihirbazlığın batıl inançlarına gizlice bağlı diye yakıştırılsa da, Tanrı korkusuna ve insanların sitemlerine aldırış etmez görünüyordu. Ölüme mahkûm edilmiş binlerce insan, yoksul düşmüş milyonlar, yakılıp yıkılmış kentler sıkıntı içerisindeki eyaletler, ondaki varlığın kaynaklarını oluşturuyordu. Gün ağarmasından akşam kararıncaya dek

89. John Malala, c. II, s. 101, 102, 103.

90. Anatolius adındaki bir adamı, bir deprem sırasında ortadan yitti - ona karşı şüphe götürmez kanıt! Agathias'ın (1, V, s. 146, 147) verdiği bilgiye göre, halkın yakınmaları ve feryatları, Procopius'un anekdotlarındaki suçlamalarına uymaktadır. "Aliena pecunia reddenda." Corippus (1, II, 381 vd.), Justinian'ın anısını pek de onurla yâd etmemektedir.

91. Bkz. Procopius'ta Kapadokyalı John'un öyküsü ve karakteri (*Persic*, 1, I, b. 24, 25; l, II, b. 30; *Vandal*. 1, I, b. 13; *Anecdot*., b. 2, 17, 22). Tarih ile anekdotlar arasında bu noktadaki uygunluk, prefect'in ününe öldürücü bir darbe indirmektedir.

92. "Οὐ γὰρ ἄλλο οὐδὲν ἐς γραμματιστονˆ φοιτωˆν ἔμαθεν ὅτι μὴ γράμματα, καὶ τανˆτα κακὰ κακωˆς γράψαι" Ne etkili bir ifade.

imparatorluk hesabına çalışıyor, onun ve efendisinin servetini artırmaya uğraşıyordu. Günün geri kalan zamanını nefsine düşkünlükler ve edepsizlikler yolunda harcıyor, katillerden ve adaletten duyduğu korku gecenin sessizliğinde onu tedirgin ediyordu. Yetenekleri, belki de günahları, efendisiyle dostluk kurma olanağını sağlamıştı. Justinian, istemediği halde, uyruklarının öfkesine boyun eğdi. Halk düşmanının yeniden işbaşına gelmesi, utkusunun ilk işareti oldu. İnsanlar onun zorba yönetiminden çok çekmişlerdi. On yıl boyunca, ılımlılaşmayı öğreneceği yerde kendini öç almaya hazırlamıştı. Halkın mırıltısı, hükümdarın kararını güçlendirmekten başka şeye yaramadı. Ne var ki gördüğü koruma ile şımarıp böbürlenen prefect, Theodora'nın öfkesini uyandırdı.

Herkesin önünde eğildiği imparatoriçenin gücünü hafife aldı, Justinian ile sevgili eşi arasına fitne tohumları ekmeye çalıştı. Theodora, elverişli bir zamanı beklemeye ve Kapadokyalı John'un kendi kendini yok edeceği ustaca bir fesat düzeninin oluşmasına karar verdi. Bir kahraman olmasaydı Belisarius'u başkaldırıcı durumuna sokabileceği bir sırada, karısı Antonina -ki, imparatoriçenin gizlice güvenini kazanmıştı- prefect'in kızı Euphemia'ya, kocasının hoşnutsuzluğunu bildirdi. Saf kız, bunu babasına iletti, antlar ve söz vermeler yerine, Belisarius'un karısından, adam öldürme ve hıyanet eylemlerinin yapılabileceği bir gece randevusunu kabul etmeye razı oldu. Theodora'nın buyruğuyla pusu kurmuş olan muhafızlar ve hadımlar, kılıçlarını çekerek, tutuklamak ya da ölümle cezalandırmak üzere ona saldırdılar. Yanındaki adamlarının bağlılığı onu kurtardı. Kendisini seven ve düşeceği tehlikelerden haber vererek kurtarmış olan hükümdara durumu, bildireceği yerde aşağılık bir tutumla kiliseye sığındı. Justinian'ın gözde adamı, karı koca bağlılığına ya da aile yaşamının dinginliğine kurban edildi. Prefect, buyruk altına girmek zorunda kaldı ve tutkulu umutlarından vazgeçti. Bununla birlikte, imparatorun dostluğu, gözden düşüşünü biraz

hafifletti. Cyzicus'taki, pek kötü olmayan, sürgün yaşamında, varsıllığının büyük bölümünü koruyabildi. Bu denli yarım yamalak öç alma, Theodora'nın bükülmez kinini yatıştıramazdı. Eski düşmanını, Cyzicus piskoposunu öldürmekle suçladı. Bin kez ölüm cezasını hak etmiş olmakla birlikte, suçlusu olmadığı bir kıyadan dolayı mahkûm oldu. Bir zamanlar konsüllük ve patricius'luk yapmış bir yüksek görevli, en bayağı suçlular gibi, aşağılanarak sopayla dövüldü. Bütün varlığı olarak yalnız sırtında yırtık bir harmanisi kaldı. Sürgün yeri olan Yukarı Mısır'da Antinopolis'e bir kayıkla götürüldü. Doğu prefect'i bir zamanlar yalnızca adının bile titrettiği kentlerin ortasında ekmek dilenen bir duruma düştü. Theodora'nın ustaca kıyıcılığı sonucu yedi yıl süren yaşamını böylece sürdürdü. Bu yatışmaz düşmanın ölümü, istemediği halde terk ettiği hizmetliyi imparatora hatırlatmış olunca Kapadokyalı John'un tutkusu, papazlığın yalın işlevleriyle yetinmek zorunda kaldı. Onun ardılları Justinian'ın uyruklarına, halkları baskı altında tutma becerisini, kendini yetkinleştirme araçlarının yaratılmasında ve deneyiminde bulabileceğini öğretmişlerdir. Suriyeli bir bankacının kötü kurnazlıkları, maliye yönetimine de girdi. Kestör, genel ve özel haznedarlar, eyalet valileri ve Doğu İmparatorluğu'nun başlıca büyük görevlileri, prefect'e öykünmekte özen gösterdiler.[93]

YAPILARI VE MİMARLARI

V. Procopius'un sözünü ettiği tüm önemli yapılar, Justinian tarafından halkın akan kanı ve hazineleriyle meydana getirilmiştir. Bu görkemli binalar, imparatorluğun görkemini sergiliyor ve

93. Procopius'un kronolojisi kesinlik taşımamakta ve şüpheli görünmektedir. Ne var ki ben, Pagi'nin yardımıyla, John'un 530'da Doğu praetorian prefect'liğine atandığını, 532'de (Ocak ayında) bu görevden alındığını, Haziran 533'ten önce bakanlığa döndüğünü, 541'de sürüldüğünü, 548 Haziran ile 549 1 Nisan arasında sürgünden geri çağrıldığını öğrenmiş bulunuyorum. Aleman. (s. 96, 97) onun on halefinin listesini veriyor: bir görev süresince çok fazla atama.

mimarlarının yeteneğini ortaya koyuyor gibiydi. İmparatorların koruması altında, matematiğe ve mekaniğe bağlı sanatların kuramsal ve uygulamalı bilgileri geliştiriliyordu. Proclus ve Anthemius, Archimedes (Arşimet) ile yarışa çıkıyorlardı. Onların dehası, daha akıllı ve bilgili izleyici tanıklarla bize iletilmiş olsaydı, tarihin bu bölümü, bilginin kurgularını, ona güvensizlik uyandıracak yerde, yaygınlaşmasını sağlayabilecekti. Archimedes'in aynalarıyla Syracuse limanındaki Roma filosunun yanarak kül haline getirildiği söylentisi süregelmiştir.[94] Proclus'un da Constantinople limanında, aynı yöntemle, Got gemilerini yaktığı ve velinimeti Anastasius'u korumak için Vitalian'ın atak girişimine karşı bu aracı kullandığı gerçektir, diye savunulmaktadır.[95] Kentin surları üzerine, cilalı tunçtan altıgen bir aynalı makineyi yerleştirdi. Bununla birlikte başka devinimli ve daha küçük çokgenler de bulunuyor ve etki alanındaki güneş ışınlarını alıp yansıtıyor, iki yüz *feet* (1 *feet*, 0,30 metredir.) uzaklıkta kavurucu bir alev oluşuyordu.[96] Doğruluğunda kuşku bulunmayan en değerli tarihçilerin suskunluğu bu iki olağanüstü olayın gerçekliği üzerine şüphe düşürmektedir. Yakıcı aynalar, saldırılarda ya da bir yerlerin savunulmasında hiçbir zaman benimsenmiş de değildir.[97] Ancak bir Fransız filozofun hayranlık

94. Lucian ([içinde] *Hippia.*, b. 2) ve Galen (1, III, *de Temperamentis*, c. I, s. 81, [ed.] Basil.) bu yangını ikinci yüzyılda gösteriyorlar. On yüzyıl sonra bu yangın, Zonaras (1, IX, s. 424) tarafından Dion Cassius'un tanıklığına göre, Tzetzes tarafından (*Chiliad.*, II, 119 vd.), Eustathius ([içinde] *Illiad*, E, s. 338) ve Lucian'ın yorumcuları tarafından gerçek olarak benimsemiştir. Bkz. bu alıntıların birkaçını kendisine borçlu olduğum Fabricius (*Bibliot. Graec.*, 1, III, b. 22, c. II, s. 551, 552).

95. Zonaras (1, XIV, s. 55), hiçbir kanıt ileri sürmeksizin olayı doğruluyor.

96. Tzetzes bu yakıcı aynaların mekanizmasını betimliyor. Bu bilgileri, belki de pek bilgili olmayan kimselerle birlikte okumuş olduğu Anthemius'un matematik kitabından gelmektedir. Bu kitap, matematik bilimlerinde derinleşmiş bir bilge olan Dupuys tarafından çevrilmiş ve aydınlatılmış olarak yayımlanmıştır (*Memoires de l'Academie des Inscriptions*, c. XLII, s. 392-451).

97. Polybius'un, Plutarch'ın ve Livy'nin suskunluklarına bakılırsa Syracuse'nin kuşatılmasında kullanılmadığı yargısına da varılabilir. Constantinople kuşatmasında da Marcellinus'un ve tüm altıncı yüzyıl çağdaşlarının suskunluğu ortadadır.

uyandırıcı deneyimleri bunun olası bulunduğunu göstermiştir.[98] Böyle bir şey olanaklı duruma gelmişse, buna bir keşişin ya da bir sofistin boş imgelerinden doğan varsayımı olarak değil, eski çağın en büyük matematikçilerinin buluşu olmasına inanmak isterdim. Bir başka söylentiye göre de Proclus, Got gemilerini kükürtle yakmış.[99] Yeni bir imgelemede kükürt adı, top barutunu usa getiriyor ve Proclus'un takipçisi olan Anthemius, bu kuşkuyu güçlendirir gibidir.[100] Bir Asya kenti olan Tralles'te bir vatandaşın, her biri kendi işlerinde başarılı olmuş üç oğlu vardı. Olympius adındaki oğlu Roma yasaları üzerine bilgisi ve uygulamalarıyla tanınmıştı. Dioscorus ve Alexander iyi birer hekim oldular. Bunlardan birincisi, yeteneklerini, hemşerilerinin iyiliği için kullanıyordu. Daha tutkulu olan kardeşi, ün ve para kazanma yollarını aramak üzere Roma'ya gelmişti. Dilbilimci Metrodorus ile büyük matematikçi Anthemius'un ünleri Justinian'a ulaşınca Constantinople'a çağrıldılar. Biri, başkentli gençlere dil uzluğu (belagat) dersleri verirken, öbürü, devlet merkezini ve eyaletleri, sanat anıtlarıyla donatıyordu. Kapı komşusu ve bitişik evlerde oturan Anthemius ile Zeno, önemsiz bir nedenle kavgalı oldular. Zeno, söz söyleme gücü yüzünden Anthemius'u yendi. O da, muziplikle karışık, bilinmeyen bir biçimde, kendi mesleğine dayanarak hatibi yenmeyi düşündü. Bilgisiz Agathias'ın karanlık anlatışına karşın bunun ne olduğu kavranabilmektedir. Alt kattaki bir odanın ortasına çok sayıda su küpü yerleştirdi ve üzerlerini geniş bir meşinle örttü, binanın kirişleri ve taşıyıcı kalaslarına bağladı. Küplerin altını ateşledi, su baharı tüplere çıktı; sıkışmış

98. Ölümsüz Buffon, Tzetzes'in ya da Anthemius'un yazılarını görmeden, bir yakıcı aynalar çerçevesi tasarladı ve uyguladı; bunlarla, 200 *feet* uzaklıktaki tahtaları yakıyordu (*Supplement a l'Hist. Naturelle*, c. I. s. 399-483, quarto baskı). Ona yardımcı olmak için Constantinople'un ya da Syracuse'nin yakıcı güneşiyle hükümdarın altını da bu işe verilseydi o bilginin dehası genel yararlar için kullanılır ve de mucizeler meydana gelirdi!

99. John Malala (c. II, s. 120-124) olayı anlatıyor. Görünüşe göre Proclus ile Marinus'un adlarını karıştırmaktadır.

100. Agathias, l, V, s. 149-152. Procopius (*de Edif.*, 1, I, b. 1) ve Paulus Silentiarius (kısım I, s. 134, vd.) bir mimar olarak Anthemius'un yeteneklerine büyük övgülerde bulunuyorlar.

havanın zorlamasıyla Zeno'nun evi sarsılmaya başladı. Korkuya düşen aile bireyleri, kentin hiçbir yerinde deprem olmadığını öğrenerek bu duruma şaşıp kaldılar. Başka bir gün, dostlarını çağırdığı bir akşam yemeğinde Zeno'nun gözleri, Anthemius'un aynalarıyla yansıyan bir ışığın etkisiyle dayanılmaz derecede kamaşınca çıkardığı ses Zeno'yu korkutan küçük parçacıkları patlattı. Sözen, senatoda konuşarak, Neptün'ün üç çatallı yabası ve Jüpiter'e öykünen şimşekleriyle dünyayı sarsan bir düşman karşısında yalın bir ölümlünün yapabileceği hiçbir şey olmadığını acıklı bir dille anlattı. Mimariye duyduğu eğilimi yüzünden kötü durumlara düşen Justinian, Anthemius ile meslektaşı Miletus'lu Isidore'nin dehasından yararlanmak istedi. İki mimar, imparatora planlarını ve gördükleri güçlükleri benimsetmek için kendi yalın tasarılarının, gözlerini uyruklarının mutluluğuna, saltanatının şanına ve ruhunun esenliğine çevirmiş olan bir hükümdarın keskin ve tanrısal esine sahip görüşleri yanında çok değersiz kalacağını dile getirdiler.[101]

AYASOFYA KİLİSESİ'NİN YENİDEN YAPILMASI

Kentin kurucusunun Azize Sophia'ya ya da sonsuz ussallığa adadığı en büyük kilise iki kez yanmıştı. İlk yangın, John Chrysostom'un sürgüne gönderilmesinden sonra, ikincisiyse Nika denilen, Maviler ile Yeşiller'in ayaklanmaları sırasında çıkmıştı. Olay yatışınca, Hristiyan halk davranışı, bu kutsal yapı için neden oldukları saygısızlıktan dolayı acınmaya dönüşmüştü. Olaylardan kırk gün sonra Justinian'ın tapınağı yeniden yapmaya başlattığı sırada halk yeni yapının alacağı görkemli

101. Bkz. Procopius, *de Edificiis*, 1, I, b. 1, 2; 1, II, b. 3. Öyle düşler anlatıyor ki insanın, Justinian'ın ve mimarının doğruculuğundan kuşku duyması gerekiyor. Anlattığı bir hikâyeye göre, her ikisi de Dara selini durduracak bir planı aynı biçimde düşünmüşler. Kudüs yakınlarında bir taş koşu yeri imparatora malum oldu (1, V, b. 6). Bir mucizeyle Ayasofya'nın sürekli koruyucusu olarak bir melek görevlendirildi (Anonym., *de Antiq. C. P.*, 1, IV, s. 70).

görünüşü bilseydi duydukları acı, sevince dönüşecekti.[102] Yıkıntılar kaldırıldı. Daha geniş bir plan yapıldı. Kimi yerleri satın almak gerektiğinden, hükümdar, sabırsızlığı ve korkusu nedeniyle bunlar için büyük paralar ödedi. Anthemius planları sundu, uygulamak için on bin işçi çalıştırılıyor, her akşam gümüş para olarak gündelikleri ödeniyordu. İmparator da, sırtında bir yün gömlek olduğu halde, işçilerin çalışmalarını izliyor, onları sevecen sözlerle özendiriyor, gayret veriyor ve ödüllendiriyordu. Yeni katedral, ilk taşın konulmasından beş yıl on bir ay ve on gün sonra patrikliğe verildi. Bu görkemli açılış şenliğinde Justinian, dine bağlı bir övünmeyle bağırdı: "Tanrı'ya şükürler olsun ki, bu denli büyük bir yapıtı bitirmeyi bana nasip etti! Ey Solomon (Süleyman), seni yendim."[103] Ne var ki henüz yirmi yıl bile geçmeden, kubbenin doğu bölümünü yıkan bir deprem, Romalı Solomon'u utandırmıştı. Onun direnci ve kararlılığı bu yıkımın üstesinden geldi; saltanatının otuz altıncı yılında, on iki yüzyıldan beri, şanının gösterişli abidesi olarak duran bir tapınağı ikinci kez meydana getirdi.

---

102. Eski ve yeni olarak Ayasofya'yı kutlayan ve anan yazarları şöyle sıralamalıyım: **1**- Dört görgü tanığı ve tarihçi, Procopius (*de Edific,*, 1, I, b. 1), Agathias (1, V, s. 152, 153), Paul Silentiarius, 1026 "altı ölçülü dize"den (*hexameter)* oluşan bir şiirinde (ad calcem Annae Comnen. Alexiad.) ve Evagrius (1, IV, b. 31); **2**- daha yeni zamanlardaki iki efsanevi Yunan yazarı, George Codinus (*de Origin. C. P.*, s. 64-74) ve Banduri'nin adsız yazarı (*Imp. Orient.*, c. I, 1, IV, s. 65-80); **3**- Büyük Bizans araştırmacısı Ducange (*Comment.* [aktaran] Paul Silentiar., s. 525-598 ve *C. P. Christ.*, 1, III, s. 5-78); **4**- İki Fransız gezgin: biri on altıncı yüzyılda yaşamış Petrus Gyllius (*de Topograph. C. P.*, 1, II, b. 3, 4) ve Ayasofya'nın dış ve iç görünüşlerinin planlarını veren Grelot (*Voyage de C. P.*, s. 95-164, Paris, 1680, in-4°); her ne kadar bu planlar çok küçük ölçekteyse de Ducange'ninkilerden daha doğru görünmektedir. Ben Grelot'nun ölçülerini esas aldım. Ne var ki bugün artık hiçbir Hristiyan kubbeye çıkamayacağından, yüksekliğini, Gyllius, Greaves ve Doğulu coğrafyacıyla karşılaştırarak Evagrius'tan aldım.

103. Süleyman Tapınağı avlular, sütunlu revaklar vb. ile çevriliydi. Bu ünlü Tanrı evi, (Mısır -ya da İbrani- *cubit*'i 22 inç olarak kabul edersek) ancak 55 *feet* yükseklikte, 362-3 *feet* genişlikte, 110 *feet* uzunluktaydı. Prideaux (*Connexion,* c. 1, s. 144, in-fol.) haklı olarak, küçük bir çevre kilisesinin de bu denli büyük olabileceğini söylüyor. Pek az küçük kilise 4 ya da 5 milyon sterline mal olabilir.

AYASOFYA

Constantinople'un en önemli camisi haline gelen Ayasofya'nın mimarisine Türk sultanlarınca da öykünülmüş, Yunanların tutkusunu dürtükler niteliğini sürdürmüş ve Avrupalı gezginlerin haklı olarak ilgisini çekmiştir. Yanın kubbelerinden ve yan duvar üstlerinden insanın gözü rahatsız olmaktadır. Ana yola bakan batı yüzünde yalınlık ve görkemlilik yoktur, birçok Latin katedralleri, çok daha büyük boyutlardadır. Ne var ki böyle bir kubbeyi ilk olarak yapan mimar, bu gözüpek ve bilimsel tutumundan dolayı övülmeye değerdir. Yirmi dört pencereyle aydınlatılan kubbe öyle küçük bir eğri oluşturur ki, derinliği çapının altıda birini aşmaz. Bu çap yüz on ayaktır ve merkezin en yüksek noktası ki o noktadaki haçın yerine hilal konmuştur, yerden yüz seksen *feet* tutmaktadır. Duvar üstündeki çember, kubbeyi taşımaktadır, kuzey ve güneydeki dört Mısır granitiyle desteklenen dört kemer üzerine hafifçe oturmaktadır. Bina, dikdörtgen içine çizilmiş bir Grek haçını simgelemektedir. Genişliği iki yüz kırk üç *feet*'tir, en uzun yeri, doğu yönünde bulunan sunaktan başlayarak giriş aralığına, *narthex* denilen bu aralıktan da dış kapıya açılan dokuz batı kapısına dek iki yüz altmış dokuz ayak olarak kestirilebilir. Günah çıkaranlar bu kemer altında, utanç içerisinde beklerlerdi. İnananlar, kilisenin ana bölümünü doldururlardı. Ancak, kadınlarla erkekleri aynı tutmaya özen gösterilirdi. Yukarıdaki ve aşağıdaki örtülü geçitler, kadınların dinsel görevlerini yaparken, görülmeleri daha az olasılık veren korunaklardı; kuzey ve güney direklerinin öbür yanlarında, imparatorun ve patriğin tahtları bulunan bir parmaklık, büyük cemaat yerini korodan ayırıyordu. Papazlar ve ilahiciler mihrabın basamaklarına dek olan orta bölümde bulunuyorlardı. Hristiyanların yavaş yavaş adını duymaya alıştıkları sunak, doğu yönünde görülen bir oyuk içerisindeydi. Bu kilisenin, ayin eşyası deposuna, vestiyere, vaftiz yapılan yere ve kilise papazlarının saygı ibadeti törenine yarayan bitişik binaya açılını çok sayıda kapısı vardı.

Geçmişteki kötü olaylardan ders alan Justinian, yeni yapıda, kapılardan başka hiçbir yerde tahta kullanılmamasını istedi. Kullanılan gereçler, yerine göre güçlülüğü hafifliği ve gösterişi göz önünde tutularak seçilmişti. Kubbeyi tutan sütun direkler, kare ya da üçgen olarak kesilmiş, demir çemberlerle çevrelenmiş ve sönmemiş kireçle karıştırılmış kurşunla harçlanan büyük yontma taş bloklarından oluşturulmuştur. Kubbenin ağırlığını azaltmak için, su üzerinde yüzen sünger taşı ya da, olağan taşlara göre beş kez daha hafif olan Rodos tuğlaları kullanılmıştır. Yapının gövdesi tuğladandır. Ancak, mermer kaplama kaba malzemeyi örtmüştür. İç görünümündeyse, kubbe, iki büyük ve altı küçük yan kubbe, duvarlar, yüz sütun ve yer kaplaması çeşitli renklerin zengin uyumu ile Hristiyan olmayanların bile gözlerini kamaştırmaktadır.

MERMERLER

Tüm parlaklığı ve görkemi içerisinde Ayasofya'yı görmüş olan bir ozan,[104] ancak usta bir ressamın elinden çıkabilecek güzellikteki on ya da on iki çeşit mermerin nüanslarını ve damarlarını, alacalı akik ve kızıl somakileri betimlemektedir. Bu İsa anıtı, paganizmin son artıkları ile de süslendi. Bütün bu değerli gereçlerin en büyük bölümü Küçük Asya'dan, adalardan, Yunanistan yarımadasından, Mısır'dan, Afrika'dan ve Galya'dan geliyordu. Romalı sofu bir kadın, Aurelianus'un Güneş Tapınağı'na koymuş olduğu sekiz somaki sütunu Ayasofya için

104. Paul Silentiarius, Ayasofya'nın yapımında kullanılan her çeşit taşı ve mermeri kesif ama şiirsel bir üslupla betimlemektedir (kısım II, s. 129, 133 vd.): **1**- Soluk, demir damarlı Carystian mermeri; **2**- hepsi gül renginde olan, biri daha beyaz; öbürü gümüş çiçekleriyle erguvan Frigya mermeri; **3**- küçük yıldızlı Mısır Porphyry'si; **4**- yeşil Laconia mermeri; **5**- Iassis Dağı'ndan çıkarılan beyaz ve kırmızı eğri damarlı Carian; **6**- kırmızı çiçekli soluk Lydian; 7- altın ya da safran renginde Afrika ya da Moritanya; **8**- beyaz damarlı siyah Celtic; **9**- siyah bordürlü, beyaz, Bosphoric. Yer döşemeleri için kullanılan Proconnesian ve daha sönük renkli Thesalian ve Molossian vd.ni de ayrıca belirtmek gerekir.

verdi. Mavi mermerden olan bir başka sekiz sütun da Ephesus magistra'larının tutkulu çabalarıyla sağlandı. Hepsi yükseklikleri ve orantıları bakımından hayranlık duyulacak nitelikte olmakla birlikte, ne gibi bir simgeyi canlandırdığı bilinemeyen başlıkları hiçbir mimarlık türüne sokulamıyorlardı. Kilise, özenle yapılmış süsleme ve figürleri canlandıran çok sayıda mozaikle donatılmıştı. Bunlar Greklerin batıl inancına gelişigüzel sunulmuş İsa'nın, Meryem'in, azizlerin ve meleklerin simgeleriydi ki Türklerin bağnaz titizliği nedeniyle değersizleşmişlerdir. Her nesnenin kutsal değerine göre, yaprak ve külçe halindeki değerli madenler bu simgelere dağıtılmıştır. Koronun parmaklığı, sütun başlıkları, kapı ve geçit süslemeleri yaldızlı bronzdandı.

DEĞERLİ EŞYALAR

Kubbenin görkemli parlaklığı gözleri kamaştırıyor, mihrap kırk bin gümüş ağırlığında değer taşıyordu; kutsal kâseler ile mihrap süslemeleri som altınla ve değeri ölçülemeyecek taşlarla donatılmıştı. Kilise, henüz yerden iki dirsek ölçüsü yükseldiği sırada harcanan para kırk beş bin iki yüz altın ağırlığını bulmuştu Okuyucu, kendi düşüncesine göre, bu hesabı altın ya da gümüş üzerinden yapabilir. En ılımlı değerlendirme bile on bir milyon sterlin rakamını verecektir. Görkemli bir kilise, ulusal beğeninin ve dinin soylu bir anıtıdır. Ayasofya kubbesinin altına varan hayran kişi, orada Tanrısal konutu ya da yapıtı görme çabasına kendini kaptırabilir.

KİLİSELER VE SARAYLAR

Zamanın saygın kıldığı bir yapıyı bu denli ayrıntılı biçimde betimleme, Justinian'ın başkentte ya da eyaletlerde, daha yalın ve daha küçük boyutlarda yaptırdığı bir yığın yapıtın da hoşgörüyle

karşılanmasına yarayabilecektir.[105] Yalnız Constantinople'da ve dış mahallelerinde İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin onuruna adadığı yirmi beş kilise yaptırmıştır. Bu kiliselerden çoğunu mermerler ve altınla süsletmiş, bunların kalabalık oturma yerlerinde, güzel ağaçlarla çevrili olarak deniz kıyısında ya da Avrupa ve Asya kıyılarına egemen yüksek yerlerde kurulmasına özen göstermiştir. Constantinople'daki Aziz Havariler ve Ephesos'taki Aziz John kiliseleri, aynı model üzerine kurulmuşlardır. Kubbeleri, Ayasofya'nınkini andırmaktadır. Ne var ki mihrap, kubbenin merkezinde ve dört güzel kemerli sütunun birleştiği noktaya yerleştirilmişti. Bu sütunlar tam olarak Greklerin haç biçimini çiziyorlardı. Kudüs Bakiresi, imparatorun inançla yükselttiği görkemli kiliseden övünç duyabilmiştir ama yapıldığı yer, mimara ne doğru dürüst bir toprak ne de gereç sağlayacak durumdaydı. Düzeyi tutturabilmek için, derin bir koyağın çok büyük bir bölümünü bir dağın boyuna dek yükseltmek gerekiyordu. Taşlar, yakındaki bir ocaktan çıkarıldı. Her blok, kırk adet güçlü öküzün çektiği arabayla taşınabiliyordu, bu çok büyük kütleleri ulaştırmak için yolları genişletmek gerekmişti. Yapı iskelesi için Lübnan'ın en uzun sedir ağaçlarından yararlanılmıştı. Az ötedeki bir yerde bulunan kırmızı mermer, güzel sütunlarda kullanıldı ve dış kemer altı, bütün dünyadaki en büyüklerinden de büyüktü. İmparatorun dindarca cömertliği Kutsal Topraklar yüzeyine yayıldı. Akıl, Justinian'ın manastırlar yaptırmasını ya da onarmasını eleştirse bile, yorgun hacıların gereksinimi için kazdırdığı kuyularla yaptırdığı hastaneler dolayısıyla işlediği hayırları övmelidir. Sapkın Mısırlılar için çok az şey yaptı. Suriye'de ve Afrika'daysa, savaşlardan ve depremden meydana gelmiş zararları giderdi. Yıkıntıları içinden yeniden

105. Procopius'un altı kitaptan oluşan Edifices eserinin içeriği şöyledir: Birinci kitap Constantinople'daki yapıları, ikincisi Mezopotamya ile Suriye'yi, üçüncüsü Ermenistan'ı ve Euxinus'u, dördüncüsü Avrupa'yı, beşincisi Küçük Asya'yı ve Filistin'i, altıncısı ise Mısır ve Afrika'yı anlatmaktadır. İtalya, imparatorca unutulmuş gibidir ya da tarihçi bu dalkavukça kitabı 555'ten, İtalya'nın Justinian'ın buyruğu altına girmesinden önce yazmıştır.

doğan Kartaca ve Antioch (Antakya), iyilikçilerinin adını saygıyla anmalıdırlar.[106] Bütün gelmiş geçmiş azizler için kiliseler yapıldı. İmparatorluğun tüm kentleri köprüler, hastaneler ve su kemerleri gibi yararlı yapılarla donatıldı. Ne var ki hükümdarın cömertliği, hamamlar ve tiyatrolar gibi, uyruklarının keyfine ve eğlencesine yarayan konular için elverişli olmadı. Justinian, kamu yararına işler yaparken, kendi saygınlığını ve rahatını da unutuyor değildi. Yangından zarar gören Bizans Sarayı, yeni bir anlayışa göre görkemli biçimde onarıldı. Kapıları ya da çatısı nedeniyle *chalce* denilen giriş ve büyük salon tüm yapı üzerine bir düşünce verebilir. Geniş bir kare kubbeyi tutan çok büyük sütunları ve yer döşemesiyle çeşitli renkten mermerle kaplı duvarları vardı. Renkler içinde Laconia zümrüt yeşili, Frigya'nın ateş kırmızısı ve deniz mavisi, mavi damarlı beyaz taşı seçiliyordu. Kubbedeki ve duvarlardaki mozaiklerde Afrikalılara ve İtalya halklarına karşı kazanılan utkular simgeleniyordu. Yaz aylarında Justinian, özellikle Theodora, Marmara'nın Asya yakasında, Chalcedon'a (Kadıköy) yakın yerde bulunan zengin Heraeum saray ve bahçelerinde kalıyorlardı.[107] Zamanın ozanları, bu sarayın betimlemesinde doğayla sanatın güzellikleri arasındaki mutlu ve az rastlanılan güzellik uyumunu, tepelerle ağaçlıkların tatlı havasını övmüşlerdir. Ne var ki imparatorla imparatoriçenin peşinden gelmek durumun da olan çok sayıda görevli ve hizmetli, kendilerinin kaldığı yerlerin yetersizliğinden yakınıyorlardı.[108] Su perileri (Nympha'lar) de elli yıl süreyle Constantinople denizlerini talan ettikten sonra Sangaris (Sakarya) Nehri'nin ağzında yakalanan on *cubit* (1 *cubit,* 45,72 cm) eninde ve otuz

106. Antioch'un altını üstüne getiren depremden sonra Justinian, kentin yeniden onarımı için seksen bin sterlin tutarında altın verdi (John Malala, c. II, s. 146-149).

107. Theodora'nın sarayı Heraeum üzerine bkz. Gyllius (*de Bosphoro Thracio*, 1, III, b. XI) Aleman. (not. ad *Anecdot*., s. 80, 81; *Anthology*'nin birçok anıt yazısını bildiriyor) ve Ducange (*C. P. Christ.*, 1, IV, b. 13, s. 175, 176).

108. *Edifices*'te (1, I, b. 11) ve *Anecdotes*'te (b. 8, 15) dalkavukluğun ve kötü yürekliliğin çeşitli üsluplarını karşılaştırınız. Üzerindeki yaldız ya da toz alındığı zaman nesne meydana çıkar.

cubit boyundaki Porphyrio adlı ünlü balinadan korkmuşlardı.[109]

AVRUPA İSTİHKÂMLARI

Justinian, Avrupa ve Asya istihkâmlarını güçlendirdi. Bu korkakça ve fazlaca işe yarayacak türden olmayan önlemler, bilimsel bir yandan da imparatorluğun zayıflığını göstermiş olur.[110] Belgrad'dan Euxinus'a (Karadeniz), Save kavşağından Tuna'nın denize döküldüğü yere değin bu büyük ırmağın kıyıları boyunca tahkim edilmiş seksen yer zinciri uzanıyordu. Olağan koruma mevzileri büyük kalelere dönüştürüldü. Mühendislerin, araziye göre dar ya da geniş alanlı olarak planlayıp yaptıkları kaleler içerisine çiftçiler ve askerler doldurudu. Bir kale, Trajan Köprüsü'nün[111] örenlerini koruyordu; çok sayıda birliklerle kurulmuş postalar, Tuna'nın öbür yanına Roma gururunu yayıyor gibi görünüm içerisinde bulunuyorlardı. Ne var ki bu ad, anılırken artık dehşet salmıyordu. Yıllık akınlarında Barbarlar, bu yararsız kale meydanlarından tiksintiyle geçiyorlar, dönerken yine aynı yerleri aşıyorlardı. Sınır boylarında oturanlar, devlet güçlerinin koruması altında kaygısız yaşayacakları yerde, kendi konutlarını yine kendilerinin gözetmesi gereğiyle

109. Procopius, 1, VIII, 29. Anlaşıldığına göre bu balina çok uzaklardan gelmişti. Çünkü Akdeniz'de balinagiller yaşamamaktadır. "Balaenae quoque in nostra maria penetrant." (Plin., *Hist. Natur.,* IX, 2). Kutup ile tropika arasındaki okyanus balinaları 50, 80, hatta 100 *feet*'e dek büyük olabilmektedir.

110. Montesquieu'nün (c. III, s. 503, *Considerations sur la Grandeur et la Decadence des Romains*, b. XX) gözlemine göre, Justinian'ın imparatorluğu, tüm köylerinin tahkim edildiği zamanki denli hiçbir vakit zayıf olmayan Fransa'nın Norman'lar dönemindeki durumuna benzemektedir.

111. Procopius'un ısrarla dediğine göre (1, IV, b. 6) köprünün yıkıntıları Tuna'nın akışını engelliyordu. Mimar Apollodorus, çalışmalarının betimlemesini bize bırakmış olsaydı, yapıtı, Dion Cassius'un şaşılası masallarını ortadan kaldırmış olacaktı (1, XLVIII, s. 11 29). Trajan Köprüsü yirmi ya da yirmi iki taş ayak üzerine oturuyordu, kemerleri ağaçtandı; ırmak, bu bölümde derin değildi, akıntı da coşkulu sayılmazdı. Bir yakadan öbürüne olan uzaklık 443 (Reimar, [içinde] Dion, Marsigli'den alıntı) veya 515 (d'Anville, *Geographie Ancienne*, c. 1, s. 305) *toise*'den çok değildi.

tetikte yaşıyorlardı. Justinian, eski kentlere yeniden nüfus getirip yerleştirdi. Alınamaz olarak, ya da yeniden kurulanları kalabalıkmış gibi görmekte belki çok ivecen davranıldı ve kralların en kendini beğenmişi, gün ışığına çıkardığı talihli kent için kutlanmasını belirtmeye özen göstermişti. Taurecium adlı ücra bir köyden, başpiskoposluk merkezi haline getirdiği ve yargı yetkisini Illyricum'un savaşçı yedi eyaletine yaygınlaştırıp bir de valisi bulunan *Justiniana prima* kentini oluşturdu.[112] Sofya'nın yaklaşık yirmi mil güneyinde Giustendil diye değişikliğe uğramış kent de bu tür geliştirildi. Bugün burası Türklere bağlı bir sancak merkezidir.[113] Az zamanda, imparatorun hemşerilerinin yararlanması için bir saray, bir su kemeri ve bir de katedral yapıldı. Genel ve özel yapılar, krallık kentinin önemine layık bir duruma getirildi. Justinian'ın yaşadığı sürece, Hunların ve Slavların acemice saldırılarına bu duvarlar dayandı. Dacia, Epirus, Tesalya, Makedonya ve Trakya eyaletlerinde tüm ülke yüzeyini örter biçimindeki kaleler, bu akıncıların devinimini durdurdu ya da yağma umutlarını bir süre kırabildi. Bu yerlerden altı yüzü Justinian tarafından yaptırıldı ya da onarıldı. Unutmamak gerekir ki bunların çoğu bir duvar ve çukurla çevrilmiş kare ya da çember bir alanın ortasında kurulu taş ya da tuğla bir kuleden başka şey değildi. Tehlike sırasında, dolaylardaki köylülere ve hayvanlarına bir tür korunak görevi yapıyordu.[114] Hazineyi kurutan bu yapılar imparatorun ve Avrupa'daki uyruklarının haklı korkularını önleyemiyordu. Trakya'da şifalı sularıyla ünlü Anchialus kaynarcaları güven

---

112. İki Dacia, *Mediterranea* ve *Ripensis*, Dardania üzerinde), Praevalitana, ikinci Maesia ve ikinci Makedonya. Bkz. Tuna'nın öbür yanındaki şatolarından ve "Homines semper bellicis sudoribus inhaerentes"lerinden söz eden Justinian (*Novel.*, XI).

113. Bkz. d'Anville (*Memoires de l'Academie.*, c. XXXI, s. 289, 290); Rycaut (*Present State of the Turkish Empire*, s. 97, 31); Marsigli (*Stato Militare del Imperio Ottomano*, s. 130). Köstendil sancağı, Rumeli beylerbeyine bağlı yirmi sancaktan biridir. Yönetim kapsamında kırk sekiz zaim, beş yüz seksensekiz tımar bulunur.

114. Bu kaleler Mingrelia şatolarıyla karşılaştırılabilir (Chardin, *Voyages en Perse*, c. I, s. 60-131); gerçekten onlara çok benziyorlardı.

altına alınmıştı. İskit atlıları, Selanik otlaklarının altını üstüne getiriyorlardı. Tuna'dan üç yüz mil uzaktaki Tempe vadisi, her zaman boru sesleri altında korkulu bir yaşam sürdürüyordu.[115] Ne denli uzak ya da kıyıda köşede kalmış bulunursa bulunsun, açık yerler, barışın tatlı güvenliğinden yararlanamıyorlardı. Justinian, Yunanistan'ın özgürlüğünü korur gibi görünen ama gerçekte bunu yapamayan Thermopylae geçidini, özenle tahkim etti. Deniz kıyısından başlayan, Tesalya dağlarının doruğuna dek ormanlar ve koyaklar arasında uzanan güçlü bir kale duvarı bu geçidin bütün giriş noktalarını kapadı. Bir avuç köylüyü ivedi olarak çekmekten başka bir savunma amacı taşımayan bu yerde iki bin askerlik bir garnizon kurulmuştu. Bunlar için buğday ambarları ve su depoları yapıldı. Ayrıca aşağılık düşüncelere dayanarak, geri çekilme durumunda bu askerleri alabilecek kaleler de hazırlanmasına özen gösterildi. Depremden yıkılan Corinth kaleleriyle Atina ve Plataea istihkâmlarının da onarımı yapıldı. Birbiri ardından bunca kaleyle başa çıkabilmenin güçlüğü Barbarların gözünü korkuttu. Corinth istihkâmları Peloponnesus'un açık kentlerini kurumaya almış oldu. Avrupa'nın ucundaki bir başka yarımada olan Trakya Chersonesus'u (Gelibolu) deniz içerisinde üç günlük yol boyu uzanır. Bu yarımadanın ucu ve karşıdaki Asya kıyıları, birbirine yaklaşarak Hellespont (Çanakkale) Boğazı'nı oluştururlar. Yükselen ormanlar, güzel otlaklar ve tarıma elverişli topraklar on bir kalabalık kentin aralarını kaplıyordu ve otuz yedi *stadia* uzunluğundaki kıstak, Justinian'ın hükümdarlığından dokuz yüz yıl önce Spartalı bir generalce tahkim edilmişti.[116] Özgürlüğün ve değerin geçerli olduğu bir çağda en zayıf bir duvar bile bir

115. Tempe vadisi, Peneus boyunca, Ossa ile Olympus arasında bulunmaktadır. Uzunluğu beş mil kadardır; kimi yerlerde genişliği yüz yirmi *feet*'ten çok değildir. Plinius onun güzel yeşilliğini ve tatlılığını ince bir üslupla betimlemiştir (*Hist. Natur.*, 1, IV, 15) ve Aelian, onun daha geniş betimlemesini yapıyor (*Hist. Variar.*, 1, III, b. 1).

116. Xenophon, *Hellenic.*, 1, III, b. 2. Bizans'ın coşkun hatipleriyle yapılan uzun ve can sıkıcı bir görüşmeden sonra, eski bir yazarın yalınlığında ve inceliğinde gerçeği bulabilmek güzel bir şey oluyor.

baskını önlüyordu. Procopius, eğer aralarında Chersonesus ile Sestus'ta bulunan her kentin kendine özgü istihkâmları olmasaydı buraları korumak için, uzun kollarının iki kıyıda denize uzanan toprak tabyanın korkuluk duvarlarının bu korumaya yetmeyeceği konusunda eskilerin üstünlüğünü algılayamamış gibidir. Uzun duvar diye görkemli biçimde adlandırılan bu kale, nesnel olarak utanç verici olduğu denli meydana getirilişiyle de gösterişli olmuştu. Başkentin zenginlikleri etrafına da yayılıyordu. Kırsal alandaki cennet gibi bahçelerle güzel evler senatörlerin ve zenginlerin mallarıydı. Bunlar, dünyanın gerçek cenneti olan Constantinople topraklarını süslüyordu. Ne var ki bu zenginlikler Barbarların açgözlülüğünü çekmekten başka şeye yaramadı. En soylu Romalılar, en gevşek tasasızlık yaşamı içerisinden koparılarak tutsak niteliğiyle İskitlerin eline düştüler. Bu tutsakların hükümdarı, imparatorluk kentinin kapılarına dayanan küstah düşmanın çıkardığı alevleri, sarayından görebiliyordu. Anastasius, son sınır olarak Bizans'tan kırk mil ötesini kabul zorunda kalmıştı. Propontis'ten (Marmara) Euxinus'a uzanan altmış millik sınır, ordularının güçsüzlüğünü açıklıyordu. Tehlikeler büyüdükçe Justinian'ın yorulmak bilmez ihtiyatlılığı da yeni ek istihkâmlara girişmeyi sürdürdü.[117]

ISAURIA'NIN FETHİNDEN SONRA ASYA'NIN GÜVENLİĞİ

Isauria'lılara boyun eğdirildikten sonra Küçük Asya' da düşman ve tahkim edilmemiş yer kalmamıştı.[118] Gallienus'a boyun eğmeyi reddeden bu gözüpek barbarlar iki yüz otuz yıldan beri bağımsızlıklarını ve yağma isteklerini sürdürüyorlardı. En mutlu hükümdarlar Isauria'lıların dağlarını zorlamayı göze

117. Bkz. Evagrius'taki (1, IV, b. 38) uzun duvarın betimlemesi. Anchialus üzerine verdiği ayrıntılar dışında (1, III, b. 7) tüm yazı *Edifices*'in dördüncü kitabından alınmıştır.

118. Isauria'lılar için bu kitabın I. cildine bakınız. Kimi zaman, önemsiz hale geldiği için bu halkların püskürtülen akınlarından söz etmeyi savsadım.

alamadılar ve oralarda oturanların umutsuzluğa düşmelerinden korktular. Kimi zaman armağanlar gönderilerek bu kan dökücü güçler yatıştırılıyordu. Bir asker kontun komutası altındaki üç lejyon, imparatorluk eyaletlerinin kalbinde, aşağılanmış bir halde, kışla içerisinde tutuluyordu.[119] İmparatorların titiz gözetimi gevşedikçe ya da ilgilerini başka noktalarda topladıkça, hafif silahlı çeteler dağlardan iniyor ve Anadolu'nun zenginliklerini yağmalamaya girişiyorlardı. Isauria'lıların ne bedensel ne de yiğitlik bakımından özellikleri yoktuysa da, gereksinim onları atak duruma getiriyor ve deneyim, yağma savaşına göre örgütlenmelerini olası kılıyordu. Hızla ve gürültüsüzce, savunmasız köyler ve kentlere saldırıyorlardı. Çetelerden kimisi de Hellespont'a, Euxinus'a, Tarsus, Antioch ve Damascus (Şam) kapılarına dayanıyorlardı.[120] Roma birlikleri onları püskürtme buyruğu almadan, ya da saldırıya uğrayan eyalet uğradığı yitiklerin hesabını yapmaya vakit bulamadan önce, yağmaladıkları mallar, ulaşılmaz dağlarda güven altına sokuluyordu. Başkaldırıcılıkları ve haydutlukları nedeniyle, öbür düşman uluslara bile tanınan haklardan yoksun kalıyorlardı. Bir hükümdar fermanıyla, Paskalya gününde bile olsa, bir Isauria'lıyı mahkûm etme ve cezalandırmanın bir adalet ve din işlemi olduğu magistra'lara bildirildi.[121] Bu adamlar evde uşaklık yapmaya mahkûm edilince, efendilerine kılıç ya da kamayla saldırıyorlardı. Genel huzurun sağlanması için bu tehlikeli tutsakların çalıştırılması yasaklandı. Bunların yurttaşı olan Tarcalissaeus ya da Zeno, taç giyince Isauria'lılardan bir birliği sarayda yanına aldı. Ne var ki

119. Diocletian ya da Constantine zamanında yaşamış olan Trebellius Pollio ([içinde] *Hist. August.*, s. 107). Ayrıca bkz. Pancirolus, *ad Notit. Imp. Orient.*, b. 115, 141) ve *Cod. Theodos.*, 1, IX, baş. XXXV, yasa 37, Godefroy'un çeşitli otoritelerden topladığı çok geniş bir notla (c. III, s. 256, 257).

120. Akınlarını nereye dek sürdürdükleriyle ilgili olarak bkz. Philostorgius (*Hist. Eccles.*, 1, XI, b. 8, Godefroy'un bilimsel inceleme notlarıyla.

121. *Cod. Justinian*, 1, IX, baş. XII, yasa 10. Sert cezalardan, yüz altınlık para cezasından, rütbe indirmesi ve de ölüm cezasından bile söz etmektedir. Genel dinginlik bahane edilebildi; ne var ki Zeno, Isauria'lıların değeri ve hizmeti konusunda beklemeyi uygun görmüştü.

kendine bağlı olmakla birlikte korkunç olan bu insanlar sarayın ve kentin altını üstüne getirdiler. Zeno, yıllık olarak bunlara beş bin altın ödedi. Zengin olma umuduyla dağlardan ayrıldılar. Şatafat, ruhlarını ve bedenlerini gevşetti ve uygar insanlar arasına karıştıkça, yoksulluk ve yalnızlık içerisinde sürdürdükleri o tür özgürlükten hoşnut olmamaya başladılar. Zeno'nun ölümünden sonra, ardılı Anastasius onların gelirlerini kesti, halkın onlardan öç alması için ortamı hazırladı, Constantinople'dan kovdu, ya savaşıp zafer kazanmak ya da tutsaklık seçeneklerinden birini yeğlemelerini istedi. Son imparatorun bir kardeşi Augustus şanını takınarak, Zeno'nun biriktirdiği hazineyi ve ambarları ele geçirdi: Isauria doğumlu askerler, onun sancağı altında çarpışan yüz elli bin askerin en küçük bölümünü oluşturuyordu. O zamana dek rastlanmamış bir durum ise bu savaşçıların arasında bir de piskoposun bulunmasıydı.

492-498

Gotların değerliliği ve disiplini, Phrygia ovalarında, bu düzensiz birliğe karşı utku kazandı. Ne var ki altı yıl süren savaş, imparatorun cesaretini tüketti.[122] Isauria'lılar kendi dağlarına sığındılar. İstihkâmlarının sarıldığını ve yıkıldığını gördüler. Denizle olan bağlantıları kesildi. Şeflerinden en yiğitleri savaşta can verdiler. Öbürleriyse, cellat elinde can vermeden önce, zincire vurulmuş halde Hipodrom'a sürüklenerek getirildiler. Bir bölüm genç Isauria'lılar Trakya'da yurtlandırıldılar; geriye kalanlar da Roma yönetiminin buyruğu altına girdiler. Herhalde tutsaklık yaşamına uyum sağlayabilmek için birkaç kuşağın geçmesi gerekmişti. Atlıları ve okçuları, Toroslardaki dağınık evlerden oluşan kaba saba kasabaları dolduruyordu. Vergi vermemek için diretiyorlardı. Bununla birlikte, ırza geçme ve

122. Isauria Savaşı ve Anastasius'un zaferiyle ilgili detaylar John Malala'da (c. II, s. 106, 107), Evagrius (1, III, b. 35), Theophanes (s. 118-120) ve Marcellinus'un kroniğinde net değildir.

adam öldürme gibi sık sık meydana gelen suçlan önlemek üzere sivil magistratus'lara, Kapadokya prokonsülüne, Isauria kontuna ve Lycaonia ile Pisidia praetor'larına yetki veren Justinian'ın ordularına asker olarak katılıyorlardı.[123]

İMPARATORLUĞUN EUXINUS'TAN PERS SINIRINA DEK TAHKİMİ

Bakışlarımızı tropikadan Don (Tanais) Nehri'nin denize döküldüğü noktaya çevirirsek, Justinian'ın Etiyopya yabanıllarını durdurmak amacıyla aldığı önlemleri görebiliriz.[124] Öbür yandan da, yerleştirdiği üç bin kişilik çoban ve savaşçı Got kolonisini korumak üzere Crimaea'daki (Kırım) uzun kale duvarları yine Justinian tarafından yaptırıldı.[125] Bu yarımadadan Trabzon'a (Trebizond) değin kaleler, ittifak antlaşmaları ve din bile, Euxinus'un doğu bölümünü güven altında tutuyordu. Lazica'nın, eskilerin Colchos ve yeni coğrafyacıların Mingrelia diye adlandırdığı yerlere sahip olma, önemli bir savaşa konu olmayı erteleyemedi. Hikâye yazarlarının imgesel bir imparatorluk kurdukları Trabzon, Justinian'ın eli açıklığından yararlanarak bir kilise, bir su kemeri ve hendekleri kayalar içerisinde

123. "Fortes ea regio," diyor Justinian, "viros habet, nec inullo differt ab Isauria." Bununla birlikte Procopius (*Persic.*, 1, I, b. 18) bu iki halkın askerlik karakterinde esaslı bir ayrımı gösteriyor. İlk zamanlarda Lycaonia ve Pisidia'da oturanlar büyük krala karşı özgürlüklerini savunmuşlardı (Xenophon, *Anabasis*, 1, III, b. 2). Justinian, Aeneas'tan uzun zaman önce yaptığı Roma yolculuğundan sonra adını ve oturanlarını verdiği Lycaon ve eski Pisidia imparatorluğu hakkında yanlış ve gülünç bir bilgiçlik taslıyor (*Novel.*, 24, 25, 27, 30).

124. Bkz. Procopius, *Persic.*, 1, I, b. 19. Diocletian'ın Elephantine Adası'nda yaptırdığı yıllık kurbanlar ve antlara özgü ulusal uyum sunağı politikadan çok dine bağlılık gösteren Justinian tarafından yıktırıldı.

125. Procopius, *de Edificiis*, 1, III, b. 7; *Hist.*, 1, VIII, b. 3, 4. Tutkusuz olan bu Gotlar, Theodoric'in sancağını izlemeyi reddettiler. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Caffa'da ve Azoph Boğazı'nda, bu halkın adına ve geride kalanlarına rastlanabiliyordu (D'Anville, *Memoires de l'Academie*, c. XXX, s. 240). Busbequius'un ilgisini çekmişlerdi (s. 321 -326); ne var ki Tott ve Peyssonel'in yazdıkları Missions du Levant (c. I) notlarında herhangi bir betimlemeye rastlanmamaktadır.

oluşturulan bir kale kazandı. Bu deniz kentinden Romalıların Fırat (Euphrates) üzerindeki karakolu olan Circesium Kalesi'ne dek beş yüz millik mesafe vardır.[126] Trabzon'un biraz ötesinde ülke, güneye doğru beş günlük yol boyunca karanlık ormanlar, Alpler ve Pirenelerden biraz daha alçak olmakla birlikte onlar kadar çetin dağlarla kaplıdır. Karın seyrek olarak kalktığı bu sert iklimde[127] meyveler geç olur ve pek lezzetli değildir, bal bile zehirli olabilir. En bilgili çiftçi ancak birkaç vadiden yararlanabilir, Sürülerinin etinden ve sütünden birtakım göçer oymakları, kendi gereksinimleri için kıt kanaat geçimlerini sağlayabilmektedirler. Adı ve karakteri oturdukları toprağın demirli niteliğini gösteren Chalybia'lılar,[128] Chaldaea'lıların ve Zania'lıların farklı kollarındandılar ve Cyrus zamanından beri sürekli savaş ve haydutluk yaparak yaşamaktaydılar. Justinian'ın hükümdarlığı döneminde Romalıların tanrısını ve imparatorunu tanıdılar. Pers kralının tutkusunu durdurabilmek için, bu ülkenin en kolay ele geçirilebilecek yerlerine yedi adet kale yapıldı.[129] Fırat'ın, Batı'ya ve Karadeniz'e doğru akıyormuş izlenimini veren ana kaynağı Chalybia dağlarının içindedir. Güneybatıya yönelen ırmak, Küçük Armenia kalelerine yarasın diye Satala ve Melitene surları Justinian tarafından onarıldı.

126. Ermenistan sınırının coğrafyası ve yapıları için bkz. Procopius, *Persian Wars and Edifices*, 1, II, b. 4-7; 1, III, b. 2 -7.

127. Tournefort bu ülkeyi betimliyor (*Voyage au Levant*, c. III, lett. 17, 18). Bu bilgin botanikçi, balı zehirleyen bitkiyi bulmakta gecikmedi (Bkz. Plinius, XXI, 44, 45). Lucullus'un askerlerinin, Erzurum yüksek ovasına bile kimi zaman haziran ayında da kar yağdığı için, soğuktan yakındıklarını gözlemledi. Bu bölgede ekinlerin hasadı eylülden önce tamamlanamıyordu. Armenia tepeleri kırkıncı enlemde değildir. Ama bilindiği gibi, İsviçre'de birkaç saatlik yürüyüşle, Languedoc ikliminden Norveç iklimine geçilebilir. Genel bir ilkeye göre, iki bin dört yüz *toise* yükseklikteki soğuk, kutuptakine eş olmaktadır (Remond, *Observations sur les Voyages de Coxe dans la Suisse*, c. II, s. 104).

128. Chalybia'lılar ile Chaldea'lıların özdeşliği ya da hısımlığını Strabo (1, XII, s. 825, 826), Cellarius (*Geograph. Antiq.*, c. II, s 202-204) ve Freret (*Mem de l'Academie*, c. IV, s. 594) araştırmıştır. Xenophon romanında (*Cyropaed*, 1, III), bunların ünlü çekilişi sırasında çarpıştığı Barbarlar olduğunu düşünüyor (*Anabasis*, 1, IV).

129. Procopius, *Persic.*, 1, I, b. 15; de *Edific.*, 1, III, b. 6.

Toros Dağları tarafından[130] yolu kesilinceye dek belirsiz olarak Akdeniz'e yönelirse de uzun ve dolambaçlı akışını güneydoğuya çevirir ve böylece Pers Körfezi'nde denize kavuşur. Fırat'ın öbür yanındaki Roma kentleri arasında adlarını Theodosius'tan ve kimi şehitlerden almış iki tanesi dikkati çekmektedir. Bunlar, her dönemde ünlerini sürdürmüş olan Amida (Diyarbakır) ve Edessa'dır (Urfa). Justinian, bu kentlerin durumlarına göre, tehlikelere karşı güçlerini orantıladı. İskit atlılarının beceriksiz saldırılarına karşı, çoğunlukla bir şarampol ve kazıklı set yeterli olabiliyordu. Büyük kralın silahlarına ve para gücüne dayanan düzenli bir kuşatmayı önlemek için başka önlemler de gerekiyordu. Deneyimli mühendisleri, derin lağımlar açmayı ve yeri tabyaların yüksekliğince havaya uçurmayı biliyorlardı. Savaş makineleri (mancınık) ile en güçlü mazgalları deviriyorlar, kimi zaman da filler üzerine yerleştirdikleri hareketli savaş kulelerini, saflar halinde saldırıya geçiriyorlardı. Doğu'nun büyük kentlerinde, yeryüzünün elverişsiz durumu, halkının büyük çabasıyla gideriliyor ve bu halk, yurdunu ve dinini savunma işinde askeri garnizona yardımcı oluyordu. Tanrı'nın Oğlu'na aslı astarı olmadığı halde mal edilen söz vermeye göre "Edessa düşmanlarca alınamaz" sözü, tüm hemşehrilerin gönlünü güvenle dolduruyor ve kuşatıcıların korkusunu körükleyerek atılganlık duygularını karartıyordu.[131] Ermenistan ve Mezopotamya'nın iç kentleri özenle tahkim edildi. Irmak kıyılarında ve öbür yerlerdeki kimi geçitleri dene tim altında tutmak amacıyla yerleştirilen tüm asker birlikleri taşla ya da

130. "Ni Taurus obstet in nostra maria venturus." (Pomponius Mela, III, 8). Aynı zamanda ozan ve doğabilimci olan Plinius (V, 20), ırmağa ve dağa kişilik veriyor ve onların savaşımını betimliyor. D'Anville'in mükemmel incelemesinde Dicle ve Fırat'ın akış rotalarına bakınız.

131. Procopius (*Persic*., l, II, b. 1 2) bu hikâyeyi Herodot'un yarı şüpheci, yarı batıl inançlı tonu ile anlatıyor. "Vaat" Eusebius'un ilk yalanında bulunmamaktadır; ne var ki bunun hiç olmazsa 400. yılda olduğunu söylemektedir. Kısa süre sonra üçüncü bir yalan uyduruldu; Veronica, ilk ikisi üzerine çıktı (Evagrius, 1, IV, b. 27). Edessa alınınca, Tillemont zorunlu olarak bu vaadi yadsımış olmalıdır (*Mem. Eccles.*, c. 1, s. 362, 383, 617).

ivedi olarak toprak ve tuğlayla güçlü biçimde meydana getirilen tabyalarla berkitildi. Justinian, bütün durum ve konumları inceliyordu. Onun tehlikeli önlemleri, Roma ile Pers devletleri arasındaki kopukluklardan ve savaşlardan habersiz olan ve her iki yandaki aileleri kız alıp vermeler ve karşılıklı ticaretlerle birbirine bağlayan ayrık kesimlerdeki yerleşim merkezlerini savaş alanı durumuna soktu. Fırat'ın batısında bir kum çölü altı yüz milden artık bir genişlikle Kızıldeniz'e uzanmaktadır. Doğa, her iki rakip imparatorluğun tutkulu girişimlerine bu alanda karşı çıkmıştır. Muhammed'den önce, yalnız hırsızlık yanlarıyla kendini belli eden Araplar korkulan kişiler oldular. Barışın esinlediği kendini beğenmişlik güvenliği ortamında, imparatorluğun, düşman için en kolay bölgesi olan Suriye istihkâmları savsaklandı.

İRAN KRALI PEROZES'İN ÖLÜMÜ (484)

Seksen yıl süren saldırmazlık antlaşması, iki ulusun karşılıklı düşmanlığını, hiç değilse bu düşmanlığın etkilerini askıya almıştı. Zeno'nun bir elçisi, atak ve talihsiz Perozes'in Nepthalite'lere veya Ak Hunlara karşı giriştiği bir seferde ona eşlik etmişti. Nepthalite'ler veya Ak Hunların kralları, zümrütlerle bezenmiş bir tahtta oturuyor ve iki bin fil[132] ile desteklenen süvarileri Hazar Denizi'nden Hindistan krallığına dek fetihlerini yaymış bulunuyordu.[133] Düşmanlarının savaş kurnazlığı yüzünden,

132. Hint-İskitler, Augustus'tan (Dionys., *Pcrieget*, 1088, Eustathius'un eleştirel açıklamasıyla, [içinde] Hudson, *Geograph. Minor.*, c. IV) büyük kardeş Justin'e dek (Cosmas, *Topogr. Christ.*, 1, XI, s. 338, 339) etkinlerdi. Kökenleri ve fetihleri için bkz. d'Anville (*sur l'Inde*, s. 18, 45, 69, 85, 89 vd.). İkinci yüzyılda Larice ya da Guzerat'ta hüküm sürdüler.

133. Bu zümrütler, Hindistan ile ticaret yapan Adulis tüccarlarınca satılmıştı (Cosmas, Topograph, Christ., l . XI, s. 339). Değerli taşlar arasında değer bakımından birinciliği İskit, ikinciliği Bactrian, üçüncülüğü de Etiyopya zümrüdü almaktaydı. (Hill, Theophrastus, s. 61, 92 vd.) Zümrüt madenlerinin nerede bulunduğu ve doğada nasıl oluştuğu pek bilinememektedir. Eskilerin tanıdığı on iki türünden hiçbirini kullanmadığımız için şüpheliyiz (Goguet, *Origine des Loix*, kısım II, 1, II, b. 2, mad. 3). Hunların elde ettiği, hiç değilse Perozes'in yitirdiği, dünyanın en güzel incisi üzerine

değerlerini işe yaramaz ve kaçışlarını olanaksız kılan bir duruma iki kez düştüler. Hunlar, bir Barbar hükümdarının büyüklüğü önünde tapınırcasına eğilmek zorunda bıraktıkları büyük kralı geri gönderdiler. Perozes'e niyetini doğan güneşe doğru yöneltmeyi öğütleyen Magi'lerin davranışı da bu küçük düşmüş olmanın utancını pek azaltamadı. Cyrus'un ardılı, öfkesine kapılarak tehlikeyi ve minneti unuttu. Bu öfkeyle yeniden saldırıya geçince yaşamını da ordusunu da yitirdi.[134] Perozes'in ölümü, Pers ülkesini yabancılara ve iç düşmanlarına teslim etmiş oldu. Oğlu Cabades veya Kobad'ın, tutku ya da öç alma tasarımlarını geliştirip tamamlayabilmesi için on iki yıl geçmesi gerekecekti.

PERS SAVAŞI (502-505)

Anastasius'un insanlıktan uzak pintiliği, Romalılara karşı savaş açılmasına neden ya da bahane oldu.[135] Hunlar ve Araplar, Pers bayrağı altında yürüyüşe geçtiler. Ermeni ve Mezopotamya kentlerinin istihkâmı o tarihlerde henüz tamamlanmamıştı ya da bu kaleler yıkıntı halindeydi. İmparator, başarıyla savunamadıkları kenti birkaç günde teslim eden ve Theodosiopolis yangınının bu öngörüşlü tutumlarını haklı çıkaran Martyropolis'lilere ve buranın valisine teşekkür etti. Amida uzun ve öldürücü bir kuşatmaya dayandı. Üç aydan beri saldırılarını sürdüren Cabades, başarı kazanması yolunda hiçbir umudu olmadan elli bin askerini yitirdi. Magi'ler, kalelerin

---

Procopius gülünç bir öykü anlatmaktadır.

134. Bkz. Firuz ya da Perozes'in kaderi, Procopius'taki (*Persic.*, 1, I, b. 3-6) Doğu tarihi kısmıyla karşılaştırılabilir (d'Herbelot, *Biblioth. Orient.*, s. 351 ve Texeira, *History of Persia,* [kısaltan veya çeviren] Stevens, 1, I, b. 32, s. 132- 138). Asseman (*Biblioth. Orient.*, c. III, s. 396-427) kronolojiyi tam olarak saptıyor.

135. Anastasius ve Justin zamanlarındaki Pers savaşlarının ayrıntıları için bkz. Procopius (*Persic.*, 1, I, b. 7, 8, 9), Theophanes ([içinde] *Chronograph*, s. 124–127), Evagrius (1, III, b. 37), Marcellinus ([içinde] *Chron.*, s 47) ve Joshua Stylites (apud Asseman, c. I, s. 272–281).

üzerine çıkarak en gizli çekiciliklerini kuşatıcıların gözlerine sergileyen kadınların bu uygunsuz davranışlarından Persler için elverişli anlamlar çıkarmaya boş yere çabalıyorlardı. Bir gece Persler, sessizce kalenin bir kulesine merdiven dayayarak çıktılar. Bu kule, gündüzki bayramda dinsel törenler dolayısıyla yorulmuş bulunan askerlerin yerine iki keşişçe korunuyordu. Onlar da uyuyakalmışlardı. Tan yeri ağarırken merdivenler kondu; Cabades'in orada oluşu, kesin buyrukları ve alçakları korkutan kılıcı, Persleri yenmeye zorladı. Kılıcı kınına girmeden önce savaş, seksen bin kişinin bu girişimde ölmesiyle sonuçlandı. Gerçekte savaş üç yıl daha sürdü ve bu mutsuz sınır savaşın bütün kötülüklerine sahne oldu. Anastasius'un altını çok geç sunuldu, askerlerinin sayısı generallerinin sayısıyla işe yaramaz hale geldi. Ülke, canlılarla ölülerin yırtıcı hayvanlara bırakıldığı ıssız alan görünümü aldı: Edessa'nın dayanması ve ganimetin yokluğu Cabades'in ruhunu barışla bağdaştırdı. Fetihlerini aşırı fiyatla sattı. Aynı sınır insan kanı ve kırımıyla iki imparatorluğu ayırmayı sürdürdü.

DARA'NIN TAHKİMİ

Bu mutsuzlukların yeniden meydana gelmesini önlemek isteyen Anastasius, öyle bir yeni koloni kurmaya karar verdi ki, bu koloni, Perslerin gücüne karşı çıkan, bu nedenle de garnizon Asur'a doğru uzaklarda bulunsun ve savaşın Pers topraklarında geçmesi sağlanabilsin... Bu amaçla, Nisibis'ten on dört mil, Dicle'den (Tigris) dört gün uzakta kurulu Dara[136] kentini güzelleştirdi ve buraya insanlar getirerek yerleştirdi. Justinian, Anastasius'un döneminde meydana getirilmiş yapıtları yetkinleştirdi. Daha az önemli yerlerin üzerinde durmaksızın, o yüzyılın askerî mimarlığı üzerine bize kanı verebilecek Dara

136. Procopius (*Persic.*, l, I, b. 10; 1, II, b. l 3; *de Edific.*, 1, II, b. 1 , 2, 3; 1, III, b. 5) Dara'yı uzun uzun ve doğru olarak betimliyor. d'Anville'in yorumu için bkz. *(l'Euphrateet le Tigre*, s. 53, 54, 55; bu yazar, Dara ile Nisibis arasındaki mesafeyi iki katına çıkarıyor.

istihkâmlarını inceleyeceğiz. Yer, birbirinden elli adım aralığı bulunan iki duvarla çevriliydi. İç duvarın gücü ve güzelliği karşısında hayranlık duymamak mümkün değildi. Altmış ayak yüksekliği vardı, kuleler yüz ayak yüksekliğindeydi. Askerlerin düşman üzerine ok attığı burçlar küçüktü ama sayıları çoktu. Askerler çifte dehlizle örtülü tabya boyunca postalanıyorlardı. Kulelerin doruğunda, büyük ve güvenli bir düzlük görünüyordu. Görünüşe göre, dış duvar daha alçaktı ama sağlamdı. Dört köşe kuleler kale alanıyla korunuyordu. Sert ve kayalıklı toprak, lağım döşeyen askerlerin aygıtlarını işlemez hale sokuyordu. Güneydoğu yönünde, yarım ay biçiminde ilerleyen yeni bir aygıt, düşmanın yaklaşmasını geciktiriyordu. Bir dere çift ve üçlü hendekleri suyla dolduruyordu. Ayrıca, çok bilgili çalışmalarla kumları düzenlemelere göre, kente su veriliyor, kuşatıcılar bundan yoksun bırakılıyor, doğal ya da gerekli hallerde oluşturulan taşmaların zararlı olmaması sağlanıyordu. Altmış yıl boyunca Dara, kurucusunca istenen görevi yerine getirdi ve bu kalenin yapılmış olmasını iki imparatorluk arasında imzalanmış bulunan barış antlaşmasına aykırı olarak gören Persler kaygı duymaya devam ettiler.

HAZAR YA DA IBERIA KAPILARI

Euxinus ile Hazar Denizi arasında Kafkas dağ kolları, her yönde Colchos, Iberia ve Albania'dan (Arnavutluk) geçer. Eskilerin ve yenilerin coğrafyası, ülkeyi kuzeyden güneye açan iki geçidi ya da kapıyı çok zaman birbirine karıştırmıştır. Hazar ya da Albania kapılarının adı, dağlarla deniz arasında dar bir tepenin sağrısını işgal eden Derbend olarak alınabilir.[137] Bu

137. Derbend kenti ve geçidi için bkz. d'Herbelot (*Bibliot Orient.*, s. 157, 291, 807), Petit de la Croix (*Hist de Gengiscan*, 1, IV, b. 9), *Histoire Genealogique des Tatars* (c. I, s. 120), Olearius, (*Voyage en Perse.*, s. 1039–1041) ve Corneille le Bruyn (*Voyages*, c. I, s. 146, 147). Surlarının zamanla sertleşmiş deniz kabuklularından ve çakıllı kumlarından yapılmış gibi görünen Olearius planıyla görünüşü karşılaştırılabilir.

ülkede söylenegelen sözlere inanırsak kent, Grekler tarafından kurulmuştur. Pers kralları, düşmanlar için tehlikeli olan bu geçidi, bir dalgakıran, çift duvar ve demir kapılarla tahkim etmişlerdir. Iberia kapıları[138] Kafkasya'nın ortasındadır. Bu, Iberia'nın ya da Gürcistan'ın kuzeyinden Don ve Volga'ya uzanan ovaya açılan altı mil uzunluğundaki dar bir geçittir. İskender'in, belki de ardıllarından birisinin yaptırdığı bir kale bu önemli geçide egemendi. Burası, fetih hakkı olarak ya da kalıtım yoluyla bir Hun hükümdarının eline geçmiş, o da pek aşırı olmayan bir bedelle imparatora vermeyi önermişti. Ne var ki Anastasius görüşmeyi sürdürdüğü, giderleri ve uzaklığı hesaplamaya koyulduğu sırada daha uyanık bir yarışmacı çıkageldi ve Cabades, bu Kafkas geçidine sahip oldu. Albania ve Iberia kapılan İskit atlılarına en kısa ve en az güçlüğü olan yollarla, bir Arap halifesinin[139] ve bir Rus fatihinin[140] ilgisini çeken Gog ve Magog doğal rampası, dağların cephesini baştan başa örtüyordu. Yeni bir betimlemeye göre, yirmi bir *feet* uzunluk ya da yükseklikte, yedi *feet* kalınlıkta, demirsiz ve çimentosuz olarak tutunan taşlar, tepelerden ve Dağıstan'la Gürcistan koyakları arasında Derbend kıyılarından üç yüz milden fazla duvar oluştururlar. Hiçbir boş düşünceye kapılmaksızın inanmak gerekir ki Cabades'in politik görüşü bu büyük işe girişmeye onu yönlendirmişti. Yine hiçbir mucizenin varlığını düşünmeksizin, Romalılara Chosroes adıyla korkunç gelen, Doğulular içinse Nuşirevan adı altında sevgiyle

138. Bu yeri pek açıklıkla bilmediği anlaşılan Procopius bunları Hazar olarak (*Persic.*, 1, I, b. 10), Bugün Tatartopa denilen geçidi de Tartar kapıları diye adlandırmaktadır (D'Anville, *Geographie Ancienne.*, c. II, s. 119, 120).

139. Kafkas Dağı kapıları ve Çin Seddi üzerindeki tartışma Gog ve Magog denilen bu doğal tabyada da söz konusu olmuştu ve dokuzuncu yüzyılda bir halife, onu ciddi olarak araştırmaya gitmişti (*Geograph. Nubiensis*, s. 267-270; *Memoires del'Academie.*, c. XXXI, s. 210-219).

140. Bkz. Baier'in bilimsel araştırması (*de Muro Caucaseo,* [içinde] *Comment. Acad. Petropol. ann.*, 1726, c. 1, s. 425-463); ama ne harita ne de plan var. Çar Birinci Petro 1722 yılında Derbend'i ele geçirince duvar ölçüldü, üç bin iki yüz seksen beş Rus *orgygioe* ya da kulacı, her biri yedi *feet* uzunluğunda, hepsi dört milden biraz fazla olarak bulundu.

anılan oğlunca bu girişim sonuçlandırılmıştır. Pers hükümdarı barışın ve savaşın anahtarlarını elinde bulunduruyordu. Ne var ki bütün anlaşmalarda, iki imparatorluğu da İskitlerin akınlarına karşı koruyacak ortak bir engelin giderlerini Justinian'ın da paylaşmasına kadar özel bir koşul koymaktan da geri kalmadı.[141]

ATİNA OKULLARI

VII. Justinian, bunca akıllı ve bunca kahraman yetiştiren Atina okulları ile Roma konsüllüğünü kapatarak kaldırdı. Bu iki kuruluş da eski parlaklıklarını artık sürdüremez durumdaydılar. Öyle de olsa, eski ve saygıdeğer özenleri yok eden hükümdarın cimriliği ve güvensizliği, haklı olarak kınanabilir. Atinalılar Persleri yendikleri zaman İyonya felsefesini ve Sicilya retoriğini benimsemişlerdi. Bu etütler, erkek nüfus sayısının en çok otuz bin olduğu bir kentin malı olmuş ve bu kent, bir kuşak boyunca birçok yüzyılın ve milyonlarca insanın üretebileceği dehayı sunmuştur. Platon ve Xenophon toplumunda yaşamış olan Isocrates'e[142] ilişkin yalın bir anı bile, insan doğasının saygınlığına duyduğumuz ilginin coşmasına yetebilmektedir. Belki, tarihçi Thucydides ile, Sophocles'in *Oedipus*'unun ve Euripides'in *Iphigenia*'sının ilk temsillerinde birlikte bulunmuşlardı. Öğrencileri Aeschines ile Demosthenes, Stoacılar ve Epicurus'çularla aynı zamanda Atina'da dersler veren Theophrastus'un hocası Aristoteles'in önünde yurtseverlik tacı üzerinde tartışıyorlardı.[143] Attica'nın genç insanlarına

---

141. Chosroes'in istihkâmları ve anlaşmaları için bkz. Procopius (*Persic*., 1, I, b. 16, 22; I, II) ve d'Herbelot (s. 682).

142. Isocrates, seksen altıncı olimpiyat 1'den yüz onuncu 3'e (MÖ 436-338) dek yaşamıştır. Bkz. Dionys. Halicarn., c. II, s. 149, 150, (ed.) Hudsson; Plutarch (ya da Anonym.) (içinde) *Vit*., X; *Oratorum*, s. 1538-1543, (ed.) H. Etienne; Phot. Cod. CCLX, s. 1453.

143. Meurcius'un *Fortuna Attica*'sı (b. 8, s. 59-73, II; c. 1, opp.) Atina okulları üzerine çok az şey söylüyor. Bkz. bu kentin durumu ve sanatları, Pausanias'ın birinci kitabı ve Dicaearchus'un yüz on yedinci olimpiyata doğru yazdığı ([içinde] Hudson, *Geographers*,

bol bol verilen bu denli güzel eğitim, yarışmacı kentlere de hiç kıskançlık duyulmadan ulaştırılıyordu. Theophrastus'un iki bin öğrencisi vardı.[144] Retorik okulları, felsefe okulları denli çok sayıda olmalıydılar. Yerlerine, ivecenlikle başkaları geçen öğrenciler, hocalarının ününü, Helen dili ve adı bilinen her yerde yayıyorlardı. İskender, onların adını utkularıyla yaydı. Atina sanatları, kendine özgürlüğü ve söz geçirirliği içerisinde yaşamlarını sürdürdüler. Makedonyalıların Mısır'da ve Asya'da yerleştikleri çiftçiler, gözde tapınaklarında sanat tanrıçalarına tapmak için Ilissus kıyılarına gelmek üzere uzun hac seferlerine katlanıyorlardı. Latin fatihler, uyruklarının ve tutsaklarının derslerini yumuşak başlılıkla dinliyorlardı. Cicero ve Horatius adları Atina okullarının çizelgelerinin üzerinde bulunuyordu. Roma'nın egemenliği iyice yerleşince, İtalya, Afrika ve Britanya insanları, akademi bahçelerinde Doğulu okul arkadaşlarıyla konuşup anlaşmaya başlıyorlardı. Felsefe ve belagat üzerine yapılan incelemeler, araştırma özgürlüğünü özendiren ve yalnızca inandırıcı güce saygı duyan bir halkçı devletçe hoş karşılanır. Yunan ve Roma cumhuriyetlerinde yurtseverlik ve tutku, söz sanatından daha güçlü bir araç değillerdi. Güzel söz söyleme okulları devlet adamları ve yasa koyucuları için meslek okulu hizmeti de görüyordu. Açık tartışmaların artık yapılmadığı dönemde, hatip, soylu avukatlık mesleğinde, suçsuzun ve adaletin davasını dile getirebiliyordu; övgü söylevlerini ticaret alanında güzel sözlerle belirtiyordu. Aynı kurallar, safsatacının tumturaklı konuşmalarında ve en açık tarih ürünlerinde de kullanılıyordu. Tanrı'nın, insanın ve evrenin doğasını açıklamak savını güden kuralcılar, felsefe öğrencisinin merakını çekiyordu. Bu öğrenci, ruhuna hangisi uygun düşüyorsa, örneğin, şüphecilerle kendini şüpheye kaptırıyor, sorunları Stoacılarla ele alarak işliyor, düşüncelerini Platon'unkilerle yüceltiyor ya da Aristoteles'in sert diyalektiğine teslim oluyordu. Bu yarışmacı

ikinci baskı) küçük kitabı (Dodwell, dissertat, sect., IV).

144. Diogen, *Laert., de Vit. Philosoph.*, 1, V, segm. 31, s. 289.

felsefe okullarının kendini beğenmişliği, erişilmesi olanaksız bir ruhsal mutluluk ve yetkinlik noktasını gösteriyordu. Ne var ki ona ulaşmak için harcanan çabalar övünçlü ve yararlıydı. Zeno'nun ve Epicurus'un bile öğrencileri acıya karşı nasıl davranılacağını ve nasıl dayanılacağım biliyorlardı. Petronius'un ve Seneca'nın ölümleri, güçsüzlüğü meydana çıkan bir zorbayı küçük düşürerek utanca boğmaya yetti. Atina duvarları ışığı engelleyemiyordu. Eşsiz yazarları tüm insanlığa sesleniyorlardı. Bilim ustaları, sonraki zamanlarda, İtalya'yı, Asya'yı, Berytus'u aydınlatmaya gidiyorlar, yasaları incelemeye koyuluyorlardı. İskenderiye'deki bilimsel çalışma yerlerinde astronomi ve tıp üzerinde çalışıyorlardı. Ne var ki Peloponnesus Savaşı'ndan Justinian'ın saltanatına değin, retorik ve felsefe öğreniminde Atina okulları üstünlüklerini sürdürdüler. Çorak topraklar üzerine kurulmuş olan Atina, elverişliliklerini, temiz bir havaya, serbest deniz ulaşımcılığına ve İlkçağ'ın başyapıtlarını elinde bulundurmasına borçluydu. Ticaret ya da yönetim işleri ara sıra bu kutsal özgürlüğü bozuyordu. Son Atinalılar, ruhlarındaki canlılıkla, beğenilerindeki ve konuşmalarındaki anlıkta, toplumsal töreleriyle, hiç değilse atalarının yüce gönüllülüğünü belirten söylevleriyle kendilerini belli ediyorlardı. Platoncuların akademisi, Peripatetiklerin lycaeium'u, Stoacıların portico'su, Epicurus takipçilerinin bahçesi, kentin varoşlarında, ağaçlıklar arasında kurulmuş ve heykellerle süslenmişlerdi. Filozoflar, kapalı yerlerde kendilerini hapsetmeyerek, derslerini güzel ve geniş alanlarda yaptıkları gezintilerde veriyorlar, günün çeşitli saatlerini beden ve ruh alıştırmalarına ayırıyorlardı. Kurucularının dehası, bu kutsal yerlerde soluğunu sürdürüyordu. İnsan usunun ustalarına ardıl olma isteği, yüce duygulu bir ilerleme tutkusunu devindiriyordu. Aydınlanmış bir halkın serbest seçimleri, her değişiklikte adayların değerini saptıyordu. Atinalı profesörlerin geçim paraları, öğretililerince sağlanıyordu. Anlaşılan, hocanın ustalığına ve öğrencinin mali durumuna göre bu ücret, bir *mina*'dan bir *talent*'e dek değişiyordu. Sofistlerin açgözlülüğüyle

alay eden Isocrates bile, yüz öğrencisinin her birinden yaklaşık otuz sterlin istiyordu. Bilgi karşılığı ödenecek ücret doğru ve saygındı. Bununla birlikte, aynı Isocrates, bu ücreti ilk kez alırken gözyaşlarını tutamadı. Stoacının parayı lanetleyici dersi için ücret almaktan yüzü kızarabilirdi.

Socrates'in öğrencileri olan Platon ya da Aristoteles'in de parayla bilim sattıklarına ilişkin bilgi alsaydım üzülürdüm. Yasalar, Atina felsefe okullarının birtakım toprak, konut bağışı ve mirası kabullenebileceklerine izin vermişti. Epicurus, seksen mina'ya ya da iki yüz elli sterline satın almış olduğu bahçeleri takipçilerine bırakmıştı. Ayrıca onlara, sıradan yemeklerine ve her ay kutladıkları bayramlara yetecek ölçüde bir fon da bağışlamıştı.[145] Platon'un mal varlığı, yıllık üç altın ile başlamış, yavaş yavaş artarak sekiz yüzyılın sonunda bin altına ulaşmıştı.[146] Roma hükümdarlarının en erdemlileri ve en akıllıları Atina okullarını korumuşlardır. Hadrian'ın yaptırdığı kitaplık, tablolarla, heykellerle süslenmiş ve Phrygia mermerinden yüz kolonla tutulan kaymak taşından tavanlı bir sütunlu kemer altında kurulmuştu. Antoninus'ların yüce gönüllülüğü, bilim ustalarına devlet aylığı bağlanmasını sağladı. Tüm siyasa, dil sanatı, Platoncu, Peripatetik, Stoacı ve Epicurus'çu felsefe profesörleri yıllık on bin drahmi ya da üç yüz sterlinden çok ücret alıyorlardı.[147] Marcus Aurelius'un ölümünden sonra, profesörlerin ayrıcalıkları gibi, bu eli açıklıklar da kaldırıldı, yeniden kondu, azaltıldı ve yeniden genişletildi. Constantine'un ardılları zamanında, bu

145. Bkz. Epicurus'un vasiyeti (Diogen, *Laert*., 1, X, segm. 16-20, s. 611, 612). Tek bir mektup (*ad Familiares*, XIII, 1) Areopagus'un adaletsizliğini, Epicurus'çuların bağlılığını, Cicero'nun ustalıklı kibarlığını ve Roma senatörlerinin felsefe ve Yunan filozofları için duydukları nefretle karışık takdiri bildirmektedir.

146. Damascius, (içinde) *Vit. Isidor.*, apud Photum., Cod. CCXLII, s. 1054.

147. Bkz. Lucian ([içinde] Eunech., c. II, s. 350-359, [ed.] Reitz), Philostratus ([içinde] *Vit. Sophist*., 1, II, b. 2) ve Dion Cassius ya da Xiphillin (1, LXXI, s. 1195), yayımcılar Du Soul, Olearius, Reimar ve hepsinden çok Salmasius (*ad Hist. August.*, s. 72). Mantıklı filozof Smith (*Wealth of Nations*, c. II, s. 340-374) bir profesöre öğrencilerin serbest ücret ödemesini devletin saptadığı ücreti ödemesine yeğ tutuyor.

nokta üzerinde imparatorluk görkeminin izine rastlanmaktadır. Ne var ki imparatorların keyfî yardım davranışları, değersiz konulara yöneldikçe Atinalı filozoflar, herhalde bağımsızlık zamanlarım ve yoksulluklarını arar duruma düşüyorlardı.[148] Belirtmek gerekir ki, Antoninus'ların yardımları dört yarışmacı felsefe topluluğuna eşit olarak dağılıyordu; bunların hepsi yararlı görülüyor, hiç değilse hiçbiri öbürlerinden daha az masum sayılmıyordu. Atina'nın övüncü olan Socrates, ölümüyle onun için bir kınama konusu olmuştu: Epicurus'un ilk dersleri Atinalıların dindar kulaklarını öylesine rahatsız etti ki, tanrıların doğası üzerindeki boş tartışmalara ancak onun ve hasımlarının sürgüne uğratılmalarıyla son verilmiş oldu. Atinalılar, ertesi yıl kararlarını geri aldılar; okulların özgürlüğünü yeniden kurdular ve deneyimle şunu öğrendiler ki, dinsel sistemlerdeki ayrılıklar filozofların ruhsal karakterini hiçbir biçimde etkileyemiyordu.[149]

JUSTINIAN TARAFINDAN VARLIKLARINA SON VERİLDİ

Atina okulları için Gotların silahları, temsilcilerinin tüm sorunlarını bir inanç maddesiyle kesip atan, inanmayanı ya da şüpheciyi sonsuz ateşler içerisinde yanmaya mahkûm eden yeni bir dinin ortaya çıkmasına oranla daha az mutsuzluk getirmişti. Çok sayıda, can sıkıcı dinsel tartışmalar, kalbin bozukluğunu ve ruhun zayıflığını tanıtlamıştır. İlkçağ'ın akıl ustalarının kişiliğinde insan aklının onuruna saldırıldı ve dinsel doktrine ya da yalın bir inananın karakterine pek uygun olmayan felsefi araştırmalar

148. Brucker, *Hist. Crit. Philosoph.*, c. II, s. 310 vd.

149. Epicurus'un doğum tarihi MÖ 342 olarak saptanmıştır (Bayle, Olympiad, CIX, 3). Okullarını, Hristiyan tarihinden üç yüz altı yıl önce açtı (Olymp., CXVIII, 3) Ama metinde sözünü ettiğim hoşgörüsüzlük yasası (Athenaeus, 1, XIII, s. 610; Diogen., Laertins, 1, V, 38, s. 290; Julius Pollux, IX, 5) aynı ya da ertesi yıl yayımlandı (Sigonius, Opp., c. V, s. 62; Menagius, [içinde] Diogen. Laert., s. 204; Corsini, Fasti Attici, c. IV, s. 67, 68). Theophrastus, Peripatetiklerin şefi ve Aristo'nun takipçisi olarak aynı sürgüne gönderildi.

kara listeye alındı. Platon'un kalkıp görse yüzünü kızartacak olan Platoncular topluluğu, bu kara listenin dışında kalan tek felsefe oldu ve usta'nın yüce kuramına birtakım batıl inançlar ve sihirbazlık uygulamaları karıştırıldı. Hristiyan dünyasının ortasında yalnız kalan Platoncular, her an kendi başlarını yiyecek ister sivil ister kilise yönetimine karşı gizli bir nefrete kendilerini kaptırıyorlardı.

PROCLUS

Julian'ın ölümünden aşağı yukarı yüzyıl sonra,[150] Proclus'un akademi kürsüsüne oturmasına izin verildi.[151] Bir günde beş ders veriyor, yedi yüz dize söylüyordu. Kavrayışlı zekâsıyla ahlakın ve metafiziğin en soyut sorunlarını çözümlemiş ve Hristiyanların dünyanın yaratılışına değin doktrinlerine karşı on sekiz uslamlama önermekten çekinmemişti. Ne var ki bu incelemelerinin arasında, tüm dünyanın yurttaşı olan filozofun kendi tanrılarının rahibi olduğuna inanarak, gizlice bağlı olduğu ve yerlerde devrilmiş heykelleri bulunan Pan, Aesculapius ve Minerva tanrılarıyla söyleşiyordu.

HALEFLERİ (485-529)

Ölümü, bir güneş tutulması olarak nitelendirildi. Yaşamı, öğrencisi Isidore'de[152] olduğu gibi, bilgin öğrencilerinden ikisi tarafından derlenmiş olup insan aklının ikinci çocukluğunun acıklı bir tablosu gibi sunulmaktadır. Ancak Platon mirasının altın

150. Bu dönem keyfî yönetim dönemi değildi. Paganlar, mutsuzluklarının sebebi olarak kahramanlarının saltanatının bitmiş olmasını görüyorlardı. Yıldız falı ile bilinen doğumu MS 412, ölümü 485 (Marin, [içinde] *Vita Procli*, b. 36).

151. Marinus'un hazırladığı Proclus'un yaşamını Fabricius yayımladı (Hamburg 1700; *Bibliot. Latin*, Londra 1703). Bkz. Suidas (c. III, s. 185, 186), Fabricius (*Bibliot. Graec.*, 1, V, b. 26, s. 449-552) ve Brucker (*Hist. Crit. Philosoph.*, c. II, s. 319-326).

152. Isidore'nin yaşam öyküsü Damascius tarafından yazıldı (apud Photium, Cod. CCXLII, s. 1028-1076). Pagan filozofların son çağı için bkz. Brucker, c. II, s. 341-351.

zinciri diye gönül alıcı dille adlandırılan bu topluluk, Proclus'un ölümünden Justinian'ın Atina okullarını sonsuz suskunluğa sokmasına dek kırk dört yıl daha yaşadı.[153] Justinian'ın davranışı, Greklerin bilimine ve aşırı batıl inançlarına bağlı bu az sayıdaki insanı acıya ve nefrete boğdu. Dostluğun birbirine bağladığı yedi filozof, Diogenes ve Hermias, Eulalius ve Priscian, Damascius, Isidore ve Simplicius hükümdarlarının dinini benimsemiyorlardı. Kendi ülkelerinde ellerinden alınan özgürlüğü yabancı topraklarda aramayı kararlaştırdılar. Platon cumhuriyetinin zorba Pers yönetiminde bulunduğunu duymuşlar ve buna saflıkla inanmışlardı; bu inanışlarına göre, oradaki yurtsever kral ulusların en talihlisi ve en erdemlisini yönetiyordu. Pers ülkesinin de dünyanın tüm ülkelerine benzer bir yer olduğunu anlamakta gecikmediler. Chosroes (Hüsrev) de uyguladığı felsefeye karşın, boş, kıyıcı ve tutkulu bir kimseydi. Magi'ler arasında bağnazlık ve hoşgörüsüzlük egemendi. Soylular kendini beğenmiş, gözdeler aşağılık ve yöneticiler adaletsizdi. Kimi zaman suçlu kurtuluyor, masumlar eziliyordu. Böyle aldanmış olduklarını anlayınca Perslerin gerçek erdemlerini de pek iyi seçemediler. Çok sayıda karılı ve kumalı yaşam, ölülerin toprağa gömülerek ya da yakılarak ortadan kaldırılması yerine onların köpeklere ve akbabalara bırakılması filozofluklarıyla bağdaşmayınca Persleri kınamalarına yol açtı. Telaşla dönmeleri pişmanlıklarını gösteriyordu. Bir barbar sarayında talih ve zenginlik elde etmektense imparatorluk sınırları içerisinde ölmeyi yeğlediklerini açıkça dile getirdiler. Bu yolculuk onlara Chosroes'i onurlandıran bir iyilik yapmasına da olanak verdi. Sarayına gelmiş bulunan yedi akıl adamının, pagan uyruklarına karşı Justinian tarafından çıkartılan ceza yasalarından bağışık olmalarını istedi ve bu güçlü aracı, barış anlaşmasında açıkça göstermiş olduğu bu ayrıcalığa uyulup uyulmadığını titizlikle izledi.[154]

153. John Malala (c. II, s. 187, Decio cos. sol. üzerine) ve Vatikan kitaplığının adsız bir kroniği (apud Aleman., s. 106) Atina okullarının kaldırılmasını anlatıyorlar.

154. Agathias (1, II, s. 69, 70, 71) bu ilginç olayı anlatıyor. Chosroes tahta 531 yılında

SON FİLOZOFLAR

Simplicius ve arkadaşları barış ve bilinmezlik içerisinde yaşamlarını tamamladılar. Hiç takipçi bırakmadılar. Kimi eksikliklerine karşın, sayılabilen Grek filozoflarının uzun çizelgesini, çağdaşlarının en akıllı ve en erdemlileri olarak tamamladılar. Simplicius'un yazdıkları bize ulaşmıştır. Aristoteles üzerine kaleme aldığı eleştirmeli fizik ve metafizik araştırmaları o zamanki ününü artık yitirmiştir. Ancak Epictetus'un *Moral*'ine yaptığı yorum ulusal kitaplıklarda, klasik bir yapıt olarak saklanmakta, Tanrı doğasında ve insanda istenci yönetmeyi, yüreği arıtmayı ve sağduyuyu güçlendirmeyi esinleyiciliğine hayranlık duyulmaktadır.

ROMA KONSÜLLÜĞÜNÜN JUSTINIAN TARAFINDAN ORTADAN KALDIRILMASI (541)

Pythagoras'ın (Pisagor) felsefeye ad vermeyi imgelediği zamana doğru yaşlı Brutus Roma'da özgürlükle konsüllüğü kuruyordu. Fırsat düştükçe, büyük yetkiler verilmiş, sonraları da bu yetkilerin gölgesinde kalmış ve boş bir addan başka bir şey olmayan duruma gelen konsül saygınlığının geçirdiği dönüşümlere kitabımızda işaret ettik. Senatoda ve orduda barış ve savaş zamanlarındaki işleri yürüten büyük devlet görevlilerini oldum olası halk seçerken bu yetki daha sonraları imparatorlara geçmiştir. Ne var ki gücünü yitirmiş olmasına karşın, bu eski saygınlık, Romalılar ve barbarlarca, bir gelenek olarak, uzun süre ululanmıştır. Theodoric'in konsüllüğü bir Got tarihçisince şan ve şerefin doruğu olarak görülmektedir.[155] İtalya kralı, tahtın kaygılarına katılmadığı halde ondan ışık alan yılın bu talihli

çıktı ve Romalılarla ilk barış antlaşmasını 533'te yaptı. Bu tarih, Isidore'nin duyulmaya başlayan ünü ve yaşlılığıyla bağdaşmaktadır (Asseman., *Bibl. Orient.*, c. III, s. 404; Pagi, c. II, s. 543-550).

155. Cassiodorus, *Variarum Epist.,* VI, 1; Jornandes, b. 57, s. 696, (ed.) Grot. "Quod summum bonum primumque in mundo decus edicitur."

gözdelerini kutlamaktaydı. Bu kuruluşun doğmasından bir yıl sonra, Roma ve Constantinople hükümdarınca, yıla ve halka tarih ve bayram olanağı vermek için, birlikte yıllık iki konsül atanmıştı. Zengin kimselerin ve kendini beğenmiş yurttaşların, eskileri geride bırakacak biçimde savurganlık yaptıkları bu şenliğin giderleri, hiç farkına varılmadan seksen bin sterline vardı. Akıllı senatörler, kendilerini iflasa sürükleyen anlamsız onurları kabul etmiyorlardı. Bana öyle geliyor ki konsüllük takviminin son dönemindeki çok sayıda boşluklar böyle açıklanabilir. Justinian'ın selefleri, pek zengin olmayan adayları hazineden desteklemişlerdi. Bu cimri hükümdar, onlara tasarruf etmelerini ve tören giderleri üzerinde ayarlama yapmalarını salık verdi.[156] Fermanıyla at ve araba koşuları, atletler ve yabanıl hayvanlar savaşımı, konserler ve tiyatro pantomimleri yedi oyuna indirgendi. Halka bol bol dağıtılırken gürültü, patırtı ve sarhoşluk yaratan altın madalyaların yerine küçük gümüş paralar kullanılmasını buyurdu. Bu önlemler ve imparatorun kendisince bunlara uyulmasına karşın, Justinian'ın tahta çıkışının on üçüncü yılında konsüllük kuruluşu sona erdirildi ve böylece, Romalılara eski özgürlüklerini sürekli olarak anımsatan bir adın ortadan kalkmış olması bu hükümdarın zorba karakterini mutlu kıldı.[157] Ancak bir yıl süreli konsüllüğün anısı, halkların gönlünde sürekli olarak yaşıyordu. Büyük bir arzuyla onun çarçabuk yeniden kurulmasını istiyorlardı. Saltanatlarının ilk yılında konsül adı alma kayrasında bulunan birçok hükümdara alkış tutuldu. Bu saygınlık putunun, buyrukla yürütmesini durdurmuş olduğu konsüllük, onun (Justinian) ölümünden üç yüz yıl sonra yasayla kaldırılabildi.[158] Her yılı bir magistra'nın adıyla ayırt etmek gibi

156. Bkz. Constantinople, 5 Temmuz tarihli ve imparatorluk hazinecisi Strategius'a emir veren Justinian'ın (*Novell.*, CV) düzenlemeleri.

157. Procopius, *Anecdot.*, b. 26; Aleman., s. 106. Marcellinus'un, Victor'un, Marius'un vb.nin hesaplarına göre, gizli tarih, Basilius'un konsüllüğünden sonraki on sekizinci yılda yazıldı. Procopius'a göre konsüllük kesin olarak kaldırılmıştı.

158. Bu, filozof imparator Leo tarafından gerçekleştirildi (*Novell.*, XCIV, A. D. 886-911). Bkz. Pagi (*Dissertat. Hypatica*, s. 325-362) ve Ducange (*Gloss. Graec.*, s. 1635,

karışık yöntem yerine, sürekli bir tarih sistemi kuruldu. Yunanlar, Septuaginta'nın anlatışına göre dünyanın yaratılışından başlayan bir tarih hesaplıyorlardı.[159] İsa'nın doğuşundan başlatılan Latin tarihi Charlemagne çağında yürürlüğe girdi.[160]

1636). Konsül adı bile aşağılanmıştı. "Consulatus codicilli.. vilescunt," diyor imparator.

159. Julius Africanus'a vb. göre, dünya, İsa'nın doğumundan 5508 yıl. 3 ay ve 25 gün önce eylül ayı başında yaratılmıştır (Bkz. Pezrod, *Antiquite des Tems defendii*, s. 20-28) ve Grekler, Doğu Hristiyanları, Ruslar bile, Birinci Petro'nun hükümdarlığına dek bu tarihi kabullenmişlerdi. Bir temele dayanmamakla birlikte, bu dönem net ve uygundur. 7296 yıl dünya yaratılışından beri geçmiş diye düşünülürse, 3000 yılın bilinmezlik ve karanlık, 2000 yılın masala dayalı ya da aslı astarı bilinmez, 1000'in Pers İmparatorluğu'yla başlayan tarih, ki Atina ve Roma da bunun içindedir, 1000 Batı'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden Amerika'nın bulunuşuna dek; 296 ise yeni Avrupa devletini ve insan türünün üç yüzyılı bulmaktadır. Bizim, Hristiyan tarihi olarak kendisinden sonrakiler ve öncekiler diye ikili ve karışık durumuna bakarak yukarıdaki tarihi daha yeğ tutmamıza üzülüyorum.

160. Dünyanın yaratılış tarihi, MS 681'de yapılan genel konsilden beri değerlendirilmiştir. Batılı halkların Hristiyan tarihi altıncı yüzyılda ortaya çıktı. Bede'nin bunu benimsemesi ve yapıtlarıyla yayması sekizinci yüzyılda olmuştur. Ne var ki yasal ve halkça kullanılır hale gelmesi onuncu yüzyılı bulmuştur. Bkz. *l'Art de Veriner les Dates*, Dissert Preliminair, s. III, XII; *Dictionnaire Diplomatique*, c. I, s. 329-337, bir grup çalışkan Benediktin rahip tarafından hazırlanmıştır.

XLI. BÖLÜM

Justinian'ın Batıdaki Fetihleri

Belisarius'un Karakteri ve İlk Savaşları

Vandalların Afrika'daki Krallığını Ele Geçirmesi ve Ortadan Kaldırması Zaferi

Gotlarla Savaş

Sicilya'yı, Napoli'yi ve Roma'yı Alması

Gotların Roma'yı Kuşatması

Geri Çekilmeleri ve Kayıpları

Ravenna'nın Alınışı

Belisarius'un Zaferi

Mutsuzlukları ve Aile Acıları

(M.S. 533 - M.S. 540)

JUSTINIAN AFRİKA'YI ELE GEÇİRMEYE KARAR VERİYOR (533)

Batı imparatorluğunun çöküşünden yaklaşık elli yıl sonra Justinian tahta çıktığı sırada Got ve Vandal krallıkları sağlam ve sanki yasal bir biçimde Avrupa'da yerleşmiş gibiydiler. Romalılara, kazandıkları utkularla verilmiş olan sanlar, barbarların kılıcıyla işleyen aynı adaletle silinmiş bulunuyordu. Boyunduruk altına alınmış ulusların ikinci ve üçüncü kuşaklarınca yenilenmiş olan antlaşmalar ve bağlılık yeminleri, fetih hakkının daha saygın yaptırımına olanak veriyordu. Hristiyanlık ve deneyim, tanrıların, dünyadaki ulusların üzerinde egemenlik sürdürmeyi Roma' ya özgü kıldıklarına ilişkin boş inanca dayalı umudu benimsemiyorlardı. Ne var ki, sonsuz ve yıkılmaz bir egemenlik için ileri sürülmüş bu gururlu savı askerler artık uygulayamaz duruma gelince, düşünceleri kimi zaman yeni çağ hukuk (içtihat) okullarında yol göstericilik yapan devlet ve yasa adamları, terk etmiş oldukları gücü ussal yolla değerlendirme umarlarını araştırıyorlardı. Roma, imparatorluk erguvanını yitirdiği anda, Constantinople hükümdarları, yalnız başlarına, krallık asasını ellerine almışlar, konsüller ve Caesar'larca sahip çıkılmış olan yerlerin kalıtım yoluyla kendilerine kalmış olduğunu ileri sürmüşlerdi. Böylece Batı'daki uyruklarını din sapkınlarına ve barbarlara karşı güven içerisinde tutabileceklerini düşündüler. Bu çok geniş planın eyleme geçirilmesi işi Justinian'a kalmış oldu. Saltanatının ilk beş yılında, hiç istemediği halde, Perslilere karşı çok pahalıya oturan yararsız bir savaşla uğraştı. Sonunda, tutkusu gururunu yendi ve dört yüz kırk bin sterlin karşılığında,

her iki ulusun da sonsuz barış adına onurlandıkları geçici bir silah bırakışmasını elde etti. Doğu'dan yana korkusu kalmayınca, ordularını Vandallara karşı kullanabilirdi; Afrika'nın iç durumu geçerli bir bahane yaratıyor ve Roma kuvvetlerine büyük yardımlar vadediliyordu.[1]

VANDALLARIN DURUMU, HILDERIC (523-530)

Afrika krallığını kurmuş olan hükümdarın vasiyetine göre konulan kalıtım düzeni gereğince, Vandal prenslerinin yaşça en büyüğü Hilderic, babasının zorbalıkla yönetmiş olduğu tahta çıkmış bulunuyordu. Bu, bir fatihin torunuydu. Ne var ki, karakterindeki yumuşaklık nedeniyle bağışlama ve barış ilkelerini benimsemişti. Bir fermanla iki yüz piskoposun kiliselerine geri dönmelerine ve Athanasius simgesinin serbestçe kullanılmasına izin vermesi onun tahta çıkışıyla gerçekleşti.[2] Katolikler, savlarının çok altında bulunan bir lütfu soğuk karşıladılar. Hilderic'in erdemleri, yurttaşlarının batıl inançlarını yaraladı. Arian'cı papazlar onu gizli bir dini geri getirici (Apostat) olarak gördüler; askerler ise atalarının gözüpekliğine sahip olmamakla onu açıktan açığa eleştirdiler. Elçilerinin Bizans sarayında utanç verici görüşmelere giriştiklerinden kuşku duyuldu. Vandalların Achilles'i adı verilen generali,[3] yarı çıplak ve disiplinsiz Moor'lar

1. Procopius, Vandallarla olan savaşın tamamını düzenli ve incelikli anlatmıştır (1, I, b. 9-25; 1, II, b. 1-13). Bu kitabımızın içerisinde böyle bir kılavuz bulsaydım mutlu olacaktım. Yunanca metni batan sona özenle okuduktan sonra, Grotius'un ve Cousin'in Latince ve Fransızca çevirilerine pek güvenmemek gerektiğini söylemekte kendimi haklı görüyorum. Bununla birlikte, Cousin'e büyük övgülerde bulunulmuştur ve Grotius, eski edebiyatta çok derinleşmiş bir yüzyılın bir numaralı bilginiydi.

2. Bkz. Ruinart, *Hist. Persecut. Vandal*, b. 12, s. 589. Sözünü ettiği bilimsel otoritelerin en yetkini öğrencilerince yazılmış, Baronius'un yıllıklarına geniş kısmı alınmış ve birçok kilise derlemeleriyle basılmış olan Aziz Fulgentius'un yaşam öyküsünü anmaktadır.

3. Hangi ruh ya da beden niteliği, Vandal generaline Achilles sanını verdirmişti? Canlılığı, yakışıklılığı, yoksa değerliliği nedeniyle mi? Vandallar Homeros'u hangi dilde okumuşlardı? Yunan ozan bu barbarların diline mi çevrilmişti? Latinlerde Iliada'nın dört çevirisi vardı (*Fabric.*, c. I, 1, II, b. 3, s. 247). Herhalde Seneca'nın övmelerine

(Mağripler?) karşısında bir savaş yitirdi.

GELIMER (530-534)

Gelimer, genel hoşnutsuzluğu büsbütün artırıyordu. Yaşı, soyluluğu ve savaşlardaki ünüyle, taht üzerinde hak ileri sürerek, ulusun isteğiyle yönetimin dizginlerini eline aldı. Mutsuz hükümdar, karşı koyamadan, kendini hapiste buldu. Sıkı gözetim altındaki bu hapishanede, danışmanlarından biri, yeğeni ve halkın saygısını yitirmiş olan Vandalların Achilles'i de kapatılmış bulunuyorlardı. Justinian, mezhebinin gereği olarak dinsel özgürlüğün adalete uygunluğunu tanıyordu, Hilderic'in Katolik uyrukları için gösterdiği hoşgörüden duygulanmıştı. Kendisi henüz Justin'in yeğeni durumundayken onunla ilişkileri olmuştu. Mektuplaşmalar ve armağan alıp vermeler bu ilişkilerini güçlendirmişti. İmparator bu dostluğu unutmamış ve Hilderic'in ülkesine arka arkaya iki elçi göndermişti. Tahtı ele geçirene, hainlikten pişmanlık duyduğunu göstermesi için öğüt verdi ya da Tanrı'nın ve Romalıların hoşnutsuzluğuna neden olacak sertliklerden vazgeçmesini, aile ve kalıtım yasalarına saygı göstermesini, yaşlı ve hasta olan o kimseye, hükümdarlığını Kartaca tahtında erinç içinde, ya da Constantinople Sarayı'nda geçirmesine izin vermesini istedi. Tutkular ve de belki daha ussal hesaplar, kendisine tehdit ve yukardan bakan bir tutumla yapılan uyarılara karşı Gelimer'de bir yansımaya olanak vermedi. Tutkusunu anlatmak için, Bizans sarayına karşı kullanılamayacak bir konuşma türünü seçti: Krallık işlevlerini· kötü uygulayan en yüksek görevliyi işinden almak ya da cezalandırmaya özgür halkların hakkı bulunduğu kuralını ileri sürdü. Tutuklu kral en sert davranışlara hedef oldu; yeğeninin gözleri oyuldu; gücüne ve uzakta bulunmasına güvenen kan dökücü Vandal, imparatorun kuru

karşın (*Consul.*, b. 26) Yunan ozanların çevirisinden çok onlara öykünmekten mutluluk duymuşlardı. Bununla birlikte Achilles, cahil barbarlar arasında ün kazanan ve istenilen bir san olabilirdi.

tehditlerini ve ağır aksak hazırlıklarını alaya aldı. Justinian, dostunu kurtarmaya ve onun öcünü almaya karar verdi. Gelimer de, kendi açısından, ele geçirmiş olduğu gücü sürdürmeye ant içti. Uygar ulusların yöntemlerine göre, savaşa başlamadan önce, her iki yan da, barışı istediklerini tumturaklı sözlerle belirttiler.

AFRİKA SAVAŞI ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Afrika savaşı sözü, yalnız, yoksul olsa da vergiden bağışlanmış bulunan, korkak olduğu için askerlik hizmetinde de pek kullanılmayan Constantinople'un işsiz güçsüz halk katmanından başka kimseyi sevindirmedi. Geçmişe bakarak geleceği değerlendiren aklı başında yurttaşlar, Basiliscus seferinde imparatorluğun uğradığı çok büyük insan ve para yitimini anımsıyorlardı. Pers sınırlarından getirilmiş birlikler, karada yaptıkları beş savaştan sonra, deniz yoluyla gitmekten, bilmedikleri bir ülkenin ikliminden ve askerlerinden çekiniyorlardı. Maliye yüksek görevlileri, ne denli becerebiliyorlarsa o denli, bir Afrika savaşının giderlerini, tasarlayabildikleri vergileri ve bunların toplanabilmesini hesaplıyorlar, bir yanlışlık yapmaları halinde canlarından, hiç değilse görevlerinden olmaktan korkuyorlardı. Kapadokyalı John, kendisinden halk yararına bir çaba beklenemeyeceğinden, olsa olsa kişisel güdülerden esinlenerek, toplantıda, efendisinin isteklerine karşı çıktı. Böyle önemli bir utkunun gerektirdiği paranın bulunamayacağını söyledi. Birtakım güçlükleri belirtti ve belirsiz bir çıkış yolu gösterdi. "Kartaca'yı kuşatmak istiyorsunuz," dedi prefect, "bu krallık, karadan gidildiğinde yüz kırk gün sürer; denizden ise, filonuzdan haber almanız için bir yıl geçmesi gerekir.[4] Afrika yenilgiye uğratıldığında, onu korumak için Sicilya'yı ve İtalya'yı da almak gerekecektir. Başarı, başınıza yeni işler açacak, bir tek

4. Bir yıl! Ne saçma bir abartış! Afrika'nın fethi, 14 Eylül 533 yılında saptanmış olabilir. Justinian, *Institutes*'lerinin önsözünde bunu gururla anımsatıyor. Bunlar, aynı yılın 21 Kasım'ında yayımlanmıştır. Kapadokyalı'nın hesabı, bizim Hindistan'daki varlıklarımız için, gidiş dönüş yolculuğu hakkında uygulanabilirdi.

ters rastlantı, barbarların imparatorluğun içerisine girmesini olası kılabilecektir." Hükümdar, bu düşüncenin doğruluğuna içinden hak verdi. Her zaman söz dinler durumunda kalmış olan bir uyruğun bu ataklığı onu şaşırttı, onun kararını oluşturmaya yetmeyen kuşkularını dağıtacak bir ses olmasaydı belki Afrika savaşından vaz bile geçecekti. "Dinleyiniz bana malum olanı," diye şarlatan ve bağnaz bir Doğu piskoposu haykırdı: "İmparator, Tanrı, Afrika kilisesinin kurtulması için kutsal girişiminizden vazgeçmenizi istemiyor. Savaşların tanrısı sizin bayrağınızın önünde yürüyecek ve kendi oğlunun da düşmanları olan sizin düşmanlarınızı dağıtacaktır." Justinian, tam zamanında yetişen bir gaipten habere inanabilmişti. Danışmanlarının ussallığı sessizliğe dönüşmüştü. Bununla birlikte, Vandal krallığının sınırında Hilderic'in ya da Athanasius'un dürtüklediği başkaldırı, onlara biraz umut verdi. Afrikalı Prudentius, Constantinople sarayını, sayal niyetlerinden gizlice haberli kılmıştı ve kendisine gönderilen birkaç birlik, Trablus eyaletini Romalıların egemenliği altına almaya yetmişti. Sardinya'da bulunan yiğit barbar komutan Godas, gasbediciye hizmet etmeyeceğini bildirdikten sonra, yükümlü bulunduğu vergiyi ödemeyi durdurdu ve kendisini verimli toprakları bulunan bu adada görmeye gelen Justinian'ın özel temsilcisiyle, krallık arına ve süslemeleriyle giyinik ve kalabalık koruyucu askerleriyle çevrili halde kabul ederek görüştü. Ayrışmalar ve güvensizlik Vandalların gücünü azaltıyordu. Halbuki beri yandan, kahraman olarak tanınan Belisarius'un gözüpekliği, tüm uluslarca tanındı ve imparatorluk ordularının canlandırıcısı oldu.

BELISARIUS'UN KARAKTERİ

Yeni Roma'nın Scipio'su Trakya'da dünyaya gelmiş, anlaşıldığına göre, köylüler arasında büyümüştü.[5] Ünlü bir soy, öz-

5. Procopius, *Vandal.*, 1, I, b. 11; Aleman., *Not. ad. Anecdot.*, s. 5). Bir İtalyan,

gür bir eğitim, yine özgürlükten doğan bir ilerleme yarışması iki Scipio'nun erdemlerinde geliştirici rol oynamışlardı. Bütün bu elverişlilikler Belisarius için söz konusu değildi. Ağzı kalabalık sekreterinin suskunluğu, gençliğinde hiçbir övgüye değer duruma ulaşmadığını tanıtlamaktadır. Justinian'ın muhafızları arasında, değerli ve kahraman haliyle hizmet etmişti ve efendisi tahta çıkınca, bu kişisel koruma görevinden bir askerî birlik komutanlığına yükseltilmiştir. Bir görev arkadaşıyla Persarmenia'da güçlü bir akına katıldıktan ve onunla başarılarını paylaştıktan sonra düşmanın ilerlemesini durdurdu, önemli Dara üssüne geldi, kendisine bağlı yoldaşı ve utkularının özenli tarihçisi Procopius'u orada hizmetine aldı.[6]

PERS SAVAŞI'NDAKİ HİZMETLERİ

Pers Mirrane'leri, iyi talim görmüş kırk bin kişinin başında Dara istihkâmlarını söküp atmaya gelmiş yurttaşlarına gücünü ve saatini saptayarak kendisine bir banyo hazırlamalarını istemişti. Küstah bir tavırla, utkunun yorgunluğundan sonra serinlemek istediğini söylüyordu. Kendine göre bir hasım bulmuştu. Rütbesi Doğu kuvvetleri komutanıydı ve generaldi. Savaş sanatında kendisinden üstün olabilirdi ama asker sayısı ve niteliği bakımlarından aşağı durumdaydı. Bu askerler de disiplinleri yetersiz ve az önce aldıkları yenilgilerle moralleri bozulmuş yirmi beş bin kadar Romalı ve yabancı erlerdi. Dara ovası savaş hilelerine ve tuzaklarına hiçbir olanak sağlamadığından, Belisarius, önce dik, sonra da paralel hatlarla uzayan ve düşman kanatlarıyla gerisine hâkim süvari birliklerini korumak için birliklerinin cephesini geniş bir hendeğin arkasına yerleştirdi. Romalıların merkez

---

Belisarius'a sahip çıkmak isteyen Giphanius'un ve Velserus'un Cermen böbürlenmesini kolayca karıştırabilecektir. Hiçbir sivil ve kilise eyalet ve şehir listesinde bu Cermen ya da Trakya metropolüne rastlamadım.

6. Procopius doğrulukla ve geniş ayrıntılarla, Pers savaşında Belisarius'un yaptığı ilk iki çarpışmayı anlatıyor (*Persic.*, 1, I, b. 12-18).

saflarında sarsıntı olmaya başladığı sırada bu süvarilerin hızlı ve bilinçli akını, utkuyu kazandırdı. Pers sancağı yere düştü, ölümsüzler kaçışa geçtiler, piyadeler kalkanlarını attılar ve yenilenler savaş alanında sekiz bin ölü bıraktılar. Ertesi yıl, düşman çöl yönünden Suriye'ye girdi, Belisarius da, eyaletin yardımına koşmak için yirmi bin askerle hareket etti. Bilgili önlemleriyle Perslileri bütün yaz boyunca devinimsiz bıraktı. Çelişkileri sırasında onları yakından sıkıştırdı. Her gece, düşmanın bir gün önce ele geçirdiği yerdeki kampı geri alıyordu. Askerlerinin sabırsızlığını önleyebilseydi, hiç kan dökmeden utkuya ulaşabilecekti. Övündükleri bu değer, savaştan kısa süre sonra ortaya çıktı. Hıristiyan Arapların kalleşlikleri ya da alçaklıkları sağ kanadı tehlikeye soktu. Sekiz yüz savaşçıdan oluşan kıdemli Hunlar, saldıranların sayı çokluğu karşısında bitkin duruma düştüler. Isauria'lıların kaçış yolları kesildi. Roma piyadesi, solda dimdik ayakta kaldı. Atından inen Belisarius, umutsuzluğun verdiği yılmazlıkla başka yapacak şey kalmadığını askerlerine gösterdi. Fırat'a sırtlarını, düşmana yüzlerini döndürdüler. Bitişik halde duran kalkanlar üzerinde, sayısız, öldürücü oklar vurup kayıyordu. Pers süvarilerinin üst üste yaptıkları saldırılara mızraklarla geçilmez bir duvar oluşturdular. Çok uzun bir dayanmadan sonra, ordudan geri kalanlar, geceden ustalıkla yararlanarak kurtarıldı. Düzensizlik ve yüz karası içerisinde geri çekilen Pers generali böylesine yararsız bir başarı için ordusunun uğradığı bunca yitik karşısında bir bulunç hesaplaşması yapmış olmalıdır. Barışın yakınlaşması Belisarius'u Doğu sınırı korumacılığından kurtardı ve Constantinople'da baş gösteren ayaklanma onu tam olarak imparatorun güvendiği komutan haline getirdi. Afrika savaşı genel toplantılara ve konsey görüşmelerine konu olunca, Roma generallerinden her biri bu savaşı yönetmek için ondan korkuyorlardı. Sonunda Justinian bunun için en uygun olanını bildirince Belisarius'un seçilmiş olmasını hep birlikte alkışlamakla birlikte ona gıpta da ettiler. Bizans sarayının töreleri, zaman zaman imparatoriçe Theodora'nın güvenini ya da hıncını üzerine çeken güzel ve ihti-

yatlı Antonina'nın kahramana gizlice yardım etmiş olmasından kuşkulanılmasına neden olmuştur. Antonina iğrenç bir soydan geliyordu. Ailesinde araba sürücüleri vardı ve cinsel isteklerini dizginleyememesi çok utanç verici söylentilere yol açmıştı. Bütün bunlara karşın, ünlü kocası üzerinde uzun zaman kesin egemenliğini sürdürmüştü. Evlilik bağlılığındaki doğruluğu küçük düşürücü davranışlarda bulunmuşlarsa da, eşi Belisarius'a, tüm seferlerindeki tehlikelerde ve bütün yorgunluklarında onunla birlikte olarak yardım etmiştir.[7]

AFRİKA SAVAŞI'NIN HAZIRLIKLARI (533)

Roma, Kartaca'ya karşı son kez olarak savaşacaktı ve Afrika savaşının hazırlıkları bu büyük çekişmenin önemine uygun olmayan biçimde değildi. O zamanın tehlikeli töresine göre, Belisarius'un koruyucuları, komutanlarına özel bağlılık yemini ediyorlardı. Bunlar, ordunun en değerli askerleriydi. Hepsi, güçleri, vücut yapıları, atlarının ve zırh takımlarının güzelliği göz önünde tutularak seçilmişlerdi. Savaşa hazırlık talimlerinde titizce yetiştirilmeleri onları gözüpek kılıyor, birliklerinin ünü, tutku ve kazanç üzerine kişisel görüşleri değerlerini belirlemiş oluyordu. Heruli'ler arasından en yiğit dört yüzü, çabasıyla ünlü Pharas'ın sancağı altında yürüyorlardı. Onların baskı altına alınamaz değerlilikleri Yunanlıların ve Suriyelilerin kölece söz dinler olmalarından daha çok hoşa gidiyordu. Massagetae'li ya da Hunlardan oluşturulan altı yüz kişilik takviye birliğini deniz seferine razı edebilmek için birtakım hile ve düzen yollarına başvuruldu. Beş bin süvari ve on bin piyade, Afrika seferine çıkmak üzere Constantinople'da gemilerine bindirildi. Ancak, Trakya'dan ve Isauria'dan toplanmış piyade erlerinin çoğunluğu, hizmeti daha genel ve daha değerli olan süvariden aşağı tutuluyordu ve Roma

7. Antonina'nın yaşam öyküsüne ve karakterine bakınız (*Anecdotes*, c. 1 ve Alemannus'un notları., s. 3).

orduları başlıca güvenliğini İskit oklarına bırakıyordu. Asker adını söylemeyip güç bela hazırlanan savaşçılar diyen ve Homeros'un[8] küçültücü anlamda kullandığı okçu sözcüğünü dillerine dolayan kötü niyetlileri eleştirilerini Procopius şöyle yanıtlamaktadır: "Truva savaş alanında belki şu çıplak delikanlılar görülüyordu, şu yalınayak, bir mezarın ya da bir arkadaşın kalkanı ardına saklanmış, yayı göğsüne doğru çekerek geren[9] ve zayıf eliyle öldürücü okları atan genç adamlardı bunlar. Bizim okçularımız ne çok gözüpeklikle yönettikleri atlara binen, başlarını ve omuzlarını koruyan zırhlı başlık ve kalkanları olan, bacaklarını örten zırhlı giysileri ve zincirli halkalardan beden örtüleriyle donatılan savaşçılardır. Sağ yanlarında bir sadak, sol yanlarındaysa bir kılıç taşıyorlar. Düşmana yaklaştıkları zaman kısa ve uzun mızrakları kullanmasını biliyorlar. Yararlandıkları oklar güçlü ve ağırdır. Acil hallerde ya da geri çekilme durumlarında her yöne doğru yayları atabiliyorlar, önden vuruyorlar, arkalarından ve yandan vuruyorlar, yayın ipini göğüslerine doğru değil, sağ kulaklarına doğru çekiyorlar. Bunların oklarındaki hıza ve etkinliğe dayanabilecek bir zırh kolay kolay bulunmaz." İçerisinde yirmi bin mürettebatı bulunan gemiler Mısır'dan, Sicilya'dan ve İyonya'dan gelerek Constantinople'da toplandılar. Bu gemilerin en küçüğü otuz tonluk, en büyüğü ise beş yüz tonluktu. Hepsinin ortalaması yüz tonluk olan[10] bu gemilerle otuz bin asker ve ge-

8. Bkz. Procopius'un önsözü. Okçularla alay edenler Diomede'nin ayıplarını dile getirebilirler (*Iliad*, V, 385 vd.) ve "permittere vulnera ventis" diyen Lucian'ı (VIII, 384). Herhalde Romalılar, Parthia'ların oklarını alaya alamıyorlardı. Truva kuşatmasında Pandarus, Paris ve Teucer, kendilerini kadınların ve çocukların zayıflığında gören o kendini beğenmiş savaşçıları okla deldiler.

9. Iliad, s. 123. Bu tablo ne kadar ince, haklı ve güzel! Okçunun duruşunu görüyorum, yayın sesi kulaklarıma çalınıyor sanki!

10. Procopius, en büyük gemilerin boyutlarını elli bin *medimni* ya da üç bin ton (*medimni*, yüz altmış Roma libresi ya da yüz yirmi libre ağırlığında) olarak saptamış gibidir. Ben, bu yazarın, medimni'nin altıda bir bölümü olan yasal ve halk arasında geçerli modius'u kastettiğini düşünmekle daha akılcı bir yorumu benimsedim (Hooper, *Ancient Measures*, s. 152, vd.). Bir karşı ve çok garip bir yanılgı da Dinarchus'un bir dua söylevinde yapılmış (contra Demosthenem, [içinde] Reiske, *Orator. Graec.*, c. IV

mici, beş bin at, silahlar, savaş araç ve gereçleri ve yaklaşık üç ay sürecek yolculuk için gerekli su ve yiyecek maddeleri taşınacaktı. Uzun süreden beri ilk yüzyıllarındaki binlerce kürek vuruşlarıyla Akdeniz'de izler bırakan görkemli kadırgalar görünmüyordu. Düşman oklarına karşı korunmalı doksan iki hafif çektiri, Constantinople'lu iki bin babayiğit balıkçısıyla sefere çıkıyor ve Justinian'ın filosunu koruyordu. Tarihin adlarını verdiği yirmi iki generalin çoğu, sonradan Afrika ve İtalya savaşlarında da kendilerini göstermişlerdi. Denizde ve karada, imparatorunki denli salt güçle başkomutanlık yalnız Belisarius'a verilmişti. Deniz ve kara hizmetlerindeki bilgiler yeni zamanlarda uygulanmaktadır.

FİLONUN YOLA ÇIKIŞI (HAZİRAN 533)

Bu altı yüz gemi, Justinian'ın yedinci saltanat yılında ve hemen hemen gün dönümünde, saray bahçelerinin önünde savaş düzeninde sıralandılar. Başpiskopos dua etti, imparator son buyruklarını verdi; Belisarius'un borusu hareketi bildirdi ve herkes, umutlarına ya da isteklerine göre, mutsuzlukları ya da başarıları anlatan tabirleri kaygıyla dile getirdi. Filo, önce Perinthus ya da Heraclea'ya uğradı. Komutan, burada beş gün bekledikten sonra hükümdarca armağan olarak gönderilen Trakya atlarını teslim aldı. Sonra, Propontis'e (Marmara) açıldı, Hellespont (Çanakkale) Boğazı'nı geçmeye çalışırken, karşıdan gelen bir rüzgâr filoyu dört gün süreyle eski Abydus'ta beklemek zorunda bıraktı. Burada Belisarius, çok dikkate değer sert ve keskin örnek oluşturan bir disiplin gösterisinde bulundu. Şarap içmiş iki Hun askeri, arkadaşlarından birini öldürmüşlerdi. Bütün ordu, aynı anda onları darağacında asılmış halde görebildi. Onurlarının kırıldığını duyum sayan soydaşları, imparatorluğun kölelik yasalarını kınadılar, İskitlerin öfkeden ve istemeden olmuş eylemlerin hafif

---

, s. II, s. 34): Gemilerin sayısını beş yüzden elliye indirmek Yunanca mines ya da libre olarak çevirmek suretiyle üstat Cousin tüm imparatorluk filosuna beş yüz ton ağırlk biçmektedir. Acaba hiç aklını kullanmadı mı?

bir tazminatla yaptırıma uğratılmak gibi ayrıcalıklı işlemlerle yönetildiğini ileri sürdüler. Sızlanmaları, görünüşe göre doğruydu. Romalılar, düzensizliğe karşı aşırı tepki göstermiyorlar ve cezalandırmayı sevmiyorlardı. Belisarius'un gücü ve sözleri, doğmak üzere bulunan başkaldırıyı yatıştırdı: Toplanmış olan birliklerine adaletin zorunluluğunu, disiplinin önemini, dinin ve erdemin ödülünü, işlenen öldürme olayının kötülüğünü anlattı ve suçluların sarhoş olmaları, bağışlanmaları şöyle dursun, suçlarını daha da artırdığını sözlerine ekledi.[11] Yunanların Truva kuşatmasından sonra dört günde aldıkları[12] Hellespont ile Peloponnesus arasındaki denizi Romalıların filosu, yelkenlerindeki kızarmayla günün doğuşunu anlayan ve büyük direğin tepesindeki fenerlerle geceleyin de yol alan baştaki kılavuz gemisini izleyerek geçti. Malea burnunu ve Taenarium'u arkada bırakıp adaların arasında kalınca, kaptanlara, gemilerin arasındaki uzaklıkları bozmamaları için uyarıda bulunuldu. Rüzgâr biraz sert olsa da elverişli sayılırdı. Böylece amaca ulaşıldı, birlikler Messenia Boğazı'nda Methone'ye esenlikle çıkarıldılar, burada bir süre dinlendiler. Oraya dek geçen yolculukta, güçlülük (iktidar) biçimine bürünmüş açgözlülüğün, askerlerin yaşamlarıyla oyuncak gibi oynadığının farkına vardılar. Romalıların ekmekleri ya da bisküvileri, her zaman olduğu gibi iki kez fırında pişiyordu ve birlikler, bu pişirimin firesi olarak dörtte bir azalmaya seve seve razı oluyorlardı. Kapadokyalı John, bu utanç verici çıkarı elde etmeyi ve odundan tasarruf sağlamayı istediğinden, unun, Constantinople hamamlarının ateşinde hafifçe pişirilmesini emretmişti. Çuvallar açılınca, orduya, küflenmeye yüz tutmuş yumuşak kırıntılar

11. Okuduklarım arasında, sarhoşken suç işleyenleri iki kat cezaya çarptıran bir yasa koyucu gördüm. Ancak bunun ahlaki yasa olmaktan çok siyasal bir yasa için olması daha uygun gibi görünüyor.

12. Yunanlar aynı yolculuğu üç günde yapmışlardı çünkü ilk akşam Tenedos Adası dolaylarında demir atmışlardı. Lesbos'a ikinci gün vardılar. Üçüncü gün Eubaea burnuna, dördüncü gün de Argos'a geldiler (Homeros, *Odyss.*, s. 130-183; Wood, *Essay on Homer.*, s. 40-46). Hellespont'tan kalkan bir korsan Sparta limanına üç günde varmıştı (Xenophon, *Hellen.*, 1, II c.1).

dağıtıldı. Bu denli, esenliğe dokunan bir yiyecek maddesi, iklim koşulları ve mevsimin de etkisiyle, kısa sürede bir salgın hastalığa neden oldu ve bu yüzden beş yüz asker öldü. Belisarius, Methone'den sağladığı taze ekmekle hastaların iyileştirilmesini başardı ve prefect'e kızgınlığını açıkça belli etti. Bu sızlanmalardan üzülen imparator, generali beğeni ve övgüyle takdir ettiyse de öbürünü cezalandırmadı. Kaptanlar, Methone limanından, Peloponnesus'un batı kıyısı boyunca Zacynthus ya da Zant Adası'na uzandılar. İyonya Denizi'nde yapacakları yüz fersahlık arayı aşmaya henüz başlamamışlardı ki yolculuğun bu bölümü onlar için zor olacağa benziyordu. Hava yatıştı, bu geçiş on altı gün sürdü. Her şeyi düşünen Antonina, cam şişeler içinde su depolamamış ve bunları da gemide güneş ışınlarının giremeyeceği bir köşeye yerleştirmemiş olsaydı Belisarius bile susuzluk korkusu geçirecekti. Birlikler, sonunda, Sicilya'nın güney kıyısındaki Caucana'da[13] konuksever bir kente kavuştular. Adayı Theodoric'in kızı ve torunu adına yöneten Got subayları, Justinian'ın askerlerini dostları ve bağlaşıkları gibi kabul etmeleri konusunda kendilerine verilmiş olan sakınmasız buyruklara uydular. Bol bol yiyecek ve benzeri gereç verdiler; süvarilerin eksiklerini tamamladılar.[14] Syracuse'ye gönderilmiş olan Procopius, Vandalların niyetiyle ilgili olarak ayrıntılı ve gerçek bilgileri vermekte gecikmedi. Bu bilgiler, Belisarius'un hareketini hızlandırmasına yaradı, rüzgârlar da onun sabırsızlığına yardımcı oldu. Sicilya artık görünemez olarak geride kaldı, Malta adasının önünden geçildi, Afrika kıyıları göründü, buraları kuzeydoğu rüzgârıyla ilerleyerek, Kartaca'nın güneyinde ve bu kentin beş gün uzağındaki Caput Vada burnunda demir atıldı.[15]

---

13. Camarina'ya yakın olan Caucana, Syracuse'den elli mil uzaktadır (Üç yüz elli ya da dört yüz stadia) (Cluver., *Sicilia Antiqua*, s. 191).

14. Procopius, 1, I, b. 3. "Tibi tollit hinnitum apta quadrigis equa." Sicilya'nın bir bölümü olan Grosphus otlakları söz konusudur (Horat., *Carm*., II, 16). "Acragas… magnainimum quondam generator equorum." (Vergilius, *Aeneid*., III, 704). Pindar'ın, zaferlerini tarihe geçirttiği Thero'nun atları bu ülkede doğmuştu.

15. Procopius'un Caput Vada dediği yerde Justinian sonradan bir kent kurdu (de Edific.,

BELISARIUS, AFRİKA KIYISINA ASKER ÇIKARIYOR (EYLÜL)

Gelimer, düşmanın yaklaştığını öğrenseydi, kendisinin ve krallığının savunma önlemlerini almak için Sardinya'nın fethi işini ertelerdi. Afrika'da kalan kuvvetlerine beş bin asker ve yirmi kadırgalık bir birlik eklenecekti ve Genseric ailesinden biri olan bu kimse, ağırlıklarıyla savaşamayacak bu deniz seferini bozabilecekti. Hafif çektirilerin ise kaçmaktan başka yapacak bir şeyleri yoktu. Yol boyunca korkularını belli etmekten çekinmeyen askerlerini gördüğü zaman gizli bir teröre kapıldı. Bunlar bir kez karaya ayak basınca onurlarına egemen olacaklarını umuyorlardı. Ama denizde bir saldırıya uğrayacak olurlarsa, bir yandan rüzgârlar, öbür yandan da barbar gemileriyle savaşacak gözüpeklikleri yoktu.[16] Onların bu duygu ve düşüncelerinden böylece haber alan komutan, Afrika'ya inişlerinde ilk fırsatı yakaladı, filoyu ve orduyu Kartaca limanına göndermek üzere tasarlanan projeyi, ussal biçimde reddetti. Askerlerin, atların ve savaş araç ve gereçlerinin yüklenerek Constantinople'dan yola çıkıldığı günden beri üç ay geçmişti. Yarım ay biçiminde dizilen gemilerin her birinde beşer adam bırakıldı. Ordu, eski yönteme göre çevresi çukurla ve toprak tabya ile korunan bir kampa alındı. Bulunan içecek su kaynağı boş inançları doyuran bir güvenlilik yarattı. Askerler, dolaylardaki bahçelerden kimilerini yağmaladılar. Belisarius, suçluları cezalandırdıktan sonra, askerlerine haklılık, ılımlılık ve kendi kendini denetim ilkeleri üzerine öğütlerde bulunmak için bu olaydan yararlandı: "Afrika'ya boyun eğdirme görevini yüklendiğim zaman," diye onlara seslendi, "askerlerimin sayısına ve kahramanlığına güvendiğim gibi, şimdi üzerinde bulunduğumuz topraklardaki insanların dostça davranışlarına ve Vandallara karşı besledikleri sonsuz hınçlarına da güvendim.

1, VI. b. 6). Bu, Strabo'nun Ammon, Ptolemy'nin Brachodes, zamanımızda da Capaudia dedikleri, uzun bir şerit halinde denize uzanan bir burundur (Shaw, *Travels*, s. 111).

16. Marcus Antonius'un bir yüzbaşısı, deniz için aynı, ancak daha erkekçe bir tutumla gösterilen nefrete tanık olmuştu (Plutarch, *Antonina*, s. 1730, [ed.] Hen. Steph.).

Çok az bir para karşılığında elde edebileceğimiz şeyleri yağma yoluyla söküp almayı sürdürürseniz, hiç başka düşmana gerek kalmadan, yalnız siz beni başarıdan yoksun bırakabilirsiniz. Bu tür şiddet olayları, birbirine yatışmaz düşmanlık duyan Vandallarla bu halkı anlaşmaya itecek ve ülkelerini almaya geldiğimiz bu topraklarda bize karşı haklı ve kutsal bir birlik oluşturulacaktır." Ordu, kısa sürede disiplinin değerini ve gücünü anladı ve güçlenen yeni disiplin bu özendirici esinlemeleri daha da etkinleştirdi. Yöre halkı, evlerini bırakıp gitmek ve buğdaylarını gizlemek şöyle dursun, Romalıların alışverişinde onlara çok yardımcı oldular. Eyaletin sivil görevlileri makamlarında bırakılarak hizmetlerini Doğu imparatoru adına sürdürdüler. Vicdan ya da çıkar etkenleriyle davranan kilise, Katolik bir hükümdarın yolunda tüm gücünü ortaya koydu. Ordugâha bir gün uzaklıktaki küçük Sullecte kenti kapılarını açtı[17] ve Justinian egemenliğine ilk olarak o geçti: Daha büyük çapta olan Leptis ve Adrumetum bu örneği izlediler ve Belisarius, Kartaca'dan elli mil uzakta kurulu, Vandal krallarının sarayı Grasse'ye dek hiç karşı koymaya rastlamadan ilerledi. Romalılar, yolda rastladıkları serin korulukların, berrak suların ve lezzetli meyvelerin tatlılıklarına kendilerini kaptırdılar. Procopius bu bahçeleri, doğuda ve batıda gördüklerinin tümüne yeğ tuttuğunu söylemektedir. Ancak o da uzun bir yolculuktan geliyordu ve böyle koşullar altında verilen değer hükümleri üzerinde düşünmek gerektiği bilinen bir gerçek önlemidir. Üç kuşak boyunca, refah ve iklim sıcaklığı Vandalları da yumuşatmıştı ve bunlar yavaş yavaş en çok tatlılıklar peşinde koşan insanlar haline gelmişlerdi. Serinlikten ve dinlenmeden eğlence evlerinde ve Pers dilinden gelen cennet[18] sözcüğüyle

17. Sullecte, belki, bugün bile Londra Kulesi denli büyük olarak duran Turri Hannibalis'tir. Sezar'ın savaşı (Hirtius, *de Bell. Africano*, Guichardt'ın analiziyle) ve aynı ülkede Shaw'un gezileri (s. 105-113), Belisarius'un Leptis ya da Adrumetum vb. yürüyüşüne ışık tutmaktadır.

18. İsfahan'daki kral bahçesine bakılarak Pers'in cenneti üzerine bir düşünceye varılabilir (Olearius, *Voyage*, s. 774). Başka örnekleri için Yunan romanlarında da bakınız (Longus, *Pastoral.*, 1, IV, s. 99-101; Achilles Tatius, 1, I, s. 22, 23).

anlatılabilecek bahçelerinden yararlanıyorlardı. Bu barbarlar, banyodan çıkınca, yerden ve denizden elde edilen tüm en güzel yemeklerin bol bol konulduğu masaya oturuyorlar, Medlerinki gibi altın işlemeli bol ipek giysilerini kuşanıyorlardı. Aşk ve av, yaşamlarının uğraşlarıydı. Pandomimalar, araba yarışları, müzik ve tiyatro dansları, boş zamanlarında onları eğlendiriyordu.

VANDALLARI İLK VE TEK SAVAŞTA BOZGUNA UĞRATIYOR

On ya da on iki gün yürüyüş boyunca dikkatini, her an üzerlerine baskın yapması olası düşman pusularının olup olmadığı noktasında topladı. Uyanık bir subay olan Ermeni John (John the Armenian), üç yüz atlıyla öncülük yapıyordu. Altı yüz Massagetae'li, belirli bir arayla sol yönü kolluyordu. Filo, kıyıyı izleyerek ilerliyor, günde yaklaşık On iki mil yürüyen orduyu, çok seyrek olarak gözden yitiriyordu. Akşam olunca Belisarius, berkitilmiş ordugâhlarda ya da dostlukla elde ettiği kentlerde geceliyordu. Romalılar Kartaca'ya yaklaşınca Gelimer kaygı ve dehşet içerisine düştü. Kardeşi ve deneyimli askerleri Sardinya'nın fethinden dönüp gelinceye dek savaşı uzatma gibi ussal bir karara vardı. Afrika'nın müstahkem yerlerini yok ederek kendisine, yalnız Kartaca dolaylarında savaş olasılığı bırakan atalarının öngörüsüzlüğüne acınıyordu. Afrika'yı boyunduruk altına almış olan elli bin Vandal, Belisarius'un gelişine değin, çocuklar ve kadınlar dışında, yüz altmış bin savaşçı çıkaracak ölçüde çoğalmışlardı. Bunca yiğit savaşçı, Roma generalinin zayıf birliğini, karaya çıkışında ezebilirdi. Ne var ki tutuklu kraldan yana olanlar, Belisarius'un ilerlemesine karşı çıkmaktan çok onu çağırma eğiliminde gibiydiler. Bu kendini beğenmiş barbarların çoğu, gasbediciye karşı duydukları nefretlerinin daha onurlu bir bahane olarak savaştan iğrendiklerini saklıyorlardı. Gelimer'in erkesi ve söz vermeleriyle büyük bir ordu kuruldu. Oldukça yararlı bir savaş

tasarısı hazırlandı. Kardeşi Ammatas'a buyruk göndererek, tüm Kartaca güçlerini toplamasını ve kentin on mil berisinde Romalıların öncülerine saldırmasını istedi. İki bin süvariye komuta eden yeğeni Gibamund, sol kanada yüklenecek, kral da, gizlice devinime geçirdiği kuvvetlerinin başında düşmanın gerisini saracak, filonun da göremeyeceği biçimde Romalıları, her türlü yardım almaktan yoksun bırakacaktı. Ancak Ammatas'ın ataklığı, hem kendisinin, hem de yurdunun kötü sonucuna yol açtı. Vaktinden önce davranınca, ağır devinen birliklerini geride bıraktı, kendi eliyle, en yiğit düşman askerlerinden on ikisini öldürdükten sonra ölümcül bir yara aldı. Askerleri Kartaca'ya doğru kaçtı. Yol, on mil boyunca cesetlerle kaplanmıştı. Üç yüz Romalı askerin bunca insanı öldürmüş olmasını anlamak güç bir şeydi. Altı yüz Massagetae'li, kısa bir çarpışmadan sonra Gelimer'in yeğenince komuta edilen ve onlardan üç kez daha büyüklükteki kuvvetleri bozguna uğrattılar. İskitler ailesinden gelen şanlı bir töreye uygun olarak ilk oku düşmana kendisinin atması için atını en önden süren şeflerinden örnek ve güç alıyorlardı. Uğradığı felaketten habersiz olan Gelimer sıralanan tepelerin kıvrılan eteklerinde şaşkın bir halde, Roma ordusu olduğunu anlamadan onları geçti ve ihtiyatsız Ammatas'ın can verdiği yere geldi. Kardeşinin ve Kartaca'nın alınyazısına ağladı. Umutsuzluğun verdiği gözüpeklikle süvari birliklerini harekete geçirdi, belki de, ölülere acıyıp dua etmekle vakit yitirmeseydi utkuyu da kazanabileceği bir savaşa girişti. Bunları düşünürken Belisarius'un boru sesleri kulaklarına çarptı. Roma komutanı, Antonina'yı ve piyadelerini ordugahta bırakarak, muhafızlarının ve süvarilerden geri kalanların başında ilerleyerek, kaçmaya kalkan birliklerini toparladı ve utkuyu kazandı. Bu düzensiz savaş, yeteneklerini göstermesine olanak vermemişti. Ne var ki, kahramanlar önünden kaçan kral ve o zamana dek yalnız Moor'lara saldırmış olan Vandallar, Romalıların silahlarına ve disiplinine dayanamadılar. Gelimer, kaçarken Numidia çöllerine yöneldi. Hiç değilse, hapiste tuttuğu eski kral Hilderic ile yandaşlarının öldürülmesi için ver-

diği gizli buyruklara uyulduğunu öğrenmekle avunmuş oldu. Bu öfke eylemi, düşmanların işine yaradı. Yasal bir hükümdarın ölümü halkta acıma duygusu uyandırdı. Yaşasaydı Romalıların utkuları gölgelenecekti. Justinian'ın temsilcisi olan Belisarius'un erdemine hiçbir biçimde leke sürülmeksizin, işlenmiş olan bir kıya (cinayet) Romalıların fethini de sağlamlaştırmış oldu.

KARTACA'NIN ELE GEÇİRİLMESİ (15 EYLÜL 533)

Ortalık durulunca, Roma ordusunun birlikleri, karşılıklı olarak birbirlerine, yitiklerini bildirdiler. Belisarius, Kartaca'ya olan onuncu mili gösteren *decimus* yazılı savaş alanında ordugâhını kurdu. Düşmanın aldatmacalarını da düşünerek, savaş düzeninde ordusunu yürüyüşe geçirdi; akşamüzeri, Kartaca kapılarının önünde durdu. Gece vakti kent içinde askerlerin başıbozuk olarak kalmamaları, özellikle birtakım tuzaklara düşmemeleri için birliklerine, durdukları bu yerde dinlenme buyruğu verdi. Soğukkanlılıkla ve de gözüpeklikle aldığı bu karardan sonra, kentten gelen haberlerden her şeyin düzen içerisinde bulunduğunu ve hiçbir tehlikenin söz konusu olmadığını anladı. Sayısız fenerler, halkın sevincini gösteriyordu. Limanın girişini kesen zincir çözülüp alınmıştı. Kale kapıları açıldı, halk, minnet haykırışlarıyla kurtarıcılarını selamladı ve içeri çağırdı. Vandalların yenilgisi ve Afrika'nın özgürlüğü açıklandı. Kiliseler, ertesi günü anılacak Aziz Cyprian Bayramı için bu şehidin onuruna süslenerek aydınlatılmıştı. Üç yüz yıldan beri süren boş inanç geleneği onu yerel bir tanrı katına yükseltmiş bulunuyordu. Saltanatlarının sona erdiğini anlayan Arian'cılar, kiliseyi Katoliklere bıraktılar. Kutsal gözdelerini din yabancılarının elinden kurtarmış olmalarına sevinen Katolikler, dinsel törenlerini başlattılar, Athanasius'un ve Justinian'ın simgesini yüksek sesle ve serbestçe sergilediler. Bir saat, korkunç bir saat, her iki yanın durumunu saltık olarak değiştirmişti. Çok kısa bir süre önce fatihlerin tüm

kaprislerine kendilerini teslim eden Vandallar, kilisenin kutsal bölümlerinde sığınak arıyorlardı. Korkuya kapılmış bir gardiyan, imparatorun uyrukları olan tüccarların hapsedildikleri sarayın bir mahzeninden ok atarak, içerdeki mahpusların korunması için yalvarıyordu. Ayrıca onlara, hapishane duvarının bir aralığından Roma filosunun geldiğini gösteriyordu. Gemiler, orduyla bağlantıları kesildikten sonra, Hermaean burnuna değin kıyı boyunca ihtiyatla ilerlediler ve Belisarius'un utkusu üzerine ilk haberleri orada aldılar. Verilen bilgilere göre davranan kaptanlar Kartaca'nın yaklaşık yirmi mil ilerisinde demirlemeye gidecekleri sırada usta denizciler kıyıda tehlike belirtileri ve fırtına işaretleri bulunduğunu söylediler. Kendilerine önerildiği halde oradaki liman zincirini zorlamaya girişmek istemediler. Ne var ki, üstlerinin buyruklarını dinlemeyen bir subay onları bıraktı, Mandracium limanına ve kentine saldırdı. Filo'nun geri kalanı Gulet'in dar ağzına ulaştı, başkentten yaklaşık beş mil uzaklıktaki geniş ve derin Tunus gölünde demir attı.[19] Gelince haber alan Belisarius, birliklerin büyük bölümünün karaya çıkarılması için hemen emir verdi. Zafer geçidinde bulunmalarını ve yenilenlerin gözünde Romalıların sayısının çok olarak görülmesini istiyordu. Onların Kartaca kıyılarından geçmelerine izin vermeden önce, kendi karakterine ve o günkü koşullara uygun bir söylev verdi. Silahlarının şanını kirletmemelerini, Vandalların kan dökücülüğüne karşı Romalıların kurtarıcı olduklarını, bu nedenle, bu ülkenin insanlarına Justinian'un sevgili uyrukları niteliğiyle bakmalarını anımsatarak askerleri buna özendirdi. Yenenler, yürüyüş düzeninde ve düşman görününce hemen savaşmaya hazır bir uyanıklık içerisinde kente girdiler. Komutanın kurduğu inzibat örgütüne bağlı askerler ordunun kent halkına karşı tutumu-

19. Deniz, toprak, ırmaklar, insanın çalışmalarıyla olduğu gibi, Kartaca'nın tüm dolayları değişikliğe uğramıştır. Bugün artık, üzerinde kentin kurulduğu kıstak görülmemektedir. Liman, kurutulmuş bir ovadır, göl ya da stagnum, altı ya da yedi *feet* derinliğinde bir dereyle kesilmiş bataklıktan başka bir şey değildir. Bkz. d'Anville (*Geographie Ancienne*, c. III, s. 82); Shaw (*Travels*, s. 77-84); Marmol (*Descriptions de l'Afrique*, c. II, s. 465) ve Thouanus (LVIII, 12, c. III, s. 334).

nu denetim altında bulunduruyorlardı. Fetih hakkının kötüye kullanılmasını hoş görebilen ve bunları cezalandırmaya gerek görmeyen bir çağda bir tek adamın ökesi (dehası) utkulu bir ordunun büyük istek ve heveslerini dizginleyebilmişti. Hiçbir tehdit ya da sızlanma sesi ve sözü duyulmadı. Kentin ticaret etkinliği hiç aksamadı. Afrika, efendisini ve devlet yönetimini değiştirmekte olduğu halde dükkânlar açıktı ve müşterilerle doluydu. Çok sayıda muhafız gerekli yerlere konularak askerler, kendilerine ayrılan evlere sessizce çekildiler. Belisarius, Genseric'in sarayını ele geçirdi ve tahtına oturdu. Barbarlardan elde edilen ganimeti toplattı ve dağıttı. Titreşip duran Vandalların canlarını bağışladı ve bir gece önce Mandracium semtinin uğradığı zararları gidermeye çalıştı. Kendi subaylarından ileri gelenlerine, yavaş yavaş bir kral şölenine dönüşen gece yemeği verdi.[20] Kralın adamları yenene saygıyla hizmet ettiler. Aklı başında insanların Belisarius için değerini belirtici övgülerine karısı kıskanç ve açgözlü dalkavuklar, evhamlı bir imparatorun kuşkularına neden olabilecek birtakım gizli anlamlı sözler ve davranışlarla onu rahatsız ediyorlardı. Halkın gözünü boyamak için gerekli olduğunda şüphe bulunmayan bu gösterişli etkinlikler bütün gün sürdü. Belisarius'un sağlam düşünce yeteneği, bir yenilgi olanağını -zafer sarhoşluğuna kapılmadan- hiçbir zaman gözünden uzak tutmuyordu. Roma İmparatorluğu'nun Afrika'da, yalnız silahlarının şansına ya da halkın sevgisine bağlı kalmasını istemiyordu. Kartaca kaleleri Vandallarca olduğu gibi korunmuştu. Ancak, onların doksan beş yıllık egemenliği sırasında ilgisizlikleri ve ileriyi düşünememeleri yüzünden bu istihkâmlar yıkıntıya dönüşmüştü. Belisarius, çok akıllıca davranarak, inanılmaz bir çabayla duvarları ve hendekleri onardı. Eli açıklığı işçileri gay-

20. Delphi kenti adına, Latince mi yoksa Yunanca mı olmasında bir sakınca bulunmayan Delphicum adında üç ayaklı bir masa kabul etmişti. Anlaşılması kolay bir benzetmeyle, Roma'da, Constantinople'da ya da Kartaca'da olsun, aynı ad, kral şölen sofraları için kullanılmıştır (Procopius, *Vandal*., 1, I, b. 21; Ducange, *Gloss. Graec.*, s. 277, Alexiad., s. 412).

rete getirdi. Askerler, gemiciler ve yurttaşlar bu yararlı çalışmaya seve seve katıldılar. Açık bir kentte kendini güvensizlik içerisinde görmüş olan Gelimer, ele geçirilemez bir kalenin yükseldiğini şaşkınlıkla ve umutsuzlukla gördü.

GELIMER'İN VE VANDALLARIN TAM OLARAK YENİLGİSİ (KASIM 533)

Başkentini yitiren bu mutsuz kral, son bozgunları üzerine bütün bütün yok olmaktan çok dağılmış bulunan ordusunun parçalarını toparlamaya ve yanına çağırdığı birtakım Moor birliklerin yağmalarına bel bağlıyordu. Kartaca'dan dört gün uzaklıktaki Bulla ordugâhında, su kemerinden yoksun olan bu kente kızdı, getirecekleri her Romalının kafası başına çok büyük para ödeyeceğine söz verdi. Afrikalı uyruklarının canlarını ve mallarını koruyacağına güvence verecekmiş gibi konuştu, Arian'cılar ve Hunlarla gizli haberleşmelerde bulundu. Bu çok acıklı durumda, Sardinya'yı fethetmiş olması acılarını çoğaltmaktan başka şeye yaramadı. Çünkü bu yararsız sefer ona, en yiğit beş bin askerinin yok olmasına mal olmuştu. Kardeşi Zano'nun, yiğitliğiyle ataları gibi Romalıları cezalandırdığından kuşku duymadığım belirten mektuplarını okurken utanç duyuyor ve acılar içinde boğuluyordu. "Çok yazık ki, kardeşim, diye Gelimer onu yanıtlıyordu. Tanrı, mutsuz ulusumuza yüz çevirdi. Siz Sardinya'yı fetheder-ken biz Afrika'yı yitirdik. Belisarius, bir avuç askerle görünür görünmez Vandallarda gözüpeklik ve dayanma gücü kalmadı. Yeğeniniz Gibamund ile kardeşiniz Ammatas, birliklerinin kalleşçe alçaklığı yüzünden yok oldular. Atlarımız, gemilerimiz, Kartaca ve tüm Afrika, düşmanının eline geçti. Böyle olduğu halde Vandallar, kadınlarının, çocuklarının, varlıklarının ve özgürlüklerinin hatırına aşağılık bir dinginliği yeğliyorlar. Bize ancak Bulla kırları ve de kendi değerimiz kalıyor. Sardinya'yı bırakınız, uçarcasına imdadımıza yetişiniz, imparatorluğumuzu yeniden kur-

maya ya da bizimle birlikte ölmeye geliniz." Zano, Vandalların ileri gelenlerine bu acıklı olayları anlattı, adanın yerlilerinin durumu öğrenmemeleri için dikkatli davrandı. Yüz yirmi kadırgaya bindirilen birlikler Cagliari limanından yola çıkarak üçüncü gün Moritanya sınırlarına vardılar. Gemiler burada demirledi. Hemen krallarının sancağı altına girmek üzere Bulla ordugâhına yollandılar. Bu kavuşma büyük bir hüzün sahnesinde meydana geldi. İki kardeş kucaklaştılar, gözyaşlarını tutamadılar ve sessizce ağladılar. Ne Sardinya fethinden ne de Afrika'da başa gelen felaketlerden söz edildi. Uğradıkları acıları bütün boyutlarıyla görüyorlardı ve eşleriyle çocuklarının ortada görünmeyişi ölüm ya da tutsaklık arasında paylaşıldıklarını tanıtlıyordu. Kralın isteği ve ricaları, Zano'nun oluşturduğu örnek, krallığı ve dini tehdit eden tehlike, sonunda Vandalları aymazlıktan uyandırdı ve hepsinin yüreğinde birlik duygusu yarattı. Ulusun tüm savaşçıları düşmana karşı harekete geçti. Tricameron'a varmadan önce sayıları o denli çoğaldı ki Kartaca'dan yirmi mil uzaktayken, belki de abartarak Romalıların küçük ordusundan sayıca on kez, büyük olduklarını söyleyerek avunuyorlardı. Şu var ki küçük dedikleri bu orduya Belisarius komuta ediyordu. Askerlerinin değerine güveni olmakla birlikte, barbarların baskınına uğrayabilirdi ve bu tutum, savaş sırasında doğru değildi. Romalılar ilk işaret üzerine silah başı yaptılar. Süvariler ilk sırayı oluşturuyordu. Belisarius, merkezde beş yüz muhafızının başında bulunuyordu. Biraz aralı olarak yer alan piyade birliği ikinci sırayı tutuyordu. Justinian'un usta temsilcisi, yardımlarını kim yenerse ona saklayan ayrı ve şüpheli Massaget'lileri gözlüyordu. Procopius'un aktardığı ve okuyucunun her iki komutanın sözlerindeki abartıyı kolayca yerli yerine koyabilecekleri söylevlerinde -ki durumlarında benzerlikler vardı- askerlerine zaferin önemini ve yaşamın değersizliğini anlatmak istemişlerdi.[21] Zano ile Sardinya fatihleri merkezde bulunuyorlardı. Vandalların hepsi aynı

21. Bu gibi tantanalı söylevler her zaman, içinde bulunulan koşulları, kimi zaman da aktörlerinkini yansıtır. Ben anlamını daraltım ve abartılı sözleri çıkarıp attım.

gözüpekliği gösterseydi, Genseric'in tahtı güçlenecekti. Mızraklarını fırlattıktan, oklarını attıktan sonra kılıçlarını çektiler ve Romalıları beklemeye başladılar. Roma süvarileri dereyi üç kez geçtiler ve üç kez de püskürtüldüler. Savaş, Zano'nun öldürücü bir vuruş almasına, Belisarius'un sancağının orada dalgalanmasına dek sonuç alınmadan sürdü. Gelimer, ordugâhına döndü, Hunlar, yeniklerin kovalanmasında Romalılarla birlikte oldular ve yenenler ölüleri soydular. Savaş alanında Belisarius'un elli, Vandalların da sekiz yüz askerinin öldüğü anlaşıldı. Bu denli az kanlı olan savaş, Afrika imparatorluğunu başka hükümdarların eline geçirmiş oldu ve Vandal ulusunu ortadan sildi. Akşamleyin Belisarius, piyadesini ordugâha saldırıya geçirdi ve Gelimer'in utanç verici kaçışıyla kısa bir süre önce söylediği yenilenler için ölümün bir mutluluk, yaşamın bir yük ve aşağılık olmasının ise en korkunç şey olduğuna ilişkin sözleri böylece tanıtlanmış oluyordu. Oradan ayrılışı gizli tutuldu. Ancak Vandallar, krallarının kendilerini yüzüstü bıraktığını anlayınca, canlarının kaygısına kapılarak hemen dağıldılar. İnsan gönlü için aziz ve kutsal olan her şeyi unutmuş gibiydiler. Romalılar, direnç görmeden yeniklerin ordugâhına girdiler. Gecenin karanlığı ve karmaşa, çok çirkin ve korkunç sahneleri örtüyordu. Romalıların önüne çıkan her Vandal askeri boğazlandı ya da kılıçtan geçirildi. Kadınları ve kızları av gibi yakalandı; zorbalıkla ve biriktirimle uzun bir gönenç ve barış döneminde toplanmış olan Vandal zenginlikleri yenenlerin aç gözlerini doyurmuş olmalıydı. Bu başıbozukluk ortasında, Belisarius'a en bağlı birlikler bile, etrafı kollama ve disipline uyma gereğini unuttular. Yağma ve çapuldan sarhoş olmuş bu savaşçılar, tek başına ya da küçük gruplar halinde, kimi değerli şeylerin saklanmış olabileceği yakın tarlaları, ormanları, kayalıkları ve mağaraları baştan başa arayıp taradılar. Ganimet yüklü olarak, arkadaşlarından ayrılıyor, kılavuzsuz olarak Kartaca yoluna yöneliyorlardı. Kaçan düşman geri dönmeyi göze alabilseydi az sayıdaki yeneni görebilecekti. Bu düzensizliğin utancını ve tehlikesini duyan Belisarius çok karabasanlı bir gece

geçirdi. Tanyeri ağarırken bir tepeye bayrağını dikti. Muhafızlarını ve kıdemli askerlerini çağırdı, yavaş yavaş söz dinlerliği ve disiplini yeniden kurdu. Silahlı olanları kahramanlaştırmak, disiplin altına girenleri de kurtarmak istiyordu. Vandallar, yalvararak kiliselere sığınmışlardı. Belisarius onları korudu ve silahsızlandırdı. Ne barış havasını bozsunlar, ne de halkın öfkesine kurban olmasınlar diye kendilerine özel bir yerleşme bölgesi ayrıldı. Gelimer'i kovalamak üzere hafif bir müfreze gönderildikten sonra, komutan, artık Aziz Augustin'in[22] mirasını saklamayan Hippo Regius'a dek, on günlük uzaklığa vardı. Vandal hükümdarının Moor'larini erişilemez ülkesinde bulunduğu haberi ve mevsim Belisarius'u yararsız bir kovalamayı sürdürmekten vazgeçirtti ve ordusunu Kartaca'da toplayarak kışı orada geçirmeye karar verdi. Belisarius, üç ayda Romalıların Afrika fethini tamamladıklarını imparatora bildirdi.

AFRİKA'NIN BELISARIUS TARAFINDAN FETHİ (534)

Belisarius'un söylediği gerçekti. Vandalların geri kalanı, karşı koymadan, silahını ve özgürlüğünü bırakmıştı. Kartaca dolayları tek yaklaşmada boyun eğdiler, Belisarius'un utkusunu belirten haberler, sırasıyla en uzak eyaletlerin de boyun eğmeleri için yeterli oldu. Trablus, en ince kendi isteğiyle ettiği bağlılık andını yeniledi. Sardinya ile Korsika, yiğit Zano'nun başını getiren bir subaya teslim oldular. Majorca, Minorca ve Yvica adaları Afrika

22. Afrika piskoposları, Aziz Augustin'in ölü vücudunu, Sardinya Adası'ndan sürüldüklerinde götürmüşlerdi (MS 500) ve inanıldığına göre, Lombardia Kralı Liutprand, bu mirasları MS 721'de Sardinya'dan Pavia'ya getirtmiştir. 1695'te, Pavia'lı Augustin keşişleri yıkıntılar içerisinde tuğladan bir mahzen içerisinde mermer bir mezar, bir gümüş çekmece, ipek bir kefen, kemikler, kan vb., ve kimi yazarlara inanılırsa, Gotik harfleriyle *Agostino* yazıtı buldular. Ne var ki sağduyu bu bulguyu benimsemedi. (Baronius, *Annal., A. D. 725*, No. 2-9; Tillemont, *Mem. Eccles.*, c. XIII, s. 944; Montfaucon, *Diarium Ital.*, s. 26-30; Muratori, *Antiq. Ital, Medii Aevi*, c. V, Dissert. LVIII, s. 9, Pavia piskoposu ve Papa XIII. Benedict'in kararnamesinden önce bu nesne üzerine bir kitap yazmıştı.

krallığına bağlı kalmaya razı oldular. Krallık kenti Caesarea bugünkü Cezayir kentiyle karıştırılmaktaysa da Kartaca'nın otuz gün batısında bulunmaktaydı. Moor'lar, kara yolunda yağma yapıyorlardı. Deniz yolu serbestti; Romalılar o sırada denize egemen bulunuyorlardı. Bir tribunus komutasındaki gemileri boğaza kadar götürerek Cebelitarık'ın karşısında Afrika kıyısındaki Septem ya da Ceuta'yı ele geçirdi.[23] Sonraları Justinian, Ceuta'yı güzelleştirdi ve tahkim etti. Görünüşe göre, imparatorluğunu Herculus sütunlarına dek yaymak gibi boş bir tutkuya kapılmıştı. Belisarius'un utkusunu bildirmek üzere gelen haberciler ona müjdeyi verdikleri sırada, Roma hukukunun Pandect'lerini yayımlamaya hazırlanıyordu. Kıskanç olduğu kadar sofu da olan bu hükümdar, Tanrı'nın lütfuna övgüsünü sundu, yeni bir san almaya hazırlanırken, istemeyerek, bunu komutanının başarısına borçlu olduğunu da dile getirdi.[24] Vandalların dinsel ve dünyasal zorba yönetimini hemen kaldırarak, vakit geçirmeksizin Katolik kilisesinin onurunu güçlendirdi. Bu kilise topluluğunun yargılama yetkisini, varlıklarını ve bağışıklıklarını yeniden kurdu. Arian'cıların resmî inancını kaldırdı. Donatistlerin meclisi yasaklandı.[25] İki yüz on yedi piskopostan oluşan Kartaca synod'u bu "kutsal dengiyle karşılaşma"ya alkış tuttu.[26] Böyle bir fırsatta, az sayıda Ortodoks kilise babasının çekip gittiği düşünülebilir.

---

23. Procopius, *de Edific.*, 1, VI, b. 7.Ceuta, Portekizlilerce yıkılmasından önce, Arapların en müreffeh saltanatları zamanında, çok sayıda zengin ailenin ve sarayların bulunduğu, gelişmiş bir tarımın ve zanaatların yaşandığı bir yerdi (Marmol., *l'Afrique*, 1, II, s. 236).

24. 16 Aralık 533'te yayımlanmış bulunan Digest ya da Pandects'lerin ikinci ve üçüncü girişine bakınız. Justinian'ın (daha doğrusu Belisarius) takma adı Vandalacus ve Africanus'tu. Gothicus adı, daha önceydi, Francicus ise yanlış ve büyük bir ulusa karşı tahkir ediciydi.

25. Orijinal eylemler için Baronius'a bakınız (A.D. 535, No. 21-54). İmparator, sapkınlara karşı gösterdiği acıma nedeniyle kendi kendini kutladı, "cum sufficiat eis vivere."

26. Dupin (*Geograph. Sacra Africana*, s. LIX, ve Optat. Mileo.) piskoposların azaltılmasına dikkati çekiyor ve buna acıyor. Kilisenin en mutlu döneminde altı yüz doksan piskoposluk olduğuna işaret etmiştir. Ne var ki diyosez oldukları sanılan küçükler, aynı zamanda, herhalde, var olmamışlardı.

Ne var ki eski konsillerin iki üç kat çok sayıdaki piskoposlarına oranla sayılarının az olması açıkça gerileme halinde olduklarını göstermektedir. Justinian, inanç savunucusu olarak görününce, Belisarius'un, Moor ülkesini ve Vandal ülkesini almadan önce, Afrika'nın imparatorluğa bağlı kesimini yeniden hale yola koyacağını umuyordu. Trablus'ta, Leptis'te, Cirta'da, Caesare'de, Sardinya'da ve gerekli görülecek başka yerlerde Afrika savunması için palatine'ler ve sınır birlikleriyle beş dükalık ya da komutanlık kurulması Belisarius'a bildirildi. Vandal krallığının bir praetorian prefect'i gerektireceği düşünülmüştü. Dört konsüler ve üç başkan (president), sivil yargılama güçleri altında yedi eyaleti yönettiler. Sekreterlerin, memurların ve yardımcıların sayısı titizlikle saptandı. Prefect'nin üç yüz doksan altı temsilcisinden her birinin seksen görevlisi bulunacağı bildirildi. Aylıkları belirlendi. Ne var ki bu saptama, kötüye kullanılması önlenmeksizin bunlara yetki vermiş oluyordu. İş sahiplerini ezmek isterlerse boş kalmazlardı. Roma Cumhuriyeti'nin özgürlük ve adaletini yeniden yaşatmak istermiş gibi davranan yeni yönetimde, adalet ve maliye işlerine ilişkin sorunlar, ölçüsüz olarak çoğaltılmıştı. Savaş sırasında bile Afrika'daki uyruklardan büyük vergiler almak isteyen imparator, üçüncü dereceye dek hısım ortaklığında bulunan, Vandallarca haksız olarak aileleri soyulmuş evleri ve toprakları bildirmelerine izin verdi. Çok geniş kapsamlı özel bir görev gereğince işleri yürüten Belisarius'un yola çıkışından sonra, Afrika'da, eskiden olduğu gibi, bir başkomutan kalmamıştı. Praetorian prefect'inin görevi bir askere verilmişti. Justinian, hep yaptığı gibi, başlıca yöneticinin kişiliğinde sivil ve askersel erkleri birleştirdi. İtalya'da olduğu gibi Afrika'da da imparatorun temsilcisine *Exarch* sanı verildi.[27]

27. Justinian'ın Afrika'yla ilgili olarak yayımladığı yasalar, onun yaşam öyküsünü yazan Alman tarafından aydınlatıldı. (*Cod*., 1, I, başlık 27, novel., 36, 37, 131, Vit. Justinian, s. 349-377).

GELIMER'İN ACIKLI HALİ VE TUTSAKLIĞI (534)

Afrika'nın fethi, Gelimer ölü ya da diri olarak Romalıların eline geçmedikçe sağlam bir utku niteliğini kazanamayacaktı. Alınyazısını önceden okuyan bu hükümdar, hazinesinin bir bölümünün İspanya'ya götürülmesini gizlice emretmişti; orada, Vizigot kralının sarayında güvenli bir sığınak bulacağını umuyordu. Ancak, bu tasarısı, kendi adamlarının kalleşliği ve düşmanın amansız kovalayışıyla onun denize açılmasını olanaksız kılan, Numidia'nın içerlerindeki erişilmez dağ olan Papua'ya[28] dek, az sayıda adamlarıyla birlikte bu mutsuz hükümdar sürüldü. Orada, nitelikleri, barbarların en bozuklarından Heruli'ler arasında çok az rastlanan doğru ve ılımlı Pharas tarafından çember içerisine alındı. Belisarius bu önemli işi bu subayın yeteneğine vermişti. Pharas, sonuçsuz kalan ve yüz askere mal olan atak bir davranışta bulunduktan sonra dağı ele geçiremeyince; kış boyunca kuşatmayı sürdürmeye, yoksunluğun ve açlığın Vandal kralının ruhu üzerindeki etkisini beklemeye karar verdi. Her türlü nimetlerden yararlanmaya, zenginlik ve görkemliliğin verdiği keyiflere alışmış bulunan bu hükümdar, Moor'larin ve daha mutlu koşulları tanımadığı için dayanma gücünde olan yoksulların durumuna düştü.[29] Moor'ların konutları, çamurdan ve dallardan yapılmış, içeriden dışarıya dumanın çıkamadığı, dışarıdan içeriyeyse ışığın sızamadığı bir çeşit inden başka şeyler değildi. Burada karıları, çocukları ve sürüleriyle, toprak üzerinde ya da koyun postunda üst üste yatıyorlardı. Giysileri, kirli ve pırtı pırtıydı. Ekmek ve şarap onlarca bilinmiyordu. Bu yabanıl hödükler, havanda ezilmiş ve külde yan pişmiş arpa ve yulafı kopara kopa-

28. D'Anville (c. III, s. 92 ve *Tabul. Imp. Rom. Occident*) Papua Dağını Hippo ve denizin yakınında gösteriyor. Ne var ki bu dediği yer, ne bu tarihçilerin söylediği ve bu uzun kovalamanın sürdüğü Hippone'nin öbür yanına ne de Procopius'un bu konuda belirttiği anlatıma uymuyor. (1, II, b. 4).

29. Shaw (*Travels*, s. 220) Bedoween (Bedevi?) Kabyle'lerin törelerini gerçeklikle betimliyor. Bu sonuncuların bir Moor halkının kalıntısı olduğu dillerinden anlaşılmaktadır. Ne var ki çok değişmişlerdir. Uygarlık, bu modern yabanıllar arasında ilerlemeler yapmıştır. Bol bol erzakları vardır, ekmeğe ortaklaşa sahiptirler.

ra yiyorlardı. Bunları zorunlu kılan neden ne olursa olsun, bu bir sürü alışılmamış yoksunluklar Gelimer'in sağlığını bozmada etken oldu. Geçmişteki büyüklüğünün anısı, koruyucularının saygısızlığı, kalleş Moor'larin konukseverlik haklarını kötüye kullanmalarından haklı olarak korkması, vücutça çektiği acıları daha da artırdı. Durumdan haberi olan Pharas, ona, insanlık ve dostluk duygularını içeren bir mektup yazdı: "Ben de sizin gibi, okumamış bir barbarım," dedi Heruli'lerin şefi. "Ancak size, bu mektubumda sağduyulu ve namuslu bir dille sesleneceğim. Neden boş bir inatta diretiyorsunuz? Niçin kendinizi ve kendinizle birlikte ailemizi ve ulusunuzu yok etmek istiyorsunuz? Sizi böyle davranışta bulunmaya zorlayan özgürlük aşkı, tutsaklık nefreti midir? Çok yazık! Azizim Gelimer, siz tutsakların en mutsuzu, aşağılık Moor ulusunun tutsağı değil misiniz? Constantinople'da yoksulluk ve kölelik içinde yaşamak bile Papua Dağı'nın tartışmalı hükümdarı olmaktan daha iyi değil midir? Justinian'ın uyruğu olmayı utanç verici olarak mı görüyorsunuz? Belisarius onun uyruğudur. Ben de soyluluk bakımından sizden aşağı değilim ve Roma imparatorunun buyruğunda olmaktan yüzüm kızarmıyor. Bu yüce gönüllü hükümdar size zengin taşınmazlar, senatoda üyelik ve patricius'luk saygınlığı sağlayacaktır. Onun düşünceleri bunlardır ve Belisarius'un sözüne güvenebilirsiniz. Tanrı bize ne denli acı çektirirse buna dayanmak erdemliliktir; buna karşı, önümüze çıkan kurtuluş umudunu geri çevirmek körlük ve şaşkınlıktan başka bir şey değildir." Vandal kralı ''Mektubunuzun esinlediği dostluğa ve ussal yola karşı duyarsız değilim," diye yanıtladı. "Ne var ki hıncını kazanmış olan yatışmak bilmez bir düşmanın tutsağı olma konusunda karara varamıyorum. Onu hiçbir zaman sözlerimle ya da davranışlarımla küçük düşürmedim. Oysa nereden olduğunu bilmediğim bir Belisarius'u üzerime gönderdi, o da beni tahttan devirerek içinde bulunduğum kötülükler uçurumuna yuvarladı. Justinian bir erkek adam, bir hükümdardır. Kendisi için de buna benzer bir ters yazgının meydana geleceğinden korkmaz mı? Daha fazla

bir şeyler diyemeyeceğim: Kader boğazımı tıkıyor; bana gönderiniz, bana bir lir gönderiniz, Azizim Pharas, bir lir, bir süngер ve bir parça da ekmek."[30] Pharas, gelen temsilciye bu üç istek üzerine sorduğu soruya, Afrika kralının uzun süreden beri ekmek yüzü görmediği yanıtını aldı. Onca yorgunluğun ve sürekli gözyaşı dökmenin sonunda gözlerine kan oturmuştu. Acılar içinde geçen saatlerinde lir çalarak avunmak istiyordu. Pharas, bu yanıttan çok etkilendi; tahttan düşmüş olan bu hükümdara, istediği üç armağanı gönderdi. Beri yandan, önlemlerini artırdı ve çember içine aldığı bu kralın, kabul edeceği bir çözümle hem kendisi hem de Romalılar için avantajlı olacak sonucu almaya girişti. Zor koşullar ve akıl, sonunda Gelimer'in direncini yendi. Belisarius'un gönderdiği temsilci, İmparator adına resmen bildirdi ki, Gelimer'in canı güven içerisinde olacak ve ona karşı saygılı davranılacaktı. Bu söz vermeler üzerine Vandal kralı dağdan indi. İlk buluşma Kartaca'nın bir dış mahallesinde oldu. Tutsak hükümdar, kendisini yenenin yanma gelince bir kahkaha attı. Toplanan halk, gördüğü acılardan dolayı Gelimer'in aklına zarar gelmiş olabileceğini düşündü. Yetenekli gözlemcilerse, onun neşeli haliyle, insanlardaki büyüklüklerin ne denli geçici olduğunu ve içimizden kaçının bu büyüklükleri hakkıyla ellerinde tutabildiğini belirterek uyarıda bulunmak istediğini söylediler.[31]

BELISARIUS'UN DÖNÜŞÜ VE ZAFER ALAYI (GÜZ 534)

Dalkavukluğun iktidara eşlik ettiği, kıskançlığın da üstün

30. Procopius, bir lir (lyre) diyor. Ulusal törelerinde en çok yer tuttuğu için olmalı ki Gelimer bir arp istiyor. Venantius Fortunatus, müzik çalgılarından söz ederken şöyle diyor: "Romanusque lyra tibi plaudat, Barbarus harpa."

31. Herodot, kederin başka bir tutsak hükümdar üzerindeki tuhaf etkilerini betimlemektedir: Küçük mutsuzlukların ağlattığı, çok daha büyüklerinin karşısında etkilenmeyen Mısırlı Psammetichus'tan söz etmek istiyorum (1, III, b. 14). Belisarius, Paulus Aemilius ile Perses'in buluşmasında kendi rolünü inceleyebilirdi. Livius ya da Plutarch'ı okumadığı olasıdır. Onun yüce gönüllüğü ders alma gereksinimi duymamıştır.

değerin yakasına yapıştığı gerçeği kısa zamanda kendini gösterdi. Roma ordusundaki komutanlar, bir kahramanı kıskandılar. Yazdıkları özel mektuplarında Afrika fatihinin, kazandığı ünden ve halkın bağlılığından gururlandığını, Vandalların tahtına çıkmayı düşündüğünü söylüyorlardı. Justinian, bu kara habercilerin verdiği bilgilerle çok ilgileniyor, suskunluğu, güveninden çok kıskançlığından ileri geliyordu. Şu da bir gerçek ki Afrika'da kalması ya da başkente dönmesi kendi seçimine bırakıldı. Ancak ele geçirdiği mektuplara ve imparatorun karakterine göre bildiği şuydu ki ya canından olacak ya da isyan bayrağını açacaktı. Son olarak da gidip başkentte kendini göstererek ve imparatora bağlı kalıp düşmanlarının tertiplerini bozmak yolu vardı. Belisarius'un doğruluğu ve gözüpekliği bu son yolu seçmesini sağladı. Muhafızlarını, tutsaklarını ve hazinelerini gemilere bindirdi. Çok güzel bir yoluculuktan sonra ve Kartaca'dan ayrıldığı haberi henüz ulaşmadan, Constantinople'a vardı. Çok açık bir namusluluk karşısında Justinian'ın kuşkuları silindi. Genel minnet duygusu kıskanmayı susturdu; üçüncü Afrikalı, Constantinople'un hiçbir zaman görmediği ve eski Roma'nın, Tiberius'un saltanatından beri yalnız Sezarlara özgü kıldığı zafer alayı törenini hak etti.[32] Zafer alayı Belisarius'un sarayından çıktı, ana yollardan geçti, Hipodroma vardı. Bu unutulmaz gün, Genseric'in yaptığı hakaretlerin öcünü alma ve Romalıların duymuş olduğu utancın kefaretini ödeme gibi bir niteliğe büründü. O zamanki ulusların tüm zenginliği, tantanalı ve de kadınsı bir savaşçının ganimetleri, zengin zırh takımları, altın tahtlar ve Vandal kraliçesine ayrılmış tören arabaları; masif krallık şölen sofrası takımı, sayısız değerli taşlar, zarif biçimdeki heykeller ve vazolar, altın dolu kasalar ve bu uzun yolculuktan sonra Kudüs'teki Hristiyan kilisesine konulacak olan Yahudi tapınağı süslemeleri gözler önüne serilmiş oldu. Vandal soylularının oluşturduğu bir

32. İlk Romalıların verdikleri askerî anlamını yitiren *imperator* sanı ve Hristiyanlık tarafından kaldırılan Romalıların himayesi (bkz. La Bleterie, *Mem. de l'Acad.*, c. XXI, s. 302-332) sonucunda, daha az tutarsızlıkla, zafer alayı bir komutana uygulanabiliyordu.

bölümde, uzun boyları ve yiğit yürüyüşleri göz alıyordu. Gelimer, erguvan giysi içerisinde, bir kral görkemini yitirmeden, ağır adımlarla ilerliyordu. Gözlerinden yaş geldiği görülmedi. İç çekişlerini kimse duymadı. Gururu ve sofuluğu, Süleyman'ın[33] şu sözlerinden öğüt almışlardı: "Geçici! Geçici! Her şey geçici!" Alçak gönüllü muzaffer, dört atla ya da dört fil ile çekilen bir zafer arabasının üzerinde ilerlemek yerine, yiğit savaş arkadaşlarının önünde yaya olarak yürüyordu. Belki bir uyruk için çok göz alıcı bir onuru reddetmesi, ihtiyatlılığından dolayıydı. Belki de onun yüksek ruhu, en aşağılık zalimlerce kirletilmiş bir onurdan tiksindiği için böyle yapmıştı. Zafer kazanan komutan, Hipodrom kapılarına gelince senato'nun ve halkın alkışlarıyla selamlandı. Justinian'ın ve Theodora'nın tutsak kral ve utkulu kahraman'ca sunulacak saygıyı bekledikleri tahtın önünde durdu. Belisarius ile Gelimer geleneksel tapınmayı yaptılar. Secdeye varırken, hiçbir zaman kılıcını kınından çekmemiş bir hükümdarın ve tiyatroda dans etmiş bir fahişenin ayak bastıkları yere dokundular. Genseric'in torununda süregelen dirençli gururun sona erdirilmesi için hafifçe bir sertlik gerekiyordu. Muzaffer, köleliğe alışık olsa da, içenden gizli bir başkaldırma dürtüsü duydu. Belisarius, hemen, gelecek yıl için konsül seçildi ve bunun kutlanması da ikinci zafer alayıyla yapıldı. Vandal tutsakları, konsül sandalyesini omuzlarında taşıdılar, altın kupalar, değerli kemerler gibi savaş ganimetleri halk yığınlarına atıldı.

GELIMER İLE VANDALLAR ORTADAN SİLİNİYORLAR

Belisarius için en soylu ödül, Vandal kralına vermiş olduğu

33. Ecclesiastes'in gerçekten Süleyman'ın bir yapıtı mı, yoksa Prior şiiri gibi, Yahudilerin bu kralının pişmanlığından daha sonraki zamanlarda yazılmış olup olmadığı hâlâ anlaşılamamış bir din ve ahlak kitabı mıdır? Büyük bir anlayış ve ruh özgürlüğü olan Grotius, ikinci olasılığı benimsiyor (Opp. Theolog., c. 1, s. 258). Gerçekten, *Ecclesiastes* ve *Proverb* çok geniş bir düşünce ve deneyim sunuyorlar ki bunlar bir Yahudi'ye ya da bir krala mal edilemez.

onur sözünün yerine getirilmesi oldu. Arian din sapkınlığına bağlı olan Gelimer'in dinsel inançları senatör ve patricius saygınlığıyla bağdaşamadığından, imparator ona Galatia eyaletinde çok geniş topraklar verdi; eski kral, ailesi ve dostlarıyla oraya çekildi; barış, bolluk ve -belki de- hoşnutluk içerisinde yaşamını sürdürdü.[34] Hilderic'in kızlarına yaşlarından ve başlarına gelenlerden dolayı özen ve sevecenlik gösterildi. Justinian ile Theodora, büyük Theodosius'un soyundan gelen bu mutsuzların büyütülüp geliştirilmelerini üzerlerine aldılar. En değerli genç Vandallardan beş süvari birliği kuruldu ve birliklere iyilikçilerinin adı verildi. Pers savaşlarında Vandal süvarileri, atalarının yiğitliğini gösterdiler. Ne var ki çok az sayıda olan bu ayrı tutulanlar, kısa süreli ve az yitikli Belisarius seferinden önce altı yüz binden çok kişiden oluştuğu hesaplanan bir ulusun sonunu açıklamak için yeterli değildir. Olasıdır ki, krallarının ve soylularının sürülmesinden sonra halklarından geri kalanlar, karakterlerinden, dinsel inançlarından ve dillerinden özveride bulunarak güvenliklerini sağlama yoluna gitmişler, kendilerinden sonra gelen, her türlü ulusal nitelikleri yozlaşmış kuşakları, yavaş yavaş Afrikalı yığınlar arasına karışmışlardır. Nitekim zamanımızda bir gezgin, Moor'lar arasında beyaz tenli, kuzey ırkından insanlar görmüştür.[35] Bir zamanlar Vandalların en atakları için, kimsenin erkesi altına girmemek ve Romalılardan uzak durmak düşüncesiyle, Atlantik kıyılarında, yalnızlık içerisinde bir özgürlük buldukları söylenmişti.[36] Saltanat sürdükleri Afrika onlara zindan olmuştu. Daha az serüvenci soydaşlarının yine ormanlarında serbestçe yaşadık-

34. Marmontel'in Belisaire kitabında, kral ile Afrika fatihinin, birbirlerini tanımadan birlikte yemek yedikleri ve görüştükleri yazılmaktadır. Kitapta yapılan bu yanlışlık, değil yalnız fatihin, herkesin görüp tanıdığı bir kimse için de geçerlidir ve bütün bu kimselerin gözlerini ve belleklerini yitirmiş olmalarını gerektirecek niteliktedir.

35. Shaw, s. 59. Procopius (1, II, b. 13) beyaz tenli ve sarı saçlı bir halkı Atlas Dağı'nda gördüğünü söylüyor. Peru'nun Ant Dağlarında da olan bu şaşılası olay (Buffon, c. III, s. 504), yerin yüksekliğine ve havanın ısı durumuna bağlanabilir.

36. Ravenna coğrafyacısı (1, III b. 11, s. 129, 130, 131, Paris 1688) Moritanya Gaditana'yı betimliyor (Cadiz karşısında): "ubi gens Vandalorum, a Belisario devicta in Africa, fugit et nunquam comparuit."

ları Elbe kıyılarına dönmeyi ne umut edebiliyor ne de istiyorlardı. Önlerinde kendilerini gösterecek barbarlarla ve bilmedikleri denizlerle karşılaşmak bu gevşemiş insanlar için olanaksızdı. Gözüpekliklerini sürdüren o insanlar, yurtlarına öbürkülerin yoksulluğunu ve utancını sokmaya razı olmazlardı. Yitirdikleri bu krallıkların zenginliğini anlattıktan sonra, mutlu zamanlarında hep geri çevirdikleri küçük kalıttan bir lokma isteyemezlerdi.[37] Vandallar, bugün Elbe ile Oder ırmakları arasındaki Lusatia'da yaşamaktadırlar. Dillerini, törelerini ve kanlarının arılığını korumayı sürdürmektedirler. Saksonların ve Prusyalıların boyunduruğu altında bulunmaktan üzüntü duymaktadırlar. Eski kralların soyundan olup, giysisi ve varlığının bugünkü hali kendi ne bağlı olanların en alt kademesindekinden farklı değildir.[38] Bu mutsuz halkın adı ve durumu Afrika'yı fethedenlerle aynı kökenden olabilir. Şu da var ki köle diyalektleri bunların, Procopius zamanında dağılmış ya da tükenme yoluna düşmüş ilk Vandallardan sonraki kuşakların son kalıntısı oldukları kanısını uyandırmaktadır.[39]

Belisarius, görevini yerine getiremeseydi, karşısına, imparatorun bile karşısına, Afrika'da Vandallardan daha barbar bir düşmanı çekip çıkarmak gibi vazgeçilmez bir zorluk çıkacaktı. Moor'ların kökeni karanlıklara gömülüdür. Bunlar okuma yazma bilmiyorlardı.[40] Kesin olarak ülkelerinin sınırları saptanamaz.

37. Bir tek kişi protesto etmişti ve Genseric, kesin bir yanıt vermeksizin, Cermanya Vandallarını geri göndermişti. Ne var ki Afrika Vandalları, onun bu ihtiyatlılığıyla alay ettiler ve vatanlarının ormanlarındaki yoksulluğu aşağı görür gibi davrandılar (Procopius, Vandal., 1, I, b. 22).

38. Bu ayrıntıları büyük seçmenin ağzından alarak saptayan Tollius (1687) da topları vb. bulunan beş ya da altı bin asker toplayabilecek Brandenburgh Vandallarının başkaldırma ruhlarını ve gizli krallığını betimliyo (*Itinerar. Hungar.*, s. 42, [içinde] Duboos, *Hist. de la Monarchie Francoise*, c. 1, s. 182, 183). Haklı olarak, büyük seçmenden değil ama Tollius'tan -doğruluğu konusunda- kuşku duyulabilir.

39. Procopius (1, I, b. 22) bu konuda tam bir bilgisizlik içerisindeydi. Dagobert'in saltanatı altında (MS 630), *Sorbi* ve *Venedi* köle oymakları Thuringia sınırlarında yerleşmiş bulunuyorlardı (Mascou, *Hist. des Germ.*, 1, XV, 3, 4, 5).

40. Sallust, Moor'ları Heracles ordusunun kalıntıları olarak (de Bell. Jugurth., b. 14),

Çok geniş bir kara parçası Libyalı çobanlara açıktı. Mevsimler ve otlaklar onların yer değiştirmelerini düzenliyordu. Kaba saba ve yalın kulübeleriyle, sayıca az ev eşyalarını, silahlarını, ailelerini, koyun, sığır ve atlarını da aynı kolaylıkla birlikte götürüyorlardı.[41] Romalıların Afrika'ya yasalar dolayısıyla Kartaca'ya ve deniz kıyısına karşı saygılı bir uzaklıkta yaşamaya dikkat ediyorlardı. Vandalların zayıf saltanatı sırasında bu çobanlar Numidia kentlerini ele geçirmişler, Tangier'den Caesarea'ya dek deniz kıyılarını dene timleri altında tutmuşlardı. Hiçbir yerden tepki görmeksizin, verimli Byzacium eyaletinin ortasına da yerleşmişlerdi. Belisarius'un korku salan ordusu, bilgili yönlendirmesi ve imparatordan kralmış gibi gurur okşayıcı davranışlar görmeleri Moor hükümdarların yansızlığını sağlamıştı.[42] Belisarius'un hızlı yürüyüşü onları şaşkınlığa uğrattı, galibin önünde titreştiler. Geri dönüşünün yaklaşması ise bu evhamlı hükümdarların korkusunu yatıştırdı. Çok karılı olmaları, Romalıların tutak (rehine) olarak ellerinde tuttukları çocuklarına karşı onları pek de duyarlı kılmıyordu. Belisarius, Kartaca limanından ayrıldığı sırada eyaletteki insanların haykırışlarını duydu ve Moor'ların yaktığı binaların alevlerini gördü. Bu görünüşe bakarak, hareket kararından dönmedi. Yalnız, muhafızlarından bir bölümünü bıraktı ve kendisinin boşluğunu doldurmazlık etmeyecek gibi görünen hadım Solomon'u[43] Afrika komutanlığına getirdi.

Procopius ise (*Vandal.*, 1, II, b. 10) haydut Joshua'nın önünden kaçan Cananaeas soyundan gelenler olarak gösteriyor; Fenike yazıtıyla iki sütundan söz ediyor. Sütunlara inanıyor, yazıttan kuşkulanıyor, soy kütüğünü reddediyorum.

41. Vergilius (*Georgic*, III, 339) ve Pomponius Mela (I, 8), Arapların ve Tatarlarınkine benzeyen Afrika çobanlarının. göçer yaşamını betimliyorlar; Geziler (Shaw, s. 222) ozanın ve coğrafyacının en güzel bilimsel eleştirileridir.

42. Her fırsatta bu hükümdarlara bir asa, bir taç ya da şapka, beyaz bir manto, üzerinde resimler bulunan, altın ve gümüşle süslenmiş bir gömlek ile ayakkabı veriliyordu. Bu değerli madenler, para olarak basılmak için değildi (Procopius, *Vandal.*, 1, I, b. 25).

43. Procopius'ta Afrika yönetimi, Salomon'un askerî başarıları üzerine ayrıntılara bakınız (*Vandal.*, 1, II, b. 10, 11, 12, 19, 20). Bu hadım, çağrıldı ve sonra da Afrika komutanlığı kendisine verildi. Son zaferi Justinian'ın saltanatının on üçüncü yılına rastlamıştır (MS 539). Çocukken geçirdiği bir kaza sonucunda hadım kalmıştı (1, I, b. 2). Tarihçiler, öbür

Düşman, ilk işgal sırasında kimi müfrezelerle iki değerli subayı bozguna uğratıp öldürmüştü. Salomon, kısa sürede birliklerini topladı. Kartaca'dan hareket etti, ülkenin içerlerine girerek iki büyük savaş verdi ve altmış bin barbarı öldürdü. Moor'lar, kendi sayılarına, çevikliklerine ve erişilemez dağlarına güveniyorlardı. Denildiğine göre, develerinin görünüşü ve kokusu Roma süvarileri arasında karışıklık yaratmıştır.[44] Ancak yere ayak basmaları kendilerine buyrulduğu zaman bu boş engelle alay etmişlerdir. Süvariler tepelere tırmanınca Romalıların parıldayan zırhları- ve düzenli saldırıları düzensiz ve hemen hemen çıplak alın Moor'ların gözlerini kamaştırdı. Moor'ların sakalsız bir düşman tarafından yenilgiye uğratılacağına ilişkin olarak karılarının haber verdiği fal, gerçekleşmiş oldu. Muzaffer hadım, Aurasius Dağı'nı kuşatmak için Kartaca'dan on üç gün uzaklara gitti;[45] buraya, Numidia'nın kalesi ve bahçesi diye bakılıyordu. Atlas'ın bir kolu olan bu tepeler zinciri, yüz yirmi millik bir çember içerisinde büyük bir toprak ve iklim değişkenliği göstermektedir. Aradaki koyaklarda ve yüksek ovalar da zengin otlaklar, kurumayan dereler ve kolay kolay rastlanmayan büyüklükte tatlı ve güzel meyva veren ağaçlar vardır. Kalesi içinde bir lejyonla kırk bin nüfus yaşamış bulunan Roma kenti Lambesa'nın örenleri bu güzel ıssızlığı süslemektedir. İyonya Aesculapius Tapınağı kulübelerle çevrilmiştir; bugün, Corinth sütunlarının gölgesindeki amfinin ortasında koyun sürüleri yayılıp otlamaktadır. Dağın en tepesinde yükselen bir kayaya, Afrika hükümdarları karılarını ve hazinelerini yerleştiriyorlardı. Araplar arasında yaygın bir atasözüne

Romalı generallerin çok sakallı olduklarını belirtmenin gerekli olduğunu sanmışlardır (1, II, b. 8).

44. Eskiler, deveye karşı atın duyduğu antipatiden söz ederler (Xenophon, *Cyropaed.*, 1, VI, 438 ve 1, VII, 483, 492, [ed.] Hutchinson; *Polyaen. Stratagem.*, VII, 6; Plin., *Hist. Nat.*, VIII, 26; Aelian, *de Natur. Animal.*, 1, III, b. 7). Ne var ki her günkü deneyim bunun tersini gösteriyor ve bu konudaki en iyi yargıda bulunanlar (Doğulular) bu gözlemle alay ediyorlar (Olearius, *Voyages*, s. 553).

45. Aurasius Dağı'nın ilk betimlemesi Procopius'ta bulunmaktadır (*Vandal.*, 1, II, b. 13; de Edific., 1, VI, b. 7). Leo Africanus (dell. Africa, kısım V, [içinde] Ramusio, c. 1, fol. 77, recto), Marmol (c. 2, s. 430) ve Shaw'ın (s. 56-59) dedikleriyle karşılaştırılabilir.

göre, Aurasius tepesinin yalçın doruğuna ve buranın korkunç halkın saldırmayı göze almak ateş yemek gibi bir olağanüstülük gerektirir. Hadım Solomon iki kez bu güç tasarıyı uygulamaya girişti. İlkinde pek de onurlu sayılamayacak biçimde geri çekildi. İkincisinde, sabrı ve savaş gereçleri tükenmeye yüz tutmuş ve yine çekilme durumuna girmişken birliklerinin korkusuz kahramanlığı yüzünden, Arapların büyük şaşkınlığı karşısında Romalılar kayaya tırmanarak Moor'ların ordugâhına ve doruğa vardılar. Bu önemli fethi korumak ve barbarlara yenilgilerini anımsatmak için, bir kale yapıldı. Batıya doğru yürüyüşünü sürdüren Solomon, uzun süreden beri ayrılmış bulunan Moritanya Sitifi eyaletini yeniden Roma İmparatorluğu'na bağladı. Moor'ların savaşı, Belisarius'un Constantinople'a dönmesinden sonraki yıllarda da sürdü. Ne var ki, kendisine bağlı temsilcisine bıraktığı defne dallarına, haklı olarak onun utkusunun meyvası gözüyle bakmak gerekir

VİZİGOTLARIN TARAFSIZLIĞI

Kimi zaman bir bireyin olgunluk çağında düzelttiği geçmiş yanılgılardan ulusların da olgunluk yaşlarında yararlanmalarına pek seyrek rastlanır. Eski çağların halkları, birbirinin güvenliğine kayıtsız görünmek için, kendilerini Romalılarca yenilmeye ve onlara baş eğmeye bırakmışlardır. Bu korkunç ders, Batılı barbarlara aralarında anlaşmaları ve konfederasyon kurarak Justinian'ın sınırsız tutkularına silahlı karşı koymaları zorunluluğunu öğretmeliydi. Ne var ki aynı yanılgı yinelendi ve aynı sonuçları verdi. İtalya ve İspanya Gotları, içerisinde bulundukları tehlikeyi düşünmeden, Vandal imparatorluğunun çabucak yıkılmasını kayıtsızlıkla, daha da iyisi sevinçle seyrettiler. Kral ailesinin sona ermesinden sonra, güçlü ve yiğit Theudes, bir zamanlar Theodoric adına ve hükümdarın torunu olarak yönetmiş olduğu İspanya tahtına çıktı. Vizigotlar onun buyruğunda, Afrika kıyı-

sındaki Ceuta Kalesi'ni kuşattılar. Ne var ki, kilisenin düzenlediği dinlenme gününü dinsel düşünceler içerisinde geçirdikleri sırada, kaledeki garnizonun bir çıkış yapması, ordugâhın dinsel güvenliğini altüst etti,[46] kral bile, kutsal inanışlara saldıran bir düşmanın elinden zor kurtardı. Kısa süre sonra gururu ve hıncı yerine getirildi. Mutsuz Gelimer, İspanyol kralından yardım istemiş ve acılarını bildirmişti. Ama değersiz tutkularını yüce gönüllüğe ve ihtiyatlılığa döndürmek yerine, Kartaca'nın yitirildiğini öğreninceye dek onun adamlarıyla alay ederek vakit geçirmiş ve onları geri göndererek ülkelerinde Vandalların gerçek durumunun ne halde olduğunu öğrenmelerini istemişti.[47] İtalya savaşının uzun sürmesi Vizigotların cezalandırılması işini erteledi ve Theudes, yanlış politikasının meyvelerini tatmadan öldü.

ROMALILARIN İSPANYA' DAKİ FETİHLERİ

Onun ölümünden sonra İspanya hükümdarlık asası iç savaşa neden oldu. Rakiplerin en güçsüzü, Justinian'ın koruması için yalvardı ve tutkusu, ülkesinin bağımsızlığıyla mutluluğu için kötülük getirici bir bağlaşıklık antlaşması imzalamasıyla sonuçlandı. Okyanus ve Akdeniz kıyısındaki birçok kentin kapılarını Roma birliklerine açtıysa da bunlar sonradan, güvenliği sürdürebilmek için bu yerlerin ipotek olarak elde tutulacağı Romalılarca bildirildi. Bu birlikler için Afrika'dan her türlü gereç getirtilebiliyor ve müstahkem duruma getirilen bu yerlerde, barbarlar içinde baş gösteren sivil ve dinsel karışıklıklar oluyor, ayrılıkçı kışkırtmalar yapılıyordu. Krallığın vücudundan bu öldürücü çıbanı söküp atmak için yetmiş yıl geçmesi gerekli oldu. Bu yerleri imparatorluğun eyaletleri ve Alaric'in haleflerini[48] de bağımlıları

46. Isidore, *Chron.*, s. 722, (ed.) Grotius; Mariana, *Hist. Hispan.*, 1, V, b. 8, s. 173. Isidore'ye göre Ceuta kuşatması ve Theudes'in ölümü (MS 548) ve yeri, Vandallar tarafından değil, Romalılarca savunulmuştu.

47. Procopius, *Vandal.*, 1, I, b. 24.

48. Bkz. Isidore'nin orijinal kroniği ve Mariana'nın *History of Spain* eserinin beşinci ve

olarak göstermek gibi yararsız çabalarıyla çok sayıda imparator elde tutmaya özen gösterdi.

BELISARIUS İTALYA OSTROGOTLARINI KORKUTUYOR

İtalya'da saltanat süren Gotların yanılgısı İspanya Gotlarınınkinden daha az bağışlanabilirdi; onların cezası hemen ve korkunç olarak verildi. Öç alma duygularına kapılarak, en tehlikeli düşmanlarına, müttefiklerinin en değerlisini yıkma nedenini vermiş oldular. Büyük Theodoric'in kız kardeşlerinden biri, Afrika kralı Thrasimond'la evlenmişti.[49] Vandallar bu evlenmeyle Sicilya'da Lilybaeum Kalesi'ne sahip oldular.[50] Amalafrida, Thrasimond'a, bin soylu ve Mağrip savaşlarında değerlerini tanıtlamış olan beş bin Got askerinin eşliğinde gelmişti. Bu yardımcı askerler belki Vandalların savsakladığı hizmetlerini çok pahalıya sattılar. İçerisinde bulundukları ülkeye kıskançlıkla baktılar ve fatihleri hor gördüler. Vandallar, gerçek ya da sözde bir komplo hareketinin eyleme geçmesini bir genel katliam ile önlediler. Gotlar baskı altına alındı. Amalafrida tutsak duruma sokuldu. Kısa süre sonra duyulan gizli ölümü büyük kuşkulara yol açtı. Tüm insanlık yasalarına yapılan bu kanlı saldırıyı Vandal sarayında kınamak için Cassiodorus'un belagatli deyişleri yansıtan kalemi görevlendirildi. Afrika, deniz yönünden gelecek saldırılara karşı savunmalıydı, Gotlar ise hiç deniz gücüne sahip değillerdi, bu nedenle, hükümdarının adına bildirdiği öç almaya, hiç kaygılanmadan gülünebilirdi. Gotlar, körü körüne uğradıkları acı ve nef-

altıncı kitapları. Vizigotların Katolik Kilisesi'nde birleşmesinden sonra, kralları Suintila (MS 621-626), sonunda Romalıları İspanya'dan kovdu.

49. Evlenme ve Amalafrida'nın ölümü Theodoric'in sitemleri üzerine ayrıntılı bilgiler için bkz. Procopius (*Vandal*., 1, I, b. 8, 9) ve Cassiod. (*Var*., IX, 1). Yazarları Victor Tunnunensis'in kroniğiyle karşılaştırınız.

50. Lilybaeum Kartacalılarca (doksan beşinci olimpiyat, yıl 4) kurulmuştu. Birinci Pun Savaşı'nda durumunun gücü ve çok güzel limanı onu, her iki savaşan ulus için önemli bir yer niteliğine sokmuştu.

ret içindeyken, Romalıların yaklaşması onları sevindirdi. Sicilya limanlarında Belisarius'un filosuna azık ve gereç sağladılar ve kısa süre sonra, bu komutanın umduklarından ve istediklerinden çok kendi öçlerini aldığını sevinerek ya da korkarak öğrendiler. İmparator, Afrika krallığını onların dostluğuna borçluydu. Kısa süre önce, evlenme armağanı olarak ayrılmış çıplak bir kayanın sahibi olmak üzere geriye dönmek için birtakım ad ve sanlara kapılabilirlerdi. Arkasından, kendilerine gecikmiş ve yararsız üzüntülerini bildiren Belisarius'un buyurucu mektubuyla aymazlıktan uyandılar. Roma komutanı şöyle diyordu: "Lilybaeum kenti ve burnu Vandallarındı. Fetih hakkıyla onların bize verilmesini istiyorum. Söz dinlemeniz imparatorun lütfunu size kazandırabilecektir. Ayak diremeniz ise onun hoşnutsuzluğuna neden olacak, sizin yıkılmanızla sona erecek bir savaşın ateşini tutuşturacaktır. Bizi yeniden silahlarımızı kullanma zorunda bırakırsanız, o zaman yalnız biz kenti yeniden fethetmek için değil, onların yasal hükümdarından haksız olarak kolayca kaptığınız bütün eyaletleri elinizden almak üzere savaşacağız." İki yüz bin savaşçısı olan bir ulus, Justinian'ın ve temsilcisinin boş tehdidine gülüp geçebilecekti. Ancak İtalya'da ayrılıkçılık ve hoşnutsuzluk vardı ve Gotlar, bir kadın eliyle yönetilmeye nefret ve utanç duyarak katlanabiliyorlardı.[51]

İTALYA KRALİÇESİ AMALASONTHA'NIN YÖNETİMİ (522-534)

İtalya kral naibi ve kraliçesi[52] Amalasontha'nın doğumu, barbarlar arasındaki en ünlü iki aileyi birleştiriyordu. Clovis'in kardeşi olan annesi, Merovingia soyunun uzun saçlı kralların-

51. Procopius'un çeşitli pasajlarını karşılaştırınız (*Vandal.*, 1, II, b. 5; *Goth.*, 1, I, b. 3).
52. Amalasontha'nın saltanatı ve karakteri üzerine bkz. Procopius (*Gothic.*, 1, I, b. 2, 3, 4 ve Anecdot., b. 16, Alemannus'un notlarıyla), Cassiodorus (*Var.*, VIII, IX, X ve XI, 1) ve Jornandes (*de Reb. Get.*, b. 59 ve *Successione Regnorum,* [içinde] Muratori, c. 1, s. 241).

dan geliyordu;[53] Amali'lerin hükümdar soyu, on birinci kuşakta Amalasontha babadan, bir plebeian soy kökünü değerliliğiyle soylulaştıran büyük Theodoric gibi bir ışık kazanacaktı. Kızı, kadın olması nedeniyle Got tahtına çıkamazdı. Ne var ki kralın ailesi ve halkı için uyanık gözetimi ve sevgisi, ataları İspanya'ya sığınmış olan, kral soyundan son kalıtçıyı ortaya çıkardı. Mutlu Eutharic, ansızın konsüllük ve hükümdarlık katına yükseliverdi. Amalasontha'nın güzelliklerinden ve böyle güzel bir kalıttan pek az yararlanabildi. Amalasontha ise kocasının ve babasının ölümünden sonra oğlu Athalaric'in vasisi ve İtalya krallığının naibi oldu. O sırada yirmi sekiz yaşındaydı, güzelliği ve ruhu tam olgun hale gelmişti. Güçlü bir akıl, canlılık ve gözüpeklik, imparatoru kendine bağlayabilen ve Theodora'nın kıskançlığını uyandıran güzel yüzüne yeni bir anlam katıyordu. Eğitim ve deneyim, onun yeteneklerini daha da yetkinleştirmişti. Felsefe incelemeleri yapıyor, ancak bununla övünmüyordu. Yunancayı, Latinceyi ve Got dilini rahatlıkla konuştuğu halde, kurullarda, gizine bir türlü erişilemeyen sessizliğini sürdürmeyi biliyordu. Theodoric'in güzel örneklerine göre, ulusunun gönencini sağladı. Yanlışlıkların kefaretini ödemeye, babasının son yıllarını unutturmaya çalıştı. Boethius ile Symmachus'un çocuklarına mal varlıklarını geri verdi. Yumuşak yönetimi o kerteye vardı ki, bedensel cezalar ya da para cezaları için, asılları Romalı olan uyruklarına kendi yasalarının uygulanmasına razı oldu: Aradan kırk yıl geçtiği halde İtalyanları hala tutsak ya da düşman olarak gören Gotların şamatalarını saygısızlık olarak niteliyordu. Onun mutluluk veren saltanatı Cassiodorus'un akıl hocalığıyla yürütülüyor ve bu patricius'un belagatiyle kutlanıyordu. İmparatorun dostluğunu istedi ve buna hak kazandı; Avrupa krallıkları, barışta ve savaşta Gotların büyük tahtına hep saygı duydular.

53. Theodoric ile Amalafrida'nın evlenmeleri (Amalafrida, Clovis'in kız kardeşi), İtalya'nın fethinden az zaman sonra, 495 yılında olmuştu (de Buat, *Hist. des Peuples*, c. IX, s. 213). Eutharic ile Amalasontha'nın düğünleri 515 yılında kutlandı (Cassiodorus, [içinde] *Chron.*, s. 453).

Onun ve İtalya'nın mutluluğu oğlunun eğitilip yetiştirilmesine bağlıydı. Bu da, bir barbar ordusunun başı olmak ve uygun bir ulusun birinci magistra'sı niteliğini kazanmak gibi hemen hemen bağdaştırılması olanaksız çabalara bağlıydı. Athalaric, on yaşından beri bir Roma prensi gibi sanatlar ve bilimler üzerine dersler alıyordu.[54] Genç krala onur ve erdem ilkelerini öğretmekle, üç değerli Got görevlendirildi. Ne var ki öğretmenlerinin derslerini değerlendiremeyen öğrenci, bu bilgileri işkence yapılıyormuş gibi görüyor, kaygılanan ve sertleşen Amalasontha'nın özentisi, oğlunun ve uyruklarının ele avuca sığmaz karakterini daha da hırçınlaştırıyordu. Gotların Ravenna Sarayı'nda toplandığı bir resmî bayram kutlaması sırasında, genç hükümdar, gurur ve öfke gözyaşları dökerek annesinin dairesinden kaçtı. İnatçı söz dinlemezliği yüzünden bir tokat yediğini söylüyordu. Barbarlar, krallarına yapılan bu sataşmadan öfkelendiler. Onun canına ve tahtına karşı fesat hareketine başvurdu diye, kral naibi olan annesini suçladılar; Theodoric'in torununun, kadınlar ve ukala dümbeleklerinin aşağılık disiplininden çekilip kurtarılmasını, akranlarının arasında ve atalarının şanlı bilgisizliği içerisinde yiğit bir Got olarak yetiştirilmesini -buyurucasına- istediler. Ulusun sesini yansıtır gibi olan bu gürültülü yakınmalar karşısında Amalasontha, ilkelerinden ve aziz isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldı. İtalya kralı, kendini şaraba, kadınlara ve kaba saba eğlencelere kaptırdı. Bu nankör kralın gösterdiği nefret, annesinin düşmanları ve kendisinin gözdelerince beslenen niyetleri de meydana çıkardı. Düşman hizmetkârlarla çevrili halde kalan Amalasontha, kendisini dostça sarayında kabul edeceğine söz veren imparator Justinian ile gizlice haberleşmede bulundu. Epirus'ta Dyrrachium'a seksen bin altın depo etmişti. İmparator, onun şanı ve güvenliği için, barbarların bir deviniminden uzaklaşarak Constantinople'a gelip barış ve onur içerisinde yaşama-

54. Procopius, Theodoric öldüğü zaman, torunu Athalaric'in aşağı yukarı sekiz yaşında olduğunu söylüyor. Bu konudaki yetkisi daha ağır basan Cassiodorus ise, haklı olarak iki yaş daha büyük gösteriyor; "infantulum adhuc vix decennem."

sından mutluluk duyacaktı. Ne var ki Amalasontha'nın içinde tutku ve öç alma duygusu alevlendi. Gemileri limanda demir atarken, tutkularının kendisine adalet eylemi gibi gösterdiği bir cinayetin başarı haberini bekliyordu. En tehlikeli ve hoşnutsuz üç ileri geleni İtalya sınırlarında ayrı ayrı işler vererek göndermiş, gizli ajanları her üçünü de öldürmüşlerdi. Bu soylu Gotların ölümü onu, Ravenna sarayının saltık egemeni ve, haklı olarak, özgür bir halkın tiksindiği kimse yaptı. Oğlunun düzensizlikleri için üzüntü duyarken, kısa süre sonra onun ölümü için ağladı. Athalaric'in aşırılıklar içerisindeki yaşamı on altı yaşında tükendi. Annesi o zaman kendini dayanaksız ve yasal erkeden yoksun olarak gördü. Krallığın kalıtım yoluyla kalkan'dan öreke'ye geçemeyeceğine ilişkin özdeyişi bir temel kural sayan ülkesinin yasalarına boyun eğmek yerine, Theodoric'in kızı nasıl olsa ortaklaşa yönetimin yürümezliğini bildiği için hala çocuklarında birini kral diye adlandırarak otoriteyi kendinde tutmayı tasarladı. O da Amalasontha'nın önerisini saygıyla benimsedi ve ona minnet duydu. Cassiodorus, senatoya ve imparatora Amalasontha ile Theodatus'un İtalya tahtın çıktıklarını bildirdi. Theodatus'un soyu ona tam bir san vermiyordu, çünkü annesi Theodoric'in kız kardeşiydi. Amalasontha onun açgözlülüğünü ve korkaklığını bildiği için kendisini seçmişti. Bu yüzden de Theodatus'u İtalyanlar sevmiyor ve barbarlar da ona saygı duymuyorlardı. Görünüşe göre Theodatus, hak ettiği bu nefretten güceniyordu. Amalasontha, komşuları Tuscan'lara karşı verdiği sıkıntılardan dolayı onu ayıplamış ve bunu önlemişti. Kraliçeye karşı yanılgılarla ve hınçla birleşmiş olan başlıca Gotlar, kralın sıkılgan karakterini dürtüklemeye çalıştılar.

AMALASONTHA'NIN SÜRGÜNE GÖNDERİLMESİ VE ÖLÜMÜ (30 NİSAN 535)

Kutlama mektupları henüz gönderilmişti ki İtalya kraliçesi,

Bolsena Gölü'ndeki küçük bir adada[55] hapsedildi; kısa süren bir tutukluluktan sonra, komplo hareketini yönetmiş olan uyruklarına hükümdarlarının kan dökücülüğünü anlatan yeni kralın buyruğu ya da isteği üzerine, banyoda boğularak öldürüldü.

BELISARIUS SİCİLYA'YA SALDIRIYOR VE ALIYOR (31 ARALIK 535)

Justinian, Gotların arasında çıkan anlaşmazlıkları sevinçle izliyordu. İttifak nedeniyle yüklendiği aracılık davranışında fatihin tutkulu görüşleri gizliydi ve durum bu tutkulara yardımcı olabilirdi. Elçileri, açık oturumda Lilybaeum Kalesi'ni, on kaçak barbarı ve Illyria sınırındaki bir küçük kentin yağmalanmış olmasından doğan zararın ödenmesini istediler. Beri yandan, Theodatus ile gizlice görüşerek Toskana eyaletini teslime razı olmasını Önererek Amalasontha'nın da kendi istenciyle İtalya krallığından çekilip yok olmaktan ve sıkıntılardan kurtulması için onu yüreklendirdiler. Tutuklu kraliçe, istemediği halde aşağılatıcı ve yalan bir mektubu imzalamak durumunda olduğunu gördü. Ne var ki Romalı senatörlerin Constantinople'a gönderilen isteği, kraliçenin içerisinde bulunduğu acıklı durumu imparatora açıklamış oldu. Justinian, yeni bir elçi aracılığıyla, onun canı ve özgürlüğü için, güçlü şefaatte bulundu. Theodora ise bir rakibin varlığından ve güzelliğinden korktuğu için, bu görevliye gizli buyruklar veriyordu. Elçi, yapmacık ve iki anlama da çekilebilecek sözlerle, kraliçenin ölümünün Romalılar için yararlı olduğunu, onun öldürüldüğünü öğrendikten sonra, dile getirdi[56]

55. Bugün Bolsena adındaki göl, o zamanlar, o dolaylardaki iki Etruria kentinin adlarıyla, Vulsiniensis ya da Tarquiniensia olarak adlandırılıyordu. Beyaz kayalıklarla çevrilidir, çok balık vardır, kıyılarında çok sayıda kuşlar yaşamaktadır. Genç Plinius (epist. II, 96) suları üzerinde yüzen, ağaçlıklı iki adadan söz etmektedir. Bu bir masalsa, şu eskiler ne saf insanlarmış! Gerçek ise yeni zaman adamları ne denli ihmalci! Bununla birlikte, Plinius'tan beri bu iki ada yeni kum birikimleriyle sabitleşmiş olabilirler.

56. Bununla birlikte Procopius, genel tarihinde gerçeği söylemediğini dile getirerek tanıklığını geçersiz kılmaktadır. Bkz. de Buat'nın bilimsel eleştirisiyle birlikte, kraliçe

ve efendisi adına, bu aşağılık katillere karşı sonsuz bir savaş açılacağını haber verdi. İtalya'da olduğu denli Afrika'da da, bir gaspçının bu büyük suçu Justinian'ın saldırısını haklı gösterebilecekti. Ne var ki topladığı birlikler, bir kahramanın adı, gözüpekliği ve yönlendirmesiyle gücü birkaç katına çıkabilecek bir durum yaratılmazsa, kuvvetli bir krallığın yıkılması için yeterli olmayacaktı. Çok sayıda atlı, kalkanlı ve mızraklı muhafızlardan oluşan birlik Belisarius'un emrine verildi. İki yüz Hun, üç yüz Moor ve dört bin çeşitli soylardan atlıları yanında üç bin kişilik Isauria'lılardan oluşan piyadesi de vardı. İlk seferinde gittiği yolu izleyen konsül, adanın gücünü incelemek ve fethetmeye kalkışırsa, nasıl hareket edeceğini saptamak üzere Sicilya kentlerinden biri olan Katana önünde demirledi. Buradan, savaşa kalkmadan sessizce de yoluna devam edebilecekti. Orada verimli topraklar ve dost bir halk buldu. Tarımının geri kalmış olmasına karşın Sicilya, her zaman Roma'nın ambarlarına tahıl sağlıyordu. Çiftçiler, hiçbir zaman askerlere kul olmamışlardı. Adanın savunmasını oranın halkına bırakmış olan Gotlar, onları sadakatsizlik ve nankörlükle suçlamak için bir neden bulmuşlardı. Gerçekten, Sicilyalılar, İtalya kralından yardım istemek ve beklemek yerine, düşmanın ilk teslim çağrısına severek uydular. Pun savaşlarının ilk zafer armağanı olan bu eyalet, uzun süre Roma'dan ayrı kaldıktan sonra yeniden imparatorluğa katılmış oldu.[57] Gotlarca savunulan Palermo, tek karşı koyan kent oldu. Çok kısa bir kuşatmadan sonra, değişik bir savaş kurnazlığıyla ele geçirdi. Belisarius, liman içerisinde kente en yakın kesimde gemilerini ilerletti. Direklerin tepelerine doğru çanaklıklar yerleştirerek bunların içerisine çok sayıda okçular kondu. Bu yüksek noktadan karadaki berkitilmiş yerlere uzaktan egemenlik sağlanabiliyordu. Çok az zahmetle yürütülen

---

Gundelina'nın İmparatoriçe Theodora'ya mektupları (*Var.*, X, 20, 21, 23), ve *illa persona*'nın kuşkulu deyişine bakınız (c. X, s. 177-185).

57. Sicilya'nın fethi konusunda, Totila'nın yakınmalarıyla, Procopius'un anlattıklarını karşılaştırınız (*Gothic.*, 1, I, b. 5; 1, III, b. 16). Got kraliçesi bu nankör adaya henüz yeni yardım göndermişti (*Var.*, IX, 10, 11).

bu mutlu savaşın sonunda, Belisarius, pek şanlı olarak tamamlanmakta olan konsüllüğünün sonuncu günü, zafer alayı düzeninde Syracuse kentine girdi ve halka altın madalyalar dağıttı. Bir zamanlar çevresi yirmi iki mil tutan kale içerisinde yayılan bir Grek sitesi örenlerinin ortasındaki eski kral sarayında kışı geçirdi.[58] İlkbaharda, Paskalya şenliklerine doğru, Afrika'da ortaya çıkan tehlikeli bir ayaklanma nedeniyle programı bozuldu. Bin kadar muhafızını Kartaca'ya çıkarıp kendisi de başlarında bulunarak, kenti kurtardı. Bağlılıkları şüpheli olan iki bin asker yeniden eski komutanlarının sancağı altına girdi. Aynı anda yola koyularak, yakındığı ve tiksindiği düşmanı arıyormuş gibi elli milden çok yol yürüdü. Onun yaklaşmasından korkarak titreyen sekiz bin isyancı, ilk çarpışmada bozguna uğradılar. Bu yalın utku, onun yokluğunda, ordugâhında çıkan bir ayaklanmayı bastırmak üzere Belisarius Sicilya'ya dönmemiş olsaydı, Afrika'da barışı sağlayabilecekti.[59] Düzensizlik ve söz dinlemezlik o dönemin ortak kusuruydular; Belisarius, komuta etmek için yeterli yeteneğe ve söz dinletmek için de gerekli erdeme sahipti.

İTALYA KRALI THEODATUS'UN SALTANATI VE ZAYIF KARAKTERİ (EKİM 534-AĞUSTOS 536)

Theodatus kahraman bir soydan gelmekle birlikte savaş sanatını bilmiyor ve tehlikelerden korkuyordu. Platon'un ve Cicero'nun yapıtlarını okumuş olsa da felsefe, en aşağılık tutkularla açgözlülük ve korkuyla dolu kalbini temizleyecek güce sahip değildi. Nankörlük ve insan öldürme onu tahta yükseltmişti. Düş-

58. Cicero ([içinde] Verem., actio II, 1, IV, b. 52, 53), Strabo (1, VI, s. 415) ve d'Orville (Sicu1a, c. II, s. l74-202) Syracuse'nin eski genişliği ve beş mahallesinin eski görkemini betimlediler. Augustus'un yeniden kurduğu kentin kalesi, ada yönünden daha daraltılmıştır.

59. Procopius (*Vandal.*, 1, II, b. 14, 15) Belisarius'un Sicilya'ya dönüşünü çok açık biçimde anlatıyor (s. 146, [ed.] Hoeschelii). Bu konu üzerinde bilimsel bir eleştirinin garip kınamasından ve sataşmalarından şaşkınlık duydum (La Mothe le Vayer'in yapıtları, c. VIII, s. 162, 163).

manın ilk gözdağı vermesinde bu hükümdar kendisinden tiksinen ulusunu ve hükümdarlık nurunu alçalttı. Gelimer'in başına gelen örnekten korkuyor, kendisini, Constantinople'da zincire vurulmuş ve sürüklenir halde görüyormuş gibi oluyordu. İmparatorun gönderdiği elçi Peter, Belisarius'un esinlediği terörü daha da artırıyordu. Bu atak ve becerikli elçi, sürekli bir barışın temelini oluşturmak için çok aşağılayıcı bir ön anlaşma imzalamaya onu razı etti. Ayrıca, bu anlaşmaya konulan bir maddeye göre, imparatorun adı hep Got kralınınkinden önde tutulacak, Theodatus, bronz ya da mermerden bir heykel yaptırdığında Justinian'un tanrısal imgesi onun sağında yer alacaktı. Bu madde, Roma halkının alkışlarıyla karşılanmıştı. İtalya kralı, o tarihe değin senatörlerin atamasını kendi yapıyordu. Artık, senatodan lütufta bulunması için yalvarıcı durumuna düşürüldü. İmparatorun onayı olmadan bir papaz ve senatör için hiçbir ölüm ya da zoralım kararı veremeyecekti. Zayıf kral Sicilya'dan vazgeçti. Bağlılığını göstermek için her yıl, üç yüz libre ağırlığında bir altın taç sunmaya söz verdi. Bundan başka, yine imparatora savaş vergisi olarak üç bin yardımcı askeri imparatorluk ordusuna katmayı kabul etti. Justinian'ın elçisi, böyle bir başarıdan sonra, Constantinople'a dönmek üzere ivedilikle yola çıktı. Alban topraklarına[60] henüz varmıştı ki Theodatus tarafından geri çağrıldı. Kral ile elçi arasında geçen konuşma, bütün yalınlığıyla yinelenmeye değer bulunmaktadır: "İmparatorun antlaşmayı onaylayacağına inanıyor musunuz? -Belki.- Onaylamazsa, neler olabilir? -Savaş.- Böyle bir savaş doğru ve ussal mıdır? -Kuşkusuz, herkes kendi yaradılışına göre hırçınlık gösterir.- Ne demek istiyorsunuz?- Siz filozofsunuz, Justinian ise Romalıların imparatorudur. Kişisel kavgası için, Platon'un takipçisine insanların kanını döktürmeyi doğru bulmayacaktır. Augustus'un ardılı, haklarını ko-

60. Eski Alba kenti, Roma'nın ilk zamanlarında yıkılmıştır. Toprakları üzerinde ya da dolaylarında, sırasıyla şunlar görülmüştü: 1- Pompey'in villası vb.; 2- Praetorian birliklerinin ordugâhı; 3- yeni ve piskoposluğu bulunan Albanum ya da Albano kenti. Procop., *Goth.*, 1, II, b. 4; Cluver, *Ital. Antiq.*, c. II, s. 914.

ruyacak ve imparatorluğun eski eyaletlerini, silahlarıyla yeniden alacaktır." Bu düşünce düzeni inandırıcı bir nitelik taşımasa da Theodatus'un zayıf karakterini dehşete düşürmeye ve onu yere sermeye yeterdi. Karar vermekte gecikmedi, kırk sekiz bin sterlin liralık aylık karşılığında Got ve İtalya krallını bırakacağını ve yaşamının bundan sonrasını felsefenin ve tarımın temiz keyifleri içerisinde geçireceğini bildirdi. İki anlaşmayı da elçiye teslim etti. Birincisi benimsenmezse ikinciyi göstermesi için ondan boşuna yemin alarak güvence sağladı. Olanlardan dolayı rahatlık duydu. Justinian birinciyi reddetti ve Got kralının tahttan çekilmesini kabul etti. Yorulmak bilmez habercisi yeniden Constantinople'dan Ravenna'ya geldi ve birçok bilgi de getirdi. Filozof kralın ussallığını ve yüce gönüllülüğünü öven güzel bir mektup, aylığı tanıyordu. Onun bir uyruk ve Katolik olarak yararlanabileceği tüm onurlar için söz veriliyordu. Belisarius'un, kişisel olarak da, görüşü ve benimsemesi alınmak üzere anlaşma yeniden gönderildi. Ne var ki bu arada, Dalmaçya eyaletine girmiş bulunan iki Roma generali Gotlar tarafından öldürüldü. Theodatus'un kör ve aşağılık umutsuzluğu, bu olayın kendisi için uğursuz olacağı evhamına dönüştü.[61] Verilen sözlerin yerine getirilmesini, urukların yemin etmesini isteyen ve karakterinin bozulmaz ayrıcalığını övünçle savunarak Justinian'ın elçisine hakaretler savurdu ve onu korkutmaya kalkıştı. Belisarius'un yürüyüşü bu davranışı ve övünme imgelerini yok etti. Sicilya'nın alınmasıyla başlayan ilk savaş[62] Gotlarla yapılan savaşın ikinci yılında İtalya'nın Procopius tarafından saptandığı gibi, ele geçirilmesine yol açacaktı.[63]

61.Bir Sibylline hemen şunları söyledi: Africa capta, *mundus* cum nato peribit." Opsopaeus tarafından tanınmamış harflerle yayımlanmış korkulu birkaç anlama gelen tanrısal yanıt (*Goth.*, 1, I, b. 7). Pere Maltret bir bilimsel eleştiri için söz vermişti, ama hiçbir sözünü yerine getirmedi.

62. Procopius, kronolojisine, kimi noktalarda Thucydides'e öykünerek, Justinian yıllarının ilkbaharıyla ve Got savaşıyla başlıyor; birinci dönemi Nisan 535'e rastlıyor; Muratori'ce ve Sigonius baskılarıyla izlenen (Pagi, *Crit.*, c. II, s. 555), Baronius'un yıllıklarında denildiği gibi, 536'da değil. Şu var ki Procopius'un verdiği tarihleri kendi öz yazdıklarıyla olduğu gibi Marcellinus'unkilerle de bağdaştıramıyoruz.

63. Procopius (1, I, b. 5-29; 1, II, b. 1-30; 1, III, b. 1) Gotlarla olan savaşı Vitiges'in

BELISARIUS İTALYA'YI ELE GEÇİRİYOR VE NAPOLİ'YE BOYUN EĞDİRİYOR (537)

Belisarius, Palermo ve Syracuse'de yeterli asker bıraktıktan sonra Messina'da birliklerini gemilere bindirdi, onları karşı kıyıdaki Rhegium'a hiçbir düzenlemeyle karşılaşmadan indirdi. Theodatus'un kızıyla evlenmiş bulunan bir Got prensi, ordulardan birinin başında İtalya'nın bu girişini koruyordu. O da, genel ve kişisel yükümlülüklerinden sıyrılan hükümdarları gibi hareket etti. Aşağılık Ebermor, birlikleriyle Romalıların ordugâhına geçti,[64] oradan da Bizans Sarayı'nın verdiği aşağılık onurları kullanmak üzere oraya gönderildi. Donanma ile ordu, birbirini gözden yitirmeden, üç yüz millik yolu birlikte alarak Napoli'ye dek geldiler. Gotların adından ve dininden tiksinen Lucania ve Campania'nın bulunduğu Bruttium halkları, yıkık kale duvarlarının savunmayı olanaksız kıldığı bahanesiyle, Romalılara kolaylık gösterdiler. Askerler, kendilerine getirilen yiyeceklerin bedelini tam tamına ödüyorlardı. Çiftçinin ve zanaatçının rahat çalışmalarını yalnız bu askerlerin merakı şaşırtıyordu. Çok kalabalık büyük bir merkez durumuna gelmiş olan Napoli, uzun süre bir Yunan kolonisi olmuş, onun dilini ve törelerini sürdürmüştü.[65] Vergilius'un seçimi, gürültüden, dumandan ve Roma'nın ezici zenginliğinden uzaklaşarak soluklanmaya gelen dinlenme ve inceleme âşıklarının bulunduğu bu hoş inzivaya ün kazandırmıştı.[66] Kent denizden ve karadan ele geçirilince Belisarius halkın

tutsaklığına dek anlatıyor. Ben de, Sigonius'tan aldığım kimi olayları buna ekledim (Opp., c. 1, *de Imp. Occident.*, 1 . XVII, XVIII), Muratori'den ise alıntılar yaptım (*Annali d'Italia*, c. V).

64. Jornandes, *de Reb. Getic.*, b. 60, s. 702, (ed.) Grot. ve c. I, s. 221; Muratori, *de Success. Regn.*, s. 241.

65. "Nero," diyor Tacitus (*Ann.*, XV, 35), "Neapolim quasi Graecam urbem delegit." Yüz elli yıl sonra, Septimus Severus zamanında Philostratus, Napolilerin Helenizmini övmektedir.

66. Vergilius, Horace, Silius Italicus ve Statius, Napoli dinlencesini kutluyorlar. (Cluver., *Ital. Antiq.*, 1, IV, s. 1149, 1150). Elimizde Statius'un hoş bir mektubu var (Sylv., 1, III, 5, s. 94-98, [ed.] Markland); bu sessizlik cennetine götürebilmek amacıyla karısını Roma zevklerinden çekip almak için harcadığı çabaları anlatıyor.

temsilcilerini kabul etti. Bunlar, her kent için ayrı ayrı savaşa gerek olmadığını, Got kralının ordusuna saldırarak onu yenmesini, utkudan sonra, Roma'nın egemeni olarak, ona bağlı olan kentlerin de yeni hükümdarlığa katılmasını istemenin yeterli olacağını söylediler. "Düşmanlarımla görüşmeye oturduğum zaman," diye aşağılayıcı bir gülüşle Roma komutanı yanıtladı, "öğüt almaktan çok vermeye alışkınım. Bununla birlikte, bir elimde Napoli'nin yıkıntısını, öbüründe de Sicilya'da sağladığım barışı ve özgürlüğü tutuyorum." Vakit yitirme korkusu, onu en elverişli koşulları önermek zorunda bıraktı. Onuru, bunda güvence sayılırdı. Ne var ki iki ayrı grup Napoli'yi bölüyordu: Çok çabayla ve de gerçekçilikle kendilerinin meşruluğunu ve değerini Belisarius'un da anlayacağını ve saftan ayrılışlarını Gotların cezalandıracağını yurttaşlara anlatmaya çalışan hatiplerin konuşmalarıyla ayakta tutulan Grek demokrasisi havası sürdürülmeye çalışılıyordu. Konuşmaları tam anlamıyla özgür değildi. Karıları ve çocukları, bağlılıklarının güvencesi olarak Ravenna'da tutulan sekiz yüz barbar, kent içinde egemen durumdaydılar. Zengin ve çok sayıdaki Yahudi, Justinian'ın hoşgörüsüz egemenliğine bağnazlığın umutsuzluğuyla direnç gösteriyorlardı. Daha da çok yeni bir dönemde[67] Napoli'nin çevresi iki bin üç yüz altmış üç adımdan (*paces*)[68] çok değildi. Uçurumlar ve deniz, istihkâmları koruyordu. Düşman, sarnıçlara ve çeşmelere su sağlayan kemerleri elinde tuttukça, tahıl ambarları da yeterli olduğundan kuşatanların sabrı tükenmeye başladı. Yirmi günlük bir kuşatmadan sonra, kıştan önce Roma'ya ve Got kralına karşı yürüyebilmek için kendini buradan ayrılmaya alıştırıyordu. Bir Isauria'lı aske-

67. Bu ölçme, MS 1139'da Napoli'yi ele geçirdikten sonra yeni krallığının başkenti haline getiren I. Roger tarafından yapılmıştır. (Giannone, *Istoria Civile*, c. II, s. 169). Hristiyan Avrupa'nın üçüncüsü olan bu kent, bugün on iki milden çok çevreye sahiptir (Jul. Caes., *Capaccii Hist. Neapol.*, 1, I, s. 47). Dünyada eşine rastlanmayacak biçimde böyle bir alanda üç yüz elli bin kişilik bir nüfus yaşamaktadır.

68. Burada söz konusu olan geometrideki "ayak" değil, Fransa'da kullanılan yirmi iki inç ölçüsündeki "ayak"tır (D'Anville, *Mesures Itineraires*, s. 7, 8). 2363 rakamı 1 İngiliz milinden azdır.

rin gözü pek merakı sayesinde sıkıntıdan kurtuldu: Bu Isauria'lı bir su kemerinin kurumuş kanalını gördü ve buradan bir geçit açılarak meydana silahlı askerlerin sokulabileceğini bildirdi. Geçidin ağzında gizlice çalışıldı. İş tamamlanınca, insanlıktan ayrılmayan komutan, gizin anlaşılma tehlikesini de göze alarak, Kuşatılanları bekleyen tehlikeyi kendilerine bir kez daha haber vermek istedi. Uyarmaları yarar sağlamadı. Dört yüz Romalı, gecenin karanlığında su kemerine girdiler. Bir zeytin ağacına bağlanan ipin yardımıyla, tek başına yaşayan bir kadının evine ya da bahçesine vardılar. Boru çaldılar, nöbetçilere baskın yaptılar, duvarlara her yandan tırmanan arkadaşlarını içeri aldılar ve kentin kapılarını kırdılar. Savaş hakkının gereği olan bir tutumla, barış zamanında suç sayılacak her türlü davranışlar işlenmeye başladı. Hunlar, kıyıcılıkta ve kutsal varlıklara saldırmakta kendilerini gösterdiler. Daha önce kent halkını uyarmış olan Belisarius, mutsuzlukları azaltmak için sokaklarda ve kiliselerde çaba gösteren tek kişiydi. "Altın ve gümüş, haklı olarak, sizindir. Ama insanlara dokunmayın," diye her yerde haykırıyordu. "Bunlar Hristiyan'dır; baş eğmişlerdir, sizin yurttaşlarınızdırlar. Bugüne dek nasıl dostlardan yoksun kalmış olduklarını anlamaları için çocukları babalarına, kadınları kocalarına geri verin!" Fethedenin erdemleri ve otoritesi[69] kenti kurtardı. Napolililer evlerine döndüklerinde, gizledikleri para ve değerli varlıklarını koydukları yerlerde bulunca avundular. Kentteki eski birliği oluşturan barbarlar imparatorun hizmetine girdiler. Apulia ve Calabria, Gotların tiksinç varlıklarından kurtulur kurtulmaz Justinian'un imparatorluğunu tanıdılar. Belisarius'un tarihçisi, Beneventum'da gösterilmesi sürdürülen Caledonia domuzunun dişlerini betimlemeye özen gösterdi.[70]

69. Belisarius, katliam dolayısıyla Papa Sylverius tarafından azarlandı. Halkı yeniden yerleştirdi, Afrikalı tutsak kolonilerini Sicilya'da Calabria ve Apulia'da topladı (*Hist. Miscell.*, 1, XVI, [içinde] Murat., c. I, s. 106, 107).

70. Beneventum, Meleager'in yeğeni Diomede tarafından kurulmuştu (Cluver., c. II, s. 1195, 1196). Cledonia domuz avcılığına dair yabanıl yaşamın tablosu için bkz. Ovid., *Metamorph.*, 1, VIII. Otuz kırk kahraman bir domuza karşı birlik kuruyorlardı. Bu

Napolililer ve sadık garnizonu, yakılı yıkılmalarına kımıldamadan seyirci kalmış olan bir hükümdarın kendilerini kurtarmasını boş yere bekleyip durmuşlardı. Theodatus, Roma'nın kale duvarları arasında kendini hapsetmişti. Süvarileri, Appian yolu üzerinde kırk mil ileride ordugâh kurmuşlardı. Burada, yeni kurutulan ve güzel bir otlak haline sokulan on dokuz mil uzunluğundaki kanal ile Pomptine bataklığı da vardı.[71] Gotların asıl kuvvetleriyse Dalmaçya'da, Venetia'da ve Galya'da bulunuyordu. Güçsüz kralları, kötü bir falın etkisinde kalarak imparatorluğunun yıkılacağına inanmıştı.[72] En aşağılık tutsaklar bile, kötü duruma düşmüş olan bir efendinin suçuna ya da zayıflığına karşı gelmesini bilirler. Kıtalarında boş otururlarken, kendilerini ayrıcalıklı ve güçlü görüyorlardı; bu arada Theodatus'un karakterini sert biçimde yoklamaya kalkıştılar. Onu, soyuna, ulusuna ve tahtına yakışır bulmadılar ve Illyria savaşlarında değerini kanıtlamış olan komutanları Vitiges'i, oybirliğiyle ve alkışlarla kalkanları üzerinde kral ilan ettiler. Bu devrim haberinin ulaşmasında Theodatus, uyruklarının adaleti ne sığınmak için kaçtı. Ne var ki, bir bireyin öcü alınmak üzere kovalanıyordu: Onuruna saldırılmış olan bir Got, Filaminia yolu üzerinde ona yetişti, kralının kadınsı çığlıklarına aldırmaksızın, Procopius'un dediğine göre, sunak önündeki bir kurban gibi, yere kapanmış du-

çirkin ve kaba hayvanlar (domuzlar demiyorum) bir yaban domuzu başı için bir kadınla kavga ediyorlardı.

71. Cluverius (c. II, s. 1007) Decennovium ile Ufeus ırmağını birbirine karıştırıyor; bu pek şaşılası bir şey. Gerçekte bu, Forum Appi'den Terracina'ya dek uzayan on dokuz millik bir kanaldı ve burada Horace geceleyin kayığa binmişti. Lucan, Dion Cassius ve Cassiodorus sözünü ettiği Decennovium yıkılmış, yeniden yapılmış ve sonra da tam olarak yok olmuştur (d'Anville, *Analyse de l'Italie*, s. 185 vd.).

72. Bir Yahudi, mezhep ayırmadan tüm Hristiyanlara karşı duyduğu kini ve hıncı, her biri onar domuzdan oluşan üç sürüyü çok dar bir yere sıkıştırmak ve birinci sürüye Gotlar, ikinciye Yunanlar, üçüncüye de Romalılar diye adlar takmak suretiyle yatıştırmıştı. Birinci sürünün tüm domuzları ölü, ikinci sürününküler yaşar, üçüncününkiler ise yarısı ölü, öbür yarısı ise kılları dökülmüş olarak bulunmuşlardı. Bu kaba simge başa geleni kötü anlatmıyordu.

rumdaki hükümdarı öldürdü. Halkı yönetmek için alınabilecek ismin en iyisi ve en temizi yine halkın seçtiği sandır. Ama bütün yüzyılların peşin yargısına uyarak, Vitiges de Ravenna'ya giderek, kendisi istemese de Amalasontha'nın kızını zorlayıp onunla evlenmek ve böylece krallığı için, zayıf olmakla birlikte kalıtsal bir hak dayanağı elde etmek istiyordu. Hemen bir ulusal kurul oluşturuldu: yeni kral, askerlerinin sabırsız ataklığına uyarak öncelinin ihtiyatlılık adı altındaki kararları gibi aşağılatıcı bir karara varıldı. Gotlar, muzaffer bir düşman önünde geri çekilmeye, saldırıcı bir savaş devinimlerini ilkbahara ertelemeye, dağılmış güçlerini toplayıp bir araya getirmeye, uzaktaki yerlerini bırakmaya, Roma kentini bile, kentlilerin bağlılığına teslim etmeye karar verdiler. Burada, yaşlı bir savaşçı olan Leuderis'in komutasında dört bin kişi bırakıldı. Bu denli zayıf bir garnizon Romalıların gücüne ancak yardımcı olabilirdi, ama onun istenci dışında tutunabilmesi de olmıaksızdı. Bir dinsel ve yurtseverlik ateşine tutularak, papalık tahtının karşısında iktidara gelen ya da hoşgörüyle karşılanan bir Arian'cılık görülmemesi gerektiğini haykırdılar. Kuzey yabanılları, Sezarların mezarını çiğnetmemeliydi. İtalya'nın Constantinople İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline geleceğini hiç düşünmeden yeni bir özgürlük ve mutluluk dönemi açacak bir Roma imparatorluğunun yeniden kurulduğunu heyecanlı bağrışlarla duyurdular. Papanın, kilisenin, senatonun ve halkın temsilcileri, istençli olarak bağlılık yeminlerini almaya ve kapıları kendisine açık tutulacak olan kentlerine girmeye Justinian'ın vekilini çağırdılar. Belisarius, Napoli ve Cumae'nin fetihlerini kesinleştiren haberleri aldıktan sonra, Vulturnus kıyılarında, yaklaşık yirmi mil ilerledi: Capua'nın büyüklüğünden geri kalanları seyretti ve Latin ile Appian yollarını kavşak noktasında durdu. Caesar Appian'ın yapıtı olan bu son yol, ilk güzelliğini koruyordu. Bu dar ama sağlamlığıyla hayranlık uyandıran yolun sürekliliğini sağlayan perdahlı ve birleştirilmiş büyük

taşlarda hiçbir noksanlık meydana gelmemişti.[73] Belisarius, her halde, dağların eteklerinde, yüz yirmi milden fazla bir toprak parçası üzerinde uzanan, denizden ve bataklıklardan çok uzaktaki Latin yolunu yeğlemiştir.

BELISARIUS ROMA'YA GİRİYOR (10 ARALIK 536)

Düşmanları yitmişti: Roma'ya Asinarian kapısından girdiği sırada garnizon da, hiç telaşa kapılmadan, Flaminian yolundan ilerleyerek uzaklaşıyordu. Altmış yıllık bir tutsaklıktan sonra kent barbarların boyunduruğundan kurtulmuş oluyordu. Gururundan ya da hoşnutsuzluğundan, kaçanların peşi sıra gitmeyi reddetti. Got komutanı, yengi ganimeti olarak, Justinian tahtının ayağına, Roma'nın anahtarlarıyla birlikte gönderildi.[74]

ROMA'NIN GOTLAR TARAFINDAN KUŞATILMASI (MART 537)

Eski Saturnalia'larla aynı günlere rastlayan ilk günler, kutlamalara ve genel sevince ayrılmış oldu, Katolikler de, başka rakip olmaksızın İsa'nın doğumunu kutlamaya koyuldular. Romalılar, atalarıyla ilgili kimi erdemlilik kavramları üzerine bir kahramanın ağzından bilgi edinebildiler. Onun Aziz Peter'in ardılı için gösterdiği saygıdan örnek aldılar ve savaşın ortasında bile, sergilediği disiplin sayesinde adaletin ve dinginliğin getirdiği iyiliklerden yararlandılar. Ülkeyi Narni, Perusia ve Spoleto'ya

73. Bergier (*Hist. des Grands Chemins des Romains*, c. I, s. 221-228, 440-444) bu yolun yapısını ve kullanılan gereçleri inceliyor ve d'Anville (*Analyse de l'Italie*, s. 200-213) yönünü saptıyor.

74. Olayların arka arkaya dizilmesi, daha doğrusu Procopius'un metinlerinde yer değiştirip ona göre sıralanması, Belisarius'un Roma'yı 536 yılında aldığını ortaya çıkarmaktadır. Evagrius (1, IV, b. 19) aralık ayı olduğunu söylüyor; bunun, aslında pek de isabetli bir yazar sayılmayan Nicephorus Calisthus'a(1, II, b. l 3) göre ayın onunda olduğu düşünülebilir. Bu görüşleri Pagi'nin (c. II, s. 559, 560) araştırmalarına ve saptamasına borçluyum.

dek düşmandan temizleyen ordularının elde ettiği hızlı başarıyı alkışladılarsa da, senato, kilise ve gözü yılgın halk Got krallığının tüm kuvvetlerinin Roma'yı kuşatmaya giriştiklerini görerek telaşlandılar. Komutan, kuşatmaya karşı savunmaya karar verdi. Vitiges, kış boyunca çaba harcayarak hazırlıklarını sürdürdü. Kırsal yerleşim alanlarını ve uzak garnizonlarını boşaltarak, vatanın savunulması için Ravenna'da toplandılar. Dalmaçya'nın yardımına bir ordu gönderdikten sonra geri kalan yüz elli bin savaşçıyla, krallık sancağı altında yürüyüşe geçtiler. Rütbelere ve değerliliğe göre Vitiges silahları ve atları dağıttı, armağanları verdi ve büyük vaatlerde bulundu. Perusia'da ve Spoleto'da yararsız fetihlere girişmek istemediğinden ve elde edilmesi olanaksız Narni kayasını kuşatmayı düşünmediğinden, Roma'nın iki mil yakınındaki Milvian Köprüsüne dek geldi. Bir kule bu köprüyü savunuyordu. Belisarius, ikinci bir köprünün yapılabilmesi için yirmi gün gerekeceğini hesaplamıştı. Ancak, kuledeki askerlerin korkusu, bir bölümünün kaçışı ya da oradan ayrılmaları hesaplarını bozdu ve çok ağır bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Avantajlı bir durum yaratmak ve Barbarların ordu konumunu anlamak için, bin atlının arasında Flaminian kapısından çıktı. Onları Tiber'in öbür yakasında sandığı bir anda birden düşmanın sayısız süvarilerince sarılmış olduğunu gördü. İtalya'nın alınyazısı onun yaşamasına bağlıydı. Kaçak askerler, onun bindiği doru atı gördüklerini bildirdiler;[75] her yandan doru atı yakalayın diye haykırışlar yükseldi. Bütün yaylar gerildi, tüm mızraklar ona çevrildi; binlerce asker, nedenini bilmeden bu komutu yineliyordu. Barbarlar arasından en atakları, utku kazanmaya koşarcasına kılıç ve kalkanlarıyla saldırdılar. Sancaktar Visandus'un ölümü karşısında düşmanlar bile övgülerini esirgemediler.[76] Visandus, on üç kılıç darbesi yiyinceye dek (belki Belisarius'tan da) en ön saftan

75. Doru ya da kızıl sarı ata Barbarlar *balan*, Romalılar da *spadix* diyorlardı.

76. Sanırım bu bir insanın değil, sancaktarlık görevinin adıdır. Bu, Romalılar ve Yunanlar tarafından benimsenen *bandum* (*vexillum*) sözcüğünden gelmektedir. Paul Diacon, 1, I, b. 20, s. 760; Grot., *Nomina Gothica*, s. 575; Ducange, *Gloss. Latin.*, c. 1, s. 539, 540.

ayrılmamıştı. Roma komutanı güçlü, devinimli ve yürekliydi. Kendisini çevreleyen bütün öldürücü saldırıları püskürtüyordu. Muhafızları da bağlılıkla ona öykünüyorlar ve komutanlarını kılıçlarıyla savunuyorlardı. Savaş alanında bin ölü bırakan Gotlar, kahramanın karşısından kaçıp gittiler. Belisarius'un askerleri, ihtiyatsızlığa kapılarak onları ordu kamplarına dek kovalamak istediler. Ne var ki, sayıca da azalmış olduklarından, önce yavaş yavaş, sonra da hızlı adımlarla kentin kapılarına geldiler. Bu kapılar kapalıydı ve Belisarius'un öldürüldüğü biçiminde yayılan haber halk arasında büyük şaşkınlık yaratmıştı.

BELISARIUS'UN DEĞERİ

Ter, toz toprak ve kan, onu tanınmaz hale sokmuştu. Sesi boğuk çıkıyordu, gücü tükenmişti. Ama yenilmez değerini koruyordu: bu değeri, gözleri korkmuş askerlerine de aşıladı. Belisarius'un, az önce yaptığı keşif hareketini Barbarlar, yeni bir ordunun kentten çıkışı biçiminde yorumladıkları için kaçmışlardı. Flaminian kapısı gerçek bir utku için açıldı. Belisarius, karısının ve dostlarının sağladığı yiyecek ve dinlenme önlemlerini gözü görmeden, askerlerin ve halkın güvenliğiyle ilgili durumları gezerek denetledi. Bugün, savaş sanatı ilerlediği halde, komutanın bir askerden beklenen savaşkanlığı göstermesi beklenmez, ya da çok seyrek hallerde buna gerek duyulabilir. Belisarius'un örneği olsa olsa IV. Henry ve Pyrrhus ile İskender'in örnekleri arasına konulabilir.

ROMA KALESİ İÇERİSİNDE SAVUNMA YAPIYOR

Gotlar, ilk kez ve acı bir biçimde algıladıkları değişik bir düşmanla karşı karşıya bulunduklarını bilerek Tiber'i geçtiler ve bir yıl sürecek olan Roma kuşatmasını başlattılar. Roma kentinin yaygınlığını anlamak için, çevresinin, tam olarak on iki bin üç

yüz kırk beş ayak olduğunu bilmek yeter. Sonradan genişleyen Vatikan yanı ayrı düşünülürse, bu çevre uzunluğu Aurelianus'un zafer alayından son papaların dingin ve karanlık saltanatına dek, hep aynı kalmıştır.[77] Görkemli günlerinde tüm semtler yapılar ve insanlarla doluydu. Genel yolların üzerinde uzanan kalabalık dış mahalleler, kentin merkezi gibi aydınlıktı, Ters talih, ayrıntılı süsleri yok etmiş, yedi tepenin büyük bir bölümünü çıplak ve ıssız bırakmıştı. Roma, otuz bin savaşçı çıkarabilirdi.[78] Her ne kadar bunlar talim görmemiş, yoksulluktan duygusuzlaşmış olsalar da ülkelerini ve dinlerini korumak için silah kullanabilecek durumdalardı. Belisarius'un ihtiyatlılığı bu önemli kaynağı bir yana bırakmadı. Halkın çabası ve canla başla davranışı askerlerin yükünü azaltıyordu. Askerler uyudukları, ya da dinlendikleri sırada halk gözetleme görevini yaparak çalışıyordu. En yoksul, en yiğit Romalılar gönüllü askerliğe alındı. Kentsoylu arkadaş toplulukları da, daha önemli hizmetler için alınanların yerini doldurmak üzere kullanıldı. Belisarius, kendisinin komutası altında Pers ve Afrika savaşlarında bulunmuş kıdemli askerlere güveniyordu. Bu yiğit askerlerin sayısı beş bine inmişse de, çok yetersiz sayıdaki tüm askerleriyle, yüz elli bin kişilik Barbar ordusuna karşı on iki bin mil tutan bir kale çemberi içerisinde savunma yapmaya karar verdi. Eski mimarlığın gereç ve izleri hala belirgin olan Roma kale duvarlarını yaptı ya da onardı,[79] istihkâmlar bütün kentin çevresinde yürütüldü, yalnız Pincian kapısıyla Flaminian kapısı arasında bulunan bir yer bu istihkâmın dışında

77. D'Anville, 1756'da *Memoire de l'Academie des Inscriptions*'ta (c. III, s. 198-236), 1738'de Rollin tarihi için çizmiş olduğundan daha küçük ölçekte olmakla birlikte daha doğru bir Roma planını vermiştir. Deneyimden edindiği bilgilerden yararlanmıştır. Rossi'nin topoğrafyası yerine Nolli'nin yeni ve yetkin haritasını esas almıştır. Plinius'un verdiği eski on üç mil ölçümü sekize indirgenmelidir. Bir metni bozmak, dağları ve yapıları uzaklaştırmaktan daha kolay ve rahattır.

78. 1709'da Labat (*Voyages en Italie*, c. III, s. 218) Roma'da yüz otuz sekiz bin beş yüz altmış sekiz Hristiyan (canlı), sekiz ya da on bin Yahudi (görünüşe göre cansız) bulunduğunu hesaplıyordu. 1763'te Roma'nın nüfusu yüz altmış binden çoktu.

79. Nardini'nin (*Roma Antica*, l, I, b. VIII. s. 31) sağlam görüşü burada "tumultuarie opere di Belisario"yu ayrımlıyordu.

tutuldu çünkü burasının havari Aziz Peter tarafından korunduğuna ilişkin bir batıl inanç Romalılarca da Gotlarca da saygıyla sürdürülüyordu.[80] Mazgal ya da burçlar dik açı durumundaydı. Geniş ve derin bir hendek kale duvarının eteğini koruyordu. Burçlarda yer alan okçular çok ağır cisimleri atan büyük mancınık, *onagri* denilen Roma mancınığından yararlanıyorlardı. Bu savaş makinesine yaban eşeği de denirdi. Çok büyük kayaları ve taşları atardı.[81] Tiber Irmağı'nı bir zincir kapatıyordu. Su kemerlerinin boşlukları kapatıldı ve Hadrian'ın mezarı, ilk kez iç kale olarak kullanıldı.[82] Bu saygıdeğer yapı, Antoninus'ların küllerini de saklıyordu ve dört ayak üzerinde yükselen yuvarlak bir kule görünümündeydi. Paros'un beyaz mermeriyle kaplıydı ve tanrılarla kahramanların heykelleri bunu süslüyordu. Sanat dostları, Praxiteles'in ve Lysippus'un başyapıtlarının heykel ayakları sökülerek kuşatıcıların üzerine fırlatıldığını öğrenince acı duyacaklardır.[83] Belisarius, yardımcılarından her birine kale kapılarından birinin korumacılığını verdi, tehlikenin önemi ne denli büyük olursa olsun, birliklerinin savunma görevlerini tam olarak yapmalarını, Roma'nın güvenliği için komutana güvenmelerini buyurdu. Gotların korkunç ordusu, kentin çevresini sarmaya yetmiyordu. Ancak, Praenestine kapısından Flaminian'a dek on dört kapıyı kuşatmışlardı. Vitiges, her biri bir çukur ve duvarla berkitilen altı ordugâh kurmuştu. Sonra da, Toskana'ya doğru

---

80. Procopius'un gözlemlediği duvarın üst kesimindeki açıklılık ve eğiklik (Goth., 1, I, b. 13) bugün bile görünmektedir. Donat., *Roma Vetus*, 1, I, b. 17, s. 53, 54.

81. Lipsius (Opp., c. III; Poliorcet, 1, III), Procopius'un (*Goth.*, 1, I, b. 21) bu parlak ve çarpıcı pasajını bilmiyordu . Bu savaş aracına yaban eşeği, "a calcitrando" deniliyordu (Hen. Steph., *Thesaur. Linguae Graec.*, II, s. 1340, 1341; c. III, s. 877). Eski çağ sanatına öykünen, belki onu geride bırakan General Melville'in tasarladığı ve uyguladığı bir modeli görmüştüm.

82. Procopius'un bu anıt kabir betimlemesi yapılmış olan betimlemelerin birincisi ve en iyisidir. Nolli'nin büyük planına göre yanları 260 *feet*'tir.

83. Praxiteles, Faun ve Athena'da üstünlük kazanıyordu. Bu sonuncusu başyapıtıydı. Bugün Roma'da ondan otuz kadar bulunmaktadır. VIII. Urban zamanında Aziz Angelo çukuru temizlenince, işçiler Barberini Sarayı'nın uykudaki Faun'unu buldular. Ne var ki bu güzel heykelin bir bacağı, bir uyluğu ve de sağ kolu yitmişti.

olan Tiber yanında ve Vatikan toprağı ya da sirki ortasında bir yedinci ordugâh daha kurdu. Bununla, Milvian Köprüsü'nü ve Tiber'in akışını denetim altıda tutmak istiyordu. Aziz Peter Kilisesi'ne ancak büyük saygıyla yaklaşabildi ve Roma kuşatmasının sürmesi boyunca aziz havarilerin meskeni bir Hristiyan'ı düşmanca saygıyla gözetildi. Zafer yüzyıllarında, Roma senatosunca uzak bir ülkenin fethi için buyruk verildiği zaman konsül, savaşı bildirmek üzere, Janus Tapınağı'nın kapılarını merasimle açardı.[84] Savaş, kentin kale duvarları önünde sürerken böyle bir bildiride bulunmanın anlamı olamazdı. Bu merasim, yeni dinin gelmesiyle zaten yapılmaz olmuştu. Tunçtan Janus Tapınağı forumda yine duruyordu. Kapladığı alan, beş *cubit* yüksekliğinde, biri doğuya, öbürü batıya dönük iki yüzü bulunan bir tanrı heykeliyle işgal edilmişti. Çift katlı kapıları da tunçtandı; bunları paslanmış rezeleri üzerinde oynatmak için boş yere uğraşıldıktan sonra, burada birtakım Romalıların, atalarının inancına bağlı olarak oturdukları, şaşkınlıkla öğrenildi.

BELISARIUS, GOTLARIN GENEL SALDIRISINI PÜSKÜRTÜYOR

Kuşatıcılar, eskilerin buluşu olan tüm saldırı araçlarını elde etmek için on sekiz gün uğraştılar. Kale duvarlarına tırmanabilmek için çukurları çalı bağlarıyla doldurmak ve merdivenler yapmak işine hız verdiler. Çok kalın ağaçlardan dörtlü koçbaşları yaptılar. Bunların başları demirle berkitilmişti ve ancak seksen kişi harekete geçirebiliyordu. Yüksek yürür kuleler, tekerlekler ya da silindirler üzerinde deviniyor ve kale duvarlarının üstüne eşit bir düzeye erişiyordu. On dokuzuncu günün sabahı Gotlar, Praenestine kapısından Vatikan'a dek uzanan alanda genel saldı-

84. Latium tanrısı olan Janus için inşa edilen tapınağın Procopius tarafından betimlenmesi, yapılanların en iyisidir (Heyne, Excurs. V, ad. 1, VII Aeneid). Romulus ve Numa zamanında burası kentin kapılarından biriydi (Nardini, s. 13, 256, 329). Vergilius, Janus Tapınağı'nın girişini ozan ve antik tarihçi olarak betimlemiştir.

rıya geçtiler. Birliklerinden yedisi, araçlarıyla birlikte duvarların dibine geldiler. Kaleyi savunan Romalılar, komutanlarının sevinç içinde verdiği utku sözlerini güvensizlik ve kaygı içerisinde dinlediler. Düşman çukura yaklaşınca ilk oku Belisarius attı. En önde duran barbar şeflerinden birinin, bu güçlü ve ustaca atılan okun bir yandan girip öbür yana dek delmesiyle ölünce, kale duvarı üstünde alkış ve utku sesleri yükseldi. İkinci oku da aynı başarıyı kazandı ve alkışlar sürüp gitti. Belisarius, öküzler üzerine atış yapmalarını okçularına emretti; hayvanlar öldürücü yaralarla hareketsiz kaldılar. Bunların çektiği kuleler de kımıldatılamadığından Gotlar bu silahlardan yararlanamadılar. Got kralının bunca emekle hazırlanan planları bir anda altüst olmuştu. Bu düş kırıklığından sonra Vitiges, düşmanın dikkatini bozmak için, başlıca kuvvetleri büyük çabayla Praenestine kapısına ve ondan üç mil ötedeki Hadrian mezarına saldırırlarken yine Salarian kapısından saldırıyormuş gibi tutumunu sürdürdü. Praenestine kapısının yakınındaki Vivarium duvarı pek yüksek değildi[85] ve yeterli korunmuyordu. Zafer ve ganimet umudu Gotları canlı tutuyordu. Bir kez zaferi elde ederlerse Romalıların ve Roma'nın -bir daha dönüşü olmamacısına- sonları gelmiş olacaktı. Tehlikelerle dolu bugün Belisarius'un yaşamındaki en şanlı gündü. Birliklerinin gürültüsü ve korkusu ortasında, saldırı ve savunma planını bir an bile gözden uzak tutmadı. Saldırının tüm değişik biçimlerini tasarladı. Tüm olası avantajları hesapladı. Tehlikeli olabilecek bütün noktalan gezerek gördü. Onun dingin ve kesin emirleri askerlerin gözüpekliğini artırıyordu. Sabahtan akşama dek, yılmaksızın çarpışıldı. Gotlar, her yandan püskürtüldüler. Komutanın değeri, saldırganlarla kuşatılanların orantısızlıklarını dengelememiş olsaydı her Romalı, otuz barbarı yenilgiye uğratmış olmakla övünebilirdi. Got şefleri, bu ölümcül karşılaşmanın kendilerine otuz bin ölüyle bir o kadar da yaralıya mal olduğu-

85. Vivarium, yabanıl hayvanların konulduğu, düşman silahlarının erişemeyeceği bir kale köşesiydi (Procopius, *Goth*., 1, I, b. 23). Burası Nardini'de (1, IV, b. 2, s. 159, 160) ve Nolli'nin yayımladığı Roma planında hâlâ görülebilir.

nu söylemek zorunda kaldılar. Saldırıya başladıklarında, safları o denli karışık ve sıkışıktı ki Romalıların attığı hiçbir mızrak boşa gitmiyor ve kesinlikle bir Got askerini öldürüyor ya da yaralıyordu. Barbarlar çekilirken kent halkı, galiplerin yanına koştu ve kaçan düşmanları öldürdü.

ÇIKIŞLARI

Belisarius, o sırada kapılardan bir çıkış yaptırdı; askerleri onun utkusunu kutlarken düşmanın savaş makine ve araçlarını da ateşe veriyorlardı. İşte, boşuna ve can sıkıcı olarak Gotlar tarafından yapılan saldırı, Roma kuşatmasında onlar için kaybedilmiş acı bir gün oldu. Roma komutanınca durmadan hırpalandılar. Romalıların yaptığı her çarpışmada Gotlar, en değerli askerlerinden beş binini yitirdiler. Süvarileri ok atmasını bilmiyordu. Okçuları yayaydı. Mızrakları ve okları, yakından olduğu denli uzaktan da çok etkili olan hasımlarına karşı böylece bölünmüş Gotların kuvvetleri yetersiz kalıyordu. Belisarius, yeteneklerini kullanarak tüm fırsatlardan yararlanıyordu. Durumları ve zamanı değerlendirerek saldırıyor ya da çekilme borusunu çaldırarak askerlerini topluyordu.[86] İleri çıkan müfrezeler pek az sayıda başarısı oluyorlardı. Bu oldukça küçük elverişlilikler, kuşatmanın kötülüklerini duymaya başlayan ve artık genel bir savaşımdan korkmayan askerlere ve halka güç veriyordu. Her plebeian kendisinin bir kahraman olduğuna inanıyordu. Disiplinden yoksun kaldığından beri yeniden savaş meydanına getirilen piyade, Roma lejyonunun eski onurlarını duyuyordu. Belisarius, birliklerinin değerini övdü, kendilerini beğenmeye kalkmalarını doğru bulmadı, hoşnutsuzluk haykırışlarına ses çıkarmadı ve olabilirliğinden yalnız kendisinin kaygı duyabildiği

86. Roma borusu ve çeşitli notlar üzerine, Lipsius'a bakınız (*de Militia Romana*, opp., c. III, 1, 4, dialog. X, s. 125-129). Procopius, saldırıyı süvarinin tunç borusuyla, çekilmeyi de piyadenin meşin ve hafif ağaçtan borusuyla önermiş, bu öneri Belisarius tarafından benimsenmiştir (*Goth.*, 1, II, b. 23).

bir bozgunun nasıl onarılacağına ilişkin umarları hazırladı. Romalılar, Vatikan kesiminde kazanıyorlardı. Ordugâhın yağmalanmasında zaman yitirmemiş olsalardı Milvian Köprüsü'nü ele geçirmiş olacaklar ve Gotların ordusuna arkadan saldırabileceklerdi. Belisarius, Pincian ve Salarian kapılarından çıkarak Tiber Irmağı'nın öbür yakasında ilerliyordu. Ne var ki dört bin kişiden çok olmayan bir Roma birliği geniş bir koyakta kaybolmuş gibiydi. Bozguna uğrayan barbarları hiç durmadan güçlendirmeye gelen taze kuvvetler bu Roma birliğini kuşatmış ve bunaltarak bitkin bir hale getirmişti. Piyadenin, utku kazanmaya pek alışık olmayan yiğit subayları öldürüldüler. Geri çekilme çok hızlandı. Komutanın ihtiyatlılığı sayesinde güven altına alındılar; yenenler ise, kaleyi koruyan savaşçıları görünce korkup geri çekildiler. Bu yenilgi Belisarius' un ününe gölge düşürmemişti ve Gotların saçma gururu, onun niyetlerine, Romalı askerlerin pişmanlık ve alçakgönüllülüğünden daha az yararlı olmamıştı.

KENTTE DARLIK VE SIKINTI

Belisarius, kuşatılmaya dayanımı kararı verdiği andan başlayarak. Roma için Gotların askerlerinden daha korkunç bir felaket olan açlığa karşı alınması gerekli önlemleri düşünmüş ve araştırmıştı. Sicilya'dan olağanüstü ölçüde tahıl yardımı getirtmişti. Başkentin gereksinimi için Campania ve Toskana'ya ürünlerini kaldırtmıştı. Genel güvenliğin yaran için geçerli neden özel varlıklara el atmaya onu zorlamıştı. Düşmanın, su yollarını ele geçireceğini önceden düşünmek kolaydı. Su değirmenleri hemen durduruldu. Irmağın akıntısı üzerine büyük gemiler kondu ve değirmen taşları bunlara takıldı. Ağaç kütükleri ve cesetler ırmağın sularını tıkadı ve kirletti. Belisarius'un önlemleri mutlu sonuç verdi. Tiber değirmenleri çalıştırmayı ve kent halkının su gereksinimini karşılamayı sürdürdü. Kıyılardan uzak kentler için yararlanılıyordu. Kent, genel banyolardan yoksun kalma-

ya ancak büyük sıkıntılarla dayanabildi. Praenestine kapısından Aziz Paul Kilisesi'ne dek Roma'nın büyük bir bölümü hiçbir zaman Gotlarca kuşatılamadı. Moor'ların çabası onların akınlarını önledi. Tiber üzerindeki gemi seferleri, Latin yolu, Appian ve Ostian yolları serbest kalmıştı. Buradan kente hayvan ve tahıl sokuldu. Kampanya ya da Sicilya'da yerleşmek isteyen Romalılar da buradan çıkıp gittiler. Roma'nın savunmasına katkıda bulunmayanlardan kurtulmak isteyen Belisarius kuşatmanın başından beri kadınları, çocukları ve tutsakları çıkartmıştı. Askerlerine, kendilerini izleyen kadın-erkek kimseleri geri göndermelerini buyurdu ve bunların günlük yiyeceklerinin yarısı mal, yarısı da para olarak ödeneceğini bildirdi. Gotlar, kale yakınlarında iki önemli noktayı ele geçirdiği zaman, neden olduğu sıkıntı onun öngörüşünü haklı çıkardı. Limanın yitirilmesi ya da bugün denildiği gibi, Porto kentinin elden çıkması ırmağın sağ yanındaki yerleri kaynaklardan yoksun bıraktı ve denizle olan en elverişli ulaşım ve iletişimini kesti. Üç yüz kişilik bir kuvvet göndermiş olsaydı, bu denli küçük bir birlik bile bu yeri kurtarmak için yeterli olabilecekti, diye acınarak düşündü. Başkent'ten yedi mil uzakta, Latin yoluyla Appian yolu arasında, ana su kemerlerinden ikisi birbirinin üzerinden geçiyorlar ve bu noktadan sonraki bir aralıkta ikinci kez kesişiyorlar, sağlam ve yüksek duvarlarıyla bir taş engel oluşturuyorlardı.[87] İşte buraya Vitiges, Sicilya'dan, Campania'dan gelen yardımları önlemek için yedi bin Got'tan oluşan bir birlik koymuştu. Roma'nın tahıl ambarları yavaş yavaş boşalmaya yüz tuttu. Dolaydaki yerler demir ve ateşten yanıp yıkılmış hale geldi. Bin güçlükle getirtilen az ölçüdeki besin maddeleri zenginlerce satın alınarak getirenlere büyük kazançlar

87. Procopius (*Goth.*, 1, II, b. 3) su kemerlerinin adını söylemeyi unutmuş. Frontinus Fabretti'nin ve Eschinard'ın yazılarında, de Aquis ve de Agro Romano ya da Lameti ve Cingolani'nin yerel haritalarında, Roma'dan bu uzaklıkta bir çifte kesişme yerinden açıkça söz edilmemektedir. Roma'dan yedi sekiz mil uzaklıkta (elli stadia) ve Albana yolu üzerinde, Latin ve Appian yoları arasında, altı yüz otuz ayak bir alanda uzayan, olasılıkla Septimian su kemerinin yıkıntıları bulunmaktadır. Kemerlerinin yüksekliği yirmi beş *feet*'tir.

sağlıyordu. Atlar için ot ve saman, askerlerin de ekmek darlığı olmadı. Ne var ki, kuşatmanın son aylarında halk, kıtlığın bütün kötü etkilerini duydu. Esenliksiz besinleri yedi, salgın hastalıklara uğradı.[88] Belisarius, onların çektiği acılar için çok üzülüyordu. Bağlılıklarının yitmekte olduğunun farkına varmış, hoşnutsuzluklarının arttığını dikkatle izlemişti. Ters talih, Romalıları, büyüklük ve özgürlük için gördükleri güzel düşlerden uyandırmıştı. Ve yine bu ters talih onlar için büyük utanç içerisinde olsa da, gerçek mutlulukları için, efendilerinin Got ya da Latin adında biri olmasının önemli olmadığını öğretmişti. Justinian'ın temsilcisi onların haklı yakınmalarını dinledi. Ancak, kaçma ya da teslim olma düşüncelerini aşağılık görerek reddetti. Onların savaşmak için gösterdikleri sabırsız heyecanlarını yatıştırdı, ivedi ve güvenilir yardım geleceğine söz verdi, kendisini ve Roma kentini onların umutsuzlukla ya da aşağılık davranışlarla yapabilecekleri kötülüklere karşı korumaya aldı. Kale kapılarının korunmasıyla görevlendirdiği subayları ayda iki kez değiştiriyordu. Devriye nöbetçilerini, parolaları, fenerleri ve müziği, kale duvarları üzerinde olup bitenleri anlamak için, çoğaltttı. Lateran Kilisesi yakınındaki Asinarian kapısının düşman askerlerine gizlice açılacağını bildiren ve Got kralına yazılmış bir mektup ele geçti. Çok sayıda senatör, hıyanetle suçlanarak ya da sanık olarak, sürgüne gönderildiler ve Papa Sylverius, hükümdarının temsilcisine, Pincian Sarayındaki genel karargâhında hesap vermek üzere gelmesi emrini aldı.[89]

88. Katır etinden sucuk yaptılar; katırlar salgın hastalıktan ölmüşlerse uğradıkları kötülük de o ölçüde büyük oldu. Bununla birlikte, denildiğine güre, ünlü Bologna sucukları eşek etindendir (Bkz. Labat, *Voyages*, c. II, s. 218).

89. Sarayın, tepenin ve bitişikteki kapının adı senatör Pincius'tan geliyordu. Tapınaklardan ve kiliselerden geri kalanlar bugün Trinita del Monde'nin Minims bahçesinde bulunmaktadır (Nardini, 1, IV, b. 7, s. 196; Eschinard, s. 209, 210; Buffalino'nun eski planıyla Nolli'nin büyük planı). Belisarius, karargâhını Pincian ve Salarian kapıları arasında kurmuştu (Procop., *Goth*., 1, I, b. 15).

PAPA SYLVERIUS'UN SÜRÜLMESİ (17 KASIM 537)

Başpapazlarını izleyen kilise mensupları ilk ya da ikinci bölümde alıkonuldular,[90] yalnız papa, Belisarius'un önüne çıkarıldı. Roma ve Kartaca fatihi, görkemli bir yatağa uzanmış olan Antonina'nın ayak ucuna -gösterişsizce- oturmuştu. Komutan suskundu. Buyurgan eşi ise pontiff'i azarladı ve korkutucu sözler söyledi. İnanılır tanıklarca ve kendi imzasıyla suçlu duruma düşmüş olan Aziz Peter'in halefi, pontiff'lik süslemelerinden yoksun bırakılarak bir keşiş giysisine büründürüldü. Doğu'nun ücra bir yerine sürülmek üzere hemen yola çıkarıldı. Roma papazlar kurulu, imparatorun buyruğuyla, yeni bir piskopos seçimine girişti. Kutsal Ruh için dua edildikten sonra, papalık tahtı için iki yüz altın lira ödeyen diyakoz Vigilius seçildi. Dinsel konularda çıkar sağlama suçu, Belisarius'a yükletildi. Halbuki bu kahraman, karısının istencine baş eğiyordu. Theodora ise, Chalcedon (Kadıköy) konsiline karşı ya da kayıtsız olan bir papayı elde etmek için beslediği boş umutlarda hazineler dolusu para harcamıştı.[91]

ROMA'NIN KURTULUŞU

Belisarius, zaferlerinden, içinde bulunduğu tehlikelerden ve kendi kararından imparatora bilgi gönderdi: "Buyruklarınız üzerine," dedi, "Gotların ülkesine girdik; Sicilya'yı, Campania'yı ve Roma kentini imparatorluğunuza kattık. Şu da var ki bunların yitirilmesi, elde edilmesinin verdiği kıvanca oranla daha çok onur kırıcı olacaktır. Bugüne dek barbar kalabalıklarını yendik ama sayıca üstünlükleri bu galibiyetimizi alıp götürebilir. Zafer,

90. "Primium" ve "secundum velum"un gösterdiği tablo, Belisarius'un imparatoru temsil ettiği ve Bizans sarayının gururlu merasimini yansıtmaktadır.

91. Procopius bu kutsallıklara saldırı olayını, pek isteksiz olarak, birkaç sözcükle anlatıyor (Goth., 1, I, b. 25). Liberatus'un (Breviarium, b. 22) ve Anastasius'un (*de Vit. Pont.*, s. 39) anlatıları daha ayrıntılı olmakla birlikte peşin yargılarla doludur. Kardinal Baronius'un aforozlarına kulak verin (A.D. 536, No. 123; A.D. 538, No. 4-20): "portentum, facinus omni execrationa dignum."

tanrısal bir lütuftur. Kralların ve komutanların ünü ise başarılarına ya da niyetlerinin başarısızlığa uğramasına bağlıdır. Serbestçe konuşmam için bana izin veriniz: Yaşamamızı istiyorsanız bize geçim gereçleri gönderiniz; Roma kenti halkı bizi dostları ve kurtarıcıları olarak kabul ettiler. Bizim sıkıntımız, güvenleri kalmayacağından, arkadan vurmalarının ve hınçlarının kurbanı olacağımızdandır. Bana gelince, yaşamımı size adamış bulunuyorum. Bu durumda, ölümümün, saltanatınızın şanına ve erincine yardımcı olacağına yalnız siz karar vereceksiniz." Bu saltanat, Doğu'nun barışçı hükümdarı Afrika'nın ve İtalya'nın fethine girişmeseydi, yine aynı gönenç içerisinde bulunabilecekti. Ne var ki ün kazanmaya düşkün olan Justinian, utkulu komutanına yardım etmek ve onu kurtarmak için birtakım yetersiz ve şöyle böyle yardımlarda bulunmuştu. Belisarius'a, Martin ve Valerian'ın yönettiği bin altı yüz süvari ve Hun askeri gönderdi. Bunlar da bütün kış Yunanistan limanlarında yatıp kaldılar. Halbuki bu askerler ve atlar deniz yolculuğundan rahatsız olmamışlardı, nitekim sonradan, kuşatıcılara karşı, kaleden yapılan çıkış saldırılarında kendilerini göstermişlerdi. Yazın, gündönümüne doğru, Euthalius, askerlerin aylıklarına ayrılan paralarla, Terracina'da karaya çıktı. Appian yolu boyunca geniş ihtiyat önlemleri arasında ilerledi. Bu konvoy, Capena kapısından Roma'ya girdi.[92] O sırada Belisarius, Gotların dikkatini başka yöne çekmek için kentin öbür yanında yaptığı güçlü ve başarılı bir çarpışmadan dönüyordu. Komutan, tam zamanında yetişen bu yardımdan bilinçli olarak yararlandı. Tarihçi Procopius, Kampanya'nın toplayabildiği ya da Constantinople'un göndermiş olabileceği askerleri ve besin maddelerini toparlayıp getirtmekle görevlendirildi. Belisarius'un sekreterini hemen arkasından Antonina da izledi.[93] Antonina düşman hat-

92. Eski Capena kapısı Aurelian tarafından biraz geriye alınmış, Aziz Sebastianus (modern) kapısının yanı başına yerleştirilmişti (Nolli'nin planına bakınız). Egerian koruluğu, Numa anıtı, zafer takları, Scipio'ların ve Metelli'lerin mezarları vb. bu kantonu bir tür kutsal yer niteliğine büründürüyordu.

93. Procopius'un sözleri elverişsiz bir anlam belirtiyor (*Goth.*, 1, II, b. 4); bir kadından da söz ediyor.

larını, çekinmeden geçti, kısa süre sonra kocasına ve kuşatılmış kente, Doğu'dan gelen yardımlarla birlikte döndü. Üç bin Isauria'lıyı taşıyan gemiler, önce Napoli, sonra da Ostia körfezinde demir attılar. Bir bölümü Trakya'dan getirtilen iki binden çok at, Tarentum'da karaya çıkarıldılar. Kampanya'nın beş bin askeriyle şarap ve un yüklü arabalardan oluşan bir konvoy, Capua'dan başlayarak Appian yoluyla Roma yakınlarına geldi. Karadan ve denizden gelen kuvvetler Tiber'in ağzında birleştiler. Antonina bir savaş kurulu topladı. Bu kurulda, yelkenler ve kürekler yapa yapa ırmağa girilip akıntıya karşı gidilmesi kararlaştırıldı. Gotlar, o sırada Belisarius'un, yapmacık görüşmelere başlanmasını istiyor gibi tutumunu göz önüne alarak, bu ulaştırmaya saldırmak istemediler. Bu gördüklerinin, şimdiden İyonya Denizi'ni ve Campania ovalarını kapladığı anlaşılan büyük bir donanmayla büyük bir ordunun öncüleri olduğuna inandılar. Bu inançları, Roma komutanının Vitiges tarafından gönderilen elçileri kabul ettiği sırada takındığı gururlu davranışla da güçlenmişti. Görünüşte doğru izlenimi veren bir demeçten sonra, Gotlar, savlarının haklılığını ileri sürdüler ve barışın olması için, Sicilya'dan vazgeçmeye hazır olduklarını bildirdiler. "İmparator da daha az yüce gönüllü değildir, diye Belisarius, hor görürcesine yanıtladı. Bir lütufta bulunuyormuş gibi vazgeçmeye hazır olduğunuz yerin, bugün salip olmamanızdan başka, imparatorluğun eski bir eyaleti olduğunu da unutmuş görünüyorsunuz. İmparator, Britanya adasının egemenliğini Gotlara bırakmaktadır." Belisarius, aynı kesinlik ve hor görmeyle, kendisine sunulan haraç vergisini de geri çevirdi. Got elçilerine, alın yazılarını Justinian'ın kendi ağzından öğrenmeye gitmelerine izin verdi ve yapmacık bir tiksintiyle, kış gün dönümünden ilkbahar başlangıcına dek üç aylık bir savaş bırakışmasına razı oldu. Barbarların yeminlerine ya da rehinelerine güvenmek ihtiyatsızlık olurdu. Bu yüzden Romalı komutan, birliklerini uygun yerlere koymak işine özen gösterdi.

BELISARIUS İTALYA'NIN BİRÇOK KENTİNİ YENİDEN ELE GEÇİRİYOR

Korku ve açlık yüzünden Gotların Alba, Porto ve Centumcellae kentlerini boşaltmaya karar vermesinden sonra Belisarius oraya hemen birlikler gönderdi. Narni, Spoletto ve Perusia garnizonları da güçlendirildi. Ayrıca düşmanın üç ordugâhı kuşatıldı, buralarda da kuşatılmanın neden olduğu yoksulluklar Gotları çok kötü duruma düşürdü. Milano Piskoposu Datius'un ricaları ve haccı, etkisiz olmadı, bin Trakyalı ya da Isauria'lıyı alarak bunları, çok kötülüklerde bulunan Arian'cıya karşı Liguria'ya gönderdi. Aynı zamanda, Vitalian'ın yeğeni Kandökücü (Sanguinary) John,[94] iki bin değerli süvarileriyle önce Fucine Gölü üzerindeki Alba'ya, sonra da Adriyatik üzerindeki Picenum sınırlarına doğru yola çıktı. Belisarius ona şunları söyledi: "Gotlar, ailelerini ve hazinelerini, hiçbir koruma önlemi almadan ve herhangi bir tehlikeyi akıllarına getirmeden, oraya getirdiler. Hiç kuşkusuz, bırakışma anlaşmasını bozacaklardır. Harekete geçmenizi öğrenmeden önce vurmanızı duysunlar. İtalyanları kollayın; gerinizde bize elverişsiz olacak durumda hiçbir müstahkem mevki bırakmayın; eşit olarak paylaşılmak üzere ganimetleri olduğu gibi saklayın. Biz burada eşek arılarını yok etmek için uğraşırken, arkadaşlarımızın bütün balı yiyip bitirmeleri akıllıca olamaz."

GOTLAR ROMA KUŞATMASINI KALDIRIYORLAR (MART 538)

Roma kuşatması için birleşmiş olan bütün Ostrogot ulusu orada hemen tamamıyla yok olmuş gibiydi. Aydın bir tanığın raporuna inanmak gerekirse, bu çok büyük ordunun hiç değilse üçte biri, kale duvarları önünde yapılan savaşlarda erimişti.

94. Anastasius (s. 40), ancak bir kaplana onur verebilecek olan Sanguinarius sanını korudu.

Anlaşıldığına göre, o koşullar altında tarımın gerileyişi ve nüfusun azalması, yaz boyunca sıcak havanın kötü etkisine, ters yandan yardımcı oluyor, barbarların başıbozuk davranışları ve yerli halk tan olanların pek de dostça olmayan tutumları, açlığın ve veba salgınının çok acı kötülüklerini ağırlaştırıyordu. Vitiges talihe ve zenginliğe karşı savaşırken ve utanç ile tam yıkılış arasında kararsızlık içindeyken kişisel tehlike imleri, geri çekilmeyi hızlandırdı. Titreşen ulaklar Kandökücü John'un Apeninlerden Adriyatik Denizi'ne dek yayılacağını haber verdiler; buna göre zengin ganimetler ve Picenum'un sayısız tutsağı Rimini Kalesi'nin içerisinde bulunuyordu. Yine bu ulaklara göre, korkunç şef, amcasını vurmuştu, başkentini eziyordu ve gizli bir haber almayla, Amalasontha'nın kızı olan karısının bağlılığını kötüye kullanıyordu. Herhalde Vitiges, Roma'dan uzaklaşmadan önce, burasını bir saldırıyla ya da bir baskınla ele geçirmeyi son bir kez denedi. Su kemerlerinin birinde bir geçit ortaya çıkardı. Aurelian kapısının koruyucularını sarhoş etmeye söz veren iki Vatikan hemşerisine para verdi. Tiber'in öbür yakasındaki, kulelerle savunulmayan bir yerde duvarların üzerinden saldırıyı tasarladı. Barbarlar, fenerler ve merdivenlerle Pincian kapısına doğru ilerlediler. Ne var ki Belisarius'un ve yiğit kıdemli askerlerinin bitmek tükenmek bilmeyen ve en tehlikeli zamanlarda bile öbür arkadaşlarının hazır bulunmayışlarından yakınmaksızın aldıkları önlemlerle düşmanın bütün tasarlamaları sonuçsuz bırakıldı. Ne yiyecekleri, ne de umutları kalan Gotlar, bırakışma anlaşması sona ermeden ve Roma süvarileri bir araya gelmeden gitmek istediler. Kuşatmanın başlamasından bir yıl beş gün sonra, sayıca çok kalabalık olan bu Got ordusu -kısa zaman önce kazandığı bunca başarıdan sonra çadırlarını ateşe vermiş ve düzensizlik içerisinde geri dönmek üzere Milvian Köprüsünü geçmişti. Bu geri çekilişleri kazasız cezasız olmamıştı. Kalabalık ve sıkışık halde bu dar geçitte yürürken, korkudan ve de düşmandan dengesini yitirip Tiber'e düşenler bile oldu. Roma komutanı, Pincian kapısından çıkarak bu kaçışı çok ölümcül ve utançlı hale soktu ve ya-

ralı askerler, Flaminian yolunda sürüklenerek gidiyorlardı. Kimi zaman büyük Rimini ve Ravenna yolunu savunan garnizonların eline düşme korkusuyla yoldan ayrılıyorlardı. Bununla birlikte kaçmakta olan bu ordu yine korkunçluğunu sürdürüyordu. Vitiges bunlardan on bin askeri, elde tutulmasında yarar bulunan kentlerin savunulması için yeğeni Uraias'ın emrine verdi ve başkaldıran Milano şehrini cezalandırmaya gönderdi. Kendisi de geri kalan birliklerinin başına geçti, Gotların başkentinden otuz üç mil uzaktaki Rimini'yi kuşattı. Kandökücü John'un becerisi ve değeri yüzünden, kale duvarı zayıf ve çevreleyen çukuru pek derin olmayan bu yerin savunması başarılı oluyordu. Bu komutan, tehlikeyi ve korkuyu en yalın eriyle bile paylaşıyor, pek iç açıcı olmayan bu savaş tiyatrosunda ünlü komutanın tüm askerî niteliklerini sergiliyordu. Barbarların kulelerini ve savaş makinelerini işe yaramaz hale soktu; saldırılarını püskürttü. Kuşatma tam bir ablukaya dönüşünce, garnizon ağır bir açlık içerisine düştü. Ne var ki Romalılar toplanma veya imdada koşma gücünü kazanmışlardı. Ancona'ya baskın yapan bir filo, Adriyatik kıyısı boyunca ilerlemiş ve kuşatılan kente yardım getirmişti. Narses, Picenum'a iki bin Heruli ile Doğu birliklerinden en yiğit iki bin askeri çıkardı. Apenin kayalıkları zorlandı; on bin kıdemli asker, Belisarius'un komutası altında dağları geçtiler. Ordugâhı binlerce ateşle aydınlatılmış olan yeni bir ordunun Flaminian yolu boyunca ilerlediği görüldü.

GOTLAR RAVENNA'YA ÇEKİLİYOR

Şaşkınlık ve umutsuzluk içine düşen Gotlar Rimini kuşatmasını kaldırdılar. Çadırlarını, bayraklarını ve şeflerini bıraktılar. Kaçışa örnek olan ya da uyan Vitiges, Ravenna Kalesi ve bataklıkları arasına gelince kendini güven içerisinde sandı.

ROMA GENERALLERİNİN KISKANÇLIĞI (538)

Got krallığı bu kaleye ve birbirlerini destekleme gücü kalma yan birkaç müstahkem yere indirgenmiş durumdaydı. İtalya eyaletleri imparatordan yana kucak açmışlardı. Yavaş yavaş yirmi bin kişiye varan ordusu, yenilmez gücü, kendi akılsız generallerince zayıflatılmamış olsaydı, fetihlerini çabucak ve rahatça tamamlayabilecekti. Roma kuşatması sona ermeden önce, ihtiyatsız ve açıklanması olanaksız, kan dökücü bir buyruk Belisarius'un Soylu ününe gölge düşürmüştü. İmparatora bağlı İtalyan, Presidius, Ravenna'dan Roma'ya kaçmış, Spoleto Valisi Constantine tarafından kaba bir tutumla tutuklanmış, sığındığı bir kilisede sığındığı sırada üzerinde, altın ve değerli taşlarla süslenmiş iki hançer bulunmuş ve zoralıma uğratılmıştı. Gotlar, kuşatmayı kaldırınca, hırsızlıktan ve gördüğü kötü işlemden davacı oldu. Davası görüldü. Suçlu, iki hançeri teslim etmeye mahkûm olduysa da kendini beğenmişlik ya da hasisliğin etkisiyle bu hükmü tanımadı. Presidius, bu süre içinde hırçınlaştı, Belisarius, alandan geçerken onun atını durdurdu ve bir yurttaşın gözüpekliğiyle, Roma yasalarının korumasını istemekten çekinmedi.

CONSTANTINE'İN ÖLÜMÜ

Komutanın onuru bu işin içine karışmıştı. Bir savaş kurulu topladı. Subaylarından birinin söz dinlemezliğini gündeme getirdi ve Constantine'in, kendini bilmez bir yanıtı üzerine muhafızlarını çağırmaya karar verdi. Konstantinus, muhafızların girdiğini görünce, mahvolduğunu düşündü, kılıcını çekerek Belisarius'a saldırdı. Komutan, çabuk davranarak saldırıdan kurtuldu, sonra da dostlarınca korumaya alındı. Öfkeden deliye dönmüş olan saldırganın silahları alındı, yandaki odaya sürüklenerek götürüldü, burada, komutanın keyfî buyruğuna dayanarak öldürüldü.[95] Bu şiddet hareketi Constantine'in suçunu unuttur-

95. Bu olay genel tarihte (*Goth.*, 1, II, b. 8) iyi dileklilikle ve suya sabuna dokunmaksızın,

du. Bu yiğit subayın umutsuzluğa düşmesi ve ölümü gizliden gizliye, Antonina'nın öcüne verildi. Aynı haydutluklardan suçlu olan meslektaşları da aynı sona uğramaktan korku duymaya başladılar. Barbarların neden olduğu büyük korku kendi kıskançlıklarını ve hoşnutsuzluklarının etkisini askıya aldı. Ne var ki Gotlar üzerinde zafer kazanmakta olunduğunu görünce Roma ve Afrika fatihinin karşısına güçlü bir yarışmacının çıkarılmasını başardılar.

HADIM NARSES

Sarayın iç hizmetlerinden ve imparatorun özel geliri yöneticiliğinden sonra hadım Narses, bir anda general rütbesini elde edivermişti. Değerlilik ve üstün başarı bakımlarından kahramanca nitelikleri daha sonraları Belisarius'a eş olacaksa da, komutan olduğu zaman ancak Gotların savaş hareketlerini önleyebilmişti. Hoşnutsuzların oluşturduğu fesat komitesinin şefleri, Rimini'nin esenliğe kavuşmasını onun önerilerine borçlu olunduğunu söylediler ve ayrı olarak bağımsız bir komutanlık alması için onu sözle yüreklendirdiler. Justinian'dan gelen mektup, komutanın emrinde olduğunu ona buyurmakla birlikte şunları da ekliyordu: "Kamu hizmetinde başarılı olduğu ölçüde; bu tehlikeli sınırlama, Constantinople'dan yeni gelmiş bir gözdeye bir tür özgür davranma olanağı veriyordu. Herhalde, hükümdarıyla sıkı fıkı görüşmeleri de olmuştu. Bu sınırları belli olmayan yetkiye göre Narses hiçbir zaman Belisarius'un kanısında olmadı. Urbino kuşatması sırasında geceleyin meslektaşını tiksinerek terk etti, Aemilia eyaletini fethetmeye gitti. Sert

---

Anecdotes'te ise kötümserlikle ve daha serbestçe anlatılmıştır (c. 7). Marcellinus, daha iyisi, onun takipçisi ([içinde] *Chron.*), Constantine'in öldürülmesi üzerine -önceden tasarlanmış olma- kuşkusunu belirtiyor. Constantine, Roma'da ve Spoleto'da yararlı hizmetler yapmıştı (Procop., *Goth*, 1, I, b. 7-14). Ancak Alemannnus onu, Constantianus ile karıştırmaktadır, "comes Stabuli."

ve korkunç Heruli'ler ona bağlıydılar.[96] Bayrağı altında on bin Romalı ya da birleşik halklardan askerleri peşinden sürükledi. Her hoşnutsuz, bu durumu fırsat bilerek, uğradığına inandığı kötü işlemlere karşı öç almaya karar verdi. Belisarius'a kalan birlikler Sicilya garnizonlarından Adriyatik kıyılarına dek dağınık durumda bulunuyorlardı. Yeteneği ve sabrıyla bütün engelleri aştı. Urbino'yu aldı. Faesulae'nin, Orvieto'nun ve Auximum'un kuşatmalarını tamamladı. Hadım Narses, saray hizmetleri için geri çağrıldı. Belisarius'un düşmanlarınca da değeri bilinen ılımlı kesinliğiyle tüm ayrılıklar yatıştı, karşı gelmeler giderildi ve bu kahraman, devlet güçlerinin bir tek varlığı olması ve aynı ruhla davranması gibi esenlikli bir gerçeği ordusuna anlatarak benimsetti. Ne var ki bir süreden beri oluşan ayrılışmalar Gotlara soluk aldırmıştı; Milano yakılıp yıkıldı ve Franklar, İtalya'nın kuzey eyaletlerini kırıp geçirdiler.

İTALYA'YA FRANKLARIN AKINI (538-539)

Justinian, İtalya'yı ele geçirmeyi tasarlayınca, anlaşmalara ve ortak dindaşlığa dayanarak, Arian'cılere karşı kutsal bir girişimde bulunmaya çağırmak üzere Frank krallarına elçiler göndermişti. Yardım gereksinimi bakımından çok sıkışık durumda bulunan Gotlar, daha etkili inandırma araçları kullanmak istediler. Boş yere toprak ve para vererek, karakteri zayıf ve kalleş olan bir ulusun dostluğunu, hiç değilse yansız kalmasını sağlamak istediler.[97] Got krallığının Belisarius ordularınca ve İtalyanların başkaldırmasıyla sarsılmasından sonra, Merovingia hükümdarlarının en savaşçısı olan Austrasia'lı Theodebert, onların bu sıkıntılarına,

96.Onun ayrılmasından sonra hizmet etmeyi reddettiler. Tutsakları ve ellerindeki hayvanları Gotlara sattılar, onlarla savaşmayacaklarına ant içtiler. Bir bölümü Thule ya da İskandinavya'ya göç eden bu göçer ulusun töreleri ve serüvenleriyle ilgili olarak Procopius'ta metin dışı ilginç bilgiler vardır (*Goth.*, 1, II, b. 14- 15).

97. Bu kalleş nitelendirmesi (Procopius, *Goth.*, 1, II, b. 25) la Mothe le Vayer'i (c. VIII, s. 163-165) yanıltıyor. Onun eleştirilerine bakılırsa, Yunan tarihçiyi okumadığı söylenebilir.

dolaylı olarak yardımda bulunmaya razı oldu. Ancak pek az zamandan beri onun yasalarını benimseyen on bin Burgundia, hükümdarlarının isteğini beklemeye gerek görmeden, Alplerden indiler ve Vitiges'in Milano başkaldırıcılarına karşı gönderdiği birliklere katıldılar. İnatçı bir kuşatmadan sonra Liguria'nın başkenti, açlık yüzünden baş eğdi ve Roma garnizonunun geri çekilmesi, oradan kurtarılabilen tek varlık oldu. Başkaldırmada hemşerilerini yönlendirmiş[98] ve böylece onların yıkılmasına neden olmuş bulunan bağnaz piskopos Datius, kurtularak Bizans sarayına gitti, orada lüks ve onurlar içerisinde bir yaşam sürdürdü.[99] Milano'nun belki de Arian'cı olan papaz topluluğu, Katolik inancının savunucularınca kiliselerinin mihrabı önünde öldürüldüler. Denildiğine göre, üç yüz bin erkek boğazlandı.[100] Kadınlar ve giysilerle ev eşyaları Burgundia'lılara verildi ve evler ya da yalnız Milano kalesi yıkılarak yerle bir edildi.

MİLANO'NUN YIKILMASI

Gotlar, var olmalarının son anlarında, büyüklüğü ve zenginliği, yapılarının görkemliliği ve insanlarının kalabalığı ile ancak Roma kentinin biraz altında sayılabilecek bir kenti yıkarak öçlerini aldılar. Yalnız Belisarius, kendi hallerine bırakmak zorunda kaldığı sadık dostlarının alınyazısına üzüldü. Bu mutlu akından kolları kabaran Theodebert, ertesi yılın ilkbaharında,

98. Baronius, Datius'un hainliğini övüyor ve Katolik papazları haklı buluyor: "Qui ne sub heretico principe degant, omnem lapidem movent." Gerçekten yararlı bir ihtiyatlılık! Daha akılcı olan Muratori (*Annali. d'Italia*, b. V, s. 54), hiç değilse bunlara andını bozanlar diye bakıyor ve Datius'un ihtiyatsızlığını kınıyor.

99. Aziz Datius, Barbarlara karşı olmaktansa şeytanlara karşı olmaktan daha mutlu olmuştu. Kalabalık maiyetiyle birlikte yolculuğa çıkmış, Corinth'de büyük bir eve yerleşmişti (Baronius, A.D. 538, No. 89; A.D. 539, No. 20).

100. Bkz. Procopius, *Goth.*, 1, II, b. 7, 21. Bununla birlikte, bu denli kalabalık bir nüfusun varlığı inanılmaz gibi görünmektedir. Milano, her ne kadar İtalya'nın ikinci ya da üçüncü kenti olsa da biz bu sayıdan bir sıfır atsak yine de bizden yakınmaz. Milano ile Cenova, otuz yıldan az sürede kalkındılar (Paul Diacon., *de Gest. Langobard.*, 1, II, b. 38).

yüz bin barbardan oluşan bir ordunun başında yeniden gelerek İtalya ovalarını yağma etti.[101] Bu hükümdarla onun buyruğundaki seçkin askerler yalnız atlılardan oluşuyordu ve mızrakları vardı. Okları ve mızrakları olmayan piyadelerin kalkanı, kılıcı ve onların elinde kesin öldürücü vuruşları olan iki yanı keskin savaş baltası vardı. Frankların saldırısı İtalya'yı titretti. Bunların ne yapmak istediklerini bilmeyen Got hükümdarıyla Belisarius, her biri kendi yönünden, bu tehlikeli bağlaşıklıkların dostluğunu kazanmanın yollarını aradılar. Clovis'in torunu, Pavia köprüsü üzerinden güvenle geçeceğine inanıncaya dek niyetini gizli tuttu. Aynı günde hem Romalıların hem de Gotların ordugâhlarına saldırıda bulunarak gösteri yaptı. Gotlarla Romalılar, birleşecekleri yerde, aynı telaşla kaçma yolunu tuttular. Verimli toprakları bulunan Liguria ile Aemilia eyaletleri ne yerleşmek ne de fethetmek niyetinde olmayan, yalnız büyük öfkeye kendilerini kaptırmış bulunan barbar sürüsüne bırakıldı. Yıktıkları kentler arasında, henüz mermerden yapılmamış olan Genova da bulunuyordu. Görünüşe göre, savaş yasalarına uygun olarak yok olan binlerce erkeğin ölümü, dini bütün Hristiyan kralın karargâhında Tanrı'ya kurban edilen kimi kadın ve çocukların ölümünün korkunçluğu denli dehşet verici olmadı. Yürekleri yaralayıcı birtakım kötülükler, günahsız ve mutsuz insanları da etkilememiş olsaydı, bir salgın hastalığın içine düşen ve ülkenin zenginlikleri ortasına oldukları halde, ekmeksiz ve şarapsız kalarak Po Irmağı'nın suyunu içmek ve hastalıklı hayvanların etini yemek zorunda kalan galiplerin sıkıntısına bakıp gülünebilirdi. Dizanteri, ordunun üçte birini alıp götürmüştü. Alplerden geri dönmek için sabırsızlanan Theodebert'in askerlerince yapılan haykırışlı yakınmalar, Belisarius'un kendisine ilettiği insanlık dolu öğütle-

101. Procopius'tan başka, Romalılar için belki daha yararlı bilgiler içeren Marius'un Chronicles'ine ve Marcellinus'a, Jornandes'e ([içinde] Success. Regn. [içinde] Muratori, c. 1, s. 241 ve Gregory of Tours'a (1, III, b. 32, [içinde] c. II, *Historians of France*) bakınız. Gregory, Belisarius'un yenildiğini sanıyor. Aimoin ise (*de Ges. Franc.*, 1, II, b. 23, [içinde] c. III, s. 59) onun Franklar tarafından öldürüldüğünü söylüyor.

rin etkisiyle bu kralca dikkate alındı. Galya madalyaları, bu çok ölümlü olmakla birlikte çok az şanlı savaşın anısını sürdürmüşlerdir. Justinian, kılıcını bile çekmeden, Frankları yenen sanını aldı. Merovingia kralı, imparatorun böbürlenmesinden büyük üzüntü duydu. Gotların mutsuzluğuna acıyormuş gibi göründü ve onlara, tuzağa düşürücü bir konfederasyon kurmaları önerisinde bulundu. Alplerden elli bin kişinin başında inme sözü ya da korkutması onun önerisine ağırlığını koyuyordu. Fetih planları sınırsızdı, belki de imgeseldi. Austrasia kralı, Justinian'ı cezalandırmak ve Constantinople kapılarına dayanmakla korkutuyordu.[102] Belçika ya da Almanya ormanlarında avlandığı bir gün bir yaban boğasınca[103] yere yıkıldı ve öldürüldü.[104]

BELISARIUS, RAVENNA'YI KUŞATIYOR

Belisarius dış ve iç düşmanlarından kurtulduktan sonra tüm gücünü İtalya'nın imparatorluğa bağlanması işini bitirmek için kullandı. Muhafızlarından biri elini yitirmeseydi Belisarius, Osimo kuşatmasında bir düşman okuyla delinecekti. Bu muhafız, eliyle ona gelmekte olan okun ölümcül darbesini önlemişti. Osimo'yu savunan dört bin Got askeri, Faesulae'nin ve Cottian Alplerinin savunucuları, bağımsızlıklarını sürdüren son kalıntılar oldu. Bunların kahramanca dayanmaları, sabrı tükenmekte olan galibin de beğenisini kazandı. Ravenna'ya gitmeleri

102. Agathias, 1, I, s. 14, 15. Pannonia'nın Lombard'ları ya da Gepidae'leri etkilemeksizin ya da boyunduruk altına almasının sonu alınacağı zaman Yunan tarihçi Trakya'da yok olacağına inanmıştı.

103. Çeşitlerin ve adların çokluğu arasında (aurochs, urus, bizon, bubalus, bonasus, buffalo vb.) kendimi yitirmeden (Buffon, *Hist. Nat.*, c. XI ve Supplement, c. III, VI), şunu da belirtmem gerekir ki altıncı yüzyılda Vosges ve Ardennes ormanlarında, çok uzun boylu, boynuzlu yaban hayvanları avlanıyordu. Greg. Turon., c. II, 1, X, b. 10, s. 369.

104. Theodebert, mızrağını boğanın üzerine atınca hayvan bir ağacı kralın başına devirdi ve Theodebert o gün öldü. Agathias'ın öyküsü böyle. Şu da var ki Fransa'nın yerli tarihçileri (cilt il, s. 202, 403, 558, 667) onun bir ateşli hastalıktan öldüğünü söylüyorlar.

için izin istemlerini ihtiyatlı davranarak, geri çevirdi. Buna karşılık, onurlu bir teslimle, hiç değilse para ve mallarının yarısı kendilerine tanındı. Gürültüsüzce çekilmeleri ya da Persler ile yapılacak savaşlarda imparatorun emrinde olmaları, isteklerine bırakıldı. Vitiges'in buyruğunda olmayı sürdüren çok sayıdaki Gotlar, Roma savaşçılarının sayısından fazlaydı. Ne var ki kendisine en bağlı uyruklarının ne ricaları, ne meydan okumaları, ne de yaratabilecekleri tehlikeler onu Ravenna kalesinden çıkmaya razı edemedi. Savaş hilesi ya da askerî güç, bu istihkâmlara karşı etkili olamıyordu. Belisarius bu başkenti kuşattığı zaman, barbarların direncini kıracak biricik etkenin açlık olacağını anlamakta gecikmedi. Denizi, kara yönünü ve Po'nun kanallarını gözetim altına aldı; ahlak düşüncesi, savaş zorunluluklarını suları zehirlemeye[105] ve kuşatılmış kentin zahire ambarlarını[106] ateşe vermeye dek yaygınlaştırılmasından onu alıkoyamadı.[107] Ravenna kuşatmasını baskılı biçimde sürdürdüğü sırada Constantinople'dan iki temsilci geldiğini ve Justinian'ın, utkularını borçlu olduğu komutanla görüşmek lütfunda bulunmaksızın, gelişigüzel imzaladığı bir barış antlaşması getirdiklerini şaşırarak gördü. Utanç verici ve derme çatma olan bu antlaşma, İtalya'yı ve Gotların hazinesini paylaştırıyor, Theodoric'in ardılınca, kral sanıyla Po'nun öbür yanındaki eyaletleri bırakıyordu. Bu tem-

105. Auximum kuşatması sırasında, önce eski bir su kemerini yıkmaya çalıştı, sonra da suya cesetleri, zehirli otları ve sönmemiş kireçleri attı. Procopius (1, II, b. 29) böyle diyor. Kullandığı iki Yunanca sözcük, Galen'de, Dioscorides'te ve Lucian'da da eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Hen. Steph. Thesau., Ling. Graec., c. III, s. 748.

106. Gotlar, Mathasuintha'dan, belki de yıldırım etkisiyle olan bu yangına yardım etmiş olmakla kuşkulandılar.

107. Bilimsel olarak düşünüldüğünde savaş hukuku deyimini kullanmak çelişkiye düşmek gibi bir şey oluyor. Grotius da, "jus nuturae" ile "jus gentium" ve zehirle hastalık arasında birtakım boş ayrımlar yapmaya çabalıyor. Terazinin bir kefesine Homeros'un (Odyss., 259) ve Florus'un (l, II, b. 20. No. 27, ult.) pasajlarını, öbür kefesine ise Solon'un (Pausanias, 1, II, b. 20, No. 37) ve Belisarius'un örneklerini-koyuyor. Bkz. büyük yapıtı *De Jure Belli et Pacis*, 1, III, b. 4, s. 15, 16, 17 ve Barbeyrac yorumu, c. II, s. 257 vd.). Bununla birlikte, karşılık olarak kimi düşmanca yöntemleri yasaklayacak kapalı ya da açık bir anlaşmanın iyi yanlarını ve geçerliğini anlamaktayım. Bkz. Eschines'de Amphictyonic andı içmesi; de Falsa Legatione.

silciler, çok esenlikli görevlerinin yerine getirilmesi için ivecen davranıyorlardı. Hemen hemen tutsak durumunda olan Vitiges, rüyadaymış gibi, hiç beklemediği bir taca kavuşuyordu. Gotlar, açlığın yanında elde edilecek onura karşı pek ilgi duymadılar. Savaşın uzamasından dolayı söylenmeye başlayan Roma subayları imparatorun buyruklarına harfi harfine uyulmasından yana olduklarını bildirdiler. Belisarius'ta bir asker gözüpekliği olmasaydı, korkak ve kıskanç öğütlere kapılarak, şimdiye dek kazandığı başarılar gölgelenecekti. Bu önemli karar dönemecinde, bir devlet adamının ruh yüceliğiyle tehlike üzerine tek başına yürümeye ve girişeceği yüce gönüllü söz dinlemezliğin onurunu kazanmaya karar verdi. Bu, buyruğundaki subaylardan her birinin "Ravenna kuşatması uygulanamaz" diye yazılı olarak düşüncelerini bildirmelerinden sonra oldu ve paylaşma antlaşmasını tanımayarak, Vitiges'i, zincire vurulmuş halde Justinian'ın ayakları önüne getirmeye karar verdiğini açıkladı. Gotlar, büyük şaşkınlık ve yürek sıkıntısı içinde geri çekildiler. Bu kesin ret onları, güvenebilecekleri tek imzadan da yoksun bıraktığı gibi yetenekli düşmanlarının içinde bulundukları acıklı durumun içyüzünü bildiğini de düşündüler. Belisarius'un ününü ve varlığını kendi zavallı krallarının zayıf durumuyla karşılaştırdılar. Bu karşılaştırma onlara olağanüstü bir çıkar yol gösterdi. Buna göre, Vitiges, görünüşte her şeyden vazgeçmiş görünerek baş eğmeye zorlandı. İmparatorca imzalanan paylaşma, Got kuvvetlerini yıkıntıya uğratıyordu, sürgün ise onurlarını kırıyordu. Belisarius, imparatorun erkesini tanımak istemezse, ulusun isteğine uygun olarak da, çok layık olduğu İtalya tacını kabul edecek olursa, silahlarını, hazinelerini ve Ravenna kalesini bırakacaklarını bildirdiler. Çok sadık bir uyruğun hukukla bağlılığını bile şaşırtacak yalancı bir taht görüntüsü ortaya çıksa bile, onun ussal tutumu barbarların sözünde durmazlıklarını önceden kestirebilecek ve hukuka uygun tutkusu, imparatorun hizmetinde kalarak güvenli ve şanlı yaşamını orada sürdürmeyi kendisine görev olarak bilecekti. Dinginlik içerisinde ve görünüm biçimiyle hoşlanmış

olmasına karşı yapılacak kötü niyetli yorumlardan çekinmeden, efendisine hıyanette bulunma önerisini kabul etti. Justinian'ın temsilcisi, niyetlerinin doğruluğuna güveniyordu. Girmiş olduğu karanlık ve engellerle dolu yolda Gotları, kendi istekleriyle baş eğmeye razı etmek sorunu vardı. Bilinçli bir politika ile hiçbir ant içmeye gerek kalmadan ya da hiçbir söz alına yoluna gitmeden, içinden tiksindiği bir antlaşmanın, onların isteği doğrultusunda uygulana· cağına kendilerini inandırdı. Gotların temsilcileri, Ravenna'yı teslim edecekleri günü belirlediler. Yiyecek dolu gemiler, limanda sevinçle karşılandı. Kale kapıları sözde İtalya kralına açıldı. Belisarius, hiçbir düşmana rastlamadan, bu alınamaz kentin yollarından zafer alayıyla geçti.[108]

GOT KRALLIGI İTALYA'DA SONA ERİYOR (539)

Romalılar, başarılarına şaşıp kaldılar. Gotların sayılarına, böylesine güçlü kuvvetli ve boylu boslu olmalarına karşın gösterdikleri zayıflık şaşırtıcıydı. Erkek gibi gözüpek olan kadınları, oğullarının ve kocalarının suratlarına tükürüyor, imparatorluklarını ve özgürlüklerini, sayıları ve endamsızlıklarıyla çok önemsiz değerdeki bu güneyli cücelere teslim ettikleri için onlara lanetler ediyorlardı. Gotların ilk şaşkınlıklarından kurtulup kendilerine gelmelerinden ve kuşkulu umutlarının gerçekleşmesini istemelerinden önce Belisarius; onların pişmanlık duymalarından ve başkaldırmalarından korkmaz biçimde Ravenna'da gücünü ve egemenliğini kurmuştu.

108. Belisarius, Ravenna'ya 540'ta değil, 539 yılının sonunda girdi. Pagi (c. II, s. 569), papirus (*Antiq. Italiae medii Aevi*, c. II, dissert. 32, s. 997-1009; Maffei, *Istoria Diplomat.*, s. 155-160) üzerine yazılmış özgün bir belgeye dayanarak kanıtlayan Muratori tarafından bu noktada düzeltilmiştir (*Ann. d'Italia*, c. V, s. 62). 3 Ocak 540'tan önce barış ve serbest ulaşım Ravenna ile Faenza arasında kurulmuştu.

VITIGES'İN TUTSAKLIĞI

Belki bir aralık kaçmayı denemiş olan Vitiges, sarayında, onuru zedelenmeden, gözetim altına alındı.[109] İmparatorun hizmetinde bulunmak üzere körpe genç Gotlar seçildi. Geri kalanları, güneydeki sessiz ve uzak eyaletlere gönderildiler. Boşalan kente yerleştirilmek üzere İtalyanlar Ravenna'ya getirildi. İtalya'nın öbür kentleri, merkezin örneğine öykünmek için, ne silahları ne de Romalıları beklediler. Pavia'da ve Verona'da silahlı olarak kalan bağımsız Gotlar da Belisarius'un uyruğu olmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Belisarius'un bükülmez namusluluğu onların yeminlerini ancak Justinian'ın temsilcisi olarak ve onun adına kabul edebileceğini telkin ediyordu. Gotların temsilcileri hiçbir karşı çıkma yoluna sapmadılar ve ona, kral olmaktansa tutsak olmayı yeğlediklerini söylediler.

BELISARIUS'UN GERİ ÇAGRILIŞI VE ÜNÜ (540)

Belisarius'un ikinci utkusundan sonra kıskançlık yine mırıldanmaya başladı. Justinian buna kulak kabarttı ve kahraman geri çağrıldı. "Got savaşından sonra sizin orada bulunmazının gereği kalmamıştır, diye imparator ona yazmıştı. Sizi ödüllendirmek ve düşüncelerinizden yararlanmak için sabırsızlanıyorum. Doğu'yu sayısız Pers ordularına karşı güven altında tutabilecek yalnız sizsiniz." Belisarius, bu çağrıyı yaldızlayan bahanelerin altında saklı kuşkuların neler olduğunu anlamakla birlikte anlamamış gibi yaptı. Toplattığı ganimetleri Ravenna'da gemilere yükletti ve ihtiyatsız davranırsa haksız sayılabileceğini düşünerek, hemen söz dinlemesiyle bu çağrının da haksızlığını ortaya sermiş olacaktı.

---

109. Vitiges, Kandökücü John tarafından yakalandı; Julii Bazilikası'nda canına kıyılmayacağına ilişkin olarak yemin edildi ya da resmen söz verildi (Hist. Miscell., 1, XVII, [içinde] Muratori, c. 1, s. 107). Anastasius'un ([içinde] *Vit. Pot.*, s. 40) anlatışı biraz karanlıkça ama olası. Mascou (*Hist. of the Germans*, XII, 21), Montfaucon'a göre, Vitiges'in tutsaklığını simgeleyen ve bugün Landi'nin koleksiyonunda bulunan bir kalkandan söz etmektedir.

Justinian, Vitiges'i ve ünlü yol arkadaşının onurlu biçimde karşıladı. Got kralı, Anastasius'un simgesini benimsemeye razı olduğunu bildirerek Asya'da zengin topraklara, senatör ve patricius sanlarına sahip oldu.[110] Genç barbarların gücü ve vücut yapıları rahatça ve hayranlıkla seyredilebildi. Bunlar, tahtın görkemine taparcasına gönül bağladılar ve iyilikçilerinin hizmetinde kanlarını dökmeye söz verdiler. Got krallığının hazineleri Bizans sarayına konuldu. Dalkavuk senatörler zaman zaman bu görkemli görünüşü seyretme fırsatını elde etmişlerse de, halkın görmesi özenle engellendi. İtalya fatihi, hiç söylenmeden, belki de üzüntü duymadan, çok layık olduğu ikinci zafer alayından vazgeçti. Gerçekte onun adı, kuru bir törenin çok üzerinde bulunuyordu. Bir tutsaklık yüzyılında ülkesinin saygısı ve hayranlığı sarayın cılız ve kalleş övgülerine eklendi. Nerede görünse, yollarda ve alanlarda, tüm sevgi dolu bakışları kendi üzerinde topluyordu. Uzun boyu ve görkemli davranışları, bir kahraman olarak yaratıldığı izlenimini veriyordu. Tatlı ve çelebi halleri, yurttaşlarının en alt katmanda olanlarını bile sevgiyle etkiliyor, yollarda kendisini izleyen askerler, savaşta olduğu gibi, onun yanına yaklaşılmasına engel olmuyordu. Buyruğunda, ücretli olarak, eşsiz yakışıklıkta ve değerde yedi bin atlı vardı.[111] Bunların yiğitlikleri asker askere karşılıklı çarpışmalarda saflar halindeki savaşlarda da kendini gösteriyordu. Her iki ordu da şunu belirtiyorlardı ki, Roma kuşatmasında Gotları yenen yalnız Belisarius'un muhafızlarıydı. Düşmanın en kahraman ve en sadık askerleri, durmadan bu birliğe katılıyor ve onun sayısını artırıyordu. Belisarius'un tutsağı olma mutluluğuna eren Vandallar, Moor'lar ve Gotlar, efendile-

110. Vitiges, Constantinople'da iki yıl yaşadı ve "imperetoris in affectu convictus (ya da conjuctus), rebus excessit humanis." Dul karısı Mathasuenta, patrician Germanus'la evlenerek, Germanus adını alan oğlu dolayısıyla Anician ve Amali'lerin kan birliğini sağladı (Jornandes, b. 60, s. 221, [içinde] Muratori, c. 1).

111. Procopius, *Goth.*, 1, III, b. 1. Belisarius'a ilişkin olarak ele geçirdiği kimi ayrıntılara kılık değiştiren, onbirinci yüzyıl Fransız keşişlerinden Aimon on iki bin *pueri* ya da tutsaktan söz ediyor, "quos propriis alimus stipendiis," ve bundan başka, on sekiz bin askerden de (*Historians of France*, c. III; *de Gestis Franc.*, 1, II, b. 6, s. 48).

rinin buyruğuna girmek için onun savaşçılarıyla çekişiyorlardı. Hem özgürlükçü hem de doğru olduğundan, halkın sevgisini yitirmeksizin askerlerce de sevildi. Hastalara ve yaralılara para ve ilaç yardımı sağlıyordu; onun sevecen ziyaretleri hastalara ilaçtan çok iyileştirici etki yapıyordu. Bir silah ya da at yitirildiğinde, onun yüce gönüllüğüyle yeni bir silah ve atla bu boşluk doldurulyordu. Yapılan her değerli iş, Belisarius'un beğeni ve isteği gibi bir kanıtla değeri büsbütün artan bir bilezik ya da kolye gibi zengin ve onurlandırıcı bir armağanla ödüllendiriliyordu. Onun sancaklarının gölgesinde dinginlik ve bolluk içerisinde yaşayabilen çiftçilerin sevgisini kazanıyordu. Roma ordularının yürüyüşü bir ülkeyi fakirleştireceği yerde zenginleştiriyordu. Ordusundaki disiplin öyleydi ki, ağaç üzerinde tek elma bile aşırılamıyor, bir buğday tarlasına gizlice girildiğini imgeleyen bir keçi yolu oluştuğuna rastlanamıyordu. Belisarius namuslu ve tok gözlüydü. Askerlik yaşamının olanakları içinde onun şarap içtiğini görmüş olmakla bile övünülemezdi. Ona, Got ve Vandal tutsaklarından en güzel kadınlar sunulmuştu. Her defasında bunlara bakmadan gözlerini başka yana çevirmiş ve beğeni belirtisi göstermemiştir. Antonina'nın kocasından, evlilik dışı bir davranışa rastlanmamıştır. Onun başarılarına tanık olan tarihçi, savaşın yitikleri ortasında, kuru kuru ataklıktan çok ihtiyatlı gözüpekliğini ve yerine göre ağır ya da coşkunca davrandığını gözlemlemiştir. En sıkışık ve sıkıntılı zamanında umudunu sürdürmeyi ya da öyle görünmeyi biliyor, en büyük zaferler ve kazançlarda bile sadeliğini ve alçakgönüllülüğünü yitirmiyordu. Savaş sanatının eski ustalarına yetişmiş, belki de onları geçmişti. Afrika'yı, İtalya'yı adalarını imparatorluğa bağlamıştır. Genseric'in ve Theodoric'in ardıllarını, tutsak olarak, Justinian'ın ayağına getirmiştir. Constantinople'u onların sarayından toplanıp getirilen ganimetlerle doldurmuştur. Yedi yılda, Batı İmparatorluğu'nun ülkelerinden yarısını geri almıştır. Ünü, değeri, varlığı ve gücü, onu, Roma imparatorluğunun tartışmasız bir numaralı uyruğu düzeyine yükseltmiştir. Yalnızca çekememezlik onun büyüklüğünü tehli-

keli bulmuş, imparator ise, Belisarius'un ökesini ortaya çıkarına ve uygulamaya koyma konusunda gösterdiği seçme yetisinden dolayı kendi kendini katlamış olsa gerektir.

KARISININ GİZLİ YAŞAM ÖYKÜSÜ

Romalıların zaferlerinde, insanlarda varlık ve talihle zayıflıkların bir kararda kalmayacağını galibin peşine takılan bir tutsak ona anımsatıyordu. Procopius Anekdotlar'ında bu tatsız tuzsuz görevi yüklenmişti. Olayların besbelliliği bunları belleklere yerleştirir. O, Belisarius'un ününün ve erdeminin, karısınca yapılan savurganlıklar ve kıyıcılıklarla kirletildiğini üzülerek dile getirmektedir. Bu kahraman, aklı başında bir tarihçinin kalemiyle ancak kendi ününe yakışır nitelikleriyle anlatılabilmeliydi. Antonina'nın annesi bir tiyatro fahişesiydi.[112] Babası ve büyükbabası, Selanik'te ve Constantinople'da, aşağılık olmakla birlikte kazançlı bir iş olan araba sürücülüğü yapıyorlardı. Çeşitli zamanlarda, imparatoriçe Theodora'nın yoldaşı, hasmı, gönül okşayıcısı ve gözdesi oldu. Sahip oldukları aynı beğeniler yoldan çıkmış ve tutkulu bu iki kadını birleştirdi. Günah kıskançlığı onları ayırdı, sonunda, ortak kıyımcılıkları yeniden barıştırdı. Antonina, Belisarius'la yaşamını birleştirmeden önce, evliydi ve kocasından gayrı birçok âşığı da vardı. İlk evliliğinden olan çocuğu Photius, Napoli kuşatması sırasında kendini gösterebilecek yaştaydı.

SEVGİLİSİ, THEODOSIUS

Yaşamının güz döneminde, güzelliğinin ve yaşının çöküşe yüz tuttuğu bir zamanda kendini genç bir Trakyalıyla utanç verici serüvene kaptırdı. Theodosius adındaki bu düşünce sap-

112. Alemannus, büyük bir titizlik göstererek, Anecdotes'in en ilginç ilk dört bölümüne çok az şey eklemiştir. Bu garip anekdotların kimisi, olası bulunduğu için gerçek olabilir. Başka kesimleriyle olanaksızlığı nedeniyle belki gerçektir. Procopius, birincilere kendisi de inanmak zorunluluğu duydu; inanılması güç olan sonuncuları uydurarak yakıştırmış olabilir.

kınlığında yetişmişti. Afrika seferine çıkarken gemiye ilk binen o oldu, bu da vaftizinin ve adının uğur getireceği düşünülerek kararlaştırılmıştı; tinsel ana ve babası durumunda olan Belisarius ile Antonina, dine yeni giren bu kimseyi evlat edindiler ve ailelerinin içerisine aldılar.[113] Afrika kıyısına nefis doyumu için yapılan bir aşk olayıyla bozulmuştu. Antonina kısa sürede ılımlılığın ve dilini tutmanın bütün sınırlarını aştığı halde Roma komutanının uğradığı onur kırıklığını kendisinden başka duymayan kalmamıştı. Kartaca'da kalışları sırasında, bodrum katındaki bir odada iki sevgiliyi hare ketli ve hemen hemen çıplak olarak görünce kan beynine sıçradı. Utanmaz Antonina: "En değerli giysilerimizi imparatorun öğrenmesinden kaçırmak istiyorum; bu genç adam da onları buraya saklamam için bana yardım ediyor," dedi. Theodosius giysilerini aldı ve kolay koca, kendi gözlerinin tanıklığını da reddetti. Mesadonia, Belisarius'u, belki de hoşlandığı bu evhamdan kurtardı. Antonina'nın hizmetinde olan bu kadın, Belisarius'tan kendisini koruyacağına yeminle söz aldıktan sonra, Antonina'nın başka erkeklerle aldatmalarına tanık olan iki hizmetçisini de ona getirdi. Theodosius ivecenlikle Asya'ya gitmiş, hakarete uğramış ve muhafızlarından birini, onu öldürmekle görevlendirmiş kocanın öcünden kurtulup kaçmıştı. Ne var ki Antonina'nın gözyaşları ve çekicilikleri kahramanın kanağanlığına yetti ve karısının günahsızlığına inandı. Andını ve sağduyusunu hiçe sayarak, karısının erdemi üzerinde kuşku yaratacak suçlamalarda bulunan sadık hizmetçileri etkisiz duruma getirme zayıflığını gösterdi. Suçlu bir kadının öcü bükülmezdir ve kan kıyıcılıklarını yöneten görevli, zavallı Masedonia'yı ve öbür iki tanığı tutukladı. Dilleri kesildi, vücutları bin parçaya doğranarak Syracuse'de denize atıldı. Constantine, genç adamdan çok kocasını aldatan bir kadın cezalandırılmalıdır, demişti. Antonina, ne denli ihtiyatsızca olsa o denli doğru olan bu sözü unutmamıştı. İki yıl sonra, komutanına karşı kılıcını çekme zo-

113. *Anectodes* (b. 1) ve Alemannus'ta (s. 2, 3) Vandal savaşlarını (1, I, b. 12) karşılaştırınız. Filozof Leo bu vaftizli evlat edinmeyi yeniden yaşattı.

runda bırakan umutsuzluk nedeniyle, bu subayın öldürülmesini kocasına öğütlemişti. Oğlu Photius'un tiksinmesini de bağışlamamıştı. Oğlunun sürgüne gönderilmesiyle sevgilisinin de çağrılması olanağını hazırlamıştı ve Teodosius, İtalya fatihinin aşağıdan alan ısrarlı çağrılarını kabul lütfunda bulundu. Genç gözde, Belisarius'un evini yönetti, barışta ve savaşta önemli komisyonlar elde ederek[114] kısa sürede dört yüz bin sterlin değerinde varlığa sahip oldu. Constantinople'a dönüşünden sonra da Antonina'nın tutkusu aynı canlılığını sürdürdü. Korku, dinsel düşünceler, belki de bıkkınlık, Theodosius'a daha ciddi duygular aşıladı. Başkentteki söylentilerden ve Belisarius'un karısındaki ihtiyatsız tutumdan korktu. Onunla sevişmekten kaçınmak için Ephesus'a (Efes) çekildi, orada saçlarını kestirdi ve manastır yaşamına girdi. Yeni Ariadne öyle umutsuzluğa düştü ki, bu tür durum ancak kocasının ölmesi halinde meydana gelebilirdi. Gözyaşları döktü, saçlarını yoldu, sarayı onun çığlıklarıyla çınladı. Diline pelesenk ettiği "en iyi dostunu, sevgili, bağlı ve çalışkan arkadaşını yitirdiği" sözlerini durmadan yineliyordu. Belisarius'un da ricaları eklenerek yaptığı ateşli yalvarmaları, keşişi Ephesus'ta çekildiği dinsel yalnızlıktan ayıramadı. Ancak, komutanın Pers savaşı için hareketinde Theodosius, Constantinople'a gelmeyi kabullendi ve kısa süre sonra kocasını izlemek üzere yola çıkacak olan Antonina'nın hareketine değin kendini onun sevgisine ve keyfine teslim etti.

BELISARIUS'UN VE ANTONINA'NIN OĞLU PHOTIUS'UN HINCI

Bir bilim insanı, kadındaki zayıflıklara acıyarak bakabilir ve bundan bir üzüntü duymaz. Ama karısının kötülüklerini duyan ve bunlara katlanan bir kocaya tiksinerek bakılır. Antonina,

114. 537 yılının kasım ayında Photius, papayı tutukladı (*Liberat. Brev.*, b. 22; Pagi, c. II, s. 562). 539 yılının sonuna doğru Belisarius, Ravenna'da Theodosius'a önemli ve kazançlı bir iş verdi (*Goth.*, 1, II, b. 18).

oğlu için yatışmaz bir kin besliyordu ve Dicle'nin öbür yanında kurulu ordugâhta yiğit Photius[115] gizli birtakım işkencelere uğratılmıştı. Kişisel hakaretlerinden ve ailesinin uğradığı onur kırıcı durumlardan bıkmış usanmış olduğundan doğanın verdiği duyguları unuttu, Belisarius'a, annelik ve eşlik görevlerini tümüyle yitirmiş olan kadının aşağılık ahlaksızlıklarını anlattı. Romalı komutanın şaşkınlığı ve gösterdiği nefret o zamana değin gösterdiği iyi niyetin içtenlikli olduğunu tanıtlıyordu. Antonina'nın oğlunu kucakladı, her şeyden önce görevlerini yerine getirmesini ondan istedi. Her ikisi de öç alacaklarına ve birbirlerini destekleyeceklerine ant içtiler. Antonina yokken kocası üzerindeki egemenlik gücünü yitiriyordu; İran sınırından geri döndüğünde onu karşısında görünce, kısa süreli bir öfke gösterisinden sonra, Antonina'yı disiplin altına aldı ve ölümle tehdit etti. Photius, cezalandırma konusunda daha kararlıydı, doğallıkla, bağışlama işinde ağırdan alıyordu. Ephesus'a kaçtı; annesinin güvendiği bir hadımdan Antonina'nın tüm ahlaksızca tasarılarını öğrendi. Havari Aziz John Kilisesi'nde Theodosius'a ve bütün varlığına el koydu. Onu öldürtmeye kesin kararlı olarak, Kilikya'da uzak bir kaleye sürdü. Kamu adaletine karşı işlenen böylesi bir kamu suçu yaptırımsız kalamazdı. Antonina'nın savı, bir prefect'i öldürttüğü ve bir papayı da sürdürüp yaşamına son verdirttiği için takdirini kazandığı imparatoriçe tarafından desteklendi. Savaş sonunda Belisarius geri çağrıldı, düzen gereği, imparatorun buyruğuna uydu. Yaradılışı, baş kaldırmaya elverişli değildi. Söz dinlemesi, onurunu zedeleyici bir durum yaratacaksa kalbinin sesini dinliyordu. İmparatoriçenin buyruğuyla ve belki de onun gözleri önünde karısını öptü. Artık bu yumuşak başlı eşin istediği yalnızca bağışlamak ya da onun bağışlamasını elde edebilmekti. Theodora'nın iyiliği, eski yoldaşına daha da değerli bir lütufta bulunacaktı. "Sevgili soylu dostum," dedi ona, "değeri biçilemez bir inci buldum. Hiçbir dünyalı bugüne dek

115. Theophanes (*Cronograph.*, s. 204), Belisarius'un üvey oğlu olan bu gence Photinus diyor. Bu da Historia Miscella ve Anastasius tarafından aynen alınmıştır.

onu görmedi. Ben ise onu görmesini ve bu çok değerli şeye sahip olmasını dostuma sağlamış bulunuyorum." Antonina'nın merakı ve sabırsızlığı uyandıktan sonra yatak odasının kapısı açıldı, Belisarius'un karısı, hadımların hapisten çıkarıp getirdikleri sevdiği adamı gürdü. Önce sevinçten ve şaşkınlıktan dili tutulmuşken az sonra açıldı, minnetini ve sevincini anlatan tutkulu haykırışlarla coştu. Theodora'nın iyilikçi ve kurtarıcı olduğunu dile getirdi. Efes keşişi sarayda zevk ve çılgınlığın tüm keyiflerine daldı. Ne var ki, kendisine söz verilmiş olan ordular komutanlığını almak yerine, aşk buluşmasının ilk yorgunlukları içerisinde yaşamının son soluğunu verdi.

ANTONINA, OĞLUNA KIYIMDA BULUNUYOR

Antonina'nın acıları ancak oğlunun da çektiği acılarla yatışabilmişti. Konsül katına yükselmiş olan bir genç ve zayıf yapılı adam, bir haydut ya da bir tutsak gibi, yargılanmadan cezalandırıldı. Ne var ki gözüpekliğini ve mertliğini hiç bozmadan, celladın zincirinde ve işkencede bile, Belisarius'a verdiği yemininden dönmedi. Hiçbir işe yaramayan kıyımdan sonra Photius, Antonina'nın yeraltı zindanlarına sürüklenip getirildi. Orada, annesi, imparatoriçe'yle gülüp eğlenirken o, aşağıda, gün ışığından yoksun yaşıyordu. İki kez kurtuldu ve Constantinople'un en saygın iki kilisesi, Ayasofya ve Virgin ona sığınak oldular. Acımaya olduğu denli dine de ilgisiz olan kıyımcıları yüzünden, genç adam, din adamlarının ve halkın haykırışları arasında, mihrapların önünden koparırcasına alıp götürüldü ve zindanına konuldu. Üçüncü kurtuluş girişimi daha yetkin oldu. Üç yıllık zindan yaşamından sonra peygamber Zekeriya ya da bir koruyucu, ona kurtulma çarelerini gösterdi. İmparatoriçenin casuslarına ve muhafızlarına yakalanmadan kaçtı, Kudüs'teki kutsal kabire ulaştı ve orada keşiş oldu. Justinian'ın ölümünden sonra, Başpapaz Photius, Mısır kiliselerini yeniden örgütlenmek

ve düzenlemek göreviyle oraya gönderildi. Antonina'nın oğlu, bir düşmanın kini yüzünden en ağır acıları çektiği halde, bu kadının sabırlı kocası, sözünde durmamak ve dostunu tek başına bırakmış olmak gibi daha etkili acıyı kendi kendine çektirmiş oldu.

BELISARIUS'UN GÖZDEN DÜŞMESİ VE BOYUN EĞMESİ

Perslere karşı yapılan savaş için de yine o görevlendirildi. Doğu'yu kurtardı ama Theodora'yı, belki imparatoru da küçük düşürdü. Justinian' un hastalığı, ölüyormuş gibi söylentilere yol açtı ve imparatorun daha çok yaşamayacağına inanan Romalı komutan bir vatandaşın ve bir askerin özgürlüğüyle konuştu. Arkadaşı ve duygularını paylaşan Buzes, imparatoriçenin yaptığı kıyımlarla görevini, özgürlüğünü ve sağlığını yitirmişti. Belisarius'un gözden düşmesi daha gürültüsüzce olmuşsa bu, esinlediği saygı, kocasını küçük düşürmeyi isteyebilecek, ne var ki, zenginlik ve ünlülüğünün bütünüyle yitmesini göze alamayacak olan karısının yüzü suyu hürmetinden dolayıydı. Onun geri çağrılmasına bir bahane arandı. İleri sürülen sava göre, İtalya işlerinin içerisinde bulunduğu üzüntü verici durumu ancak, fatihinin bu ülkeye gitmesiyle ancak düzelebilirdi. Constantinople kapılarında tek başına ve savunmasız olarak göründüğü zaman, Doğu'da onun varlıklarına el koymak ve onu ağır suçlu olarak gösterme yollarını arayıp bulmakla görevlendirilen kimseler harekete geçirildi. Ona bağlılıkları olan muhafızlarla kıdemli askerler, çeşitli komutanların emrine verilerek dağıtıldı. Hadımlar bile onun savaşçılarını paylaştırma işine karışmayı göze aldılar. Başkent sokaklarını az sayıdaki insanlarıyla ve gösterişsizce geçen Belisarius'a halk şaşkınlıkla ve sevgiyle bakıyordu. Justinian ile Theodora onu soğuk bir nankörlükle kabul ettiler, aşağılık gözdelerse ona küstahlıkla ve nefretle davrandılar. Akşamleyin, titreyerek

ıssız sarayına gitti. Antonina kendi dairesinde yapma ya da gerçek bir huzursuzluk içerisinde bulunuyordu. Tiksiniyormuş gibi bir suskunlukla odanın yanındaki sütunlu bölüme geçti. Belisarius da kendini yatağa attı ve acıyla karışık korku içerisinde, Roma kalelerinde çok zaman meydan okuduğu ölümü bekledi. Güneş battıktan çok zaman sonra, imparatoriçeden bir mesaj geldiğini haber verdiler. Korkarak açtığı mektup onun tutuklanmasını içeriyordu. "Benim ne denli hoşnutsuz olduğumu bilmezlikten gelemezsiniz," diye Theodora ona yazıyordu. "Antonina'nın bana yaptığı hizmetlerden duygulanıyorum. Onun hatırı ve yalvarmaları yüzünden canınızı bağışlıyorum. Ayrıca, devlet yararına müsadereye uğratılması daha doğru olacak iken hazinelerimizin bir bölümüne sahip kalmanıza izin veriyorum. Borçlu olduğunuz için ona minnetlerinizi sununuz. Bunu kuru sözlerle değil, yaşamınızın bundan sonraki bölümünde tüm davranışlarınızla gösteriniz." Bu alçakça bağışlama mektubunu aldığı zaman kahramanın geçirdiği ruhsal çalkantıları betimleyebilmem ve bütün bunlara inanabilmem olası mıdır? Denildiğine göre, karısının önünde secdeye kapanmış, kurtarıcısının ayaklarını öpmüş ve her zaman Antonina'nın, söz dinler ve minnet duyar kölesi olacağına ant içmiştir. Servetinden yüz yirmi bin sterlinlik bir para cezası alınmış, "ofis" kontu ya da ustası adıyla İtalya savaşı komutanlığına atanmıştı. Constantinople'dan ayrılışında dostları ve de halk, bir kez özgürlüğünü eline alınca asıl duygularını ortaya dökecek, karısından, Theodora'dan, belki imparatordan da haklı olarak öcünü alacak diye düşünmüşlerdi. Onun sabrı, yorulmak bilmez doğruluğu her zaman için bir İNSAN karakterinin üstünde ya da altında belirginleşmiştir.[116]

116. Marcellinus'un kroniğinin devamcısı, Anecdotes'in özü üzerine birkaç uygun söz söylemektedir: "Belisarius de Oriente evocatus, in offensam periculumque incurrens grave, et invidiae subjacens rursus remittitur in Italiam." (s. 54).

XLII. BÖLÜM

Barbar Dünyasının Durumu

Lombard'ların Tuna'da Yerleşimi

Slav Oymakları ve Akınları

Türklerin Kökeni, İmparatorluğu ve Elçileri

Avarların Kaçışı

Pers Kralı I. Chosroes ya da Nuşirevan

Saltanatının Refahı ve Romalılarla Savaşları

Colchian ya da Lazic Savaş

Justinian İmparatorluğu'nun Zayıflığı

(M.S. 527 - M.S. 565)

Bir kimsenin yetkinliğini değerlendirmemiz insanın olağan yetilerine göre yapılan bir ölçmedir. Eylemli yaşam alanında ya da kurgusal alanda olsun, dehanın ve erdemin en tutkulu çabaları, gerçek büyüklüğünden çok, içinde bulundukları yüzyılın ve ülke düzeyinin üzerinde ulaştıkları yüksekliğe göre ölçülür. Dev yapılı insanlardan oluşan bir halk arasında dikkati çekmeyen bir boy, kısa boylu bir soydan gelen topluluk içerisinde çok dikkate değer bir nitelik kazanır. Leonidas ile 300 savaşçısı Thermopylae'de canlarını verdiler. Ne var ki çocukluklarında, delikanlılıklarında ve olgunluklarında aldıkları eğitim, bu unutulmaz özveriyi hazırlamış ve sağlamıştı. Her Spartalı, kendi vatandaşlarından 8000'inin ve kendisinin de yapacak güçte olduğu bir görev eylemini onaylamak durumundaydı.[1] Büyük Pompey, meydan savaşlarında iki milyon düşmanı yendiğini, Maeotis'ten Kızıldeniz'e dek 1500 kenti aldığını anmalıklarına geçirtebilmiştir.[2] Ne var ki Roma'nın zenginliği kartallarının önünde uçuşuyor, yenilen uluslar onun korkusuyla eriyor ve komuta ettiği lejyonlar, zaten fetihler yapa yapa yetişmiş ve yüzyıllardan beri sürüp gelen disiplinle yoğrulmuş birliklerden oluşuyordu. Bu durumlar göz önünde tutulursa Belisarius, haklı olarak, eski cumhuriyetlerdeki

1. Bu vesileyle, Herodot'u okumak, okuyucular için, zorunluluk değil de bir beğeni olacaktır (1, VII, b. 104, 134, s. 550, 615). Xerxes ile Demaratus'un, Thermopylae yakınında görüşmeleri, tarihin en ilginç ve en yürekli sahnelerinden biridir. Lasedemone'nin krallık kanından gelen prensi Demorate'nin -ki, büyük kralın ordusunda çalışıyordu-cezası, ülkesinin erdemlerini vicdan acısı çekerek görmesiydi.

2. Bkz. Bu kendini beğenmiş yazıt Plinius'tadır (Hist. Nat., VII, 27). Az insan zaferin keyfini ve utanan acılarını daha iyi tatmıştır ve Juvenal (Sat., X) insan beğenilerinin boşluğundan ve talihin birbirini izlemesinden daha dikkat çekici bir örnek sunamamaktadır.

kahramanların da üstünde yer alabilir. Zamanının yetkinsizlikleri her yana yayılmış durumdaydı. Erdemleri kendisine özgüydü, bunları ancak yaradılışına ya da düşünce gücüne borçluydu. Ustasız ya da yarışmacısız (rakipsiz) olarak yetişip yükseldi. Onun buyruğuna verilen kuvvetler, kendinden istenen utkularla pek az orantılıydı. Hasımlarının kendini beğenmişliği ve karşısındakini küçük görüşü onun tek avantajı oldu. Onun emrindeki imparator uyrukları Romalılar diye anılma değerini gösterdiler. İtalya krallığını, Yunanlar dedikleri trajedici, pandomima ve korsan kişilerle savaşa sokmuş olmaktan yüzleri kızaran gururlu Gotlar[3] bu Yunanları aşağılık buluyor ve savaşçı niteliklerini yetersiz görüyorlardı. Şurası da gerçektir ki Asya'nın iklimi, askerlik ruhu aşılaması bakımından, Avrupa'nınkine oranla daha elverişsizdir. Zevk ve eğlence, zorba rejimi ve batıl inançlar Doğu'nun kalabalık eyalet halklarını gevşetiyordu. Keşişler oralarda önemlerini sürdürüyor ve sayı bakımından askerlerden daha kalabalık bir katman oluşturuyorlardı. İmparatorluğun düzenli kuvvetleri bir zamanlar altı yüz kırk beş bin askere varmıştı. Justinian'ın saltanatı sırasında ancak yüz elli bin asker vardı. Görünüşte ne denli çok gibi görünseler de, bu birlikler, İspanya'ya, İtalya'ya, Afrika'ya, Mısır'a, Tuna (Danube) kıyılarına, Euxinus (Karadeniz) kıyı şeridine ve Pers sınırına dağılmış durumdaydı. Yurttaşlar azalmıştı; askerler ücretlerini alamıyorlardı. Bunların yoksullukları ancak kötü yağmacılık ve başıbozukluk yollarıyla giderilebiliyordu. Savaşın çıkarlarını korkusuzca ve tehlikesizce ele geçiren bu ajanların dolandırıcılığı gecikmiş ödemeye de el koyuyordu. Bu durumda kamusal ve bireysel sefalet, devletin ordularına yeni askerler sağlıyordu. Ne var ki savaşta, özellikle düşmanın karşısında, sayıları büyük ölçüde azalıyordu. Ulusal gözüpeklikteki boşluğu doldurmak için, ücretle tutulan barbarların güvenilmez bağlılığına ve disiplinsiz askerliklerine başvuruluyordu. Çok za-

3. Korsan deyimi Procopius'un son deyimini daha soylu kılmaktadır. "Ecumeurs de mer" has isimdir. Bu da çalmak ya da zor kullanmak yoluyla soyguncu kimseler anlamına gelir (Demosthenes, Contra Conon, [içinde] Reiske, Orator. Graec., c. II, s. 1264).

man erdemin ve özgürlüğün yitirilmesinden sonra elde edilen askerî onur hemen hemen yok olmuştu. Eski zamanlardaki örneğine hiç rastlanmamış olan çok sayıda generallerin bütün işi gücü meslektaşlarının başarılarını önlemeye ya da ünlerini azaltmaya çalışmaktı. Deneyim onlara öğretmişti ki değer kazanmak imparatorun kıskançlığını uyandırabilir, değersiz kalmak ya da büyük suç işlemek onun iyilikçi hoşgörüsünü kazanabilirdi.[4] Bu aşağılık yüzyılda Belisarius'un utkuları ve de daha sonra Narses'inkiler, başka hiçbir başarıyla karşılaştırılamayacak değerdedir. Ne var ki bu utkuların çevresinde utanç ve büyük kıyım, en kara renkleriyle kendilerini göstermişlerdir. Justinian'ın temsilcisi, Got ve Vandal krallıklarını silip yok ettiği sırada, tutkusuna karşın çekingen[5] olan imparator, barbar kuvvetlerini birbirlerine karşı dengede tutmak istiyordu. Bölünmelerini kışkırtmak için, yüze gülmeyi ve sahteciliği geçerli yöntem haline getiriyordu.[6] Persler Antioch'u (Antakya) yıktıkları ve Justinian'ın Constantinople'un güvenliği için titrediği sırada generallerine Kartaca'nın, Roma'nın ve Ravenna'nın anahtarları veriliyordu.

BARBARLARIN DURUMU

Belisarius'un Gotlara karşı elde ettiği başarılar, Theodoric ile kızının süreklilikle korudukları önemli Yukarı Tuna engelini de baş aşağı getirdiği için onların devletlerini de zarara uğrattı. Gotlar, İtalya'yı savunabilmek için, huzur ve refah içerisindeki Pannonia'yı ve Noricum'u bıraktılar. Doğu imparatoru, bu iki eyaletin egemenliğini tanıyordu. Ne var ki bunların sahipliği,

4. Bkz. Got savaşının üçüncü ve dördüncü kitapları. Anecdotes yazarının abartamadığı kötülükler böyleydi.

5. Agathias, 1, V, s. 157, 158. İmparatorun ve imparatorluğun zayıflığının sebebinin Justinian'ın yaşlılığı olduğunu söylüyor ama maalesef öyle değil... Justinian hiçbir zaman genç olmadı.

6. Procopius'un imparatora yüklediği bu felaket getirici politika (Anecdotes, b. 19) Justinian'ın kendisini anlayacak durumda olan bir İskit prensine yazdığı mektupta bulunmaktadır. Agathias (1, V, s. 170, 171).

kim almak isterse ona terk ediliyordu. Tuna'nın karşılıklı kıyıları, Yukarı Macaristan ovaları ve Transilvanya tepeleri, Attila'nın ölümünden sonra, Gotların silahlarından korkan ve gerçekte Romalıların altınından değil, onlara her yıl ödemekle yükümlü oldukları vergilerin gizli güdülerinden tiksinen Gepidae oymaklarınca tutuluyordu.

GEPIDAE'LER

Bu barbarlar, ırmağı koruyan ve Gotların gidişinden beri boş kalan tahkimatları hemen ellerine geçirdiler. Sancaklarını Sirmium ve Belgrad kaleleri üzerine diktiler. Bu davranışlarında takındıkları alaycı tutum, imparatorluğun yüceliğine yapılmış bir sataşma sayılırdı: "Topraklarınız o denli yaygın ki ey Caesar," diye imparatora sesleniyorlardı, "kentleriniz o kadar çok ki durmadan uluslar arıyorsunuz, barışta ve savaşta bu yararsız yerleri onlara bırakmak için. Yiğit Gepidae'ler sizin sadık müttefiklerinizdir. Verdiklerinize ve iyiliklerinize karşı doğrulukla bağlılık göstermişlerdir." Justinian'ın benimsediği öç alma aracı onların kendini beğenmişliklerini haklı çıkardı. Uyruklarını korumakla yükümlü hükümdarın haklarını desteklemek yerine imparator, Tuna ile Alpler arasındaki Roma eyaletlerini ele geçirmek üzere yabancı bir halka söz verdi ve Gepidaelerin tutkusu, ünleri günden güne artan Lombard'larca çabucak engellendi.[7]

7. "Gens Germana feritate ferocior," diyor Lombard'lardan söz ederken Velleius Paterculus (II, 106), "Langobardos paucitas nobilitat Plurimis ac valentissimis nationibus cinctinon per obsequium, sed praeliis et perilitando, tuti sunt." (Tacit., de Moribus German., b. 40). Ayrıca bkz. Strabo, 1, VII, s. 446. En değerli coğrafyacılar onları, Elbe'nin öbür kesiminde, Magdeburgh piskoposluğunda ve orta uç eyaleti Brandenburgh'da yerleşik gösteriyorlar. Bu durum da barbar fatihlerinden çoğunun çıktığı ülkeleri bir araya getiren Prusya olduğunu gözlemleyen Kont Hertzberg'in görüşüne uygun olmaktadır.

LOMBARD'LAR

Lombard'ların bozukluğa uğramış adlandırılmaları, on üçüncü yüzyılda, sakallarının uzunluğu ve kendine özgü biçimleri nedeniyle Langobard kökenli yabanıl savaşçılara verilen isimden çıkmış, İtalyan tüccarları ve bankacılarınca yayılmıştır. İskandinav kökenli olduklarından ne kuşku duymak ne de böyle olduğunu tanıtlamak istiyorum.[8] Ne de onların tanınmamış ülkelerden geçerek ve bir sürü şaşılası serüvenler yaşayarak yaptıkları göçleri anlatacak değilim. Aşağı yukarı Augustus ve Trajan zamanında, tarihlerinin karanlığından bir ışık çizgisinin belirdiğini ve ilk kez Elbe ile Oder arasında görüldüklerini söyleyebilirim. O sıralarda Cermenlerden daha korkunç olan bu insanlar, kendilerinin köpek kafası biçiminde başları olduğunu ve bir savaştan sonra, yendikleri askerlerin kanını içtiklerini her yana duyurarak korku salmaktan hoşlanıyorlardı. Az sayıdaki nüfuslarını çoğaltmak için, tutsakları arasından en yiğitlerini evlat ediniyorlardı. Kendi gözüpeklikleri, güçlü komşularının orta yerinde, yabancı yardımına gerek kalmadan bağımsızlıklarını sürdürmeye yetiyordu. Nice adları ve halkları su altında yok eden Kuzey fırtınaları arasında Lombardların küçük sandalları dalgalara dayandı. Yavaş yavaş güneye ve Tuna'ya doğru indiler. Dört yüz yıl sonra, eski değerlilikleri ve eski ünleriyle yeniden ortaya çıktılar. Gelenekleri, ilk yırtıcılıklarını sürdürüyordu. Konukseverlik kurallarına karşın, Heruli'lerin bir prensi, kralın kızına söylediği incitici sözlerden dolayı ve bu kızın, Heruli'lerde umduğu yiğit endamını bulamaması nedeniyle boğdurulmuştu. Bu mutsuz prensin kardeşi olan Heruli kralı, bu öldürmenin öcünü almak için onlara bir vergi saldı. Bu durum onlarda ılımlılık ve adalet duygusunu canlandırdı. Polonya'nın güneyinde yerleşmiş olan Heruli'ler, utkularını saygısızca kötüye kullanınca

8. Diyakoz takma adlı Paul Warnefrid, Gotları ve Lombard'ları İskandinav olarak göstermektedir. Prusya kökenli olan Cluverius tarafından bu fikir elèştirilmiştir (German. Antiq., 1, III, b. 26, s. 102 vd.) ancak Fransa'da İsveç elçisiyken Grotius tarafından savunulmuştur (Prolegom. and hist. Goth., s. 28 vd.).

yenilgiye uğradılar[9] ve dağıldılar. Lombardların utkusu onlara imparatorların dostluğunu kazandırdı. Justinian'ın kışkırtması üzerine, antlaşmalarına uygun olarak, Noricum kentlerine ve Pannonia kalelerine boyun eğdirmek üzere Tuna'yı geçtiler. Ne var ki yağma sevdası onları bu eyaletlerin geniş sınırları dışına da götürdü. Adriyatik kıyısındaki Dyrrachium'a dek dolandılar. Kaba saba teklifsizlikleri, ellerinden kaçırdıkları tutsakları geri almak için, bağlaşıkları olan Romalıların kentlerine ve de evlerine bile girecek denli ileri gitti Bunlar birkaç serserinin işidir, denilerek bu tür düşmanca davranışlar ulusça ve imparatorca bağışlandı. Kısa süre sonra Lombard'ların daha ciddi olarak giriştikleri otuz yıllık savaşta Gepidae'ler yok oldu. Bu iki halk çok zaman savlarını Constantinople tahtının önünde dile getirirlerdi. Bütün barbarlardan nefret eden düzenci Justinian, yan tutucu ve kesin bir anlamı içermeyen bir karar alıyor, gecikmiş ve yetersiz yardımlarla savaşın uzamasını sağlıyordu. Savaş yerine on binlerce asker gönderen Lombard'ların korumasını istiyorlardı. Lombard'larla Gepidae'ler eşit yiğitlik gösteriyorlardı. Ancak bu yiğitlik de işarete bakıyordu. Savaş sırasında iki ordu da birden paniğe kapılmışlar, her ikisi de kaçmışlar, iki yanın hükümdarları, muhafızlarıyla birlikte boş ovada kalakalmışlardı. Kısa süreli bir mütareke anlaşması yapıldı. Ne var ki biraz sonra, iki yan da yeniden canlandılar, biraz önceki kaçışın utancından kurtulmak istercesine yeniden savaşa giriştiler, umutsuzluk ve alıcılıkta bütün hınçlarını çıkarmaya koyuldular. Kırk bin barbarın yok olduğu bu çarpışmada Gepidaeler yıkıldı, bu da Justinian'ın korkularında ve isteklerinde değişikliğe yol açtı, ileride İtalya'nın fatihi olacak genç Lombard hükümdarı Alboin'in yeteneklerini geliştirdi.[10]

9. Paul Diaconus'un öyküsündeki iki olay (1, I, b. 20) bu ulusun töreleriyle ilgilidir: 1- "Dum ad tabulam luderet"; dama oynarken... 2- "Camporum viridantia lina"; keten kültürünü, malların, ticaretin, tarımın ve sanayinin bölünümü saymaktadır.

10. Procopius'ta (Goth., 1, II, b. 14; 1, III, b. 33, 34; 1, IV, b. 18, 25), Paul Diaconus'ta (de Gestis Langobard., 1, I, b. 1-23, [içinde] Muratori, Script. Rerum Italicarum, c. 1, s. 405-419) ve Jornandes'te (de Success Reguorum, s. 242) bulunan olayları kullandımsa

SLAVLAR

Justinian zamanında Rusya, Litvanya ve Polonya ovalarında yerleşik ya da göçer durumdaki yabanılları Bulgarlar[11] ve Slavlar diye iki büyük aileye indirgemek olasıdır. Yunan yazarlara göre, Euxinus ile Maeotis Gölü arasında kalanların kökeni ve adları Hunlardan gelmektedir. Yetenekli ve atılgan okçular olan Tatarların çok bilinen ve yakın törelerinden burada yeniden söz etmekte yarar yoktur. Kısraklarının sütünü içiyorlar, çevik ve yorulmak bilmez savaş atlarının etini yiyorlardı. Sürüleri, kendilerini izliyor, daha doğrusu yönlendiriyor, en uzak ve erişilmesi en güç ülkeler bile onların akınlarına uğramaktan kurtulamıyordu. Her ne denli korku onlar için yabancı bir kavramsa da, kaçış sanatına da büyük yatkınlıkları vardı. Ulus, iki güçlü oymaktan oluşuyordu ve bunlar kardeşçe bir kinle birbiriyle çarpışıyorlardı. İmparator Justinian'ın dostluğu ve eli açıklığı için kendi aralarında çekişiyorlardı. Anlatıldığına göre, bilgisiz hükümdarının[12] sözlü bilgilerini getiren bir elçi, onları sadık köpek ve aç kurt simgeleriyle belirlemişti. Romalıların zenginliği, değişik adlarla anılan bütün Bulgarların açgözlülüğünü dürtüklüyordu. Slav adı taşıyan her şey ve yer üzerinde belirsiz imparatorluk savını ileri sürüyorlardı; hızlı yürüyüşleri ancak Baltık Denizi ya da Kuzey ülkelerinin aşırı soğuğu ve yoksulluğu ile durdurulabilmişti. Ne var ki anlaşıldığına göre aynı soydan bir Slav grubu bu ülkelerin halkı olarak orada kalmıştır. Birbirine uzak ve de düşman bile olsalar çeşitli halklar aynı, düzensiz ve kulağa hoş gel-

---

da bunları birbiriyle bağdaştırmaya kalkışmadım.

11. Ennodius'a ([içinde] Panegyr. Theodorici. Opp. Sirmond., c. 1, s. 1598, 1599), Jornandes'e (de Rebus Getic., b. 5, s. 94 ve de Reg. Success., s. 242), Theophanes'e (s. 185) ve Cassiodorus ile Marcellinus'un kroniklerine dayanarak ben de Bulgar adlandırmasını benimsiyorum. Hun adı çok belirsiz. Cutturgurian ve Utturgurian oymakları çok küçük bölünümler oluşturmakta ve kulağa hoş gelmeyen adlar olarak ortaya çıkmaktadırlar.

12. Procopius, Goth., 1, IV, b. 19. İçerisinde kendini okuma yazma bilmeyen bir barbar olarak tanıtan bu sözlü mesajı, Procopius bir mektup biçiminde vermiştir. Üslup, yabanıl, resimli ve özgündür.

meyen dili kullanıyorlardı. Bunlar, birbirlerine benzerliklerinden anlaşılıyorlardı. Tatarlar gibi esmer değillerdi; boyları ve renkleri bakımından, ayrımları olsa da, Cermenlerin uzun boylarına ve beyaz renklerine uyuyorlardı. Rusya ve Polonya eyaletlerinde dağılmış dört bin altı yüz köyde yaşıyorlardı.[13] Taş ve demirden yoksun olan ülkelerinde bulabildikleri tek madde olan ve kötü budanmış ağaçtan acele meydana getirilen kulübeleri vardı. Ormanların içerlerinde, ırmakların ve bataklıkların yanı başında yapılmış, daha doğrusu gizlenmiş bulunan bu kulübeleri kunduzların yuvalarına benzetmek belki onları onurlandırmak gibi bir şey olacaktır. Bu kulübelerin kunduzlarınkine benzetilmesinde iki çıkış yerinin varlığı neden olmaktadır: bu çıkışlardan biri topraktan, öbürü sudandır. Çıkışlar, bu şaşıları dört ayaklıya oranla daha az temiz, daha az çalışkan ve de daha az toplumsal olan bir hayvana hizmet ediyordu. Toprağın verimliliği, oralarda yerleşik insanların gördüğü işten daha iyisini sağlıyor, Slavların kırsal zenginliğini oluşturuyordu. Çok sayıda koyunları ve iri yapılı boynuzlu hayvanları vardı. Darı ve panis[14] ektikleri tarlaları, buğdaya oranla daha kaba ve daha az besleyici ürün veriyordu. Komşularının ekinlerini yağma için kendi ürünlerini toprağa gömüyorlardı. Bir yabancı onlara geldiği zaman, bunun bir bölümünü ona seve seve veriyorlardı. Karakterleri bakımından pek de elverişli olmayan bu halk, namusları, sabırları ve konukseverlikleriyle tanınıyordu. Yüce tanrısallık gücünde yıldırımda bulunan görünmez bir tanrıya tapıyorlardı. Irmaklar ve su perileri bağımlı tanrısallık ediniyor ve genel tapınmaları ad aklardan ve sungulardan oluşuyordu. Ne zorba hükümdar ne prens, ne de yüksek dereceli görevli görmek istemiyorlardı. Ne

13. Bu sayı, Milano Kütüphanesi'nde bulunmuş, 550 yılının bir el yazmasında verilen bir listenin tutarıdır. O zamanın bilinemeyen coğrafyası Kont Buat'ın sabırlı çalışmasıyla incelenmiştir (c. XI, s. 69-189). Fransız bakan, çok zaman çöllerde yitmektedir. Bu konuda da kendisine bir Sakson ya da Polonyalı kılavuz gerekecekti.

14. *Panicum milicum*. Bkz. Columella, 1, II, b. 9, s. 430, (ed.) Gesner; Plinius, Hist. Natur., XVIII, 24, 25. Sarmatia'lılar, darı ile süt ya da kısrak kanı karıştırılmış bir çeşit haşlama yapıyorlardı.

var ki deneyim yetersizlikleri ve tutkularının şiddeti, ortaklaşa yasalar sistemi ya da genel savunma örgütü kurmalarına olanak vermiyordu. Yaşlılığa ve değerliliğe karşı, kendi istekleriyle bir ölçüde saygı göstermiyor da değillerdi. Her oymak, her köy ayrı bir cumhuriyet oluşturuyordu. Hiç kimseyi zorla benimsetmek olası bulunmadığından teker teker tüm insanların inandırılması gerekiyordu. Yaya ve hemen hemen çıplak ve savunma aracı olarak ağır ve elverişsiz bir kalkanla savaşıyorlardı. Saldırı silahlarıysa ok, küçük ve zehirli oklarla dolu bir sadak, uzaktan ustalıkla attıkları, çekince kapanarak düşmanlarım yakaladıkları uzun bir ipten oluşuyordu. Slav piyadelerinin çabası, devinimi ve gözüpekliği onları savaşta korkunç niteliğe büründürüyordu: Yüzüyorlar, dalıyorlar, içi oyulmuş bir çubuğun yardımıyla soluklanarak uzun süre su içinde kalıyorlar ve kuşkulanılması olanaksız biçimde bir ırmak ya da gölde pusu hazırlıyorlardı. Bunlar casusluktan ve ekin hırsızlığından kazanılmış yeteneklerdi. Askerî sanat (askerlik sanatı) Slavlar için yabancı bir kavramdı. Adları pek bilinmiyordu, fetihleri de utkusuz oluyordu.[15] Slavlar ve Bulgarlara ilişkin olarak birtakım genel çizgiler çizdimse de, öbür barbarların da şöyle böyle tanıdıkları ve de ilgi göstermedikleri bu ilkel toplulukların yerleşme bölgelerini gereği gibi araştıramadım. İmparatorluğa uzaklıkları ya da yakınlıkları ölçüsünde daha az ya da bir dereceye kadar dikkati çekiyorlardı. Justinian'ın fetihleri listesine bir tane daha ekleme fırsatı veren Slavlardan Antes oymağı[16] Moldovya ve Walachia ovalarında yerleşmişlerdi.[17] Tuna tahkimatı Ante'lere karşı yapılmıştı. İmparator, kuzey

15. Bkz. altıncı yüzyılda Slavların adı, durumu ve töreleri üzerine Procopius (Goth. 1, II, b. 26; 1, III, b. 14) ve İmparator Mauricius veya Maurice (Stratagemat., 1, II, b. 5, apud Mascou, Annotat., XXXI). Mauricius'un bu kitabının, Arrian'ın Tactics'inin basılışından sonra ayrıca Upsala'da, 1664'te basılmış olduğunu bilmiyordum. (Fabric., Bibl. Graec., 1, IV, b. 8, c. III, s. 278): bu az bulunan yapıtı bugüne dek edinemedim.

16. "Antes corum fortissimi... Taysis qui rapidus et vorticosus in Histri fluenta furens devolvitur." (Jornandes, b. 5, s. 194, [ed.] Muratori; Procopius, Goth., 1, III, b. 14 ve de Edefic., 1, IV, b. 7). Aynı Procopius, Gotlar ile Hunların Tuna'dan komşu olduklarını söylüyor (de Edefic., 1, IV, b. 1).

17. Anticus sanını yasalarda ve yazıtlarda kullanması üzerine bu san, onun ardıllarınca da

halklarının dolaysız akın yolları üzerinde yerleşmiş bulunan bir halkla bağlaşık kalmayı hiç savsamamıştı. Transilvanya dağları ile Euxinus arasında iki yüz mil uzunluğunda bir yer onlara kanal hizmeti görüyordu. Ne var ki Ante'ler bu seli durduracak güçte ve istençte değillerdi. Hafif silahlarla donanmış yüz Slav oymağı aynı hızla hareket eden Bulgar süvarilerinin izlerine varıyorlardı. Er başına bir altın lira karşılığında, Yukarı Tuna[18] geçidinin sahipleri bulunan Gepidae'lerin topraklarında güvenli ve kolay bir geri çekiliş olanağı elde ediyorlardı. Barbarların umutları ve korkuları, kendi aralarındaki birlik ya da ayrılıkları geçmelerini engellemeyecek donmuş ya da az derinlikteki bir dere, açgözlülüklerini dürtükleyen buğday rekoltesi ya da şarap, Romalıların gönenci ya· da dar durumda olmaları gibi nedenlerle bu barbarlar, burada ayrıntılara girmenin can sıkmaktan başka yararı olmayacak, akınlarını her yıl yineliyorlardı.[19] Ravenna'nın teslim olduğu yıl, belki o ay, Hunların ve Bulgarların, eski akınlarının anısını gölgede bırakan yeni ve felaket getirici akınları oldu. Constantinople'un dış mahallelerinden İyon denizine dek akınlarını yaygınlaştırdılar. Otuz iki kenti ya da hisarı yıktılar. Atinalıların yaptığı, Philip'in kuşattığı Potidaea'yı yerle bir ettiler, atlarının arkasından yüz yirmi bin Roma uyruğunu da sürükleyerek Tuna'dan geri döndüler. Daha sonraki bir akında da Chersonesus (Gelibolu) duvarını deldiler, yapıları yıktılar ve insanları boğazladılar. Hellespont (Çanakkale) Boğazı'nı çekinmeden geçtiler, sonra da arkadaşlarının yanına, Asya'dan aldıkları ganimetlerle yüklü olarak döndüler. Romalılara korkunç bir güruh gibi görünen başka bir akıncı grubu, Corinth kıstağında Thermopylae geçidinde bir engele rastlamadan ve tarihin, Yunanis-

benimsendi; saygıdeğer Ludewig bunu doğrulamaktadır ([içinde] Vit. Justinian., s. 515). Ortaçağ hukukçularını çok engelledi.

18. Procopius, Goth., 1, IV, b. 25.

19. Procopius'un (Persic., 1, II, b. 4) dediğine göre Hunların akınıyla bir kuyruklu yıldızın görünmesi aynı zamanda oldu; belki de 531 yılındaki kuyruklu yıldızı söz konusudur. Agathias (1, V, s. 154, 155) barbarların ilk akınlarına birtakım olaylardan -selefine dayanarak- kimi bilgiler veriyor.

tan'ın yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanan bu olaya ilişkin bilgi toplamak zahmetine katlanmadığı, yürüyüşünü sürdürdü. Justinian'ın, uyruklarını korumak için olmakla birlikte onların zararına diktiği yapıtlar, bunların ne denli ihmale uğradığını da, kalan kısımlarıyla göstermekteydi. Asker birliklerinin bırakıp gittiği ve barbarların aştığı kale duvarları için dalkavuklar, daha önce alınamaz demişlerdi. İki gruba ayrılmak küstahlığında bulunan üç bin Slav, bu utkulu saltanatın zayıflığını ve çaresizliğini öğrenmiş oldular. Tuna'yı ve Hebrus'u geçtiler, yürüyüşlerine engel olmak isteyen Roma komutanlarını yenilgiye uğrattılar, hiçbir karşılık görmeden, her biri bu sefil saldırganları zararsız hale sokacak denli oldukça bol sayıda silah ve nüfusa sahip Trakya ve Illyricum kentlerini yağmaladılar. Bu gözüpekliklerinden dolayı bir bakıma övgüye değer olabilecek Slavlar, yakaladıkları insanlara soğukkanlı olarak yaptıkları kıyıcılık ve kan dökücülükle kendilerini lekelediler. Denildiğine göre, toplumsal katmanı, yaş ve kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin, ellerine geçirdiklerini kazığa vuruyorlar ya da canlı canlı derilerini yüzüyorlar; dört direk arasına asarak kalın sopalarla vurup öldürüyorlar; geniş yapılar içerisine bu insanları ve yürüyüşlerini geciktirebilecek kimi ganimetlerle hayvanları koyarak, binayı ateşe veriyorlar, hepsini birden ölüme mahkûm ediyorlardı.[20] Bu kıyıcılıklarının sayısını belki azaltmak gerekir; belki korkunç ayrıntılarda abartma vardır; belki de kimi zaman dengiyle karşılama denilen acımasız hak ile suçsuz sayılmışlardır. Slavlar Topirus'u[21] kuşatınca inatçı bir savunmayla karşılaştıklarından burada on beş bin kişiyi öldürmüşlerdir. Bununla birlikte, kadınlarla çocuklara bir şey yapmamışlar, bunları kendi işlerinde çalıştırmak ya da fidye almak için korumuşlardır. Bunların tutsaklığı ağır koşullar içerisinde

20. Slavların kan dökücülükleri, Procopius tarafından anlatılmış ya da abartılmıştır (Goth., 1, III, b. 29, 38). Bunların, yakaladıkları insanlara yumuşak ve yüce gönüllü davrandıklarını, daha sonraki otorite, İmparator Mauricius'un anlatışına dayanarak söyleyebiliriz (Stratagern., 1, II, b. 5).

21. Topirus, Trakya ya da Makedonya'da, Thasos Adası'nın karşısında, Constantinople'a on iki günlük uzaklıktaki Philippi kentinin yakınındadır (Cellarius, c. I, s. 676, 840).

geçmiyordu; kısa sürede kazandıkları kurtuluşları, ılımlı bir satış bedeliyle gerçekleşiyordu. Justinian'ın uyruğu ve tarihçisi olarak Procopius, tiksintisini, yakınma ya da kınama biçiminde belirtmiştir. Otuz iki yıllık bir saltanat süresinde barbarların, Roma imparatorluğundan her yıl yaptıkları akınlarla yılda iki yüz bin insanı kaçırıp götürdüklerini söylemekten çekinmemiştir. Aşağı yukarı Justinian'ın eyaletlerini kapsayan Türkiye Avrupa'sının tüm nüfusu, Procopius'un hesabına göre bulunacak altı milyona ulaşmamaktadır.[22]

TÜRKLERİN KÖKENİ VE ASYA'DAKİ İMPARATORLUKLARI (545)

Bu karanlık yıkımlar ve kıyımlar arasında Avrupa, ilk kez Türk adını ve ulusunu tanıtan bir devrimin sarsıntısını duyumsadı. Bu halkın, Romulus gibi, bir dişi kurt tarafından emzirilen kurucusu, daha sonra da, çeşitli kuşakların babası oldu. Bu hayvanın, Türk bayraklarında simgelenmesi Latium ve İskit çobanlarının, birbirinden habersiz olarak tasarladıkları bir masalın anasını, daha doğrusu, düşüncesini sürdürmekten başka bir şey olmasa gerektir. Hazar, Kuzey Buz Denizi'nden, Bengal'den iki bin mil uzaklıkta bulunan ve Asya'nın merkezi olup çeşitli ulusların dillerinde Imaus, Kaf,[23] Altay ve Altın dağları ya da yeryüzünün kuşağı denilen dağ zinciri vardır. Tepelerin yamaçlarından maden çıkarılır ve büyük Geougen'ler hanının tutsakları arasında en horlanan Türkler, savaş için gerekli demiri işliyorlardı.[24] Ne var ki onların bu tutsaklığı ancak gözüpek ve

22. Anecdotes'in kötümser tanıklığına inanılırsa (b. 18), bu akınlardan sonra Tuna'nın güneyinde bulunan eyaletler, İskit çöllerine benzemişti.

23. Kimi yazarların dediği Kaftan Kafa ifadesi ile Imaus'tan Atlas'a dek denilmek istenmiş olabilir. Müslümanların batıl inanca dayanan felsefesinde Kaf Dağı'nın tabanı zümrüttendir, ondan yansıyan ışınlar göklerin açık maviliğini sağlar. Dendiğine göre bu dağın kökenlerinde ve damarlarında duyarlılık vardır, Tanrı'ya bağlı olan bunlardaki titreşim, depremlere neden olur (D'Herbelot, s. 230, 231).

24. Sibirya, tüm dünyanın en iyi ve en bol demirini çıkarır; Ruslar buranın güney

güzel konuşan bir şefin ortaya çıkarak, soydaşlarına, işledikleri bu demiri efendilerine değil de kendi özgürlükleri ve onurları için kullanabileceklerini anlattığı tarihe dek sürebildi. Gerçekten, bulundukları dağlardan ayrıldılar[25] ve bir asa bu düşüncenin ödülü oldu. Her yıl bir parça demir ısıtılıyordu; hükümdar ve soylular arka arkaya bir demirci çekicini kullanıyordu. Bu tören, ilk Türklerin çağdan çağa sürdürdükleri alçakgönüllü ve ussal kıvançlı bir gelenek haline geldi. Onları, tutsaklıktan kurtaran Bertezena komşu oymaklarla yaptıkları savaşlarda hem kendi değerini ortaya koymuş, hem de soydaşlarınınkini alevlendirmiş oldu. Hanın kızıyla evlenmek istemeye kalkışınca bu, bir tutsağın ve demircinin isteği olarak ve hor görülerek geri çevrildi. Sonradan evlendiği, daha soylu bir Çin prensesi, bu hor görülmenin ağırlığını gidermiş oldu. Geougen ulusunu tümüyle yıkan savaş, Tataristan'da Türklerin daha korku verici imparatorluğunu kurdu. Kuzeyde saltanat sürdüler. Ne var ki atalarının dağına olan bağlılıkları, onlar için fetihlerinin bir övünç isteği oldu. Krallarının ordugâhı pek seyrek olarak Altay dağını gözden yitirecek denli uzaklaşıyordu. Irtish Irmağı bu dağdan inerek, dünyanın en iri koyunlarının ve sığırlarının beslendiği zengin Kalmuk (Calmuck)[26] otlaklarını suluyordu. Toprak verimli, iklim yumuşak ve ılımlıdır. Bu mutlu ülke, ne depremlerden ne de salgın hastalıklardan haberliydi. İmparatorun tahtı doğuya dönüktü, bir mızrak üzerinde dikili duran altın bir kurt,

---

bölgelerinde altmıştan çok ocak işletirler (Strahlenberg, Hist. of Siberia, s. 342, 387; Rahip Chappe d'Auteroche, Voyage en Siberie, s. 603-608, Amsterdam, 1770). Türkler Romalılara satılık demir sunuyorlardı. Romalı elçiler ise, garip bir dirençle, bunun bir düzmece olduğundaki yanılgılarını sürdürdüler; halbuki kendi ülkelerinde demir üretemiyorlardı (Menander, [içinde] Except. Legat, s. 52).

25. Ergenekon (Abulghazi Khan, Hist Genealogique des Tatars,, kısım II, b. 5, s. 71-77; b. 15, s. 155). Moğolların hâlâ sürdürdükleri dağlarda geçen dört yüz elli yıllık inanışı Hunların ve Türklerin tarihinin Çinliler dönemine uymaktadır (de Guignes, c. I, kısım 2, s. 376) ve Cengiz'in restorasyonuna dek yirmi kuşak gelip geçmiştir.

26. Bugün Kalmukların hâkimiyetinde olan Türklerin ülkesi, Genealogical History'de (s. 521-552) çok iyi betimlenmiştir. Fransızca çevirisinin ilginç notları, İngilizce metinli kitabın ikinci cildinde düzenli biçimde ilgili yerlere geçirilmiştir.

çadırının girişini koruyor gibiydi. Bertezena'nın ardıllarından biri, Çin'in şatafatına ve batıl inançlarına öykünmeye kalkışınca, danışmanlarından biri ona şunları söylemişti: "Türkler, sayı bakımından Çinlilerin yüzde biri bile değildirler. Onlarla boy ölçüşmeye kalkarsak, silahlarının karşısında tutunamayıp, belirli bir yerimiz olmayacaktır. Güçlü olduğumuz zaman ilerleyerek utkular kazanacağız; zayıf olduğumuz zamanda da geri çekilip saklanacağız. Türkler, bir kentin duvarları içerisinde kalırlarsa, bir savaşı yitirmeleri halinde imparatorluklarını da yitireceklerdir. Buda rahipleri sabır, alçak gönüllülük ve özveri, diye vadetmektedirler. Ey kral, kahramanlara göre değil bu din." Daha az bir nefretle Zerdüşt doktrinini benimsediler. Ulusun büyük çoğunluğuysa, üzerinde durmadan, kendi atalarının düşüncelerini, daha doğrusu geleneklerini sürdürdüler. Yüce tanrısallığın özveri kıvancında olduğuna inanıyorlardı. Kabataslak ulusal inançlarında havaya, ateşe, suya ve toprağa minnetlerini dile getiriyorlardı. Din adamları, kâhinlik sanatından çıkar sağlıyorlardı. Yazılı olmayan yasaları sert ve yansızdı. Hırsız, çaldığının on katını geri vermeye mahkûm oluyordu. Zina, hıyanet ve adam öldürme suçları için ölüm cezası veriliyordu ama kendi aralarında az rastlanan ve bağışlanamaz olan alçaklık suçunun cezası bütün cezaların en sertiydi: Boyun eğdirdikleri ulusları kendi bayrakları altında topladıklarından, süvarilerini oluşturan insan ve atları övünçle ve milyonlar olarak sayıyorlardı. Ordularından biri dört yüz bin askerden oluşuyordu. Elli yıl boyunca Romalılar, Persliler ve Çinlilerle, bağlaşık olarak, barış ve savaş içerisinde kaldılar. Biçim ve durum bakımından, kuzey sınırlarında avcılık ve balıkçılık yapmaları, köpeklerin çektiği kızaklara binmeleri, toprağa gömülü konutlarda oturmaları dolayısıyla Kamçatka'ya (Kamtchatka) uygun nitelikte görünmektedirler. Astronomi bilmiyorlardı. Çinli bilginlerce yapılmış ve sekiz ayaklı bir güneş saati de bulunan bir gözlem evi, kralın ordugâhını kırk dokuzuncu enlemde göstermekte ve kutup çemberinin üç ya da hiç

değilse on derecesine dek ilerlediklerini sanmaktadırlar.[27] Güneye doğru olan en parlak fetihleri Nepthalites ya da Ak Hunlarınki oldu. Bu ulus da savaşçı ve uygardı; Pers krallığını yenmişti. Ticaret kentleri olan Buhara ve Semerkant onların egemenliği altındaydı. Persleri yendikten sonra utkulu ordularını İndus Irmağı'nın ağzına dek yürütmüştü. Batı yönünde Türk atlıları Maeotis Gölü'ne dek ilerledi; bu gölü buz üzerinde geçti. Altay dağının eteğinde duran han, kendi isteğiyle Roma'ya bağlanan ve hükümdarları bir zamanlar Atina ile[28] ittifak kurmuş olan boğazdaki[29] kenti kuşatma buyruğu verdi. Doğu'da Türklerin yaptıkları her saldırı sonunda Çinlilerin gücü biraz daha kırılıyordu. Tarihin bize bildirdiğine göre, zayıf düşmanlarını, tarlada tırpanla kendir ve ot biçer gibi kesip yere seriyorlar, aklı başında devlet adamları altın mızraklarla barbarları püskürten bir imparatorun yeteneğine alkış tutuyorlardı. Türk imparatorluğunun egemenlik alanının büyüklüğü, hükümdarlarından birinin kararıyla, merkeze bağlı üç prenslik haline getirildi ve buraları aynı soydan üç prense emanet edildi. Bunlar, büyük hana minnet ve bağımlılık borçlarını unuttular. Bir tek bilgili halk dışında her ulusun kapılmaktan kendini kurtaramadığı gösteriş ve savurganlık fatihlerin de güçlerini gevşetmişti. Çin, yenik ulusları, bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları için, özendirip yüreklendirdi. Çok daha Beriki bir zamanda bu ulus ile imparatorluğu, bu kez Asya'nın güney ülkelerinde yeniden ortaya çıktı. Onların tarihi Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşüyle ilişkili bulunmadığından, ilk hükümdarına ardıl olan kral soylarını

27. Visdelou, s. 141, 151. Her ne kadar bu olay, ileride ortaya çıkacak bir bağımlı oymağa sıkı sıkıya özgüyse de buraya almayı görev bildim.

28. Boze'nin hatıralarında (Mem. de l'Acad. des Inscript., c. VI, s. 549-565) Cimmerian Boğazı'nın eski kralları ve madalyalarının listesi bulunmaktadır. Demosthenes'in Leptines'e karşı verdiği söylevde Atina'nın minnetinden söz edilmektedir ([içinde] Reiske, Orator. Graec., c. I, s. 466-467).

29. Procopius, Persic., 1, I, b. 12; 1, II, b. 3. Peyssonel'in (Observations sur les Peuples Barbares, s. 99, 100) dediğine göre Caffa ile eski boğazın arası büyük Tatar ölçeğiyle sekiz fersah tutmaktadır.

unutulmuşluğa bırakacağım.[30]

AVARLAR TÜRKLERİN ÖNÜNDEN KAÇIYOR VE DOĞU İMPARATORLUĞU'NA YANAŞIYORLAR

Türkler, hızlı fetihlerinde, sularının rengi ve karanlık ormanları nedeniyle siyah adı verilmiş Til'in kıyılarında yerleşik Ogor'lara ve Varchonite'lere saldırarak bunları boyundurukları altına aldılar.[31] Ogor'ların hanı üç yüz bin uyruğuyla birlikte öldürüldü ve cesetleri, dört günlük bir yol boyunca yığıldı. Bu genel kıyımdan kaçabilen yurttaşları Türklerin gücüne ve acımasına baş eğdiler. Yaklaşık yirmi bin kişilik küçük asker birliği başka yere gitmeyi köleliğe yeğledi. Çok iyi bildikleri Tuna kıyılarını izlediler. Onları Avarlarla karıştıran ulusların yanılgısını sürdürdüler, gerçek Avarları Türklerin boyunduruğundan kurtarmamış olan bu korkutucu ad altındaki terörü yaygınlaştırdılar.[32] Uzun bir yürüyüşten sonra, Alani'lerin[33] ve Circassian'ların ülkesi olan Kafkasya'nın eteğine vardılar. İlk kez burada Roma İmparatorluğu'nun görkeminden ve zayıf yönlerinden söz edildiğini duydular. Bağlaşıkları Alani'lerden, kendilerini bu zenginlik kaynağına yönlendirmelerini alçakgönüllülükle istediler ve Lazica yöneti-

30. Çinliler tarafından toparlanmış ayrıntılar, Türk İmparatorluğu'nun kökeni ve evrimleri üzerine bilgiler için bkz. Guignes (Hist. des Huns., c.1, kısım 2, s. 357-462) ve Visdelou (Suppl. a la Bibl. Orient. d'Herbelot, s. 82-114). Menander (s. 108-164) ve Theophylact Simocatta (1, VII, b. 7, 8) Yunanların ve Romalıların söylediği pek az sözleri toplamıştır.

31. De Guignes'e göre (c. l, kısım 2, s. 58 ve 352) Orhon'a, Selinga'ya vb. dökülen ırmak küçük olmakla birlikte güzel bir çöl ırmağıdır. Bkz. Bell, Journey from Petersbourg to Pekin (c. II, s. 124), özellikle Keat'in betimlemeleri üzerinde Oby'ye de gitmiş; Kara Irmağın adını ve niteliklerini anlatıyor (s. 139).

32. Theophylact, l, VII, b. 7, 8. Herhalde de Guignes'te gerçek Avarları bulamadı. Theophylact'ın bu ulusa Sahte Avarlar diye ad vermesi saygıdeğer bir davranıştır. Türkler, kaçak Ogor'ların bu adı almalarında haklılıklarını tanıdılar.

33. Alani'lere ilişkin bilgiler Genealogical History of the Tartars (s. 617) ve d'Anville'in haritalarında bulunmaktadır. Cengiz'in komutanlarının yürüyüşüne Hazar Denizi çevresinde karşı durdular ve büyük savaşta yıkılıp bittiler (Hist. de Gengiscan, l, IV, b. 9, s. 447).

cisinin izniyle elçilerini, Euxinus'tan Constantinople'a gönderdiler. Başkentin tüm halkı, merak ve korkuyla bu barbarların garip suratını görmek için karşılarına çıkmaya koştular. Örgüler halinde omuzlarına düşen saçları hoş bir bağla sıkılmıştı; Giysileri de Hunlarınki gibiydi.

ELÇİLERİ CONSTANTINOPLE'DA (558)

Justinian'ın karşısına çıkarıldıklarında, elçilik kurulu başkanı Candish, imparatora şunları söyledi: "Ey güçlü hükümdar! Karşınızda gördükleriniz ulusların en güçlüsü ve en kalabalığı olan yenilmez, dayanılmaz Avarların temsilcileridir. Sizin hizmetinizde ölmek isteriz; bugün erincinizi bozan tüm düşmanları yenecek ve yok edecek durumdayız. Ne var ki bağlaşıklığımızın bedeli ve değerimizin ödülü olarak, değerli bağışlarınızı, yıllık para yardımlarınızı ve verimli topraklarınızdan bize bir bölüm ayırmanızı bekliyoruz." Bu elçilik kurulu, önüne çıktığı zaman Justinian'ın saltanatı otuz ikinci yılına varmıştı, yaşı da en azından yetmiş beşi bulmuştu. Ruhu ve vücudu zayıf düşmüştü. Afrika ve İtalya fatihi, halklarının geleceğiyle fazla ilgilenmeksizin hükümdarlığının erinç içerisinde geçmesinden ve ününün bozulmamasından başka şey düşünmüyordu. Senatoda, özentili bir söylev verdi: Avarların kaba davranışlarını ve dostluklarını gizli tutmaya kararlı olduğunu bildirdi; senato da, Çin'in yüksek aşamalı devlet adamları gibi, hükümdarın benzersiz usunu ve kolay kolay rastlanamayan uzak görüşünü alkışladı. Bu barbarların gözünü boyayacak gösterişli armağanlar hazırlandı: bunlar arasında ipekli giysiler, yumuşak ve parlak yataklar, altın işlemeli zincirler, kolyeler vb. şeyler vardı. Elçiler, bu görkemli kabulden sevinç duyarak Constantinople'dan ayrıldılar. İmparatorun muhafızlarından biri olan Valentin de onların ordugâhının bulunduğu Kafkas Dağlarının eteğindeki yere gitti, yıkacakları ya da başarı kazanacakları durumların imparatorluğa da yararlı olacağı

saptanarak, Roma'nın düşmanı olan ülkelere saldırmaları konusunda anlaşmaya varıldı. Doğal tutku ve davranışlarına uygun bir girişim, armağanlar ve söz vermelerle, kolayca gerçekleşme yoluna girdi. Türk ordularından uzak kalmalarını gerektiren korkudan kaçan Avarlar Don (Tanais) ve Dinyeper (Borysthenes) ırmaklarını geçtiler, uluslar yasasını hiçe sayarak ve utku haklarını kötüye kullanarak Polonya'nın ve Almanya'nın ortalarına dek girdiler. On yıla yakın ordugâhları Tuna ve Elbe kıyılarında kaldı. Birçok Bulgar ve Slav oymaklarını yok ettiler. Bu iki ulustan geri kalanlar da Avarların bayrağı altında haraç ödeyerek yaşayabildiler. Kağan diye adlandırılan kralları, hep imparatorun dostluğunu destekler görünüyor, Justinian de onları, Lombard'ların gücünü dengelemek için Pannonia'da yerleştirmeyi düşünüyordu. Ne var ki bir Avar'ın erdemi ya da kalleşliğiyle, soydaşlarının utkulu niyetleri öğrenildi. Elçilerini tutan ve imparatorluk başkentinde satın almalarına izin verilmiş olduğu halde silah satımını yasaklayan Constantinople sarayının çekingen ve kıskanç politikasından yakındılar.[34]

TÜRKLERİN VE ROMALILARIN ELÇİLERİ (569-582)

İmparatorların tutumunda meydana gelen bir değişikliğin nedenini belki de Avarları yenenlerin gönderdiği bir elçilik kuruluna bağlamak gerekecektir.[35] Avarları kendilerinden çok uzakta tutan araya karşın Türklerin hıncı yatışmamıştı. Elçileri, yendiklerinin ayak izlerini sürdürürcesine Jaik, Volga, Kafkasya ve Euxinus'tan Constantinople'a vardılar. Constantine'in ardıllarından biri olan

34. Avarların elçilerine ve ilk fetihlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler Menander (Excerpt. Legat., s. 99, 100, 101, 154, 155), Theophanes (s. 196), Historia Miscella (1, XVI, s. 109) ve Gregory of Tours'ta (1, IV, b. 23, 29, [içinde] Historians of France, c. II, s. 214, 217) bulunmaktadır.

35. Theophanus (Chron., s. 204) ve Hist. Miscella (1, XVI, s. 110), de Guignes'in yaptığı yoruma göre (c. 1, kısım II, s. 254), Justinian'a gelen Türk elçileriyle görüşmüş gibidirler; şurası bir gerçektir ki Justinian'ın halefi Justin'in dördüncü saltanat yılında ilk gelen Maniach'inkilerdi (Menander, s. 108).

hükümdarın önüne çıktılar, ondan, kaçak başkaldırıcı topluluğunun isteklerine yardımcı olmamasını istediler. Bu görüşme sırasında ticaret işleri de ele alındı. O zamanlar Türklerin haraca bağlamış oldukları Sogdoite'ler, Hazar Denizi'nin kuzeyinden yeni bir yol açarak Çin ipeklerinin Roma İmparatorluğu'na satılıp getirilmesi için fırsattan yararlandılar. Seylan Adası'ndan deniz yolunu yeğ tutan Persler Buhara ve Semerkant kervanlarını çalışamaz duruma sokmuşlardı. Onların taşıdığı ipekleri nefretle yakmışlardı. Türk elçileri Pers ülkesinde öldüler. Zehirlenerek öldükleri sanılmıştı. Kağan, Sogdoite'lerin hükümdarı Maniach'dan -ki Türklerin emrindeydi- ortak düşmanlarına karşı Bizans sarayına bir bağlaşıklık antlaşması önermesini istemişti. Maniach ile yoldaşları, sungularının ve giysilerinin zenginliğiyle Kuzey'in kaba yabanılları olarak kendilerini gösteriyorlardı, bu Asya süsleriydi. İskit harfleri ve diliyle yazılmış mektupları, hiç değilse bilimden, ana çizgileri bakımından haberli olduklarını gösteriyordu.[36] Türklerin yaptıkları fetihleri saydılar; dostluklarını ve yardımlarını sundular; iyi niyetlerini göstermek için, sözlerinden dönmeleri halinde kendilerine ve efendileri Disabul'u her türlü kötülüklerin cezalandırmasını dilediler. Güçlü ve uzaktaki bir kralın elçileri, imparator'ca konukseverlikle kabul edildi. İpekböceklerinin görüntüsü ve bu böceklerin ürettiği değerli nesneyi işleyen zanaatkârlar Sogdoite'lerin umutlarını altüst etti. İmparator, kaçak Avarlardan vazgeçtiğini ya da öyle göründüğünü anlattı. Türklerin bağlaşıklığını kabullendi ve elçilerden biri Altay dağının eteğine antlaşmanın onandığını sundu. Justinian'ın ardılları zamanında da iki ulusun dostluğu sık ve içtenlikli ilişkilerle gelişti. Han'ın en gözde bağımlıları da Bizans Sarayı ile ayrı antlaşmalar yapmaları için serbest bırakıldı. Çeşitli dönemlerde Constantinople'a gelmiş bulunan yüz altı

36. Ruslar, Irtish (İrtiş) ve Yenisey (Jenissea) dolaylarında bulunan, üzerlerinde kaba hiyeroglif harfleriyle yazılar olan madalyalar, mezarlar, putlar, kayalar, dikili taşlar vb. sergilemişlerdir (Strahlenberg, Hist. de Siberia, s. 324, 346, 406, 429). Dr. Hyde (de Religione Veterum Persarum, s. 521 vd.) Tibet ve Uygurların iki alfabesini bulmuştur. Uzun süreden beri, İskitlerin tüm bilgilerinin, Hintlilerin bilgilerinin bir bölümünün, belki de büyük bölümünün Bactriana Grеklerinden gelmiş olmasından şüphe ediyorum.

Türk ülkelerine dönmek üzere buradan aynı zamanda ayrıldılar. Tarih, Constantinople'dan Altay Dağına ne kadar zamanda gidilebildiğini bildirmiyor. Tataristan'ın çöllerini, dağlarını, ırmaklarını ve bataklıklarını aşan bu yolculuğa ilişkin ayrıntılar vermeye kalkışmak güç olurdu. Ancak Roma elçilerine Türklerin ordugâhında yapılan kabulün ilginç bir betimlemesini yapabileceğiz. Cengiz oğullarında bugün yine görülmekte olan bir geleneğe göre elçiler ateş ve günlükle tütsülendikten sonra Disabul'un önüne (huzuruna) kabul edildiler. Hükümdarın çadırı, Altın dağında bir koyağın dibinde bulunuyordu. Tekerlekler üzerinde duran ve gereğinde at koşulabilen bir koltukta Disabul oturuyordu. Elçiler, sungularını, kendilerine eşlik eden Türk subayına verdikten sonra, gösterişli bir söylevle imparatorun, Türk silahlarının her zaman utkulu, saltanatlarının uzun ve gönençli olması ve dünyanın en güçlü iki ulusu arasında, kıskançlıktan uzak, yalan dolansız sıkı bir bağlaşıklığın kesintisiz sürüp gitmesi için dileklerini ilettiler. Disabul'un yanıtı da daha az dostça değildi. Elçiler, günün büyük bölümünde süren bir şölen sofrasında onun yanında yer aldılar. Çadır ipek halılarla döşenmiş ve kuşanmıştı. Sarhoş edici niteliğiyle şarabı andıran bir tatar içkisi verildi. Ertesi günkü yemek daha görkemliydi. İkinci çadırın ipek halıları çeşitli figürlerle işlenmişti. Hükümdarın koltuğu, kupalar ve çanaklar altındandı. Yaldızlı ağaçtan sütunlar üçüncü bir çadırı ayakta tutuyordu. Dört altın tavusun tuttuğu bir som altın yatak bu çadırda bulunuyordu. Çadırın önündeki arabalarda, Türklerin yetilerinden çok değerbilirliklerini yansıtan som gümüşten ve ince işçilikle meydana getirilmiş sahanlar, heykeller ve leğenler görünüyordu. Disabul, ordularının başında Pers sınırına doğru yola çıkınca Romalı temsilciler de günlerce Türk ordusunu izlediler. İçlerinden birine büyük kralın önüne çıkarılma izni verildi. Yemeğin sessizliğini kralın azarlayıcı bağırması bozdu. Chosroes'in (Nuşirevan; Hüsrev) gücü ve tutkusu Türklerle Romalıların birleşmesini perçinlemişti. Bu iki ulus Perslerin iki yanında yer alıyorlardı. Ne var ki Türklerle Romalılar, yeminlerini ve antlaşmalarını anımsamayı bir yana bırakıp kendi çıkarlarının

sesine kulak verdiler. Disabul'un ardılı babasının cenaze törenini yaptığı sırada, kendisine Pers ülkesini ele geçirmeyi önermeye gelen İmparator Tiberius'un elçilerini kabul etti. Elçiler, bu kendini beğenmiş barbarın ağır, belki de haklı çatmalarını sabırla dinlediler. Kağan, ellerini ağzına götürerek şöyle dedi: "On parmağımı görüyorsunuz. Siz Romalıların çok sözcüleri var; ne var ki bunların çoğu aldatmaca ve yalan söylemekte kullanılmaktadır. Benimle başka türlü, uyruklarımla başka dille konuşuyorsunuz. Her ulus, sizin aşağılık dil cambazlığınızla teker teker aldatılmıştır. Bağlaşıklarınızı savaşa ve yok olmaya sürüyorsunuz. Onların çalışmalarından yararlanıyor, sonra da iyilikçilerinizi savsıyorsunuz. Hemen ülkenize dönün ve bir Türk'ün ağzından yalan çıkmasının ve söylenen yalanı da bağışlamasının olanak dışı olduğunu efendinize söyleyin. Yalancının hemen cezalandırılacağını da bildirin. Birtakım dalkavukça ve aşağılık sözlerle dostluğumu elde etmek için yalvarırken benden kaçmış olan Varchonite'lerle birlik kuruyorsunuz. Bu aşağılık yaratıklar üzerine yürümek zahmetine katlanırsam kırbaçlarımızın sesi onları titretecektir. Sayısız atlılarını onları atlarının nalları altında karıncalar gibi ezecektir. İmparatorluğunuzun bir bölümünü ele geçirmek için izledikleri yolu biliyorum. Kafkas Dağlarının Romalılara yarayan bir engel oluşturduğu ve ele geçirilemez biçimindeki boş inanca da kanmıyorum. Niester, Tuna ve Hebrus ırmaklarının akışları üzerine bilgim var. Güneşin doğuşundan batışına dek aydınlattığı tüm ülkelerin kalıtçısıyım. En savaşkan uluslar Türklere baş eğmişlerdir." Bu korkutucu sözlere karşın Türklerle Romalılar, karşılıklı çıkarlarını göz önünde tutarak yeni bir bağlaşıklık imzalamakta gecikmediler. Kağanın gururu öfkesinden daha uzun sürdü. Dostu imparator Mauricius'a önemli bir fetih haberini verirken kendini yedi soyun efendisi ve yeryüzünün yedi ikliminin hükümdarı olarak nitelendirdi.[37]

37. İnsanların töreler tarihinde çok ilginç yer tutan Türk ve Roma elçileri üzerine verilen bütün bu ayrıntılar, çoğu kez düzen ve bağlantı eksikliğinden yakınılan Menander'in Extract'larından alınmıştır (s. 106-110, 151-154, 161-164).

PERS ÜLKESİNDE DURUM (500-530)

Dünya kralı sanı çok kez Asya hükümdarları arasında kavga nedeni oldu. Bu kavgalar da böyle bir sanın, yarışmacılardan hiçbirine özgü olmadığını tanıtlamaktadır. Türklerin krallığına Ceyhun Irmağı sınır oluşturmaktaydı. Bu ırmak onları, başka bir deyişle Turan'ı, daha küçük alanda olmakla birlikte daha kalabalık nüfusa sahip ve güçlü İran ya da Pers ülkesiyle ayırmaktadır. Farklı zamanlarda Türklere ve Romalılara saldırarak onları püskürten Persler, Justinian'ın saltanatından önceki üç yüz yıldan beri tahtlarını koruyan Sasaniler tarafından yönetilmiştir. Justinian'ın çağdaşı olan Keykubat (Cabades ya da Kobad), İmparator Anastasius'a karşı başarılı bir savaş vermişti. Ne var ki yurt içi toplumsal ve dinsel çekişmeler bu hükümdarın saltanatında güçlüklere yol açtı. Önce kendi uyruklarınca yakalanarak hapsedilmiş, sonra da Perslerin düşmanları arasına sürülmüştü. Karısını kötü yola sokarak özgürlüğünü yeniden kazandı ve babasını öldürmüş olan barbarların tehlikeli ve para karşılığı yaptıkları yardımla ikinci kez tahta çıktı. Soylular, Keykubat'ın, kendisini kovanları, belki onu yeniden tahta geçirenleri de hiçbir zaman bağışlamayacağını sezinlediler. Halk, kadınların ortaklaşa kullanılmasını[38] ve tüm erkeklerin eşit olduğunu vaaz ederek savunan Mazdak'ın[39] bağnazlığıyla aldatılmıştı. Mazdak, çömezlerinin en verimli toprakları ve en güzel kadınları kullanmalarını doğru buluyordu. Yasalarını altüst eden bu düzensizlikler ve kendinin oluşturduğu örnek[40] Pers kralının

38. Kadınların ortaklaşa kullanımı kuralının haberi kısa sürede Suriye'de (Asseman., Bibl. Orient., c. III, s. 412) ve Yunanistan'da (Procopius, Persic., 1, I, b. 5) yayıldı.

39. Bkz. d'Herbelot (Bibl.Orient., s. 568-920); Hyde (de Religione Vet. Persarum, b. 21, s. 290, 291); Pocock (Speciman Hist. Arab., s. 70, 71); Eutychius (Annal., b. II, s. 176); Texeira ([içinde] Stevens, Hist. of Persia, 1, I, b. 34).

40. Karısını ve kızını peygambere sundu. Ne var ki Nuşirevan'ın ricaları sayesinde annesi kurtuldu. Hoşnutsuzluğa uğrayan prens, anne sevgisinin kendisini ne denli utanç verici şeylerle savaşmaya ittiğini hep üzüntüyle anımsamıştır: "Pedes tuos deosculatus," diyor sonraları Mazdak'a, "cujus faetor adhuc nares occupat." (Pocock, Specimen. Hist. Arab., s.71).

yaşlılık yıllarını acılara boğdu. O zamana değin uygulanan kuralı, en çok sevdiği üçüncü oğul'un kendinden sonra tahta geçmesini sağlamak üzere gizlice değiştirmeyi de tasarlıyordu. Bu halef, ileride Chosroes ya da Nuşirevan adını alacaktı. Bu genç adamı halkların gönlünde daha da yükseltmek amacıyla, Pers kralı onu evlat edinmesi için İmparator Justin'den ricada bulundu. Barışçıl düşüncede olan Bizans sarayı bunu kabule hazır durumdaydı, böylece Chosroes, babalığından da kalıtım yoluyla haklı bir san daha kazanmış olacaktı. Ama Kestör Proclus, bu tasarının kötü sonuçlar doğurabileceğini kapalı biçimde imparatora anlattı. Evlat edinmenin sivil mi yoksa askerî bir törenle mi yapılması gerektiği konusunda bir güçlük çıkarıldı.[41] Görüşmeler birden kesildi. Constantinople'un yolunu tutmuş ve Dicle'ye (Tigris) dek gelmiş olan Chosroes'in ruhunda bu kötü davranış derin iz bıraktı. Chosroes'in babası, isteklerini boşa çıkaran bu olaydan sonra uzun süre yaşamadı. Soylular meclisinde vasiyeti okundu. Chosroes'i desteklemek üzere örgütlenmiş gizli bir tertip, ilk evlat hukukunu dikkate almaksızın, onu Pers tahtına oturttu. O, bu tahta kırk sekiz yıl boyunca sahip oldu. Kurduğu müreffeh yönetimi, Doğu uluslarınca çağlar boyu Nuşirevan adaleti diye ününü ve anısını sürdürdü.[42]

CHOSROES'İN SALTANATI (531-579)

Uyruklarının ve kralların kanısında bile, bir hükümdarın

41. Procopius, Persic., 1, I, b. 11. Proclus'un pek öngörüsü yoktu galiba! Korktuğu tehlikeler imgesel değil miydi? Okumayı bilen bir ulus için evlat edinildi diye özür dilemek hakaret sayılmaz mı?

42. Pagi (c. II, s. 543, 626), Procopius ve Agathias'a göre, Chosroes, Justinian'ın beşinci saltanat yılında tahta çıktı (MS 1 Nisan 531, MS 1 Nisan 532). Ne var ki John Malala (c. II, s.211) Yunanların ve Doğululurunkiyle uyarlı halde gerçek kronolojiyi bize vermektedir: Cabades ya da Kobad, kırk üç yıl iki aylık saltanattan sonra 8 Eylül'de hastalandı ve 13 Eylül'de öldü (MS 531), seksen üç yaşındaydı. Eutychius'un yıllıklarına göre Nuşirevan kırk yedi yıl altı ay saltanat sürdü. Böyle olduğuna göre, ölümünün 579 yılının Mart ayında olduğunu kabul etmek gerekir.

adaleti, tutkularından ve çıkarlarından pek seyrek olarak özveride bulunmaya onu zorlar. Chosroes'in erdemleri, barışa ve savaşa karar verdiği zaman, bir ulusun büyüklüğünü ve mutluluğunu karıştıran ve gözünü kırpmadan binlerce insanı kendi ünü ve keyfi için kurban eden, tutkuyla dürtüklenip ihtiyatlılıkla durdurulan bir fatihin erdemleri gibidir. Bugün için adaletli Nuşirevan'ın ülke yönetimi zorba hükümdarlığı olarak nitelendirilecektir. Kendinden büyük iki kardeşi taht üzerindeki haklarından yoksun bırakılmışlardı. Bundan başka, o tarihten başlayarak yüce çizgiden olağan uyruk durumuna düşmüş olduklarından, canlarından korkuyorlar ve efendilerinden çekiniyorlardı. Korku da, öç almak gibi onları başkaldırmaya götürebilirdi. Bir fesat düzenlemesiyle ve çok zayıf bir kanıtla suçlandırıldılar ve Chosroes, bu iki mutsuz prensle ailelerini ve yandaşlarını öldürterek gönlünü rahata kavuşturdu. Yaşlı bir komutan, acıma duygusuyla bir genç suçsuzu kurtardı. Bu insanca davranışı, on iki ulusa baş eğdirerek bunları Pers'e bağlayan bu komutanın, oğlu tarafından ele verilerek, öldürülmesine neden oldu. Mebodes'in çabası ve ihtiyatlılığı, Chosroes'in taç giymesini sağlamıştı. Kendi yaptığı bir işi gözden geçirmekteyken kralın buyruğuna bir gün gecikerek uyduğu için, üçayaklı demir sandalyeye oturtularak saray kapısı önüne konuldu.[43] Kurbanın gönlü ferahlatılıyormuş gibi davranış gösterildiği sırada ölüm cezası da yerine getiriliyordu. Keykubat'ın oğlunun bükülmez gururu ve soğuk nankörlüğü, Mebodes'in ceza kararını göndermeden önce onu günlerce acılar içerisinde bekletmekten zevk aldığını göstermekteydi. Ne var ki halk, özellikle Doğu halkları, yükselen başları kesen ve kaprisli bir kralın gülüşüyle yaşamaya ya da öfkeli bakışıyla ölmeye adanmış tutsakları yok eden hükümdarları bağışlamaya ve alkışlamaya yatkındır. Nuşirevan ya da Chosroes, yaraları şiddete sapmadan uyguladığı gibi, kendi saygınlığına saldıranlar

43. Procopius, Persic., 1, I, b. 23. Brisson, de Regn. Pers. s. 494. Bu, gözden düşmüş ya da ölüme mahkûm edilmiş olanların gönderildiği Isfahan Sarayı kapısıdır. Chardin, Voyage en Perse, c. IV, s. 312, 313.

denli bireylerin mutluluğuna saldıranları da cezalandırıyordu. Yönetimi kesin, sıkı ve yansızdı. Saltanatının ilk önlemlerinden biri, ortaklaşalık ya da mallarda eşitlik diye adlandırılan tehlikeli sloganları yok etmek oldu. Mazdak yanlılarınca el konulan toprakları ve kadınları eski ilgililerine geri verdirdi. Bağnazlara ve düzenbazlara verdiği ılımlı cezalar toplumun bağlı olduğu doğal ve normal hakların yürürlüğünü doğrulamış oldu. Gözde bir yüksek aşamalı görevliye tam güvenle bağlanmak yerine, Asur, Media, Pers ve Bactriana gibi imparatorluğunun dört büyük eyaletinde dört vezirlik kurdu. Valilerin, yargıçların ve danışmanların seçimi sırasında, kralların önünde takınılan davranış maskesini düşürmeye çalışıyordu. Soyluluğun ve zenginliğin rastlantıya bağlı ayrıcalıkları yerine gerçek yetenekleri ortaya çıkarmak istiyordu. Etkileyici sözcüklerle duyurdu ki yoksullara yardım etmeyi sevenleri yeğleyecek, kötü yargıçları, köpeklerin Magi tapınaklarından çıkarılması gibi, sürgüne gönderecekti. I. Artaxerxes'in yasalar kodeksi yenilendi ve yayımlandı. Yüksek aşamalı görevlilerin bunlara uyması buyruldu. Ne var ki suçun hemen cezalandırılması bunların erdemine en sağlam kefil oldu. Saraya bağlı bin devlet gizli görevlisi bu görevlilerin tutum ve davranışlarını gözlemliyor ve konuşmalarını dinliyordu. Hint sınırlarından Arabistan'a dek Pers eyaletleri, kardeşi olan güneşe öykünerek, onun hızı ve yararlılığıyla davranmak isteyen bir hükümdarın varlığından ışık alıyordu. Eğitimin ve tarımın özen gösterilmeye değer olduğuna karar verdi. Tüm Pers illerinde, yetimler ve yoksul ailelerin çocukları, devlet hesabına bakılıyor ve okutuluyorlardı. Kızlar, en zengin katmandaki yurttaşlarla evlendiriliyorlardı. Oğlan çocukları çeşitli yeteneklerine göre, mekanik sanatlarda çalıştırılıyor ya da daha onurlu işler için yetiştiriliyorlardı. Terk edilmiş köylere yardım elini uzattı. Topraklarını işleyemez hale gelmiş çiftçilere hayvan, tohum ve çift araç ve gereçleri verdi. Saltanatı sırasında tarlalar, bilgili ve yarar-

lı yöntemlerle sulandı.[44] Bu krallığın refahı onun erdemlerinin meyvesi ve kanıtı olmuştur. Kötü yanları, Doğu zorbacılığının doğal sonuçlarıdır. Chosroes ile Justinian arasındaki bitmez tükenmez rekabette değerlilik ve zenginlik hep Barbarlardan yana oldu.[45]

ÖĞRENMEYE KARŞI SEVGİSİ

Adaletiyle ünlü olan Nuşirevan, bilgisiyle de tanınmıştı. Bir Platon öğretilisinin tahtta bulunduğu söyleniyordu. Bu garip haber, yedi Yunan filozofun hevesini uyandırmış ve kanarak onun sarayına getirtmişti. Gerçekten, savaştan ve devlet yönetiminden hiç boş vakit bulamayan bir hükümdarın, Atina okullarının boş zamanını oyalayan birtakım soyut sorunları kendileriyle eşit bir yetenekte tartışacağına inanıyorlar mıydı? Çocukluğundan beri, saltık istencini ve keyfini devlet görevi için tek kural olarak bellemiş bir zorba hükümdarın davranışlarını yönetmesini ve tutkularını önlemesini felsefeden beklemek olası mıydı?[46] Chosroes'in eğitimi boş ve yüzeysel bilgilerden ileri gitmemişti. Ne var ki onun örneği becerikli bir halkın merakını uyandırdı ve iyi ışıklar Pers ülkesine dağılarak bu ülkeyi aydınlattı.[47] Gondi Sapor'daki,

---

44. Pers ülkesinde, sular prensi bir devlet subayıdır. Kuyuların ve yer altı kanallarının sayısı bugün çok azalmıştır ve toprağın verimliliği de aynı oranda düşmüştür. Şu son zamanlarda, Tauris yakınında dört yüz kuyu da yitmiştir. Bir zamanlar Horasan'da kırk iki bin kuyu vardı (Chardin, c. III, s. 99, 100; Tavernier, c. 1, s.416).

45. Chosroes'in yönetimi için söylediklerimiz, kimi zaman d'Herbelot'nun kendi deyişlerinden olduğu gibi alınmıştır (Bibliot., Orient., s.680 vd., Khondemir'den); Eutychius ayrıntılıdır (Annal., c. II, s. 179, 180); Abulpharagius (Dynast., VII, s.94, 95) çok fakir bir yapıttır; Tarikh Schikard (?) (s.144,150); Texeira ([içinde] Stephens, 1, I, b.35); Asseman. (Bibl. Orient., c. III, s. 404, 410) ve Rahip Fourmount (Hist. de l'Acad. des Inscriptions, c. VII, s. 325, 334), ki Nuşirevan'ın özgün ya da tasarlanamaz bir vasiyetini çevirdi.

46. Doğumundan bin yıl önce Pers yargıçları resmen haber vermişlerdi (Herodot, 1, III, b. 31, s.210, [ed.] Wesseling).

47. Agathias (1, II, b. 66, 71) Pers yazını, Yunanca çeviriler, filozoflar, sofistler ve Chosroes'in bilgisizliği üzerine birçok bilgi vermektedir.

krallık kenti Susa yakınlarında bir tıp akademisi kurdu. Bu akademi, yavaş yavaş bir şiir, felsefe ve retorik okuluna dönüştü.[48] Krallığın yıllıkları kaleme alındı.[49] Yeni ve özgün tarih hükümdara ve halka yararlı dersler verirken, ilk çağların tarihi devler, canavarlar gibi doğu masal kahramanlarıyla dolup taşmaktadır.[50] Bilgili ya da güvenilir her yabancı, kral ile görüşme onurunu kazanabiliyor ve onun ihsanlarıyla zengin olabiliyordu: Bir Yunan hekimi,[51] üç bin tutsağı serbest bırakarak ödüllendirdi. Hükümdarın lütfunu elde etmeye çalışan filozoflardan biri olan Uranius, kendinden daha az mutlu yarışmacılarını zenginliği ve hor görmesiyle öfkelendirdi. Nuşirevan, Magi'lerin dinini benimsiyor, hiç değilse bu inanca saygı gösteriyordu; bu arada kimi can yakıcı işlemlerin izlerine de rastlanıyordu.[52] Çeşitli inançların inaklarının karşılaştırılmasına izin veriyordu. Başkanlığında yapılan dinsel tartışmalar, rahiplerin otoritesini azalttı ve halkın kafasını aydınlattı. Yunan'ın ve Hint'in en ünlü yazarları, tatlı ve incelikli bir dil olan Farsçaya, onun buyruğuyla çevrildi. Bu dilden Muhammet de cennetle yararlanılmasını sağlık vermekte,

48. Asseman., Bibl. Orient., c. IV, s. 765, 766, 767.

49. Şehname ya da Kralların Kitabı, belki de Sergius tarafından Yunancaya çevrilmiş (Agathias, 1, V, s.141), Müslümanların fethinden sonra saklanmış ve 954 yılında Firdevsi tarafından manzum hale konulmuş tarih ise özgün bilgilerini kapsamaktadır. Bkz. d'Anquetil (Mem. de l'Academie., c. XXXI, s. 379) ve William Jones (Hist. of Nader Shah, s.161).

50. Beşinci yüzyılda, Rüstem (Restom/Rostam) adı, on iki fil gücünde bir kahraman olarak Ermeniler arasında çok geçiyordu (Moses Chorenensis, Hist. Arm., 1, II, b.7, s. 96, [içinde] Whiston). Yedinci yüzyılın başında, Pers dilinde yazılmış Rüstem ve İsfendiyar hikâyesi Mekke'de büyük başarı kazanmıştı (Sale, Koran, b. XXXI, s.335). Bununla birlikte Maracci (Refutat Alcoran., s. 544, 548) bize "ludicrum novae historiae"nin bu açıklamasını vermemektedir.

51. Procopius, Goth., 1, IV, b. 10. Edessa'lı Stephen adında bir Yunan, Keykubat'ın gözde hekimiydi (Persic., 1, II, b. 26). Pers kralı uzun süreden beri, hekimlerini Yunanistan'dan getiriyordu. Herodot, Croton'lu Democedes'in serüvenlerini anlatmaktadır (1, III, b. 125, 137).

52. Bkz. Pagi, c. II, s. 626. İmzaladığı bir anlaşmada Katoliklerin cenazeleriyle bağlı ülkelerinde onlara tanınan hoşgörüyü yansıtıcı saygıdeğer bir madde bulunmaktadır (Menander, [içinde] Excerpt. Legat., s. 142). Nuşizat (Nushizad) -ki Nuşirevan'ın oğluydu- Hristiyanlığa geçti, başkaldırdı ve... şehit oldu (d'Herbelot, s. 681).

kendini beğenen ve bilgisiz Agathias[53] ise onu, yabanıl olarak göstermektedir. Bu Yunan tarihçi asıl, Plato'nun ve Aristo'nun yapıtlarının, felsefe araştırmaları için serbestlik ve inceliği pek bulunmayan bir dile nasıl çevrilebilmiş olduğuna şaşmalıydı. Stagyrite'li filozofun usu, tüm dillerde aynı anlaşılmazlık ya da aydınlıkta ise, bu olanak, Socrates[54] öğretilisinin diyaloglarındaki dramatik tutum ve değerin Attica üslubuyla dile getirilmiş olmasındandır. Araştırmalarını, aydınlığı artıracak her şey üzerine yönelten Nuşirevan, eski Brahman Pilpay'ın ahlaksal ve siyasal öykülerinin, Hint krallarının hazineleri arasında gizemli bir saygıyla saklandığını öğrendi. Hekim Perozes'i gizlice Ganj kıyılarına gönderdi ve kaça mal olursa olsun, bu değerli yapıta ulaşarak eline geçirmesini ona buyurdu. Perozes, bundan bir kopya sağlama becerikliliğini gösterdi ve özenle çevirisini yaptırdı. Bu masallar, Nuşirevan ile soyluların bulunduğu bir mecliste okunarak beğenildi. Hint dilinde yazılmış özgünü ile Farsça çevirisi uzun süreden beri yitiktir. Ne var ki Arap halifelerinin merakı sayesinde bu saygın yapıt korunmuştur. Modern Pers, Türkiye, Suriye, Yahudi ve Yunan halk dillerinde ona yeni bir yaşam kazandırıldı. Çeşitli biçimleriyle Avrupa'nın çeşitli dillerinde birbiri ardından yayımlandı. Pilpay masalları[55] adıyla çevrilen bu masallar, Hinduların özel karakterlerini, törelerini ve dinlerini yansıtıyor de-

53. Farsça ve üç diyalekti için bkz. d'Anquetil (s. 339, 343) ve Jones (s. 153, 185). Doğu'da, şiirsel yumuşaklığı nedeniyle ünlü bir dile sataşan Agathias'ın karakteri işte böyledir (1, II, s. 66).

54. Agathias, özellikle Gorgias'ı, Phaedon'u, Parmenides'i ve Timaeus'u sayıyor. Renaudot (Fabricius, Bibl. Graec., cilt XII, s. 246-261) Aristo'nun barbar diline çevirisinden söz etmiyor.

55. Bu masalın üç ayrı dildeki çevirilerini gördüm: 1- Simeon Seth'in yaptığı Yunanca çeviri ki Arapçadan, MS 1100'de yapılmış ve Berlin'de 1697'de Starck tarafından yayımlanmıştır. 2- Yunancadan Latinceye, Sapientia Indorum ve Rahip Poussin eliyle Pachymer edisyonunun sonuna eklenen (s. 547, 620, baskı Roman). 3- Türkçeden alınmış Fransızca çevirisi ki 1540'ta Sultan Süleyman'a, yazıyla armağan edilmiş. Bidpai'nin ve Lokman'ın Hint masalları ve öyküleri, Galland ve Cardonne tarafından, Paris 1778, 3 cilt. Wharton (History of English Poetry, c. 1, s. 129, 131) bu konuda en geniş kapsama sahip bulunmaktadır.

ğillerdir. Anlatıştaki özellik Phaedrus'un inceliğinden ve La Fontaine'in saf sevimliliğinden aşağıdır. Yazar, bir öğütlü masalında on beş ahlaki ve siyasal özdeyiş üretmiştir; ne var ki bu özdeyişler sıkıcı, gereksiz ölçüde uzun, bayağı ve yararsızdır. Bununla birlikte Pilpay, gerçeği süsleyen, belki hükümdarların kulağına öğrenmenin sertliğini yumuşatarak yansıtan bir yaratım biçimi bulmuştur. Aynı yöntemle, ellerindeki gücün uyruklarının toplam gücünden başka bir şey olmadığını hükümdarlara anlatmak isteyen Hintliler, yine Chosroes zamanında Pers ülkesine sokulan satranç oyununu düzenlemişlerdir.[56]

ROMALILAR İLE BARIŞ VE SAVAŞ (533-539)

Keykubat'ın oğlu, Doğu imparatoruyla yapılmakta olan bir savaşın ortasında tahta çıktı. Yurt içi kaygılar nedeniyle bir ateşkesi uygun buldu. Beri yandan Justinian da böyle bir sonuç için can atıyordu. Nuşirevan, Roma elçilerini ayaklarına kapanmış halde gördü. Sürekli ya da sonsuza dek bir barış için on bir bin altını kabul etti.[57] Karşılıklı değiş tokuşlar düzene bağlandı; Doğu komutanı Kafkasya'da ve Dara'da kalmaması koşuluyla birincinin karakol hizmetleri ve ikincinin yıkılması işini Pers kralı yüklendi. İmparatorun tutkusu, istediği nefes alma zamanını elde etmişti. Afrika fetihleri bu antlaşmanın ilk meyvesi oldu. Nuşirevan'ın aç gözü, elçilerinin alaylı bir biçimde dostluk simgesi olarak nitelendirdikleri, Kartaca'dan alınmış ganimetlerin önemli bir bölümünün kendisine sunulmasıyla biraz doyurulmuş oldu.[58] Ne var ki Belisarius'un ganimetleri, Sicilya, İtalya ve Roma'nın üç savaş sonunda Justinian'a boyun eğmiş olmalarını şaşkınlık, kıskançlık ve korkuyla öğrenen büyük kralın uykula-

56. Bkz. Dr. Hyde, Historia Shahiludii (Syntagm., Dissert., c. II, s.61, 69).
57. Süresiz barış anlaşması (Procopius, Persic., 1, I, b. 21), Justinian'ın altıncı saltanat yılında ve üçüncü konsüllüğünde (MS 533, 1 Ocak ve 1 Nisan arasında, Pagi, c. II, s. 550) imzalandı. Marcellinus, Chronicle'ında Perslilerden ve Medlerden söz ediyor.
58. Procopius, Persic., 1, I, b. 26.

rını kaçırıyordu. Antlaşmaları bozma işinde deneyimsiz olduğu için, kendisine bağlı, atak ve düzenci Almondar'ı gizlice kışkırttı. Saracen'lerin bu hükümdarı Hira'da[59] oturuyordu ve genel barış sistemi içerisine alınmamıştı, düşmanı ve imparatorluğun bağlaşığı Gassan oymağının başı Arethas'a karşı, karanlık bir savaşı, aralıksız sürdürüyordu. Palmyra'nın güneyindeki çöl bölümünde büyük bir otlak söz konusuydu. Öncesi bilinemeyecek denli bir zamandan beri koyunlar için ödenen bir vergi Almondar'ın hakkı olarak biliniyordu, Gassan'lı ise, *strate* denilen kaldırım taşlı yolu kanıt diye göstererek bunun Romalılara özgü bir iş olduğunu ve onların hükümranlığına, karşı çıkılamaz tanıtlama sayılacağını ileri sürüyordu.[60] İki hükümdar da kendilerine bağlı yanları desteklediler. Ağırbaşlı ve titiz bir hakeme başvurulmasını beklemeyen ve Perslerden yardım gören Arap, göçer durumdaki ordugâhını Suriye ganimetleri ve tutsaklarıyla zenginleştirdi. Almondar'ı geriye püskürtmek yerine Justinian, onu içinden bozma yolunu denerken, bir yandan da dünyanın öbür ucundan Etiyopyalıları, rakibinin topraklarını ele geçirmeleri için yardıma çağırıyordu. Ne var ki bu tür ittifakların yardımı çok uzaktaydı ve geçici olabilirdi. Bu yazışmaların duyulması, aynı sıralarda Nuşirevan'ın koruyuculuğunu yalvararak isteyen Gotlar ile Ermenilerin yakınmalarını haklı çıkardı. Arsaces'in soyundan gelenler Ermeni ülkesinde henüz çok sayıda bulunuyorlardı ve ulusal özgürlükleriyle kalıtımsal haklarından arta kalanları savunmak için kışkırtılıyorlardı. Vitiges'in elçileri, imparatorluktan gizlice geçmişler, İtalya krallığının çok büyük ve kaçınılmaz tehlikesini gözler önüne sermek istemişlerdi. Aynı yakınmalarda

59. Hira Kralı Almondar, Keykubat tarafından tahttan indirildi, sonra Chosroes tarafından yeniden tahta çıkarıldı. Annesinin güzelliği yüzünden bu kadına "göksel su" diye ad takıldı. Bu ad, Suriye Arap hükümdarlarının kalıtsal adlandırılmasında kullanıldı ve bir kıtlığın karşısında bereket simgesi sayıldı (Pocock, Specimen Hist. Arab., s. 69, 70).

60. Procopius, Persic., I, II, b. 1. Auranitis'ten Babil'e dek on günlük arada uzanan *strala* adlı bu kaldırım taşlı yol konusunun kökenini bilmiyoruz. Bkz. Delisle'nin Imp. Orient. haritasındaki Latince bir not. Wesseling ve d'Anville ondan söz etmiyorlar.

hepsi birleşti. Kaynaştılar ve başarıya ulaştılar. "Kendi çıkarlarımızı nasıl düşünüp sunuyorsak sizinkileri öylece önünüze getirip durumu anlatmak istiyoruz. Tutkulu ve kalleş Justinian dünyanın tek efendisi olmak istiyor. İnsanların özgürlüğünü tehlikeye sokan şu sonsuza dek barıştan beri, sizin müttefikiniz olduğu halde düşmanınız gibi tutum içerisinde bulunan bu hükümdar kendisine bağlı olanlar gibi ondan nefret edenlere de kötülükler etti. Ermeni ülkesinin ayrıcalıklarına sataşmadı mı, Colchos'ların bağımsızlığını ve Tzanian Dağlarının doğal özgürlüğünü bozmadı mı? Donmuş Azak Denizi üzerindeki kenti ve Kızıldeniz kıyısında Palmiyeler koyağını ele geçirmedi mi? Moor'lar (Mağripliler?), Vandallar ve Gotlar, sırasıyla ezildi ve her ulus, kendi gözleriyle komşularının yıkılışına tanık oldu. Ey kral, elverişli zamanı kaçırmayın: Doğu savunmasız durumda, Justinian'ın orduları, ünlü komutanıyla birlikte batının uzak bölgelerinde bulunuyor. Duraksamaya düşer, ertelemeye kalkarsanız Belisarius ile zafer kazanmış birlikleri Tiber kıyılarından kalkıp Dicle'ye gelecekler, Perslere, dizlerini dövmekten başka yapacak bir şey kalmayacaktır."[61] Bu nedenler, Chosroes'in, onaylamadığı örneği izlemeye kolayca karar vermesine yetti. Zafer tutkusu bulunan kral, dinginlik ve güvenlik içerisinde kanlı buyruklarını Bizans Sarayı'nın içinden veren rakibine öykünmekten nefret etti.

SURİYE'Yİ ALDI (540)

Chosroes yakınma konuları ne olursa olsun, antlaşmaların güvenliğini kötüye kullandı, kendisine yapılabilecek duygularını gizleme ve ikiyüzlülük gibi haklı ayıplamaları ancak kazandığı utkuların parlaklığı karşılayabildi. Babil ovalarında toplanan Pers ordusu, Mezopotamya'nın müstahkem kentlerine -akıllılık ederek- dokunmadı. Fırat'ın batı kıyısını izleyerek, alanı geniş

61. Ermeni ülkesindeki Arsacide'ler ile Got elçilerinin söylevlerini birleştirerek özetleştirdim. Procopius genel tarihinde (Persic., 1, II, b. 2, 3), bu savaşa Justinian'ın neden olduğuna inanmış görünüyor.

olmamakla birlikte kalabalık nüfuslu ve büyük kralın yürüyüşünü durdurmaya kalkışan Dura kentine dek geldi. Hıyanet ve baskın bu kentin kapılarını düşmana açtı. Chosroes, kılıcını insanların kanıyla kirlettikten sonra, oraya gelen Justinian'ın elçisini, Persleri nerede bıraktığını efendisine söylemesi için geri gönderdi. Her zaman insancıl ve adaletli görünüm kazanmayı istiyordu. Çocuğuyla sokakta sürünen soylu bir kadını görünce içini çekti, bu felaketlere neden olanlar için Tanrı'nın cezasını diledi. Buradan on iki bin tutsak toplayıp dört yüz altına sattı. Yakında bulunan Sergiopolis piskoposu bu parayı garanti etti ve ertesi yıl, Chosroes'in açgözlülüğü, bir yüce gönüllü davranışla üstlenilmiş ve yerine getirilmesi olanaksız bu anlaşmanın cezasını piskoposa çektirmekte kusur etmedi. Suriye'nin içerlerine doğru ilerledi. Onun yaklaşmasıyla ortadan yiten küçük bir birlik onun utku kazanma onurunu yok etti. Bu ülkeyi egemenliği altına almayı umamadığından bir haydut gibi her yanı yağmaya ve yakıp yıkmaya koyuldu. Birbiri ardından, Hierapolis, Berrhae ya da Halep, Apamea ve Chalcis'i kuşattı. Bu kentlerden her biri, gücüne ve varlığına göre bir para ödedi ve yeni efendileri, teslim koşullarına göre, yüzlerini bile görmeden, onları uyrukluğa kabul etti. Magi'lerin dinine göre yetişmiş bu kimse, hiç vicdan acısı çekmeksizin, kutsallıklara sataşmaktan çekinmedi, altın ve değerli taşlardan yapılmış bir haçı aldıktan sonra, Apamea Hristiyanlarına, tapınmaları için tahta haçı bıraktı.

ANTIOCH YIKINTILARI

On dört yıl önce bir deprem, Antioch'u bir taş yığını haline getirmişti. Justinian, Doğu'nun bu yıkıntısını Theopolis adıyla yeniden yaptırmıştı. Kale duvarları içerisinde yükselen yapıları ve sürekli artan nüfusu o kötü anıyı hemen hemen unutturmuş gibiydi. Antioch'un savunması, bir yandan dağa, öbür yandan Orontes Nehri'ne dayanıyordu. Ne var ki en zayıf noktasının

karşısında ona egemen bir tepe bulunuyordu. Düşmanın bu zayıflığı anlamayacak biçimde önlemler alınmak uğrunda devinimde bulunulmamıştı. İmparatorun yeğeni Germanus, canını ve saygınlığını kuşatılmış bir kentin duvarları içerisinde rastlantıya bırakmak istememişti. Halk, atalarının havai ve yergili ruhunu sürdürüyordu. Altı bin kişilik bir savunma gücü onları böbürlendiriyordu. Kendilerine önerilen elverişli bir teslim olmayı nefretle geri çevirdiler ve büyük kralın saygınlığım, kale duvarlarının üzerinden, saldırgan çığlıklarla aşağıladılar. Sayısız asker kale duvarlarına tırmandılar. Paralı Roma askerleri, karşı yöndeki Daphne kapısından kaçtılar; Antioch'lu genç kuşağın soylu dayanışı, kentlerinin mutsuzluğunu artırmaktan başka şeye yaramadı. Nuşirevan, yandaki tepeden Justinian'ın elçileriyle birlikte indi. Elçiler henüz ondan ayrılıp gitmemişlerdi. Bu mutsuz insanların uğradığı acı duruma ve inadına yakınmalı bir sesle üzülmüş gibi görünüyordu. Beri yandan genel kıyım ve öldürmeler sürüyordu. Kentin yakılmasını buyurdu. Katedrali korumuş olması, dinsel duygulardan dolayı değil, cimriliği nedeniyleydi. Çok saygıdeğer bir davranışla aziz Julianus kilisesiyle elçilerin oturduğu mahalleyi kurtardı. Yön değiştiren rüzgâr yüzünden kimi uzak yollar da korunmuş oldu. Kalan duvarlar, halka barınaklık ettiler ve Üzerlerine yeniden mutsuzluklar gelmesine neden oldular. Bağnazlık, Daphne koruluğunun süslemelerini bozmuştu. Nuşirevan bu korunun gölgeliğinde ve çeşmelerinin önünde soluklanmıştı. Birlikte getirdiği kimi paganlar bu hoş inzivanın çiçek perilerine kendilerini feda ettiler. Orontes (Asi) Irmağı, Antioch'un on sekiz mil aşağısında Akdeniz'e dökülür. Kendini beğenmiş kral, fetihlerinin son sınırını gözlemlemek için oraya gitti. Denizde tek başına banyo yaptıktan sonra, güneşe, daha doğrusu Magi'lerce kutsanan güneşin yaratıcısına şükran kurbanı sundu. Bu boş inanç davranışı Suriyelilerin inançlarını yaralamış olsa da kralın Circus oyunlarında hazır bulunması onları sevindirdi. Justinian'ın Maviler'i tuttuğunu daha önce işitmiş olduğu için, kesin buyruk vererek Yeşiller'in

kazanmasını sağladı. Halk, onun kampındaki disiplinden çok gerçekçi bir konuyu öğrenmişti. Adil Chosroes'in yağmalarına harfi harfine öykünmüş bir askerin bağışlanması ondan boş yere istenmişti. Sonunda, yağmaya doymamış olmakla birlikte yoruldu ve Fırat'a doğru ilerledi, Barbalissus dolaylarında portatif bir köprü kurdu ve kalabalık ordusunu bu köprüden geçirmesi için üç gün gerekti. Dönüşünde, bir günde Ctesiphon Sarayı'nda, Chosroes ve Antioch adlarını sonsuzlaştıran yeni bir kentin temelini attı. Suriyeli tutsaklar, memleketlerinin evlerine ilişkin biçimi ve konumu burada yeniden buldular. Onların alışkanlıklarına göre, hamamlar ve de bir sirk yapıldı. Müzisyen topluluğu ve araba sürücüleri Asur'da bir Yunan başkentinin tüm eğlencelerini sağlamış oldular. Chosroes, yakınları için minnet duydukları bu sürgündeki tutsakların garip bir özgürlükten yararlanmalarını sağladı. Filistin ve Kudüs'ün kutsal zenginlikleri daha sonra Chosroes'in tutkusunu, daha doğrusu açgözlülüğünü dürtükledi. Constantinople ve Caesar'lar Sarayı ona ele geçirilemez ya da uzak geliyor değildi. İmgelemesinde, birlikleri Küçük Asya'yı kaplıyor, gemileri Euxinus'a yayılıyordu.

DOĞU'NUN BELISARIUS TARAFINDAN SAVUNULMASI (541)

İtalya fatihi Doğu'nun savunulmasıyla görevlendirilmeseydi, Pers kralı bu umutlarını belki gerçekleştirirdi.[62] Nuşirevan, tutkulu niyetlerini Euxinus üzerinde sürdürürken, Belisarius, Fırat'ın öbür yakasında, Nisibis'e altı mil uzaklıkta, ücretsiz ve disiplinsiz bir ordu ile karargâhını kuruyordu. Persleri, alınamaz kalesinin dışına çekme biçiminde bir tasarı hazırladı ve dümdüz kır elverişliliğinden yararlanarak geri çekilmelerini önlemeyi tasarladı. Pers toprakları üzerinde ilerleyerek bir günlük yol aldı.

62. Bkz. Procopius'un genel tarihi (Persic., 1, II, b. 16, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28). Birkaç istisnayı kabul edersek Anecdotes'lerin (b. 2, 3, Alemannus'un notlarıyla) -ki her zaman atıfta bulunmaktayım- kötücül tutumuna kapılmamak akılcı olur.

Sisaurane Kalesi'ni ele geçirdi. Vali ve seçkin sekiz yüz atlı, İtalya savaşlarında imparatorluğa hizmet etmeye gittiler. Bin iki yüz Romalı ile desteklenen Arethas ve Arapları, uzun zamanlardan beri savaşın neden olduğu kötülükleri görmemiş olan verimli Asur eyaletinin ekinlerini yakıp bozmak üzere Dicle'yi geçme buyruğu verdi. Ne var ki Belisarius'un planları, ordugâha gelmeyen ve harekâtından hiçbir haber vermeyen Arethas'ın ele avuca sığmaz hırçınlığı yüzünden altüst oldu. Roma komutanı, hiçbir devinim göstermeden, kaygılı durumda kaldı. Hareket zamanı geçiyor, Mezopotamya'nın yakıcı güneşi Avrupalı askerlere sıkıntı veriyordu. Suriyeli askerler ve subaylar, kentlerinin savunmasız kaldığını düşünerek kaygılanmış gibiydiler. Bu şaşırtma devinimi kimi başarılar sağladı. Chosroes ülkesini savunmak üzere hızla geri dönmüştü. Belisarius'un yeteneği, askerlerinin disiplini ve değeriyle de desteklenmiş olsaydı, hiç kuşkusuz, ondan Ctesiphon'un fethini ve Antioch'dan alınan tutsakların kurtarılmasını bekleyen tüm Roma uyruklarının isteklerini de yerine getirmiş olacaktı.

MS 542

Savaşın sonunda, nankör saray tarafından geri çağrıldı; ne var ki ertesi yılın ilkbaharında tehlikeler büyüyünce onu yeniden ordunun başına göndermek zorunluluğu doğdu. Kahraman, hemen tek başına, adıyla ve işbaşına geçmesiyle Suriye'nin elden gitmesini önlemek üzere, büyük bir hızla ordugâha vardı. Romalı komutanları ve bu arada Justinian'ın yeğenini, Hierapolis Kalesi'nin duvarları içinde titreyerek kendi kendilerini hapsetmiş durumda buldu. Onların korkuyla anlatmalarını dinlemek yerine kendisini izlemelerini buyurdu. Europus'a giderek orada kuvvetlerini derleyip toplamak ve Tanrı'nın izniyle, düşmana karşı nasıl davranacağını planlamak istiyordu. Fırat kıyılarındaki kesin ve sağlam tutumu Chosro-

es'in Filistin'e doğru yürümesini engelledi. Belisarius, Pers hükümdarının elçilerini, daha doğrusu casuslarını gözüpeklikle ve saygıyla kabul etti. Hierapolis'le ırmak arasındaki ova, hiçbir düşmandan korkmayan iri yarı, güçlü avcı erlerinden oluşan altı bin kişilik süvari birlikleriyle kaplıydı. Elçiler, karşı yakada, ırmak geçidini korudukları anlaşılan bin kadar Ermeni atlılarını gördüler. Belisarius'un çadırı sıradan ve kaba bezdendi. Bu, Doğu'nun gösteriş düşkünlüğünden nefret eden bir savaşçının yalınlığını sergiliyordu. Onun sancağı altında toplanan çeşitli ulusların askerleri, çevresinde kamp kurmuşlardı ve düzensiz gibi bir konuşları vardı. Trakyalılar ve Illyria'lılar önde bulunuyorlardı. Heruli'ler ile Gotlar merkezde yer alıyor, Moor'lar ve Vandallar da sıraya giriyorlardı. Birbirinden belirli aralıklarda kurulmuş çadırlardan, asker sayısını anlamak olanaksızdı. Hafif giysileri, hareket yeteneklerini belirtiyordu. Bir asker, kamçı tutuyor, ikincisi bir kılıç, üçüncüsü ok, dördüncüsü savaş baltası taşıyor ve hepsinin görünüşü, birliklerin gözüpekliğini ve komutanın uyanıklığını gösteriyordu. Chosroes, gerçekten Justinian'ın temsilcisindeki davranışla aldanmış ve onun dehasından gözü korkmuştu. Değerini bildiği bir düşmanın gücünü bir türlü anlayamadığı için, bunca uzak bir yerde ve belki de askerlerinden hiçbirinin kötü haberleri Pers'e ulaştıramayacağı bir ülkede kesin sonuçlu bir savaşa girmekten korktu. Büyük kral, Fırat'ı yeniden geçmek için acele etti. Belisarius, imparatorluk için çok esenleştirici olan bu davranışa sanki engel olmak istermişçesine baskı yaptı. Kıskançlığın yaptığı kötüleme ihbarı, bilgisiz ve kendini beğenmiş kafaları, Perslerin kaçmış olduğuna inandırdı. Ne var ki Afrika'nın fethi, Got krallığının yok edilmesi, bu son utkuya oranla daha az şanlıydı, hiç kan dökülmeden kazanılmıştı. Bunda askerlerin hiçbir rolü olmamıştı, bütün onur komutanındı.

Belisarius, İtalya'ya gönderilmek üzere, ikinci kez ordunun başından alındı. Bu durum, ordudaki disiplin ve cesurluk eksikliğinin, bu komutanın değerliliğiyle giderilebildiğini gösterdi. Yeteneksiz ve uyumsuzluk içerisindeki on beş general, hiçbir ime aldırmayan, ne birliklerini ne de işaretlerini saklayan otuz bin Romalıyı Ermeni dağlarına çekmişlerdi. Dubis ordugâhından gelen dört bin Persli, hemen hiç savaşmadan, bu başıbozuk kalabalığı yendiler. Yol, işe yaramayan silahlarla kaplı hale geldi, develeri, bu hızlı yorgunluğa dayanamayarak yığılıp kaldılar. Romalılar hesabına savaşan Araplar, karşı yandaki soydaşları üzerinde etkili oldular. Ermeniler, imparatoru efendileri olarak tanıdılar. Dara ve Edessa (Urfa) kentleri, düzenli bir saldırıya ve kuşatmaya dayandılar veba, savaşın kötülüklerini askıya aldı. Kendiliğinden oluşan bir anlaşma Doğu sınırının dinginliğini korudu. Chosroes'in silahları, o zamanın tarihçilerince bütün ayrıntılarıyla anlatılan Colchian ya da Lazic savaşına bağlanıp kaldılar.[63]

COLCHOS'UN, LAZICA'NIN YA DA MINGRELIA'NIN BETİMLENMESİ

Euxinus'un, Constantinople'dan Phasis Irmağı'nın denize döküldüğü yere değin uzunluğu[64] dokuz günlük gemi yolu ya

63. Procopius (Persic., 1, II, b. 15, 17, 28, 29, 30; Goth., 1, IV, b. 7, 16) ve Agathias (l, II, III ve iV, s. 55-132,141) Lazic savaşını ve Phasis'te Romalılar ile Perslilerin çarpışmalarını uzun uzun ve can sıkıcı olarak anlatıyorlar.

64. Euxinus'un çepeçevre kıyılarının tasvirini Sallust Latince, Arrianus ise Yunanca yapmışlardı. 1- Dijon parlamentosunun ilk başkanı de Brosses garip bir özenle bu yapıtlardan birincisini yeniden meydana getirdiyse de bugün mevcut değildir (Hist. de la Republique Romaine, c. II, 1, III, s. 199, 298). Kendini Roma tarihçisi saymak istiyor. Euxinus'un betimlemesini yapmak için, Sallust'un kopya edebildiği ya da onun için kopya edilen özgün nüshaların tüm Yunan ve Latin yazarların kullanımından çekinmedi. Bu çalışma, projenin acayipliğini unutturacak denli yeteneğin, sabrın cesaretin bulunduğunu göstermektedir. 2- Arrianus'un ölçümü İmparator Hadrian'a sunulmuştur

da yedi yüz mildir. Phasis'nin kaynağı, Asya'nın en yüksek ve en sarp dağ zinciri olan İberia Kafkası'ndadır. Irmak çok hızlı akmaktadır, az elverişli düzlük bir bölümünde yüz yirmiden çok ancak ters bir yön izleyerek Sarapana'da hızı azalır ve üzerinde gidiş gelişe elverişli hale gelir. Burası, Hazar Denizi'ne dökülen Cyrus Irmağı'na beş gün uzaklıktadır. Bu iki ırmağın yakınlığı, bir zamanlar izlenen, hiç değilse eskilerin bize planını bıraktıkları değerli Hint ticaret malları için bir yol oluşturma olanağı vermektedir. Gemiyle gelen yükler Oxus'a (Amuderya ya da Ceyhun) indiriliyor, Hazar Denizi'nden geçiliyor, Cyrus'ta yeniden karaya çıkarılıyor ve Phasis'in akıntısı bunları Euxinus'a, oradan da Akdeniz'e ulaştırmayı sağlıyordu. Daha sonra da Phasis, Colchos ovasının sularını alınca hızı biraz kesilmekle birlikte gücü artmaktadır. Denize döküldüğü yerde derinliği altmış kulacı bulmakta, genişliği yarım fersaha ulaşmaktadır. Kanalın ortasında, üzeri ağaçlarla kaplı küçük bir ada bulunmaktadır. Suyu, toprak ya da madensel bir tortu yığdıktan sonra deniz dalgalarının üzerinde yüzer ve artık bozulma eğilimi göstermez. Yüz mil boyunca akışında kırk millik bölümü en büyük gemiler için bile gidiş gelişe elverişlidir. Üç yanı İber ve Ermeni dağlarıyla korunan, Trabzon (Trebizond) dolaylarından, Dioscurias'a Circassia sınırlarına dek iki yüz millik kıyısı bulunan ünlü Colchos'u[65] ya da Mingrelia'yı[66] ikiye ayırır. Aşırı nemlilik toprağı ve havayı

([içinde] Hudson, Geograph. Min., c. 1) ve Pontus valisinin Trabzon'dan Dioscurias'a dek gördüklerini kapsamakta, Dioscurias'tan Tuna'ya dek ülke üzerinde kabul ettiklerini ve Tuna'dan Trabzon'a dek yayılan kesimden bildiğinin tümünü içermektedir.

65. Bu ülkeden geçen eski ozanlar, tarihçiler vb.nin söylediklerinden başka Colchos'un betimlenmeleri konusunda Strabo (1, XI, s. 760-765) ve Plinius (Hist. Nat.,VI, 5, 19 vd.) incelenebilir.

66. Mingrelia ve bitişik ülkeler üzerine yapılmış üç betimlemeyi izledim: 1- Bir misyonerin aydınlatma üslubu ve peşin yargılarını taşıyan Archangeli Lamberti (Relations de Thevenot, kısım 1, s. 31,52, bir haritayla); 2- Chardin (Voyages en Perse, c. 1, s. 54-68,168); gözlemleri aklı yakındır ve bu ülkedeki serüvenleri gözlemlerinden daha çok bilgi verici niteliktedir; 3- Peyssonel (Observations sur les Peuples Barbares,, s. 49, 50, 51, 58, 62, 64, 65, 71 vd. ve Sur le Commerce de la Mer Noire, c. II, s. 1-53); uzun süre Caffa'da Fransa konsolosu olarak bulundu; bilgisi, kişisel gözlemlerine oranla

yumuşak tutar. Phasis ile kollarından başka yirmi sekiz ırmak burada denize dökülürler. Yere vurulunca duyulan boğuk ses sanki Hazar deniziyle Euxinus arasında yer altı kanalları varmış gibi bir duygu yaratır. Buğday ve arpa ekilen yerlerde, sabanın sürme işlevini yapması için çok yumuşak kalmaktadır. Darıya ve kişniş tanesine benzeyen *gom*, halkın olağan besin maddesidir; ekmeği ancak hükümdar soylular yiyebilir. Bununla birlikte bağlar, ekili tarlalara oranla daha çok yetiştirilmektedir. Şarabın niteliğinde olduğu gibi kuzu mantarının topaklığı da, ekicinin uğraşmasına gerek bırakmayan verimli bir toprağın varlığını göstermektedir. Bu bitkisel güçlülük, ülkeyi sık ormanlarla kaplama eğilimindedir. Tepelerdeki ormanlar ve ovalardaki keten bitkisi, gemi yapımı için gerekli araç ve gereçleri sağlar. Dört ayaklı yaban ve evcil hayvanlardan at, sığır ve domuz bu ülkede şaşılası bir üremeyle çoğalırlar. Sülün de Phasis kıyılarından adını aldığını belli eder. Trabzon'un güneyinde rastlanan altın madenleri, oldukça verimli olarak çıkarılmakta, bu da Justinian ile Chosroes arasında çekişme konusu olmaktaydı. Bu değerli maden, Mingrelia'lıların tembelliği ya da gizli tutulmasıyla gizli kalmışsa da tepelerin çevresinde damarları bulunduğu kabul edilebilirdi. Sular, altın zerrecikleriyle doluydu ve koyun derisinden yapılmış kalburdan suyu geçirmek yeterliydi. Bu umar belki göz kamaştırıcı bir masal konusu olabilir ve de el sürülmemiş bir toprağın eski kralların gücüne ve yeteneğine verdiği zayıf bir zenginlik düşüncesi yaratabilir. Ama onların gümüşten sarayları ve altından odaları olduğuna inanamıyoruz. Ne var ki zenginlikleri Argonotların[67] saldırgan açgözlülüğünü dürtükledi. Akla uygun gelebilecek kimi görünüşe bakılırsa Mısır, Phasis Irmağı kıyılarında, bez yapmasını bilen, gemiler inşa eden ve coğrafya

daha az değerlidir.

67. Plinus, Hist. Nat., 1, XXXIII, 15. Colchos'un altın ve gümüş madenleri Argonotları oraya çekti (Strabo, 1, I, s. 77). Chardin, tüm kavrayış yeteneğiyle, ne maden ocaklarında ne de ırmaklarda altın bulabildi. Herhalde bir Mingrelia'lı, kimi saf altın parçalarını Constantinople'a göstermiş olmak için bir elini ve bir ayağını yitirmiştir.

haritaları meydana getiren bilgili ve uygar bir koloni kurdu.[68] Modern çağdakilerin imgeleme güçleri, Hazar Denizi'yle Euxinus arasındaki kıstağı (berzahı) gelişen kentler ve uluslarla doldurdu;[69] iklim ve ticaret benzerliklerini göz önüne alan usta bir yazar, Colchos'un, eski zamanların Hollanda'sı olduğunu söylemekten kendini alamadı.[70]

ÜLKEDEKİ YERLİ HALKIN TÖRELERİ

Ne var ki Colchos'un zenginliklerine ışık tutan görünüşe göre sanılar ya da gelenekler, karanlık içerisinde kalmakta ve özgün tarihi, sürekli bir yoksulluk ve kabalık tablosu biçiminde belirmektedir. Dioscurias[71] pazarında yüz otuz dil konuşuluyorsa bu, Kafkas Dağları vadilerinde birbirinden ayrı o denli yabanıl oymak ya da ailenin yarım yamalak dillerini gösterir. Kırsal başkentlerinin önemini azaltan ayrılıkları, sayılarını da artırmıştır. Bugün bir Mingrelia köyü, tahta bir çitle çevrilmiş kulübeler topluluğundan başka bir şey değildir. Kaleler, ormanların derinliklerinde kurulmuştur. Cyta ya da Cotatis denilen başlıca kent, iki yüz evden oluşmaktadır. Ancak taş bir binayı en aşırı görkemli biçimde yaptırmak krallara özgü sayılmıştır. On iki Constantinople gemisi ve memleket ürünleriyle yüklü yaklaşık altmış kayık her yıl kıyıda demir atar. Colchos'tan yapılan dış satımların çizelgesi, yerli halkın, Justinian'ın uyruklarınca onlara

68. Herodot, l, II, b. 104, 105, s.150, 151; Diodor. Sicul., l, I, s. 33, [ed.] Wesseling; Dionys. Perieget., 689 ve Eustath., ad loc. Scholiast. ad Apollonium Argonaut., l, IV, 282-291.

69. Montesquieu, Esperit des Loix, 1, XXI, b. 6. "L'Isthme... artık var olmayan kentler ve uluslarla örtülüydü."

70. Hanno gezisi ve eski zamanların ticareti üzerine bkz. Bougainville, Memoires de l'Academie des Inscriptions, c. XXVI. s. 33.

71. Yunan tarihçi Timosthenes, "in cam ccc nationes dissimilibus linguis descendere," diye doğrulamıştı. Alçak gönüllü Plinius şunu eklemekle yetiniyor: "et postea a nostris cxxx interpretibus negotia ibi gesta (VI, 5); daha sonraki "nune deserta" çok sayıda eski varsayımları kaplıyor.

sağlanan buğday ve tuz karşılığında değiş tokuş yaptığı tutsaklar ve derilerle çok çeşitli olmaya başlamıştı. Burada sanatların, bilimlerin, ne de eski Colchos'un sahip olduğu gemiciliğin izine bile rastlanmamaktadır. Az sayıda Yunan, Argonotların adımını izlemeyi istedi ya da bunu göze aldı ve yakından bakılırsa, Mısır kolonisinin ardından yapılmış izlemenin anılarına rastlamak bile olası bulunmamaktadır. Sünnet, Euxinus'un Müslümanlara özgü kıyı kesimindekiler tarafından da uygulanmaktadır. Afrikalıların kıvırcık saçları ve çok esmer renkleri dünyanın en yetkin ırkını değişikliğe uğratamamaktadır. Dolaylardaki ülkeler olan Gürcistan, Mingrelia ve Çerkezistan'da, hiç değilse bizim kanımıza göre, doğa, insanları, tenlerinin rengi, hatlarının uyumluğu ve yüzlerinin anlamlılığıyla güzellik örneği olarak yaratmıştır.[72] Kadın ve erkeklerin hangi işle uğraştıkları sorusunu, erkeklerin çalışma, kadınların ise sevişme için yaratıldıkları anlaşılıyor, diye yanıtlamak gerekir. Güney Asya uluslarının kanı, uzun zamanlardan beri Kafkasya dolaylarının çok sayıdaki kadınları aracılığıyla arınmış ve yetkinleştirilmiştir. Tek başına Mingrelia ki eski Colchos'un bir bölümünü oluşturmaktadır, her yıl dışarıya bin iki yüz tutsak göndermiştir. Hapiste olanların ya da suçluların sayısı bu denli büyük tüketim için yeterli olamayacaktı. Yalın halk katmanı orada tutsak gibiydi. Hukuk düzeni olmayan bir toplumda hile ve terör cezasız kalır. Pazarlar, her zaman sivil yetkenin ve baba otoritesinin kötüye kullanılma örnekleriyle doluydu. Böyle bir alışveriş[73] insanı hayvan yerine koyuyordu. Bu ortamda, çok çocuk sahibi olmak açgözlü ve barbar ana babayı zenginleştireceği için evlilik ve doğurganlık özendiriliyordu. Bu

72. Buffon (*Hist. Nat.*, c. III, s. 433-437) doğabilimcilerin ve gezginlerin bu nokta üzerindeki fikir birliğini açıklıyor. Herodot zamanında o, bu insanları özenle gözlemlemişti. Bu hal, yabancı bir soy üzerinde bile iklim etkisine bir örnek oluşturmaktadır.

73. Mingrelia'lı bir elçi, iki yüz kişiyle Constantinople'a geldi. Birlikte getirdiklerinden bir sekreter ve iki de uşak kalıncaya dek hepsini teker teker sattı (Tavernier, c. 1, s. 365). Bir başka Mingrelia'lı, Türklere on iki papaz ve de bir metres satın almak için karısını sattı (Chardin, c. I, s. 66).

temiz olmayan zenginlik kaynağı ulusal töreleri zehirler, onur ve erdem duygusunu yok eder ve doğanın verdiği içgüdüyü bozar. Gürcistan ve Mingrelia Hristiyanları da en sefih erkeklerdir ve yabancılara sattıkları küçük yaştaki çocukları, daha o yaşlarda babalarının vurgunculuğunu, annelerinin de fahişeliğini öğrenirler. Şu da var ki en kaba bilgisizlik içerisinde bile, ülke insanları, kafa ve vücut yeteneği göstermekten geri kalmazlar. Birlik ve disiplinden yoksun olmaları yüzünden, daha güçlü komşu halkların saldırısına açık durumdaysalar da Colchos halkı her zaman için bunlara karşı çıkma gücü ve gözüpekliği gösterebilmiştir. Xerxes'in ordusunda yaya asker olarak hizmet görüyorlar, kılıç, mızrak, zırhlı başlık ve yalın bir deri kalkan taşıyorlardı. Bulundukları birlikler süvarilerden oluşuyordu. Soyluların, genellikle iki yüz, Mingrelia hükümdarının ise beş binden çok atı vardı. Colchos, her zaman için soydan geçme bir krallık oldu, hükümdarın yetkesi uyruklarının patırtı gürültüsüyle yürütüldü. Uyrukları onun sözünü tam olarak dinleselerdi, kalabalık bir orduyu savaş alanına sokabilecekti. Ne var ki yalnız bir tek Suania oymağının iki yüz bin askerden oluştuğuna ya da Mingrelia nüfusunun bugün dört milyonu bulduğuna inanmak zordur.[74]

COLCHOS OLAYLARI

Colchos'lular, eskiden Sesostris'in saldırılarına son vermiş olmakla övünürlerdi ve bu Mısır kralının yenilmesi, her zaman Kafkasya'nın yakınına dek yürüyüşünden daha az inanılmazdır. Cyrus'un ordularına karşı anılabilecek bir karşı koymada bulunmadan pes ettiler. Uzaklardaki savaşlarda büyük kralın sancağı altında yürüdüler ve her beş yılda bir, ülkelerinin en güzel ürünü olan yüz genç oğlan ve o denli de genç kızdan oluşan haraç veri-

74. Strabo, 1, XI, s. 765; Lamberti, Relation de la Mingrelie. Bununla birlikte, Chardin gibi düşünerek, yirmi bin kişilik bir nüfusun bir yılda on iki bin tutsaklık dış satımı yapacağını kabul etmek doğru değildir. Bu da aklı başında gezginin yakışıksız bir saçmalığıdır.

yorlardı.[75] Bununla birlikte kral bu vergiyi altın, Hint abanozu, Arap günlüğü, zenciler ve Etiyopya'nın fil dişleri olarak da kabul ediyordu.

PERSLERİN BUYRUĞUNDA (MÖ 500)

Colchos'lular, bir satrapın buyruğu altına girmiş değillerdi, kendilerini bağımsız olarak görüyorlardı ve gerçekten de öyleydiler.[76] Pers imparatorluğunun çöküşünden sonra, Pontus Kralı Mithridates, Colchos'u, Euxinus kıyısındaki geniş topraklarına kattı. Yerli halkın onun oğlu tarafından yönetilmelerini istemeye kalkışması üzerine kral bu genç tutkuluyu altın zincire vurdurttu ve hizmetkârlarından biri onun yerine yönetmek için oraya gitti.

ROMALILARIN BUYRUĞUNDA (MÖ 60)

Mithridates'i kovalayan Romalılar Phasis kıyılarına dek ilerlediler, kadırgalar Pompey'in ve lejyonlarının ordugâhına bu ırmaktan vardılar.[77] Ne var ki senato ve sonra da imparatorlar, bu uzak ve yararsız ülkenin Roma eyaletine dönüştürülmesini küçümsediler. Marcus Antonius ile Nero'nun saltanatı arasındaki zaman içerisinde bir Yunan retorik hocasının ailesine Colchos'ta ve dolaylarındaki krallıklarda saltanat sürme izni verildi. Polemo[78] soyundan hiç evlat kalmadığı zaman, adını koruyan

---

75. Herodot, 1, III, b.97. Xerxes'in Yunanlara karşı seferinde onların hizmeti ve başarıları için bkz. 1, VII, b. 79.

76. Gezi dönüşü sırasında Colchia'lılarla karşılaşan Xenophon (Anabasis, 1, IV, s. 320, 376, 378, [ed.] Hutchinson ve Forster, Dissert., s. 53-58, [içinde] Spelman'ın İngilizce çevirisi, c. II), onlara *avrovouol* diyor; Mithridates'in zaferinden önce, Appian da onlardan söz etmektedir (de bel. Mithridatico, 1, XV, c. 1, s.661, Jean Schweighaeuser'in editörlüğünü yaptığı ve en iyisi olan son baskı, Leipzig, 1785, 3 cilt, large octavo).

77. Appian (de Bell. Mithridat.) ve Plutarch ([içinde] Vit. Pomp) Colchos'un Mithridates ve Pompey tarafından fethedilmesini anlatmaktadır.

78. Polemo ailesinin ilerlemelerini ve çöküşü için bkz. Strabo (1, XI, s. 755; 1, XII, s. 867), Dion Cassius ya da Xiphilin (s. 588, 593, 601, 719, 754, 915, 946, [ed.]

Doğu Pontus en çok Trabzon dolaylarına dek yayılıyordu. Süvari ve piyade birlikleri, daha ötedeki Hyssus, Apsarus, Phasis, Dioscurias ya da Sivastopol tahkimatını ellerinde tutuyorlardı ve Colchos'un altı hükümdarı taçlarını imparatorun temsilcilerinden almışlardı.

ARRIANUS'UN GEZİSİ (130)

Bu temsilcilerden biri olan hatip ve filozof Arrianus, Arrian'ın saltanatı sırasında Euxinus kıyılarını gezip gördü ve betimledi. Gözlemleyerek geçtiği Phasis'in denize döküldüğü yerdeki garnizon, seçkin dört yüz lejyonerden oluşuyordu. Duvarlar ve tuğladan kuleler, ikili hendek ve savaş araçları ve tabyalarıyla burası barbarların ele geçiremeyeceği bir yerdi. Ancak Arrianus, tüccarlar ve eski askerlerce yaptırılmış bu istihkâmların dış savunmaya da gereksinimi olduğunu düşündü.[79] İmparatorluğun gücü azalınca, Phasis üzerinde bulunan Romalılar geri çağrıldılar ya da oradan kaçırıldılar. Lazi oymağının[80] sonraki kuşakları yabancı bir diyalektle konuşmasını sürdürmüş ve Trabzon'un kıyı kesimlerinde yerleşmişlerdir. Eski Colchos krallığınca boyunduruk altına alınmışlar ve onun adıyla anılmışlardır. Silah gücüyle ve antlaşmalarla İberya'nın hükümranlığını ele geçirmiş olan kuvvetli bir komşu onlara baş eğdirdi. Lazica kralı haraca

---

Reimar), Suetonius ([içinde] Neron., b. 18, [içinde] Vespasian.,b. 8), Eutropius (VII, 14), Josephus (Antiq Judaic., 1, XX, b.7, s. 970, [ed.] Havercamp) ve Eusebius (Chron., Scaliger'in gözlem notlarıyla, s.196).

79. Procopius'un yaşadığı zamanda Romalıların Phasis üzerinde hiçbir kaleleri yoktu. Perslilerin geldiğine ilişkin haberler üzerine Pityus ve Sivastopol boşaltılmıştı (Goth., 1, IV, b. 4); ne var ki Justinian, Sivastopol'e sonradan yine birlikler göndermişti (de Aedific.,1, IV, b. 7).

80. Plinius'un Arrianus'un ve Ptolemy'nin (Batlamyus) zamanlarında Lazi'ler özel bir oymak oluşturuyorlardı ve kuzeyden Colchos ile sınırdaş durumundaydılar (Cellarius, Geograph. Antiq., c. II, s. 22). Justinian'ın saltanatı altında tüm ülkeye yayıldılar ya da ülkeye egemen oldular. Bugün, Trabzon'a doğru kıyı boyunca dağılmış durumdadırlar. Kendilerini balık avına vermiş ve değişik bir dil kullanmaktadırlar (Chardin, s. 149; Peyssonel, s. 64).

bağlandı. Krallık asasını Pers hükümdarının elinden aldı. Üzerinde çok eski zamanlardan beri hak savında bulunulan bu ülkeye karşı zorbaca yapılmış saldırıya Constantine'in halefleri ses çıkaramadılar.

LAZI'LERİN DİN DEGİŞTİRMESİ (522)

Altıncı yüzyılın başlarında, Mingrelia'lıların bugün de dogmalarını anlamadan ya da dinlerinin temel kurallarının ayrımında olmadan sürdürdükleri Hristiyanlığa giren Lazi'ler yeniden önem kazandılar. Zathus, babasının ölümünden sonra, büyük kralın lütfuyla krallık saygınlığım elde etti. Magi'lerin dinsel törenlerinden tiksinen bu sofu genç adam Constantinople Sarayı'na Ortodoksların vaftizini yaptırmak, soylu bir kadın bulmak ve imparator Justinus'la bağlaşıklık kurmak üzere geldi. Kendisine büyük törenle taç giydirildi. Zengin işlemeli harmanisi ve gömleği yeni koruyucusunun figürünü simgeliyordu. Justinus, Pers Sarayı'nın kuşkularını dağıttı, konukseverlik ve din gibi saygın bahaneleri ortaya sürerek Colchos'un başkaldırmasını bağışladı. İki imparatorluğun çıkarı Colchos halkına Kafkasya geçitlerini koruma zorunluluğunu yüklüyordu. Her ay nöbeti değiştirilen Mingrelia'lı askerlerin savunduğu hattın uzunluğu altmış mildir.[81]

COLCHIA'LILARIN AYAKLANMASI VE PİŞMANLIĞI (542-549)

Romalıların doymaz gözleri ve tutkusu bu soylu bağlaşıklığı sağlıksız hale soktu. Bağlaşık niteliği bozulunca Lazi'ler, bağımlılığın ağırlığını, yeni efendilerinin her an kendilerine anımsat-

81. Jean Malala, Chron., c. II, s. 134-137; Theophanes, s. 144; Hist Miscell., 1, XV, s.103. Olay özgündür, ne var ki tarihi çok yenidir. Perslerle olan ittifaklarından söz ederken Justinian'ın çağdaşı olan Lazi'ler, çok eski zamanlarda bidiren sürelerden yararlanıyorlar.

tığı sözlerini ve davranışlarını duymaya başladılar. Apsarus'un öbür yakasında ve bir günlük uzaklıktaki Phasis Irmağı'nın güneyinde deniz kıyısına egemen olan Petra Kalesi'nin yapıldığını gördüler.[82] Colchos, yabancı ücretli askerlerin, akıllarına estiği gibi korumalarına bırakıldı. Aşağılık ve zorba bir tekel düzeni, ticareti yok etti. Ülkenin hükümdarı Gubazes, Justinian'ın subaylarına baş eğmiş bir hayalet kral durumuna düştü. Hristiyanlığın erdemleri üzerine kurup bağlandıkları umutlarının boşa çıktığını gören Lazi'ler, bir dinsizin adaletinden güven duydular. Elçilerinin Romalılara teslim edilmeyeceğine ilişkin olarak gizlice söz almaları üzerine, Chosroes'in dostluğunu ve yardımını, yalvararak dilediler. Usta kral, Colchos'tan ne biçimde yararlanabileceğini hemen kestirerek, en akıllı ve en güçlü ardıllarından biri olan Şah Abbas'ın bin yıl sonra[83] yeniden yaptığı fetih planını tasarladı. Phasis'in denize döküldüğü yerde bir tersane kurmak, Euxinus'taki gemi seferlerine ve ticarete egemen olmak, Pontus kıyılarını ve Bithynia'yı yakıp yıkmak, Constantinople'u kaygılandırmak, belki ona saldırmak ve Avrupa barbarlarını insanlığın ortak düşmanına karşı silahlı yardıma çağırmak gibi tutkularla yanıp tutuşuyordu. İskitlerle savaş bahanesi altında, birliklerini gizlice İber sınırlarına yolladı. Colchia'lılar, Kafkas ormanları ve dağ geçitlerinde kılavuzluk yapmak üzere onları bekliyorlardı. Çalışa çalışa bir patika, süvarilerin ve fillerin bile geçebileceği geniş bir yol durumuna getirildi. Gubazes, canını ve krallık asasını Pers kralının ayaklarına serdi. Colchia'lılar da hükümdarlarının baş eğmesini takip ettiler. Roma garnizonundaki askerler Petra Kalesi'nin sarsılmaya başladığını görünce, son darbeyi önlemek için bir teslim anlaşmasına razı oldular. Beri

82. Procopius ile Agathias'ın yazıları olmasaydı Petra hakkında hiçbir şey bilinmeyecekti. Lamberti'nin Mingrelia haritasıyla birtakım ad ve yer karşılaştırmaları yapılarak Lazica kentleri ve şatolarının çoğunu yeniden ortaya çıkarmak olasıdır.

83. Bkz. gezgin Pietro della Valle'nin eğlendirici mektupları (Viaggi, c. II, s. 207, 209, 213, 215, 266, 286, 300; c. III, s. 54, 127). 1618, 1619 ve 1620'de Şah Abbas'la görüşmüş ve Pers ile Avrupa'yı ortak düşmanları olan Türklere karşı birleştirecek bir tasarının uygulanması için onu özendirmeye çalışmıştı.

yandan Lazi'ler, kötülüklerden kurtulmak isterken gösterdikleri sabırsızlığın kendilerini daha da dayanılmaz başka kötülüklere sürüklemiş olduğunu anladılar. Tuz ve buğday tekelinin boyunduruğundan kurtulmakla birlikte bu iki çok değerli nesneyi de yitirdiler. Romalı yasa koyucunun yetkesi yerini, yakalattığı tutsaklarla tahtının basamakları önünde aşağıladığı krallara aynı horlamayla davranan bir doğu zorbasının kendini beğenmişliğine bıraktı. Magi'lerin çabasıyla Colchos'a ateşe tapma inancı sokuldu. Bunların hoşgörüsüzlüğü Hristiyan halkın aşırı tepkisine yol açtı. Doğanın ya da eğitimin peşin yargıları, ölüleri yüksek bir kulenin tepesine koyup orada akbabalara ve kargalara yem olarak bırakılma geleneği onlara, ters ve iğrenç geldi.[84] Her gün arttığını ve büyük niyetlerini geciktirdiğini haber aldığı bu karşı davranışlar karşısında adaletli Nuşirevan, Lazica kralının öldürülmesi, uyruklarının uzak yerlere göç ettirilmesi, Phasis kıyılarına savaşçı ve gönülden bağlı insanların yerleştirilmesini buyurdu. Göz kulak olmuş halde bulunan Colchia'lılar, yıkımlarını önceden sezinlediler ve önlem aldılar. İyilikten çok ihtiyatlı davranan Justinian, onların pişmanlığını kabul etti ve Dagisteus'a, yedi bin Romalının ve bin Zani'li savaşçının başında Persleri Euxinus kıyısından kovmasını buyurdu.

PETRA KUŞATMASI (549-551)

Hemen ardından Romalı komutanın, Lazi'lerin de yardımıyla giriştiği Petra kuşatması o yüzyılın en dikkate değer başarılarından biri olmuştur. Kent, deniz kıyısında yalçın bir kayalık üzerinde kurulmuştu ve karayla bağlantısını sağlayan yol çetin ve dardı. Erişilmekteki güçlük ona yapılmak istenecek saldırıyı

84. Bkz. Herodot (1, I, b. 140, s. 69) güvensizlikle söz ediyor; Larcher (c. I, s. 399-401, Herodot üzerine notlar), Procopius (Persic., 1, I, b. II) ve Agathius (1, II, s. 61, 62). Bu gelenek, Zerdüşt dogmalarına uygundu (Hyde, de Relig. Pers., b. 34, s. 414-431), Pers krallarının gömütünü gösterir (Xenophon, Cyroped., 1, VIII, s. 658) bir Yunan varsayımıdır ve onların mezarları içerisinde ölü bulunmayan, anıt niteliğinde mezarlardır.

da olanaksız kılıyordu. Pers kralı, Justinian'ın yaptırmış olduğu istihkâmlara yenilerini eklemişti ve kentten yapılan savunmayla ilgili koruyucu silahların etkisi, kolay geçiş yerlerini de kontrol altında tutabiliyordu. Uyanık Chosroes hem savunma hem de saldırı için gerekli silahlardan, garnizondaki askerlerin sahip olduğunun beş katı fazlasını kalenin içerisinde depolamıştı. Kuşkusuz, kuşatanlarda da bu denli silah yoktu. Ayrıca beş yıl yetecek un ile tuzlanmış besin maddeleri de depo edilmiş bulunuyordu. Şarap yoktu ama sirke ile tahıldan çekilmiş sert bir içki de bulunuyordu. Üç katlı su kemeri, düşmanın görmemesi için peçelenmiş, sanki var değilmişçesine gizlenmişti. Yine de Petra kalesinin en kesin savunması, Romalıların saldırılarına dayanan bin beş yüz Perslinin değerine bağlıydı. Romalılar, daha az sertlikte bir toprak bölümü bularak oradan bir lağım açtılar. Kalenin duvarları, kazılan toprak nedeniyle dayanaksız ve sallantılı duruma geldi ve kuşatıcılarca dışarıdan konulan payandalarla zayıf biçimde yıkılması durduruldu. Dagisteus, herhalde son saldırıyı, beklediği ödülü gerçekleştirmesini sağlayacak belirgin biçimde olması için geciktiriyordu. Ne var ki Constantinople'a gönderilen habercinin dönüşünden önce kente yardım geldi. Kuşatılan garnizonda dört yüz asker kalmıştı, yaralanmamış ya da hasta olmayanların sayısı da elliyi geçmiyordu. Bin yüz arkadaşlarının cesetlerinden çıkan koku ve öylece görünüşleri karşısında hiç ses çıkarmadan acı çeken bu askerlerin bükülmez sabırları, yitiklerinin düşmanca öğrenilmesine olanak vermedi. Düşmanın açtığı gedikleri, ivedilikle kum torbalarıyla tıkadılar. Kazılmış lağımı yeniden toprak ve taşlarla doldurdular, güçlü bir temele dayalı olarak yeni bir duvar ördüler. Yeni gelen üç bin kişi, ikinci kuşatmaya karşı koymak için hazırlandılar. Saldırı ve savunma ustaca ve dirençle sürdürüldü ve her iki yan da, daha önce düştükleri yanılgıları göz önünde tutarak aldıkları derslerden yararlandılar. Hafif olmakla birlikte daha etkili olan bir koçbaşı yapıldı. Kırk asker onu kullanıyordu. Bu savaş aracının vuruşları kale duvarının taşlarını yerinden oynattıkça kuşatıcılar

uzun demir çengellerle bunları söküp yıkıyorlar, kuşatılanlar da, düşmanlarını mızrak yağmuruna tutuyorlardı. Asıl zarar veren, Colchos'luların Medea yağı diye haklı olarak adlandırabilecekleri kükürt ve bitüm bileşiği bir nesne oldu. Kaleye tırmanan altı bin Romalının başında ilk çıkan, yetmiş yaşındaki yiğit veteran General Bessas oldu. Bu generalin gözüpekliği, ölümü ve birliklerin içerisinde bulunduğu tehlike Romalıların gücünü canlandırdı ve sayılarının üstünlüğüyle Pers garnizonunu susturdularsa da onların yiğitliğini yenmiş olmadılar. Yedi yüzü kuşatma süresinde öldürülmüştü; gediği savunmak için iki bin yedi yüz kişi kalmıştı. Bin yetmişi son saldırıda yok olmuş, yedi yüz otuzu tutsak düşmüştü. Yaralanmayan yalnızca on yedi asker kalmıştı. Beş yüz asker de, iç kaleye sığınmış, hiçbir yardım alma umutları olmaksızın orada da savunmayı sürdürmüşlerdi. Kendilerine önerilen Roma ordularında hizmet ederek yaşamaktansa ateşler arasında yok olmayı yeğlemişlerdi. Hükümdarlarının buyruğuna uyarak öldüler. Bu da yurttaşları için aynı umutsuzluk içerisinde başarıların en mutlusunu tattıracak bir yiğitlik ve bağlılık örneği oluşturmuş olsa gerektir. Petra istikâmlarını hemen yerle bir etmek için verilen buyruk, galibin bir daha böyle bir savunmayla karşı karşıya kalmayı istemediğini göstermektedir.

COLCHIA YA DA LAZIC SAVAŞI (549-556)

Bir Spartalı, bu kahraman tutsakların erdemini över ve içi sızlayarak gözlemlerdi. Ne var ki Romalıların ve Perslerin almaşık, can sıkıcı düşmanlıklarıyla başarıları, sonraki kuşakların dikkatini, Kafkas Dağlarının eteklerine çekmeye engel olmuştur. Justinian'ın askerleri daha parlak ve sayıca daha çok yarar elde ediyorlarsa da büyük kral sürekli istihkâmlar kazanıyordu. Onun ordusunda sekiz fil ile altmış bin asker vardı; on iki bin müttefik İskitliler ile gönüllü olarak Hyrcania Dağlarından inmiş, uzaktan ya da göğüs göğse savaşlarda korkunç dövüşen Di-

lemite'ler de bu ordudaydı. Pers ordusu, Yunanlarca bulunmuş ya da değişikliğe uğratılmış Archaeopolis kentinin kuşatmasını ivedilikle kaldırdı. İber geçitlerini ele geçirdi. Kuvvetleri ve garnizonlarıyla Colchos'u köle gibi kullandı. Halka kalmış olan az ölçüde besin maddesine de el koydu, Lazica hükümdarı dağlara kaçtı. Roma birlikleri ne inanç taşıyor ne de disipline uyuyorlardı. Birbirlerinden kopuk durumdaki komutanları, kendilerini eşit olarak görüyor, kusurda ve bozulmada kimin üstün olduğunu tartışıyorlardı. Persliler, efendisinin buyruklarına uyan tek şefin emirlerine göre davranıyorlardı. Komutanları Mermeroes, Doğu'da, danışmalardaki akıllılığı ve savaşlardaki değerliliğiyle tanınıyordu. Bacaklarını kullanmaktan onu yoksun bırakan yaşlılığı ve sakatlığı ne kafasının ne de vücudunun yeteneğini azaltabiliyordu. Savaş hatlarına tahtırevan üzerinde taşınıyor, düşmana dehşet veriyor, komutası altında her zaman utku kazanan birliklerine güven aşılıyordu. Ölümünden sonra komutanlık, imparatorun generallerle yaptığı bir toplantıda, utkuyu, parmağındaki yüzüğü nasıl biliyorsa, öyle güvenle bildiğini söylemeyi de göze almış bulunan, kendini beğenmiş Satrap Nacoragan'a geçti. Böyle bir böbürlenme, doğal olarak utanç verici bir yenilginin habercisiydi ve öyle olması da gerekirdi. Deniz kıyısına dek azar azar püskürtülen Romalılar Yunan Phasis kolonisinin örenleri üzerinde ordugâhlarını kuruyorlardı. Güçlü tabyalar, ırmak, Euxinus ve kadırgalar filosu onları her yandan koruyordu. Umutsuzluk tüm ruhları birleştirmiş, bütün gözüpeklikleri canlandırmıştı. Perslilerin saldırısına dayandılar ve Nacoragan'ın kaçışı en yiğit askerlerinden on bininin öldürülmesinden önce oldu. Yenenden kaçarken acımasız efendisinin eline düştü, o da seçimindeki yanılgıyı ağır biçimde cezalandırdı. Talihsiz komutanın diri diri derisi yüzüldü ve bu derinin içi kıtıkla doldurularak bir dağda sergilendi: Bundan böyle, Perslerin zaferi ve talihi kendilerine emanet edileceklere ne korkunç uyarı![85] Chosroes,

85. Deri yüzme cezasını Pers ülkesine Şapur sokmuş olamaz (Brisson, de Regn. Pers., 1, II, s. 578). Agathias tarafından bir örnek olarak gülünç biçimde anılmış "kavalcı" denilen

uzak bir ülkeyi, oradaki halkın isteği ve desteği olmadan kendi devletine katamayacağını ya da, hiç değilse sürekli olarak elde tutamayacağını anladığından Colchos savaşını yavaş yavaş bırakmaya başladı. Gubazes'in bağlılığı en sıkı deneyimlerle doğrulanmıştı. Yabanıl yaşamın bütün ağırlıkları altında acı çekti ve Pers Sarayı'nın görünüşe göre doğru sunularını tiksinerek geri çevirdi. Lazica kralı Hristiyan olarak yetişmişti. Annesi bir senatörün kızıydı. Gençliğinde, on yıl süreyle Bizans sarayında silantiarius (sessizliği sağlayıcı) görevini yapmıştı.[86] Ücretlerinin bir bölümünü alamamıştı. İsteyebileceği bu kalıntılar ona bir yandan bağlılığının bir kanıtı, öbür yandan da yakınma nedeni oluyordu. Uzun süre çektiği acılar, gerçeği açıklamasını zorladı. Gerçek, Justinian'ın temsilcilerine karşı yapılan suçlamalardı. Bu suçlamalara göre Romalı temsilciler, yıkıcı bir savaşın ağırlığı ortasında düşmanları korumuşlar ve bağlaşıklarıysa ayaklar altında çiğnetmişlerdi. Beri yandan aldatıcı raporlar, Justinian'ı sadık kulunun ikinci kez saftan ayrılmayı düşündüğü, biçiminde bir inanca sürükledi. Onun yakalanarak Constantinople'a gönderilmesi buyruldu. Direnme durumunda öldürülmesine izin verilir diye, bu buyruğa bir de fıkra eklendi. Gubazes, kendisini bekleyen tehlikeden habersiz ve silahsız olduğu halde, dostça sandığı bir görüşme sırasında hançerlendi. Öfkesinin ve umutsuzluğunun ilk anlarında Colchos halkı, ülkesinin ve dininin çıkarını öç alma isteğine kurban edecekti. Birkaç akıllı uslu kimsenin yetkesi ve inandırıcı konuşması esenlikli bir zaman kazanmalarını sağladı. Phasis utkusu yeniden Roma silahlarının korkusunu yaydı ve imparator, adını çok kötü bir cinayet ile kirletmekten kurtardı. Senatör aşamasında bir yargıç, Lazica kralının tutumu ve ölümü üzerine soruşturma yapmakla görevlendirildi. Yüksek

---

Frigyalı Marsyas'ın komik masalından da benimsenmiş olamazdı (1, IV, s. 132, 133).

86. Constantinople Sarayı'nda otuz silentiarius vardı; bunlara "hastati ante fores cubiculi" diye onurlandırıcı bir san veriliyordu; bu san, bir tür eylemsiz senatör aşamasını da sağlamış oluyordu (Codex Teodosius, 1, VI, başlık 23; Godefroy, Comment., c. II, s. 129).

bir mahkemede, çevresindeki görevliler ve adalet mensuplarıyla işe başladı. Bu olağanüstü dava, sivil yargılama yöntemlerine göre, iki ulusun önünde görüldü, az sayıda suçlunun ölüm cezasına çarptırılmasıyla kıyıma uğrayan halkı doyurucu bir karara bağlandı.[87]

JUSTINIAN İLE CHOSROES ARASINDA GÖRÜŞMELER VE ANLAŞMALAR (540-561)

Barış süresince Pers kralı savaşa yeniden başlamak için bahaneler arıyordu. Ne var ki silahı eline alınca, kendisi için onurlu ve güvenli bir antlaşma isteğini gösteriyordu. İki hükümdar da, en sert düşmanlıklar ortasında aldatıcı bir görüşmeyi sürdürmekte kusur etmiyorlardı. Chosroes'in üstünlüğü, Roma elçilerini aşağılayarak ve kötülemeyle kabul ettiği halde, onun elçilerine imparatorluk sarayında en işitilmemiş onurlandırmalar gösterilmesinden ileri geliyordu. Cyrus'un ardılı kendini Doğu güneşinin şahı olarak görüyor ve aynı istiare ile, genç kardeşi Justinian'a, ayın yansıyan donuk ışığıyla Batı'da saltanat sürmesine izin veriyordu. Kralın mabeyincilerinden biri olan Isdigune'nin şatafatı ve belagati bu görkemli üslubu yansıtıyordu. Karısı ve kızları, kalabalık hadımları ve develeriyle ona eşlik ediyorlardı. Altın taçları taşıyan iki satrap onun alayında yer alıyordu. Pers'in en değerli beş yüz atlısı, muhafız birliğini oluşturuyordu. Dara'da komutayı elinde tutan Romalı, bulunduğu yere bu savaşçı ve düşman kervandan yalnız yirmi kişiyi kabul edebileceğini bildirmek akıllılığını gösterdi. Isdigune, imparatoru selamlayıp armağanlarını sunduktan sonra, hiçbir ciddi konuyu tartışmaya girişmeksizin Constantinople'da on ay kaldı. Sarayın içerisinde kapalı kalmak ve yanında güvenilir adamlar bulundurmak yeri-

87. Agathias (1, III, s. 81, 89; 1, IV, s. 108-116) bu yargılamanın ayrıntıları üzerine bir sürü kelime oyununu içeren on sekiz ya da yirmi sayfa ayırmış bulunuyor. Lazic kralına karşı en güçlü neden olan eski başkaldırmasını savsayarak gösterdiği bilgisizlik ya da hafiflik işte böyledir.

ne, ne casus, ne de muhafız katmadan başkentte serbestçe dolaşması sağlandı. Hizmetkârları için tanınan görüşme ve alışveriş özgürlüğü, insan haklarına sıkıştıkça güvensizlik ve kabaca uyan bir çağın önyargılarını yaraladı.[88] Bir Romalı yüksek görevlinin dikkatini çekip bakmayacağı hizmetlilerin arasında bulunan çevirmeni, görülmemiş bir kayradan yararlanarak, efendisinin yanında, Justinian'ın masasında yerini aldı. Bu elçinin yolculuk ve Constantinople'da kaldığı günlerde yaptığı harcamalar için on bin altın lira ayrıldı. Bununla birlikte, Isdigune'nin değişik durumlarda yinelediği çabalar, Bizans sarayı hazinesine çok pahalıya gelen çürük temelli bir silah bırakılmasından başka işe yaramadı. Justinian ile Chosroes yaşlanarak dinlenmeden başka şey düşünmeyecek duruma gelinceye dek, hiçbir olumlu sonuç vermeyen düşmanca davranışlar iki ulusu da yıllar yılı huzursuz etti. Sınırda yapılan bir görüşme toplantısında, hiçbir güvenlik kuramadan, kendi hükümdarlarının büyüklüğünü, adaletini ve barışçıl niyetlerini yineleyip durdular. Zorunluluk ve çıkar gereği elli yıl süreli bir barış antlaşması imza edildi. Antlaşma metni Yunanca ve Persçe yazıldı ve on iki dilmaç (yorumcu tercüman) bu metinlerin doğruluğuna tanıklık ettiler. Maddelerden biriyle, ticaret ve din özgürlüğünün yaygınlaştırılması kabul ediliyordu. İmparatorun bağlaşıkları gibi büyük kralınkiler de bu antlaşmanın getirdiği elverişliliklerden yararlanacaklar ve yükümlülüklerden sorumlu olacaklardı. İki imparatorluğun sınırlarında çıkabilecek anlaşmazlıkları ve çarpışmaları önlemek ve bunlara son vermek için inceden inceye düşünülerek önlemler alındı. Pek büyük harekâtla olmasa da kötü sonuçlar veren yirmi yıllık bir savaştan sonra sınırlar eskisi gibi kaldı ve Chosroes'in, Colchos ile ona bağlı devletler üzerindeki tehlikeli savlarından vazgeçmesi sağlandı. Doğu'nun birikmiş hazineleriyle zengin

88. Procopius, bu konuda, o tarihlerde Ravenna'da kurulu Got sarayının töresini örnek gösteriyor (Goth., 1, II, b. 7). Gelen büyükelçilere itinalı ve titizlikle muamele edilen ülkeler için bkz. Türkiye (Busbequius, epist. III, s. 149, 242 vd.), Rusya (Olearius, Voyage) ve Çin (de Lange'nin tecrübelere, [içinde] Bell, Travels, c. II, s. 189–311).

olan bu hükümdar, Romalılardan yılda otuz bin altın koparmayı başardı. Bu küçük para tutarı, utanç verici bir haraçtan başka şey sayılmazdı. Daha önceki bir tartışmada, Justinian'ın temsilcilerinden biri, Sesostris'in arabasını talih çarkına benzeterek, barbar kralının kendini beğenmişliğini ve tutkusunun Antioch ile birkaç Suriye kentini boyunduruk altına almasıyla ölçüsüzce coşmuş olduğunu gözlemlemiştir. "Yanılıyorsunuz," diye alçak gönüllü Persli yanıtlamıştı; "krallar kralı, dünyanın efendisi bu önemsiz kazançlara tiksinerek bakmaktadır. Onlarca boyunduruk altına alınan ulusların yanında Romalılar onun için küçük ve yalın kalmaktadır."[89] Doğululara göre, Nuşirevan'ın imparatorluğu Maveraünnehir (Transoxiane) de Ferganah'dan Yemen'e ya da Mutlu Arabistan'a dek yayılıyordu. Hyrcania'lı asileri susturup boyunduruk altına aldı, İndus Irmağı kıyılarındaki Kabil ve Zeblestan eyaletlerini imparatorluğuna kattı, Euthalite'lerin gücünü yıktı, Türklerle yaptığı savaşı onurlu olarak sona erdirdi ve büyük hanın kızını yasal eşleri arasına aldı. Asya'nın tüm hükümdarlarınca saygı görmüş ve utkulu bir durumda, Madain ya da Ctesiphon sarayında dünya elçilerini huzurunda topladı. Elçiler, tahtının önüne, alçak gönülle, armağan ya da haraç olarak silahlar, süslü giysiler, değerli taşlar, güzel kokular serdiler. Hint kralından da on kental sarısabır ile yedi cubit boyunda tutsak bir kızı ve denildiğine göre, olağanüstü türden bir yılan derisinden ve ipekten daha yumuşak bir halıyı kabul etmek lütfunda bulundu.[90]

ETİYOPYA'NIN FETHİ (522)

Justinian'ın Habeş halklarıyla yaptığı anlaşma, yabanıl zencileri uygar ulusların politik sistemi içerisine almış olmasından

89. Procopius (Persic., 1, II, b. 10, 13, 26, 27, 28; Goth., 1, II, b. 2, 15), Agathias (1, IV, s. 141, 142) ve Menander ([içinde] Excerpt. Legat., s. 132-147) Justinian ile Chosroes arasındaki görüşmeleri ve antlaşmaları çok uzun anlatıyorlar. Ayrıca bkz. Barbeyrac, Hist. des. Anciens. Traites, c. II, s. 154, 181-184, 193-200.
90. D'Herbelot, Bibl. Orient., s. 680, 681, 294, 295.

dolayı kınanıyordu. Ne var ki Roma İmparatorluğu'nun dostu olan Axumite'leri ya da Etiyopya (Habeşistan) halkını Afrika yerlilerinden ayrı tutmak gerekir.[91] Doğa, zencilere basık bir burun, olağan saç yerine yün benzeri saçlar ve derilerine de silinmez bir siyahlık vermiştir. Habeşlerin ise, zeytin rengine çalan tenleri, saçları, yüzlerinin biçimi ve yüz çizgileri bakımından onların Arap soyundan olduklarını açıkça göstermektedir. Dil ve törelerdeki benzeyiş, eski bir göçün anısı, Kızıldeniz'in iki kıyısı arasındaki az aralık, bu düşünce düzenini destekler niteliktedir. Hristiyanlık bu ulusu Afrika barbarlığından çekip çıkarmıştır.[92] Mısır'la ve Constantine'in ardıllarıyla[93] ticareti bu ülkeye sanat ve bilim ögeleri girmesine neden olmuştu. Gemileri Seylan Adası'na gidip geliyorlardı.[94] Negus da denilen Etiyopya hükümdarına yedi krallık bağlıydı. Bir Etiyopyalı fatih, zengin ve mutlu Arabistan'ın egemeni olan Homerite'lerin bağımsızlığına ilk kez istismarda bulundu. Saba melikesinden gelen kalıtsal hakları öne sürdü[95] tutkulu isteklerini dinsel çabalarıyla kutlu kılıyordu. Sürgün yerinde güçlü ve etkin durumda bulunan Yahudiler, Homerite'lerin hükümdarı Dunaan'ı kendilerine bağlamışlardı.

91. Bkz. Buffon, Hist. Nat., c. III, s. 449. Arap çizgileri ve renginin üç bin dörtyüz yıldan beri Etiyopya'da sürmesi (Ludolph., Hist. et Comment. Aethiop., 1, I, b. 4) iklimde olduğu gibi ırkta da dolaylardaki zencilerin oluşumuna yardımcı olduğunu göstermiştir.

92. Portekizli misyonerler Alvarez (Ramusio, c I, fol. 204, rect. 274 dize.), Bermudez (Purchas's Pilgrims, c. II, 1, V, b. 7, s. 1149-1188), Lobo (Relation, Le Grand tarafından, on beş bilimsel araştırmayla, Paris 1728) ve Tellez (Relations de Thevenot, kısım IV) modern Etiyopya üzerine görmüş olduklarını ya da yeni buluşlarını söyleyemiyorlardı. Ludolphus'un yirmi beş dildeki bilgeliği (Hist. Aethiopica, Frankfurt, 1681; Commentarius, 1691; Appendix, 1694) bu ülkenin eski tarihine ilişkin olarak az şey vermektedir. Bununla birlikte, ulusal şarkılar ve öyküler, Yemen fatihi Caled ya da Ellisthaeus'un zaferini kutlamaktadırlar.

93. Procopius (Persic., 1, I, b. 19, 20) ve John Malala (c. II, s. 163-165, 193-196) Axumite'ler ya da Etiyopyalılarla yapılan görüşmeleri iletiyorlar. Antioch tarihçisi, Photius'un (Bibl. Cod. III) ilginç bir metnini bize bıraktığı Nonnosus elçisinin özgün anlatısından söz etmektedir.

94. Cosmas Indicopleustes (Topograph. Christian., 1, II, s. 132, 138, 139, 140; 1, XI, s. 338, 339) Axumite'lerin Hint, Afrika kıyıları ve Seylan Adası ile yaptıkları ticaret üzerine çok ayrıntılı birtakım değişik bilgiler veriyor.

95. Ludolph., Hist. et Comment. Aethiop., 1, II, b. 3.

İmparatorlukta mutsuz kardeşlerine yapılmış olan işkence için Hristiyanlardan öç almak üzere onu kışkırtmışlardı. Birkaç Romalı tüccar kötü işlemlere uğratılmış ve çok sayıda Negra'lı Hristiyan[96] şehitlik tacını giymişlerdi.[97] Arabistan kiliseleri, Etiyopya kralının koruması için ona yalvardılar. Negus, Kızıldeniz'i bir filo ve orduyla geçti. Mırsafi (tıbbi zamk) ve günlük ağaçlarının bulunduğu uzak iklimleri iki bin yıldan beri yönetmiş hükümdarlar soyunu yıktı. Yenen, hiç vakit geçirmeden İncil'in zaferini duyurdu; bir Ortodoks patrik istedi ve Roma İmparatorluğu'na o denli bağlılık gösterdi ki Justinian bundan pek hoşlanarak ipek ticaretinin bundan böyle Etiyopya aracılığıyla yapılmasına ve Arap kuvvetlerinin Pers kralına karşı harekete geçirilmesine karar verdi.

HABEŞLERİN JUSTINIAN İLE İTTİFAK YAPMASI (533)

Elçiler çıkaran bir aileden gelen Nonnosus, imparatorca bu iş için görevlendirildi. En kısa olmakla birlikte en tehlikeli olan Nubia çöllerinden geçmedi. Nil yolunu tutu, Kızıldeniz'den gemiyle hareket etti. Afrika limanlarından biri olan Adulis'te, sağ ve esenlikle karaya çıktı. Adulis'ten krallık kenti Axume'ye, düz yol olarak elli fersahlık yol vardı. Dağların dolambaçlı geçitleri, elçiyi bu yolculukta on beş gün geçirmek zorunda bıraktı. Ormanlardan geçişinde de, sayısını yaklaşık beş yüz olarak saptadığı yabanıl filler gördü. Onun görüş ve anlatışına göre başkent, büyük ve kalabalıktı. Aksum köyü de, bugün bile kral armalı duvarı, bir Hristiyan kilisesinin yıkıntısı, on altı ya da on yedi tane

96. Yemen'deki Negra ya da Nag'ran kenti palmiyelerle çevrilidir, başkent Sanaa ile Mekke arasında büyük yol üzerindedir. Birinciden yedi günlük deve kervanı yürüyüşüyle, ikincisinden ise yirmi günlük uzaklıktadır (Abulfeda, Descript. Arabiae, s. 52).

97. Aziz Arethas şehidi olan Negra kralı ile üç yüz kırk arkadaşı, Baronius (A.D. 522, No. 22-26; A.D. 523, No. 16-29) tarafından kopya edilen Metaphrastes'in ve Nicephorus Callistus'un öykülerinde güzelleştirilmişse de Etiyopya ile Arabistan'daki Yahudilerin durumu üzerine ayrıntılı bilgiler veren Basnage (Hist. des Juifs, b. XII, 1, VIII, b. II, s. 333-348) bunu reddetmekle birlikte belirsizlikten kurtaramamıştır.

olup Üzerlerinde Yunanca yazıt bulunan dikili taşlarıyla ününü korumaktadır.[98] Negus, elçiyi, sefer sırasında kabul etti. İçerisinde bulunduğu yüksek arabayı, görkemli dört fil çekiyor, çevresinde de soyluları ve mızıkacıları yürüyordu. Bez giysisi ve şapkası vardı. Elinde iki mızrak ve bir hafif kalkan tutuyordu. Her ne kadar giysisi, çıplaklığını tam örtmüyorduysa da altın zincirleri, inci ve değerli taşlarla süslenmiş kolye ve bilezikleri barbarlık görkemini sergiliyordu. Justinian'ın adamı onun önünde diz çöktü. Negus onu ayağa kaldırdı. Mührü öptü ve imparatorun mektubunu okudu, silahlarını sallayarak Romalıların müttefikliğini kabul etti ve ateşe tapanlara sonsuza dek savaş açtı. Ne var ki ipek ticaretiyle ilgili konuyu ustalıkla geçiştirdi. Habeşlerin güvence vermelerine, belki de istemelerine karşın, bu düşmanlık gösterileri eyleme geçmez biçimde kaldı. Homerite'ler, kum çöllerini aşarak, kendilerine bir zararı dokunmamış olan korkunç bir düşmanla savaşmak üzere her türlü yorgunluğa katlanmaya, hele baharat kokulu küçük ormanlarını bu amaçla bırakmaya yanaşmıyorlardı. Fetihlere çıkmak şöyle dursun, Etiyopya kralı, elinde bulunan topraklarını koruyabilecek durumda değildi. Bir Romalı tüccarın kölesi olan Abraham, Adulis'te, Homerite'lerin hükümdarlık asasını eline geçirdi. İklimin elverişliliği Afrikalı birliklerin gözünü kamaştırdı. Justinian da hafif bir haraç karşılığında, onun hükümdarlığını ve bu gasbedicinin dostluğunu kazandı. Uzun süre hükümdarlığını yürüten Abrahah, Mekke kapılarının önünde alaşağı oldu. Pers kralınca çocukları elinden alınarak Etiyopyalılar tümüyle Asya anakarasından kovuldular. Bu karanlık ve eski olaylara ilişkin ayrıntılar, Roma imparatorluğunun gerileyiş ve çöküşüne yabancı değildiler. Arabistan'da güçlü bir Hristiyan devleti tutunabilseydi Muhammed, daha ilk

98. Alvarez ([içinde] Ramusio, c. 1, fol. 219, dize, 221 dize) Axume'yi 1520'de, parlak devrinde gördü; "luogo molto buono e grande." Aynı yüzyılda bu kent, bir Türk saldırısıyla yıkıldı. Bugün orada ancak yüz ev vardır. Ne var ki kralın taç giyme töreni, geçmişteki büyüklüğünün anısını korumaktadır (Ludolph., Hist. et Comment., 1, II, b. 11).

adımlarında başarısızlığa uğratılabilecek ve Etiyopya, tüm dünyanın hukuksal ve dinsel durumunu değiştirmiş olan bir devrimi önleyecekti.[99]

99. Altıncı yüzyıldaki Yemen devrimlerinin öyküsü için bkz. Procopius (Persic., 1, I, b. 19, 20), Bizanslı Theophanes ([içinde]. Phot., Cod. LXIII, s. 80), Aziz Theophanes ([içinde] Chronograph., s. 144, 145, 188, 189, 206, 207; garip kınamalar yapmaktadır), Pocock (Specimen Hist. Arab., s. 62, 65), d'Herbelot (Bibliot. Orientale., s. 12, 477) ve Sale (Koran, b. 105 ve önsözü). Procopius, Abrahah'ın isyanından söz etmektedir. Onun çöküşü, mucizelerle başka biçimlere sokulmuşsa da tarihsel bir olgudur.

XLIII. BÖLÜM

Afrika'nın Başkaldırması

Totila'nın Got Krallığını Yeniden Kurması

Romanın Alınması, Yeniden Alınması

Ostrogotların Yok Edilmesi Frankların ve Almanların Bozguna Uğratılması

Belisarius'un Son Zaferi, Gözden Düşmesi ve Ölümü

Justinian'ın Ölümü ve Karakteri

Kuyrukluyıldız, Deprem ve Salgın Hastalık

(M.S. 535 - M.S. 594)

Dünyanın Tuna'dan Nil kıyılarına dek uzanan bölgesinde yerleşmiş çeşitli uluslardan söz ederken Romalıların her yanda zayıflamış olduğunu da göstermiş olduk. Eski sınırlarını savunamayacak durumda olmalarına karşın, imparatorluğun boyutlarını genişletme savına kalkışmalarına haklı olarak şaşmamak olası değildir. Justinian'ın savaşları, fetihleri ve utkuları, gücünden arta kalanı da tüketen ve yaşam süresini ivedilikle azaltan dermansız ve zararlı çabalardan başka bir şey değildi. Bu hükümdar, Afrika ve İtalya'yı yeniden devletin egemenliği alına almış olmakla kendi kendini kutluyordu. Ancak, Belisarius'un ortadan çekilmesiyle oluşan mutsuzluklar, fetihçinin güçsüzlüğünü ortaya çıkardı ve bu zavallı ülkelerin yıkılmalarını tamamladı.

AFRİKA'DA KARIŞIKLIKLAR (535-545)

Justinian, yeni fetihlerinin, açgözlülüğünü olduğu denli gururunu da, görkemli biçimde duyurması gerektiğine inanmıştı. Doymaz bir maliye bakanı, Belisarius'un yürüyüşünü adım adım izliyordu. Vandallar eski vergi kayıtlarını yaktıklarından, Afrika varlıkları ve gelirlerinin saptanmasında kendini serbest sayıyordu.[1] Yurtlarından uzaktaki bir hükümdarı zengin kılmak

1. Procopius, Afrika'daki karışıklıklar konusunda benim tek kılavuzumdur, başkasını da istemiyorum. Zamanındaki çok önemli olaylara gözüyle tanık olmuş ya da çeşitli kaynaklar arasından titizlikle seçim yapmıştır. Vandallarla savaş kitabında Stozas ayaklanmasını (b. 14-24), Belisarius'un geri gelişini (b. 15), Germanus'un zaferini (b. 16, 17, 18), Solomon'un ikinci yönetimini (b. 19, 20, 21), Sergius yönetimini (b. 22, 23), Areobindus'u (b. 24), Gontharis'in zorba yönetimini ve ölümünü (b. 25, 26, 27, 28) anlatmaktadır. Ayrıca bu farklı kişileri anlatırken hiçbir dalkavukluk ya da art niyet göstermemektedir.

için alınan vergilerin yükseltilmesi, eskiden imparatorun malı olduğu gerekçesiyle tüm toprakların yeniden o duruma sokulması, genel sevincin sarhoşluğundan uyanmayı çok geciktirmedi. Hoşnutsuz askerlerin bağırıp çağırmaları onu uykusundan uyandırıncaya ve güvenliğini tehlikeye sokuncaya dek imparator halkın alçakgönüllü yakınmalarına karşı ilgisiz kaldı. Askerlerin birçoğu Vandalların kızlarıyla evlenmişti. Bunlar, hem fetih hakkı olarak, hem de Genseric'in, kendi utkulu birliklerine tanıdığı varlıklar olarak ikili istekte bulunuyorlardı. Subayların soğuk ve çıkarcı uyanlarını nefretle dinliyorlar, Justinian'ın onları yabanıllıktan ya da tutsaklıktan kurtardığını, Afrika'nın ganimetlerinden, hazinelerinden, tutsaklıklarından ve yenik barbarların mallarından paylarını alarak zenginleştiklerini yineliyorlardı. İmparatorların eski ve yasal malları onların yönetiminde kalmalıdır ki bu da yine uyruklarının güvenliği ve ödüllendirilmeleri için gerekliydi, diyorlardı. Bu yolda diretenlerin, çoğu Heruli olan gizli kışkırtıcı bin askerleri vardı ve bunlar Arian mezhebine bağlı olup bu inancın papazlarınca destekleniyorlardı. Her ilkenin yıkıcı gücüyle bağnazlık yalan yere ant içmeyi ve başkaldırmayı kullanıyordu. Arian'cılar, kiliselerinin yıkılmış olmasına yanıyorlardı. Bu kilise ve inanç yüzyıl boyunca Afrika'da egemen olmuştu. Onlara çocuklarının vaftizlerini yasaklayan ve inançlarına göre dinsel törenlerini engelleyen muzafferin yasalarından haklı olarak tiksiniyorlardı. Belisarius'ça seçilen en büyük Vandal bölümü, Doğu'nun hizmetinde bulunmanın onuruyla, dinlerini ve yurtlarını unuttular. Ancak, yüce gönüllü bir gözüpeklikle davranan dört yüz kadarı, Lesbos Adası görününce subaylarını yolu değiştirmek zorunda bıraktılar. Peloponnesus'a uğrattılar. Gemilerini, Afrika'nın bir çöl kıyısında karaya oturttuktan sonra, bağımsızlık ve ayaklanma bayraklarını Aurasius Dağı'na diktiler. Eyaletlerdeki birlikler de, üstlerinin buyruklarını dinlemeyi reddettikleri sırada, Belisarius'un yerini onurla tutan Solomon'un canına karşı gizli düzenler kuruluyordu. Arian'cılar, zorbayı, mihrabın önünde, paskalya şenliği ve aziz gizler

töreni sırasında kurban etmeyi -dinsel inançla- kararlaştırdılar. Korku, belki de bulunç (vicdan) acısı öldürücülerin hançerini durdurdu, ne var ki Solomon'un sabrı onları yüreklendirdi. On gün sonra, Afrika'yı on yıldan çok süreyle huzursuz edecek bir ayaklanma sirkte meydana geldi. Ayrım gözetmeksizin kentin yağmalanması ve insanların öldürülmesi, uyku ve sarhoşluk sonunda ancak geceleyin durakladı. Vali, Sicilya'da, yedi kişiyle birlikte canını kurtarabildi. Bunlar arasında tarihçi Procopius da vardı. Ordunun üçte ikisi bu ayaklanmada yer aldı, Bulla tarlalarında toplanan sekiz bin isyancı, başlarına şef olarak, bir ayaklanmanın erdemlerine yüksek derecede sahip olan Stozas adında bir askeri seçtiler. Özgürlük maskesi altında, etkili konuşmasıyla yoldaşlarına kılavuzluk ediyor ya da onların tutkularını sürüklüyordu. Kendini Belisarius'un ve Justinian'ın yeğeninin yerine koydu ve onlarla savaş alanında boy ölçüşmeye kalkıştı, bozguna uğradı. Ne var ki bu generaller, Stozas'ın, daha iyi bir duruma ve yasal bir komutan olmaya değer bulunduğunu dile getirdiler. Savaşlarda yenik düşmekle birlikte, görüşme sanatında ustalık gösterdi. Bir Roma ordusunu soysuzlaştırdı ve bir Numidia kilisesinde, sözlerini tutmamış olan şeflerini öldürttü. Gücünün ya da aşağılık tutumunu tüm kaynakları tüketince, umutsuz kalmış kimi Vandallarla birlikte, Moritanya çöllerine kaçtı. Bir Berberi hükümdarının kızını elde ederek, adını ölmüş gibi her yana yaydı ve düşmanlarının kovalamasından kurtuldu. Belisarius'un kişisel gücü, imparatorun yeğeni Germanus'un gözüpekliği ve yumuşak huyu, hadım Solomon'un sert ve başarılı yönetimi orduda disiplinin yeniden kurulmasını ve Afrika'da huzurun bir zaman için sürmesini sağlayan etkenler oldu. Ne var ki Bizans sarayındaki yolsuzluklar bu uzak eyalette bile etkisini duyuruyordu. Askerler ücretlerini ve yardımlarını alamamaktan yakınıyorlardı. Stozas, genel bozuklukların kendi niyetleri için elverişli duruma geldiğini anlayınca, Kartaca kapılarında, silahlı ve canlı olarak yeniden ortaya çıktı. Karşı karşıya iki kişi olarak tutuştuğu bir savaşta öldürüldü; ölümle pençeleştiği sırada, hasmının

da, onun mızrağıyla kalbinden vurulduğunu öğrenince gülümsedi. Stozas örneği ve ilk mutlu bir askerin kral olması Gontharis'in tutkusunu kızıştırdı. Bireysel olarak yaptığı bir anlaşmayla Afrika'yı Moor'larla paylaşmaya söz verdi, onların tehlikeli yardımlarıyla Kartaca tahtına çıkabileceğini düşündü. Ne barış sırasında, ne de savaşta hiçbir beceri gösteremeyen zayıf Areobindus exarch denilen valilik görevini Justinian'ın yeğeniyle evlenmesi sayesinde elde etmişti. Muhafızların ayaklanmasıyla ansızın devrildi, aşağılık yalvarmaları katı yüreklinin acımasından çok tiksintisini uyandırdı. Otuz günlük bir saltanattan sonra Gontharis de, Artaban'ın hançeriyle, bir şölen sırasında öldürüldü. Şaşılası bir olay meydana geldi: Arsaces soyundan bir Ermeni prensi Kartaca'da Roma imparatorluğunun gücünü yeniden kurdu. Caesar'ın mutlu günlerine karşı Brutus'un eline silah verdiren gizli fesat hareketinin bütün ayrıntıları ileriki kuşaklar için ilginç ve önemlidir. Yukarda sözü edilen hükümdarlarına karşı bu cana kıyıcıların ve ayaklananların kötülükleri ya da değeri yalnız Procopius'un çağdaşlarını ilgilendirebilirdi ve dostluk ya da hınç, umut ile korku Afrika ayaklanmalarında başlıca rol oynayan nedenler olmuştu.[2]

MOOR'LARIN BAŞKALDIRMASI(543-558)

Fenike kolonilerinin ve Roma yasalarının kurtarıp çıkardıkları barbar yaşamına bu ülke yeniden ve hızla dönüyordu. İç ayrılığın her aşamalı yabanıl insanın uygarlaşmış toplum üzerindeki acınacak yengisiyle kendini göstermişti. Moor'lar[3] adalet yasalarının ne olduğunu bilmiyorlardı ama baskı altında

2. Yine de Gontharis'in öldürülmesini canlı biçimde betimlemesinden dolayı Procopius'u geri çevirmemeliyim. Öldürenlerden biri Romalı bir yurtsevere yaraşır duyguyu sergilemişti: "İlk vuruşta düşecek olursam," dedi Artasires, "beni hemen öldürünüz ki işkencenin acıları arkadaşlarımı benden uzaklaştırmasın."

3. Procopius, anlatısı sırasında kimi zaman Moor'lara karşı savaşlardan söz etmekte (*Vandal.*, 1, II, b. 19, 23, 25, 27, 28; *Goth.*, 1, IV, b. 17) ve Theophanes de bize, Justinian'ın son yıllarına rastlayan birtakım başarılar ve başarısızlıktan haber vermektedir.

kalmaya da dayanamıyorlardı. Göçebe yaşayışları ve çok büyük çölleri, bir fatihin silahlarını yanıltmakta ve önlemlerini boşa çıkartabilmekteydi. Ayrıca onların yeminlerine ya da minnetlerine güvenilemeyeceğini deneyim göstermişti. Auras Dağı zaferinden korkmuş olduklarından, geçici olarak söz dinler tutumu takınmışlardı. Solomon'un karakterine saygı duysalar da yeğenleri olan ve Trablus'la Pentapolis'i, bir önlemsizlik eseri olarak yönetimlerine bıraktığı yeğenleri Cyrus ile Sergius'un kendini beğenmişliklerini ve benliklerini denetim altında tutamayışlarını beğenmiyor, onlardan nefret ediyorlardı. Bir Mağrip oymağı, bağlaşıklığını yenilemek ve geleneksel sungularını validen almak üzere Leptis Kalesi önünde çadırlarını kuruyordu. Seksen kişiden oluşan temsilcileri, bağlaşık niteliğiyle, kent içine alındılar. Ne var ki belirsiz bir fesat hareketi kuşkusu üzerine, bunlar Sergius'un ziyafet masasında boğazlandı. İki Syrtes'ten Atlantik Okyanusu'na dek bütün Atlas Dağı vadilerinde savaş ve öç haykırışları yankılandı. Kişisel bir küçük düşürme, haksız ölüm kararı ya da kardeşinin öldürülmesi Antalus'u Romalılara düşman etti. Vandalların bozguna uğraması, o zamanlar onun değerini ortaya çıkarmıştı. Bu arada, bir Mağrip ülkesinde dikkate değer adalet duyguları ve önlemli davranışlar gösterdi. Adrumetum'u kül haline getirince, Solomon ile aşağılık yeğenlerini geri çağırırsa Afrika'da barışı kuracağını imparatora bildirdi. Vali, birlikleriyle Kartaca'dan çıktı. Bu kentten altı gün uzakta ve Tebeste dolaylarında[4] Barbarların sayısı ve korkunç görünüşü karşısında şaşırıp kaldı. Onlara anlaşma önerdi, bir çözüme varılmasını rica etti ve en gösterişli antlarla bağlanmalarını diledi. "Hangi yeminlerle bağlanılabilir?" diye barbarlar tiksinerek onun sözünü kestiler;

4. Bugün, Cezayir Krallığı'ndaki Tibesh. Mejerda'ya (Bagradas) dökülen Sujeras Irmağı burasını sulamaktadır. Tibesh hâlâ büyük taşlarla örülmüş duvarlarıyla Roma'nın Coliseum'unu andırmaktadır. Çeşmesi ve kestane ağaçlarından oluşan koruluğu da bu benzerliği tamamlamaktadır. Toprakları verimlidir. Dolaylarında savaşçı Berberi oymağı bulunmaktadır. Bir yazıta göre, Kartaca-Tebeste yolu, Hadrian zamanında üçüncü lejyonca yapılmıştır (Marmol, *Description de l'Afrique*, c. II, s. 442, 443; Shaw, Travels, s. 64, 65, 66).

"Hıristiyan dininin tanrısal olarak gördüğü İnciller üzerine mi yemin edilecek? Yeğeni Sergius da günahsız ve mutsuz seksen kardeşimize bu kitaplar üzerine ant içerek güven vermişti. İnciller bize ikinci kez güvenlik vermeden önce, yalan yere yemin etmenin ne ceza göreceğini ve hıyanete uğrayan onurların öcü nasıl alınacağını sınamamız gerekiyor." Onurlarının öcü, Solomon'un ölümü ve tüm ordusunun yok olmasıyla alındı. Yeni birlikler ve değerli komutanlar, Moor'ların isyanını bastırdılar. Prenslerinden on yedisi aynı savaşta öldürüldüler ve Constantinople halkı gürültülü alkışlarla, Mağripli oymakların belirsiz ve geçici söz dinlerliğini kutladılar. Birbiri ardından gelen akınlar, Afrika'daki Roma topraklarının genişliğini İtalya'nın üçte biri tutarına indirmişti. Böyle olmakla birlikte Roma imparatorları, Kartaca'da ve Akdeniz kıyısındaki verimli topraklarda yüzyıldan daha çok süreyle egemenliklerini sürdürdüler. Ne var ki Justinian'ın utkuları da yenilgileri de insanlar için mutsuzluk kaynağı oluyordu. Afrika o denli yıkılıp yakılmıştı ki bir yolcu günlerce çeşitli kantonlarda dolaşsa, dost ya da düşman, hiçbir insan denilen hiçbir yaratığa rastlayamazdı. Kadınlar, çocuklar ve tutsakların dışında yüz altmış bin savaşçısı bulunan Vandal ulusu yok olmuştu. Acımasız bir savaş, bundan daha çok sayıda Mağriplinin yitmesine neden olmuştu. Bir yandan iklim koşulları, öbür yandan iç ayrılışmalar ve barbarların kudurganlığı bu yıkımın öcünü Romalılar ile müttefiklerinden alıyorlardı. Procopius, Afrika'ya ilk ayak attığında kentlerdeki ve kırsal alanlardaki insanlarla ticaret ve tarım alanlarındaki yoğun çabaları hayranlıkla seyretmişti. Yirmi yıldan az süre içerisinde bu devinme ortamı sessiz bir yalnızlığa dönüştü. Zengin yurttaşlar Sicilya'ya ve Constantinople'a kaçıp sığınmışlardı. Gizli tarihçinin bildirdiğine göre savaşlar ve Justinian yönetimi Afrika'ya beş milyon insana mal oldu.[5]

5. Procopius, *Anecd*, b. 18. Afrika savaşlarının çeşitli evreleri bu üzücü gerçeği kanıtlamaktadır.

GOTLARIN AYAKLANMASI (540)

Bizans sarayının kıskançlığı Belisarius'a İtalya fethini tamamlama olanağı vermemişti. Onun birdenbire ayrılışı Gotların gözüpekliğini devindirdi.[6] Gotlar, Belisarius'un dehasına, erdemlerine ve denebilir ki Justinian'ın bir uyruğu olarak kendilerini kandırarak isteklerini geri çevirmiş olmasına bile saygı duyuyorlardı. Krallarını (pek de önemli bir yitik değilse de), başkentlerini, hazinelerini, Sicilya'dan Alplere dek yayılan eyaletlerini, atları ve zengin araç ve gereçleriyle iki yüz bin savaşçılarını yitirmişlerdi. Şu da var ki eski büyüklüklerinin anısı, özgürlük aşkı ve onuruyla bin Got tarafından Pavia savunması sürdürüldükçe her şeyin bittiği söylenemezdi. Başkomutanlık oybirliğiyle yiğit Uraias'a verildi. Amcası Vitiges'in tahtından yoksun kalmasının nedeni olarak gördüğü bu tür davranıştan kaçınarak verilen oyları Hildibald üzerine yönlendirdi. Hildibald, pek güçlü bir neden olmasa da İspanya Kralı Theudes'in akrabası olduğundan, Got ulusunun ortak çıkarları için böyle bir destek sağlanabilecekti. Liguria ve Venetia'da gösterdiği başarılar bu seçimin doğruluğunu tanıtlar gibiydi. Ne var ki kısa bir süre sonra iyilikçisinin bağışlayamayacağı ya da buyruk veremeyeceği anlaşıldı. Karısı, Uraias'ın eşinin güzelliğinden, zenginliğinden ve kendini beğenmişliğinden çok rahatsız etti ve bu erdemli yurtseverin ölümü özgür bir halkın tiksintisine neden oldu. Bir şölen sırasında, ulusça verilmiş karar, bir atılgan öldürücü tarafından Hildibald'ın başı kesilerek uygulandı. Yabancı bir oymak olan Rugia'lılar, hakları olmadığı halde, taç verme hakkının kendilerinde olduğunu ileri sürdüler. Son kralın yeğeni, öç almak duygusuyla, Trevigo garnizonunu kendisiyle birlikte Romalılara teslime hazır durumdaydı. Ne var ki bu değerli ve yetkin genç adama, Justi-

6. Procopius, ikinci kitabında (b. 30) ve üçüncüde (b. 1-40) Justinian'ın beşinciden on beşinci yılına dek Got savaşlarını anlatıyor. Olaylar, ilk dönemdekilere oranla daha az ilginçse de anlatması büyük bir zaman aralığı boyunca kesintiye uğramış bulunmaktadır. Jornandes ve Marcellinus'un kroniği bir dereceye kadar imdada yetişiyorlar. Sigonius, Pagi, Muratori, Mascou ve de Buat da ışık tutuyorlar. Ben de bunlardan yararlandım.

nian'ın hizmetine girmektense Got krallığını kurmayı yeğlemesi benimsetildi. Pavia Sarayı Rugia'lılar tarafından atanan gaspçıdan kurtarıldıktan sonra Totila, beş bin askerlik bir birlik kurdu ve İtalya krallığını yeniden kurmaya girişti.

İTALYA KRALI TOTILA'NIN ZAFERLERİ (541-544)

Belisarius'tan sonra gelen birbirine eşit komuta yetkisindeki on bir komutan, Totila'nın ileri harekete geçmesi ve Justinian'ın tekdirleri onları hareketsizlikten çıkarıncaya dek, Gotları zayıf ve ayrılışma durumundayken ezmemişlerdi. İmparatorun hizmetindeki yüz Pers askerinin başında gelen Artabazus'a Verona'nın kapıları gizlice açıldı. Gotlar kenti bıraktılar. Romalı komutanlar, altmış stadia uzakta ganimeti bölüşmek üzere durdular. Bu mallar üzerinde çekişirlerken, düşman, yenenlerin az sayıda olduklarını anlayarak, Perslerin üzerine saldırdı ve tümünü o anda ezdi. Artabazus, kale duvarından atlayarak canını kurtardıysa da bu kurtuluş, ona meydan okuyan bir barbarın mızrağıyla, birkaç gün sonra ölüme dönüştü. Yirmi bin Romalı, Faenza yakınlarında, Mugello tepeleri üzerindeki Floransa topraklarında Totila kuvvetleriyle boy ölçüştü. Ülkelerini yeniden ele geçirmek için savaşan özgür insanlar, karşılarında, güçlü ve iyi disiplinli tutsaklardan oluşan değil, gözüpekliklerini yitirmiş paralı askerleri görüyorlardı. İlk çatışmada Romalılar bayraklarını bıraktılar, silahlarını attılar ve yitiklerini çoğaltmayı durdurmakla birlikte, utançlara boğulmalarına yol açan bir ivecenlikle her yana kaçışıp dağıldılar. Düşmanlarının aşağılık tutumundan kızaran Got kralı, büyük bir hızla onur ve utku yolunu tuttu. Po'yu geçti, Apeninleri aştı. Ravenna, Floransa ve Roma'nın geri alınması gibi önemli savaşları başka bir zamana bıraktı. İtalya'nın ortasından yolunu sürdürerek Napoli'yi kuşatma, daha doğrusu abluka altına almaya girişti. Her biri, bulundukları kentlerde sıkışıp kalan ve bu bozgunların suçunu birbirinin üzerine atan Romalı şef-

ler onun harekâtını bozmayı göze alamıyorlardı. İmparator ise, İtalya'daki fetihlerinin içerisinde bulunduğu tehlikeli durumdan korktuğu için Napoli'nin imdadına bir kadırgalar filosuyla Trakya ve Ermeni askerlerinden bir birlik gönderdi. Askerler, Sicilya'da karaya çıktılar ve bu ülkenin zengin ambarlarından besin maddesiyle savaş gereksinimleri tamamlandı. Yeni komutanın verdiği süre ve magistra'nın savaşın ne olduğunu kavrayamaması, kuşatılanların çektiklerini daha da artırdı. Sonunda ulaşan ve çok az miktarı kente girebilen yardım, Totila'nın Napoli koyuna yerleştirdiği savaş gemilerince durduruldu. Romalı subayların en kıdemlisi, kale duvarının önüne sürüklenerek getirilmiş ve boynuna bağlı ipten çekilerek, titreyen bir sesle, kendisi gibi, hemşehrilerini de yenenin kayrasına sığınmalarını istemesi sağlamıştı. Halk, bir silah bırakışımı istedi ve bir ay içerisinde yardım gelmeyecek olursa kenti teslim edeceklerine söz verdi. Atak barbar, bir yerine üç aylık süre verdi, çünkü açlığın teslim süresini hızlandıracağına güveni vardı. Napoli, Cumae, Lucania, Apulia ve Calabria da baş eğerek Got kralına teslim oldular. Totila, ordusunu Roma kapılarına yöneltti. Başkentin yirmi mil uzağındaki Tivoli'de ordugâhını kurduktan sonra, dingin bir anketle halkı ve senatoyu, Greklerin zorba yönetimi altında mı yoksa Got egemenliğinde mi daha mutlu olduklarını sordu.

KUSURLARIN VE ERDEMLERİN KARŞITLIĞI

Totila'nın elde ettiği başarıların bir bakıma, üç yıllık bir deneyimin İtalya halklarının ruhunda yarattığı önemli değişiklikten kaynaklandığı söylenebilir. Bir Katolik imparatorun buyruğu ile, hiç değilse onun adına, tinsel babaları olan papa,[7] Roma

7. Roma Piskoposu Sylverius, Likya'daki Patara'ya götürüldü, sonra da açlıktan (sub eorum custodia inedia confectus) Palmaria Adası'nda 20 Haziran 538'de (Liberat., [içinde] Breviar., b. 22; Anastasius, [içinde] Sylverio.; Baronius, A.D. 540, No. 2, 3; Pagi, [içinde] Vit. Pont., c. 1, s. 285, 286). Procopius (Anecdot., b. 1) bu ölüm buyruğunu imparatoriçe ile Antonina'ya yüklüyor.

Kilisesi'nden alınmış ve ıssız bir adada[8] açlıktan ölmeye ya da öldürülmeye terk edilmişti. Belisarius'un yerine gelen, eşit fesatlıkta, yalnızca kusurlarının değişikliği bakımından ayrımlı on bir komutan, oburluklarını ve bencilliklerini doyurmak için gücünü kullanmaktan öteye geçmeyen ağırlıklarıyla Roma, Ravenna, Floransa, Perugia, Spoleto vb. kentleri bunalım içerisinde tutuyorlardı. Yetenekli ve Bizans okulu hile ve fesat oyunlarında çok iyi yetişmiş maliyeci Alexander, maliyenin gelirini yükseltmekle görevlendirilmişti. Bu kimse, paraların üzerindeki yazı ve kabartmaları bozmadan ağırlığını azaltmak uzmanlığı dolayısıyla *Psalliction scissars* takma adım almıştı.[9] Barışı ve zanaatların yeniden kurulmasını beklemek yerine, yurttaşların mallarına ağır vergiler koydu. Bununla birlikte, o sırada yaptığı zorbalıklar ve korku salan başka ağır baskılar, Got kralları zamanında devlet hazinesinin gelir ve giderinde ilgisi bulunanların kendileri ve mal varlıkları üzerinde yapılan sert ve keyfe göre araştırmalara oranla daha az tiksinti uyandırıyordu. Bu gibi sıkıntıların dışında kalan Justinian'ın uyrukları, Alexander tarafından aldatılan ve aşağılanan, yoksullukla açlığa karşı ürünleri yağmalamakta umar bulan askerlerin çapulundan yakalarını kurtaramadılar. Kırsal alanlarda oturanlar ancak bir barbarın erdemlerine güven umutlan kaldığına inandılar.[10] Totila, cinsel eğilimlerinde kendine egemen olan ve sade yaşayışta bir kimseydi. Dostları gibi düşmanları bile onun sözüne bağlılığı ve bağışlayıcılığı üzerine kurdukları umutlarında hiçbir zaman yanılgıya düşmemişlerdi. İtalya'daki çiftçiler, Got kralının, kendi önemli işlerini sürdür-

8. Palmaria, Terracina'nın ve Volsci kıyısının karşısında küçük bir adadır (Cluver., Ital. Antiq., 1, III, b. 7, s. 1014).

9. Sivil ve askerî yönetim kurumlarındaki meslektaşlarının çoğu gibi yüksek maliye yöneticileri vardı ve Alexander da bunlardan biriydi. Procopius'un yazdığı dönemde bunlar gözden düşmüştü ya da kredileri yoktu. Bu yüzden, Gotlar tarihinde (1, III, b. 1, 3, 4, 9, 20, 21 vd.) yaptığı gibi Anecdotes'te (b. 4, 5, 18) taşlama özgürlüğüne ekleyeceği çok şey yoktu.

10. Procopius (1, III, b. 2, 8 vd.) Totila'nın kıymetine geniş bir adalet duygusuyla hak veriyor. Sallust ve Tacitus'tan beri Romalı tarihçiler barbarların erdemlerini betimleyerek kendi yurttaşlarının kusurlarını görmezden gelmekten hoşlanırlardı.

meleri için verdiği buyruğa seve seve uymuşlardı. Kral onların, olağan vergilerin dışında hiçbir ödemede bulunmayacaklarına ve askerlerinin değerli disiplini altında savaşın kötülüklerinden korunacaklarına söz verdi. Ardı ardına tüm berkitilmiş kentlere saldırdı. Bunları ele geçirdikten sonra, halkı yeni bir kuşatmanın kötülüklerinden korumak, yerleri savunma işinde bulabildikleri kaynaklardan Romalıları yoksılın bırakmak ve iki ulusun uzun çatışmasını daha eşit ve daha soylu bir biçimde savaş alanında sona erdirmek için istihkâmları yıkıyordu. Romalı tutsaklar ve asker kaçakları, özgürlükçü ve sevecen bir düşmanın buyruğu altına hemen geçmeyi kendileri istediler. Bozulmaz bir vaatle, efendilerinin eline hiçbir zaman teslim etmeyeceğini bildirerek tutsakları kendine çekip aldı. Pavia'daki binlerce savaşçı, Totila ordugâhında kendilerine Got adı vererek yeni bir halk grubu oluşturdular. Teslim antlaşmasının maddelerini, iki anlama da çekilebilecek sözlerden hiçbir çıkar sağlamayı düşünmeksizin, iyi niyetle uyguladı. Napoli garnizonundaki birliklerin deniz yoluyla geri gönderilecekleri hükme bağlanmıştı. Ters yönlü rüzgârlar onlara engel olduysa da bu askerlere atlar, yiyecekler ve gezi izin belgesi verilerek Roma limanlarına dek gidebilmeleri, yüce gönüllülükle sağlandı. Kadınların iffetine sataşanlar, kim olursa olsun, ölümle cezalandırıldı. Aç kalmış Napolililere uyguladığı esenlik rejiminde, yenen, dikkatli ve insanlık dolu bir hekim rolünü oynadı. Totila'nın erdemleri, yetkin bir politikadan ya da dinsel ilkelerden, isterse insanlık duygusundan ileri gelmiş olsun, değerliliğinden hiçbir şey yitirmez. Birliklerine sık sık söylev veriyordu; onlara durmadan, bir halkın bozulmasının onu yıkılmaya götürdüğünü, utkunun savaş erdemi olduğu denli ahlak erdeminin de meyvesi olduğunu, hükümdarın ve de ulusun da cezalandırmayı savsadıkları suçlardan dolayı suçlu sayılacaklarını söylüyordu.

BELISARIUS, İKİNCİ KEZ İTALYA'DA KOMUTANLIK YAPIYOR (544-548)

Belisarius'un dostları ve düşmanları, kurtarmış olduğu ülkeyi yeniden kurtarmak için onun görevlendirilmesini büyük arzuyla istiyorlardı. Gerçekten, İtalya eski komutanı yeniden Gotlara karşı gönderildi ve bu atama onun için bir güven simgesi ya da bir tür sürgün oldu. Fırat (Euphrates) kıyılarında kahraman, Constantinople Sarayı'nda tutsak olan Belisarius, tiksinerek olsa da ününü ayakta tutabilmek ve kendisinin yerinde bulunmuş komutanların yanlışlarını düzeltmek gibi çetin bir görevi kabul etti. Romalılara deniz açıktı. Gemiler ve askerler, Salona'da, Diocletian Sarayı'nın yakınlarında toplandılar. Belisarius, Istria'daki Pola'da birliklerini gözden geçirdi, birkaç gün dinlenmelerini sağladı ve sonra da Adriyatik kıyısını izleyerek Ravenna limanına girdi, bağlı olan kentlere, imdattan çok buyruk niteliğinde haberler ulaştırdı. İlk genel söylevi Gotlara ve Romalılara yöneltti. Onlara, imparator adına, hükümdarın bir süre için Pers ülkesinin fethini askıya aldığını ve İtalya'daki uyruklarının isteklerine kulak verdiğini bildirdi. Son zamanlarda meydana gelmiş olan kötü olayların nedenlerini ve sorumlularını dinginlikle gösterdi. Geçmişle ilgili olarak cezalandırılma korkusunu ve gelecekte de cezasız kalma umudunu yok etmeye çalıştı. Başarı kazanmaktan çok çaba göstererek, kendi yönetimine bağlı tüm insanlar arasında sevgi ve söz dinlerlik birliği kurmak için uğraştı. Yüce gönüllü efendisi Justinian'ın bağışlamaya ve ödüllendirmeye hazır olduğunu ve gaspçının düzenleriyle aldatılmış yurttaşlarını uyarmanın görevleri olduğunu sözlerine ekledi. Hiçbir asker, Got kralının sancağını bırakmak eğiliminde değildi. Belisarius, bir genç barbarın utkusu karşısında işlevsiz ve güçsüz bir tanık olmak üzere gönderilmiş olduğunu kısa sürede anladı. İmparatora gönderdiği mektupta, yüce gönüllü bir insanın iç sıkıntıları doğal ve canlı olarak yansıyordu. "Çok büyük hükümdar," diye mektubuna başlamıştı, "İtalya'ya insan, silah, at ve para kıtlığı

içerisinde, başka deyişle, savaş için gerekli bütün araç ve gereçten yoksun olarak geldik. Trakya ve Illyria köylerinden son geçişimiz sırasında, çok büyük güçlüklerle, giysisiz, silah kullanmasını bilmeyen ve ordu hizmetlerinden habersiz yaklaşık dört bin kişi toplayabildik. Eyalette bulduğum askerler, hoşnutsuzluk içinde, ürkek ve korkmuş durumdadırlar. Düşman lafı edilince atlarından aşağı iniyor ve silahlarını atıyorlar. İtalya barbarların elinde bulunduğu için hiçbir vergi alınamamaktadır. Ödemeleri yapamadığımız için buyruk verme ve haber salma yetkimizi de kullanamıyoruz. İmanımız, pek korkulan efendimiz, birliklerinizin büyük bir bölümü şimdiden Gotların bayrağı altına geçmiş durumdadır. Yalnız Belisarius'un burada bulunması savaşı sona erdirebilseydi, arzularınız yerine getirilecekti. Belisarius, İtalya'nın ortasında bulunmaktadır. Zafer kazanılmasını istiyorsanız başka hazırlıklara da girişmek gereklidir. Askeri güçlere sahip bulunmadıkça komutan sanı boş bir addan başka şey değildir. Veteranlarının ve yurttaşlardan oluşan muhafızlarının buna geri verilmesi yerinde bir umar olacaktır. Ancak hafif ve güçlü olarak silahlandırılmış birliklerin buraya gelmesinden sonra savaşa girişebilirim. Vazgeçilmez biçimde gereksindiğim büyük Hun'un atlı birliklerini peşin parayla bulabilirsiniz!"[11] Belisarius'un güvendiği bir subay, yardımları hızlandırmak ve yola çıkarmak üzere Ravenna'dan ayrıldı. Ne var ki ulak, görevini savsakladı, çıkar sağlayacağı bir evlenme onu Constantinople'da alıkoydu. Beklemekten sabrı tükenen Belisarius, yeniden Adriyatik'i geçti, imparatorluk uyrukları ve bağlaşıkları arasından ağır ağır toplanan askerlerin gelmesini Dyrrachium'da beklemeye başladı. Kuvvetler geldikten sonra bunların, her yandan sıkıştıran Got kralının karşısında Roma'nın kurtuluşu için yetmeyeceğini biliyordu. Barbarlar, kırk günde yürünecek uzunluktaki Appian yolunu denetimleri altında tutuyorlardı. İhtiyatlı davranmayı gerekti-

11. Procopius, 1, III, b. 1 2. Bu mektupta bir kahramanın ruhu belirmektedir. Bu özgün mektuptaki ifadeler Bizans tarihçilerinin özentili sözleri ve çok zaman boş ifadeleriyle karıştırılmamalıdır.

ren durumu göz önünde bulunduran Belisarius, daha rahat ve güvenli olan deniz yoluyla beş günde Epirus'tan Tiber'in denize döküldüğü yere gitmeyi ve savaşa girişmemeyi yeğliyordu.

GOTLARIN ROMA'YI KUŞATMASI (MAYIS 546)

İtalya'nın ortasındaki eyaletlerin aşağısında bulunan kentleri kuvvet kullanarak ya da anlaşmalar yaparak ele geçirdikten sonra Totila, eski başkente saldırmayı değil, onu kuşatarak aç bırakmayı tasarladı. Roma, Got kökenli yaşlı bir komutan olan Bessas'ın değerli olmakla birlikte cimri yönetim ve komutası altında üç bin askerle, eski surların geniş çemberiyle savunuluyordu. Halkın yoksulluğa düşmesinden çıkar sağlıyor ve kuşatmanın uzamasına gizlice seviniyordu. Bu, kendi varlığını artırıcı olduğu gibi ambarları da doldurmak demekti. Papa Vigilius'un açmasıyla Sicilya'dan büyük ölçüde tahıl satın alınmış ve gemilere yüklenmişti. Gemiler, barbarlardan kaçındılar ama bir açgözlü valinin eline düştüler. Bu yönetici az bir bölümünü askerlere veriyor, geri kalanın halkın en zengin katmanına satıyordu. *Medimnus* da denilen bir *quarter*'ın beşte biri ölçüsündeki has buğday yedi altına satılıyordu. Düşmanlardan çalınmış, seyrek rastlanan değerli ganimet durumundaki bir öküz elli altına kadar satıldı. Açlığın artması bu çok aşırı değerlendirmeleri de kamçıladı ve ücretli askerlerin, ölmeyecek kadar yiyerek gerisini satmalarına dek soysuzlaştı. Unun dörtte üçünü oluşturan kepekli yavan ve kalitesiz hamurdan yapılmış ekmek yoksulların açlığını dindiriyordu. Yavaş yavaş at etleri, köpek, kedi ve fare etleriyle otları ve yıkıntı aralarında yetişen ısırganları yemeye başladılar. Bakımsızlık ve hastalıklardan erimiş, iskelet haline gelmiş insan kalabalığı vali sarayının çevresinde toplandı. Ona, boş yere, bir efendinin görevi insanların yiyeceğini sağlamak olduğunu anımsattılar. Kendilerine bulması için yalvardılar ya da oradan çıkıp gitmelerine izin vermesini, onu da yapmazsa kendilerini öldürmeleri

için hüküm kararı almasını istediler. Bessas, duygusuz bir insanın dinginliğiyle, imparatorun uyruklarını besleyecek güçte olmadığını, onları dışarı gönderirse kendi güvenliğini tehlikeye sokmuş olacağını ve yasaların onları öldürmesine yetki vermediğini bildirdi. Hemşehrilerinin birinden, ölme yetkisinin bir zorbanın yoksun bırakamayacağı haklardan biri olduğunu öğrenebileceklerdi. Kendisinden ekmek isteyen beş çocuğun hay kırışlarından rahatsız olan bir hemşehri, kendisini izlemelerini söyledi. Sessiz ve dingin olarak Tiber köprülerinden birinin üzerine vardı, yüzünü elleriyle kapayarak, ailesinin ve Romalıların gözleri önünde ırmağa atladı. Bessas, zengin ve korkak hemşehrilerine kentten çıkış izni satıyordu.[12] Ne var ki bu kaçakların çoğu büyük yollar üzerinde son soluklarını veriyorlar ya da barbar müfrezelerince yakalanıyorlardı. Bu süre içinde, düzenbaz vali, Romalıların hoşnutsuzluğunu dindirmek ve umutlarını canlandırmak için yardım gemileri ve orduları, Doğu'nun uzak yerlerinden geliyorlar, diye haberler yayıyordu. Belisarius'un Tiber limanına asker çıkardığına ilişkin gerçek haber onları daha da ferahlattı. Çıkan kuvvetlerin ne olduğu incelenmeden bu büyük komutanın insanlığına, yiğitliğine ve yeteneğine bel bağladılar.

BELISARIUS'UN GİRİŞİMİ

Totila, böyle bir hasım için gerekli engelleri hazırlamaya özen göstermişti. Kentin doksan stadia aşağısında ve Tiber'in en dar bölümünde iki yakayı güçlü kalaslarla birbirine bağladı. Bu bir tür köprünün üzerine, iki yüksek kule oturtarak bunlara Gotlar arasından en yiğitlerini yerleştirdi, büyük sayıda ok ve başka sa-

12. Procopius, Bessas'ın doymak bilmezliğini örtbas etmiyor (1, III, b. 17, 20). Roma'nın yitirilmesini tutkulu Petra fethiyle telafi ediyor (Goth., 1, IV, b. 12); ne var ki, Tiber Irmağı üzerinde göstermiş olduğu kusur ve işlediği günahları Phasis kıyılarına da götürdü ve tarihçi onun kıymeti kadar kusurlarını söylemekte doğrululuğu elden bıraktı; Belisarius anlatısının yazarınca Roma zorbasına yükletilen ceza, adaletle olduğu ölçüde tarihe de yararlı bir hizmettir.

vaş araçları ve gereçlerini de buraya yığdı. Ağır bir demir zincir, köprüye ve kulelere yaklaşmayı önlüyordu. Köprünün her iki yakasındaki uçları en yetkin okçulardan oluşan müfrezelerce korunuyordu. Belisarius'un bu engelleri zorlayarak başkentin yardımına koşması, onun ustalığı ve yetenekliliği üzerine en dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. Atlıları, limandan yola çıktı ve ana yol boyunca ilerledi. Amacı; kuvvetlerini toparlamak ve düşmanın dikkatini dağıtmaktı. Piyadelerini ve cephanelerini iki yüz büyük gemiye yükledi. Bu gemilerden her birinde yüksek tahta perdeler vardı. Bu tahta sığınaklarda, okların çıkışına elverişli genişlikte çok sayıda delikler açılmıştı. En önde, birbirine bağlı, Üzerlerinde büyük bir müstahkem kale bulunan, böylece, düşmanın yaptığı köprüye ve kulelere meydan okuyacak güçte kükürt ve bitümlü ateşler taşıyan iki büyük gemi bulunuyordu. Komutanın başında bulunduğu filo, ırmağın akıntısına karşı sessizce ilerledi. Ağırlıkları zinciri kopardı, iki yanı koruyan düşman askerleri öldürüldü ya da dağıtıldı. Asıl engele dayanıldığı zaman, ateş gemisi köprüyle kenetlendi. Alevler, kulelerden birini, iki yüz Got ile birlikte yok etti. Saldırıcılar zafer haykırışlarında bulundular. Belisarius'un akıllı önlem ve yöntemleri, subaylarının kötü davranışları yüzünden işe yaramaz hale gelmeseydi, Roma kurtulmuş olacaktı. Bessas'a, tam zamanında çıkış yaparak kendilerine yardımcı olması emrini göndermiş ve yardımcısı Isaac'a limandan ayrılmaması yönergesini vermişti. Ne var ki açgözlülük Bessas'ı hareketsiz kılmış, genç Isaac da limanı, sayıca üstün düşman gücüne teslim etmişti. Belisarius, büyük acı veren bu bozgunu öğrenince durakladı. Yaşamında şu sıradaki denli heyecana ve şaşkınlığa düşmemişti. Karısı Antonina'yı, hazineleri ve Toskana kıyısında sahip olduğu tek limanı kurtarmak için üzülerek geri çekilme buyruğu verdi. Ruhundaki sıkıntılar onu yakıcı ve de öldürücü ateşler içine attı, Roma, korumacısız olarak, kendi haline, belki de Totila'nın kayrasına ya da hıncına bırakıldı. Bu savaşın uzun sürmesi ulusal kini de kamçılamıştı. Arian'cı papazlar, aşağılandırılarak Roma'dan kovuldular. Baş

diyakoz Pelagius, elçi olarak gönderildiği Got ordugâhından eli boş döndü. Papa'nın temsilcisi ya da elçisi olan bir Sicilya piskoposu, Roma hizmeti ve devleti için yalan söylemekle görevlendirildiği suçlamasıyla iki elini yitirdi.

ROMA, GOTLAR TARAFINDAN ALINIYOR (ARALIK 546)

Açlık, Roma garnizonunun gücünü ve disiplinini zayıflatmıştı. Ölüm halindeki bir halktan hiçbir yardım göremediği gibi, tüccarın açgözlülüğü de valinin gözetim gücünü yok etmişti. Isauria'lı dört asker, nöbetteydiler. Arkadaşlarının uyuduklarını ve subayların da orada olmadıklarını görerek, sarkıttıkları iple aşağı indiler ve Got kralına gizlice, birliklerini kente sokmasını önerdiler. Bunlar, güvensizlik duyularak alıkonuldu. Yeniden gönderilip, sağ salim geri döndüler. Düşmanların arasına iki kez dönüş yaptılar. Yer, iki kez incelenmiş oldu. Fesat hareketi anlaşıldı ama buna aldırış edilmek istenmedi. Totila bunlarla anlaşmaya varınca, Asinarian kapısını açtılar ve Gotların içeri girmelerini sağladılar. Herhangi bir hainlik ya da bir tuzaktan korktuklarından, tan yeri ağarıncaya dek savaş düzeninden ayrılmadılar. Bessas ile askerleri kaçmışlardı bile. Krala, kaçmalarını önlemek için emir vermesini isteyenlere, kaçan düşmanın görüntüsü kadar hiçbir şeyin hoş olmadığı biçiminde akıllı bir yanıt vermişti. Patricius'lardan, at bulabilen Decius, Basilius vb. de valiyle birlikte gittiler. Geri kalanlardan, Procopius'un adlarını verdiği Olybrius, Orestes ve Maximus, Aziz Peter Kilisesi'ne sığındı. Ortada ancak beş yüz kişi kaldığını Procopius ileri sürünce, tarihçinin ya da kitap metnini doğruluğundan kuşku duymak gerekir. Gün ağarınca Gotların tam utkusu da aydınlığa çıktı ve kralları, havariler hükümdarının mezarında duaya gitti. Mihrabın ayak ucunda yukarıda bulunurken yirmi beş askerle altmış hemşehri de kilisenin giriş aralığında boğazlanarak öldürüldü. Baş diyakoz

Pelagius,[13] elinde İncil olduğu halde, onun önüne geldi ve şöyle dedi: "Büyük adam, hizmetkârınıza acıyınız!" Totila, aşağılayıcı bir gülümseyişle, "Pelagius," dedi, "kendini beğenmişliğiniz, yalvarıcı sözler söylemek durumuna düşecek denli alçalıyor mu?" Baş diyakoz, "Ben bir yalvarıcıyım," diye ihtiyatla onu yanıtladı. "Tanrı bizi sizin gücünüz altına koydu. Uyruklarınız olarak sizden bağışlama beklemeye hakkımız vardır." Onun alçak gönüllü yakarışı Romalıları kurtardı ve Romalı kızlarla kadınların iffeti askerlerin saldırısından korunmuş oldu. Ancak krallık hazinesi için en değerli ganimetler ayrıldıktan sonra bu askerlerce kentin yağmalanmasına izin verildi. Senatörlerin evleri altın ve gümüşle doluydu; Bessas'ın utanç verici ve suçluluk derecesindeki açgözlülüğü yenenin işine yaramıştı. Bu kargaşalıklar arasında konsüllerin oğulları, hırçınca geri çevirdikleri ya da dindirdikleri yoksulluktan korktular. Yırtık giysiler içerisinde kentin sokaklarında dolaştılar ve belki de başarı gösteremeden, babalarının evlerinin kapılarında ekmek dilendiler. Symmachus'un kızı ve Boethius'un dul eşi, genel açlığın acılarını hafifletmek için varlığını yüce gönüllülükle feda etti. Ne var ki onu, büyük Theodoric'in heykellerini yıkmak için halkı kışkırtmış olmakla suçladılar. Bu saygın hanımefendi, soyluluğu, erdemleri ve de öcünün dinsel geçerliği Totila üzerinde hiç etki yaratmadan, Got kralının anısına yapılmış sataşma kusurunu canıyla ödedi. Ertesi gün, Totila iki söylev verdi; birincisinde, muzaffer Gotlara karşı övgülerini ve uyarılarını dile getiriyordu. İkincisindeyse, senatörleri en aşağılık tutsaklar olarak nitelendirdi. Onları yeminlerini tutmamakla, çılgınlıkları ve nankörlükleri nedeniyle kınadı. Sesini sertleştirerek, varlıklarının ve saygınlıklarının kendi silah arkadaşlarına -hak niteliğiyle- geçtiğini bildirdi. Bunun-

13. Vigilius'un uzun sürgünü boyunca ve bu papanın ölümünden sonra, Roma Kilisesi, önce başdiyakoz, sonra da (MS 555) önceki aleyhine işlenmiş şiddet hareketlerinde tanınmak istemeyen Papa Pelagius tarafından yönetilmiştir. Bkz. Anastasius adı altında papaların özgün yaşamı (Muratori, Script. Rer. Italicarum, c. III, kısım 1, s. 130-131; Roma kuşatması ve İtalya savaşları üzerine ilginç çeşitli olayları anlatmaktadır).

la birlikte, başkaldırmış olmalarını unutmaya razı oldu. Onun şefaatini belirtmek üzere, topraklarındaki kiracılara ve kendilerine bağlı çalışanlara genelge biçiminde mektuplar yazdılar, bu mektuplarında hemen Yunanca tabela ve adların kaldırılmasını, toprakları dinginlik içerisinde ekip biçmelerini ve efendilerinden Got kralının buyruklarını dinlemeyi öğrenmelerini bildirdiler. Utkularının sürekliliğini uzun süre kesintiye uğrattığı için Roma kentine karşı acımasız davrandı. Değişik bölgelerde kale duvarlarının üçte birini yıktırdı. Eski çağlardan kalma en güzel yapıları yıkıp yok etmek ya da devirip kullanılmaz hale getirmek için ateşle ve araçlarla işe girişiyordu. Halk arasında öğrenildiğine göre, Got kralı bir buyrultu yayımlayarak Roma'yı otlak durumuna getirecek ve sürülerini burada atlatacaktı. Bu haber büyük korku yarattı. Belisarius'un kesin ve ılımlı uyarıları bu buyrultunun uygulamaya konulmasını askıya aldırttı. Ölmüş olanları onurlandıran ve yaşayanları hayran bırakan bu yapıtları yıkarak utkusunu kirletmemesi konusunda barbar hükümdarına öğüt verdi. Totila, bir düşmanın öğütlerini göz önünde tutarak, imparatorluğunun süslenmesine yaraması ya da barış ve anlaşma işinde tutu (rehin) olarak kullanılması için Roma'yı değerli bir araç gibi korumaya karar verdi. Belisarius'un ulaklarına kenti koruyacağına ilişkin kesin kararını bildirince, Roma komutanının hareketlerini gözlemek için, kalelerden yüz yirmi *furlong* (milin sekizde biri) uzağa bir ordu yerleştirdi. Kuvvetlerinin geri kalanıyla Lucania ve Apulia'da ileri harekete geçti, Garganus'un[14] tepesinde, Hannibal'in[15] ordugâh kurduğu yeri ele geçirdi. Senatörler de peşi sıra sürüklenip getirildiler ve Campania kalelerine

14. Bugünkü adı St. Angelo olan Garganus Dağı, Napoli Krallığı içindedir; Adriyatik Denizi'ne doğru üç yüz stadia uzanır (Strab., 1, VI, 436). Cahillik zamanlarında görüntüleri, mucizeleri ve St. Michael (melek) Kilisesi ile ünlenmişti. Apulia'da ya da Lucania'da doğmuş olan Horace, bu yüksek tepede esen kuzey rüzgârının etkisiyle inleyerek sallanan meşeleri ve karaağaçları görmüştü (Carm., 11, 9; epist. II, 1, 201).

15. Hannibal'in ordugâhının konumunu gerçek olarak saptayamıyorum. Ne var ki Kartacalılar uzun süre ve çoğunlukla Arpi dolaylarında ordugâhlarını kurmuşlardı (T. Liv., XXII, 9, 12, XXIV, 3 vd.)

tıkıldılar. Yurttaşlar, eşleri ve çocukları da sürgün yerlerine gitmek için yola çıkarıldılar. Kırk gün içerisinde Roma, korkunç bir yalnızlığa gömüldü.[16]

BELISARIUS ROMA'YI YENİDEN ALIYOR (ŞUBAT 547)

Roma, olayın türüne göre, kamuoyunca gözüpek atılganlık ya da kahramanlık diye nitelendirilen davranışlardan biriyle kısa zamanda geri alındı. Totila'nın hareketinden sonra, Belisarius, bin atlının başında limandan çıktı: savaşmaya yeltenen düşmanları biçti, sonsuz kentin, el ayak çekilmiş örenlerini acıyarak ve saygı duyarak gezip gördü. Dünyanın bakışlarını çekecek bir yeri korumaya kesin kararlı olarak, Capitolium üzerine çektiği bayrağın karşısına birliklerinin en büyük bölümünü çağırttı. Vatan sevgisi ve yiyecek bulma umudu, oradan ayrılmış olan halkı yeniden kente çekti ve Roma'nın anahtarları, bir kez daha imparator Justinian'a gönderildi. Gotlarca yıkılmış olan kale duvarları, kötü ve kaba gereçlerle onarıldı. Hendek yeniden yapıldı. Yollara, düşman atlarının ayaklarını yaralamak için sivri demirler çakıldı.[17] İvedi olarak yeni kapılar yapılamadığı için, giriş, Spartalıların yaptığı gibi, en yiğit askerlerden oluşturulan bir engelle koruma altına alındı. Yirmi beş gün sonra, utancının ve uğradığı aşağılanmanın öcünü almak üzere Totila, zorlu yürüyüşle Roma önüne geldi. Belisarius onu bekledi. Gotlar üç kez genel saldırıya geçtiler ve üçünde de püskürtüldüler. Birliklerinin en seçkin erlerini yitirdiler. Krallık sancağı düşmanın eline düşecek duruma

16. "Totila... Romam ingreditur... ac evertit muros domos aliguantas igni comburens, ac omnes Romanorum res in praedam accepit, hos ipsos Romanos in Campaniam captivos abduxit. Post quam devastationem, XL. aut amplius dies, Roma fuit ita desolata, ut nemo ibi homimum, nisi (nullae?) bestiae morarentur." (Marcellinus, [içinde] *Chron.*, s. 54).

17. Tribuli'ler (tuzak), bir ucu toprağa saplanmış, öbür ucu yukarı doğru eğik duran demir aletlerdir (Procopius, Gothic., 1, III, b. 24; Just. Lipsius, Poliorce., 1, V, b. 3). Bu tuzaklar, İtalya'da çok yetişen, dikenli ve yıldız gibi meyve veren bir çiçeğe benzetilmiştir (Martin., ad Virgil. Georg., I, 153, c. II, s.33).

geldi ve Totila'nın utkusu, silahlarının talihiyle yükselmiş gibi, bu kez de tersine, düştü. Gözüpekliğin ve savaş ustalığının yapabileceği her şey Roma komutanınca yapılarak yerine getirildi. Justinian tarafından yapılacak iş, kendi tutkusuyla girişilen bu savaşı, son bir çabayla sona erdirmekti. Düşmanlarından tiksinen bir hükümdarın savsaması, belki de güçsüzlüğü ya da kendisine hizmet edenlere karşı duyduğu kıskançlık İtalya'nın mutsuzluklarını uzatan etkenler oldu. Uzun bir suskunluktan sonra, Belisarius'a, Roma'da bir garnizon bırakarak, halkı koyu Katolik olan ve Arian'cı yenenlere boyun eğmiş durumda bulunan Lucania'ya gitmesini buyurdu. Barbar güçlerinin alt edemediği bu kahraman, süreğenlikle ve subaylarının aşağılık davranışlarıyla rezil bir duruma gelen bu savaşta yenik düştü. Kışı geçirmek için Crotona'yı seçmişti ve atlılarının Lucania tepelerindeki iki geçidi koruduklarına güvenerek, burada dinleniyordu. Bu geçitler teslim edildi ya da kötü savunuldu, Gotların hızlı devinimleri Belisarius'un Sicilya'ya kaçarak canını kurtarmasına ancak olanak vermişti. Sybaris yıkıntılarından altmış *furlong* ötede ve Lucania soylularının kaçarak sığındıkları kale olan Ruscianum ya da Rossano'nun[18] imdadına yetişmek için bir filo ve bir ordu toplandı. Kasırga, ilk çarpışmada Roma birliklerini dağıttı. Bir anda kıyıya yaklaştılar. Gördüler ki tepeler okçularla dolmuş, gemilere binilecek yerler, kalkanlardan oluşan bir ormanla kapanmış ve Got kralı savaşı başlatmak için sabırsızlanıyor... İtalya fatihi, içini çekerek geri çekildi ve yardım sağlamak için Constantinople'a giden,n İmparatoriçenin ölümünden sonra geri çağrılmasına ilişkin emri alan Antonina'nın haberine değin, zorunlu hareketsizlik içerisinde acısını sürdürdü.

18. Ruscia, "Navale Thuriorum", Ruscianum'dan (Rossano) altmış stadia ötede, kendisine bağlı piskoposluk bulunmayan bir başpiskoposluktu. Sybaris Cumhuriyeti'nin toprakları, bugün Corigliano dükünün sahip olduğu arazinin bir bölümünü oluşturmaktaydı (Riedesel, Travels into Magna Graecia and Sicily, s. 166, 171).

BELISARIUS'UN SON GERİ ÇAĞRILIŞI (EYLÜL 548)

İlk başarılarının gözlerini kamaştıran ve öfkelendiren rakiplerinin kıskançlığı, Belisarius'un son beş savaşıyla yatışmış gibiydi. İtalya'yı Gotların egemenliğinden kurtaracak yerde, kaçak gibi, memleketin içerlerine girmeyi göze alamadan ve Totila'nın durmadan yinelediği meydan okumalarına karşılık veremeden kıyı boylarında dolaşıp durdu. Bununla birlikte, tasarıları ve olayları birbirinden ayırmasını bilen ve uygulama söz konusu olunca bu işe ilişkin araç ve gereçleri birlikte düşünebilen az sayıdaki karar adamlarından biri olan Belisarius, yengi zamanında iki tutsak kralı Justinian'ın önüne çıkartmıştı. İlerlemiş yaşı, değerliliğinde bir eksilmeye neden olamıyordu. Deneyim, ussallığını daha da olgunlaştırmıştı. Ne var ki anlaşıldığına göre, insanlığı ve adalet duygusu, hal ve koşulların etkisi altına girmişti. İmparatorun cimriliği ya da fakirliği, kendisine İtalyanların bağlanmasını ve güvenini sağlayan bu niteliklerden sıyrılmasına onu zorlamış oldu. Şu son savaş süresince, Ravenna'yı, Sicilya'yı ve imparatorluğa bağlı tüm uyrukları baskı altında tutmaktan kendini alamadı. Haklı ya da haksız olarak, Herodian'a karşı gösterdiği sert tutum, bu subayın Spoleto'yu düşmana teslim etmesine neden oldu. Bir zamanlar sevgi havasında unuttuğu cimriliğiyle Antonina onu tam anlamıyla avucunun içine alıyordu. Belisarius'un kendisi de bozuk düzen bir yüzyılda, kişinin değeri ancak zenginlikle ayakta durabilir ve güzelleşebilir, diye düşünüyordu. Ancak, genel yararlar için ayrılan ganimetlerden bir bölümünü kendine mal etmek onun onurunu zedeleyebilirdi. Barbarların kılıcından canını kurtarabilmişti ama fesatçıların hançeri onun dönüşünü bekliyordu.[19] Afrika zorbasını cezalandırdıktan sonra, Artaban onurlar ve servetlerle dolu olduğu halde, olaylardan yakındı. Kurtarıcısının ödüllendirilmesini isteyen imparatorun yeğeni Praejekta ile evlenmeye talip olduysa da Theodora, din

19. Procopius (*Gothic.*, 1, III, b. 31,32). *Anecdodes*'inde sözünü etmediği bu fesat hareketini, serbestçe ve iyi niyetle genel tarihinde anlatıyor.

nedeniyle bunu engellemişti. Dalkavuklar, krallık soyundan olduğunu söyleyerek onu kışkırtıyor ve kendi kendine takındığı bir san ile kimi ataklarda ve kan dökücü eylemlerde bulunma hakkı olduğuna inanıyordu. Justinian'ın öldürülmesine karar verdi. Fesat yoldaşlarıysa bu eylemi, Belisarius'un Constantinople sarayına silahsız ve muhafız müfrezesi olmaksızın gelebileceği zamana değin erteleldiler. Bunca zamandan beri sınanmış bağlılığını yok edebilmeyi kimse ummuyordu. Bu yaşlı komutanın haklı olarak öç almasından, daha doğrusu adaleti yerine getirmesinden korkuluyordu. Çünkü kısa zamanda Trakya'da bir ordu oluşturabilir, katilleri cezalandırır ve belki de onların suçluluklarından kendisi yararlanabilirdi. Zaman birtakım ihtiyatsız giz açıklamalarına ve vicdan acısından kurtulmalara olanak sağladı. Senato, Artaban'la komplo ortaklarını mahkûm etti. Justinian'ın buyruğu üzerine bunlar, tahtına ve canına karşı girişilen suçları bağışlayıncaya dek sarayda hapsedilme cezasına çarptırıldılar. İmparator, Belisarius'un düşmanlarını böylece bağışlarken, utku kazanma zamanlarında anımsanan ve kendilerini tehdit eden ortak bir tehlike karşısında hükümdarının gözünde çok değer kazanan bu dostunu sevgiyle bağrına basmak gereğini duydu. Belisarius, yükseltildiği Doğu komutanlığı ve domestik (domesticus) kontluğu orununa onuruna yeniden getirildi. Konsüllerin ve patrician'ların en kıdemlileri, öncelik hakkını, Romalıların birincisinin eşsiz değeri önünde, saygıyla ona bıraktılar.[20] Romalıların bir numaralısı, her zaman karısının tutsağıydı. Ne var ki bu alışılmış ve sevgiye dayanan tutsaklık, Theodora'nın ölümüyle utanç verici duruma getirdiği ve desteklediği torunu, daha doğrusu yeğeni Anastasius'la nişanlıydı.[21] Theodora, son soluğunu

20. Belisarius'a verilen onurlar, sekreteri Procopius tarafından sevinçle açıklanmıştır (Goth., 1, III, b. 35; 1, IV, b. 21). Yunancadan kötü çevrilen "firoe fectius firoetoria", bir askerlik görevini de kapsayacağı için, daha kesin ve daha uygun olarak "magister militum" biçiminde olmalıydı (Ducange, *Gloss. Graec.*, s. 1458, 1459).

21. Alemannus (*ad. Hist. Arcanam.*, s. 68), Ducange (*Fam. Byzant.*, s. 98) ve Heineccius (*Hist. Juris. Civil.*, s. 434), Theodora'nın kızının oğlu olarak üç Anastasius'tan söz ediyorlar ve temellerini Procopius'un iki anlama gelmeyen tanıklığı üzerine kuruyorlar

verir vermez, onun istekleri de unutuldu. Belisarius ile Antonina bu evlenmeye razı olmak istemediler. Joannina'nın onuru, belki de mutluluğu, Kilise töreniyle kutsanmamış olan bu birleşmeyi bozan duygusuz bir annenin öcüne kurban edilmiş oldu.[22]

ROMA'NIN GOTLAR TARAFINDAN YENİDEN ALINMASI (549)

Belisarius İtalya'dan ayrıldığı sırada, Perusia kuşatılmış bulunuyordu ve pek az kent Gotlara direniyordu. Ancona ve Crotona dayanmayı sürdüren kentler arasındaydı. Totila, Fransa prenseslerinden biriyle evlenmek isteyince, kendisine İtalya kralı olduğu Roma halkınca tanındığı takdirde bu san'a layık olabileceği bildirilmişti. Bu aşağılama onu çileden çıkardı. Başkenti en yiğit askerlerden üç bin kişi savunuyordu. Keyfi davranışlarından dolayı valiyi öldürdüler. Bir kilise temsilci grubu, bu şiddet hareketinin bağışlanmaması ve birliklerdeki asker ücretlerinin ödenmesinde gecikme yapılması halinde Totila'nın parlak önerilerine uyacaklarını Justinian'a bildirdi. Ne var ki Diogenes adındaki subay oraya komutan olarak atanınca saygı ve güven uyandırdı. Gotlar, kolay bir fetih şöyle dursun, denizden gelen bütün yardımların kesilmesine neden olan limanın yitirilmesiyle büyük sıkıntılar içerisindeki halk ile askerlerin sert bir direnciyle karşılaştılar. Totila'nın eli açıklığıyla Isauria'lılar kimi hemşehrilerini hainliğe yöneltmemiş olsalardı Roma'nın kuşatılmasına belki son verilecekti. Karanlık bir gecede, bu hainler, Gotların

---

(Anecd., b. 4, 5). Bununla birlikte, 1- 547'de Theodora ancak evlenme çağında, çok güçlükle torun sahibi olabilirdi; 2- bu kızın ve kocasının varlığı bilinmiyordu; Theodora gayrimeşru çocuklarını gizliyordu ve 3- Justinian ile olan bağlılığından gelen torununun imparatorluğun veliahdı olması gerekirdi.

22. İtalya'daki ve dönüşünde kahramanın yanılgıları ortaya çıkarıldı ve olasılıkla, *Anecdotes*'in yazarınca abartıldı (b. 4, 5). Justinian'ın belirsizlik içerisindeki hukuksal görüşleri Antonina'nın niyetlerini destekliyordu. Evlenme ve boşanma yasası üzerine bu imparator "trocho versatilior"du (Heineccius, *Element Juris. Civil.*, ad Ordinem Pandect., kısım IV, No. 233).

boruları başka bir yanda duyulurken, Aziz Paul kapısını gizlice açtılar. Barbarlar kente daldılar, kaçan garnizon, Centumcellae kapısına varmadan yakalandılar. Belisarius'un yanında yetişmiş Kilikyalı Paul adındaki bir asker, dört yüz kişiyle Hadrian dalgakıranına çekildi. Bu yiğit insanlar Gotları püskürttüler. Ancak açlık tehlikesi içindeydiler; at etinden iğrendikleri için, kesin bir çıkış yaparak kurtulmaya karar verdiler. Bir teslim çağrısı karşısında, yavaş yavaş ataklıktan vazgeçtiler. Totila'nın hizmetine geçerek, imparatorun kendilerine ödemeyerek borçlu kaldığı aylıkları da aldılar ve silahlarıyla atlarını vermediler. Doğu'da bıraktıkları ailelerine kavuşmak üzere anlayış gösterilerek serbest bırakılan komutan durumundaki subayları, onurlu bir biçimde gönderildi, kiliselere sığınmış olan dört yüzden fazla savaşçı, yenenin bağışlamasıyla hiçbiri zarara uğramadı. Got kralı, devletinin başkenti yapmayı düşündüğü Roma'nın yapılarını artık yıkmak istemiyordu.[23] Halka bol yiyecek sağladı. Kendisi de barış kılığına bürünerek, Circus'ta at yarışları düzenletti. Halkın ilgisini eğlenceye çekilirken, birliklerinin indirilmesi için dört yüz gemi hazırlanıyordu. Rhegium ile Tarentum kentleri de düştükten sonra Sicilya'ya geçti. Burası onun yatışmaz hıncını çeken yerdi. Bu adanın, sahip olduğu tüm altın, gümüş ile meyveler, sayısız atlar, koyunlar ve sığırlar toplanıp alındı. Sardinya ile Korsika da aynı cezaya uğradı ve üç yüz kadırgadan oluşan bir filo Yunan kıyılarına doğru yöneldi.[24] Gotlar Corcyra'ya ve eski Epirus topraklarına çıktılar. Augustus zaferinin yapıtı ve

23. Romalılar her zaman, atalarının yapıtlarına bağlıydılar. Procopius'a göre (Goth., 1, IV, b. 22) bir tek kürek sıralı, yirmi beş *feet* genişlik ve yüz yirmi *feet* uzunluktaki Aeneas kadırgası, Aventine'in ayağında, Testaceo Dağı'nın yakınındaki Navilla'da tam olarak korunmaktadır (Nardini, Roma Antica, 1, VII, b. 9, s. 466; Donatus, Roma Antiqua, 1, IV, b. 13, s. 334). Ne var ki bu değerli hatıralar tüm eski zaman yazarlarına bilinmez olarak kalmıştır.

24. Procopius, Calypso Adası'nı boş yere bu denizlerde aramıştır. Ona Phaeacia ya da Corcyra'da Ulysses'in taşlaşmış gemisi gösterilmiştir (*Odyss.*, XIII, 163) ancak bu bir tüccar tarafından Jupiter Cassius'a (1, IV, b. 22) adanmış olarak yeni yaptırılmış bir binadan (fabric) başka bir şey değildi; Eustathius, bunun insanların eliyle yükseğe konulmuş acayip biçimli bir kaya olduğunu sanmaktaydı.

eski zamanlarda Jüpiter'in tanrısal yanıtıyla ünlü Dodona'ya dek ilerlediler.[25] Her zaferinde Totila, Justinian'a barış önerisinde bunuyordu. Ravenna ve Constantinople saraylarında yaşanmış barış yıllarını anıyor ve birliklerinin imparatorluk hizmetinde çalışmasını öneriyordu.

JUSTINIAN'IN GOTLARA KARŞI SAVAŞ HAZIRLIKLARI (549-551)

Justinian, barışa yanaşmak istemediği gibi savaşı da sürdürmeyi savsıyordu. Yaradılışındaki tasasızlık, kimi bakımlardan tutkularındaki inatçılığı yalanlıyordu. Bu esenleyici dinginlikten Papa Vigilius ve Patrician Cethegus'un uyarısıyla sıyrıldı. Tahtının ayak ucuna gelerek, Tanrı rızası ve halkın isteğiyle, İtalya'yı fethedip kurtarması için ona yalvardılar. Bu savaşı yüklenecek komutanların seçiminde hem us, hem de kapris egemen oldu. Liberius'un komutasında bir filo ile bir ordu Sicilya'nın imdadına gitti. Ne var ki yaşının çok ilerlemiş olması ve deneyim noksanlığı düşünülerek, Sicilya'ya varmadan önce komutanlık ondan alındı. Daha önce sözünü ettiğimiz fesatçı Artaban, hapisten çıkarıldı, bu tutumdan minnet duyarak değerliliğini ve bağlılığını göstereceği biçiminde bir düşünceyle Liberius'un yerine geçirildi. Belisarius, parlak başarılarla elde etmiş olduğu bir erincin içerisinde yaşamını sürdürüyordu. Esas ordunun komutanlığı, kıskanç bir saray havası içerisinde aşaması ve değeri karanlıkta kalan imparatorun yeğeni Germanus'a ayrılmıştı.[26] Theodora, onun çocuklarının evlenmesine ve kardeşinin vasiye-

25. D'Anville (*Mem. de l'Acad. des Inscript.*, c. XXXII, s. 513-528), Ambracia körfeziyle ilgili olan konuyu çok açık olarak aydınlatıyor ancak Dodona'nın durumunu tam olarak gösteremiyor. Amerika çölleri, İtalya'dan görülebilir bir yerden daha iyi bilinip tanınmaktadır.

26. Bkz. Germanus'un faaliyetleri, Procopius'un genel tarihinde (*Vand.*, 1, II, b. 16, 17, 18; *Goth.*, 1, III, b. 31, 32), gizli tarihinde (*Anecdot.*, b. 5) ve oğlu Justin, Agathias'ta (1, IV, s. 130, 131) ele alınıyor. Jornandes'in iki anlama da çekilebilecek sözlerine karşın, "fratri suo", Alemannus onun imparatorun kardeşinin oğlu olduğunu kanıtlamıştır.

tine ilişkin medeni haklarını zedelemesine karşın, bu yeğenin tutumundaki temizlik ve doğruluk, Justinian'ın onu, hoşnutsuzların güvendiği bir kimse olarak görmesini sürdürmesine engel olamıyordu. İmparatorun uyrukları· için yetkin bir örnek oluşturuyordu. Adının ve karakterinin, sirkteki fesat hareketlerine karıştırılmasına izin vermemişti. Masum bir sevinçli tutum, bağlı olduğu törelerin ağırlığını ılımlaştırıyor, varlığını, hiç çıkar gözetmeden onur kurtarmak ve gereksinim duyanlara yardım etmekte kullanıyordu. Değerliliği, Tuna (Danube) Slavlarını ve Afrika ayaklanmalarını yenmiş ve bastırmıştı. Komutanlığa atanması haberi İtalyanların umudunu canlandırmış, onun yaklaşması sırasında, Romalı asker kaçaklarının, kitleler halinde, Totila'nın sancağından ayrılacakları haberi, gizlice, kendisine ulaştırılmıştı. İkinci evliliğini yaptığı Theodoric'in torunu Malasontha dolayısıyla Gotlarda da Germanus'a karşı sevgi vardı. Gotlar, Amali[27] krallık soyundan bir torunun babasına karşı tiksinerek yürüyüşe geçtiler. İmparator ona çok büyük onursallıklar verdi. Germanus, kişisel servetinde özveride bulunmaktan korkmadı. İki oğlu çalışma gücüyle doluydu ve halkın sevgisini kazanmışlardı. Kimsenin sanmadığı denli bir ivecenlikle ordusunu kurdu. Kendisine, Trakya süvarileri arasından birkaç birlik almasına izin verildi. İmparatorun buyruğundaki Constantinople'un ve başka yerlerin kıdemlileri gibi genç askerleri de gönüllü olarak ona katıldılar. Ünü ve eli açıklığı, Almanya'nın içerilerinden bile barbarları kendisine çekti. Romalılar Sardica'ya ilerlediler. Bir Slav ordusu önlerinden kaçtı. Ne var ki iki günlük yürüyüşün sonunda hastalık ve ölüm Germanus'un tasarılarına son vermiş oldu. İtalyan savaşı için uyandırmış olduğu içtepi, çabayı artırarak başarıya yol açtı. Ancona, Crotona ve Centumcellae kıyı kentleri Totila'nın saldırılarına dayandılar. Artaban'ın ataklarıyla Sicilya düştü, Gotların donanması Adriyatik kıyısı yakınların-

27. "Conjuncta Aniciorum gens cum Amala stirpe, spem adhuc utriusque generis promittit." (Jornandes, b. 60, s. 703). Bu yazar, Totila'nın ölümünden önce Ravenna'da kitabını kaleme alıyordu.

da yenilgiye uğratıldı. Biri kırk yedi, öbürüyse elli kadırgadan oluşan, aşağı yukarı aynı güçte sayılabilen iki donanma durumundaydılar. Yunanlıların atılganlığı ve ustalığı utkuyu sağladı. Gemiler birbirine öyle sıkıca bağlandı ki bu savaşta ancak on iki tanesini kurtarabildiler. Kendilerinin bu yolda deneyimsiz olduğunu tanıtlamak için deniz savaşını önemsiz göstermek istediler. Ancak, deneyimleri onlara şunu da öğretti: denizlere egemen olan karaya da egemen olurdu.[28]

HADIM NARSES'İN KARAKTERİ VE SEFERİ (532)

Germanus'un ölümünden sonra halk, Roma ordularının başına bir hadımın getirildiğini duyarak işi alaya aldı. Ne var ki hadım Narses[29] bu yolda talihsizliğe uğramış kimseler arasında insanların tiksintisinden kurtulabilmiş az sayıdaki şanslılardan biridir. Ufak tefek, ince sesli ve zayıf yapısının içerisinde bir devlet adamı ve savaşçı ruhu saklıydı. Gençliğini iğ işleyerek dokumacılıkta ya da ev işlerinde ve kadınların süslü yaşamlarında onlara hizmette geçirmişti. Bununla birlikte, bu aşağılık çalışmaların arasında, gizlice, sertlik ve etkinlik gerektiren işler de yapıyordu. Savaş bilgilerine ve sanatına yabancı olduğundan, Sarayda yalnızca giz1iliğe uymayı, dalkavukluk etmeyi ve inandırmayı öğreniyordu. İmparatorun yanına yaklaşabildiği zaman hükümdarın, mabeyinci ve hazineci tarafından canlı öğütlere önemle ve hoş karşılayarak kulak verdiğine tanık oluyordu.[30] Çok sayıda

28. Procopius, üçüncü cildini Germanus'un ölümüyle bitirmektedir (Add., l, IV, b. 23, 24, 25, 26).

29. Procopius (1, IV, b. 21, 26-35), Gotlara karşı girişilen bu savaşla Narses'in zaferine ilişkin tüm bilgileri vermektedir. Bu görkemli bir tablodur. Tasso'nun ruhundaki kahramanlık şiirlerinin altı konusundan biridir. İtalya'nın Belisarius tarafından fethiyle Narses'in fethettiği ülkenin aynı İtalya mı olduğunda duraksıyordu (Hayley, Works, c. 4, s. 70).

30. Narses'in anavatanı bilinmemektedir; Narses ile Parsermenia'lı karıştırmamalıdır. Procopius (*Gothic*., 1, II, b. 13) onu betimliyor. Paul Warnefrid (1, II, b. 3, s. 776) ona Chartularius, Marcellinus ise buna Cubicularius ismini veriyor. Salarian Köprüsü'ndeki

elçilik görevi Narses'in yeteneklerini geliştirip yetkinleştirdi. Bir ordunun başında İtalya'ya gitti. Savaş üzerine ve İtalya'ya ilişkin bilgiler edindi, Belisarius'un dehası karşısında kendini gösterme çabasına girişti. Bir numaralı Roma komutanının yetkinleştirmeden bıraktığı fetih işini bitirmesi görevi on iki yıl sonra ona verilmişti. Böbürlenmeye ve yükselme tutkusuna kapılmaktan uzak olarak, yeterli kuvvetler verilmezse ne kendinin ne de hükümdarın utkularından söz edemeyeceğini bildirdi. Justinian, belki bir kahramana tanımayacağı olanağı bu gözde için yerine getirdi. Gotlarla savaş, imparatoru uyandırdı, hazırlıklar eskisi gibi eksik bırakılmadı. Ambarlar kurması, asker toplaması, silah ve at satın alması, askerlerin birikmiş ücretlerini ödemesi, kaçaklarla sığınanların bağlılığını sağlaması için Narses'in eline devlet hazinesinin anahtarları teslim edildi. Germanus'un birlikleri, sancaklarını bırakmamışlardı. Salona'da yeni bir komutan bekliyorlardı. Narses'in iyice bilinen cömertliği, imparatorluğun ve bağlaşıkların uyrukları arasından lejyonların meydana getirilmesini sağladı. Lombard kralı,[31] en yiğit savaşçılarından iki bin iki yüzünü, onu izleyecek üç bin askerle, antlaşma gereği zorunlu olduğu yardımı da aşarak, Roma ordusuna katkıda bulundu. Üç bin Heruli, doğal şefleri Philemuth'un komutası altında atlı olarak katıldılar. Hunların başına geçmesi için Dagistheus hapisten çıkarıldı. Büyük kralın torunu ve yeğeni olan Kubat, prenslerinin alın yazısına bağlanmış Perslilerin başında, tacıyla ortaya çıktı.[32] Otoritesini kullanmakta mutlak kararlı ve birlik-

---

bir yazıt onu eski konsül, eski praetorian, Cubuculi patricius diye niteliyor (Mascou, *Hist. des Germans*, 1, XIII, b. 25). Theodosius'un hadımlara karşı yasası yürürlükten kaldırılmış ya da kullanılmaz olmuştu (*Anecdot.*, 20). Ne var ki Romalıların gülünç kâhinliği bütün geçerliğiyle yaşıyordu. Procopius, 1, IV, b. 21.

31. Lombard'lı Paul Warnefrid, yurttaşlarının yardımlarını, hizmetlerini ve sonra da aldıkları onursal izni gönül hoşluğuyla anlatıyor. "Reipublicae Romanae adversus aemulos adjutores fuerant" (1, II, b. 1. s. 774, [ed.] Grot.). Yiğit kralları Alboin'in bu fırsattan yararlanarak savaşa birliklerinin başında gitmemesine şaştım doğrusu.

32. Bu bir sahtekâr değilse, çeşitli politik, gurur ve yüce gönüllük güdüleriyle kurtarılmış ve Bizans Sarayı'nda yetiştirilmiş olan ama (kör) Zames'in oğluydu (Procop., *Persic.*, 1, I, b. 23).

lerine karşı da sevecen olan Narses, Philippopolis'ten Salona'ya, çok kalabalık ve güçlü bir orduyla ilerledi. Sonra da Adriyatik'in doğu kıyısı boyunca İtalya sınırına dek uzandı ve orada durdu. Doğu, bu denli büyük sayıda insan ve atı taşıyacak gemileri sağlayamıyordu. Genel karışıklık arasında Franklar Venetia eyaletinin büyük bir bölümünü haksızca ele geçirmişlerdi. Bu yüzden dostları Lombard'lara geçit hakkı vermediler. Gotların çok genç yaştaki askerlerinden ordusuyla Teias, Verona'yı tutuyordu. Bu yetenekli şef, dolaylardaki bütün yerleri setlerle ve su baskınlarıyla güven altına almıştı.[33] Bu engelde, deneyimli bir subay, atak olduğu denli güvenli bir önlem önerdi. Buna göre, imparatorluk ordusu deniz kıyısı boyunca, ihtiyatla yürüyecek, donanma da ondan önce hareket ederek, Ravenna'nın kuzeyinde Adriyatik'e dökülen Timavus, Brenta, Adige ve Po ırmaklarının ağızlarına köprü kuracaktı. Romalı komutan bu kentte dokuz gün kaldı, İtalya ordusunun dağınık bölümlerini toplayarak, düşmanın kötüleyici kışkırtmalarını yanıtlamak için Rimini'ye doğru yürüyüşe geçti.

TOTILA'NIN YENİLMESİ VE ÖLÜMÜ (TEMMUZ 552)

İhtiyat, Narses'in kesin sonuçlu bir savaşın tarihini öne almasını gerektiriyordu. Ordusu, imparatorluğun son çabasıydı. Her günkü harcamalar maliyenin yükünü artırıyordu. Disiplinden oldukça yoksun birlikleri silahlarını birbirlerine ya da iyilikçilerine karşı çevirebilirlerdi. Bu durumlar Totila'nın çabasını engelleyebilecekti. İtalya kilisesi ve halkının ikinci bir devrimi istediklerini biliyordu. Hıyanet ruhunun hızla oluştuğunu serinleyerek ya da bundan kuşkulanarak karara vardı. Roma ko-

33. Augustus'un saltanatı sırasında ve bütün Ortaçağ'da, Aquileia'dan Ravenna'ya yayılan bütün topraklar ormanlar, göller ve bataklıklarla kaplıydı. İnsan, doğayı yok etti. Sular hapsedildi, toprak ekildi. Bkz. Vitruvius, Strabo, Herodian'a ve elinde bulunan eski belge ve bilgilere göre Muratori'nin yaptığı bilimsel araştırmalar (*Antiq. Italiae Medii Aevi*, c. I, dissert, XXI, s. 253, 254).

mutanı, Ravenna'dan sonra da yürüyüşünü sürdürdü. Geçerken Rimini garnizonunu da cezalandırdı. Düz bir yönde Urbino tepelerini sağına alarak geçti; yeniden, yürüyüşünü durdurabilecek, hiç değilse geciktirecek doğa ve sanat engeli olan delinmiş kayanın dokuz mil ötesindeki Flaminian yolunu tuttu.[34] Gotlar, Roma dolaylarında toplanmışlardı. Sayı bakımından üstün bir düşmanla karşı karşıya gelmeyi geciktirmeksizin oraya varmışlardı. İki ordu, Tagina[35] ile eski Galler mezarlığı arasında, birbirine yüz *furlong* aralıkla yaklaştılar.[36] Narses, yüksek perdeden verdiği bir mesajda, düşmanlarına barış değil, af dilemelerini bildirdi. Got kralı ya zafer ya ölüm için kararlı olduğunu yanıtladı. "Savaş için hangi günü saptıyorsunuz?" diye Narses'in elçisi ona sordu. "Sekizinci gün," dedi Totila. Ama ertesi gün, şafak sökerken, karşısındakinin hain kurnazlığına karşı tetikte duran bir düşmana baskın yapmayı denedi. Deneyimli olmakla birlikte bağlılıkları kuşkulu on bin Heruli ya da Lombard, Roma ordusunun merkezine yerleştirildiler. Kanatlardan her biri sekiz bin Romalıdan oluşuyordu. Hun atlıları sağ yanı koruyordu, sol yan ise, duruma göre arkadaşlarının geri çekilmesini güven altında

34. D'Anville'in (*Analyse de l'Italie*, s. 147-162) modern haritaların en iyilerine ve yol haritalarına göre saptadığı gibi, Flaminian yolunun enginliği şöyleydi: Roma'dan Narni'ye 51 Roma mili; Terni'ye 57; Spoleto'ya 75; Foligno'ya 88; Nocera'ya 103; Cagli'ye 142; Intercisa'ya 157; Fossombrone'ye 160; Fano'ya 176; Pesaro'ya 184; Rimini'ye 208, İngiliz mili hesabıyla yaklaşık 189 mil. d'Anville, Totila'nın ölümünden söz etmemektedir; Wesseling ise (*Itiner.*, s. 614), Taginas alanında, Nocera'ya sekiz mil uzaklıkta, Ptanais diye adlandırdığı bir yer göstermektedir.

35. Plinius, *Taginae* ya da *Tadinae*'den söz etmektedir; ne var ki pek de fazla bilinmeyen ve Gualdo'nun bir mil uzağındaki vadide kurulu bu kentin piskoposluğu, 1007 yılında Nocera piskoposluğu ile birleştirildi. Dolaylarındaki birçok yerin bugünkü adı eskinin anılarını çizmektedir: Fossato bir kampı simgeler; Capraia, Caprea'dan gelmektedir ve Bastia da Busta Gallorum'dan türemiştir. Bkz. Cluver., *Italia Antiqua*, 1, II, b. 6, s. 615, 616, 617; Lucas Holstenius, Amnot. ad Cluver., s. 85, 86; Guazzesi, Dissert., s. 177-217 (özellikle bu konuya ayrılmıştır) ve La Maire ile Magini'nin Ancona kilise devletinin sınırları üzerine yayımladıkları haritalar.

36. Savaş 458 Roma yılında yapıldı. Konsül Decius, yaşamına kıyarak, ülkesinin ve meslektaşı Fabius'un zaferini sağladı (Tit. Liv., X, 28, 29). Procopius, "Busta Gallorum"ların zaferini Camillus'a mal etmektedir; bu yanlışlığı düzelten Cluverius, "Graecorum nugamenta" diye onu tiksinerek niteliyor.

tutacak ya da düşmanın yan yönünden saldırabilecekti. Hadım, sağ kanadın başına seçtiği bir yerden, at üzerinde safları dolaştıktan sonra, askerlere zaferi kazanacaklarını, suç işleyenlerin ve hırsızların cezalandırılacağını, utku sonunda -elindeki altın zincirleri, kolyeleri ve bilezikleri göstererek- bunların değeriyle ödüllendirileceklerini söylüyordu. Yalın bir çatışma onlar için bir utku bahanesi oldu, Got atlılarının birbiri ardından küçük bir tepede tutunan elli kadar okçuya yapılan saldırı karşısındaki dayanma gücü Romalı askerlerin moralini yükseltti. Birbirine iki ok menzili uzaklıktaki ordular, sabahleyin korkunç bir bekleyiş içine girdiler. Romalılar cebelerini (zırhlarını) çıkarmadan ve hayvanlarının yularlarını almadan biraz yemek yediler. Narses, Gotların önce saldırıya geçmesini istiyordu, Totila ise, beklediği iki bin kişilik son takviye gücünün gelmesini yeğliyordu. Yararsız görüşmelerle zaman kazanırken, aradaki dar alanda iki orduya gücünün ve devinim yeteneğinin gösterisini sergiledi. Zırhlı giysisi altınla bezenmişti, erguvan rengi bayrağı rüzgârda dalgalanıyordu. Kalkanını havaya fırlattı, düşerken sağ eliyle yakaladı, yeniden atarak sol eliyle tuttu. Geriye yatıp ve yine üzengilerin üzerinde doğrulduktan sonra, sert başlı atına, manejde yapılan tüm alıştırmaları ve yürüyüşleri yineletti. Son birlikler de ordusuna katılınca çadırına çekildi. Sıradan bir er giysisi ve silahlarını kuşanarak savaş buyruğunu verdi. Süvarisinin ilk sırası, gözüpeklikle olduğu denli dikkatle ilerledi ve piyadeleri ikinci sıranın arkasında bıraktı. Düşman kanatlarının yavaş yavaş oluşturduğu bir ayçanın boynuzlarına karşı kendini savunması gerekti; her yandan dört bin okçunun oklarıyla baskı altına alındı. Çabası ve üzüntüsü yüzünden Romalılar üzerine saldırdı; ne var ki tüm silahları aynı yetenekle kullanabilen bir düşmana karşı yalnız kalkan kullandığı eşit olmayan bir savaşa girişmişti. Büyük bir ilerleme duygusu Romalıları ve müttefikleri olan barbarları sarmıştı. Çatışmaları dinginlikle yöneten ve inceleyen Narses, yiğitlik ödülünü kime vereceğini bilemedi. Got atlıları şaşkınlaşmaya başladılar. Bu bozuk düzende sıkışmış, sonra

da kırılmışlardı. Piyadeleri, mızraklarını kullanacak ve saflarını açacak yerde, kaçan atların nalları altında ezilip kaldılar. Altı bin Got, Tagina alanında, acımaksızın kılıçtan geçirildi. Gepidae soyundan Asbad, yanındaki beş kişiyle krala yetişti ve gönülden bağlı bu uyruklardan biri "İtalya kralını koruyun" diye haykırdı. Asbad, mızrağını hemen Totila'ya sapladı. Sadık Gotlar, aynı anda onun öcünü aldılar. Hükümdarlarını, felaket sahnesinden yedi mil uzağa götürdüler, hiç değilse, son nefesindeki acılarda düşmanın hazır bulunamamasını sağladılar. İlgilenip acıma ona gösterişsiz bir gömüt sağladıysa da Romalılar ancak onun vücudunu yeniden bulduktan sonra utkularına inandılar. Zaferini bildirmek üzere Narses'in Constantinople'a gönderdiği habercileri, Justinian'a, Totila'nın değerli taşlarla süslü şapkasıyla kanlı giysisini sundular.[37]

NARSES ROMA'YI ELE GEÇİRİYOR

Narses, Tanrı'ya ve koruyucusu Hazreti Meryem'e şükrettikten sonra,[38] Lombard'ları övgülere ve ödüllere boğarak onları geri gönderdi. Bu değerli yabanıllar, seyrek evli kasabaları ateşe vermişlerdi. Kadınlara ve genç kızlara, kiliselere saldırmışlardı. Geri çekilmelerinde de buna benzer kötülüklere kalkmalarını önlemek için büyük bir denetim birliği onları gözaltında tutarak izlemişti. Muzaffer hadım Toskana'yı geçti, Gotların baş eğmelerini kabul etti, İtalyanların alkışlarını ve çoğu zaman da yakınmalarını dinledi ve korku saçan ordusunun geri kalanıyla Roma'yı kuşattı. Zayıf savunulan ve iyi korunmamış bir giriş yeri araştırırken kentin çok geniş dış çemberi üzerinde yine kendisi ve buyruğundaki subaylarca kuşkulu karakol noktaları gözden geçirildi. Ne Hadrian dalgakıranı ne liman istihkâmları muzafferi uzun süre alıkoyamadı ve Justinian, Roma'nın anahtarlarını,

37. Theophanes, *Chron.*,s. 193; *Hist. Miscella*, 1, XVI, s. 108.

38. Evagrius, 1, IV, b. 24. Savaş gününün seçilmesi ve buyruk sözü Narses'e Bakire Meryem tarafından esinlenmiştir (Paul Diacon., 1, II. b. 3, s. 776).

kendi saltanat döneminde ve büyük mücadelelerde bulunarak aldı.[39] Ne var ki Roma'nın bu kurtuluşu kent halkındaki kargaşanın da büyük ölçüde artmasına rastladı. Narses'in bağlaşıkları olan barbarlar, çok zaman barış haklarıyla savaşınkileri birbirine karıştırmışlardı. Gotların umutsuzca kaçış yolunu tutması, kan dökücü bir öç alma için avuntu sağlamış oldu. Totila'nın ardılı, rehine olarak Po'nun öbür yanına gönderilmiş en soylu ailelerden üç yüz genç yurttaşı insanlık dışı bir eylemle boğazlattı. Senato'nun alınyazısı ise toplumsal yaşamın geçirdiği evrimlerin anımsanmaya değer bir örneğini oluşturmuştur. Got kralı, senatörleri sürgüne göndermişti. Belisarius'un subaylarından birçoğunu kurtarmış ve bunları Campania'dan Sicilya'ya götürmüştü. Geri kalanlarıysa, Justinian'a güvenmeleri nedeniyle suçlandırılmış ya da at bularak deniz kıyısını tutmak yüzünden çok yoksul kalmışlardı. Kardeşleri, beş yıldan beri yoksulluk ve içinde ve gurbet ellerde inim inim inliyorlardı. Narses'in yengisi onlara umut verdi. Başkente yeniden kavuşmak için çok sabırsızlandıklarından, öfkeli Gotlarca yollarda durduruldular ve Campania kasabalarını onların kanıyla buladılar.[40] Romulus tarafından kurulmuş olan senato, on üç yüzyıl yaşadıktan sonra böylece yıkıldı. Roma soyluları senatör sanını almayı sürdürdülerse de bundan bir kamu kurulu ya da bir anayasal kurum olmanın nitelikleri görülmez. Altı yüzyıl geriye bakın, dünyadaki kralların, Roma senatosunun tutsakları ve azatlıları niteliğiyle huzura kabul edilmeleri için yalvardıklarını göz önüne getirin.[41]

---

39. Roma, 536'da Belisarius, 546'da Totila, 547'de Belisarius, 549'da Totila ve 552'de Narses tarafından alındı. Maltretus "sextum" diyerek aldanmış, bu yanlışlığını sonradan yine kendisi düzeltmiştir. Ne var ki yanılgı, yapacağını yapmış, başta Cousin olmak üzere birçok Fransız ve Latin yazar bu yanılgıyı yinelemişlerdir.

40. Marcellinus ile Jornandes'in kimi pasajlarına ek olarak, Procopius'un iki pasajını (1, III, b. 26; 1, IV, b. 24) karşılaştırınız. Bu pasajlar, senatonun son zamanlarındaki durumunu çok iyi aydınlatmaktadır.

41. Polybius'un (*Excerpt. Legat*, XCVII, s. 927, 928) bize bildirdiğine göre Prusias'ta gördüğümüz tutsak bir kralın ilginç durumu tablosu.

SON GOT KRALI TEIAS'IN YENİLGİSİ VE ÖLÜMÜ (MART 553)

Gotlara karşı savaş bitmiş değildi. Bunlardan en yiğitleri Po'nun öte yanına çekilmişler ve Teias'ı, Totila'nın yerine, onun öcünü almak için, oybirliğiyle seçmişlerdi. Yeni kralın gönderdiği elçiler, Frankların yardımı için yalvarmak, daha doğrusu satın almak üzere hemen yola çıktılar. Teias, kamu güvenliği için, Pavia sarayında toplanmış paraları, bol keseden saçıp savurdu. Krallık hazinesinden geri kalanı, Totila'nın özenle tahkim ettiği ancak Narses'in birliklerince kısa sürede kuşatılan Cumae'deki Campania şatosunda kardeşi Aligern'in koruması altına soktu. Got kralı Alplerden Vezüv Dağı'nın eteklerine geldi. Kardeşine yardım amacıyla hızlı bir yürüyüş yapmışlardı. Romalı komutanların gözlemlerinden sıyrıldı ve ordugâhını, Nuceria'dan gelip Napoli körfezine dökülen Sarnus veya Drace[42] kıyısında kurdu. Irmak iki orduyu ayırıyordu. Karşıdan karşıya yapılan ve hiçbir sonuç alınamayan çekişme altmış gün sürdü. Teias, donanmasının kendisini bırakıp gittiğini ve yiyecek maddelerinin de tükenmek üzere olduğunu görünceye dek bu önemli yeri korudu. İstemediği halde Lactarian Dağı'nın doruğuna çıktı. Burası, Galen zamanından beri Romalı hekimlerin hastalarını temiz soluk almak ve çok güzel süt ürünleriyle beslenmeleri için gönderdikleri yerdi.[43] Ne var ki Gotlar kısa sürede, dağdan inmek, atları geri göndermek ve silah elde olarak ölmekle birlikte özgürlüğünü yitirmemek gibi soylu bir karara vardılar. Teias, başa geçti. Sağ elinde bir mızrak, sol elinde de geniş bir kalkan taşıyordu.

---

42. Procopius (*Goth.*, 1, IV, b. 35) da herhalde Sarnus demek istemiştir. Cluverius (1, IV, b. 3, s. 1156) metni şiddetle suçlamaya y a da bozmaya cesaret etmiştir fakat Napolili Camillo Pellegrini (*Discorsi sopra la Campania Felice*, s. 330, 331) 822 yılından başlayan eski kayıtlara göre, bu ırmağın Dracontio ya da Draconcello diye adlandırıldığını kanıtladı.

43. Galen (*de Method. Medendi*, 1, V, apud Cluver., 1, IV, b. 3, s. 1159, 1160), Lactarius Dağı'nın temiz havasını ve besleyici sütünü, yüksekliğini betimliyor. Burası Symmachus (1, VI, epist. 18) ve Cassiodorus (*Var.*, XI, 10) zamanında çok tanınmış ve araştırılmıştı. Bugün ancak Lettere kentinin adı kalmıştır.

Tek eliyle ilk saldırganları yere serdi, öbürüyle de, birbiri ardına yüklenenleri püskürtüyordu. Birkaç saatlik vuruşmadan sonra, kalkana bağlı bir düzine mızrağın ağırlığından sol kolu yorgun düştü; yerini değiştirmeden ve darbelerine ara vermeksizin kahraman, yüksek sesle yanındaki adamlarına, bir başkasını getirmelerini emretti ama kolunu kaldırırken böğrü açılınca bir mızrak ona öldürücü darbeyi indirdi. Düştü ve bir mızrağın ucuna geçirilen kafası, artık Got krallığının var olmadığını uluslara bildirmiş oldu. Günün son ışıklarına değin savaştıktan sonra geceyi silahlarının altında geçirdiler. Gün ışıyınca çarpışma yeniden başladı ve akşama dek aynı şiddetle sürdü. İkinci gecenin düşündürdükleri, su gereksinimi ve en yiğit savaşçılarının yitirilmiş olması, Gotların geri kalanlarına, Narses'in yapma ihtiyatlılığında bulunduğu onurlu teslim çağrısına uymaları için karar vermeleri olanağı sağladı. Onlara, Justinian'ın uyruğu ve askerleri olarak, bir bölüm para varlıklarıyla, İtalya'da oturma ya da başka bağımsız bir ülkeye çekilip gitmeleri izni verildi.[44] Aralarından bin kadarı, sürgüne gitmeye ya da bağlılık yemini etmeye yanaşmadıklarından, antlaşma imzalanmadan uzaklaştılar ve Pavia Kalesi'ne doğru gözüpeklikle geri çekilmeye başladılar. Durumu ve karakteri bakımından Aligern de ancak ağlama konusunda ona öykünecek yaratılıştaydı. Yetenekli ve güçlü bir okçu olarak bir atışta hasmının zırhını ve göğsünü deliyordu. Cumae'yi, bir yıldan çok Roma kuvvetlerine karşı savundu.[45] Romalılar, falcı kadının (Sibyl) inini genişleterek büyük bir çukur açıp lağım yerleştirmek istediler.[46] Toprağı tutmak için konulan kalaslar,

44. Buat (c. XI, s. 2 vd.) Got ulusundan geri kalanların, kendi gözde ülkesi Bavaria'ya geçtiklerini söylüyor. Öbür yazarlar, onları Uri Dağlarına gömüyor ya da ilk yurtları olan Gothland adasına gönderiyorlar. Mascou, *Anot*., 21.

45. İtalya'daki en eski Yunan kolonilerini (Strabo, 1, V; Velleius, *Paterculus*, 1, I, b. 4) ve Cumae'nin kökenini tartışan Scaliger (Animadvers, [içinde] Euseb. s. 59) ile Salmasius'u (Exercitat, Plinian., s. 51, 52) bir yana bırakıyorum, Juvenal zamanında (*Satir*., III.) hemen hemen bomboş ve ıssızdı, bugün de ören halindedir.

46. Agathias (1, I, b. 1) kâhini (Sibyl) Cumae kale duvarlarının altında gösteriyor. Bu konuda Servius ile anlaşma durumundadırlar (ad. 1, VI. *Aeneid*). Vergilius'un büyük editörü Heyne (c. II, s. 650, 651) onların kanısını neden reddetmektedir, bilmiyorum.

içeriye soktukları yakıcı maddeler yüzünden yandı. Duvar ve kapı, bu oyuğun içine çöktü ve sarp bir arazi oluştu. Bir kaya parçası üzerinde kalan Aligern, bir an için yurdunun umutsuz ve mutsuz durumunu soğukkanlı olarak düşündükten sonra, hiç sarsılmadan karara vardı: Frankların tutsağı olmaktansa Narses'in dostu olmak kendisi için daha onur verici olurdu. Teias'ın ölümünden sonra Roma komutanı, İtalya kentlerini teslim almak üzere, birliklerine işbölümü yaptı. Lucca, uzun ve güçlü olarak dayandı. Narses'in insanlığı ya da akıllılığı, sözünde durmayan ve sonradan düşmanın eline düşen insanlara uygulanan ölüm cezası yoluna gitmesini önlemiştir. Bu gibi tutsak ve hiçbir kötülükte bulunmadan geri göndermiş, bu tutumu soydaşlarının da direnmesini sona erdirmiştir.[47]

İTALYA'NIN FRANKLAR VE ALMANLAR TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİ (AĞUSTOS 553)

Lucca, yeni bir barbar seliyle kaplandığı sırada bile savunmasını sürdürüyordu. Clovis'in torunu, zayıf ve genç prens Theodebald, Austrasia halkları ya da doğu Frankları üzerinde hükümdarlığını yürütüyordu. Vâsileri, Got elçilerinin görkemli söz verişlerini soğukça ve tiksintiyle dinlemişlerdi. Ne var ki savaşçı bir halkın değeri sarayın çekingen öğütlerini etkisiz bıraktı. Alman dükleri olan Lothaire ve Buccelin[48] İtalya savaşının yönetilmesini üstlendiler ve yetmiş beş bin Cermen, güzün, Rhaetian

"In urbe media secreta religio"! Ne var ki Cumae henüz inşa edilmemişti ve Aeneas, bir Yunan kentinde bulunsaydı Vergilius'un dizeleri gülünç kalırdı (1, VI, 96, 97).

47. Got savaşı üzerine Procopius'un dördüncü kitabının otuz beşinci bölümünü Agathias'ın ilk tarih kitabıyla bağdaştırmak oldukça zordur. Buraya dek bir devlet adamını ve bir askeri izledik. Eseri daha ileri gitmiyor. Biz de bir ozanı ve hatibi izlemeye koyulduk (1, I, s. 11; 1, II, s. 51, baskı Louvre).

48. Buccelin'e mal edilen masalımsı başarılar arasında Belisarius'un yenilgisi ve bozguna uğraması, İtalya'nın ve Sicilya'nın vb. fethi de bulunmaktadır Bkz. Gregory of Tours (*Historians of France*, c. II, 1, III, b. 32, s. 203) ve Aimoin (c. III, 1, II, *de Gest. Franc.*, b. 23, s. 59).

Alplerinden Milano ovasına indiler. Roma ordusunun öncüleri, Po dolaylarında, tam anlamıyla gözüpek, kişisel yiğitliği bir komutanın tek görevi ve biricik niteliği olarak gören Heruli'li Fulcaris'in komutası altında bulunuyordu. Serbest ya da önlem alınmadan Aemilian yolunda yürüyüşleri sırasında, Franklar, Parma amfileri arkasında kurdukları pusudan çıktılar. Fulcaris'in askerleri tuzağa düşüp bozguna uğradılar. Komutan, kaçmayı reddetti; son soluğundan önce, ölümün Narses'in öfkeli bakışlarına dayanmaktan daha az dehşet verici olduğunu söyledi. Onun ölümü ve canlı kalan şeflerin geri çekilişi, Gotları kararsız ve başkaldırmaya yatkın hale soktu. Kitleler halinde kurtarıcılarının sancağı altına koştular ve henüz Narses'e teslim olmamış kentlerine onları kabul ettiler. İtalya yeneni, bu dayanılmaz barbar seline serbest bir geçit açtı. Cesena duvarları altına geçtiler ve Gotların böyle bir akının yorgunluk ve giderlerini ödeyecek hazineleri olmadığını onlara bildiren Aligern'i tehditler ve kınamalarla yanıtladılar. Haydutları önlemek üzere üç yüz atlının başında Rimini'den çıkış yapan Narses'in yeteneği ya da değerliliği yüzünden Franklar iki bin kurban verdi. Samnium ülkesinin sınırlarında iki kardeş kuvvetlerini böldüler. Buccelin, sağ kanadın başa geçerek Campania'yı, Lucania'yı ve Bruttium'u yakıp yıkmaya gitti. Sol kanadın başında bulunan Lothaire ise Apulia ile Calabria'nın yağmalanması işini üstlendi. Regium ve Otranto'ya dek Akdeniz ve Adriyatik kıyılarını izlediler; yıkıcı yürüyüşleri ancak İtalya'nın son noktasında bitti. Hıristiyan ve Katolik olan Franklar, dinsel niteliği olmayan dünyalık malları yağmalamakla yetindiler ancak olayların etkisiyle sürüklendikleri zaman cana kıyma durumunda kaldılar. Onların din saygısı yüzünden saldırıya uğramayan kiliseler, ülkelerinin ağaçtan ve ırmaktan tanrılarına at başları sunan Almanların kutsal varlıklara saldırıcı elleriyle soyulup zarara sokuldu.[49] Kutsal kâse ve vazoları kırdılar ve

49. Agathias, onların batıl inançlarından filozofça söz etmektedir (1, I, s. 1 8) . İsviçre'deki Zug kantonu, 613'te bile paganlığını sürdürüyordu. Aziz Columban ve Aziz Gall bu yabanıl yerin havarileri oldular. Aziz Gall bir keşiş kulübesi de yapmıştı. Burası, zamanla

bunları değersiz işlerde kullandılar, mihrapları, kutsal kâselerin saklandığı dolapları yıktılar, kilisedeki Hıristiyanları kana boğdular. Buccelin tutkuyla Lothaire ise açgözlülükle davranıyordu. Birincisi, Got krallığının yeniden kurulmasını düşünüyordu. İkincisiyse, kardeşinin yardımına hemen geleceğine söz verdikten sonra, izlemiş olduğu yoldan geri döndü ve elde ettiği hazineleri Alplerin öte yanına taşıdı. İklim değişikliği ve hastalıklar, daha şimdiden birliklerinin bir bölümünü yok etmişti. Cermenler İtalya'da bağ bozumlarını neşe içinde kutladılar.

FRANKLAR İLE ALMANLARIN NARSES TARAFINDAN BOZGUNA UĞRATILMASI (554)

Kentlerde garnizonlar halinde bekleyen imparatorluk birlikleri, ilkyazın başlamasıyla, Roma dolaylarında toplanarak on sekiz bin kişilik bir ordu oluşturdular. Kışı, boş geçirmiş değillerdi. Her gün, Narses'i alarak, onun buyruğu gereği, yaya ve atlı talimlerden geri kalmamışlardı. Boru sesine uymaya, silahlı dansla yapılan yürüyüş ve talimlere alışmışlardı. Buccelin, otuz bin Frank ya da Alman'ın başında, Sicilya boğazı kıyılarından Capua'ya doğru yavaş yavaş ilerledi. Casilinum Köprüsü üzerine bir tahta kule yerleştirdi. Vulturnus ile sağ yanını örttü, geri kalan yanlarını sivri kazıklar, derin biçimde yere gömülü arabalarla çevirerek müstahkem duruma soktu. Lothaire'nin dönüşünü sabırsızlıkla bekliyordu. Ne yazık! Kardeşinin artık gelemeyeceğini bilmiyordu, garip bir hastalık bu komutan ile ordusunu[50] Trent ile Verona arasındaki Benacus Gölü çevresinde yok etmişti. Narses'in sancakları, kısa süre sonra Vulturnus'a yaklaştı. İtalya, alın yazısını bekler durumdaydı. Belki de savaştan önceki bu sessiz devinimlerde Narses'in yetenekleri bütün parlaklığıyla kendini

bir kilise prensliği ve bir kent haline gelmiş, özgürlük ve ticaret merkezine dönüşmüştür.
50. Bkz. Agathias'ta (1, II, s. 38) ve Diaconus takma adlı Paul Warnefrid'de (1, II, b. 3, s. 775) Lothaire'nin ölümü. Yunan yazara inanılacak olursa, Lothaire öfkeden köpürmüş, kendi canına kıymıştır. Kiliseleri yağmalamıştı.

göstermiş oluyordu. Ustaca manevralar Barbar'ın geçim gereçlerini işlemez hale soktu. Köprünün ve ırmağın ona sağlaması gereken yararlardan yoksun kaldı; böylece Narses, savaş için yer ve zaman seçme olanağına yalnız kendisi sahip oldu. Savaşın olacağı günün sabahında saflar hazır kurulu durumda olunca, Heruli şeflerinden birini öldürdü. Adalet duygusundan ya da öfkeden sinirlenen Narses, suçluyu çağırarak, savunmasını bile almaya gerek görmeden, hemen oracıkta öldürttü. Bu Heruli, her ne kadar kendi ulusunun yasalarını çiğnemişse de bu keyfi idam işlemi de onunki gibi haksız olduğu kadar Öngörüsüzdü de. Bu davranıştan büyük nefret duyan Heruli'ler, savaş için harekete geçmeyi durdurdular. Romalı komutan, onların öfkelerini dindirme ya da kararlarını beklemeye gerek görmeden, boru sesleri arasında, yerlerini almaya hemen girişmezlerse, utkunun onurlarından yoksun kalacaklarını bağırarak duyurdu. Kendi birlikleri çok uzun bir cephe oluşturuyorlardı.[51] Süvarileri kanatlarda bulunuyordu. Ağırlıklı olarak silahlanmış piyade merkezdeydi. Okçularla sapancılar gerilerde yer alıyordu. Cermenler, üçgen ya da köşe biçiminde ilerlediler. Kendilerini alınyazısı tuzağında gülümseyerek karşılayan Narses'in merkez kuvvetlerini deldiler. Romalı komutan, kanatlarını sarması ve kuşatması için süvarilerine emir verdi. Frankların ve Almanların orduları yalnızca piyadeden oluşuyordu. Bellerinde bir kılıçla kalkan asılıydı. Saldırı silahı olarak da, yalnız insan insana ya da yakın aralıkla savaşıldığı zaman tehlikeli olan çok ağır küçük bir baltayla ucu kıvrık bir mızrak kullanıyorlardı. Atlı ve zırh giysili Roma okçularının seçkinleri, hiçbir tehlikeye uğramaksızın bu devinimsiz ordunun çevresinde savaşıyorlardı. Sayıları, devinimlerindeki ivecenlikle artıyor, zırhlı giysi ve başlıklar yerine kürk ya da pamuklu giysiler giymiş barbarların üzerine etkili oklar yağdırıyorlardı. Barbarlar durakladı, yüreklerini korku aldı, safları karışıklığa uğradı. Sava-

51. Pere Daniel (*Hist. de la Malice Francoise*, c. 1, s. 17-21), eski zamanların tüm askerî hareketlerini kendi alışkanlıklarına ve kanılarına kul eden ünlü editör Polybius'un şövalye Folard'ı gibi bu savaşın imgesel bir betimlemesini yapmıştır.

şın karar zamanında Heruli'ler utkuyu öce yeğ tuttular, safların en başına hızla ve büyük bir istekle geçtiler. Şefleri Sindbal ile Got hükümdarı Aligern tansıksal değerlilikler sergilediler; onların örneğinden güç alan birlikler mızrak ve kargılarla düşmanın işini bitirdiler. Buccelin ile ordusunun büyük bölümü, Vulturnus'un sularında ya da öfkeli köylülerin elinde yok olup gittiler. Şu da var ki bu savaşın sonunda Romalıların ancak seksen kişilik yitik vermesine karşılık Almanlardan yalnızca beş kişinin sağ kalmış olması gibi bir söylentiye akıl erdirme olasılığı da yoktur.[52] Ordularından geri kalan yedi bin Got, Campsa Kalesi'ni, ertesi yılın ilkyazına dek savundular. Narses'in gönderdiği her temsilci, adları, Yunanların bilgisizliği ya da kendini beğenmişliği yüzünden bozulmuş birkaç İtalya kentinin düştüğünü bildiriyordu.[53] Casilinum savaşından sonra Narses, Roma'ya girdi. Orada Gotların, Frankların ve Almanların silahlarıyla hazinelerini sergiledi. Askerleri, ellerinde çiçek kordonlarıyla muzaffer zaferini kutladılar ve Roma, son kez bir zafer alayına tanık oldu.

İTALYA UZLAŞMASI (554-568)

Altmış yıl Got krallarınca tutulmuş olan taht, bundan böyle, savaş zamanında olduğu gibi barış dönemlerinde de imparatorun temsilcileri olan Ravenna valileri (exarch) tarafından tutulacaktı. Bunların yargılama yetkisi kısa sürede küçük bir eyalet için kabul edildi. Ne var ki bunların bir numaralısı ve en güçlüsü olan Narses, on beş yıldan çok süreyle tüm İtalya krallığını yönetti. Her ne kadar Belisarius, kıskanılacak bir onura erişmişse de kara çalınmış ve gözden düşmüştü. Ne var ki ya gözde hadım

52. Agathias (1, II, s. 47) Narses'in zaferi üzerine yazdığı altı dizeli iğneleyici koşuğunda, bu savaşı kolayca Marathon ve Plataea savaşlarıyla karşılaştırıyor. Şurası bir gerçektir ki birincisinde sonraki zamanlar için önemi az, "öbüründe" ise sonuçları sürekli ve şanlı olmak gibi ayrımlar vardır!

53. Beroi'ye ve Theophanes'in Brincas'ının ya da el yazmasıyla yazanın yerine Verona ile Brixia'yı okumak gerekir.

her zaman için Justinian'ın güvenini sürdürdü ya da zayıf bir sarayın nankörlüğünü, utkulu bir ordunun komutanı niteliğiyle sindirmiş oldu. Ayrıca Narses, birliklerinin sevgisini hoşgörüsüyle elde etmiş de değildi. Askerler, geçmişi unutmuş ve geleceği düşünmez olarak o sırada içinde bulundukları gönenç ve barış günlerini kötüye kullanmışlardı. İtalya kentleri bunların oyunları ve şölenlerinin gürültülü sevinçleriyle çınladı. Cinsel keyif uğrunda yaptıkları harcamaların kaynağım utku nedeniyle elde ettikleri zenginliklere borçlu oldukları görülüyordu. Agathias'ın dediğine göre, ellerinde kalan zırhlı başlıklarıyla kalkanlarını da tadına doyulmayan utlar ve geniş karınlı testiler karşılığında değiş tokuş ediyorlardı.[54] Hadım, bir Roma denetçisine (censor) yakışmaz denemeyecek bir söylevle onlara seslendi. Kazandıkları ünü bozacak düzensizliklerinden ve güvenliklerini tehlikeye sokmalarından dolayı onları kınadı. Askerler utandılar ve söz dinlediler. Disiplin yeniden kuruldu. Berki timler onarılarak eski haline getirildi. Başlıca kentlerin her birini savunabilmek için, askeri komutan kılığında giyinen bir dük atandı.[55] Narses'in bir göz atması Calabria'dan Alplere dek yayılan bu geniş ülkeyi görüş alanı içerisine almış oldu. Got ulusundan geri kalanlar da ülkeyi boşalttılar ya da yerli halkın arasına karıştılar. Franklar da, Buccelin'in öcünü alacak yerde, İtalya'da ele geçirdikleri yerleri, savaşa girişmeksizin, bırakıp gittiler. Heruli'lerin şefi olan isyankâr Sindbal yenilgiye uğratıldı, yakalandı, Narses'in bükülmez adaletine çarptırılarak darağacında asıldı.[56] Papa'nın ricası üzerine imparatorun yayımladığı din işleriyle ilgili bir yönetmelik, uzun bir fırtınalı dönemden sonra İtalya'da sivil yönetimi

54. Agathias, 1, II, s. 48. Shakespeare, III. Richard'ın ilk sahnesinde, Bizans tarihçisinden esinlenmediği bilinirken, bu düşünceyi şaşılası biçimde daha da ileri götürüyor.

55. Maffei (*Verona Illustarta,* kısım I, 1, X, s. 257, 286), genel kanıya karşı, İtalya düklüklerinin, Narses tarafından Lombard'ların fethinden önce kurulmuş olduğunu kanıtladı. Pragmatic Sanction'da (No 23) Justinian, "Judices militarires"in sayısını azalttı.

56. Bkz. Paulus Diaconus, 1, III, b. 2, s. 776. Menander ([içinde] *Excerpt. Legat.*, s. 133) İtalya'da Frankların kışkırttığı çeşitli ayaklanmaları dile getiriyor ve Theophanes (s. 201) Gotların bazı ayaklanmalarına işaret ediyor.

saptamıştır. Justinian, Batı'nın okul ve mahkemelerinde de birkaç yıl önce kendi halklarına vermiş olduğu hukuk kurallarını uygulattı. Theodoric'in ve haleflerinin hukuksal kararlarının sürekliliğini tanıdı. Buna karşı Totila'nın gaspçılığı sırasında güç kullanarak ve korku salarak alınmış olan tüm kararları geçersiz saydı ve yürürlükten kaldırdı. Ilımlı ilkeler üzerine kurulmuş bir kuramlı mülkiyet hakkını ve zamanaşımı güvenliğini, devletin ayrıcalıklarıyla halkın yoksulluğunu, onura saldırıyla erdemlilik ve toplum düzeninin çıkarlarını bağdaştırmaya çalıştı. Ravenna valilerinin yönetimi sırasında Roma kenti, ikinci planda kalmıştı. Bununla birlikte senatörler, İtalya'daki taşınmaz varlıklarını gezip görmek ve Constantinople tahtı ile doğrudan ilişki kurma iznini almışlardı. Ağırlıkları ve ölçüleri düzenleme işi papaya ve senatörlere bırakıldı. Eski başkentte bilim meşalesini yeniden tutuşturacak hukukçulara, hekimlere, hatiplere ve dilbilimcilerine aylıklar bağlandı. Ne var ki Justinian'ın güçlü elinden çıkan bu iyilik saçıcı fermanlar boşunaydı;[57] Narses'in de Justinian'ın görüşlerine yardımcı olarak kentleri yeniden kurmaya ve kiliseleri yeni baştan yaşama sokmaya çabalaması da boşunaydı. Kralların gücü yıkmak için etkindir; Gotların yirmi yıllık savaşları İtalya'yı yoksulluğa düşürmüş, nüfusun kırılmasına neden olmuştu. Dördüncü savaştan beri, Belisarius'un ordusundaki disipline karşın, elli bin çiftçi, dar Picenum[58] bölgesinde açlıktan ölmüştü.[59] Sı-

57. İtalya'da sivil yönetimi yeniden kuran ve düzenleyen Justinian'ın anayasal fermanı (15 Ağustos 554) yirmi yedi maddeden oluşmaktadır, Narses'in adı anılarak ona karşı yazılmıştır, "V. J. Praepositus sacri cubiculi," ve Antiochus'a, "praefectus praetorio Italiae". Julian Antecessor bunu anlatmaktadır. Justinian, Justin ve Tiberius'un fermanlarıyla Novels'lerinden sonra "Corpus juris civilis"e de eklendi.

58. İyonya körfezi dışında güney eyaletlerinde çok büyük sayıda insan açlıktan ölmüştü. Meşe palamudu ekmeğin yerini almıştı; Procopius bir yetim oğlan çocuğunun bir keçi tarafından emzirildiğini görmüştü. İki kadın, on yedi yolcuyu konuk etmiş, bunları öldürmüş ve yemişlerdi. On sekizinci yolcu durumu anlamış ve bu iki kadını öldürmüştü vb..

59. "Quinta regio Piceni est; quondam uberrimae multitidinis, CCCLX millia Picentium in fidem P. R. Venere." (Plin., *Hist. Nat.*, III, 18). Eski nüfus, daha Vespasianus zamanında azalmıştı.

kışınca Procopius'un savlarına başvuracak olursak, İtalya o tarihlerde, bugünkü nüfusundan daha çoğunu yitirmiş olmalıydı.[60]

BULGARLARIN AKINI (559)

Narses'in zaferine Belisarius'un içtenlikle sevindiğine inanmak isterdim. Ne var ki böyle olduğunu söyleyemem. Bununla birlikte, onun başarılarına ilişkin duygu, bir rakibin değerini kıskanmadan onu takdir etmesine elvermiş olmalıdır ve onun dinlenmesi, imparator ile başkentini kurtaran son bir utkuyla da süslemiştir. İmparatorluğun eyaletlerinde her yıl ortaya çıktığı görülen barbarlar, ganimet ve yiyecek umuduyla harekete geçtikleri sırada uğramış oldukları bozgunlardan gözleri pek korkmuş değildi. Justinian'ın otuz ikinci saltanat yılının kışında Tuna, derin buz katmanlarıyla donmuştu. Zabergan, Bulgar atlılarının başına geçti ve tüm oymaklardan Slavlar onun bayrağı altında toplanmak üzere geldiler. Hiç engelleme görmeksizin ırmağı ve dağları geçtikten sonra, birliklerini Makedonya ile Trakya'da yaydı, yalnız yedi bin atlıyla, Constantinople'u savunmak için örülmüş uzun kalenin önüne geldi. Ne var ki insan eliyle yapılmış nesneler doğanın saldırıları karşısında dayanamaz. Bir deprem, kısa süre önce, kalenin temellerini sarsmıştı. İmparatorluğun kuvvetleriyse, uzakta, İtalya, Afrika ve Pers sınırlarında bulunuyordu. Yedi okulun[61] asker sayısı ya da muhafız birlikleri -ki bunlara domestik muhafızları deniliyordu- beş bin beş yüz kişiden oluşuyor ve olağan zamanlarda Asya'nın sessiz kentlerinde konaklıyorlardı. Ne var ki bu hizmetle görevlendirilen yiğit Ermeniler, askerlik hizmetinin tehlikelerine uğramaksızın

60. Belki on beş ya da on altı milyon... Procopius (*Anecd.*, b. 18), Afrika'nın beş milyon kişi yitirdiğini hesaplıyor. Ayrıca, İtalya'nın üç kat daha geniş alana sahip olduğunu ve nüfus azalması oranının daha güçlü durumda bulunduğunu ekliyor. Ne var ki yaptığı hesaplar gerçek bir temele dayanmıyor ve keyfî biçimde abartıyor.

61. Bu ekollerin gerileyişi üzerine Procopius'un dediği (*Anecd.*, b. 24; Aleman., s. 102, 103) şeyler, düşman bir tanık olarak geri çevrilemeyecek olan Agathias (1, V, s. 159) tarafından doğrulanmış ve aydınlatılmıştır.

sivil yaşamın görevlerinde de bağışıklığı elde etmiş olan tembel yurttaşların yerini almaya başlatıldı. Bu tür askerler arasında, kapılarının dışında görünmeyi göze alabilenlerin sayısı çok azdı. Bulgarlardan kaçmak için gerekli gücü ve olanağı yitirmedikçe savaşa girişmiyorlardı. Denildiğine göre, ilerledikçe, kiliselerdeki bakirelerin ırzına geçen ve bebekleri köpeklerle akbabaların kanlı oburluğuna-bırakan Bulgarların sayısı ve yırtıcılığı kaçıp gelenlerin çokluğuyla ölçülebiliyordu. Kırsal alanda oturanlardan oluşan kitleler, korunak ve yiyecek bulmak üzere başkente dolmuş, buradaki korkuyu büsbütün artırmıştı. Zabergan, ordugâhını Constantinople'dan yirmi mil uzaklıkta[62] Melanthias'ı çevreledikten sonra Propontis'e (Marmara) dökülen küçük bir ırmağın yanında kurdu.[63] Justinian korktu; onu saltanatının ancak son yıllarında görmüş olanlar, artık geleneğindeki gücü ve canlılığı yitirmiş olduğu kanısına vardılar. Dolaylarındaki ve de kentin dış mahallelerindeki kiliselerde bulunan altın ve gümüş kâselerin kaldırılmasını buyurdu. Kale duvarları, korkulu gözlerle bakan insanlarla dolmuştu. Bir işe yaramayan komutanlarla tribunuslar altın kapının altında toplanıyor, senato da halkın yorgunluklarını ve korkularını paylaşıyordu.

BELISARIUS'UN SON ZAFERİ

Hükümdarın ve halkın gözleri, yılların kocalttığı bir eski askerin üzerine çevriliyor, genel tehlike, Kartaca'yı fethettiği ve

62. Constantinople'dan Melanthias'a olan mesafe üzerinde anlaşmazlık vardır (Villa Caesariana, Aminan. Marcellin., XXX, 2); yüz iki ile yüz kırk stadia arasında çeşitli tahminler bulunmaktadır (Suidas, c. II, s. 522, 523; Agathias, 1, V, s. 158) ya da on sekiz-on dokuz mil diyenler de olmuştur (*Itinerar.*, s. 138, 230, 323, 332 ve Wesseling'in gözlemleri). Justinian, Rhegium'a dek ilk on iki millik yola kaldırım döşetti ve göl ile deniz arasındaki bir boğaza ya da bataklığa bir köprü yaptırdı. Procop., *de Edific.*, 1, IV, b. 8.

63. Atyras (Pompon. Mela., 1, II, b. 2. s. 169. [ed.] Vass.). Justinian, ırmağın denize döküldüğü yerdeki aynı adda bir şehri ya da bir şatoyu tahkim etti. Bkz. Procopius, de *Edific.*, 1, IV, b. 2; *Itiner.*, s. 570 ve Wesseling.

Roma'yı savunduğu sırada kuşanmış olduğu zırhlı giysiyi yeniden takınmasını zorunlu kılıyordu. İvedilikle, hükümdar ahırlarındaki, halkın elinde ve sirkteki atlar bile toplatıldı. Genç, yaşlı, tüm insanlar Belisarius'un adı çevresinde toplandı. Komutan, yengili düşmanın karşısında ordugâhını kurmaya gitti. Geceyi dinginlikle geçirmeyi yeğlediği için, bu ordugâhın çevresi köylülerce, kazılan bir hendekle tahkim edildi. Düşmanı, sayısı az olan askerlerin tutarı üzerinde şaşırtmak için her yanda ateşler yaktırıp toz dumanlar meydana getirdi. Askerler bu görünüş karşısında korkuyu bırakıp kendilerine güvenmeye başladılar. On bin ağızdan savaş isteği çıktı. Belisarius ise, savaş sırasında yalnızca üç yüz veterana güvenebileceğini çok iyi biliyordu. Ertesi günü Bulgar atlıları saldırıya geçti. Korkunç çığlıklarla karşılandılar ve Roma ordusunun cephesini oluşturan düzenli askerlerin silahlarıyla vuruldular. Pusudaki iki birlik ormandan çıkarak düşmanı kıskaç içerisine aldılar. Yaklaşmak tehlikesini göze alan düşman savaşçılarından bir bölümü yaşlı kahramanın ve muhafızlarının gücünü duydular. Belisarius'un ordusu saldırıya geçti, düşmanı çok yakından izlediğinden onların manevralarını yararsız duruma soktu. Bulgarlar çok kısa süre dayanabildiler ve dört yüz at yitirdiler. Constantinople kurtulmuş oldu. Bu işte bir usta komutanın eli olduğunu anlayan Zabergan, oldukça gerideki bir yere çekildi. İmparatorun konseyinde çok sayıda dostu vardı. Belisarius ülkesinin kurtuluşunu tamamlaması için kıskançlık bir yandan, imparator öbür yandan, ona izin vermediler. Constantinople'a döndüğü zaman, geçirmiş oldukları tehlikenin etkisinden henüz kurtulmamış olan insanlar, onu sevinç ve minnet alkışlarıyla karşıladılarsa da bu, kendisini suçlu duruma düşürdü. Saraya gelince, gözdeler suskun duruyorlardı. İmparator, soğuk bir biçimde ve teşekkür etmeksizin kucakladıktan sonra onu tutsaklar kalabalığının arasına karışmaya gönderdi. Ne var ki onun utkusu öyle bir izlenim yaratmıştı ki o sırada yetmiş yedi yaşında bulunan Justinian, başkentten kırk mil ötedeki uzun kalenin onarımını kişisel olarak da denetlemek üzere oraya

gitmeyi göze aldı. Bulgarlar, yazı Trakya ovalarında geçirdiler. Yunanistan ve Chersonesus üzerinde açgözlülükle yaptıkları saldırılardan sonra barışa yanaştılar. Tutsakları öldürme tehdidiyle, istedikleri kurtulmalık parası hemen ödendi. Yayılan haberlere göre Tuna üzerinde iki pruvalı gemiler yapılıyordu ve karşıdan karşıya geçiş olanaksız hale geliyordu. Bunu duyan Zabergan, gidişini öne aldı. Yitikler kısa sürede unutuldu; kentin işsizleri, hükümdarlarına akıllı mı yoksa korkak mı demenin daha doğru olacağını boş yere araştırıp eğlendiler.[64]

GÖZDEN DÜŞMESİ VE ÖLÜMÜ (561)

Belisarius'un son zaferinden yaklaşık iki yıl sonra imparator, sağlığı, birtakım işleri ya da sofuluk güdüsü nedenleriyle yaptığı Trakya gezisinden döndü. Baş ağrısından yakınıyordu. Bakıma alınması yüzünden ortalıkta görünmeyince öldü diye haberler yayılmaya başladı. Günün üçüncü saati henüz geçmemişti ki ekmekçilerdeki bütün ekmekler tükenmişti, evler kapalıydı, korkusuna ya da umuduna göre her vatandaş sanki başlamak üzere bulunan karışıklıklara hazırlanıyor gibiydi. Korku ve kuşku içerisindeki senatörler saat yedide toplandılar. Vali kentin tüm mahallelerini dolaşmasını, Justinian'ın iyileşmesi için Tanrı'ya dua edilmesini ve kentin ışıklandırılmasını isteyen bir buyruk aldı. Kışlaları her defasında değiştirilen ve aylıklarının ödenmesi ertelenen muhafızlar ayaklanmaya hazır durumdaydılar. Yangınlar ve depremler, düzensizliklerin sık sık meydana gelmesine neden oluyordu. Maviler ile Yeşiller'in, Ortodokslarla mezhep sapkınlarının çekişmesi kanlı savaşlara dönüşüyor, hükümdarın da Pers elçisinin karşısında, uyrukları ve kendi adına yüzü kızarıyordu. Keyfî olarak yapılan bağışlamalar ile yine keyfî biçimde cezalandırmalar uzun bir saltanatın hoşnutsuzluğunu ve verdiği

64. Agathias, uzun ve süslü sözlerinde (1, V, s. 154-174) ve Theophanes ise çok kuru kroniğinde (s. 197, 198) Bulgarlarla yapılan savaş ile Belisarius'un son zaferini yetkin olmayan biçimde anlatmaktadır.

sıkıntıyı daha da artırıyordu. Sarayda bir komplo hareketi oluştu. Marcellus ve Sergius adları üzerinde yanılgıya düşmemişsek, bu fesat hareketi gözdelerin en erdemlisiyle en kötüsünü birleştirdi. Eylem zamanını saptadıktan sonra, saygınlıkları dolayısıyla hazır bulunmalarında sakınca bulunmayan krallık yemeğine katıldılar. Giriş aralığında ve sütunlu kemerlerin altında yer alan siyah tutsakların zorba hükümdarın ölümünü bildirmeleri ve başkentte ayaklanmayı kışkırtmaları gerekiyordu.[65] Komplo hareketine katılanlardan birinin dikkatsiz davranması yüzünden Justinian'ın yaşamı kurtulmuş oldu. Komplocular tutuklandı. Marcellus, kendini öldürdü, Sergius ise, sığındığı kilise mihrabının dibinden çekilip çıkarıldı.[66] Vicdan acısından bunalmış ya da canını koruyabilme umuduyla, Belisarius'un konağındaki iki subayı suçladı. Yapılan işkence sonunda bu subaylar efendilerinden aldıkları gizli bilgilere göre davrandıklarını söylemek zorunda kaldılar.[67] İleriki kuşaklar, en güçlü çağında kendisine sunulan ve tutkusuyla öcünü okşayacak her türlü sunuları geri çevirmiş olan bir kahramanın, arasından daha uzun süre yaşayamayacağı bir hükümdarı öldürmek üzere fesat hareketine girişebileceğini hiçbir biçimde düşünmeyecekti.

5 ARALIK 563

Belisarius'un emrindeki insanlar kaçıp gittiler. Başkaldırmaktan başka kaçış olanağı bulunmayan kendisi doğal ömrünü yaşamış ve utkularını kazanmıştı. Konseyin önüne korkudan çok

65. Hint kökenli olduklarını düşünmek güçtür. Eskiler, Hintli adını verdikleri Habeşistanlıları muhafızlık ve saray hizmetlerinde hiçbir zaman kullanmamışlardır. Yararsız ve pahalı olmakla birlikte, kadınların ya da kralların lüks hizmetinde bulunuyorlardı (Terence, *Eunuch*, perde 1, sahne 2; Sueton., [içinde] *August.*, b. 83; Casaubon'un güzel bir notuyla, [içinde] Caligula, b. 57).

66. Procopius, Sergius'tan (*Vandal.*, 1, II, b. 21, 22; *Anecd.*, b. 5) ve Marcellus'tan (Goth., 1, III. b. 32) söz ediyor. Bkz. Theophanes, s. 197, 291.

67. Alemannus (s. 3) Banduri'nin *Imperium Orientalesi*'ne sokulan eski bir el yazmasından söz ediyor.

tiksintiyle çıkmıştı. Kırk yıl hizmetten sonra, önceden suçlu olarak kabul edilmiş ve papanın huzuru ve otoritesiyle karara varılması istenmişti. Yaşamının bağışlanması kabul edilmekle birlikte malları zoralıma uğratıldı ve aralık ayından temmuz ayına dek kendi sarayında hapiste tutuldu.

19 TEMMUZ 564-13 MART 565

Suçsuzluğu sonunda kabul edildi; serbest bırakıldı, saygınlığı geri verildi ve sekiz ay sonra, belki de acıları ve hıncı yüzünden azalan yaşam günleri sona ererek öldü; Belisarius adı ise hiçbir zaman ölmeyecektir. Cenaze töreni ve tam anlamıyla hak ettiği anıtlar, heykeller yapılıp dikilmesi şöyle dursun, tarihçilerin yapıtlarından anladığıma göre imparator, onun Gotlardan ve Vandallardan aldığı ganimetlere hemen el koyarak bunları zor alıma uğrattı. Bununla birlikte karısına hatırı sayılan bir varlık tanındı ve olasılıkla günahlarını ödemek için Antonina, yaşamının ve mallarının geri kalanını bir manastıra vakıf olarak bağışladı. İşte Belisarius'un gözden düşmesinin ve Justinian'ın nankörlüğünün gerçek ve yalın öyküsü böyle sona erdi.[68] Gözlerinden yoksunmuşçasına ve ekmek isteyen bir dilenci durumuna düşürülmüşçesine bize şöyle tanıtılmıştı: "General Belisarius'a bir sadaka veriniz!"[69] Bu güvenilerek ya da ilgiyle sürüp giden ömür

68. Belisarius'un gözden düşmesine ve yeniden onur kazanmasına ilişkin özgün ve gerçek öykü Jean Malala'nın fragmanlarında (c. II, s. 234-243) ve Theophanes'in çok doğru kroniğinde (s. 194- 204) bulunmaktadır. Cedrenus (*Compend.*, s. 387-388) ve Zonaras (c. II, 1, XIV, s. 69) eskiyen gerçekle gittikçe koyulaşan varsayım arazisinde tereddüt eder gibidirler.

69. Bu havai öykünün kökeni on ikinci yüzyılda keşiş John Tzetzes'in Chiliads adındaki bir kitabına bağlanabilir (Basil, 1546, ad calcem Lycophront, Colon, Alobrog. 1614, [içinde] *Corp., Poet. Graec.*). On dizelik politik koşuğunda, Belisarius'u kör ve dilenci olarak anlatıyor (Chiliad. III, no. 88, 339-348, [içinde] *Corp., Poet. Graec.*, c. II, s. 311). Bu tinsel ya da romanımsı öykü İtalya'ya Yunan dili ve el yazmalarıyla girmiştir. On beşinci yüzyılın sona ermesinden önce Crinitus ve Volaterranus tarafından yinelenmişse de Alciat tarafından, hâlâ uygulanmakta olan hukuk düzenini kurmuş olan hükümdarın onuru için karşı çıkılmış ve Baronius tarafından da Kilise'nin saygınlığı için yasaklanmıştır

evrelerine garip bir örnek olarak sonraki zamanlarda benimsenmiş bir tasarıdır.[70]

JUSTINIAN'IN ÖLÜMÜ VE KARAKTERİ (14 KASIM 565)

Belisarius'un ölümünden imparator kendi kendini kutlayabilmişse, otuz sekiz yıllık saltanatının ve seksen bir yaşına dek süren yaşamının son evresi olan sekiz ay içerisinde erişebildiği tek mutluluk da herhalde bu aşağılık sevinç olmuştur. Zamanının en göze çarpıcı konusunu oluşturmayan bir hükümdarın karakterini betimlemek güç olacaktı. Ne var ki hasmı olan Procopius'un bu konuda bildiklerine, onun niteliğinde, sıralanmış söz götürmez tanıklık olarak bakılabilir. Bu hükümdarla Domitian'ın heykeli arasında -biraz da kötü yürekle- bir benzerlik buluyor,[71] bununla birlikte orantılı bir vücut yapısı bulunduğunu, renkli bir yüze, hoş davranış ve görünüşe sahip olduğunu belirtiyor. Justinian'ın yanına kolayca girilebiliyor, söylenenleri sabırla dinliyordu. Söylevlerinde tatlılık ve kibarlık vardı; zorba kralların yüreğinde kötülük saçan bir şiddetle var olan öfkeli tutkuları dizginlemesini biliyordu. Procopius, hükümdarın, bir kan dökücülüğü dinginlikle ve düşünerek suçlandırabilmek için gösterdiği ılımlılığı övmektedir. Onun yetkesine, kişiliğine sal-

(A. D. 561, No. 2 vd.). Bununla birlikte Tzetzes'in öbür kroniklerde okuduğuna göre Belisarius, gözlerini yitirmemiş, ününü de servetini de korumuştur.

70. Roma'daki Borghese villasında oturmuş ve elini uzatmış durumda bir heykel bulunmaktadır ve halk arasında bunun Belisarius'u simgelediği söylenmektedir. Daha soylu ve daha olası bir açıklama, bunun daha elverişli bir Nemesis durumuna gelmeyi arzulayan Augustus'u simgelediğine inanılmasını gerektirir (Winckleman, Hist. de l'Art., c. III, s. 266). "Ex nocturno visu etiam stipem, quotannis, die certo, emendicabat a populo, cavam nanum asse forrigentibus praebens." (Sueton., [içinde] August., b. 91, Casaubon'un yetkin bir notuyla).

71. Tacitus ([içinde] *Vit. Agricol.*, b. 45) Domitian'ın rubor'unun tiksinç olduğunu incelikle belirtiyor. Genç Plinius (*Panegyr.*, b. 48) ve Suetonius ([içinde] Domitian., b. 18 ve Casaubon ad locum) da aynı belirlemeyi yapıyorlar. Procopius (*Anecd.* b. 8) altıncı yüzyılda Domitian'ın ancak tek bir heykeli kaldığına -gülünç biçimde- inanıyor.

dırmayı hedefleyen fesat hareketleri arasında en adaletli yargıç, gösterdiği adaleti doğru bulacak ya da bağışlayıcılığına takdirle karşılayacaktır. Örnek alınacak bir nefis hâkimiyetine ve kanaatkârlığa sahipti. Ne var ki Theodora'ya karşı duyduğu aşktaki bağlılık, çok sayıda ve değişik gönül serüvenlerine girişmiş olsaydı hep etkili olmayacaktı biçiminde zararlı olmuş, sert yönetim rejimi de, bir bilginin özeniyle değil bir keşişin batıl inançlarına göre saptanmıştır. Yemekleri gösterişsiz ve kısa süreliydi. Büyük perhiz gününde içeceği yalnız su oluyor ve sebzelerden başka şey yemiyordu. İki gün iki geceyi hiçbir şey yemeden geçiren Justinian'ın mizacındaki güçlülük ve dinsel bağlılığı da böyleydi. Dinlenmesi hiçbir ölçüyle düzenlenmemişti. Bir saatlik uykudan sonra ruhsal canlılığı vücudunu da kamçılıyor, şafak sökünceye dek gezindiğini ve okuyup çalıştığını gören mabeyincileri şaşkına dönüyorlardı. Bu denli düzenlenmiş bir yaşamı, onun zamanını da çoğaltıyordu. Bu zamanı bilgiler edinmek[72] ve işleri yönlendirmek yolunda kullanıyordu. Yerli yersiz ve ince noktalara inen karışmalarıyla yönetimin genel akışını bozduğu yolunda onu suçlamada bulunulabilirdi. Müzisyenlerle mimarların, ozanlarla bilim adamlarının, hukukçuların ve din bilginlerinin mesleksel bilgileri üzerinde bile söz sahibi olma savındaydı. Hıristiyan mezheplerinin bağdaştırılması konusundaki girişimi başarısız kalmışsa da Roma hukuku üzerindeki çalışması, çabasının ve becerisinin soylu bir anıtıdır. İmparatorluğun yönetilmesinde daha az ussal ve daha az mutlu oldu. Saltanatı büyük yıkımlara sahne olmuştur. Halk ezilmiş ve küskün duruma düşmüştü. Theodora, kendisine tanınan gücü kötüye kullanmıştır. Kötü yöneticilerden oluşan maiyet Justinian'ı ne yaşamında sevilen ne de ölümünden sonra üzüntü duyulan bir kimse durumuna düşürdü. Şan ve onura tutkuyla düşkün olduğundan çağdaşları-

72. Procopius'un verdiği bilgiler (*Anecdot.*, b. 8, 13), genel tarihinde (*Goth.*, 1, III, b. 31; *de Edific.*, 1, I, *Proem.*, b. 7) bulunan övgülerden çok daha fazla onun etütlerini ve bilgilerini över niteliktedir. Alemannus'un ayrıntılı fihristini ve Ludewig'in yazdığı Justinian'ın yaşam öyküsüne (s. 135-142) bakınız.

nın onurlarının övgülerinin ve sanlarının da kıskançlığı içerisinde yaşadı. Romalıların hayranlığını sürekli olarak elde tutmaya çalışırken onların sevgisini ve saygısını yitirdi. Afrika ve İtalya savaşlarının tasarımını yaptı ve korkmadan uygulamaya koydu. Askeri alandan Belisarius'un ve sarayından Narses'in yeteneklerini görüp meydana çıkardı. Ne var ki utkulu komutanın adı onun adını gölgeledi, Belisarius her zaman hükümdarlarının kıskançlığına ve suçlamasına uğradı. İnsanların körü körüne kapıldıkları hayranlık, uyruklarını savaşa sokan bir fatihin ökesine bağlanır. Ne var ki II. Philip ve Justinian, uyruklarına savaşı sevdirmek ve onun tehlikesinden sakınmak gibi soğuk bir tutkuyla nitelendiler. Bununla birlikte imparatoru, Achilles kılığı ve zırhlarıyla at üzerinde, Perslere karşı yürümeyi hazırlanmış biçimde tunçtan büyük bir heykel simgelemekteydi. Bu yontu, Ayasofya Kilisesi önündeki büyük alanın ortasında beş basamaklı bir ayaklığa konan yine tunçtan bir sütun üzerinde bulunuyordu. Justinian'ın açgözlülüğü ve kendini beğenmişliği yüzünden, aynı yerde bulunan, yedi bin dört yüz gümüş ağırlığındaki Theodosius sütunu kaldırılmıştı. Ardılları onun anısına karşı daha saygılı ve hoşgörülü davranmışlardır. Sözü geçen atlı yontu, on dördüncü yüzyılın başlarında yaşlı Andronicus tarafından onarılmış ve süslendirilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra Türkler ondan top yapmışlardır.[73]

Bu bölümü, Justinian döneminde halkları yıkımlara ve acılara uğratan kuyruklu yıldızlar, depremler ve salgın hastalıklar üzerine bilgiler vererek sona erdireceğim.

KUYRUKLU YILDIZLAR (530-539)

I. Saltanatının beşinci yılının eylül ayında, gökyüzünün batı kesiminde yirmi gün boyunca bir kuyruklu yıldız göründü;[74]

73. Bkz. Ducange, *C. P. Christiana* (1, I, b. 24, No. 1); Procopius'tan sonra gelen özgün tanıklardan altıncı yüzyılda yaşayan ve on altıncı yüzyıldaki Gyllius'a dek olanlar.

74. Jean Malala (c. II, s. 190-219) ve Theophanes (s. 154) birinci kuyruklu yıldızdan

ışınları kuzeye doğru yansıyordu. Sekiz yıl sonra, güneş Oğlak burcunda bulunduğu sırada, başka bir kuyruklu yıldız Yay burcunda göründü. Yaygınlığı yavaş yavaş arttı, başı doğuya, kuyruğu ise batıya doğruydu. Kırk günden çok görülür durumda kaldı. İnsanlar onu şaşarak gözlemlediler: bundan savaşlar ve felaketler geleceğini beklemeye başladılar. Olay, görünüşe göre uğursuzluklar getirdi. Gökbilimciler, bu parıldayan nesneler üzerindeki bilgisizliklerini saklıyorlardı. Bunları, havada yüzen gök cisimleri olarak tanımlıyorlar, içlerinden pek azı, Seneca ve Chaldea'lılar (Keldani?) tarafından benimsenmiş yalın düşünceye göre, bu cisimlerin uzun dolaşım yolları ve daha az düzenli yürüyüşleriyle öbürlerinden ayrımlı gezegenler olduğunu savunuyorlardı.[75] Zaman ve bilimlerdeki ilerlemeler Romalı filozofun görünüşe göre verdiği hükümlerle önsezilerini doğrulamış bulunmaktadır. Teleskop, astronomların bakışlarına yeni dünyalar açtı.[76] Masalların ve tarihin bize bildirdiği kısa bir zaman süresi içerisinde aynı kuyruklu yıldız beş yüz yetmiş beş yıllık düzenli dolaşımlarla dünyadan yedi kez görülmüştür. İlk görünüşü,[77] Hıristiyan tarihinden 1767 yıl önce, eski Yunan'ın en eski kişisi Ogyges'in çağına rastlamaktadır. Varro'ya erişen eski bir söylentiye göre, Ogyges'in saltanatı sırasında Venüs gezegeni renk, boy, biçim ve yol değiştirmiştir. Bu mucizeye ondan önce hiç rastlanmadığı gibi ondan sonra da bir benzeri meydana gel-

---

söz ediyorlar. Procopius (*Persic*, 1, II, b. 4) ikincisini anlatıyor. Ne var ki ben, bunların kimliğinden (özdeşlik) çok şüphe ediyorum. Theophanes (s. 168), Procopius'un (Vand., 1, II, b. 14) adını andığı yıldan başka bir yılda güneşin sarardığını bildiriyor.

75. Seneca, *Natural Questions*'ın yedinci kitabında kuyruklu yıldız kavramını çok felsefi bir ruhla işliyor. Bununla birlikte, burada aşırı iyi niyet göstermemeli, bir belirsiz önseziyi, bir "veniet tempus"u vb. gerçek bir buluşun değeriyle karıştırmamalıyız.

76. Astronomlar, Newton'u ve Halley'i okuyup inceleyebiliyorlar. Ben, kuyruklu yıldız üzerine naçizane bilgilerimi böyle edindim ve Bay d'Alembert de French Encyclopedie'ye bunları geçirdi.

77. Whiston, namuslu, dindar ve gönül gözü açık Whiston, -İsa'dan 2242 yıl önce- Tufan'ı açıklamak için, aynı kuyruklu yıldızın, bir kuyruk darbesiyle dünyayı sulara gömdüğünü imgelemişti.

memiştir.[78] Electra masalı, Trojan Savaşı'ndan sonra sayısı altıya indirgenen Pleiad'ların yedincisi, 1193 yılında meydana gelen ikinci görünüşü kapalı biçimde bilinmektedir. Dardanus'un karısı olan bu peri kızı, ülkesinin yıkılmasından sonra bir türlü avunamadığından, kız kardeşlerinin kurduğu dansları bıraktı, Zodyak'ı terk edip kuzey kutbuna sığındı; dağınık saçları yüzünden ona kuyruklu yıldız adı verildi. Üçüncü dönem, peri kızının korkutucu kuyruklu yıldızının tarihine, belki de Plinius'un bildirdiği tarihe uyan 620 yılında bitiyor. Batıda, Cyrus'un saltanatından iki kuşak önce görünmüştü. İsa'nın doğuşundan kırk beş yıl önce meydana gelen dördüncü görüntü en parlağı ve en önemlisidir. Caesar'ın ölümünden sonra, uzun kuyruklu bir gök cismi Roma'dan ve öbür ülkelerden görüldü. O sırada genç Octavian, Venüs ve amcası onuruna oyunlar düzenlemiş bulunuyordu. Halk, bu cismin, gökyüzünde diktatörün ruhunu taşıdığı biçiminde bir inanca kapıldı. Kurnaz Octavian, gizli batıl inancı bu kuyruklu yıldızda gelecekteki zaferinin önsezisini gördüğü halde halkın bu inancını sevecenlikle benimsemeye özen gösterdi.[79] Daha önce sözünü ettiğimiz beşincisi, Justinian'ın beşinci saltanat yılında ve Hıristiyan tarihinin 531. yılında görülmüştür. Şuna dikkat etmelidir ki bu görünüş, eskileri gibi, güneş ışınlarında geçen defakinden daha uzun bir arayla belirgin bir zayıflamadan sonra meydana gelmiştir. Avrupa ve Çin günlük tarih yazarları altıncıyı 1106 yılında gösteriyorlar. O sırada bütün şiddetiyle süren Haçlı seferlerinde Hıristiyanlar ile Müslümanlar, her biri kendi bakımından haklı olarak, bu görüntünün,

78. Freret'in yaptığı bilimsel araştırma (*Mem. de l 'Academie des Inscript.,* c. X, s. 357, 377) felsefe ve derin bilim karışımı gibi bir karma çalışmayı kapsıyor. Ogyges zamanının şaşırtıcı olayının anısı, Castor'u, Napolili Dion'u ve Cyzicus'lu Adrastus'u (nobiles mathematici) anan Varro tarafından ([içinde] Agustin., *de Civit. Dei.,* XXI, 8) sürdürülmüştür. Yunan mitologlar ve kehanete dayalı koşuklarla ilgili -bilimsel olmayan- kitaplar, sonraki iki dönem üzerine bize ayrıntılı bilgiler aktarmışlardır.

79. Plinius (*Hist. Nat.*, II, 23), Augustus'un özgün sicil kayıtlarını kitabına aktardı. Mairan'ın Çin'deki misyoner Parennin'e mektuplarında, 44 yılındaki oyunları ve kuyruklu yıldızı, İsa'nın doğumundan öneki 43'üncü yılda gösteriyor. Bununla birlikte, bu astronomun gözlemleri bana şüpheli görünmektedir (*Opuscules*, s. 275-351).

kâfirlerin yok olacağını gösteren bir işaret olduğuna inanmışlardır. Yedinci görünüş ise, aydınlık bir çağ olan 1680'de meydana gelmiştir.[80] Filozof Bayle, "korkunç kuyruğuyla salgın hastalıkları ve savaşı devindiren"[81] ve yeni zamanlarda Milton'ın müz'üyle (muse) güzelleştirilen bu boş inancı söküp atmıştır. Flamstead ve Cassini bu yıldızın yolunu hayranlık duyulan bir akılcılıkla gökyüzünde gözlemlediler. Bernoulli, Newton ve Halley de onun gökyüzündeki devinimlerinin doğal yasalarını araştırdılar. 2255 yılında sekizinci kez göründüğü zaman onların hesaplarına göre, bugünkü Sibirya'nın çöllerinde ya da Yeni Dünya'nın bir merkezindeki gökbilimcilerce doğrulanmış olabilecektir.

DEPREMLER

II. Dünyamıza çok yaklaşacak bir kuyruklu yıldız, onu zedeler ya da yok edebilir ama yüzeyinde meydana gelen değişiklikler, bugüne dek volkanlar ve depremlerden oluşmuştur.[82] Toprağın yapısı kimi ülkelerde çok büyük sarsıntılara neden olmaktadır. Çünkü bu sarsıntılara yer altı ateşleri neden olmakta, bu ateşler de demirle kükürdün birleşiminden ve kaynaşmasından meydana gelmektedir. Ne var ki dönemler ve bu birleşmelerin etkileri insan merakının kapsamını doyurmamış görünmemektedir. Bilim insanı da sessizce süzülen ve kolay tutuşan maddenin üzerine

80. Bu sonuncu kuyruklu yıldız Aralık 1680 tarihinde görülmüştür. *Pensees sur la Comete* kitabını 1681 Ocak ayında yayımlamaya başlayan Bayle (*Oeuvres*, c. III) eskilerin paganlığını doğrulayacak olan doğaüstü bir kuyruklu yıldızla ilgili kanıttan yararlanmak zorunda kaldı. Bernouli (bkz. Eloge, [içinde] Fontenelle, c. V, s. 99) "kuyruklu yıldızın başı, Tanrı'nın öfkesini gösteren olağanüstü bir im değildir ama kuyruğu belki öyledir," diyordu.

81. *Paradise Lost*, 1667 yılında yayımlanmıştı. Sansürcüyü şaşkına çeviren ünlü dizeler (1, II, 708 vd.) Kraliçe Christiana birlikte Cassini tarafından Roma'da gözlenen 1604 yılındaki kuyruklu yıldıza atıfta bulunmuş olabilirler (Fontenelle, Eloge de Cassini, c. V, s. 338). II. Charles'ın merak ya da korku belirtileri gösterdiği doğru mu acaba?

82. Depremlerin sebepleri için bkz. Buffon (c. I, s. 502-536; *Suppl. a l'Hist. Nat.*, c. V, s. 382-390), Valmont de Bomare (*Dictionaire d 'Hist. Nat.*, "Tremblemens de Tere, Pyrites") ve Watson (*Chemical Essays*, c. 1, s. 181-209).

düşen su damlalarının sayısını bilinceye, içerisine sıkıp kaldığı ve sıkışma sonucu patlayan havanın bulunduğu mağaraları ölçebilecek duruma gelinciye dek, depremleri önceden haber vermeye kalkışmaktan özenle sakınacaktır. Tarihçi, bu felaket getirici olayların nedenini belirtme işiyle uğraşmadan, depremlerin seyrek ya da sık olduğu dönemleri saptamalı ve dünyamızın ısısını Justinian'ın saltanat süresinde, çok az rastlanır bir şiddetle nasıl sarstığını anlatmalıdır.[83] Bu saltanatın her yılı, Constantinople'da kırk günden çok süren ve tüm dünyada, en azından Roma imparatorluğu topraklarına yaygın olarak benzer sürelerde meydana gelen depremlere tanık oldu. Bu devinimler, sallanma ya da dipten gelme biçimlerinde kendini gösterdi. Çok geniş çatlaklar ve havaya fırlayan büyük toprak ve kaya parçaları görüldü. Deniz, olağan sınırlarının ötesine yürüdüğü gibi berisine de çekildi. Libanus'ta[84] bir dağ yerinden koptu, dalgalara karıştı ve Fenike'de Botrys[85] limanında bir dalgakıran biçimine dönüştü. Kuşkusuz, bir karınca yuvasını sarsan herhangi bir darbe binlerce böceğin toz duman içinde ezilmesine neden olur. Şunu da dile getirmelidir ki insanoğlu kendi yıkımı için özenle çaba göstermiştir. Bir kale içerisinde insanları barındıran büyük kentlerin kuruluşu, Roma halkının yalnız bir başın emri altında olmasını isteyen Caligula'nın da özleminin gerçekleşmesidir.

---

83. Justinian'ın saltanatı sırasında Roma İmparatorluğu topraklarını sarsan depremler Procopius (*Goth.*, 1, IV, b. 25; Anecd., b. 18), Agathias (1, II, s. 52, 53, 54; 1, V. s. 145-152), Jean Malalaca (*Chron*, c. II, s. 140-146, 176, 177, 183, 193, 220, 229, 231 , 233, 234) ve Theophanes (s. 151, 183, 185, 191-196) tarafından anlatılmıştır.

84. Aradus ve Botrys arasında sarp bir yükseklik, dik bir burun bulunuyordu (Polyb., 1, V, s. 411; Pompon., Mela, 1, I, b.12, s. 87; cum Isaac Voss Observat Maundrell, Journey, s. 32, 33; Pocock, Description, c. II, s. 99).

85. Botrys (A.A.C. 935-903), Tyre Kralı Ithobal tarafından kurulmuştur. (Marsham, Canon, Chron., s. 387, 388) Bugün onun yerinde bulunan yoksul Patrone köyünün limanı yoktur.

20 MAYIS 526

Denildiğine göre, büyük sayıda yabancının katıldığı İsa peygamberin göğe çıkma bayramının kutlandığı Antioch'da deprem yüzünden iki yüz elli bin kişi ölmüştü.

9 TEMMUZ 551

Berytus'un yitirdiği, daha az sayıda olsa da çok daha önemliydi.[86] Zenginliğe ve saygınlıklara yol açan yurttaşlık yasaları okulu, Fenike kıyısının bu kentine ün kazandırıyordu. Yüzyılın yetiştirdiği dehaları bu okul yetiştiriyordu. En seçkin gençler orada bulunuyordu; ülkelerinin savunucuları ve koruyucuları olacak pek çok sayıda insan, mesleklerini yitirdiler. Bu felaketler içerisinde mimarlık, insanların düşmanı haline geldi. Bir yabanılın kulübesi ya da Arap'ın çadırı, içinde barınanlara hiç zarar vermeden devrildi. Peruvia'lılar, büyük paralar ve emekler harcayarak kendi mezarlarını dikmiş oldukları için İspanyollarla alay ediyorlardı. Bir patrician, değerli mermerleri altında kalıp ezilmişti. Kamuya ve özel mülkiyete bağlı yapıların yıkıntıları bütün halkın sanki mezarı oldu. Büyük bir kentin yiyeceği ve sanatkârlarının çalışması için gerekli sayısız ateşler yangın biçimine dönüşerek her yana yayıldı. Bu denli acı bir felaketi hafifletmesi ve karşılıklı yardımlaşmayı gerektirmesi beklenen iyi ilişkiler yerine insanlar, ceza dinlemeyen kötülüklerin ve tutkuların kulu olurlar. Gözü dönmüş açgözlülük, yıkılan konutları yağma eder. Öç alma, kıya için fırsatı yakalamış olur, toprak da, katili ve yağmacıyı, suçlarını işlerlerken yutar. Batıl inanç, tehlikeye gelecekteki yaşamın korkularını da ekler. Kimi zaman ölüm imgesi bireylerin erdemine ve pişmanlıklarını yardımcı olursa da

86. Heineccius (s. 351-356) Berytus'un üniversitesi, görkemi ve yıkılışıyla ilgili konuları işlemektedir (s. 351-356); bunu Roma hukuku tarihinin esaslı bir bölümü olarak ele almaktadır. Bu kent, Justinian'ın saltanatının yirmi beşinci yılında (9 Haziran 551) yıkılmıştı (Theophanes, s. 192). Ne var ki Agathias (1, II, s. 51, 52) depremin, İtalya fethinden sonra olduğunu söylemektedir.

korkuya kapılmış bir halk, dünyanın sonundan çok çekinir ya da tanrısal cezanın gelmemesi için kölece dualarla Tanrı'ya yalvarmalarda bulunur.

VEBA, KÖKENİ VE NİTELİĞİ (542)

III. Tüm yüzyıllarda vebanın Mısır ve Etiyopya'da çıktığı, oralardan her yana yayıldığı düşünülmüştür.[87] Hava bu ülkelerde nemli, sıcak ve durgundur. Bu Afrika hastalığı hayvansal maddelerin çürümesinden oluşur, özellikle çekirge sürülerinin ölümünden sonra neden oldukları zarar sağlıklarında yaptıklarından daha az değildir. Justinian'ın ve haleflerinin[88] saltanatları sırasında dünyayı kırıp geçirmiş olan bu uğursuz hastalık önce Serbonian bataklığıyla Nil'in doğudaki kolu arasındaki Pelusium dolaylarında görüldü. Oradan iki ayrı yöne açıldı: Doğu'da Suriye, Pers ve Hindistan'a yayıldı. Batı'da Afrika kıyılarına ve Avrupa'ya sıçradı. Constantinople, ikinci yılın ilkyazında iki ya da üç ay süreyle acılara ve felaketlere uğradı. Salgının gidişini ve belirtilerini hekim gözüyle[89] gözlemleyen Procopius, Thucydides'nin Atina'daki veba salgınının betimlemesinde gösterdiği ustalığa ve özene eşit bir anlatış becerisi göstermiştir.[90] Kimi za-

87. Mead'in bulaşıcı hastalıklar üzerine yazdığı küçük ölçüdeki zarif kitabı Pestilential Disorders'ı beğeniyle okudum. 8'inci baskı; Londra 1722.

88. 542 ve onu izleyen yıllarda ortalığı kasıp kavuran büyük vebanın nasıl yayıldığı (Pagi, *Critica*, c. II, s. 518), Procopius'ta (*Persic*., 1, II, b. 22, 23), Agathias'ta (1,V, s. 153, 154), Evagrius'ta (1, IV, b. 29), Paul Diaconus'ta (1, II, b. 4, s. 776, 777) Gregory of Tours'ta (c. II, 1, IV, b. 5, s. 205, ki buna "Lues inguinaria" adını veriyor), Victor Tunnunensis kroniğinde (s. 9, [içinde] Thesaur., Temporum), Marcellinus'ta (s. 54) ve Theophanes'te (s. 153) izlenebilir.

89. Doktor Friend (*Hist. Medic.*, [içinde] *Opp*., s. 416-420, Londra 1733), Procopius'un tıp bilimine ilişkin sözcükleri kullanmakta gösterdiği doğruluğa bakarak bu tarihçenin tıbbı inceleyip öğrendiği kanısına varmıştır. Bununla birlikte, bugün bilimsel olarak kullanılan sözcüklerin çoğu Yunanistan'da halk dilinde bulunuyordu.

90. Bkz. Thucydides, 1, II, b. 47-54, s.127-133, [ed.] Duker ve aynı vebanın şiirsel betimlemesi, Lucretius, 1, VI, 1136-2284. Thucydides'nin bu parçası üzerine yaptığı bilimsel 600 sayfalık araştırmasından dolayı Dr. Hunter'a çok şey borçluyum (Venedik, 1603, apud Juntas). Hekim ve filozof Fabius Paullinus Utinensis tarafından St. Mark

man kafada birtakım görüntülerin oluşmasıyla kendini gösteriyordu. Zavallı kurban, hastalığın korkusu ya da görünmeyen bir hortlağın çarpmasıyla yaşamından umudunu kesiyordu. Hafif bir ateş, yatakta, sokakta ya da işyerindeyken insanları yakalıyordu. Bu ateş o denli hafif oluyordu ki hastanın nabzında ya da yüzünde herhangi bir tehlike imi (işareti) dikkati çekmiyordu. Aynı gün, ertesi ya da daha ertesi gün bezelerde, özellikle kasıklarda, koltuk altlarında ve kulaklardaki bezelerde şişmelerle kendini gösteriyordu. Bu hıyarcıklar ya da urlar açılırsa, mercimek iriliğinde bir kömür parçası ya da kara bir madde ortaya çıkıyordu. Bu hıyarcıklar iyice olgunlaşıp içerisindeki irin dışarı akıtılırsa, hastalığın etken ögesini kapsayan bu suyun boşaltılmasıyla hasta iyileşiyordu. Eğer bu bezeler sert ve kuru olarak oluşurlarsa kangren başlıyor ve hastalığın beşinci günü, genellikle yaşamın da sonu oluyordu. Ateş, çoğu kez sayıklamalara ve baygın uykulara yol açıyordu. Siyah ve karbonumsu sivilceler, çok yakın bir ölümün habercileriydi ve hastanın bütün vücudunu kaplıyordu. Bu döküntüye karşı zayıf olan vücut yapısında kan kusmalar başlıyor, bunun ardından bağırsaklarda kangren oluşuyordu. Veba, genellikle gebe kadınlarda ölümcüldü. Böyle olmakla birlikte, hastalığa yenilmiş olan bir kadından çocuk canlı olarak alınmıştı. Vebaya yakalanmış dölütlerini düşüren üç kadın da ölümden kurtulmuşlardı. Salgın, erkeklere oranla kadınlara daha az geçiyordu. Hiçbir ayrım yapmadan toplumun bütün sınıflarına ve her türlü meslek sahiplerine bulaşıyordu. Yaşamlarını koruyabilmiş olanlardan birçoğu da, bundan böyle bu salgından bağışık kalacaklarına inanamadan konuşma yeteneklerini de yitirdiler.[91] Constantinople'daki hekimler bu konuda çabalarını ve becerilerini yaygınlaştırdılar. Ne var ki hastalığın

Kütüphanesi'nde sergilenmektedir.

91. Thucydides (b. 51), vebaya yalnız bir kez yakalanılabileceğini söylüyor; ne var ki Evagrius, kendi ailesi içerisinde bu hastalığı gördüğünden, birinci kez yakalandıklarında yaşamlarını yitirmemiş olanların ikinci yakalanışlarında öldüklerini bildiriyor. Fabius Paullinus da (s. 588) vebanın yinelenebileceğini doğruluyor. Hekimler bu noktada ayrılıyorlar. Hastalığın niteliği ve akışı her zaman aynı olmayabilmektedir.

belirtilerindeki değişiklikler ve direnç onların bilgisini dağınık biçime soktu. Aynı ilaçlar ters etkiler yapabiliyor ve olay, çoğu zaman ölüm ya da iyileşme tamlarında yanıltıcı sonuçlar veriyordu. Cenazelerin kaldırılması ve gömülme işleri karmakarışık duruma gelmişti. Geride ne yakını ne de hizmetçisi kalmamış olan ölüler, tabutsuz olarak sokaklarda ve boş evlerde kalıyorlardı. Yüksek dereceli bir memur, bu cesetleri bir araya toplatmak, kara ya da su yollarıyla bunları taşıtmak ve kentin dışında derin çukurlara gömdürmekle görevlendirilmişti. Bu denli ağır tehlike ve genel acı görünümü, kendilerini kötü şeylere kaptırmış olan kimselerde birtakım vicdan acısı yarattı. Kendilerini güvencede görünce, yeniden tutkularını ve alışkanlıklarını yürütmeye koyuldular. Talihin ya da Tanrısal yazının söz konusu olacağı bu konuda bilimsel düşünce Procopius'un gözlemini benimsememelidir. Ayrıca Justinian'ın da veba'ya yakalandığını unutuyor ya da anımsıyordu. İmparatorun iyileşmesini, Socrates'i de kurtarmış olan[92] az ve sade yemek yeme rejimine bağlamış olsaydı daha akılcı ve daha onurlu davranış içine girmiş olurdu. Hükümdarın hastalığı boyunca yurttaşların giysileri genel üzgünlüğü yansıtıyordu. Korkuları ve işsiz güçsüz kalmaları, Doğu başkentinde genel bir kıtlığa ve yoksulluğa da yol açmıştı.

VEBANIN YAYGINLIGI VE SÜRESİ (542-594)

Veba her zaman bulaşıcıdır. Buna yakalanmış kimseler hastalığı, kendilerine yaklaşanların akciğerlerine ve midesine yayarlar. Bilim adamları bu hastalığı çok korkunç bulduğu halde, kendilerini imgesel korkulara kaptırabilen halkın gerçek bir tehlikenin varlığını reddetmiş olması şaşılacak bir şeydir.[93] Procopius'un

92. Socrates, Atina'daki veba sırasında yemek rejimi sayesinde kurtulmuştu (Aul. Gellius, *Noct. Attic.*, II, 1). Doktor Mead, dinsel konutların sağlıklılığını öbür yapılardan ayrık bulunmasına ve beslenme rejiminin çok sade olmasına bağlıyor (s. 18, 19).

93. Mead, Thucydides, Lucretius, Aristo'ya ve günlük deneyime göre, vebanın bulaşıcı olduğunu kanıtlamaktadır (s. 10, 20); 1720'de Marsilya'da toplanan Fransız

hemşehrileri kötü edinilmiş ve çok az sayıdaki deneyimlerine göre şuna inanmışlardı ki en yakınında bulunan vebalı ile konuşma hastalığını bulaşmasına olanak vermezdi.[94] Bu güven duygusu belki de hastaların dostlarının ve hekimlerin onlarla düzenli biçimde ilgilenmelerini olası kılıyordu, aksi halde ilgisizlik kendilerini yalnızlığa ve umutsuzluğa itebilecekti. Ne var ki bu uğursuz güvenlik, Türklerin kaderciliğiyle aynı etkiyi yaparak bulaşıcılığın ilerlemesine elverişli olmuştur. Justinian yönetimi, bugün Avrupa'nın güvenliğini sağlayan önlemleri bilmiyordu. İmparatorluğun öbür eyaletleriyle bu konuda hiçbir iş birliğine girişilmedi. Savaşlar ve göçler vebayı Pers ülkesinden Fransa'ya dek yaydı; ticaret, uzun yıllar bu ölümcül tohuma yataklık eden pamuk balyasını en uzak bölgelere taşıdı. Procopius da hastalığın deniz kıyısından ülkenin içerlerine dek gideceğine, böylece yayılacağına dikkati çekmişti. Yine ona göre, birbirinden çok ayrı adalara ve dağlara da sıçrayabiliyor, ilk aşamada hastalığın dışında kalmış olan yerler ertesi yıl salgının pençesine düşüyorlardı. Rüzgârlar bu hınzır hayvansal hastalığı dağıtabilmektedir. Atmosfer bu hastalığı barındırmaya elverişli durumda değilse veba, örneğin soğuk ve ılıman iklimlerde yok olacaktır. İşte, Justinian döneminde havadaki genel bozukluk böyleydi, iklimlerin değişikliği durmuş ya da çok az bir ayrımlılık göstermişti ki bu hükümdarın on beşinci saltanat yılında vebanın yeniden patladığı görüldü. Bir aradan sonra ilk kötülüğü yatıştı; yatışmayı yeniden canlanması izledi. Ancak, elli iki yıl süren felaketli bir dönemden sonra insanlar yeniden sağlığına kavuşabildi ya da atmosfer arı ve sağlıklı niteliğe erdi. Bu olağanüstü ölümcül dönemde yaşamlarım yitiren insanların sayısı üzerine hesap yap-

---

hekimlerinin karşıt kanılarını reddediyor (*Preface*, s. II, XIII). Bu Fransız hekimleri bu konuda bilgi sahibiydiler ve bir kentte, birkaç ay içerisinde elli bin kişinin bu hastalıktan öldüğüne tanık olmuşlardı (*sur le peste de Marseille*, Paris 1786); bütün refahına ve ticaret etkinliğine karşın bugün ancak doksan bin kadar bir nüfusu barındırmaktadır (*Necker, sur les Finances*, c. I, s. 231).

94. Evagrius'un sonradan edindiği deneyim Procopius'un çok güçlü savlarını yıkmış oldu.

maya yarar bilgi kaynaklarına sahip değiliz. Saptadığıma göre, üç aylık sürede Constantinople'da, her gün beş bin ve daha sonra da on bin kişi ölmüştü. Doğu illerinden çoğu tüm insanlarını yitirmiş, İtalya kantonlarından çoğunda buğdaylar ve üzümler toprakta çürümeye bırakılmıştı. Savaş veba ve açlıktan oluşan üçlü kıran, Justinian'ın uyruklarını kara pençesi altına almıştı. Onun saltanatı insanların elle tutulur oranda azalmasıyla nitelenmiştir ve dünyanın en güzel birkaç ülkesi bu mutsuzluğu hiçbir zaman onaramamıştır.[95]

95. Procopius (*Anecd.*, b. 18) önce, deniz kumları vb. gibi retorik betimlemeleri kullanıyor, sonra da iblis imparatorun saltanatı sırasında kökü kazınan daha somut hesaplamalara girişiyor. Bu sözcükler gramer ve aritmetik dilinde çok karanlık anlam taşır. Dizinsel olarak yorumlanırsa birçok milyonları anlatır. Alemannus (s. 80) ve Cousin (c. III, s. 178) bunu iki yüz milyon biçiminde yorumluyorlar ama nasıl olduğunu ben anlayamıyorum. Bu üç Yunanca sözcükten biri çıkarılırsa, yüz milyon bulunur ki bu da tümüyle kabul edilmez bir sayı değildir.

XLIV. BÖLÜM

Roma Hukuku Düşüncesi

Krallarca Yayımlanan Yasalar

Decemvir'lerin On İki Levhası

Halk Yasaları

Senato Kararnameleri Magistra'ların ve İmparatorların Fermanları

Hukukçuların Otoritesi

Justinian'ın Codex'i, Pandects'i, Novels'i ve Kurumları

I. Kişi Hakları

II. Eşya Hukuku

III. Haksız ve Özel Eylemler

IV. Suçlar ve Cezalar

MEDENİ HUKUK

Zamanla Justinian'ın işe yaramaz zaferlerinin izleri küllendi; ne var ki bu yasa koyucunun adı en soylu ve sürekli bir anıt üzerine kazınarak yazıldı. Onun saltanatı sırasında ve yine onun çabalarıyla yurttaşlık hakları, üç ölümsüz yapıt içerisinde toplanarak birleştirildi. Bunlar Codex, Pandects ve Institutes'tir.[1] Zamanın dingin yürüyüşü ve yasa koyucuların çalışmalarıyla Romalıların genel sağduyusu Avrupa ülkelerinin kurumlarını da etkiledi.[2] Justinian yasaları, hiçbir zaman imparatorluğa bağlı olmamış birçok ulusta bugün de saygınlığını ve yürürlüğünü sürdürmektedir. Mutlu ya da akıllı hükümdar o demektir ki toplumda insanlara ilişkin düzen yararına adını her zaman onurla anımsatır. Yasa adamlarının çabası ve atılganlığı her zaman kurucularının savunulması uğrunda harcanmıştır. Dinsel bir tutumla onun erdemlerini kutlarlar, noksanlarını belli etmemeye ya da yadsımaya çalışırlar ve onların sert kınamaları, erguvanın görkemine saldırmaya kalkışan suçluları ya da kafasız ayaklananları

1. Barbarlar zamanının yasa adamları Roma yasalarını saçma ve anlaşılmaz bir biçimde anma yolunda bir tutum yerleştirdiler ve alışkanlık bu yöntemi sürekli hale getirdi. Codex, Pandects ve Institutes'lere başvurulduğu zaman kitabın değil yalnız yasanın sayısını gösterirler ve başlık (titre) sözcüklerinin ilkini söylemekle yetinirler. Halbuki bu başlıklardan daha binden fazlası vardır. Ludewig (*Vit. Justin.*, s. 268) bu ukalalık boyunduruğundan kurtulunmasını istemektedir. Ben, kitap, başlık ve yasayı anmak gibi yalın ve ussal yöntemi benimsemiş bulunuyorum.

2. Almanya, Bohemya, Macaristan, Polonya ve İskoçya'da yasa ya da ortak düşünce biçimi olarak benimsendi: Fransa'da ve İtalya'da dolaysız ve dolaylı etkin oldular; İngiltere'de, Etienne'den Büyük Britanya'nın Justinian'ı sayılan I. Edward'a dek bu yasalar uygulandı. Bkz. Duck (*de Usu et Auctoritate juris civilis*, 1, II, b. 1, 8-15); Heineccius (*Hist. Juris. German.*, b. 4,3, No. 55-124) ve her ülkenin yasa tarihçileri.

hoşgörüyle karşılamaz. Justinian yanlılarının kesin bağlılıkları, her zaman görüldüğü gibi, düşmanlarının aşırı hırçınlığına neden oldu. Onun karakteri karşılıklı olarak ve nefret ya da dalkavuklukla saldırıya uğradı ya da savunuldu. Anti-Tribonian mezhebi, haksız bir davranışla, bu hükümdara, yöneticilerine ve yasalarına her türlü övgüyü reddetti.[3] Her türlü yandaşlıkların dışında, yalnız tarihin gerçeğine ve iyi niyetine bağlı, en ılımlı ve usta rehberlerle hareket eden ben, çok sayıda usta hukukçunun zamanını almış ve çok büyük kitaplıkların duvarlarını süslemiş olan bir konuyu ancak ve ancak dürüst bir güvensizlikle ele alabilirim.[4] Romulus'tan Justinian'a dek Roma hukukunu, olanak elverirse, fazla yaygınlaştırmadan tek bir bölümde anlatacağım.[5] Bu imparatorun çalışmalarını değerlendireceğim, toplumun barışı ve mutluluğu için büyük önemi olan bir bilimin ilkelerini inceleyeceğim. Bir halkın yasaları onun tarihinde en önemli öğretici bölümü oluşturur. Her ne denli imparatorluğun gerileyişi sırasında kaleme alınmış yıllık tarihlere bağlı kalacaksam da cumhuriyetin temiz ve güçlü havasını bu fırsatla soluyacağım.

---

3. On altıncı yüzyılın bilgin ve usta hukukçusu François Hottoman, Ciyas'ın onurunu kırmak ve Şansölye l'Hopital'a hoş görünmek istiyordu. Onun *Anti-Tribonian*'ı -ki, ben hiçbir zaman ele geçiremedim- 1609 yılında Fransızca olarak yayımlandı ve bu mezhep Almanya'da yayıldı. Heineccius, Opp., c. III, sylloge III, s. 171-183.

4. Bana rehberlik edenlerin başına, 1741 yılında Halle'de ölen Alman profesörü, bilgin ve güçlü Heineccius'u, kendisine borçlu olduğum saygılar yüzünden koyuyorum (bkz. onun *Eloge*, [içinde] *Nouvelle Bibliotheque Germanique*, c. II, s. 51-64). Çok sayıda yapıtı, Cenevre'de sekiz cilt olarak bir araya getirildi. Özellikle benim yararlandığım öbür kitaplar şunlardır? 1- Historia Juris Romani et Germanici, Lugd. Batav., 1740; 2- Syntagma Antiquitatum Romanam Jurisprudentiam illustrantium, 2 cilt, in 8°, Traject. ad Rhenum; 3- Elementa Juris Civilis secundum Ordinem Institutionum, Lugd. Bat., 1751- in-40; 4- Elementa J. C. secundum Ordinem Pandectarum Traject., 1772, 2 cilt in- 8°.

5. Bu tarihin özetlemiş bölümü, Antonius'lar zamanında yaşayan Romalı hukukçu Pomponius'un da *Origine Juris* (Pandect, 1, I, baş. 2) fragmanında bulunmaktadır. (Heineccius, c. III, syl. 3, s. 66-126) olasılıkla Tribonian tarafından kısaltılmış ve boğulmuş ve Bynkershoek tarafından yeniden toparlanmıştır (Opp., c. I, s. 279-304).

ROMA İMPARATORLARININ YAYIMLADIKLARI YASALAR

Roma'nın ilk yönetim biçimi, ustalıklı bir örgütlenmeyi yansıtmaktadır.[6] Bu yönetim örgütü, seçimle gelen bir imparator, bir soylular kurulu ve halk genel meclisinden oluşuyordu. Yüksek magistra savaş ve din ile ilişkili tüm konularda görevliydi. Tek başına, daha önce kentin otuz curiae ya da parishe tarafından oy çokluğuyla onanmış ya da geri çevrilmiş yasaları senato'nun tartışmasına sunuyordu. Romulus, Numa ve Servius Tullius, ilk Roma yasa koyucuları olarak tanınmışlardır. Bunlardan her biri hukukun üç genel bölümünden birinde özel haklara sahipti.[7] Evlenmeye, çocukların eğitimine ve kökenini doğanın kendisinden aldığı anlaşılan babanın otoritesine dair yasalar Romulus'un saf bilgeliğine atfedildi. Numa, insan hakları ve dinsel inanç üzerine koyduğu yasaları, geceleri buluştuğu *Egeria* perisinden aldığını söylüyordu. Servius, yurttaşlara ilişkin yasaları, deneyimine bakarak koydu. Yedi sınıftan yurttaşların haklarını ve varlıklarını dengeleştirdi, yeni elli tüzükle sözleşmelerin yürütülmesini ve suçların cezalandırılmasını sağladı. Demokrasiye doğru yönelttiği devlet, Tarquin'lerin sonuncusu zamanında zorbalık rejimine dönüştü. İmparatorum işlevi kaldırılınca patrician'lar, özgürlüğün tüm yararlılıklarını kendilerine özgü kıldılar. İmparatorların yasaları iğrenç duruma düşürüldü ve uygulanamaz oldu. Din adamları ve soylular, bu gizemli tortu anısını sessizce sakladılar. Altmış yıl sonra, Roma yurttaşları, magistra'ların keyfî kararlarıyla yönetimde olmalarından yakınmaya başladılar. Bununla birlikte, imparatorlar tarafından oluşturulan kuruluş-

6. Roma devlet yönetimi tarihinin Titus Livius'un birinci kitabında krallık zamanına ilişkin bölümü incelenebilir. Daha ayrıntılı olarak da bu bilgiler, kimi zaman retorik ve Yunanca bilinmesini gerektiren Dionysius Halicarnassensis'te bulunabilir (1, II, s. 80-96, 119-130; 1, IV, s. 198-220).

7. Justus Lipsius (*Opp.*, c. IV, s. 279) Üç Roma kralına, yurttaşlar (medeni) hukukunun bu üç bölümünü uyguladı. Gravina (*Origines Juris Civilis*, s. 28, Leipzig baskısı, 1737) bu düşünceyi benimsiyorsa da Alman yayımcısı Mascou, bunu tiksinerek kabulleniyor.

lar, toplumsal ve bireysel törelerle bağdaşmaz gibiydiler. Eski meraklıları bu saygıdeğer hukuk kalıntılarından kimilerini topladılar[8] ve Latinlerin *Pelasgic* dilinin kabalığını taşıyan[9] yirmiden çok metni bizlere dek ulaştırmış oldular.[10]

DECEMVIR YAZITLARI

Roma yasalarının On İki Levha'sını[11] tunç, ağaç ya da fil dişi üzerine kazıyarak yazma onurunu işlevleriyle lekeleyen decemvir'lerin iyice bilinen öyküsünü yineleyecek değilim.[12] Bu yasa-

8. En eski Code ya da Digest, derlemeyi yapan ve Regifugium'dan biraz önce ya da az sonra yaşamış olan Papirius'un adıyla adlandırılan *Jus Papirianum* olmuştur (Pandect., 1, I, baş. II). En iyi eleştirmenler, Bynkershoek (c. 1, s. 284-285) ve Heineccius (*Hist. J.C.R.*, 1. I, b. 1 6,17 ve *Opp*., c. III, syl. 4, s. 1-8), bilgisiz kentte, üçüncü yüzyılın benzer bir anıtının değerine ve azlığına yeterince dikkat etmeden Pompenius'un bu masalına inanıyorlar. "Caius Papirius, pontifex Maximus, Numa'nın yasalarını yeniden kavuştursun (Diony., Hal., 1, III, s. 171) ve ağızdan ağıza gelen bir söylenti bırakmasın..." Ben bundan çok kuşkuluyum; Granius Flaccus'un Jus Papirianum'u (Pandect., 1, I, baş. XVI, yasa 144) bir eleştirmeli açımlama değildi, Caesar zamanında derlenmiş özgün bir yapıttı. Censorin, *de die Natali*, 1, III, s.13; Duker, *de Latinitate J.C.*, s. 157.

9. *Histoire de la Jurisprudence Romaine* adlı kitabında Terrason (s. 22-72; Paris, 1750) büyük başarıyla özgün metni yeniden oluşturmaya çalışıyor. Bu çalışma umduğundan daha çok şeyler getirebilir.

10. 1444'te toprağın içerisinden, Coronto ile Gubio arasında yedi ya da sekiz adet tunç bakır çıkarıldı. Bir kısmı Etrüsk karakterli olan bu eserlerin geri kalanı, Herodot'ün Italya'daki bu kanton olarak yorumladığı Pelasge'lerin karakter ve dilindeki ilkel durumu simgelemektedir. (1, I, c. 56, 57, 58). Bununla birlikte, Herodot'un bu güç pasajı, Trakya kenti olan Crestona'ya yapılmış bir yollama olarak açıklanabilir (Larcher'in notları, c. 1, s. 256-261). Eugubine levhalarının yabanıl diyeleği, üstün körü eleştirilere uğradıysa da bunlar aydınlatıcı değillerdi. Ne var ki kökleri şüphe götürmez biçimde Latinceydi. Bu dil Saliare Carmen'le aynı dönemde ve aynı karakterdeydi ve Horace zamanında kimse bunu bilmiyordu. Roma halk dili Doric ve Aeolic Yunancasından etkilenerek gelişmiş, On İki Levhalar'ın, Duilien sütununun, Ennius'un, Terence'nin ve Cicero'nun stiline erişmiştir. Gruter, *Inscript.*, c. 1, s. 192; Maffei, *Hist. Diplomatica*, s. 241 -258; *Bibl. Italique*, c. 111, s. 30-41, 174-205; c. XIV, s. 1-52.

11. Livius ile (1, III, b. 31-59) Dionysius Halicarnassensis'i karşılaştırınız (1, X, s. 644; XI, s. 691). Romalı yazar nc denli az sözle çok şeyi canlı olarak anlatıyor! Yunan yazar ise sözü uzattıkça uzatıyor ve cansız! Dionysius, bununla birlikte, büyük ustaları şaşılası biçimde değerlendiriyor ve tarih yazmanın kurallarını ustaca koyuyor.

12. Tarihçilere göre, Heineccius (*Hist. J.R.*, 1, I, No, 26) On İki Levha'nın tunç

lar halkın haklı yakınmalarına tiksinlikle kulak veren bir aristokratlığın sert ve kıskanç tutumuyla kaleme alınmıştır. Ne var ki On İki Levha'nın temeli, kentin o sıradaki durumuna göre hesaplanmıştır. Romalılar, daha aydın komşularının kurumlarını inceledikleri ve benimsediklerine göre barbarlıktan çıkmış durumdaydılar. Kıskançlık, Efes'in akıllı yurttaşı Hermodorus'u yurdundan kaçırmıştı.[13] Latium kıyılarına ulaşmadan önce, çeşitli biçimleriyle insan doğasını ve kent toplumunu gözlemlemişti. Bilgi ışıklarını Roma'nın yasa koyucularına iletti ve kent alanına, onun anısını ölümsüzleştirmek üzere bir heykeli dikildi. Roma'nın ilk zamanlarında tek para olarak kullanılan bakır paraların adı ve bölünümleri Dorian kökenliydi.[14] Campania ve Sicilya'da yetiştirilen ürünler, savaşın ve karışıklıkların çok zaman tarımı engellediği bir ülkenin halkına besin konusunda yardımcı oluyordu.[15] Roma temsilcileri, bu yerlerden kente yiyecek sağlamaya, başka ulusların devleti nasıl yönettiklerini görüp öğrenmeye yarar bilgiler edinmeye gidiyorlardı. Büyük Yunanistan'ın kolonileri, İtalya'ya kendi ülkelerinin sanatlarını getirip orada uygulamaya koymuşlardı. Cumæ ile Rhegium, Crotona ile Tarentum, Agrigentum ve Syracuse, en ilerlemiş kentler arasındaydılar. Pythagoras'ın (Pisagor) öğretileri, yönetimlerin uygulanmasında felsefeden yararlanıyorlardı. Charondas'ın sözlü yasaları[16] şiirden alıntılar yapıyordu. Zaleucus, iki yüz yıl yaşa-

---

olduğunu söylüyor. *Aereas*, Pomponius'un metninde *eboreas* okunuyor ve Scaliger bu sözcüğün yerine *robereas*'ı kullanıyor (Bynkershoek, s. 286). Bundan sonra da sırasıyla tahta, tunç ve fil dişi kullanılabildi.

13. Cicero (*Tuscul. Quaest.*, V, 36) Hermodorus'un süzülüşünden söz ediyor; Plinius (*Hist. Nat.*, XXXIV, 11) heykelini anlatıyor. Heraclitus'un mektubu, düşü ve mucizesi, *Epist. Graec. Divers*, s. 337'de varsayılmıştır.

14. Dr. Bentley (*Dissertation on the Epistles of Phalaris*, s. 427-479) çok bilinmezlikler içerisinde bulunan Sicilya ve Roma paralarına ilişkin her konuyu tartışıyor. Onur ve hınç, bu bilimsel tartışmada tüm araçlarını kullanmaya onu zorluyor.

15. Romalıların ya da müttefiklerinin gemileri Afrika burnuna dek gittiler (Polybius, 1, III, s. 177, (ed.) Casaubon, in-fol.). Livius ve Dionysius, Cumae'ye yaptıkları yolculuktan söz ediyorlar, vb.

16. Yalnız bu olay, Charondas'ın Rhegium ve Catana'ya yasalar verdiğini kanıtlayacaktır.

yan Locrian'ların cumhuriyetini kurmuştur.[17] Ulusal kıvançla etkilenen Livius ve Dionysius, Roma temsilcilerinin Atina'ya gelince, Pericles'in parlak ve ussal yönetimini gördüklerine ve On İki Levha yasalarını Solon'un yasalarına öykünerek aldıklarına kendilerini inandırmak istemektedirler. Atina, gerçekten o dönemde Hesperia barbarlarından bir elçi kurulunu kabul etmiş olsaydı, Romalı adı İskender'in saltanatından önce Yunanlarca bilinmiş olurdu.[18] Ne var ki Atina anıtları bu konuda suskundur ve patrician'larin, en yetkin demokrasi örneğini kopya etmek için tehlikeli ve uzun bir deniz yolculuğuna girişeceklerine inanmak güçtür. Solon'un yazıtlarıyla decemvir'lerinki karşılaştırılınca, rastlantı olarak birtakım benzerlikler bulunabilirse de bunlar doğa'nın ve usun her topluma esinlediği kurallar olabilir, ayrıca her iki ulusun da Mısır ya da Fenike kökenli olabileceklerinin kanıtları sayılabilir.[19] Ne var ki kamu ve özel hukuklarının ana

---

Diodorus Siculus garip bir neftetle Thurium tarafından kullanılan kurulu ona bağlamaktadır ki bu daha çok sonralarda meydana gelmiştir.

17. Varlığı çok zayıf bir nedenle tartışılan Zaleucus, bir sürü yasaklılardan (Locrian'lar) Yunanistan'ın en erdemli ve en düzenli cumhuriyetini kurmak gibi bir saygınlığa ve onura sahiptir. Bkz. Baron Saint-Groix'inin Büyük Yunanistan yasaması üzerine anıları (*sur la Legislation de la Grande Grece Mem. de l'Academie*, c. XLII, s. 276-333) Diodorus'a ve Stobaeus'a zorladıkları Zaleucus ve Charondas yasaları, kötü kurnazlığı Bentley'in (s. 335-377) aklı sayesinde ortaya çıkarılan bir sofist Pitagor'cu tarafından düzenlenmiştir.

18. Roma ile Yunanlar arasındaki ilişkilerin arttığını göstermek için bu fırsatı yakaladım: 1- Herodot ve Thucydides (A.U.C. 300-350) Roma'nın adını ve varlığını bilmiyor gibidirler (Josephe, *Contra. Apion.*, c. II, 1, I, b. 1 2, s. 444, (ed.) Havercamp); 2- Theopompus (A.U.C. 400, Plin., III, 9) Heraclides Ponticus'un çok kapalı biçimde değindiği Galyalıların saldırısından söz ediyor (Plutarch, [içinde] *Camillo*, s. 292, (ed.) H. Stephan.) 3- Romalıların gerçek ya da masalımsı elçilik kurulu -ki İskender'e gönderilmişti- (A.U.C. 430) Clitarchus (Plin., III, 9), Aristus ve Asclepiades (Arrian., 1, VII, s. 294-295) ve Memnon of Heraclea (apud Photium, cod. 224, s. 725) tarafından doğrulanmıştır. Livius'un bu konudaki suskunluğu yadsıma anlamına gelir; Theophrastus (A.U.C. 440), "primus externorum aliqua de Romanis diligentius scripsit" (Plin., III, 9); 5- Lycophron (A.U.C. 480-500 Truvalıların bir kolonisi düşüncesini ve Aeneid de masalını ilk olarak yaydı (Cassandra, 1226-1280). Birinci Pün Savaşı'nın sonundan önce yapılmış atılgan bir önsezi.

19. Onuncu Levha (de modo sepulturae) Solon'dan alınmıştır (Cicero, *de Legibus*, II, 23-26); "furtem per lancem et licium conceptum," Heineccius'a inanılırsa, Atina törelerinden gelmekteydi (*Antiq. Rom.*, c. II, s. 167-175). Musa, Solon ve decemvir'ler,

çizgilerinde Roma ve Atina yasa koyucuları, birbirlerine yabancı ve karşıt görünümündedirler.

KARAKTERLERİ VE ETKİLERİ

On İki Levha'nın kökeni ve değeri ne olursa olsun,[20] Romalılar bunlara öyle bir körlemecesine ve yan tutucu saygı sağladılar ki tüm ülkelerin hukukçuları, kendi memleketlerinin kuruluşlarını da bunlara göre ayarlamaktan hoşnutluk duydular. Cicero[21] bunları hoş ve öğretici oldukları için incelemeyi salık veriyor "Eski dil ile ve yine eski törelerle alay ediyorlar," diyor. Bunlarda ahlakın ve devlet yönetiminin en sağlıklı ilkeleri bulunmaktadır. Dile getirmekten çekinmiyorum ki decemvir'lerden özetlenmiş olan bu yapıtta Yunan felsefe kitaplarının tümünden daha gerçek bir değer vardır. "Atalarımızın aklı ne denli hayranlık uyandırıcı!" diye gerçek ya da yapmacık bir coşkuyla sözlerini sürdürüyor. "Yasa koyuculukta biz her ülkeden üstünüz ve Dracon'un, Solon'un ve Lycurgus'un kaba ve hemen hemen gülünç hukukuna zahmet edip gözlerimizi çevirip bakarsak üstünlüğümüz çarpıcı biçimde görülecektir." On İki Levha gençlerin belleğine ve yaşlıların derin düşüncelerine emanet edildi. Aydın kişilerce kopya edilip özenle geliştirildi. Galyalılarca çıkarılan yangından kurtarıldı. Justinian zamanında vardılar. Ondan sonra yok oldular. Çalışa çalışa, modern zaman eleştirmenleri onları, yetkin olmayan biçimde yeniden meydana getirdi.[22] Her ne kadar bu

---

gece hırsızını öldürmeye izin vermişlerdir (Exodus, XXII, 3). Demosthenes, *contra Timocratem,* c. 1 , s. 736, (ed.) Reiske; Macrobe, *Saturnalia*, 1, I, b. 4; Collatio Legum Mosaicarum et Romanatum, baş. 7, No. 1, s. 218, (ed.) Cannegieter.

20. Diodorus övmektedir (c. I, 1, XII, s. 495). Diodorus'un bu sözleri "eleganti atque absoluta brevitate verborum" (Aulus Gellius, *Noct. Attic.*, XXI, 1) olarak çevrilebilir.

21. Cicero'ya (*de Legibus*, II, 23) ve konuşturduğu Crassus'a (*de Orat.*) kulak veriniz.

22. Bkz. Heineccius, *Hist. J.R.*, No. 29-33. Gravina (*Origines J.C.*, s. 280-307) ve Terasson (*Hist. de la Jurisprudence Romaine*, s. 94-205) tarafından restore edilmiş haliyle ben de gördüm.

anıta, hukuk kuralı ve adaletin kaynağı olarak bakılmışsa da[23] sonraları, sayıları ve konuları artan ve beş yüzyıl sonunda, yurttaşların kusurlarından daha çok dayanılmaz hale gelen yeni yasalar yüzünden yitip gitti.[24] Capitolium'da senatonun ve halkın kararlarını (*actum*) kapsayan üç bin tunç yazıt bunuyordu.[25] Bunlar arasında, kimileri, Julian yasası gibi, zorbalıkla almalarına karşı olanları, yüzden çok bölüm içeriyordu.[26] Decemvir'ler, cumhuriyeti uzun süre bütünlüğü içerisinde korumuş olan Zaleucus yasasını Roma anayasasına uyarlamayı savsadılar. Locrian adında biri yeni bir yasa önerince halk meclisinin önüne, boynunda ip olduğu halde çıkıyordu. Yasa reddedilirse, öneri sahibi hemen boğuluyordu.

HALK YASALARI

Decemvir'ler (on kişi), sayı üzerinde servetin üstünlük verdiği Yüzler (centuria) Meclisi'nce seçilmişlerdi. Aynı şey, bunların yazıtlarının onanması için de yinelenmişti. İki yüz bin pound ağırlığında bakır sikkeye[27] sahip bulunanlardan oluşan ve Ro-

23. "Finis aequi juris." (Tacitus, *Annal.*, II, 27). "Fons omnis publici et privati juris." (Livius, III, 34).

24. "De principiis juris, et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit altius disseram." (Tacitus, *Annal.*, III, 25). Bu derin tartışma ancak iki sayfa tutuyor ve bunlar da Tacitus'un sayfalarıdır. Livius da aynı anlamda fakat daha az enerjik olarak söylemekteydi (III, 34): "In hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo," vd.

25. Suetonius, (içinde) *Vespasiano*, b. 8.

26. Cicero, *ad Familiares*, VIII, 8.

27. Dionysius, Arbuthnot ve yeni zamanın çoğunluğu (Eisenschmidt dışında, *de Ponderibus*, vd., s. 137-140) yüz bin *asses*'in on bin eski drahmiye ya da üç yüz sterlinden biraz fazlaya bedel olduğunu hesaplıyorlar. Ne var ki onların hesabı, as eski ağırlığının seksende birinden biraz artık duruma düştüğü son zamanlardaki ağırlığına uygulanabilir. Sanırım cumhuriyetin ilk yüzyıllarında değerli madenlerin az olmasına karşın, bir onsluk gümüş, yetmiş libre bakır ya da tunçla eşdeğerdedir. Bakırın geçerli rayicini değerlendirmek daha kolay ve daha ussaldır; paranın ederiyle piyasa ederi karşılaştırılacağı zaman (Roma libresiyle ağırlık libresi), ilk as ya da bakır bir İngiliz şilini olarak değerlendirilebilir. Bu hesaplama sonucunda Roma'da bir öküzün beş sterline,

malıların en öndeki sınıfını oluşturanlar, Servius'un zenginliğe göre düzenlediği politik hesapla doksan sekiz oyu, geri kalan alt sınıftakiler ise doksan beş oyu ellerinde bulunduruyorlardı. Ne var ki tribinus'lar, kısa sürede, görünüşte çok doğru ve çok halktan yana bir kural koydular. Savundukları kural, yurttaşların yasa yapma hakkı herkes için bir olmalıdır, biçimindeydi. Yüzler meclisi yerine oymaklar meclisini topladılar. Patrician'lar, boşuna çabalardan sonra, oyları, en alt katmandaki pleblerin oylarıyla bir tutulan bir meclisin kararlarına boyun eğdiler. Bununla birlikte, oymaklar birbiri ardından küçük köprülerden geçerek yüksek sesle oylarını verdiler, hiçbir yurttaş, tutumunu dostlarından ve hemşehrilerinden saklayamadı.[28] Borcunu ödeyemeyen borçlu, alacaklısının isteklerine uygun davrandı. Korunan kimseler koruyucularının söz ve görüşlerine karşı çıkamıyorlardı: Komutanın peşinden eski asker geliyordu ve ağır başlı bir yüksek aşamalı görevli, kalabalıkları yönlendirebiliyordu. Gizli oy pusulası yönteminin konulması korkunun, utancın, onurun ve çıkarın etkisini geçersiz kıldı. Serbestliğin kötüye kullanılması ise anarşinin ve zorba rejiminin de artmasını çabuklaştırdı.[29] Romalılar eşitlik isterken, her düzeydeki köleliğe düşmüşlerdi. Oymakların ya da Yüzler'in, ağızlarını açmadan razı olmalarıyla Augustus'un iradesi onaylanmıştı. Bir kez, bir tek kez, içtenlikli ve güçlü karşı çıkma olmuştu. Augustus'un uyrukları her türlü siyasal özgürlükten vazgeçmişlerdi. Ancak ev ve aile yaşamına ilişkin özgürlüklerini savunmuşlardı. Yurttaşlara evlenme zorunluluğu ve aile bağlarını güçlendirme hükümleri getiren bir yasa-

---

bir koyunun on şiline ve bir quarter buğdayın da otuz şiline satıldığı anlaşılacaktır (Festus, s. 330, [ed.] Dacier; Plinius, *Hist. Nat.*, XVIII, 4). İlk Romalıların yoksulluğu üzerine düşüncelerimizi değişikliğe uğratan sonuçları kabul etmemek için hiçbir neden görmüyorum.

28. Roma meclisleri üzerine yazmış yazarları, özellikle Sigonius ve Beaufort'u okuyunuz. Spanheim (*de Praestantia et Usu Numismatum*, c. II, Dissert. X, s. 192, 193) bir madalya sunuyor, üzerinde "cista", "pontes", "septa" ve "diribitor" vb. görülüyor.

29. Cicero (*de Legibus*, III, 16, 17, 18) bu anayasal sorunu tartışıyor ve kardeşi Quintus'u halka daha az yakın gösteriyor.

ya sert tepkiler göstererek reddetmişlerdi. Propertius, Delia'nın kolları arasında, çapkınlığın zaferine alkış tutmuştu. Bu reformla uğraşmak için daha uysal bir kuşağın yetişmesi beklendi.[30] Usta gaspçı, halk meclislerinin sakıncasını anlamak için bu örneğe gereksinmesi yoktu. Sessizce hazırladığı kaldırılmak işi, halefinin, tahta çıkışında, karşı konulmadan ve hiç dikkat çekmeden yerine getirildi.[31] Yoksullukları nedeniyle bir şey yapılamaz, sayıları bakımından ise korku salıcı olan altı bin plebeian yasa koyucusu bu niteliklerini, saygınlıklarını, zenginliklerini ve yaşamlarını, imparatorun bağışlayıcılığıyla sürdüren altı yüz senatöre bıraktılar.

SENATONUN KARARNAMELERİ

Yasa gücünün uygulanmasında senato, yürütme otoritesini yitirmenin avuntusunu buldu. İki yüzyıllık deneyimden sonra Ulpian, bu devlet organının çıkardığı kararnamelerin de yasa gücü ve geçerliğinde olduğunu söyleyebildi. Özgürlük zamanlarında bir anlık tutku ya da yanılgı halkın kararlarıyla yasaların çıkmasına neden oluyordu: Cornelian, Pompeian ve Julian yasaları cumhuriyetin o sıralarda çekmekte olduğu acılara tek bir insan tarafından bulunan umarlardan başka şey değillerdi. Ne var ki Caesar'lar döneminde senato, magistra'lardan ve hukukçulardan kuruluydu ve özel hukuk sorunlarında, korku ve çıkar pek seyrek olarak onların kararlarındaki doğruluğu saptırabiliyordu.[32]

---

30. "Prae tumultu recusantium perferre non potuit." (Suetonius, [içinde] August., b. 34). Bkz. Propertius, 1. II, eleg., 6. Heineccius, özel bir tarihte Julian ve Papian Poppaean yasalarına ilişkin her şeyi tüketti (*Opp*., c. VII, kısım 1, s.1-479).

31. Tacitus, *Annal*., I, 15; Lipsius, Excursus E. in Tacitum.

32. "Non ambigitur senatum jus facere posse." Ulpian'ın kararı böyleydi (XVI, ad Edict. in Pandect., 1, I, baş. 3, yasa 9). Pomponius, halk meclislerinin bir "turba hominum" olduklarını söylüyor (Pandect., 1, I , baş. 2, yasa 9).

PRAETORIAN'LARIN BUYRUKLARI

Devlet onurlarına bürünmüş olan yüksek aşamalı görevlilerin (magistra) buyrukları, yasaların değinmediği ya da iki anlama geldiği noktalarda bu boşlukları dolduruyordu.[33] Konsüller, olağanüstü yetkili olanlar, censor'ler ve praetorian'lardan her biri, kendi görev alanlarında Roma krallarının bu eski üstünlüklerini kullanmışlardır. Halk tribunus'ları, belediye başkanlık divanı üyeleri ve prokonsüller de buna benzer bir yetkiyi, haksız olarak kullanmışlardır. Roma kentinde ve eyaletlerde, devlet yönetimiyle görevli magistra kendi niyetlerini ve uyrukların görevlerini duyuruyor ve onunla birlikte praetorian da her yıl medeni hukukunu oluşturuyorlardı. Mahkemeye çıkınca, münadi aracılığıyla sesleniyor ve büyük bir beyaz duvara, kararsızlık ve duraksama halinde izlenecek yolu öneriyor ve eski statüler karşısında sertliği yumuşatıcı tutumu yazdırıyordu. Böylece cumhuriyetle, monarşi ruhuna daha uygun düşecek bir ilke olan davranış özgürlüğü güçlerin eline geçmiş oldu. Praetorian'lar, yavaş yavaş, yasaların adına saygılı kalmakla birlikte bunları kendi etki alanları içine çekip aldılar. Birtakım incelikler ve yapımlarla decemvir'lerin çok açık deyişlerini ustalıkla atlatmanın yolu bulundu. Öyle ki bu yorumların amacı esenlendirici olsa bile bulunan yollar çok zaman saçma oluyordu. En çok da ölmüş kimselerin gizli ya da sanıya dayalı isteklerinin vâris çizelgesinde yer almasında ya da vasiyetnamelere geçirilmesinde güçlük çekiliyordu. Vâris olarak görünmeyen ve miras bırakması gerekli akrabası ya da hamisinden herhangi miras alamayan başvurucu bu olayda, hoşgörülü bir Praetorian'ın aracılığına gerek duyacaktı. Kişisel olarak uğranılan haksızlığı giderme konusundaki hükümlerde On İki Levha yasasının sert maddeleri para cezalarına çevrilerek değiştirilmişti; imgesel varsayımlar zaman ve mekân yitirilmesine neden oluyor-

33. Praetorian'ların ve öbür magistra'ların "jus honorarium"u Instututes'lerin Latince metninde belirtilmiştir (1, I, baş. II, No. 7). *Honorarium* gibi önemli sözcüğü kullanmayı ihmal etmiş olan Theophilus'un Yunanca açıklaması (s. 33-38, [ed.] Reitz) kapalı bir anlatımdadır.

du. Gençlik, hile ya da şiddet bahanesi, çok para harcanmış ya da harcanacak bir sözleşmeyi iptal etmeye veya o sözleşmenin yerine getirilmesinden muaf tutulmaya yetiyordu. Bu kadar belirsizlik içerisinde ve keyfî bir yargılama düzeni en tehlikeli suistimallere de açık bulunuyordu. Çoğu zaman hakkın özü adaletin biçimselliklerine olduğu kadar erdemin peşin yargılarına, değere saygıyla bağlanmayı esinleyen elverişli eğilimlere ve çıkarla hıncın en kaba çekiciliklerine kurban ediliyordu. Ne var ki her Praetorian'ın yanılgıları ve kusurları, bir yıl sonunda, görevinin sona ermesiyle birlikte, geçmişe karışıyordu. Onun yerine gelenler, koyduğu hukuk kurallarından, akıl ve uygulama alanlarında benimsenmiş olanları kabul ediyorlardı: yeni durumların çözüme bağlanması, hukuk yöntemi kurallarını (hukuk muhakemeleri usulü) yetkinleştiriyor ve saptıyordu. Praetorian'ı, ilk beyanının lafzına ve ruhuna uygun olarak uygulamaya zorlayan Cornelian yasası onu, adaletsiz olma eğiliminden koruyordu.[34]

SÜREKLİ BUYRUK

Caesar'ın dehasıyla tasarlanmış planı uygulamaya geçirme işi Hadrian'ın özenle gün ışığına çıkarmasına kalmıştı. Sürekli Buyruk'un oluşturulması, birinci sınıf hukukçu Salvius Julian'ın praetorian'lık çalışmalarını ölümsüzleştirdi. İmparator ve senato, akılcı olarak derlenip kotarılmış bu kodeksi onayladılar. Uzun süreden beri birbirinden ayrık duran yasa ile adalet'i bağdaştırdı. On İki Levha'nın yerine geçen Sürekli Buyruk, medeni hukukun değişmez kuralı oldu.[35]

34. Dion Cassius (c. I, 1, XXXVI, s. 100), 686 Roma yılını sürekli buyruklar dönemi olarak sayıyor. Bununla birlikte, Ludovicus Vives kâğıtlarına göre yayımlanmış olan Acta Diurna'lara bakarak, bunların kuruluşu 585 yılındadır. Pighius (*Annal. Rom.*, c. II, s. 377, 378). Graevius (ad Suet., s. 778), Dodwell (*Proclection. Camden* s. 665) ve Heineccius bu karar ve kuralların özgünlüğünü benimsiyorlar. Ne var ki "Scutum Cimbricum" diye orada görülen sözcük, uydurma olduklarını kanıtlıyor (Moyle, Works, c. 1, s. 303).

35. Heineccius (*Opp.*, c. VII, kısım II, s. 1-564 vd.) Buyruklar'ın tarihini yazdı ve sürekli

İMPARATORLARIN ANAYASASI

Augustus'tan Trajan'a dek, alçakgönüllü Caesar'lar buyruklarını, Roma magistra'ları niteliğiyle yayımlıyorlardı. Senato da tam yetkili olarak, hükümdarın mektuplarını ve söylevlerini, kararnamelere geçiriyordu. Görünüşe göre, yasama gücünün tümünü açıkça ve haksız olarak kendi üzerine alan Hadrian olmuştur.[36] Çağının sabırlılığı ve kendisinin Roma kentinden uzun süre uzakta kalması, ruhundaki devinimliliğe çok benzeyen bu yeniliğe yol açmıştır. Halefleri de aynı politikayı benimsediler ve Tertullian'ın biraz da yabanıl benzetmesine göre, "buyrukların baltası ve imparatorun kendisine sorulanlara verdiği yanıtlar, eski yasaların karanlık ve dikenli ormanını aydınlattı".[37] Hadrian'dan Justinian'a, demek ki dört yüzyıllık bir süre boyunca hükümdarın iradesi kamu hukuku ve özel hukukun kuralı olarak kaldı. Çok az sayıda sivil ve din kurumları eski statüleri içerisinde bırakıldı. Bu karanlık dönemlerin barbarlığı ve silahlı bir zorba rejimin esinlediği terör havası, imparatorların yasama yetkisinin başlangıcını aydınlığa çıkarmadı. Yasa adamlarının bilgisizliği ya da bayağılığı -ki, bunlar alınyazılarının Roma ve Bizans saraylarına bağlı olduğuna inanıyorlardı- bu konuda ikili varsayımın yayılmasına neden oldular: **1.** Eski Caesar'lar, kimi zaman kendilerinin birtakım statülerce buyurulan görev ve cezalardan bağışık tutulmalarını istemişlerdi. Senato ve halk buna razı olmuşlardı. Bunlardan her biri, cumhuriyetin, bir numara-

---

Buyruk'nun metnini eski durumuna getirdi: Sözlerimi bu üstün adamın yapıtlarından aldım. Onun araştırmaları büyük bir güven kaynağıdır. Bouchaud, *Academie des Inscriptions* derlemesine dizin ve hukuk bakımlarından ilginç olan bu nokta üzerine bir "Anılar" eki koymuştur.

36. Onun yasaları Codex'in başındakilerdir. Bkz. anlaşılmaz bir edebiyat yapmak ve birtakım zayıf aykırı düşünceleri desteklemek için konudan ayrılan Dodwell (*Praelect. Cambden*, s. 319-340).

37. "Totam illam veterem et squalentem sylvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum securibus truncatis et caeditis." (Apologet., b. 4, s. 50, [ed.] Havercamp.). Sonra da eskiliğine ya da kazanmış olduğu saygınlığa bakmaksızın, yararsız ya da zararlı yasaları yürürlükten kaldıran Severus'un kesin tutumunu övüyor.

lı yurttaş üzerinde kullandığı hukuk kurallarıydı. İmparatorlarca elde edilen gösterişsiz ayrıcalık bir zalim zorba ayrıcalığı haline dönüştü ve "yasalardan istisna edilmiş"[38] biçimindeki Latince deyim hükümdarı tüm yasaların üzerine çıkarıyor, kendi tutum ve davranışlarını yalnız vicdanının ve aklının denetimine bırakıyordu **2.** Her saltanat tarafından, seçimli bir hükümdarın başlıklarını ve güçlülük derecelerini saptayan senato kararnameleri de Caesar'ların bağımlılığını belirtiyordu. Ulpian'ın ya da çok olasılıkla Tribonian'ın[39] bir imparatorluk yasasını ve halkın -geri dönülemez- bir vazgeçişini tasarlaması,[40] Romalılarda düşünce biçimlerinin ve dilin bile bozulduğu zamandan sonraki dönemde olmuştur.

YASAMA GÜÇLERİ

O halde, özgürlük ve adalet ilkeleri imparatorların özgürlüğe zıt sonuçlarına bakarak uygulamada daha az gerçek olan yasama güçlerini savunmaya yaradı. "Roma halkı, gücünü ve egemenliğini, bütünüyle hükümdarlarına aktardığı için, imparatorların keyfine göre güçlülük ve yasa onların malı olmuştur," deniyordu.[41] Tek bir kişinin, belki de bir çocuğun istencinin, yüzyılların deneyimiyle gelişmiş ussallığa ve milyonlarca yurttaşın isteklerine yeğ tutulmasından acı çekiliyordu. Soysuzlaşmış olan Yunanlar, yasamanın keyfî olarak kullanılmasının yalnız imparatora verilebileceğini savunmaktan övünç duymuşlardır. Theophilus, Justinian'ın

38. Dion Cassius ya kötü niyetle ya da bilgisizliğinden, "Legibus Solutus"un anlamı üzerinde yanılıyor (c. 1, I, LIII, s. 713). Yayımcısı Reinar, özgürlük ve eleştiri ruhunun bunalttığı bir aşağılık tarihçiyi ayıplamaktadır.

39. "Lex regia" sözcüğü olandan daha yenidir. Krallık yasasının adı Commodus'un veya Caracalla'nın tutsaklarını titretecekti.

40. Bkz. Gravina, *Opp.*, s. 501-512, Beaufort (*Republique Romaine*, c. 1 . s. 255-274). Bu yazar, Frederic Gronovius ve Noodt'un bilimsel araştırmalarından ve bu esere değerli notlar ekleyen Barbeyrac tarafından yapılan çeviriler (2 c.. in-12, 1 731).

41. *Instit.*, 1, I, baş. 2, No. 6; *Pandect.*, 1, I, baş. 4, yasa 1; *Codex Justinian*, 1, I, baş. 17, yasa 1, No. 7. Heineccius (*Antiqiute* ve *Elements*), Godefroy (*Comm. ad. cod. Theod.*, 1, I, c. I, II, III) ve Gravina (87-90) tarafından da geliştirilmiş "de constitutionibus principum"da ayrıntılı olarak güzel işlemiştir.

sarayında şöyle bağırıyordu: "Hangi çıkar ya da tutku, imparatorun bulunduğu yüce ve dingin yere ulaşabilir? O, uyruklarının yaşamına ve varlıklarına sahiptir; onun hoşnutsuzluğunu üzerlerine çekenler, kendilerini ölmüş bilmelidirler."[42] Dalkavukluk diline yabancı olan bir tarihçi, hukuka özgü sorunlarda kişisel görüşlerin büyük bir imparatorluğun hükümdarı üzerinde pek seyrek olarak etkili olacağını söyleyebilir. Erdem ve akıl bile, bu hükümdarın barış ile eşitliğin doğal koruyucusu olduğuna ve kendi çıkarının, ayrılmaz biçimde, toplum çıkarına bağlı bulunduğuna dikkati çekmektedirler. En zayıf ve en kusurlu saltanatla Papinian ile Ulpian, uslarıyla hukuk makamlarını doldurdular.[43] Codex ile Pandects'lerin en akılcı düzenlemeleri Caracalla ile bakanlarının adlarını taşımaktadır.[44] Roma zorbası, kimi zaman eyaletlerin iyilikçisi olarak görünmüştür. Domitian'ın cinayetlerini bir hançer sona erdirmişti. Ne var ki senatoca, nefretinin ve sevincinin ilk zamanlarında kabullenilen yasaları Nerva tarafından da onaylanmıştır.[45]

İRADELERİ

Bununla birlikte, hükümdar iradelerinde (rescripts)[46] magistra'ların danışma sunularına yanıtlarında, yan tutucu bir açık-

42. Theophilus, (içinde) Paraphras. *Graec. Instit.*, s. 33, 34, (ed.) Reitz. Bkz. bu yazarın karakteri, yapıtları ve yaşadığı dönem üzerine, Theophilus, J. H. Mylius, *Excurs*, 3, s. 1034-1073.

43. Macrinus'un bu yakınmasında akılcılıktan çok kıskançlık vardır: "Nefas esse leges videri Commodi et Caracalla at hominum imperitorum voluntates." (Jul. Capitol., b. 13). Commodus, Severus tarafından tanrılar arasına konuldu (Dodwell., Praelect. 8, s. 324, 325 vd.). Bununla birlikte Pandects'ler onu ancak iki kez anıyor.

44. Codex'te, Caracalla'nın tek başına yayımladığı iki yüz, babasıyla birlikte yüz altmış Constitutio'su bulunmaktadır. Bu iki hükümdar Pandecta'larda elli kez, Institutes'lerde sekiz kez anılmışlardır (Terasson, s. 265).

45. Plinius, *Secund. Epistol.*, X, 66; Suetonius, (içinde) Domitian., b. 23.

46. Constantine'in şöyle bir kuralı vardı: "contra jus rescripta non valeant." (*Cod. Theod.*, 1, I, baş. II, yasa 1). İmparatorlar, üzülerek de olsa, yasalar üzerinde bir araştırmaya ve olayı soruşturmaya, kimi öncellere başvuru hakkı tanımaya izin veriyorlardı. Ne var ki bu yetersiz umarlar yargıçların yetkesi için çok sayılardı, bunları kullanmak kendileri için çok tehlikeliydi.

lama hükümdarların en aydınını bile aldatabiliyordu. Trajan'ın akılcılığı ve örneği, onların kararlarını, üzerinde çok düşünülmüş yasama hükümlerinin düzeyine sokan bu kötü davranışı boşuna mahkûm etti. Hükümdar, iradeleri, bağışlamaları, kararnameleri, buyrukları (ferman) ve hükümdarlık görüşlerini (fetva/*pragmatique sanctium*) yazarken erguvan rengi mürekkep[47] kullanıyordu. Bunları genel ve bireysel yasalar olarak, magistra'ların uygulamaları ve halkın uyması için eyaletlerine ulaştırıyordu. Ne var ki sayıları durmadan arttığından ve bunlara uymak konumundaki her gün biraz daha belirsizlik ve duraksamalarla karşılaşıldığından, Gregorian, Hermogenian ve genç Theodosian codex'leriyle hükümdarın iradesi tanımlandı. Bize kimi bölümleri kalan ilk ikisi, özel iki hukukçu tarafından kaleme alınmıştır. Bununla, pagan imparatorların zamanına, demek ki Hadrian'dan Constantinople'un kurucusuna dek süren döneme ilişkin yasaların korunması istenmiştir. Bütünü elimizde bulunan üçüncüsü, yaşlı Theodosius'tan kendi saltanatına dek olan Hristiyan hükümdarların yasalarını kapsamak üzere, genç Theodosius'un buyruğuyla on altı kitap halinde derlenmiştir. Bu üç codex, mahkemelerde eşit saygınlıkta tutuluyor ve yargıç, kutsal derleme içerisinde bulunmayan her hükmü düzmece[48] ya da uygulama dışı kalmış sayarak reddedebiliyordu.

ROMA HUKUKUNUN BİÇİMLERİ

Her ne kadar gerçeği pek yansıtmasa da yabanıl halklar, alfabe eksiklerini, dikkati çeken ve tüm genel ya da özel olayların

47. Bu mürekkep zincifre'nin "vermilion" ve "cinnabar" adındaki çeşitlerinden yapılıyordu. Birinci Leo'dan (MS 470) imparatorluğun çöküşüne dek imparatorların diplomalarında da bu mürekkep bulunmaktadır. *Bibliotheque Raisonnee de la Diplomatique*, c. 1, s. 509-514; Lami, *de Eruditione Apostolorum*, c. II, s. 720-726.

48. Schulting, *Jurisprudentia Ante-Justinianea*, s. 681-718, Cujacius, Hadrian'ın saltanatından Gallienus'unkine dek yayımlanmış yasaları Gregory'nin geri kalanları da, çalışma arkadaşı Hermogenes'in derlediğini söylüyor. Bu genel bölme doğru olabilir. Ne var ki Gregory ile Hermogenes çok zaman kendi sınırlarını aştılar.

anısını sürdüren duyumlu işaretlerle tamamlamaya çalışırlar. İlk Romalıların hukuku bir tür pandomim oyunu gibi bir şeydi. Sözler, el, kol ve baş hareketleriyle belirtiliyordu. Biçimlendirmelerdeki en küçük yanılma ya da en ufak bir savsama hak ne olursa olsun, asıl düşüncenin yitirilmesine yetiyordu. Evlilik birliği, yaşamın zorunlu ögeleri olan ateş ve su ile belirtiliyordu.[49] Boşanılan kadın, kendisine yüklenmiş aile yönetiminin simgesi olan anahtar demetini geri veriyordu. Oğlunu ya da tutsağını özgür kılmak (azat etmek) için yanağına küçük bir fiske vurularak yol veriliyordu. Çalışılmakta olan işlerin üzerine bir taş atılması o işin sürdürülmesini yasaklıyordu. Zamanaşımını durdurmak için bir ağaç dalı kesiliyordu. Yumruk halindeki el bir rehin ya da emanetin simgesiydi. Sağ elin uzatılması sözün yerine getirileceğinin ya da güveni olduğunun tanımıydı. Bir iş, bir saman çöpünün kırılmasıyla sonuçlanmış oluyordu. Bütün ödemelere tartı ağırlıkları ve teraziler eşlik ediyordu. Vâris, bir vasiyeti istediğini ya da reddettiğini belirtmek için, kimi zaman parmaklarını çıtırdatmak, giysilerini çıkarmak, sıçramak ve dans etmek zorunda kalıyordu.[50] Bir yurttaş, çalınan giysi ya da eşyaları için şikâyette bulunmak üzere komşusunun evine giderse, belini bir keten kumaşla sarıyor, yüzünü bir maske ya da bir lengerle kapatıyordu. Buna neden, bir bakire ya da bir hanımla karşılaşma korkusuydu.[51] Yurttaş haklarına ilişkin bir kovuşturmada davacı, tanığının kulağına dokunuyordu; hasmının boğazını tutuyor ve inlemeleriyle hemşehrilerini yardıma çağırıyordu. İki taraf, Praetorian'ın mahkemesi önünde, sanki dövüşeceklermiş gibi

49. Scaevola olasılıkla (Q. Cervidius Scaevola, Papinian'ın hocası) bu su ve ateşin kabulünden amacın, evliliğin özü olduğunu düşünüyor (*Pand.*, 1, XXIV, c. 1, yasa 66). Bkz. Heineccius, *Hist. J.R.*, No. 317.

50. Cicero (*de Officiis*, III, 19) ancak varsayımla konuşabiliyor. Ne var ki Ambrose (*de Officiis*, III, 2), hukukçu ve magistra niteliğiyle, bunu zamanının yöntemi olarak tanımlıyor (Schulting, ad Ulpian, Frag., baş. 22, No. 28, 643, 644).

51. Antoninus'lar zamanında bir "furtum lance licioque conceptum" halinde düzenli biçimlerin anlamı pek bilinmiyordu. (Aulus Gellius, XVI, 10). Onları Attica'dan getirten Heineccius (*Antiquitat. Rom.*, 1, IV, baş. I, No. 13-21), Aristophanes'in kanısına dayanarak, bu ozanın ve Pollux'un *Scholiast*'ını dile getiriyor.

birbiriyle kapışıyorlardı. Bu magistra, onlara, anlaşmazlıklarının konusunu bildirmelerini buyuruyordu. O zaman, birbirinden uzaklaşıyorlar, ölçülü adımlarla yeniden yaklaşıyorlar, ayaklarına, çatışmalarının konusu olan tarlayı simgeleyen bir toprak parçası atıyorlardı. Yasanın söz ve biçimlerine ilişkin bu anlaşılması zor bilgi pontiff'lerden ve patrician'lardan gelen bir miras oldu. Keldani müneccimleri gibi, kendilerine başvuranlara olağan dışı ve dinlenme günlerini haber veriyorlardı: Bu önemli ayrıntılar Numa'nın koyduğu dine bağlı şeylerdi. On İki Levha'nın yayımlanmasından sonra yargılama yöntemlerindeki bilgisizlik, yurttaşları bir çeşit tutsaklık içerisinde bıraktı. Halk sınıfından kimi kamu görevlileri, bu yararlı gizemleri destekleme oldular: daha aydınlık olarak gelen yeni bir yüzyıl bunları gülünç buldu, yasayı biçimlendiren bu ilkel dilin kullanımı, geçerli olduğu eski zaman içinde yitip bitti.[52]

HUKUKÇULARIN ART ARDA GELİŞİ

Bununla birlikte, yurttaşlar yasasının yapıcıları olarak bakılabilecek Roma'nın bilge kişileri çok özgürlükçü bir ustalığın tohumlarını attılar. Romalıların dilinde ve törelerinde zamanla meydana gelen bozulma, yeni yetişen kuşaklar için On İki Levha'nın üslubunu daha az anlaşılır hale sokuyor ve hukukçuların, eski düzenlemelere göre yapılmış incelemelere dayalı açıklamaları, kuşkulu durumdaki pasajları ancak yetersiz biçimde yorumlayabiliyordu. Yasalardaki birden çok anlama çekilmeleri aydınlığa kavuşturmak, kapsam sınırlarını saptamak, ilkelerinin uygulanmasını ve sonuçlarının neler olabileceğini kestirmek, gerçek ve görünür çelişkileri göstermek en soylu ve en önemli bir zorunluluktu. Böylece yasama alanı, yavaş yavaş eski statüleri açıklayabilenlerin eline geçti. Bunlar ince yorumları, bilgisizlik

52. Cicero, Murena (b. 9-13) için söylevinde, yasa adamlarının biçim ve gizemlerini gülünç buluyor; Aulus Gellius tarafından çok iyi niyetle aktarılmış (*Noct. Attic.*, XX, 10) Gravina (*Opp.*, s. 265, 266, 267) ve Heineccius (*Antiq.*, 1, IV, baş. VI).

çağlarında uygulanmış bu zorbalık gücünü adaletle düzeltme uğrunda praetorian'ları yönlendirdi. Acayip ve anlaşılmaz gerekçelerin yardımıyla meydana getirilmiş yapay bir hukuk, doğal ve akılcı hakları kurmaya eğilim gösterir ve yavan kimseler, onların ışığından yararlanarak ülkelerinin kamu kuruluşlarının temelini yıkmaya çalışırlar. On İki Levha'nın yayımlanmasıyla Justinian'ın saltanatı arasında geçen hemen hemen bin yıllık zamanı, benimsenen eğitim yöntemiyle ve yasa adamlarının karakteriyle birbirinden ayrı, eşit süreli üç döneme bölmek olasıdır.[53]

BİRİNCİ DÖNEM: 303-648

Birinci dönem boyunca kendini beğenmişlik ve bilgisizlik, Roma hukuk bilgisini dar sınırlar içerisinde sıkıştırmada rol oynamıştır. Pazar kurulan ya da toplantı günlerinde en ünlü hukukçular Forum'da dolaşıyorlar, bir gün oylarını elde edebilmek umuduyla en alt halk katmanındaki yurttaşlara bilgi veriyorlardı. Yaşları ilerlediğinde ya da saygınlıklar kazandıklarında, evlerinin önünde bir sandalyeye ya da taht gibi koltukta oturuyorlardı. Burada, dingin bir ağırbaşlılık içerisinde, tanyeri ağarmasından başlayan ve hem kent içinden hem de kırsal alandan gelerek kapılarına üşüşen başvurucularını bekliyorlardı. Toplumsal yaşamın görevleri ve bir yargılama yönteminin karşılaştığı olaylar bu danışmaların olağan konusuydu, hukukçular kanılarını, do-

53. Pomponius (*de Origine Juris Pandect*, 1, I, baş. II) hukukçuların birbirini izlemesini gösteriyor. Yeni tarihçiler tarihin ve yazının bu bölümüne ilişkin tartışmada bilgi ve eleştiri gösterisinde bulunmuşlardır. Ben, özellikle Gravina (s. 41-79) ve Heineccius'u (*Hist. J.R.*, No. 113, s. 351) kendime yol gösterici edindim. Cicero, de Oratore, de Claris Oratoribus, de Legibus ve Mucius vb. adlar altında Clavie Ciceroniana of Ernesti çok sayıda ve çok ilginç ayrıntılar veriyorlar. Horacius, çok zaman yasa adamlarının çalışkan mesailerine atıfta bulunuyor. Serm., 1, I, 10, epist. 2, 1, 103 vd.

"Agricolam laudat juris legumque peritus Sub galli cantum,
consultor ubi ostia pulsat.
...
Romae dulce diu fuit et solemne, reclusa Mane domo vigilare,
clienti promere jura."

ğal aklın ve yasanın kurallarına göre, sözlü ya da yazılı olarak bildiriyorlardı. Kendi mesleklerinden ya da ailelerinden genç insanların orada hazır bulunmalarına da izin veriyorlardı. Özellikle kendi çocuklarını bu yolda yetiştiriyorlardı; Mucia ailesi, babadan oğula aktarılan bu çeşit bilgilerden dolayı uzun süre ün kazanmıştı.

İKİNCİ DÖNEM: 648-988

Hukukun güzel çağı olan ikinci dönem, Cicero'nun doğuşundan Alexander Severus'un saltanatına dek geçen zaman bölümünü kapsar. Bir genel sistem oluşturuldu: Okullar açıldı, kitaplar yazıldı. Canlılar ve ölmüşler, öğrencilerin okutulmasına yardımcı olmak üzere vergilendirme kapsamına alındı. Catus ya da "Kurnaz "takma adıyla da anılan Aelius Paetus'un *Tripartite*'si hukuk kitaplarının en eskisi olarak bilinmektedir. Cato'nun ve oğlunun yaptığı hukuk incelemeleri onun ününe ayrıca katkıda bulundu. Bu konularda üç yetenekli insan Mucius Scaevola'nın adını ünlendirdiler. Ne var ki hukuk bilimini yetkinleştirme onuru, bunların öğretilisi ve Cicero'nun dostu Servius Sulpicius'a tanındı. Saygınlık kazanmış olan Papinian, Paul ve Ulpian'ın adlarıyla cumhuriyet döneminde ve Caesar'lar zamanında parıldayan hukukçulara ilişkin uzun dizini tamamlamıştır. Bunların çeşitli yapıtlarının başlıkları, adlarıyla birlikte, özenle korunmuştur, Labeo örneği, bu hukukçuların çalışmaları ve verimlilikleri üzerine bir kanı verebilir. Augustus döneminde yaşamış olan bu değerli hukukçu, zamanını kentle kırsal alan arasında, işleriyle kitap yazma çalışmaları içinde geçiriyordu. Sessizlik köşesinin meyveleri olan dört yüz yapıtından söz edilmektedir. Rakibi Capito'nun iki yüz elli dokuz tane yazılı derlemesi bulunduğu bildirilmektedir. Derslerini yüz ciltten daha aza indirgeyen profesörlerin sayısı çok değildi.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM: 988-1230

Üçüncü dönem boyunca, demek ki Alexander Severus ile Justinian'ın saltanatları arasında, hukukun sesi hemen hemen kısık kaldı. Merak, doyurulmuştu. Zorbalar ya da barbarlar tahtı ellerinde bulunduruyorlardı. Ateşli ruh taşıyanlar dinsel çatışmalarla ortadan silinmişti. Roma'nın, Constantinople'un ve Berytus'un öğreticileri, kendilerine oranla daha aydın kafalı öncellerinin derslerini yinelemekle yetiniyorlardı. Bu etütlerin ağırlaşmasından ve çabuk olarak içerisine düştükleri durumdan dingin bir ortama ve inceleme zamanına gereksinim duydukları sonucu çıkarılabilir. Hukuk adamlarının sayısındaki çokluğa bakılarak -ki bunların büyük hacimdeki yapıtları orta dereceli olarak sınıflandırılabilir- bu tür etütlerin ortak bir anlayış ve deneyim geçirmesi gereğini düşünmelidir. Yüzyıllar geçtiği halde kendilerine eşit kimseler yetişmeyen Cicero ile Vergilius'un dehaları daha iyi duyumsanmaktadır. Ancak ünlü hukuk ustaları, kendilerine eşit olacak ya da değer ve ün bakımından kendilerinden daha ileriye gidecek öğrenciler bıraktıklarına güveniyorlardı.

FELSEFELERİ

Roma'nın yedinci yüzyılında, daha önce ilk Romalıların durumuna göre kabataslak uyarlanmış hukukunu Yunan felsefesi, bağlaşık olarak, işleyip iyileştirmeye ve yetkinleştirmeye geldi. Scaevola gelenekler ve denemelerle oluşturulmuştu. Sanatını gerçek ve evrensel[54] bir kuram üzerine kuran ilk hukukçu Servius Sulpicius olmuştur. Gerçekle yanlışı ayırt etmek için, yanılmaz bir kural olarak, Aristo'nun ve Stoacıların mantığını kullandı. Özel halleri genel ilkelere uyguladı, bu şekilsiz kitleye düzen ve

54. Crassus, daha doğrusu Cicero (*de Orator.*, I, 41, 42), doğal yeteneği olmakla birlikte bilgisi kıt olan Antonius tarafından gülünç hale getirilmiş (s. 58) bir hukuku, sanatı ya da bilimi üzerine bir düşünce öneriyor. Bu düşünce, Servius Sulpicius tarafından kısmen gerçekleştirilmiş ([içinde] *Bruto*, b. 41) ve Gravina, klasik Latincesinde, ince bir çeşitlilikle onu övmüştür (s. 60).

belagat ışığını saçtı. Çağdaşı ve dostu Cicero, hiçbir zaman meslekten bir hukukçu olarak ün yapma peşinde koşmamıştı. Ne var ki yurdunun hukuku üzerine, nereye dokunsa altın yapan, eşsiz dehasıyla ışık tuttu. Platon'un örneği olarak bir *cumhuriyet* türetti, bu cumhuriyet için bir yasalar kitabı yazdı, bunda Romalıların anayasasındaki akılcılığı ve adaleti bir tanrısal kökene bağlamaya çalıştı. Onun yüce varsayımına göre tüm evren çok büyük bir cumhuriyeti oluşturur. Aynı cevherden olduklarını düşündüğü tanrılarla insanlar, aynı topluluğun üyesidirler. Doğal yasalar ve insanların hukuku us üzerine kurulmuştur. Her ne denli kimi rastlantılar ya da törelerle değişikliğe uğramış olsalar da tüm konulmuş (kurulmuş) kuruluşlar bütün erdemli kaplerde Tanrı tarafından yazılmış adalet kuralından kaynaklanırlar. Bu felsefesi gözlemlerden inanmayı reddeden şüphecileri ve bir iş yapmak istemeyen Epicuros'çuları dışarıda bırakıyor. Cumhuriyet düşüncesiyle alay yeden bu sonunculara, ağaçlıklarına çekilip orada sessiz sadasız uykuya dalmalarını öğütlüyor. Hadlerini bilmeksizin, o büyük sisteminin çok düzenli temelini yıkabilecek karşı çıkmalarını önlemek üzere, yeni akademi'ye hiç konuşmamasını, alçakgönüllülükle rica ediyor.[55] Platon'u, Aristo'yu ve Zeno'yu, toplumsal yaşamın görevleri için bir yurttaşı yetiştirecek ve güçlendirebilecek biricik ustalar olarak gösteriyor. Bu güçlendirmede en iyi aracın Stoacılarınki olduğu[56] anlaşılmış ve hukuk okullarınca ondan yararlanmaya ya da ona benzemeye özendirilmiştir. Stoa dersleri Romalı hukukçulara yaşam, düşünme ve ölme üzerine görevlerinin neler olduğunu öğretiyordu. Ancak kimi hallerde onlara bir tartışmada mezhepsel boş

55. "Perturbatricem autem omnium harum rerum academiam, hanc ab Arcesila et Carneade recentem, exoremus ut sileat, nam si invaserit in haec, quae satis scite instructa et composita videantur, nimis edet ruinas, quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo." (*de Legibus*, I, 13). Yalnız bu sözler bile Bentley'e (*Remarks on Free-thinking*, s. 250) Cicero'nun güzelleştirdiği doktrine ne denli sıkı sıkıya bağlı olduğunu anlatmış olmalıydı.

56. Panaetius, genç Scipio'nun dostuydu; Roma'da Stoacı felsefeyi ilk okutan odur. Yaşamı için bkz. *Mem. de l'Academie des Inscriptions*, c. X, s. 75-89.

inançları, aykırı düşünce sevgisini, inatçılık huyunu, sözcüklere ve konuşma inceliğine bağlılığı esinliyorlardı. Mülkiyet hakkının, biçimini madde üzerindeki üstünlüğü ilkesine, suçlardaki eşitlik hakkının da Trebatius'un[57] kulağa dokunanın tüm vücuda dokunmuş sayılacağı kanısına göre kurulması istenmiştir. Bir buğday yığınından bir bölümünü çalan ya da fıçıdaki şaraptan bir bölümünü alan, bunların tümünü alanlar denli suçlu sayılmışlardır.[58]

OTORİTE

Romalılarda askerlik mesleği, belagat ve medeni hukuk üzerinde incelemelerde bulunmak, bir yurttaş için devlet saygınlıkları yolu olduğu gibi, her üç niteliğin bir kişi üzerinde toplanması apayrı bir üstünlük sağlıyordu. Buyruk çıkaran Praetorian'ın bilgisi onun kişisel kanısına bir çeşit yeğ tutulma ve tercih edilme olanağı veriyordu. Bir censor ya da konsulün saygınlığına karşı nasıl eğiliniyorsa buna da öyle saygı gösteriliyordu. Bir hukukçunun erdemleri ve başarıları, belki de kuşkulu olan bir yoruma tutarlılık verebiliyordu. Giz örtüsü patrician'ların ustalığına uzun süre hizmet etti. Çok aydınlık zamanlarda, tartışma özgürlüğü hukukun genel ilkelerini de saptadı. Forum çekişmeleri ince ve karışık durumları aydınlatmış oldu. Doğal akıldan kaynaklanan kurallar, aksiyomlar ve tanımlamalar[59] benimsendi, hukuk profesörlerinin düşüncesi mahkemelerin uygulamaları üzerinde etkili

57. Bu konuya Ulpian tarafından değinilmiştir (yasa 40, ad Sabinum in Pandect., 1, XL. VII; c. II, yasa 21) iyi bir hukukçu olduktan sonra Trebatius, "que qui familiam duxit," bir Epicuros'çu oldu (Cicero, *ad Familiares,* VIII, 5). Bu yeni mezhebinde belki sabrını ve iyi niyetini yitirmiştir.

58. Bkz. Gravina (s. 45-51) ve Mascou'nun havai karşı çıkmaları. Heineccius (*Hist. J.R.*, No. 125) Everard Otto'nun bilimsel araştırmasını onaylıyor, de Stoica Jurisconsultorum Philosophia.

59. Özellikle Cato'nun kuralı, Aquilian'ın özel koşulu ve "maniliennes" formülleri; iki yüz on bir kural ve iki yüz kırk yedi tanımlama anılıyordu (*Pandect*., 1, I, baş. XVI, XVII).

oldu. Bu yorumcular cumhuriyet yasalarını ne yapabiliyor ne de uygulayabiliyordu; yargıçlar, çoğu zaman usta bir avukatın, belagati ve safsatalarıyla alaşağı edilen Scaevola'nın otoritesini hor görebiliyorlardı.[60] Augustus ve Tiberius, iktidarları için yararlı bir araç olarak hukukçuların bilgisini benimseyen ilk hükümdarlar oldular; bu hukukçuların kölece çalışmaları, eski sistemi zorba yönetimin ruhuna ve görüşlerine uyarlamada kullanıldı. Sanatın saygınlığını sürekli tutmak gibi, dış görünüşüyle doğru bir bahaneyle yalnız sağlam ve adaletçe benimsenmiş kanılar, senatör ve şövalye sınıflarının ileri gelenlerince imzalanmış ve hükümdarca kabul edilerek onanmış yorumlar olacaktır, diye tüzüğe bağlanmıştı. Bu tekel durumu, İmparator Hadrian tarafından kafa aydınlıklarına ve yeteneklerine inanan tüm yurttaşlara bu özgür mesleğin yapılması için izin verildiği döneme dek yaşadı. Yetkesine karşın, praetorian, efendilerince yönetilmeye başlandı; yargıçlara, yasanın ruhunu olduğu gibi yorumları da izlemeleri buyuruluyordu ve vasiyetlere sonradan eklenen değişikliklerin geçerlilik kazanması, Augustus tarafından hukukçuların düşüncesi alındıktan sonra onanmış, hatırı sayılır bir yenilik oldu.[61]

FELSEFE EKOLLERİ

Yargıçlar hukukçularla anlaşma halinde değilse, hukukçular kendi aralarında uyum içerisinde bulunuyorlarsa en zorba hükümdarın bundan başka istediği şey olamaz. Ne var ki gerçekleştirilmiş kuruluşları geleneklerin ve peşin yargıların ürünüdürler. Yasalar ve diller iki anlama çekilir ve keyfîdirler, rakiplerin kıskançlığı, üstatların kendini beğenmişliği, öğretililerinin körü körüne bağlılığı, usun konuşamadığı zamanda girişilen çekiş-

60. Cicero'yu okuyunuz, 1, I, de Oratore, Topica, pro Murend.

61. Bkz. Pomponius, *de Origine Juris Pandect.*, 1, I, baş. II, yasa 2, No. 47; Heineccius, ad Instit., 1, I, baş. II, No. 8; 1, II, baş. XXV, in element. et Antiquit. ve Gravina, s. 41-45. Bu tekel çok üzücü bir şey olduysa da o zamanki yazarlar bundan yakınmıyorlardı ve olasıdır ki, bu yakınmalar bir kararnameyle örtülmüştür.

meyi büsbütün körükler. Bir zamanlar ünlü olan Proculian'cılar ve Sabinian'cılar Roma hukukunu böldüler.[62] Çok yetenekli iki hukukçu, Ateius Capito ve Antistius Labeo,[63] Augustus'un barış ve dinginlik içerisindeki saltanatına onur kattılar. Hükümdarın kayrası birinciyi ayrıcalıklı kıldı. Bu kayra yüzünden hırlanmış duruma düşen ikinci hukukçu daha çok ün kazandı, eyleme dönüşmeyen inatçı direnciyle Roma zorbasına karşı çıktı. Onların karakterlerindeki ve ilkelerindeki ayrılık incelemelerini de etkiledi. Labeo, artık var olmayan cumhuriyetin biçimlerine bağlıydı. Yarışmacısı, daha açgözlü ve de daha ihtiyatlı olduğundan, adımlarını yeni monarşinin gidişine uyduruyordu. Bir gözde, doğal olarak söz dinler ve köleliğe yakışır biçimde davranacağından, Capito, çok seyrek haller dışında, öncellerinin düşüncelerinden, ya da hiç değilse sözlerin, ayrılmazken, gözü pek cumhuriyetçi kendi bağımsız düşüncelerini rehber ediniyordu. Şu da var ki Labeo'nun bu özgürlüğü de ilkelerinin sertliğine tutsak oluyordu. İnsanların olağan duygularına ve ortak ussal yola en yakın bir eşitlik özgürlüğüyle karar veren hoşgörülü yarışmacısının aksine o, yasanın sözcüklerine bağlı kalarak, karar veriyordu. Hukuka uygun bir alışverişte, mal yerine para verilmesini Capito yasal bir işlem olarak görüyordu.[64] Büluğ çağını doğanın belirlemesine bırakıyor, on iki ya da on dört yaş gibi bir dönemle sınırlamıyordu.[65] Duygularındaki bu karşıtlık iki

62. Gotfridus Moscovius'un (bilgin Mascou) acı eleştirisini *de Sectis Jurisconsultorum*'unu okudum (Lipsiae, 1728, in-12, s. 276); çorak ve dar alanlı bir konu üzerinde bilimsel bir yapıt.

63. Antistius Labeo'un karakteri üzerine, Tacitus'a (*Annal*., III, 75) ve rakibini "libertas nimia et vecors"la suçlayan Ateius Capito'nun bir mektubuna bakınız (Aulus Gellius, XIII, 12). Bununla birlikte Horacius'un erdemli ve saygıdeğer bir senatörü gülünç duruma düşürmeye kalkışacağını düşünemiyorum ve *Labieno*'yu *insanior* olarak düzelten (Serm. 1, III, 82) Bentley'e katılıyorum. Bkz. Mascou, *de Sectis*, bölüm. 1, s. 1-24.

64. Justinian (Instit., 1, III, baş. XXIII ve Theophil., *Vers. Graec.*, s. 677, 680) bu büyük sorunu ve yetkeler olarak o yandan bu yandan ileri sürülen Homeros'un dizelerini anımsattı. Paul tarafından karar verildi (yasa 33, ad. ediot. in Pandect., 1, XVIII, baş. I, yasa 1). İşte onun çözümü, basit bir alışverişte satıcı ile müşteri ayırt edilemez.

65. Proculian'cılar da bu bilimsel tartışmayı bıraktılar. Uygunsuz araştırmalara

kurucunun kitaplarına ve derslerine de yansıdı. Capito ve Labeo okullarının kavgası Augustus'un saltanatından Hadrian'ınkine dek sürdü[66] ve her iki okul da adlarını, en ünlü ustaları Sabinian ile Proculus'tan aldılar. Bundan başka, onlara Cassian'cılar ve Pegasus'cular da denildi; ne var ki garip bir karşıtlık tutumuyla, Domitian'ın kölesi olan Pegasus,[67] halkı savunuyordu. Caesar'ların gözdesi, yurdunun zorbasını öldüren Cassius'un[68] soyundan gelmekle öğünen Cassius ile temsil ediliyordu. Sürekli buyruk, büyük ölçüde, iki okulun çekişmelerine son verdi. İmparator Hadrian, bu önemli yapıt için Sabinian'cıların şeflerini yeğ tuttu. Monarşinin yandaşları onu tuttularsa da Salvius Julianus'un ılımlılığı yenenlerle yenilenleri yavaş yavaş birbiriyle bağdaştırdı. Antoninus'lar çağının hukukçuları, zamanlarının filozoflarına öykündüler. Bir ustanın yetkesini hor gördüler ve kendilerince en olası buldukları her sistemdeki düşünce ve kanıları aldılar.[69] Yazılı yapıtları, yeğlemelerinde daha uyumlu olsalardı daha az hacimli olabilecekti. Birbirine uymayan yorumlarının sayısı ve ağırlığı yargıçların vicdanında engellemeler yaratıyordu. Saygıdeğer bir ad onlara tutku ve çıkar aşılayan tüm kararnamelerde destek olmuştu. Genç Theodosius'un elverişli bir buyruğu, hukukçuların kanıt ve yorumlarını karşılaştırmak ve tartmak yükümlülüğünden yargıçları kurtardı. Aralarından beşi, Caius, Papinian, Paul, Ulpian ve Modestinus, hukukçuların en yetkilileri

---

itileceklerini anladılar ve Hipokrat'ın güzel sözleriyle mest oldular. (Institut., 1, I, baş. XXII). Plutarch ve Stoacılar (*de Placit. Philosoph.*, 1, V, b. 24) daha doğal bir neden gösteriyorlar: On dört yaş. Bkz. Felsefe okullarının Vestigia'sı, Mascou, b. 9, s. 1 45-276.

66. Mascou, bu iki değişik okulun tarihini ve sonunu anlatmaktadır (b. 27, s. 24-120), ve artık tam olarak yitmiş bu okullar arasında onun yansızlığını övmek gülünç bir şey olacaktır.

67. İlk işaretle uçarcasına konseye koşup geldi. Bununla birlikte Juvenal (*Sat.*, IV, 75-81) Roma'nın bu valisini ya da yargıcı çağırır, "sanctissimus legum interpres." Eski yapıtları açıklayıcıya göre, insan değil, bilimine göre kitap isteniyordu. Pegasus adını, babasının yönettiği bir kadırgadan almıştı.

68. Tacitus, *Annal.*, XVII, 7; Sueton., (içinde) *Nerone*, b. 37.

69. Mascou, *de Sectis.*, b. 8. s. 120-144; de Heriscundis deyimini seçmeci (eclectique) hukukçular için kullanıyordu. "herciscere dividere"nin eşanlamlısıydı.

olarak kabul edildi. Bunlar arasında da üçünün kanıları kesin nitelikteydi. Bunlarda düşünce birliği sağlanamazsa Papinian'ın yüksek akılcılığı oy üstünlüğü kurmuş olacaktı.[70]

ROMA YASALARININ JUSTINIAN TARAFINDAN YENİDEN DERLENMESİ (527)

Justinian tahta çıkınca, Roma yasalarının derlenip toparlanması çok gerekli, ama güç bir çalışma olarak ele alınmıştı. On yüzyılda yasaların ve hukukçularca üretilen kanı ve yorumların sonsuz denecek denli çok sayısı en varsıl insanların bile satın alamayacağı ve en geniş belleklerin tutamayacağı binlerce cildi doldurmuş bulunuyordu. Kitaplar kolayca edinilemiyordu; bunca zenginlik arasında yoksul kalmış yargıçlar, ancak kıt bilgilerine dayanan birtakım kararlar verebiliyorlardı. Yunanistan eyaletlerindeki uyruklar, mal mülkleriyle yaşamlarının bağlı olduğu bu yasaların dilini de bilmiyorlardı. Latinlerin barbar diyealekti, Berytus ve Constantinople akademilerinde oldukça zayıf olarak okutulmuştu. Illyria'daki kırsal yaşam içerisinde dünyaya gelmiş olan Justinian, bu dil ile çocukluğundan beri yakından ilgiliydi. Gençliğinde hukuk öğrenimi görmüştü. Doğu'nun[71] en bilgin hukukçularıyla, reform üzerine çalışmalara girişti. Profesörlerin kuramsal bilgileri avukatların pratikleriyle desteklendi ve Tribo-

70. Bkz. *Theodosian Code* (1, I, baş. IV, Godefroy'un bilimsel araştırmasıyla (c. 1, s. 30-35). Bu kararname "Lettres Provinciales"lerde bulunanlar gibi Cizvitlerin tartışmalarına fırsat verebilirdi: Bir yargıçtan Papinian'ın ya da çoğunluğun kendi kararına ve duyuncuna karşı kanısını izlemek zorunluluğuna uyması istenebilirdi vs. Bununla birlikte, bir yasa koyucu, aslında yanlış olsa bile, bu konuya, gerçek değil, ama yasal bir değer verebilirdi.
71. Justinian'ın yasalar üzerine çalışmalarını izlemek için Institutes'lerin önsözünü Pandects'lerin birinci, ikinci ve üçüncü önsözlerini, Codex'in birinci ve ikinci önsözleriyle Cortex'in kendisini inceledim (1, I, baş. XVII, de veleri jure enucleando). Bu özgün kanıtlardan sonra, yeni zamanlardan Heineccius (*Hist. J.R.*, No 383-404), Terasson (*Hist. de la Jurisprudence Romaine*, s. 295-356), Gravina (*Opp.*, s. 93-100) ve Ludewig, *Life of Justinian*; Cortex ve Novels için (s. 209-261), Digest ve Pandects'ler için (s. 262-317).

nian ruhu bu girişimi canlandırdı.[72]

TRIBONIAN (527-546)

Birçok övgüye ve eleştiriye konu olmuş bu olağanüstü adam, Pamphylia'da dünyaya gelmişti. Bacon'unkine benzer dehası, çağının tüm işlerini ve tüm bilgilerini kendinde toplamıştı. Çok sayıda ilginç ve soyut konular üzerine düz yazı ve koşuk biçiminde yazılar karaladı.[73] Justinian için iki övgü ve filozof Theodotus'un yaşam öyküsünü yazdı. Mutluluğun ne olduğu ve yönetimin görevleri üzerine bir kitap; Homeros kataloğu ve yirmi dört çeşit ölçü; Ptolemy'nin astronomi kuralı; Ay'ın evreleri; gezegenlerin dolaşım alanları; Dünya'nın uyumlu sistemleri adlı yapıtları meydana getirdi. Yunan yazınına Latincenin de kullanımını soktu. Roma hukukçuları kitaplığında ve kafasındaydı; bilgilerini hem kendi hem de herkesin yararı için kullanıyordu. Praetorian prefect'lerin önünde dava savunuculuğu yaptıktan sonra kestörlük, konsüllük ve saray nazırlığı saygınlıklarını kazandı. Justinian'ın kurullarında usun ve uz dilin sesini duyurdu; kıskançlık, onun davranışlarında yerini tatlı dostluklara bıraktı. Dinsizlik ve cimrilik dedikoduları onun erdemlerini, en azından ününü lekeledi. Batıl inançların egemen olduğu ve hoşgörüsüz bir sarayın içinde, Hristiyan inancına karşı gizli bir hareketin başında bulunmakla suçlandırıldı ve son Yunan filozoflarına tutarsız olarak yüklenen Tanrıtanımazlık ve paganizm düşünceleri taşıdığı ileri sürüldü. Cimriliği açıkça kanıtlandı ve çok kötü sonuçlara uğratıldı. Adalet işlerinin yönetiminde birtakım sungu ve armağanlarla bozulmuşsa yine Bacan anımsanacaktır.

72. Bkz. Tribonian'ın karakteri üzerine Procopius'un kanıtları (*Persic.*, 1, I, b. 23-24; *Anecdot.*, b. 13, 20) ve Suidas (c. III, s. 501, baskı Kuster). Ludewig (*Vit Justinian.*, s. 1 75-209) bir Moor'luyu beyazlatmak için çok emek harcıyor.

73. Suidas'ın iki pasajını aynı adama uyguluyorum çünkü tüm hal ve koşullar yetkin bir uyum göstermektedir. Bununla birlikte hukukçular bu dikkati çekmemişlerdir ve Fabricius bu yapıtları iki yazara mal etmiştir. *Bibliot. Grae.*, c. 1, s. 341; II, s. 518; III, s. 418; XII, s. 6, 353, 474.

Tribonian durumunun arılığını gölgelediyse ve yasaları kişisel çıkarı uğrunda yayımlamış, değişikliğe uğratmış veya yok saymışsa değerliliği bu tür aşağılıklarını gideremez. Constantinople ayaklanması sırasında halkın çığlıklarıyla, belki de haklı bir nefretle uzaklaştırılmışsa da kısa süre sonra geri çağrıldı. O dönemden ölümüne dek, yirmi yıl boyunca imparatorun lütfu ve güveni içinde yaşadı. Sessiz ve saygılı söz dinleyiciliği, Justinian tarafından övgülerle onurlandırıldı. Tribonian, iyi yürekli efendisinin erdemlerine hayrandı; böyle bir hükümdar için yakışmaz gördüğü yeryüzüne bakarak, bir gün Justinian'ın de Elijah ya da Romulus gibi göklere uçacağını ve sonsuzlukların şanlı ülkelerinde canlı olarak yaşamaya gidişine tanık olacağını dindar bir inanışla gözünün önüne getiriyordu.[74]

JUSTINIAN CODEX'İ (13 ŞUBAT 528-7 NİSAN 529)

Julius Caesar, Roma yasalarının reformunu yapmış olsaydı düşünceyle ve inlemelerle aydınlanmış yaratıcı dehası, insanlığa gerçek ve yeni bir hukuk sistemi verecekti. Dalkavukluğun övgüleri ne olursa olsun, Doğu imparatoru, hukuk düzeni üzerine kişisel kanısını belirtmekten korkuyordu. Yasama gücünün uygulanmasında, genel kanının ve zamanın kendisine sunduğu verileri ele alıyordu. Onun gayretli derlemeleri, destekleyici nitelikteki eski zamanların yasamaları ve aydınlatıcı gereçleri kapsamaktadır. Büyük bir ustanın kendi eliyle döktüğü bir heykel gibi olmayan Justinian'ın yapıtları, eski zaman motifleriyle işlenmiş ve değerli bir kakmacılık ürününe benzemekte, ne var ki bu

74. Bu öykü Hesychius (*de Viris Illustribus*), Procopius (*Anecdot.*, b. 13) ve Suidas (c. 111, s. 501) tarafından anlatılmıştır. Böyle bir dalkavukluk inanılmaz mıdır?

"Nihil est quod credere de se
Non possit, cum laudatur Diis aequa potestas."

Fontenelle (c. 1, s. 32-39), ılımlı Vergilius'un saygısızlığını gülünç duruma dönüştürdü. Bununla birlikte, aynı Fontenelle, kendi kralını tanrısal Augustus'un üstüne çıkarıyor. Akıllı Beileau şunu söylerken yüzü kızarmadı: "Almyazısı onun gözü önünde sallanmaya kalkışamayacaktı." Şu da var ki Augustus ve XIV. Louis hiç de ahmak değillerdi.

motifler arasında, çoğunlukla hiçbir türdeşlik görülmemektedir. Saltanatının ilk yılında Tribonian'a ve hukuk alanında bilgi sahibi dokuz yurttaşa, Gregorian, Hermogenian ve Theodosian codex'lerinde öncellerince verilmiş buyruk ve kararları gözden geçirmelerini, yanılmaları ve çelişkileri gidermelerini, artık uygulama alam kalmamış ve gereksizleşmiş olanlarını bulup ayıklamalarını, mahkemelerin kullanabileceği ve uyruklarının gereksinimlerini karşılayabilecek nitelikteki akılcı ve esenlikli yasaları derlemelerini buyurdu. Bu çalışma on dört ayda tamamlandı. Olasıdır ki bu derlemelerden meydana gelen on iki kitap ya da levha, ilk decemvir'lere öykünerek yapılmıştır. Yeni codex, Justinian'ın adıyla onurlanarak yine onun tarafından imzalandı. Noterler ve yazıcılarca kopyaları çoğaltıldı, hepsi -aslına uygun- güvencesiyle resmileştirildi. Bu nüshalar, Avrupa, Asya ve sonra da Afrika'daki magistra'lara gönderildi. İmparatorluğun bu yasaları, resmi bayram günlerinde kilise kapılarına asılarak halka duyuruldu.

PANDECTS'LER (15 ARALIK 530-16 ARALIK 533)

Geriye güç bir iş kalıyordu: hukukçuların kararları, yorumları, soruları ve tartışmalarıyla hukukun ruhunu araştırmak gerekliydi. Tribonian'ın başkanlığındaki on yedi hukukçu, öncellerinin meydana getirmiş olduğu hukuk düzenlemeleri üzerinde saltık bir hukuksal inceleme yapmakla görevlendirildi. Böyle bir çalışma için on yıllık bir zaman bile Justinian'a uzun gelmezdi: DIGEST veya PANDECTS'ler[75] üç yılda toparlandı. Kuşkusuz, bu çabuk başarı üzerine övgüde ya da eleştiride bulunmak için

75. "Πάνδεκται" (Genel Derleme) Yunanca eserlerin bir araya getirilmiş kitabıydı. (Plin., *Præfat. ad Hist. Natur.*) Scaevola'nın, Marcelinus'un ve Celsus'un Digest'leri, hukuk adamlarına zaten yabancı değildi. Ne var ki Justinian bu iki sözcüğe eşanlamlı gözüyle bakmakla aldanıyordu. Pandects sözcüğü Yunanca mı, yoksa Latince miydi, ayrıca erkek ya da dişi miydi? Çalışkan Brenckman bu önemli sorular üzerinde karar vermeyi göze alamıyor (*Hist. Pandect. Florent.*, s. 300-304).

uygulama aşamasını görmek gerekirdi. Tribonian'ın kitaplığında kaleme alanlar, ilk zamanların en yetkin kırk hukukçusunu seçtiler.[76] İki bin kitabın özeti elli kitaba sığdırıldı ve ileriki kuşaklara, üç milyon satırın ya da özdeyişin yüz elli bin gibi küçük bir sayıda özetlere dönüştürülmüş olduğu bildirildi.[77] Bu büyük yapıt INSTITUTES'lerden bir ay sonra yayımlandı ve Roma yasalarının Digest'inden önce verilerini ortaya koymak akılcı bir davranış olmuştu. Justinian, bu komisyonun üyelerince yapılan çalışmaları onaylayınca, onların yorumlarından benimsediklerine kendisinde bulunan yasama gücüne dayanarak, yaptırım tanıdı. Onlar on iki, Sürekli Buyruk, halk yasaları ve senato kararnameleri üzerine yorumları, metnin yetkesi yerine geçtiler. O metin, eski zamanın saygıdeğer olmakla birlikte yararsız bir anıtı olarak terk edildi. Codex, Pandects ve Institutes'ler, hukukun tek yasal sistemi haline geldiler. Yalnız bunlar mahkemelerde geçerli oldu; Roma, Berytus ve Constantinople akademilerinde yalnız bunlar öğretildi ve Justinian, kendini beğenmişliğini dindarlık maskesiyle örterek, eyaletlere ve senatoya tanrısal esinlerini, Tanrının kayrasıyla eyleme sokabildiğini bildirdi.

CODEX VE PANDECTS'LERİN ÖVGÜSÜ VE ELEŞTİRİSİ

Justinian, özgün bir bileşimin değerini ya da çekincelerini hiçbir zaman düşünmediğinden, bir derleyicinin alçakgönüllü ve zorunlu nitelikleri olan yöntem, iyi bir seçim ve aslına uygunluk ögelerini ondan bekleyemezdik. Üç yapıtının da sun-

76. Angelus Politianus (1, V, epist. ult.) Pandects'lerde adı bulunan otuz yedi hukukçu olduğunu söylüyor (s. 192-200). Pandects'lerin, sonundaki Yunanca dizinde otuz dokuz olarak gösteriliyor (*Bibl. Graec.*, c. III, s. 488-502). Denildiğine göre Antonius Augustinus (*de Nominibus propriis Pandect.*, apud Ludewig, s. 283) ona elli dört eklemiştir. Herhalde, özetler hazırlayıp ve karıştırılmış olmalıdırlar.

77. Eski el yazmalarının Στιχοί'leri, sarıldıkları ruloların genişliğine ve parşömenlere göre, değişik uzunlukta satırlardan oluşan kararlardı. Bunlarda yazıcılarını yaptıkları yanlışlar da vardı. Ludewig, s. 211-215 ve Suicer, *Thesaur. Ecclesiast.*, c. 1, s. 1021-1036.

duğu değişik düşünce düzenleri arasında, yeğlenecek akılcı bir güdüyü nereye oturtmak gereğini saptamak güçtür. Ne var ki, her üçünde de ayrı bir yöntem kullandığından, hepsinin kötü olması olanağı olduğu gibi ikisinin iyi olmayacağı da olanaksız değildir. Eski yasaların seçiminde, öncellerini kıskançlığa kapılmaksızın görmüş gibidir ve hepsine aynı saygıyı göstermiştir. Hadrian'dan öteye geçmemiştir. Pandects'lerin kapladığı hukuk, Süresiz Burultu ile Aleksandr Severus'un ölümü arasındaki yüzyıllık bir süreyle sınırlandırılmıştır. İlk Caesar'lar zamanında yaşamış hukukçuların sözleri Pandects'lerde çok az geçmektedir. Ancak cumhuriyet döneminden üç kişinin adına rastlanmıştır. Justinian'ın gözdesi akıllı Romalıların özgürlüğü ve önemliliğinin ışığına rastlamaktan korktu. Tribonian, Latinceyi bir yabancı dil olarak öğrerunek ve hukuku da kazançlı bir meslek olarak edinmek üzere imparatorluk sarayına kitleler halinde gelen Suriyeli, Yunan ve Afrikalılara, kendisininkine benzer düşünceleri nedeniyle başvurup danışırken Cato'nun, Scaevola'nın ve Sulpicius'un doğal ussallıklarını unutulmaya mahkûm etti. Bununla birlikte, hükümdar,[78] ministre'lerinden, eski zamanın amatörlerine merak güdüsüyle değil uyruklarının çıkarı için incelemelerini istemişti. Yararlı ve uygulanabilir Roma yasalarını seçmeleri gerekirdi. Eski cumhuriyetin yazarlarınca meydana getirilmiş olanlar, değerliliklerine ve yararlılıklarına karşın, hiçbir yeni töresel, dinsel ve yönetsel sistemlerle bağdaşamıyordu. Cicero'nun hocaları ve arkadaşları hâlâ yaşamış olsalardı, dildeki ustalık dışında,[79] Papinian ve Ulpian okulunca aşılmış olacaklardı. Bunu

78. Schultingius'un ustaca ve bilgince bir söylevi (*Jurisprudentia Ante-Justinianea*, s. 883-907). Francis Hottoman'ın ve kendi okulundan olanların tutkulu suçlamalarına karşı Tribonian'ın seçimini haklı buluyor.

79. Tribonian'ın geliştirdiği bilimsel örtü çıkarılır ve ona teknik sözcükler konursa Pandects'lerin Latincesinin gümüş çağına yakışmaz olmadığı görülecektir. On beşinci yüzyılın can sıkıcı dilcisi Laurant Valla ile onun savunucusu Floridus Sabinus tarafından şiddetle saldırılmıştır. Jacques Capellus olduğu sanılan adsız bir yazar ile Aldat onu savunmuşlardır. Duker, bu çeşitli yapıtları, *Opuscula de latinitate veterum juris consultorum* adı altında toplamıştır; Lugd. Bat., 1721, in. 12.

iyi niyetle dile getirmek gerekir. Yasalar bilimi zamanın ve deneyimin gecikmiş bir meyvesidir. Bu gün için, yeni zamanların yazarları yöntem ve araç gereç sahibi olmak gibi elverişlilikler içerisindedirler. Antoninus'lar döneminin hukukçuları öncellerinin yapıtlarını okuyup incelemişlerdi. Onları, okullaşmanın verdiği çekemezlik ve önyargıların üzerine yükselten felsefi ruh, eski zamanların katılığını yumuşatmış ve hukuk yöntemlerinin biçimini de basitleştirmişti. Pandects'leri oluşturmakla görevlendirilen uzmanların seçimi Tribonian'a bırakılmıştı. Ne var ki onun hükümdarı, gerçeğin ve bağlılığın yüklediği görevlerden onu özgür kılamıyordu. Justinian, imparatorluğun yasa koyucusu niteliğiyle, Antoninus'lar zamanına özgü yasaları yürürlükten kaldırabilir, ya da Roma'nın ilk hukukçularının özgürlük ilkelerini fesat yaratıcı sayarak hukuk dışı edebilirdi.[80] Ne var ki bir zorba hükümdarın gücü geçmişteki olaylar üzerine etkisini yürütemez. İmparator, onların metnindeki bütünlüğü bozduğu, bu onurlu adları aşağılık bir saltanatın sözlerine ve düşüncelerine mal ettiği[81] ve gerçek duygularının belirtilmiş olduğu özgün metinleri ortadan kaldırarak kendi otoritesini kullanmaya kalktığı için hilecilik ve yalancılıktan dolayı suçlu olmuştur. Biçim birliğini ve benzerliği sağlama zorunluluğundan, Tribonian ile çalışma arkadaşlarının metinlerde yaptıkları değişiklikleri ve bozmaları bağışlatmak için bahane olarak yararlanıldı. Ne var ki bu özenler yetersiz oldu ve Codex ile Pandects'lerin çatışkı ve çelişkileri, yeni zaman hukukçularının bunlar üzerinde her zaman sabırla çalışmalarını gerektirdi.[82]

80. "Nomina quidem veteribus servavimus, legum autem veritatem nostram fecimus. Itaque siquid erat in illis seditiosum, multa autem talia erant ibi reposita, hoc decisum est et definitum, et in perspicuum finem deducta est quæque lex." (*Codex. Just.*, 1, I baş. XVII, yasa 3, No. 10). Yalan dolandan arınmış bir itiraf.

81. Bu çeşitten olan yalanlar için kullanılan kibarca terim "emblemata"ların sayısı, Justinian'ın onları isteme hakkı ve Tribonian'ın da söz dinleme zorunluluğu olarak gösterdiği pek bayağı nedenlerle Bynkershoek (Gözlemleri'nin son dört kitabında) tarafından daha az gösterilmiştir.

82. Codex ve Pandects'lerdeki çelişki (antinomies) ya da karşıt yasalar, Montaigne'in "dost için sorunlar" diye adlandırdığı niteliklere dönüşen medeni yasaların gösterişli

ESKİ HUKUKUN YİTİMİ

Justinian'ın düşmanları, hiçbir kanıta dayanmayan bir söylenti yaydılar. Pandects'lerin yapıcısı, eski Roma yasalarını, uygulanamaz ya da gereksiz duruma düştükleri gibi kendini beğenmiş bir tutkuya kapılarak yaktı, diye savlar ileri sürüldüler. Bu denli tiksinç bir rol oynamadığı halde bu yıkıcı dileğin yerine getirilmesini bilgisizliğe ve zamana bırakabildi. Basımevinin ve kâğıdın bulunmasından önce, el yazısıyla kopyalar çıkartabilmeyi ancak zenginler göze alabiliyordu. Akılcı olarak hesaplanırsa, o dönemlerdeki kitap fiyatı bugünkü değerin yüz katını buluyordu.[83] Nüshalar yavaş bir tempoyla çoğaltılıyor, yenileme konusunda titizlik ve özen gösteriliyordu. Kazanç hırsı, kutsallığa saldıran yazıcıların eskinin karakterlerini silmeye özendiriyordu. Sophocles ya da Tacitus'un başyapıtlarını kaplayan parşömenler, kilise dua kitaplarının, dinsel bilgiler ve ermişlerin öykülerini içeren kitapların kapları haline geldi.[84] Eğer bu, dehanın en güzel yapıtlarının alınyazısı olduysa, bunun, artık üzerinde işlenmeyen bir sanatın ağır ve çorak yapıtlarından ileri geldiğini anlamak kolaydır. Hukuk kitapları pek az kimseyi ilgilendiriyordu ve bunların kimseyi de eğlendirici niteliği yoktu. Kullanıldığı zaman değerleri anlaşılıyor, ne var ki koşulların değişmesi, daha üstün bir değerlilik ve kamu otoritesi onları yararsız hale koyuveriyordu. Cicero'yla Antoninus'ların sonuncusu arasında geçen us ve barış döneminde, bu bilgi alanında büyük sayıda yitikler oldu. Okulun ve Forum'un ışık kaynakları durumuna gelmiş olan yazarlar, ancak meraklılarca biliniyor, bunlar da klasik anlatı ve anılarla tanınıyorlardı. Üç yüz altmış yıldır süregelen

belirsizliğinin nedeni ve çoğu zaman özrü de olmuştur. Bkz. François Baldvin'in Justinian üzerine oldukça büyük bir pasajı (1, II, s. 259 vd. apud Ludewig, s. 305-306.

83. Faust ya da Faustus, ilk basılı İncillerini, el yazılı olanları dört yüz ya da beş yüz ekü olduğu halde, altmış, elli ve kırka satmıştı. Halk önce bu ucuz fiyatı çok sevmişse de sonra hileyi sezerek öfkelenmişti. Mattaire, *Annal. Typograph.*, c. 1, s. 12, ilk baskı.

84. Bu iğrenç kullanım işi sekizinci, özellikle, hemen hemen her yerde gerçekleştiği on birinci yüzyılda moda oldu. Montfaucon, *Mem. de l'Acad.*, c.. 606, vd.. *Bibl. Raison. de la Diplom.*, c. 1, s. 176.

düzensizlik ve gerileyiş, unutuluşu çabuklaştırdı ve Justinian'ı ihmalcilikle suçlayan bu yazıların çoğu artık Doğu kitaplıklarında görünmez oldu.[85] Reformcunun yasaklamış olduğu Papinian'ın ve Ulpinian'ın nüshaları dikkati çekme saygınlığına erişmedi. On İki Levha ve praetorian buyrukları yavaş yavaş ortadan yitti, Yunanların kıskançlığı ve bilgisizliği eski Roma'nın anıtlarını horlaştırdı ve yıktı. Pandects'ler de çok zahmet ve tehlikelerle bu boğulmadan kurtarılabildi; eleştiri'nin anlattığına göre Batı'nın tüm elyazmaları ve basılı belgeleri tek bir özgün'den çekilebildi.[86] Bu da yedinci yüzyılın[87] başlarında Constantinople'da derlendi. Savaş hareketleri ve ticaret bunları birbiri ardından Amalphi'ye,[88]

85. Pomponius'un dediğine göre (*Pandect.*, 1, I, baş. II, yasa 2), medeni yasalar biliminin üç kurucusu "extant volumina, scripta Manilii monumenta"; cumhuriyetin kimi hukukçuları, "haec versantur eorum scripta inter manus hominum." Augustus çağı yasacılarından sekizi bir "compendium"a dönüştürüldüler: "Cascellius, scripta non extant sed unus liber," vd.; Trebatius, "minus frequentatur"; Tuberon, "libri parum grati sunt." Pandects'lerde Tribonian'ın hiçbir zaman görmediği kitaplardan yapılmış çeşitli alıntılar vardır. Roma'nın yedinciden on üçüncü yüzyıla dek, yeni zaman bilginlerinin geniş bilgisi, hep öncellerinin bilgilerine ve doğruluğuna bağlı kalmıştır.

86. Güvenle söylendiğine göre, tüm baskılar ve tüm el yazmaları, çeşitli yerlerde yazıcıların yaptığı yanlışlıkları yinelemekte ve Floransa Pandects'lerinde da bu şekilde kimi transpozisyon sayfaları bulunmaktadır. Eğer doğruysa bu olay kesin sonuca götürür. Bununla birlikte, Pandects'ler, 1117'de ölen Ivo of Chartres tarafından da, Theobald'ce ve İngiltere'de ilk kez medeni hukuk dersi vermiş olan Vacarius tarafından da anılmışlardır (Selden, ad Fletam, b. 7, c. II, s. 1080-1085). İngiltere'de bulunan el yazması Pandects'ler, başka memleketlerdekilerle karşılaştırıldı mı?

87. Bkz. Brenckman'daki bu özgünün betimlenmesi (*Hist. Pandect. Florent.*, 1, I, b. 2, 3, s. 4-17 ve 1, II). Coşkulu Politianus onu Justinian kodeksinin özgünü olarak değerlendiriyor (s. 407, 408); ne var ki bu aykırı düşünce, Floransa el yazmasının kısaltılmışlarıyla çürütülmüştür (1, II, b. 3, s. 117-130). Geniş marjlı iki c. in-4° halinde derlenmiştir; parşömen incedir ve Latin harfleri bir Yunan yazıcının elinden çıktığını belli etmektedir.

88. Brenckman, tarihinin sonuna, 1135 yılında, Amalphi Cumhuriyeti ve Pisa Savaşı üzerine iki bilimsel araştırma ekledi, v.b.

Pisa'ya[89] ve Floransa'ya[90] götürdü. Bugün değerli bir anıt olarak[91] cumhuriyetin eski sarayında durmaktadır.[92]

YASAMA KONUSUNDA JUSTINIAN'IN KARARSIZLIGI

Bir reformcunun en başta göz önünde tutacağı nokta, kendinden sonra reformlar yapılmasını engellemektir. Pandects'lerin, Codex'in ve Intitutes'lerin metnini sürekli tutmak üzere Justinian, rakamların ve kısaltmaların kullanılmasını kesinlikle yasakladı. Sürekli Buyruk'un çok sayıda yorumlarla boğulduğunu düşünerek, hükümdarın iradesini belirten metnini yorumlamaya ve bozmaya kalkışacak hukukçuların sahteci sayılarak cezalandırılacağını duyurdu. Bu yasaya uyulsaydı, Accursius'un, Bartolus'un ve Cujacius'un öğrencilerini, en azından, ardıllarının otoritesini ve aklın doğal özgürlüğünü kısıcı olarak yayımladığı bu yasaya karşı çıkma gözü pekliğini göstermemiş olduklarından -birçok suçla- cezalandırmak gerekecekti. Bununla birlikte, kendi kararsızlığını bir noktada durduramıyordu. Diomede gibi,

---

89. Amalphi'de Pandects'lerin bulunması (MS 1137) ilk kez (1501) Ludovicus Bologninus (Brenckman, 1, I, b. 2, s. 73, 74; 1, IV, b. 2, s. 417-425) tarafından, Pisa kentine özgü, (s. 409-410), adsız ve tarihsiz bir kroniğin tanıklığıyla bildirilmiştir. On ikinci yüzyılda tanınmamış olsa da bu kronikteki tüm olaylar, bilgisizlik yüzyıllarıyla güzelleşmiş ve eleştirilerle şüpheli duruma sokulmuştur ve bunların zaten kendileri de olasılıklardan arınmış değillerdir (1, I, b. 4-8, s. 17-50). Büyük Bartolus'un, on dördüncü yüzyılda *Liber Pandectarum of Pisa*'sını incelediğinden kuşku yoktur (s. 406-407). Bkz. 1, I, b. 9, s. 50-62.

90. Pisa, 1406 yılında Floransalılarca ele geçirildi; ve 1411'de Pandects'leri başkentlerine götürdüler. Bu olaylar doğrudur ve bilinmektedir.

91. Bunlar yeniden lal renkli bir kapla zenginleştirildi. Değerli bir kâse içerisine konuldu. Keşişler ve magistra'lar, çıplak başla ve yakılmış fenerlerle bunları meraklılara gösteriyorlardı, 1, I, b. 10, 11, 12, 62-93.

92. Hollandalı Henry Brenckman, Politian, Bologninus ve Antoninus Augustinus'un metinleriyle Taurellus'un 1551'deki Pandects'lerin güzel baskısını karşılaştırdıktan sonra Floransa'ya yolculuk yaptı. Orada bu el yazmasını (yalnız onu) incelemek üzere yıllarca kaldı. Bununla birlikte onun *Historia Pandectarum Florentinorum*'u (Utrecht, 1722, in-4°), ancak birinci planının küçük bir bölümüdür.

tuncu altına[93] çevirmekle övündüğü sırada, altınını düşük ayarlı birçok başka maddeden arındırma gereğinin de ayrımına vardı.

CODEX'İN İKİNCİ YAYIMLANIŞI (16 KASIM 534)

Codex'in yayımlanmasından beri altı yıl geçmeden, daha özenle hazırlandıran bir yenisini meydana getirtti. Buna, kendi yaptığı iki yüz yasa ile hukukun en karışık ve en dikenli noktalarına ilişkin elli kararı da ekledi. Her yıl ya da Procopius'a göre uzun salta her günü, yasama'nın bir noktasında bir yenilgiye tanık olundu. Kendisi, kendi koyduğu birçok yasayı yürürlükten kaldırdı. Ardılları da birçoklarını kaldırdılar. Zamanla büyük sayıda yasa ortadan yitip gitti. Ancak, on altı BUYRUK (Ferman) ve yüz altmış sekiz NOVELS[94] medeni hukukun özgün organına alındı.

NOVELS'LER (534-565)

Meslekten edindiği önyargılardan kendini kurtarmış bir filozof bu denli önemsiz şeylerin sürekli değişikliğe uğramasını açıklamak için, Justinian'ın, yüzü kızarmadan kendi düşüncelerini ve yasalarım sattığım söylemek zorunda kalmıştır.[95] Gizli tarihçinin suçlaması kesin ve serttir. Bu böyle olmakla birlikte,

---

93. "**Apud** Homerum patrem omnis virtutis." Pandects'lerin birinci başlangıcı. Milton'un ya da Tasso'nun bir dizesini İngiltere parlamentosunun bir yasasında görmek bizim için şaşırtıcı olurdu. "Quae omnia obtinere sancimus in omne aevum." İkinci önsözde ilk codex'ten söz edilirken şöyle deniyor: "in aeternum valiturum." "Öncesiz ve sonrasız bir süreden söz eden bu adam."

94. *Novelae* terimi Latin dünyasında sıfattır, barbarlar zamanında ise addır (Ludewig, s. 245). Justinian onları hiçbir zaman derlemedi. Yeni zaman mahkemelerine kural hizmeti gören dokuz karşılaştırma (Collation) doksan sekiz Novels'i kapsar. Julian, Haloander ve Contius'un araştırmaları (Ludewig, s. 249, 258; Aleman., note in Anecdot., s. 98) bu sayıyı yükseltmiştir.

95. Montesquieu, *Considerations sur la Grandeur et la Decadence des Romains*, b. 20. Burada Danıştay başkanlığı cübbesi ve başlığından sıyrılıyor.

Procopius'un sözleri bu hükümdarın dindarlığına olduğu denli doymak bilmezliğine de verilebilir. Zengin bir dindar adam, varlığım Humus Kilisesi'ne vasiyet etmişti. Bu mirasın değeri, Suriyeli hali vakti yerinde kimselerin de borçlarını tanıdıklarına ve ödeme vaadinde bulunduklarına ilişkin imzalarını taklit eden bir sahteci tarafından yükseltildi. Suriyeliler otuz ya da kırk yıllık zamanaşımını ileri sürüyorlardı. Ne var ki bu savunma yolları, kilise hakları için yüzyıllık zamanaşımı tanıyan ve önceyi kapsayan bir yasa çıkarılarak kapatıldı. Sonradan bu haksız yasa kaldırıldıysa da[96] yapacağını da yapmıştı. Böyle bir düzenleme eşi ve gözdeleriyle ilgili kötülüklerden dolayı imparatoru aklamak için yapılmış bile olsaydı, kuşku yine de onun yasalarının saygınlığını azaltabilecekti. Justinian'ın savunucuları, güdüsü ne olursa olsun, bu tür bir hafifliğin bir yasa koyucusuna ve sade bir insana bile yakışmayacağını bilmelidirler.

INSTITUTES'LER (21 KASIM 533)

Hükümdarlar, uyruklarına pek seyrek olarak işler üzerine bilgi verirler. Büyük bir sistemi, oldukça dar ölçüde ve kolay anlaşılır bir kitap haline getirmiş olması nedeniyle Justinian'a övgüde bulunulmalıdır. Roma yasalarının Institutes'leri arasında[97] Caius'unkiler[98] Doğu'da ve Batı'da en çok kullanılanlarıdır, gördükleri bu ilgi değerliliklerinin kanıtıdır. İmparatorun delegeleri

96. Procopius, *Anecdot.*, b. 28. Buna benzer bir ayrıcalık Roma Kilisesi'ne de tanındı (*Novel.*, IX). Bkz. Bu kötü ayrıcalıkların toptan kaldırılması üzerine, *Novel.*, III ve Edict V.

97. Lactantius, *Institutes of Christianity* adlı zarif ve doğru görünüşlü yapıtında hukukçuların sanına ve yöntemine örnek olarak öneride bulunuyor. "Quidam prudentes et arbitri aequitatis Institutiones Civilis Juris compositas ediderunt." (*Instit. Div.*, 1, I, b. 1) Ulpian, Paul, Florentinus ve Marcian'dan konuşmak istiyordu.

98. İmparator Justinian, Caius her ne kadar ikinci yüzyılın sonundan önce ölmüşse de, bu yazardan söz ederken, "Suum" sözcüğünden yararlanıyor. Servius, Boethius, Priscian vb. bu Institutes'lerden söz ediyorlar Biz de Arrian gibi Epitome'ye sahip bulunuyoruz. Bkz. *Prolegomena* ve *Jurisprudentia Ante-Justinianea*'da Schulting baskısı notları. Lugd. Bat., 1717. Heineccius, *Hist. J.R.*, No. 313; Ludewig, in Vit. fust., s. 199.

olan Tribonian, Theophilus ve Dorotheus bunları benimsediler: Antoninus'lar yüzyılların temizliğine ve özgürlüğüne bozulmuş bir yüzyılın en kaba düşünceleri karıştırıldı. Roma, Constantinople ve Beyrut gençliğinin Kodeksi ve Pandects'leri aşamalı olarak öğrenmesine yarayan bu derleme, bugün de tarihçiler, bilim adamları ve yargıçlar için değerliliğini sürdürmektedir. Justinian'ın Institutes'leri dört kitaba bölünmüştür. Yöntem, oldukça iyidir. Bu kitaplar, kişilere, eşyaya ve eylemlere, ceza yasalarının ilkelerine ve özel haksızlıklara ilişkin konuları kapsamaktadır.

AZAT EDİLMİŞ KİŞİLER VE KÖLELER

I. Toplumsal sınıfların ve kişilerin ayırt edilmesi, karma ve sınırlı bir devlet yönetiminin en sağlam temel taşıdır. Fransa'da, elli bin soylunun gözüpekliği, onurları ve batıl inancı bile özgürlüğün geri kalanlarını korur.[99] İngiltere yasalarına göre ikinci kolu oluşturan ikiyüz aile, kral ile halk (avam) arasındaki anayasal dengeyi korur. Patrician'lar ve plebeian'lar, yabancılar ve uyruklar biçiminde bir derecelendirme, Cenova, Venedik ve eski Roma aristokrasisini ayakta tutmuştur. İnsanlar arasındaki yetkin eşitlik, demokrasi ile despotluğun birbirine ulaşıp karıştığı noktadır. Çünkü hükümdarın ya da halkın görkemi, tutsaklık yoldaşlarının ya da yurttaşlarının düzeyinden yukarıya kimi başların yükselmesiyle yaralanmış olacaktır. Roma İmparatorluğu'nun gerileyişinde, cumhuriyetin gururlu ayırt edilişleri yavaş yavaş yıkıldı ve Justinian'ın aklı ya da içgüdüsü, devlet yönetimi bir saltık hükümdarlığın yalın kalıpları içerisine soktu. Halkın her zaman babadan oğula geçen zenginliğe ya da ünlü ataları-

99. St. Pierre rahibinin *Annales Politiques*'ine bakınız (c., 1, s. 25). Bunları 1735'te yayımladı. En eski aileler, silahlarını ve tımar-zeametlerini çok eskilerden beri ellerinde bulundurmakla övünürler. Haçlı seferlerinden beri, bir bölümü (bunların en saygıdeğer oldukları anlaşılıyor), krallarca, değerleri ve hizmetleri göz önüne alınarak soylu sınıfına geçirilmiştir. Yeni ve adi güruhu parayla satın alınan bunlardan gelmektedir ve bunlar zengin plebeian'ları soylular sınıfına almaktadırlar.

nın anısına bağlılığı gibi saygın duyguları ise söküp atamıyordu. Birtakım sanlar ve büyük ödeneklerle generalleri, magistra'ları ve senatörleri kalkındırmaktan hoşlandı ve geçici kayralarının bir bölümü karılarına ve çocuklarına geçebildi. Bir zamanlar değeri ölçülemeyecek denli bir ödül sayılan bu nitelik boş ve işe yaramaz bir sandan başka birşey değildi. Ne var ki yasanın karşısında tüm Roma uyrukları imparatorluğun yurttaşlarıydı. Bir Romalı, yasama gücünde rol sahibi değildi ve yıllık ministrleri atama yetkisi yoktu. Anayasa ile kazanmış olduğu haklar bir efendinin salak istencini rahatsız edebilirdi. Bir zamanlar Almanya'nın ve Arabistan'ın fetihler yapan atalarından birine özgü olan sivil ve askeri yetkenin tümü bu memleketlerin serüvencilerine tanınıyordu. İlk Caesar'lar, ananın durumuna göre saptanan özgür kökenlilerle köle kökenliler arasında çok titiz bir ayrımı gözetiyorlardı. Ana, gebelikle doğum arasında bir an için bile özgürlüğünü alabilmişse yasalar bunu kabul ediyorlardı. Yüce gönüllü bir efendi, kölelerine özgürlüklerini geri verirse bunlar helen *liberti*'ler ya da azatlılar sınıfına giriyorlardı. Ne var ki hiçbir şey onları, kendi çalışmalarıyla servet edinmiş olsalar bile, efendilerine minnet duyma zorunluluğundan kurtaramıyordu. Ölümlerinde, geride çocukları kalmamışsa ya da vasiyetleri yoksa, patronları ve ailesi, mirasın üçte birine, hatta tamamına sahip oluyorlardı. Justinian, patronların haklarına dokunmadıysa da, kadın-erkek, her iki cinsten özgürlüğe kavuşanların, sonraki yaşamlarında damgalıklarına son verdi. Köleliği sona erenler, hiçbir kayıt ve süreyle bağlı olmaksızın yurttaşlık niteliğini elde ediyordu. Ve de imparatorun yüce gücü, onlara doğuştan özgür saygınlığını da kazandırdı. Özgür kılınmaların kötüye kullanılmasını, yoksulluğa mahkûm en aşağı sınıftan Romalıların çok hızlı artmasını önlemek için, özgürlüğünü elde edebileceklerin sayısı ve konuda uygulanacak yasal yöntemler üzerine birçok kural ve koşullar kondu. Daha sonra, Justinian, bütün bu kural ve koşulları kaldırdı ve yasaların ruhu, ev ve aile köleliğinin sona ermesini kolaylaştırdı. Bununla birlikte, Doğu eyaletleri, onun

saltanatı sırasında da çok sayıda olağan, ya da efendilerinin hizmetini görmek üzere satın alınmış kölelerle doluydu. Bu köleler, yaşına, gücüne, gördüğü eğitime göre, on altından yetmiş altına dek değişen fiyatlarla alınıp satılıyorlardı.[100] Devletin ve dinin etkisiyle köleliğin böylesi azalıyor ve artık imparatorluğun hiçbir uyruğu, kölesinin yaşamı ve mutluluğu üzerinde saltık yetkesini kullanmakla övünemiyordu.[101]

BABALARLA ÇOCUKLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doğa yasası, hayvanların çoğuna çocuklarını beslemeyi ve yetiştirmeyi öğretir. Aklın yasası da ana babanın, evlatlarına, evlatların ana babaya olan sevgilerini öğretir. Ne var ki babanın çocukları üzerindeki tek, mutlak ve sürekli otoritesi Roma hukukunda özellik gösterir[102] ve görünüşe göre, bu kentin kuruluşu[103] denli eskiye dayanır. Romulus'un kendisi babalık gücünü

100. Bir vasiyetname ile birkaç mirasçıya tek bir köle bırakılmışsa, ad çekmeyle birisinin malı oluyordu. Olağan hallerde, oğlan ya da kız, on yaşından küçükse on altın, daha yukarı yaştaysa yirmi altın değerde kabul ediliyordu. Bu kölenin bir sanatı varsa otuz, noter ya da yazıcıysa elli, ebe ya da hekim ise altmış altın ediyordu. On yaşından küçük hadımlar on altın , on yaşından büyükler elli altın; trafiğe kendini verebiliyorsa yetmiş altın (Codex., yasa 6, baş. XLIII, yasa 3). Yasayla saptanmış olan bu fiyatlar, genellikle piyasa fiyatlarının altında kalmaktadır.

101. Köleler ve azatlılar için bkz. Institutes (1, I, baş. III, VIII; 1, II, baş. IX; 1, III, c. VIII, IX), Pandects ya da Digest (1, I, baş. V, VI; 1, XXX, baş. I-IV ve XI. kitabın tamamı); Codex (1, VI, baş. IV, V; 1, VII, baş. I-XXIII). Bundan böyle Institutes'lerin ve Pandects'lerin özgün metinlerini andığın zaman, bunların maddelerinin karşılığı olup antikitelerde ve Heineccius'un *Elementum*'larında bulunan bölümlere de atıflarda bulunacağım. Pandects'lerin ilk yirmi yedi kitabı söz konusu olunca da bilimsel ve akılcı araştırmacı Gerard Noodt'u anacağım (*Opera*, c. II, s. 1-590, sonuna dek. Lugd., Bat., 1724).

102. "Patria potestas" için bkz. Institutes (1, I, baş. IX); Pandects (1, I, baş. VI, VII) ve Codex (1, VIII, baş. 47, 48, 49). "Jus potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem qualem nos habemus."

103. Dionysius Hal. (1, II, s. 94,95), Gravina (*Opp*., s. 286), On İki Levha'nın terimlerini aktarıyorlar. Papinianus (in Collatione Legum Roman et Mosaicarum, baş. IV, s. 204) "patria potestas"a "lex regia" adını veriyor. Ulpian (ad Sabin., kitap XXVI, in Pandect.

kurdu ve doğru buldu. Üç yüzyıllık bir denemeden sonra, Decemvir'lerin dördüncü tablosuna geçirildi. Forum'da, senatoda ya da ordugâhlarda bir Romalı yurttaşın yetişkin oğlu bir kişi olarak kamusal ve bireysel haklarını kullanabilmekle birlikte babasının evinde ancak bir nesne (şey) olmaktan ileri gidemezdi. Yasalar onu, davranışlarından hiçbir insan mahkemesine hesap vermeksizin keyfince atıp satılan bir eşya bir hayvan ya da köleler sınıfına sokarak -babası olan- bir efendinin eline bırakmıştı. Ona günlük yiyeceğini veren el, bunu ondan kesebilir ve çocuğun çalışmakla ya da herhangi bir biçimde kazandığı para ve benzeri değerler, o anda babanın varlığına girerdi. İster öküzleri çalındığı isterse çocukları zarar gördüğü zaman ve hallerde baba açacağı davanın niteliğinde bir ayrım yoktu.[104] Eğer öküz ya da çocuk suç işlemişlerse baba zararı ödüyor ya da zarara uğrayan tarafa suçlu hayvanı teslim ediyordu. Yoksul ya da cimri aile başkanı, çocuklarından ve kölelerinden yararlanabiliyordu. Ne var ki kölenin koşulu daha az elverişsizdi. Oğul ise, tersine, onu bir köle gibi kullanabilen hayırsız bir babanın buyruğu altında kalıyordu. Ancak üç kez satılıp azat edildikten sonra, kendisine karşı gücünü kötüye kullanmış olan babanın elinden kurtulabiliyordu.[105] Bir baba, çocuklarının gerçek ya da sanıya dayalı kusurlarından dolayı, onları dilediği gibi, kırbaç, hapis ve sürgünle cezalandırırdı. Kırsal alana sürdüğü zaman, zincire bağlı olarak, en ağır koşullu köleler gibi, çalıştırabilirdi. Babalık saygınlığı yaşam ve ölüm hakkıyla donatılmıştı.[106] Roma yıllıklarında, Pompey ve Augustus'tan öte zamanlara dek, övülmüş ve

kitap 1, baş. 6, yasa 8) şöyle diyor: "jus potestatis moribus receptum" ve "furiosus filium in potestate habebit." Ne kutsal güç, ya da daha doğrusu, saçma!

104. Pandects, 1, XLVII, baş. II, yasa 14, No. 13, yasa 38. No. 1. Ulpian'ın ve Paul'un kararı böyleydi.

105. "Trina mancipatio", Ulpian tarafından açık bir biçimde tanımlanmıştır (*Fragment*, X, s. 591, 592, [ed.] Schulting) ve Heineccius'un *Antiqiute*'lerinde daha da açıklığa kavuşturulmuştur.

106. Justinian (*Institut.*, 1, IV, baş. XIX, No. 7), "Jus necis" babalarına uygunluk gösteren eski yasayı anmaktadır. Pandects (1, XLIII, baş, XXIX, yasa 3, No.4) ve Colotio legum Romanarum et Mosaicarum'da (baş. II, No. 3, s.189) öbür kalıntılar bulunuyor.

hiçbir zaman cezalandırılmamış olan bu uygulamalardan örneklere rastlanmaktadır. Ne yaş ne sınıf ne konsül saygınlığı ne de zaferlerle kazanılmış onurlar, en ünlü yurttaşı bile aile köleliği bağlarından kurtaramıyordu.[107] Soydan gelen çocuklar ve torunlar, ortak atanın ailesinden sayılıyorlardı ve evlat edinmenin verdiği haklar, doğal evlatlarınkinden ne daha az ne da daha sert ve sıkıydı. Tehlikesiz olmamakla birlikte, Roma yasa koyucuları, korkusuzca baba sevgisine ilişkin duygulara dayanmışlardı ve her kuşağın, babaya ve efendiye önemli saygınlık tanımaya yönelen inancı, yukarıda sözünü ettiğimiz o tür baskıların kötülüklerini yumuşatmaya neden oluyordu.

BABA OTORİTESİNE KONULAN SINIRLAMALAR

Babalık yetkesine konulan ilk sınırlamanın Numa'nın adaletiyle ve insanlığıyla gerçekleştiği söylenmektedir. Bir vatandaşın babası tarafından verilen izinle evlenmiş olan genç kız artık bir kölenin karısı olmaktan korkmaz hale gelmiştir. Çocukların satılması, Latium ve Toskana halklarının kenti sıkıştırdıkları ve çoğu kez aç bıraktıkları zamanlarda meydana gelmiş olabilir. Yasa, bir Roma yurttaşına kendi yurttaşlarından birinin özgürlüğünü satın almaya izin vermediğinden bu satışlar yavaş yavaş azaldı ve cumhuriyetin fetihleri bu tiksinç ticaretin yıkılmasını tamamladı. Sonunda, çocuklara kısıtlı bir iyelik (mülkiyet) hakkı tanındı ve Codex ile Pandects'ler hukuku, *profectitious*, *adventitious* ve *professionalis* adları altında üç çeşit kölelikten kurtulma parası türü kabul etti.[108] Baba, çocuklarına, mal iyeliğinin bir

107. Bununla birlikte kamunun durumunu ve görülmekte olan hizmetleri bunun dışında tutmak gerekir. "In publicis locis atque muneribus, atque actionibus patrum, jura cum filiorum qui in magistratu sunt potestatibus collata interquiescere paullulum et connivere," vd. (Aulus Gellius, *Nuits Attiques*, II, 2). Eski ve unutulmaz Fabius örneği filozof Taurus'un derslerini kanıtlama konusunda kullanılmıştı; aynı öykü Livius'ta (XXIV, 4) ve Claudius Quadri'nin yalın anlatımında okunabilir.

108. Bkz. çocukların kurtulmalık parası, Institutes (1, II, baş. XI), Pandects (1, XV, baş. I; 1, XLI, baş. I) ve Codex (1, IV., baş. XXVI, XXVII) ile yavaş yavaş güvence altına

bölümünü vermeye razı olmuş gibiyse bunun ancak yararlanma hakkını veriyor, çıplak (mutlak) iyeliği kendisinde kalıyordu. Malları satıldığı zaman, sonradan bir töre haline gelen elverişli bir yoruma göre, çocuklarının payı alacaklıların hakkının dışında kalıyordu. Erkek evlat, evlenmeyle, armağanlar ve yan hısım kalıtlarıyla aldığı mallarda tam olarak iyelik kazanıyordu. Baba, kesin biçimde yoksun bırakılmadıkça o mal üzerinde yaşam boyu yararlanma hakkını kullanıyordu. Düşmandan alınan ganimetlere özgürce ve saltık olarak sahiplik, askerlik değerini ödüllendirmek ve de bir ihtiyatlılık önlemi olması bakımından zorunlu görüldü. Bundan yalnız askerler yararlanabiliyordu. Aynı ilke, bir serbest meslekte, bir kamu hizmetinde elde edilmiş kazanç ve ücretlerle imparator ya da imparatoriçe tarafından ihsan edilen yardım ve bağışlamalara dek yaygınlaştırılmıştı. Bir yurttaşın yaşamı, baba yetkesinin kötüye kullanılmasına, servetinden daha az uğrayacak durumdaydı. Bununla birlikte, onun yaşamı, kötü bir babanın çıkarları ve tutkularıyla çatışma durumunda olabilirdi. Augustus çağının bozulmasına neden olan suçlar (cinayetler) insanlarca yine ve daha canlı olarak hissedildi. İmparatorun, halk tarafından gösterilen büyük öfke karşısında oğlunu öldürünceye dek kırbaçlayan zalim Erixo'yu ölüme mahkûm etmesi gerekiyordu.[109] O zamana dek çocukları üzerinde mutlak ve keyfî bir zorba egemenliği yürütmüş olan babalar bir yargıcın ağırbaşlılığına ve ılımlılığına dönüştürüldü. Augustus'un otoritesi ve kanısı ile saptanan bir kararnameyle, babalık otoritesini kullanarak çocuğunu suçundan dolayı Arius'un sürgün cezasına onaylamıştı. Hadrian, kıskanç bir babayı, kayınvaldesinin mahrem (fücur) âşık genç adamı, bir hırsız gibi, avlanma sırasında öldürdüğü için sürgüne göndermişti.[110] Bir aile yargı-

alınmış oldu.

109. Seneca (*de Clementia*, 1, 14,15) Erixo ve Arius örneklerini gösteriyor: Birincisinden korku ve dehşetle, ikincisinden övgüyle söz ediyor.

110. "Quod latronis magis quam patris jure eum interfecit, nam patria potestas in pietate debet non in atrocitate consistere." Marcian., Institut., 1, XIV, in Pandect., 1, XLVIII, baş. XI, yasa 5.

laması monarşi ruhundan tiksinti duyar. Baba yargıç otoritesini yitirdi ve daha çok suçlayıcı durumuna girdi. Alexander Severus, babanın yakınmalarını dinlemek ve onun kararını uygulamak üzere magistra'lara buyruk verdi. Artık baba, oğlunu öldürürse, bu katile karşı harekete geçen görevlilerin kovuşturmasına ve adam öldürenlere verilen cezaya çarptırılıyordu. Sonunda, Pompey'in bağışık tuttuğu ana baba katilliği suçlarının cezasına onun (babanın katilliği) da tabi tutulması Constantine zamanında gerçekleşti.[111] Bir çocuğun bütün yaşam evrelerinde aynı korumaya kavuşması, yeni doğan çocuklarını boğan, aç bırakıp ölüme terk eden ya da bir genel yerde onları sokağa bırakan babaları katil sayan Paulus sayesinde olmuştur ve bu onur ona özgü olarak tanınmalıdır. Zaten çocukların sergilenmesi bütün eski zamanlarda köklü bir yetkiyi kötüye kullanma olarak sayılmıştı. Bununla birlikte, Roma'daki babalık gücü üzerinde düşüncelerin bulunmadığı ülkelerde buna izin verilmişti ve uygulanmıştı. İnsan yüreğini heyecanlandıracak konular arayan dram yazarları, ekonomik ve acımayla ilgili güdüleri görmezlikten gelerek bu tür halk törelerine ilgi göstermezler.[112] Baba, heyecandan kendini tutamaz hale gelince, çevresindeki kınamadan korkmasa da kanunlarla göreceği yaptırımdan çekiniyordu. Roma imparatorluğu, Valentinian ile çalışma arkadaşlarınca Cornelian yasasının sözlerinde ve ruhunda bu tür ağır suçların yasaklanmasına değin o mutsuz kurbanların kanlarıyla kirlenmiş oldu. Hukuktan ve Hristiyanlık'tan alınan dersler[113] bu insanlık dışı hareketi yıka-

111. Pompeian ve Cornelian yasaları (de Sicariis et Parricidiis) Pandects'lerde (1, XLVIII, baş. VIII, XIX), Codex'te (1, IX, baş. XVI, XVII) Alexander Severus, Constantine ve Valentinian'ın son eklemeleriyle yenilendi ya da daha doğrusu kısaltıldı. Bkz. *Codex Theodosian* (1, IX, baş. XIV, XV ve yasaları eski ve modern bilgelikle inceleyen Godefroy'un bilimsel araştırması.

112. Chremes of Terence, oğlunu sergilemediği için karısını söz dinlemezlikle suçluyor, bir baba ve bir (efendi) gibi kendini tanıtarak karısının akılsızca batıl inaçlarını yasaklıyor. Bkz. Apuleius, *Metam.*, 1, X, s . 337, baskı ad usimi, Delphini.

113. Hukukçuların kanısı ve magistra'ların ihtiyatlılığı, Tacitus'un yaşadığı dönemde, Germenlerin "boni mores"leriyle Roma'daki "bonae leges alibi"ler arasında zıtlığı doğrulayabilen birtakım kısıtlamaları koymuştur (*de Moribus Germanorum*, b. 19)

mamışlardı ancak ölüm cezasının korkusu daha az buyurucu bir etkinin dayanağı oldu.[114]

KOCA İLE KARILARIN İLİŞKİSİ

Yabanılların karılarına zulümlerini, uygarlığın ilerlemesiyle koşulların yumuşadığını deneyimler tanıtlamıştır. Sağlıklı çocuklar elde etmek umuduyla Lycurgus evlenme dönemini ertelemişti: Numa, kocanın kendi keyfine göre yetiştirmek üzere henüz saf ve uysal bir genç kızı on iki yaşında alabilmesini kabul etmişti.[115]

EVLENMEDE DİNSEL TÖRENLER

Eski zamanların töresine göre koca, karısını satın alıyordu, kadın da kocanın evine girmek ve aile korumasından yararlanmak hakkını üç bakır parayla elde etmek üzere *coemption* (karşılık olarak satın alma) da bulunuyordu. Pontiff'ler, on tanığın önünde tanrılara meyveler sunuyorlardı. Eşler aynı koyun postuna oturuyorlar, has buğdaydan ya da pirinçten yapılmış tozlu çörek yiyorlardı. İtalya'daki eski yiyeceği anımsatan bu *confarreation*[116] onların ruhsal ve bedensel gizemli birleşmelerinin simgesiydi. Ne var ki kadın, sert ve eşitsiz bir birleşmeye bağlanıyordu.

Tertullian (*ad Nationes*, 1, I, b. 15) pagan hukukuna karşı kendisinin ve yoldaşlarının suçlamalarını çürütüyor.

114. Hukukçu Paul'un akılcı ve insancıl kararı (1, II, Sententiarum, in Pandect., 1 . XXV, baş. III, yasa 4) Gerard Noodt tarafından bir ahlak dogması olarak sunulmuştur (Opp., c. I, in Julius Paulus, s. 567-588 ve Amica Responsio, s. 591 -606). Gerard Noddt, Justus Lipsius'la aynı kanıdadır (*Opp*., c. II, s. 409; ad Belgas, cent. I, epist. 85). Bynkershoek ondan konulmuş (positive) ve zorunlu bir yasa olarak söz etmektedir (*de Jure occidendi Liberos*, Opp., c. I, s. 318-340; Curae Secundae, s. 391-427) Bu bilimsel karşıtlıktaki sertlikte, iki dost insan, birbirine çok zıt durumda kalmışlardır.

115. Dionys. Hal., 1, II, s. 92, 93; Plutarch, (içinde) *Numa*, s. 140, 141.

116. Kış "frumenta"ları arasında "triticum" ya da sakallı buğday, "siligo" ya da sakalı olmayan buğday, "far, adorea, oryza" -ki betimlemesi tıpkı İspanya ve İtalya pirinçlerine uymaktadır- Paucton'un, ölçü bilim üzerine yazdığı yararlı yapıtındaki yetkisine göre bu bilgileri benimsiyorum (s. 517-529).

Yalnızca kabul sözüyle benimsenmiş yeni bir tutsaklığa girmek için babasının adından ve aile yaşamından vazgeçiyordu. İleri halkların usuna ve düşüncelerine aykırı olarak bir yasal varsayım her ne denli ailenin anası dense de, anneye, kendi çocuklarının kız kardeşi,[117] kocasının ya da efendisinin kızı niteliği veriyor ve bu niteliğiyle babanın tüm gücünü elde edebiliyordu. Koca, onu doğruluyor, ona danışıyor ve istencine, ya da daha doğrusu, keyfine göre onu cezalandırabiliyordu. Zina ve sarhoşluk hallerinde onun yaşamı ve ölümü üzerine eyleme geçme hakkı vardı.[118] Kadının elde ettiği mallar ile mirasçı olarak edindiği varlıklar kocanın oluyordu. Kadın, açıkça eşya sınıfında sayılıyordu, insan olarak düşünülmüyordu. Çünkü kökenini belirten bir sanı yoktu, bu yüzden satın alman öbür eşyalar gibi anılabilirdi. Roma'da, Atina ve Yahudi yasalarının bunca özenle[119] saptadığı karı koca görevi, kocaya bağlı bir şeydi. Ne var ki çok karılılık (polygamia) diye bir konu bilinmiyordu. Yatağına daha güzel ve daha elverişli başka bir kadını kesinlikle alamıyordu.

EVLİLİK SÖZLEŞMESİ SERBESTLİĞİ

Roma, Kartacalıları yenilgiye uğratınca, kadınlar özgür ve zengin bir cumhuriyet kurulmasını ısrarla istediler. Onların bu

117. Aulus Gellius (*Noctes Atticae*, XVIII, 6), Aelius Mellissus'un gülünç bir tanımlamasını veriyor, "Matrona, quae semel materfamilias quae saepius peperit", bir "porcetra" ve bir "scropha" söz konusuymuş gibi... Ondan sonra gerçek anlamını veriyor: "Quae in matrimonium vel in manum convenerat."

118. Şaraptan tatmış olmak ya da şarap mahzeninin anahtarını gizlice almak bunun için yeterliydi (Plinius, *Hist. Nat.*, XIV, 14).

119. Solon, eşlik görevinin haftada üç kez yapılmasını istemekteydi. Misna, çalışmayan, genç ve güçlü olan bir kocanın her gün bir kez olarak görev yapmasını buyuruyor. Kentte oturanlar için haftada iki, köylüler için bir kez, deve sürücüsü her otuz günde bir kez, bir denizci için her altı ayda bir... Kendini bilimsel ve dinsel araştırmaya vermiş olanlar bunun dışında tutulmuşlardır. Haftada bir kez bunu yapmış olan bir kadın boşanmak istemiyordu. Bir hafta cinsi münasebet perhizine izin verilmiştir. Çok karılılık kocanın görev gücünü çoğaltmaz, böler (Selden, *Uxor Ebraica*, 1, III, b. 6; *Works*, c. 2, s. 717-720).

istekleri, babaları ve aşıklarınca hoşgörüyle karşılandı, Censor Cato'nun ağırbaşlılığı, bu tutkuya karşı boşuna direnç gösterdi.[120] Kadınlar, eski düğün formalitelerinden kurtuldu. Kendilerini üç gün tutarak yıllık *prescription*'u atlattılar. Evlenme sözleşmelerinin maddeleri daha az zalim ve daha açık duruma sokuldu, adlarını ve bağımsızlıklarını yitirmeksizin bu sözleşmeleri imzalamaya başladılar. Kendilerinin olan malların yalnız yararlanma hakkını kocalarına bırakıyor, asıl sahipliğini sürdürüyorlardı. Savurgan bir koca, kadının mallarını başkasına temlik edemiyor ve rehine koyamıyordu.

Yasalar, karşılıklı armağan vermeyi yasaklıyor ve karı kocadan birinin uygunsuz gidişi, öbürüne, hırsızlık davası açma olanağı veriyordu. Dinsel ve sivil törenler, bu çok gevşek ve istence dayalı sözleşmede yer almıyordu. Aynı sınıftan insanlar arasında, konutlaşma benzerliği evlilik için yeterli bir kanıt sayılıyordu. İnananların dualarından ve papazlarla ya da piskoposun nikâh duasından tinsel varlıklar bekleyebilen ve buna inanan Hristiyanlar evliliğe bir saygınlık getirdiler. Sinagog gelenekleri, İncil'in dogmaları, genel ya da eyaletler ölçüsündeki synod'ların canon'ları,[121] bu kutsal kuruluşun kökenini, geçerliğini ve görevlerini düzenlediler. Hristiyanlık duyuncu kilise kararnameleri ve bildirileriyle saygılı hale getirildi. Bununla birlikte, Justinian'ın magistra'ları kilisenin yetkesi altına girmedi. İmparator eski paganizm zamanının yasa koyucularını da inceledi. Codex ve Pandects'lere konulan anaerkil yasaların seçilmesinde, iki cinsin adalet, siyasaya ve doğal özgürlüğe ilişkin insancıl güdüleri bu inceleme sonucunda saptandı.[122]

---

120. Livius (1, XXXIV, 1-8) Oppian yasası üzerine Vaerius Flaccus'un söyleviyle Cato'nun, "censor" sıfatıyla dile getirdiği sert sözleri aktarıyor. Ne var ki Roma kuruluşunun altıncı yüzyıl hatipleri sekizinci yüzyılın rahip tarihçisi denli ince bir üsluba sahip değillerdi. Aulus Gellius (X, 23) Cato'nun ilkelerini ve de üslubunu bile daha iyi sürdürmüştü.

121. Bkz. Yahudiler ve Katoliklerde evlilik sistemleri üzerine Selden (*Uxor Ebraica*, Opp., c. 2, s. 529-860), Bingham (*Chirist. Antic.*, 1, XXII) ve Chardon (*Hist. des Sacrem.*, c.. VI).

122. Evliliğe ilişkin sivil (din dışı) yasalar Institutes'lere (1, I, baş. X), Pandects'lere

BOŞANMANIN SERBESTLİĞİ VE KÖTÜYE KULLANILMASI

Her akılcı sözleşmenin özünde olduğu gibi, iki yanın anlaşmalarından başka, Romalılardaki evlenmede, ana babaların da buna evet demeleri gerekiyordu. Olgunluk çağına gelmiş bir kızın gereksinmelerini karşılamaya babanın zorunlu tutulması yeni yasalara göre olasıydı. Açıkça görülen bir bunama hali, onun rızasını alma zorunluğuna gerek bırakmıyordu. Evliliğin sona ermesinin nedenleri değişebiliyordu;[123] ne var ki bir başka doğal törenler, en çok törenli ve *confarreation*'lu evliliği bile yok saydırabiliyordu. İlk yüzyıllarda bir aile babası, çocuklarını satabilmekteydi; karısı da çocuklardan birisi olarak sayılıyordu. Aile gücüyle yetkin olarak karısını ölüme mahkûm edebiliyor ya da acıyarak, onu yatağından ve evinden kovmakla yetiniyordu. Kendi görüşünü üstün tutan koca, boşanmayı istemedikçe, mutsuz kadının tutsaklığı, sürekli olarak ve umutsuzluk içerisinde sürüp gidecekti. Beş yüzyıl içerisinde bu denli çekici ayrıcalığı hiç kullanmamış olmalarından dolayı Romalıların erdemi üzerine büyük övgülerde bulunuldu.[124] Bu da tutsağın efendisinden ayrılmaya yetkisi olmadığını ve zalim efendinin de tutsağını bırakmak istemediğini gösteren eşitsizlik içerisindeki bir bağlılığı

(1, XXIII, 24, 25) ve Codex'e (1, V) geçirildi. Ne var ki "Ritu nuptiarum"ı eksik olduğundan Ulpian'ın fragmanlarına (baş. XI, s. 590-591) ve Pithaeus ile Schulting'in notlarıyla *Collatio Legum Mosaicarum*'a (baş. XVI, s. 790, 791) başvurmak gerekir. Servius'un *Georgia*'larının birinci ve *Aeneid*'in dördüncü kitabı üzerine yaptığı bilimsel araştırmada iki ilginç bölüm vardır.

123. Plutarch'a göre (s. 57) Romulus, boşanma için üç neden kabul etti: sarhoşluk, zina ve sahte anahtarlar (*false keys*). Bunun dışında koca üstünlük hakkını kötüye kullandığı zaman, denildiğine göre, mallarının yarısı kadının yararına, öbür yarısı da Tanrıça Ceres yararına olmak üzere müsadereye uğratılıyordu. Geri kalanla da (anlaşılan yine de bir şeyler kalıyormuş) dünya tanrılarına bir kurban. Bu garip yasa imgeseldi ya da geçici bir nitelikteydi.

124. Roma yılı 523'te Spurius Carvilius Ruga, iyi ve güzel olmakla birlikte kısır bir kadını kovdu (bkz. Dionysius Hal., 1, II, s. 93; Plutarch, in *Numa*, s. 141; Valerius Maximus, 1, II, b. 1; Aulus Gellius, IV, 3). Censor'lar tarafından yeniden ele alındı ve halkın nefretine uğradı. Ancak boşanmasına karşı çıkılmadı.

açıklamaktadır. Romalı kadınlar kocalarının istençli ve eşit haklara sahip eşleri olunca tüm ortaklarda olduğu gibi, evlilik de, ortaklardan birinin vazgeçmesiyle bozulur niteliğe kavuşmuştur. Müreffeh ve de bozulmaya başlamış üç yüzyılın sonunda bu ilkenin uygulanması sıklaştı ve en ağır kötüye kullanılmalara yol açtı. Çıkar ya da keyfilik gibi tutkular evlilik bağlarını her gün biraz daha zayıflatıyordu: bir söz, bir im (işaret), bir mesaj, bir mektup, bir azat etme ayrılığı bildirmiş oluyordu; insan ilişkilerinin en seveceni, çıkar ve cinsel doyun için yapılan geçici ortaklıktı. Yaşamın çeşitli koşullarına göre, bu çözüm biçimi, her iki yana da zararlı oluyordu. Geçici eş olan kadın, kendi servetlerini yeni bir aile ocağına getiriyor, belki de onun olmayan çok sayıda çocuğun bakımını ilk kocasının yetkesine bırakıyordu. Bakire ve güzel olarak evlenmiş bir kadın, yaşlılığında bir yana atılmış, parasız, eş dostsuz kalabiliyordu. Augustus, Romalıları evlenmeye zorlayınca, onların isteksizliği, o zamanki evlilik yasalarının erkekler için daha az elverişli olduğunu tanıtladı. Romalılar'ın bu denli özgür ve dört başı mamur deneyimleri, görünüşe göre doğru gibi görünen kuramlarına karşın, boşanmada özgürlüğün mutluluğa ve erdeme yarar getirmediğini göstermiştir. Ayrılığın kolaylaştırılması, karşılıklı güveni yıkmakta, en küçük tartışmaları bile ağırlaştırmaktadır. O sırada bu tür bir görüş ayrılığı, bir yabancıyla kendi aralarında olsa ya giderilecek ya da unutulacaktı. Beş yıl boyunca sekiz koca'nın sevip okşamalarını görmüş bir kadın, kendine karşı ve namusuna özgü tüm saygısını yitirmiş olacaktır.[125]

125. "Sic fiunt octo mariti,
Quinque per autumnos." (Juvenal, *Satir.*, VI, 20)
Bu kalıtım (art arda geliş) hızlı olsa da, Seneca'nın "non consulum numero, sed maritorum annos suos computant" andı gibi inanılabilir niteliktedir (*de Beneficiis*, III, 16). Jerom, Roma'da yirmi birinci karısını toprağa veren bir kocayı görmüştü (Opp., c. 1, s. 90, ad Gerantiam) ki o kadın da bu kocasından önceki daha az güçlü yirmi ikisinin ölümünü görmüştü. Ne var ki, ozan Martial'ın (bir ayda on koca) öyküsü abartmalı bir zırvadır (1, VI, epigr. 7).

BOŞANMA SERBESTLİĞİNE KISITLAMALAR

Kötü sonuçların hızla artışına gecikmiş umar ve iyileştirici araçlar yetersiz biçimde bulunmaya çalışıldı. Romalıların eski dinlerinde eşlerin yakınmalarını dinleyen ve onları uyuşturup anlaştıran bir özel tanrıça vardı. Ancak kocaları yatıştıran anlamına gelen *Viriplaca*[126] adı, hep söz dinletmeyi ve pişmanlık getirilmesini isteyen tarafı açıkça belirtiyordu. Bir yurttaşın tüm davranışları censor'lerin kararına bağlıydı. Onlar boşanma ayrıcalığından ilk yararlananı belirlediler, o da tutumunun güdülerini sansarlara açıkladı.[127] Henüz bakire nişanlısını, dostlarına haber vermeden ve onların görüşünü almadan geri gönderen bir senatörün senatörlüğünü kaldırdılar. Çeyizin geri alınmasına ilişkin davalarda, praetorian, hakkın koruyucusu niteliğiyle, her iki yanın niyetini ve karakterini inceliyor, terazinin kefesini suçlu olmayanın ve haksızlık edilenin yönüne indiriyordu. Censor'larla praetorian'ların yetkilerini birleştiren Augustus, onların boşanma iznini önleyen ve cezalandıran çeşitli yöntemlerini kabul etti.[128] Bu düşünülerek ve törenlerle yapılmış olan sözleşmenin geçerlik kazanması için yedi tanığın bulunması gerekiyordu: Koca, karısına karşı kötü tutum içerisinde bulunmuşsa iki yıllık bir önel alma yerine drahomayı hemen ya da altı ay içerisinde geri vermek zorundaydı. Buna karşın kadın, tutumuyla, cinayet işlemekle ya da hafifmeşreplikle suçlanıyorsa, drahomanın altıda ya da sekizde birinden yoksun bırakılarak cezalandırılıyordu. Hristiyan hükümdarlar, bireyler arasında boşanmanın haklı nedenlerini gösterdiler. Constantine'den Justinian'a dek bunların yasaları, imparatorluğun gelenek ve töreleriyle kilisenin istekleri

126. Roma'nın betimlenmesinde Publius Victor, Theodosius zamanında Palatina semtinde bulunan bir Sacellum Viriplacae'den (Valerius Maximus, 1, II, b. 1) söz ediyor.
127. Valerius Maximus (1, II, b. 9), boşanmanın bekârlıktan da büyük suç olduğuna hükmediyor: "illo namque conjugalia sacre spreta tantum, hoc etiam injuriose tractata."
128. Bkz. Heineccius'ta Augustus'un ve haleflerinin yasaları (*ad Legem Papiam-Poppaeam*, b. 19, in Opp., c. VI, kısım 1 , s. 323-333).

arasında dalgalanmalar gösterdi.[129] Novels'lerin yapıcısı çok zaman Codex ve Pandects'ler hukuku üzerinde reformlar yapmıştır. En sert yasalar kadını, bir kumarcıya, bir sarhoşa ya da bir dinsize dayanmaya zorunlu kılıyorsa da bu kocalar adam öldürmek, zehirlemek, kutsal şeylere karşı suç işlemek gibi eylemlerden dolayı evliliği kendileri yok etmiş sayılıyorlardı. Ancak bunların karıları, ailenin adını zina utancından kurtarmak için kocanın kutsal hukukunu -sarsıntıya uğratmadan- sürdürüyorlardı. Daha sonra çıkan yasalar, kadın ya da erkek bakımından boşanmaya yol açabilecek ağır kusurların çizelgelerini kısaltıp yaygınlaştırdılar. Çaresiz bir iktidarsızlık, uçun süren ayrılık, manastıra girmiş olmak (rahiplik) gibi haller evlilik yükümlülüklerini kaldırır nitelikte sayıldı. Yasayı hiçe sayanlar ağır ve değişik cezalara çarptırılıyorlardı. Kadın, servetinden ve takılarından yoksun bırakılıyor, saç tokası bile bunun dışında bırakılmıyordu. Koca, yatağına başka bir kadın alacak olursa, aşağılanan kadın yeni karının servetine sahip olma hakkını elde edebiliyordu. Müsadere cezası kimi zaman bir para cezasına dönüştürülebiliyordu. Para cezasından başka, suçlu, bir adaya götürülüyor ya da bir manastıra kapatılabiliyordu. Hakarete uğramış olan taraf evlilik bağlarından sıyrılmış oluyor, suçlu taraf ise, yaşamı boyunca ya da belli yıllar için ikinci kez evlenme yapamıyordu. .Hakarete uğramış olan taraf evlilik bağlarından sıyrılmış oluyor, suçlu taraf ise, yaşamı boyunca ya da belli yıllar için ikinci kez evlenme yapamıyordu. Justinian'ın halefi, mutsuz uyruklarının yalvarmalarını dinledi ve karşılıklı anlaşmayla boşanmanın serbestliği sistemini koydu. Bu nokta üzerinde hukukçular düşünce birliğine vardılar. Dinbilimciler ise bu konuda birbirlerinden ayrıldılar[130]

129. "Aliae sunt leges Caesarum, aliae Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus nocter praecipit." Jerom, c. 1, s. 198; Selden, *Uxor Ebraica*, 1, III, b. 31, s. 847-853.

130. Esaslı Yunan yazarlarında ortak bir sözcük değildir ve zina, evlilikte sadakatsizliğe tam olarak uymamaktadır. Mecaz anlamında hangi boyuta denk ve hangi günahlar için kullanılabilir? İsa, hahamların diliyle mi, yoksa Süryanice mi konuşuyordu? Eski ve yeni çevirilerde bu Yunanca sözcük çok değişik biçimlerde alınmaktadır. İsa'nın bu boşanma nedenini ayrı tutmadığı (istisna etmediği) savunulmak isteniyorsa, iki yetkili kaynak

çünkü İncil'in buyruğunu içeren iki anlama çekilebilir sözcük, ancak yasa koyucunun ussallığına gereksinme duyularak yorumlanabilir niteliktedir.

ENSEST, NİKÂHSIZ EŞLER VE GAYRİMEŞRU ÇOCUKLAR

Doğal ve hukuksal engeller Romalılarda sevişme ve evlenme özgürlüğünü kısıtlıyordu. Yaradılıştan ve evrensel bir içgüdüyle, babalarla evlatlar ve onların babalarıyla öbürlerinin evlatları arasında aile arası cinsel ilişki[131] yasak olarak kabul ediliyordu. Diğer yakınlar arasında olanlar için doğa bir şey demiyor, akıl susuyor, gelenekler ise değişiklik ve gelişigüzellik gösteriyor. Mısır, utanç söz konusu olmaksızın ve kısıntısız olarak kız ve oğlan kardeşlerin evlenmesine izin veriyordu. Bir Spartalı, babasının kızıyla, bir Atinalı da annesinin kızıyla evlenebiliyordu. Atina, dayının (ya da amcanın) kız yeğeniyle evlenmesini, birbirini seven yakınlar arasında şanslı bir birleşme olarak alkışlıyordu. Çıkar duygusu ya da batıl inançlardan etkilenmeyen Romalı yasa koyucular, yasaklı dereceleri artırma yoluna gitmediler. Ancak kız kardeşler ile erkek kardeşler arasındaki evlenmelere karşı bükülmez bir yasak koydular. Ve de ilk derecedeki kardeş çocukları için de aynı yasağı koymayı düşündüler. Hala-teyze ve dayı-amcaların ana baba gibi niteliklerini değerlendirdiler, hısımlık ve evlat edinmeyi de kan bağlılığı gibi saydılar. Cumhuriyetin yüksekten bakan ilkelerine göre yurttaşlar bir tek yasal evlenme yapabilirlerdi. Bir senatör, saygıdeğer soydan, hiç değilse özgür

vardır (Mark, X, 11; Luke, XVI, 18). Matthew bunlara karşıdır (XIX, 9). Üçlükten sıyrılmayı sağlayan bir yanıtı benimsemiş kimi eleştiriler, onun ne Sammai ne de Hillel okuluna çatmak istemediğine inanacak kadar ileri gittiler (Selden, *Uxor Ebraica*, 1, III, b. 18-22, 28, 31).

131. Justinian, Roma hukukunun ilkelerini koydu (*Institut.*, 1, I, baş. X). Eski zamanlardaki çeşitli ulusların yasaları ve töreleri (yasaklı dereceler üzerine vb.) Dr. Taylor'un, eğlendirici ve değişik bir allamelik yaptıysa da, *Elements of Civil Law* adlı yapıtın sahibinde felsefi yetkinliğin övülmesi olanaksızdır (s. 108, 314, 339).

bir kadınla evlenebilirdi. Kralların kanı ise yasal bir evlenmeyle bir Romalının kanıyla karışamazdı. Yabancı niteliği Cleopatra ile Berenice'yi,[132] Marcus Antonius ile Titus'un nikâhsız karıları durumuna indirgemiştir.[133] Bununla birlikte, bu Doğu kraliçelerinin görkemine karşı büyük hakaret sayılan nikâhsız eş adlandırması onların geleneğine göre hoş görülebilecek bir şey değildi. Hukukçuların benimsedikleri tanıma göre nikâhsız eş, Romalı bir erkeğin bekâr görünmesine karşın ona bağlılık gösteren köle doğuşlu ve plebeian sınıfından bir kadın olarak sayılıyordu. Bu birleşmeyi tanıyan ve onaylayan yasalar onu, nikâhlı eşin sahip olduğu onurların altına, orospunun aşağılık düzeyinin üstünde bir yere oturtuyordu. Augustus yüzyılından onuncu yüzyıla değin bu yarı evlilik Doğu'da olduğu kadar Batı'da da geçerli kaldı ve çoğu zaman bir nikâhsız eşin alçak gönüllü erdemleri soylu bir hanımefendinin gösterişine ve kendini beğenmişliğine yeğ tutuldu. Hükümdarların ve insanların en iyileri olan iki Antoninus'lar, bu tür bağlılık içerisinde aile tatlılığını ve sevgisini buldular. Bekârlığa katlanamayan ve nikâhlanarak mutsuz evlenmeye uğramamak isteyen çok sayıda yurttaş onlara öykündü. Daha sonra doğal (nikâh dışı) çocuklarını yasallaştırmak istediklerinde, bu yasallaştırma, verimliliği ve bağlılığı denenmiş olan o kadınla resmen evlenerek yerine getirilmiş oluyordu. Bu doğal adı, nikâhsız eşin çocuklarını, zina, fuhuş ve fücur (mahremler arasındaki cinsel birleşme) ürünü çocuklardan ayırıyor ve babaları olduğu kabul edilen kimseden kalan varlığın altıda biri bunlara kalıtım hakkı olarak veriliyor, öbürleri (zina, fuhuş ve fücur ürünü olanlar) için Justinian, tiksinerek, yalnızca besin maddeleri verilmesini kabul ediyordu. Gerektiğinde yasa yorumlanarak piçlere annelerinin adı ve medeni hali tanınıyor, annenin kölelik,

132. Babası Agrippa öldüğü zaman (MS 44) Berenice on altı yaşındaydı (Joseph., c. 1, *Antiq. Judaic.*, 1, XIX, b. 9. s. 952, [ed.] Havercamp). Şu halde Titus'un (MS 79) "invitus invitam invisit"inde Berenice elli yaşını geçmiş bulunuyordu. Aksi halde, bu tarih, sevgili Racine'in trajedisi ya da kırsal piyesinde mutlu bir etki yaratmayacaktır.

133. Vergilius'un Aegyptia Conjux'u (*Aeneid.*, VIII, 688) Marcus Antonius ile birlikte Augustus'a, senatoya ve İtalya tanrılarına karşı savaşan ejderler arasında sayılmış gibidir.

yabancılık ya da yurttaşlık niteliği onlara da geçiyordu. Devlet, ailelerini çok güç duruma düşüren bu mutsuzları, yüksünmeden evlat edinebiliyordu.[134]

VASİLER VE VESAYET ALTINDAKİ KÜÇÜKLER

İnstitutes'lerde ve Pandects'lerde konu edilen vasi ile küçükler arasındaki ilişkiler yalın ve tek biçimlidir.[135] Bir yetimin kişiliği ve mal varlığı, sürekli olarak, dikkatli bir dostun gözetimi altında tutulmalıdır. Baba, ölürken kimseyi seçmemişse, agnot'lar (baba yanından en yakın akrabalar) doğal vasiler olarak sayılmışlardır. Atinalılar, çocuğu, babanın ölümünden en çok yararlanacakların eline bırakmaktan korkuyorlardı. Ne var ki Roma hukukunun bir aksiyomuna göre, koruyuculuk (vesayet) kalıtın çıkarlarından da yararlandırılmalıdır. Baba bunu belirtmemişse ve akrabalık bağları nedeni varsa, o da bunu sağlamıyorsa praetorian ya da eyaletin en yüksek görevlisi bir vasi seçiyordu. Bu kamu görevi, deli ya da kör, cahil ya da yeteneksiz, yetimin düşmanı, çıkarları bakımından ona ters düşenlere verilmiyor, çok çocuklu ve üzerinde başka vasilikler bulunanlarca kabul edilmeyebiliyordu. Ayrıca kamuya yararlı işleri nedeniyle, yüksek aşamalı görevliler, yasa adamları, hekimlerle öğretmenler bu görevden bağışık tutuluyorlardı. Vasi, küçük konuşabilir ve düşünebilir duruma gelinceye dek onu temsil ediyor, reşitlik yaşına erişmesiyle vasilik görevi de sona eriyordu. Küçük, vasinin kabul oyu olmadan kendini zararı sokacak anlaşmalara girişemiyordu. Kendi yararına olan işlerde böyle bir kabul oyuna gerek bulunmuyordu. Vasi, küçüğün yönetiminden her zaman hesap vermek, malla-

134. Nikâhsız eşlerin ve doğal çocukların yasayla tanınmış ılımlı hakları Institutes'lerde (1, V, baş. X), Pandects'lerde (1, I, baş. VII), Codex'te (1, V, baş. XXV) ve Novels'lerde (LXXIV ve LXXXIX) saptanmış bulunmaktadır. Heineccius'un ve Giannone'nin (*ad Legem Juliam et Papiam-Poppaeam*, 1, IV, s. 164, 175; *Opere Posthume*, s. 108-158) aile törelerinin bu ilginç noktasını aydınlatıyorlar.

135. Bkz. Vasiler ve küçükler üzerine hükümler, Institutes'lerde (1, I, baş. XII-XXVI), Pandects'lerde (1, XXVI, XXVII) ve Codex'tedir (1, V, baş. XXVIII-LXX).

rını ve kişiliğini korumada yetersiz davranmaktan ve kendisine emanet edilmiş olan kutsal varlığın korunmasında bağlılığından kuşkulanıldığı hallerde, ağır suçlamalarla mahkemeye verilebiliyordu. Hukukçular, büluğ çağını, gelişigüzel olarak, on dört yaş diye saptamışlardı. Ne var ki ruhsal yetiler, bedeninkilere oranla da geç olgunlaştıklarından genç Romalının, deneyimsizliği ve tutkularındaki ateşliliği yüzünden mal varlığının tehlikeye düşmemesi amacıyla, bunu korumak üzere, bir kayyım atanıyordu. Kayyım, önceleri, bir aileyi savurganın ya da delinin har vurup harman savurmasından korumak için praetorian tarafından atanıyordu. Daha sonra yasalar, küçüğün yaptığı sözleşme ve eylemler yirmi beş yaşına gelinceye dek geçerlik kazanmadığı için, onu bu tür koruma istemeye zorunlu kıldılar. Kadınların tüm yaşamları ana babalarına, kocalarına ya da vasilerine bağlıydı. Beğenilmek ve söz dinlemek için yaratılmış olduğuna inanılan kadınların akıl ve deneyim çağına hiçbir zaman erişemeyecekleri düşünülüyordu. İşte, eski bir yasanın bu sert anlayışı ancak Justinian tahta çıktıktan sonra yavaş yavaş yumuşatıldı.

MAL EDİNME (MÜLKİYET) HAKKI

II. Mülkiyet hakkı, rastlantı ya da çalışma sonucu ilk edinilmiş olmakla haklı gösterilebilir. Hukukçuların felsefesi, haklı olarak, bu temel üzerine kurulmuştur.[136] Bir ağacı oyan, sivri bir taşa ağaç kol takan, bir esnek dala biçim vererek ona bir ip ekleyen yabanıl adam, doğa düzenine göre, kayığın, okun ya da baltanın sahibi olur. Nesne (madde) herkese açıktır. Ancak bir kimsenin harcadığı zaman ve çalışmasının sonucu olan yeni biçimlenme yalnız bu zamanı ve çabayı harcayanındır. Açgözlü arkadaşları, haksız olduklarını dile getirmeden, sürek avında, avcının kendi gücü ve atılganlığıyla ele geçirdiği orman hayvanlarını

136. *Institut.*, 1, II, baş. I, II. Caius ve Heineccius'un açık ve seçik düşünce düzenleri (1, II, baş. I, s. 69-91) ile Theophilus'un anlaşılmaz uzun laflarını karşılaştırınız (s. 207-265) Ulpian'ın kanıları Pandects'lerde yer alıyordu (1, I, baş. VIII, yasa 41, No. 1).

ondan alamayacaklardır. Bu avcının dikkatli önlemleri, tuttuğu hayvanları eğitir ve onlardan aldığı yeni dölleri kendi işlerinde kullanırsa, bu olanak yalnız kendisine özgü olarak somutlaşır. Kendini ve sürülerini beslemek için bir tarlayı sürüp eker, çorak bir araziyi verimli toprağa dönüştürür, tohum, yem ve çalışma ile yeni bir değer ortaya çıkarsa bütün yılın yorgunlukları, alınacak ürün üzerinde ona hak sağlamış olur. Toplumun tüm hallerinde, avcı, çoban ve çiftçi insan ruhunun vazgeçemeyeceği iki nedenden dolayı mal varlıklarını savunurlar. Herkesin edindiği mal varlığı kendi becerisinin ödülüdür; onun mutluluğunu kıskananlar, aynı özen ve çabayı gösterecek aynı mutluluğu tadabilirler. Bu dediklerimiz, verimli bir adada yerleşmiş olan küçük bir insan topluluğuna çok uygun düşmektedir. Bu topluluk nüfusça artma gösterince topraklar da artmaz. Atılgan ve yetenekli kimseler insanların ortak haklarını ve kalıtımı ele geçirirler. Kıskanç efendiler tüm tarlaları ve ormanları sınırlandırırlar ve topraklarla sulardaki hayvanlar üzerinde ilk işgalcilere bütün hakları tanıyan Roma hukukuna minnet duymaları gerekir. İnsan toplumlarını ilkel adaletten adaletsizliğin en son kertelerine götüren gidişte sessiz adımlar atılmakta, incelikler ayırt edilemez nitelik kazanmakta ve konulan yasalarla, yapay bir düşünce düzeni evrensel bir tekel kurmaktadır. Her zaman canlı ve hiçbir zaman doymak bilmeyen bencillik, toplumsal yaşamdaki becerileri besler, bilgi ve görgünün artmasına yardımcı olur. Düzenli yönetimler ve özel mülkiyet kurulunca bunlar Sparta'nın değişik kuruluşları dışında en akıllı yasa koyucular, insan kuşaklarının varlığı için vazgeçilmez zorunluk kazandılar, toprak yasasını haksız ve tehlikeli görmüşlerdir. Romalılarda, servetlerin orantısızlığı, kökeni belirsiz bir töre ile, artık uygulamadan kalkmış bir yasanın buyurduğu sınırların çok ötesine geçmişti. Töreye göre, iki dönüm[137] her zaman, Romulus'un en yoksul çocuklarına kalıtım

137. Varro, ilk Romalılardaki "heredium"u tanımlıyor (*de Re Rustica*, 1, I, b. 2, s. 141; b. 10, s. 160, 161, [ed.] Gesmer). Plinius'un coşkulu sözleri (*Hist. Nat.*, XVIII, 2) bu konuyu kararlıyor. Bu nokta üzerine doğru ve bilimsel uyarılar *Administration des Terres*

payı olarak kalmalıydı. Yasa, en zengin yurttaşın toprağını beş yüz dönüm (üç yüz on iki İngiliz akr'ı) olarak sınırlandırıyordu. Roma ülkesi önceleri, Tiber kıyılarındaki birkaç bin ağaçla çayırlardan oluşuyordu ve yurtiçi değişimler bu ulusal toprağın genişliğine bir şey ekleyemiyordu. Ne var ki savaş, bir yabancının ya da düşmanın malını elinden almaya olanak veriyordu. Bu yararlı edinme biçimi Roma'yı zenginleştirdi, Volscia'ların koyunlarını, Britanya'nın tutsaklarını, Asya krallıklarının değerli taşlarıyla altınlarını yurttaşlarının kanı karşılığında satın almış oldu. Justinian'ın saltanatından önce bozulmuş ve unutulmuş olan eski hukukun dilinde, bu ganimetleri belirtmek için, el ile alınmış anlamında, *mancipium* ya da *manceps* adı veriliyordu. Bunlar satıldığı ya da özgür bırakıldığı zaman, satın alan, bunun bir düşmandan alınmış mal olduğuna ve -bir Romalının olmadığına ilişkin- güvence istiyordu.[138] Bir yurttaş, bir toprağı bırakırken onun üzerindeki haklarını yitirmiş olmuyordu. Bununla birlikte, On İki Levha yasasına göre, taşınır mallar için bir yıllık, taşınmazlar için iki yıllık zamanaşımı, malın yeni sahibince namuslu bir işlemle alındığı ve yasal iyece buna inanıldığı takdirde, eski mülkiyetin haklarına son veriyordu.[139] Küçük bir cumhuriyetin üyeleri, hiçbir hile ve şiddet karıştırmadan pek seyrek olarak bu tür irade dışı adaletsizliğin kurbanı olurlar. Ama Justinian tarafından konulan üç, on ya da yirmi yıllık çeşitli zamanaşımları büyük bir imparatorluk için daha uygundur. Hukukçular ayni ve şahsi (kişisel) haklara göre zamanaşımı sürelerini saptarlar. Çünkü onların mülkiyet üzerine genel düşünceleri, yalın,

---

chez les Romains'te (s.12-66) bulunmaktadır.

138. Ulpian (*Fragm.*, baş. XVIII, s. 618, 619) ve Bynkershoek (*Opp.*, c. 1, s. 306-315) çok eskilerden alınmış kimi zayıf ışıklara göre "res mancipi"yi açıklıyorlar. Bu açıklamaları biraz keyfîdir. Yazarlar hiçbir yeterli neden göstermiyorlar. Ben de kanıt olarak aldığım bu bilgilere pek güvenemiyorum.

139. Bu zaman aşımının kısalığından Hume (*Essays*, c. I, s. 423) şu sonuca varıyor ki, o tarihlerde mülkiyetler İtalya'da bugünkü Tatarlarda olduğundan daha sabit değildi. Onun hasmı Wallace, Roma yasalarında daha derinleşmiş olarak, bu hallere eşlik eden koşulları düşünmemiş olmakla ona çatmaktadır. *Institut.*, 1, II, baş. VI.

tek biçimde ve mutlak bir sahip olmaktır. Bu hakkın kullanımı, yararlanma[140] ve irtifak[141] olarak bir komşuya topraklar ve konutlar üzerinde tanınmış hakları da açıklamaktadır. Hukukçular, çok soyut bir incelikle mülkiyet hakları üzerindeki değişikliklerle kurulan katışımları, bölünmeyi ve cevherdeki dönüşümleri tartışmaktadırlar.

KALITLAR VE KALITIMLAR

İlk mal malikinin kişisel hakkı, ölümüyle sona erer; ne var ki bu hak, ölenin işlerini ve mal varlığını paylaşmış olan çocuklarının kişiliğinde, hiçbir değişikliğe uğramadan, sürer. Tüm ülkelerin ve bütün yüzyılların yasa koyucuları bu kalıtımı korumuşlardır. Böylece baba, kendisinden sonraki kuşaklarının çok ilerdeki meyvalarından yararlanacağı tatlı umudundan güç alarak çalışmalarını yürütür. Şu halde, kalıtım, evrensel bir ilke olmuştur. Kalıtım düzeni, akılcı ya da keyfî davranışa, ulusal kuruluşların anlayışına uygun ya da birtakım hile ya da baskıya göre değişiklikler göstermiştir: Romalıların yasaları, Yahudilerinkinden daha az olarak doğanın verdiği eşitlikten ayrılmış gibidir.[142] Bunun gibi Atinalılardan[143] ve İngilizlerden de daha az eşitliğe saygı göstermiştir.[144] Bir yurttaşın ölümünde, babalık

140. Bkz. Instituties'ler (1, I, baş. IV, V) ve Pandects'ler (1, VII). Noodt, "Usufructu" üzerine bilimsel bir kitap yazdı (Opp. c. 1, s. 387-478).

141. " Servitutibus" sorunları Institutes'lerde (1, II, baş. III) ve Pandects'lerde (1, VIII) tartışılmıştır. Cicero (pro Murena, b. 9) ve Lactantius (*Instit. Div.*, 1, I, b. 1) "de aqua de pluvia arcenda," vb. anlamsız doktrini hafife alıyorlar. Bununla birlikte bu gibi davalar kentte ya da kırsal alanda aynı türde olmalıydı.

142. Tufan öncesi peygamberlerde, ilk evlat gizemli ve tinsel bir hakka sahipti (Genesis, XXV, 31). Kenan ülkesinde büyük evlat kalıtımda iki pay alırdı (*Deuteronomy*, XXI, 17, Le Clerc'in akılcı bilimsel eleştirisiyle).

143. Atina'da oğlan çocukların payları eşitti; zavallı kızlar, erkek kardeşlerinin kendilerine vereceklerini alırlardı. Bkz. Isaeus'un (*Greek Orators*'un yedinci cildinde) değerlendirmek istediği nedenler, bilgin, yasalar üzerinde çok bilgili Sör William Jones çevirisinde ve bilimsel araştırmasında geliştirilmiştir.

144. İngiltere'de, büyük oğul tek başına tüm taşınmaz malların mirasçısı olur; bağnaz

bağından dışarı çıkarılmamış bulunan tüm evlat ve torunları, onun malvarlığının paylaştırılmasına çağrılır. Büyük evlat ayrıcalığı gibi bir saygısızlık bilinmiyordu. Her iki cins aynı düzeyde tutuluyorlardı: kızlardan ve oğlanlardan her biri, baba malından eşit pay alıyorlardı. Babadan önce ölmüş kız evladın yerine onun çocukları geçiyor, annelerinin payını alıyorlardı. Dolaysız çizginin yitmesi halinde kalıtım yan dallara geçiyordu.

SİVİL DERECELER VE AKRABALIK

Hukukçular, akrabalık basamaklarını[145] son mal sahibinden ortak bir başa çıkarak ya da bu ortak baştan, kalıtıma en yakın akrabaya inerek belirlerler: Babam birinci basamaktadır, kardeşim ikinci, onun çocukları ise üçüncüdedir: imgeleme yoluyla bu dizinin gerisi kolayca tasarlanabilir ve bu durum soyağacı tablolarında da ayrıntılı olarak görülebilir. Bu hesaplamada, yasalarda köklü bir ayırma yapıldı, Roma anayasa hukukunda bile böyle ayırt etme oldu. Agna'lar ya da erkek çizgisinde olan bireyler, yakınlıklarına göre, eşit bir paylaşmaya çağrıldılar; bir kadın ise hiçbir yasal sav ileri süremiyordu, ve On İki Levha yasası, her sınıftan kan bağı olanları yabancılar ve yabancı ülkelerde yaşayan yurttaşları kalıtımdan yoksun kılıyordu. Bu yoksunluk ana oğul bağı gibi aziz bir yakınlık olsa bile bir istisna tanımıyordu. Romalılarda, ortak ad ve aile töreleri insanları ve soyları birleştirir, Scipio'nun ya da Marcellus'un *Cognomen*'leri ya da takma adları bağımlı kol ya da aileleri Cornelian'dan ve Claudia'ndan ayırır. Aynı adda evlatların bulunmaması durumunda, öbür yakınlara, daha genel bir adlandırma ile *gentiles*'ler onların yerini

Blackstone'un dediğine göre (*Commentaries on the Laws of England*, c. 2, s. 215) küçük kardeşlerin açısından yasa haksız değildir, çalışmaya ve beceriye özendirmesi bakımından iyi yanı da vardır.

145. Blackstone'un verdiği tablolar (c. 2, s. 202) kilise yasasıyla genel yasanın medeni yasa basamaklarını gösteriyor ve karşılaştırıyor. Julius Paulus'un özel bir kitabı (de Gradibus et Affinibus) tümüyle ya da kısaltılmış olarak Pandects'lere geçirilmiştir (1, XXXVII, baş. X). Yedinci basamakta, şimdiden (No. 1 8) bin yirmi dört kişi sayılıyor.

alıyordu. Yasaların sıkı gözetimi aynı addaki bireylerde dinsel törenlerin ve malsahipliğinin sürekli soy çizgisini koruyordu. Aynı yapıdaki bir ilke, kadınların kalıtçı olmalarını kaldıran Voconian yasasını zorla koydurttu.[146] O kadar bakire kızlar kocalarına verildi ya da satıldılar ki kadının evlat edinmesi kızın umutlarını söndürüyordu. Ne var ki bağımsız hanımlar gururlarını ve lüks yaşamlarını besleyen bu hakkı yeniden ele geçirerek, babalarının zenginliklerini yabancı bir eve aktarabildiler. Uzun zamanlar saygı gösterilen Cato kuralları[147] her ailede ılımlı bir namus ve erdem yaşantısının sürüp gitmesini amaçlıyordu. Ne var ki kadınların fendi ve güleryüzlü okşayışları bu ılımlılık kuralını alıp götürdü ve tüm esenleyici kösteklemeler, cumhuriyetin genel bozuluşu içinde yavaş yavaş yok olup gitti. Praetorian'ların hakseverliği decemvir'lerin sertliğini yumuşatıyordu. Onların kararları özgürlüğünü kazanmış ve ana karnındayken yetim kalmış çocukları doğal haklarına kavuşturuyordu. Evlat bulunmaması halinde, yavaş yavaş unutulmuş *cognat*'lar (baba kanından akraba) yeğleniyordu. Tertullian'ın ve Orphitian'ın kararnameleriyle, senato'nun insanlığı annelerle oğulların karşılıklı kalıtım haklarının tanınmasını sağlamış oldu. Justinian'ın Novels'leri, On İki Levha hukukunun yürürlükte olduğunu doğruluyormuş gibi görünerek çok yansız ve doğal yeni bir düzen getirdi. Erkek ve kadın çizgileri ayırt edilmez oldu. Yukarı çıkan ve aşağı inen çizgilerle yan çizgiler dikkatle belirtildi. Kan yakınlığına göre, her basamaktaki kimse, Romalı bir yurttaştan sonra onun basamağına geçiyordu.[148]

146. Vaconian yasası 584 Roma yılında yayımlandı. O sırada on yedi yaşında olan genç Scipio (Frenshemius, *Supplement. Livian.*, XLVI, 40), yüce gönüllülüğünü annesine, kız kardeşlerine vb. karşı kullanma fırsatını buldu. Onun evinde yaşayan Polybius bu güzel davranışın tanığı oldu (c. II, 1, XXXI, s. 1453-1464, [ed.] de Gronov.).

147. "Legem Voconiam (Ernesti, Clavis Ciceroniana) magna voce bonis lateribus (altmış beş yaşında) suasissem," diyor (yaşlı) Cato (*de Senectute*, b. 5). Aulus Gellius (VII, 13; XVII, 13; XVII, 6) onun kimi pasajlarını sakladı.

148. Institutes'lerde kalıtım yasası için bkz. Caius (1, II, baş. 8, s. 130-144), Justinian (1, III, baş. 1-6, Theophilus'un Yunanca çevirisiyle, s. 515-575, 588-600), Pandects (1, XXXVII, baş. 6-17), Codex (1, VI, baş. 55-60) ve Novels'ler (CXVIII).

VASİYETLERİN SERBESTLİĞİ

Kalıtım düzeni doğaca ya da hiç değilse, yasa koyucunun genel ve sürekli ussallığı sayesinde düzenlenmiştir. Ne var ki bu düzen, çoğu zaman vasiyet edenin haklarını mezardan öteye uzatan son istekleri ile keyfî ve yan tutucu biçimde altüst edilegelmiştir.[149] Bu son hak kullanımı, daha doğrusu mülkiyet hakkının kötüye kullanılışı, toplumun ilk çağlarında pek seyrek olarak hoşgörüyle karşılanmıştır. Aile babasının vasiyette bulunabilmesini Atina'ya Solon yasaları getirmiş, On İki Levha da bu vasiyete izin vermiştir. Decemvir'lerden önce[150] bir Roma vatandaşı, dinsel çevre temsilcisi otuz kişilik bir meclis önünde isteklerini ve güdülerini açıklıyor, yasama gücünün özel bir kararıyla kalıtımla ilgili genel yasa askıya alınıyordu. Decemvir'ler, her yurttaşı, vasiyetini halkın beş sınıfını temsil eden beş yurttaşın önünde, yazılı ya da sözlü olarak bildirmekte, bunun için kendi kalıtımına ilişkin yasayı uygulamamakta serbest bıraktılar. Altıncı bir tanık ise, onların o sırada orada bulunduklarına tanıklık etmekle yükümlendirilmişti. Bir yedinciyse, imgesel bir satın alıcının ödediği bakır parayı tartıyor, mallar bir varsayımsal satışla ve doğrudan bir makbuzla serbest kılınıyordu. Yunanların şaşkınlığını uyandıran bu acayip tören Severus'un saltanatı sırasında da sürdürülmekteydi.[151] Praetorian'lar da daha yalın bir vasiyet biçimi geliştirmişlerdi; buna göre, koşulları uygun yedi tanığın mühür ve imzaları isteniyordu. Bunlar, vasiyet yapılacağı

149. Bilgin ve coşkulu yazar Taylor (*Elements of Civil Law*, s. 519-527) kalıtımın kural, vasiyetin ise istisna olduğunu kanıtlamıştır. Institutes'ler yönteminin II'nci ve III'üncü kitaplarda, doğal düzene aykırı olduğu tartışılamaz biçimdedir. Konsüler Daguesseau (*Oeuvres*, c. 1, s. 275) yurttaşı Domat'ın Tribonian'ın yerini almasını istiyordu. Bununla birlikte sözleşmeler, medeni yasaların doğal düzenini oluşturmadıkları da gerçektir.

150. Bu dönemden önceki vasiyetler belki de masalımsıdır. Atina'da, çocuğu olmadan ölen babalar, yalnız onlar, vasiyet etme hakkına sahiptiler (Plutarch, [içinde] *Solone*, c. 1, s. 164). Bkz. Isaeus ve Jones.

151. Roma'nın antikitelerinin bir derlemesi gibi incelenebilecek yazar olan Suetonius ([içinde] *August.*, b. 101; [içinde] *Neron.*, b. 4) Augustus'un bir vasiyetinden söz etmektedir. Plutarch (*Opuscul.*, c. II, s. 976) şaşırmıştır. Ulpian'ın deyişleri (*Fragment*, baş. 20, s. 627, [ed.] Schulting) çok dar ölçüdedir; "Solum in usu est."

sırada, bu önemli olay için çağrılıyorlardı. Çocuklarının yaşamı ve mal varlıkları üzerinde saltanat süren bir aile kralı (babası), onların payını, değerlerinin ve duyduğu sevginin ölçüsüne göre düzenleyebilirdi. Değersiz bulduğu ve nefret ettiği bir oğlunu, kalıtından yoksun bırakmak ve onu bir yabancı gibi görülmekle cezalandırabilirdi. Ne var ki birçok kötü ve hayırsız babanın ortaya koyduğu örnekler, babaların bu hakkına birtakım kısıtlamalar konulmasının gerekliliğini gösterdi. Bir oğlan ve de Justinian yasalarına göre, bir kız çocuğu bile babanın neden göstermemesiyle kalıtım hakkından yoksun kalmıyorlardı. Baba, çocuğun ağır suçunu ve büyük kötü davranışını belirtmek zorundaydı. İmparator, doğanın ve toplumun başlıca ilkelerinin hangi hallerde çiğnenmiş sayılacağını belirginleştirdi.[152] Çocuklara mal varlığının yasal ya da dörtte bir yapı bırakılmadığı zaman onlar, hastalık ya da yaşlılık nedeniyle babalarının sağduyu yeteneğinin zayıfladığım ileri sürerek, yargıcın incelemesiyle bu yanlış vasiyetin düzeltilmesini isteyebileceklerdi.

VASİYETE BAĞIŞ MİRASI

Roma hukuku, kalıtımla bağış mirası arasında köklü bir ayrım yapıyordu. Vârisler, vasiyetçinin tüm mallarına ya da yalnız on ikide birine sahip oluyorlar, onu (vasiyetçiyi) medeni ve dinsel bakımdan temsil ediyorlardı. Onun haklarını değerlendiriyor, borçlarını yerine getiriyor ve kalıtım bağışı adı altında vasiyetnamede gösterilmiş dostluk ve eli açıklık nedenleriyle yapılacak bağışları ilgililere veriyorlardı. Ölenin dikkatsizliği ya da gereğinden aşırı eli açıklığı tüm kalıtı kaplar ve vârise hiçbir pay kalmayarak yalnız yükümlülüklerle uğraşmak zorunluluğuna düşerse bağışların ödenmesinden önce mal varlığının dörtte biri net olarak hesaplanıyor ve yasal vârise bu pay (*quarta legis*

152. Justinian (*Novel.*, CXV, No. 3, 4) bir oğlu kalıtım hakkından yoksun bırakma hakkını babaya veren kamu ve özel ağır suçların (cinayet) sıralamasını yapıyor.

falcidiae) tanınıyordu. Vârise, miras ile borçlar arasındaki oranı incelemek ve vasiyeti kabul ya da reddedebilmesi için uygun bir süre bırakılıyordu. İyice inceleyip araştırdıktan sonra mirası kabul etmesi halinde, alacaklılar, kalan mal varlığının üzerinde bir alacak isteğinde bulunamıyorlardı. Bir vasiyet, vasiyetçinin yaşamı süresince değiştirilebildiği gibi ölümünden sonra da geçersiz sayılabilirdi. Vâris olarak saptadığı kimseler kendisinden önce ölebilir ya da mirası reddedilebilir ya da yasal bir nedenle bunlar mirastan yoksun kalabilirlerdi. Bu düşünceler göz önünde tutularak, vasiyetnamedeki sıra düzenine göre ikinci ve üçüncü sırada vârisler gösterilmesine izin verildi ve vasiyetnamenin, bunama ya da yaş kusuru[153] nedeniyle sağlıklı yapılamamış olabileceği hükmü de kondu. Vasiyetçinin gücü, vasiyetinin kabulünden sonra bitiyordu. Olgun yaşta ve yeterli kapasitede olan her Romalı kendi mirasının mutlak sahibidir. Bugün, gelecek kuşakların mutluluğunu ve özgürlüğünü kısıtlayan bu uzun ve anlaşılmaz haldeki değiştirimler onların medeni yasalarına hiçbir zaman gölge düşürmez.

VASİYET EKLERİ VE ADAY BELİRLENMESİ

Cumhuriyet döneminde yapılan fetihler ve yasanın formaliteleriyle vasiyet ekleri yöntemi gelişti. Bir Romalı uzak bir eyalette ölmüşse, daha önce kalıtçısına yazdığı mektupta, yasa ne diyorsa onun olacağını ya da vasiyetname hazırlamış olduğunu bildiriyordu. O da bu isteği yerine getiriyor ya da herhangi bir ceza görmeden ihmal edebiliyordu. Augustus zamanından önce yargıçların böyle bir yaptırım uygulatma yetkileri yoktu. Ek vasiyet hiçbir biçime ya da özel bir dile bağlı değildi. Ne var ki bunun doğruluğu beş tanığın imzasıyla kanıtlanmalıydı. Vasiyetçinin kendisi bakımından niyetleri saygın ve geçerli görülse

153. Bizim yasalarımızın "substitutions of fidei-commissaires"i Roma hukukuna dayalı feodal bir düşünceyi belirtir ve eski "fidei-commissa"larla bir benzerlikleri vardır *(Institutions du Droit Francois*, c. 1, s. 347-383; Denissart, *Decisions de Jurisprudence*, c. IV, s. 577-604).

de bunlar, kimi zaman yasaya aykırı nitelikte de olabilir. Doğal hukuk ile pozitif hukukun çatışması *fidei-commissa*'ların (kalıtım verilmesi için aday gösterilmesi) meydana gelmesine yol açtı. Çocuğu olmayan Romalı, son isteklerinin yerine getirilmesi için bir Yunan'ı ya da bir Afrikalıyı görevlendiriyordu. Ancak bunların, mirasçısı olarak iş görebilmeleri için Roma yurttaşı olmaları da gerekiyordu. Kadınların kalıtçı olma hakkını kaldıran Vocania yasası, onlara yalnız, bağış ya da kalıtım adı altında, yüz bin *sesterces* tutarında para verilmesine hak tanıyordu.[154] Tek kız, babaevinde hemen hemen bir yabancı gibi görülüyordu. Yakınlık ve baba sevgisi bir kurnazlık yapma umarlarını aradı. Vasiyetçi, bir yurttaşı, gerçekten kalıtçı yaptığı kimseye mirası geçirmek üzere rica ya da emirle atıyordu. Mirası, adaya geçirecek aracıların (*fidei-commissa*) durumu bu konuda pek kolay değildi. Bunlar kendi ülkelerinin yasalarına uyacaklarına ant içmişlerdi, ama onur bu antlarını bozmalarını buyuruyordu. Yurtseverlik maskesi altında kendi çıkarlarını yeğ tutunca tüm erdemli insanların saygınlığını yitiriyorlardı. Augustus'un bildirisi onların güç durumuna son verdi. Vasiyetlere ve bunlara yapılan -güvene dayalı- eklere izin verdi ve cumhuriyetin yasalarındaki biçimselliklerle engelleri yavaşça yok etti.[155] Ne var ki aday belirleyerek yapılan vasiyetlerin yeni uygulamasında birtakım kötü kullanmalara yol açıldı, Trebellian'ın ve Pegasian'ın kararnameleri, mirası adaya aktarıcıya malların dörtte birini kendisine ayırmaya ya da gerçek bir mirasçının başına tüm borçları ve tüm kalıtım davalarını yıkmaya izin verdi. Vasiyetnamelerin yorumlanması titizlik içerisinde ve sözcüklere sıkı sıkıya bağlı olarak yapılıyordu. Ne var ki ek vasiyetlerin ve aday gösterilerek yapılanların dili yasa adamlarının ince eleyip sık dokuyan ve teknik nitelikli stilinden kurtarılarak serbest bırakıldı.[156]

154. Dion Cassius (c. II, 1, LVI, s. 814, Reimar'ın notlarıyla) Yunanların hesaplayışına göre yirmi beş bin drahmi diye saptıyor.

155. Montesquieu (*Esprit des Loix*, 1, XXVII), büyük yapıtlardan çok kendi imgelemesine göre olağan anlatı gücüyle, kalıtımla ilgili Roma yasalarının evrimini açıklamıştır.

156. Kalıtım, vasiyet, ek vasiyet, bağış ve aday vârislik Caius (1, II, baş. II-IX, s. 91-144), Justinian (1, II, baş. X-XXV) ve Theophilus'un (s. 328-514) Institutes'lerinde

DAVALAR

III. Genel görevlerimiz kamusal ve bireysel (özel) ilişkilerimizden türer. Ancak, bireylerin birbirleriyle olan özgül yükümlülükleri (borçlqrı) aşağıda gösterilenlerden doğabilir: 1- bir söz vermeden (vaatten); 2- bir iyilikten; 3- bir hakaret ve haksızlıktan... Yasa, bunların yükümlülük doğurduğunu kabul etmişse, ilgili yan (taraf) bir adli dava açarak bu borcun yerine getirilmesini isteyebilir. Bu ilke üzerine her ülkenin yasa koyucuları hemen hemen aynı nitelikte ve evrensel us ve adalet kuralı olarak görülebilecek bir hukuk düzeni kurmuşlardır.[157]

VAATLER

1- Romalılar, yalnız tapınaklarında değil, tüm yaşamlarının akışında da "iyi niyet tanrıçası"na taparlardı. Her ne denli bu ulus en değerli nitelikleri olan iyi yüreklilik ve yüce gönüllülüklerini yitirmiş oldukları zamanda bile en külfetli yükümlülüklerini yerine getirerek Yunanları şaşırtmışlardı.[158] Bununla birlikte bu halkta, patrician'ların, decemvir'lerin sert kurallarına göre, bir vaat ya da bir ant bile, yasal biçimde özel koşul yerine getirilmedikçe hiçbir yükümlülük doğurmuyordu. Latince *stipulation* sözcüğünün kaynaksal anlamı ne olursa olsun, her zaman soru ve yanıt biçiminde anlatılan sağlam ve geri dönülmez bir sözleşme kanısı veriyordu: "Bana on altın lira ödemeye söz veriyor musunuz?" Örneğin Seius'un tumturaklı sorusu böyleydi. Sempronius bu soruyu "söz veriyorum" diye yanıtlıyordu.

---

bulunmaktadır. Bu çok büyük ayrıntılar Pandects'lerin (XXVIII-XXXIX) on iki kitabını kapsar.

157. Caius'un (1, II, baş. IX, X, s.144-214), Justinian'ın (1, III, baş. XIV-XXX; 1, IV, baş. I, VI) ve Theophilus'un (s. 616-837) Institutes'leri dört tür yükümlülükten (borç) söz ederler: "aut re, aut verbis, aut literis aut consensu"; ne var ki kendi yaptığım ayrımı yeğlerim.

158. Polybius'un tanıklığı ne denli dingin ve ussal! (1, VI, s. 693; 1, XXXI, s. 1459, 1460). Bu tanıklık anlaşılmaz ve sonu gelmez övmelerden üstündür! "Omnium maxime et praecipue fidem coluit." (Aulus Gellius, XX, 1).

Seius, Sempronius'un sözünü tutacağına ilişkin olarak onun niyetine ve karşılığına kefil olan dostlarına da ayrıca kovuşturma yapılabilirdi. Bu ayrıca başvurma olanağı yavaş yavaş *stipulation* gibi katı biçimsellikten çıktı. Karşılık beklemeden yapılan vaadin geçerli olması için, haklı olarak, iyi düşünülmüş bir onama (rıza) isteniyordu. Yasal bir güvence alabilen yurttaş hileli olup olmadığı belli olmayan ve sonra ihmali yüzünden cezasını çekeceği bu düşünülmüş vaadi isteme yoluna gitmiyordu. Ne var ki yasa adamları basit yükümlülüklere gösterişli stipulatio biçimi vermeyi başardılar. İyi niyetin koruyucusu niteliğiyle Praetorian'lar, yasayla kendilerine verilmiş bir görev olarak, istenç ile ve düşünülerek yapılmış bir sözleşme için gösterilen tüm kanıtları kabul ediyor, bunlara dayanarak kovuşturma ve savunma hakkı tanıyorlardı.[159]

İYİLİKLER

2- Hukukçular, kabul edilen bir nesne nedeniyle bağıtlanmış ikinci derece yükümlülüklere aynı[160] -gerçek- adını vermektedirler. İyilikte bulunan birine ve emanet edilen bir malvarlığını geri verene karşı minnet duyulur. Dostça bir övünç verme söz konusuysa yüce gönül saygınlığı ödünç verenin olur. Bu bir emanet ise, saygınlık onu saklayana özgü olur. Rehinli bir övünç ya da karşılıklı çıkar üzerine kurulmuş öbür anlaşmalardan biriyse, eşdeğer bu iyiliği ödünlemiş olur ve işlemin türü, yükümlülüğü yerine getirme görevini de değişikliğe uğratır. Latin dili "*Commodatum*" ile "*mutuum*" arasındaki ayrımı çok güzel bir biçimde belirtmektedir. İngilizcenin fakirliği, *praestare* (ödünç vermek)

159. Gerard Noodt, "Jus Praetorianium de Pactis et Transactionibus" (*Opp.*, c. 1, s. 463-564) üzerine doyurucu bir kitap yazdı. Bu yüzyılın başında Hollanda ve Brandenburgh üniversitelerinin medeni yasaları en doğru ve en soylu biçimde incelediklerini sandığımı burada belirtmeden geçemeyeceğim.

160. Rıza ile yapılan sözleşmelerin ince ve değişik ruhuna ilişkin olan bu konu Pandects'lerin dört kitabında yaygın olarak bulunmaktadır (17, 20). Bu, bir İngiliz'in en çok incelemesine değer bölümlerden biridir.

sözcüğü belirsiz ve genel anlamı altında birtakım karışıklıklara neden olmuştur. Birinci halde, ödünç alan kimse aldığı nesneyi aynı nitelik ve nicelikte geri vermelidir. İkinci haldeyse, ödünç olarak alınan nesne, alanın tüketimi için kullanılmıştır, bu yüzden o nesnenin karşılığı, değerine, niteliğine, ağırlık ve ölçüsüne göre değerlendirilerek ödünç verenin alacağı karşılanacaktır. Bir satış sözleşmesinde alıcı (müşteri) mutlak sahip olma sağlar ve şu dünyadaki her alışverişte geçerli bir ölçü olan altın ve gümüş denilen değerli madenler aracılığıyla edindiği kazanmanın karşılığını öder. Başka bir sözleşme biçimi olan kiradaki yükümlülük daha karışıktır. Evler, ya da bir bireyin çalışması, bilgi ya da becerisi bir süre için kiralanabilir. Bu sürenin sona ermesinde, kiralanan nesne, ondan edinilmiş yarar karşılığı da eklenerek, mal sahibine geri verilir. Kazanç sağlayan bu sözleşmelerde, ki bunlara toplum ve komisyon kazançlarını da eklemek gerekir, hukukçular kimi zaman nesnenin teslimini ve kimi zaman da her iki yanın kabulünü benimserler. El koyma ile sağlanan somut rehinin yerini, soyut ipotek hakkı aldı. Üzerinde anlaşmaya varılan satış fiyatından sonra meydana gelebilecek zarar ve kazanç satın alanın hesabına geçecektir. Her kimse kendi çıkarını düşüneceğine göre, bu çıkar için yapılan işlemlerin giderlerine de katlanacaktır. Bu sonsuz konuda tarihçi, özellikle toprakların ve paranın kiralanmasına, bunlardan birincisinin getireceği düzenli gelirle öbürünün faizine ilgi duymalıdır çünkü bu iki noktanın tarım ve ticaretle dolaysız ilişkisi vardır. Mülk sahibi, çoğunlukla ön harcamalar yapmak zorundadır; ekim araçlarını bulmak, ürünün bir bölümüyle yetinmek durumundadır. Kazaya uğramalar, salgın hastalıklar, ya da düşmanca saldırılar olursa, yasaların hak tanırlığına başvuracak, zararın karşılanmasını ondan bekleyecektir. Kiralar olağan olarak beş yıllıktır ve değerlendirdiği mülkünün satılarak oradan dışarı atılmasından korkan bir çiftçinin esaslı ve masraflı işileştirmede bulunması olanaksız-

dı.[161] On İki Levha yasası yıpranmayı kabul etmiyordu.[162] Bu, Roma Cumhuriyeti'nin değişmez kötü tutumlarından biriydi.[163] Sonunda halktan gelen yakınmalar bunun kaldırılmasını sağladı. Alt katmanın gereksinmeleri ve işsiz güçsüzlüğü bunu yeniden yerleştirdi. Bu, Praetorian'ların görüşüne ve vereceği karara bırakıldı; Justinian'ın Codex'i kazanç rayicini saptadı. Bu rayiç, ünlü katmandan kimseler için yüzde dört olarak belirlendi. Olağan ve yasal kazancın, yüzde altı olduğu duyuruldu. El zanaatkârlarının ve tüccarların kazançları için yüzde sekiz ve, daha akıllı olan eskilerin kesinlikle saptamak istemedikleri deniz güvenlikleri (sigorta) için ise yüzde on iki olmasına izin verildi. Ne var ki bu tehlikeli durumlar yaratabilecek alanda aşırı aşınmalar önlendi.[164] Doğu ve Batı kiliseleri en hafif kazancı bile kınadılar.[165] Ne

---

161. Baux'ların ne olduğu Pandects (1, XIX) ve Codex'te (1, IV, baş. 65) gösterilmiştir. "quinquennium" ya da beş yıl, bunun bir yasadan çok töre olduğunu belirliyor; Fransa'da bütün toprak baux'ları dokuz yıl olarak saptanmıştı. Bu kısıtlama ancak 1775'te kaldırıldı (*Encyclopedie Methodique*, c. 1, *de la Jurisprudence*, s. 668, 669). Acıyla görüyorum ki oturduğum mutlu ve güzel memlekette sürmektedir.

162. Burada G. Noodt'un düşüncesine ve üç kitabın araştırmalarına -Foenore ve Usuris- (Opp., c. l, s. 175, 268) kayıtsız koşulsuz güvenebilecektim. En yetkin eleştiriler ve en yetenekli hukukçular "asses" ya da "centesimoe usuroe"ye yüzde on iki, "unciarioe"ye yüzde bir değer biçiyorlar. Bkz. Noodt, 1, II, b. 2, s. 207; Gravina, *Opp*. s. 205 vd., 210; Heineccius, *Antiquitat. ad Institut.*, 1, III, baş. 15; Montesquieu, *Esprit des Loix*, 1, XXII, b. 22; c. 2, s. 36; c. 3, s. 78 vd. *Defense de l'Eprit des Loix*; özellikle Gronovius, *de Pecunia Veteri*, 1, III, b. 13, s. 213-227 ve üç Antexegese'i. Bu yazar, bugün bile birtakım güçlükler çıkaran bu olası düşüncenin kurucusudur.

163. "Primo xii. Tabulis sancitum est ne quis unciario foenore amplius exerceret." (Tacitus, *Annal*., VI, 16). Montesquieu, "Roma tarihi biraz incelenirse decemvir'lerin böyle ya da buna benzer bir yasa yapmadıkları görülecektir," demektedir (*Esprit des Loix*, 1, XXII, b. 22). Tacitus bilgisiz ya da şaşkın mıydı? En akıllı ve en erdemli patrician'lar açgözlülüklerini tutkuları uğrunda kurban edebiliyorlar. Hiçbir Praetorian imzalamak istemediği ve hiçbir borçlunun göze alamadığı cezalar koyarak kötü bir töreyi yıkmaya çalışabiliyorlardı.

164. Justinian, Institute'lerinde yıpranmadan söz etmeye bile gerek görmedi ancak, bu konu üzerine kurallar ve kısıtlamalar Pandects (1, XXII, baş. I, II) ve Codex'te (1, IV, baş. XXXII, XXXIII) bulunmaktadır.

165. Kilise babalarının kanısı bu nokta üzerinde birleşmiştir (Barbeyrac, *Morale de Peres*, s. 144 vd.). Ayrıca bkz. Cyprian, Lactantius, Basil, Chrysostom (Onun boş kanıtlarını Noodt'ta bulacaksınız, 1, I, b. 7 s. 188), Gregory of Nyssa, Ambrose, Jerom, Augustin ve

var ki cumhuriyet yasalarını bile yenmiş olan karşılıklı çıkarlar kilisenin de karşı çıkışlarını ve de insanların batıl inançlarını bile yenilgiye uğrattı.[166]

ZARAR, ZİYAN

3- Doğa ve toplum bir haksızlığı ya da zararı onarma konusunda kesin bir görevi yerine getirirler: kişisel bir haksızlıktan zarar görmüş olan kimse yine kişisel bir hak kazanır ve yasal bir dava açabilir. Bir kimse malını bize teslim etmişse, göstereceğimiz özenin derecesi, bu geçici iyelikten sağlayacağımız yarara göre, çoğalıp azalır. Kaçınılmaz bir kazayı karşılamak çok az olasıdır. Ne var ki kasti bir yanılgının sonuçları her zaman o yanılgıyı yapana yüklenir.[167] Bir Romalı, kendisinin haberi olmadan alınan nesneler için medeni (ceza değil) dava ile hırsızlık şikâyetinde bulunuyordu: Çalınmış olan bu nesne -daha sonra- temiz ve günahsız kimselerce de edinilebilirdi. Ne var ki, mülkiyet hakkının sona ermesi için otuz yıllık bir zamanaşımı gerekiyordu. Bu nesne, praetorian'ın kararıyla ilk sahibine geri veriliyordu. Gizli bir aldatmaca ya da açıkça bir vurgun olmuşsa ya da araştırmalardan sonra hırsızın açık suçluluğu meydana çıkarılmışsa iki, üç ve de dört kat üzerinden hesaplanan zarar ziyan mal sahibine yükleniyordu. Aquilian yasası,[168] bir yurttaşın kölelerini ve hayvanlarını kötülüğe ve savsaklığa karşı korumuştur:

çok sayıda konsül ile *casuist*.

166. Cato, Seneca ve Plutarch, yıpranmanın uygulanmasını ve kötüye kullanılmasını açıktan açığa suçladılar. "Foenus"un ve τόκος kaynak dilbilimine göre ana mal kazanç doğurur. Kısır (verimsiz) bir madenin ileriki kuşağı, diyor Shakespeare, "ve tiyatro halkın yansıyan dilidir."

167. Sör William Jones inançlar yasası üzerine akılcı ve doğru bir deneme yazdı (Londra, 1781, s. 127). Belki de Westminster sicillerini, Ulpian'ın bilimsel eleştirilerini, Isee'nin eski savunma söylevlerini ve Arabistan ile Pers'in yargıç kararlarını da bilen tek hukukçudur.

168. Noodt (*Opp*., c. 1, s. 137, 172) Aquilian yasası üzerine bir kitap yazdı (*Pandect*., 1, IX, baş. 2).

Bunlara karşı suç işleyeni, hayvanın ölümünden önceki yılda geçerli en yüksek fiyat üzerinden hesaplanacak bedeli ödemeye mahkûm etmektedir. Tüm nesneler için değerlendirme süresi olarak en çok otuz gün kabul edilmiştir. Kişisel bir hakaret, zamanın törelerine ve hakarete uğrayanın duyarlığına göre hafif ya da ağır olabilir ve bir darbe ya da sözün yarattığı acı ve ayıbın parayla ölçülüp değerlendirilmesi kolay değildir. Decemvir'lerin kaba saba hukuku, bir organın kırılmasıyla sonuçlanmamış öfke sonucu saldırıları bir tutmuş ve saldırganın yirmi beş as para cezasına çarptırılacağını hükme bağlamıştır. Ne var ki üç yüzyıl sonunda asses'in değeri onsa düşmüştür. Zengin Veratius'un küstahlığı, On İki Levha yasasını çiğneme isteğini doyurmak için çok az para cezası ödemekle yerine getirmişti. Roma sokaklarında koşarak rastladığı herkesin suratına tokadı yapıştırıyor ve kendisini izleyen kölesinin taşıdığı keseden, yasanın istediği yirmi beş bakır parayı (aşağı yukarı bir şilin)[169] vererek, onların yakınmalarını önlüyordu. Praetorian'lar, her kişisel yakınmayı haktanırlığa ve duruma göre inceleyip değerlendiriyorlardı. Yargıç, zarar ziyanı hesaplarken, zaman, mekân ve hakarete uğrayan kimsenin utanç ve acısını ağırlaştıran yaşını ve saygınlığını da göz önünde tutuyordu. Bir para ödenmesi söz konusuysa, bir ceza verilecekse, hükümlerin yetersizliği nedeniyle ceza hukuku alanında başvuruyordu.

CEZALAR

Livius, en canavarca cinayetlerin cezasına Romalıların ilk ve son yırtıcılığının örneği olarak Alban diktatörünün sekiz ata bağlanan kol ve ayaklarının parçalanması cezasını anlatıyor.[170]

169. Aulus Gellius, *Noct. Attic.*, XX, 1. Bu öyküyü Q. Labeo'nun On İki Levhalar üzerine bilimsel araştırmalarından almıştır.

170. Livius'un anlatışı (I, 28) gösterişli ve ciddidir. "At tu dictis Albane maneres" çok sert ve Vergilius'un insancıllığına yakışmayan bir düşüncedir (Aeneid., VIII, 643). Heyne, olağan beğenisiyle, bu konunun çok korkunç olduğunu görüyor ve Aeneid'in yazarı onu

Ne var ki bu adalet ya da öç alma eylemi, sarhoşluk ve utku arasında, tek bir adamın buyruğuyla bir yabancı düşmana karşı yapılmıştı.

ON İKİ LEVHA'NIN SERTLİĞİ

On İki Levha, senatonun en akıllı insanlarınca yazıldığı ve halkın serbest oylarıyla kabul edildiği için ulusal ruhun en kararlı bir belgesidir. Bununla birlikte, Draco statüleri gibi[171] kanla yazılmışlardır.[172] Göze göz, dişe diş biçimindeki insanlık dışı yasasını doğru bulurlar ve yitirilen bir göze karşı bir gözün, dişe karşı bir dişin, herhangi bir organ için aynı organın alınmasını isterler. Ancak, suçlu altı yüz bakır para ödeyerek bu kısas cezasından kendini bağışlatabilir. Decemvir'ler, çok inceleyip düşünmeden kırbaç ve kölelik cezaları koydular, çok ayrı nitelikteki dokuz suç için de ölüm cezasını uygun gördüler. 1- Bu gruba devlete hıyanet ya da düşmanla iletişim eylemlerinin tümü giriyordu. Ceza, yırtıcı ve yüz kızartıcıydı; bu dejenere Romalının başı bir örtünün içinde gizleniyor, elleri arkadan bağlanıyor, baltacı erin kırbacıyla dövüldükten sonra Forum alanın orta yerinde bir haça ya da bir uğursuzluk ağacına bağlanarak ölüme terk ediliyordu. 2- Eğlence, dinsel güdü ya da kamu yararı amaçlarıyla da olsa, gece toplantıları yapanlar. 3- İnsanın yürekten isteğine uygun olarak, bir yurttaşı öldürenin de kanı istenir. Zehir, kılıca ya da hançere oranla daha tiksinç ve daha kötüydü; iki canavarca örnekte, bu sessiz sedasız öldürücülüğün cumhuriyetin basitliğini ve Romalı kadınların namusunu nasıl kirlettiği görülerek şaşkınlık yarat-

---

Aeneas kalkanı üzerine koyma gereğini duymayacaktır (c. III, s. 229).

171. Sör John Marsham (*Canon Chronicus.*, s. 593, 596) ve Corsini (*Fasti Attici*, c. III, s. 62), Draco'nun yaşadığı dönemi saptamışlardır (Olympiade XXXIX, 1). Yasalarına gelince, bkz. Atina üzerine yazmış olan Sigonius, Meursius, Potter vb. yazarlar.

172. On İki Levha yasasında Delictis'lerin yedincisi bir bilimsel eleştiriyle (s. 214, 230) Gravina (*Opp.*, s. 292, 293) tarafından geliştirilmiştir. Aulus Gellius (XX, 1) ve *Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum* çok öğretici ayrıntılar içermektedir.

mıştı.[173] Doğa ve minnet kurallarını çiğneyen ana baba katilleri de bir çuval içerisine konuluyor, ırmağa ya da denize atılıyorlardı. Daha sonraları bu cezaya, suçlunun kapatıldığı çuvala bir horoz, engerek yılanı, köpek ya da maymun konuluyor ve bunlar ona layık arkadaşlar olarak düşünülüyordu.[174] İtalya'da maymun bulunmaz. Bunun noksanlığı, ilk ana baba katilinin görüldüğü zaman olan altıncı yüzyılın ortalarına değin anlaşılmamıştı.[175] 4- Kundakçılık. Yangın çıkaran önce sopayla dövülüyor, sonra da alevler içerisine bırakılıyordu. Bu cezanın biçiminde kısas cezanın haklılığına alkış tutuldu. 5- Yalan yere yemin etme. Tanık ya da bozulmuş ve kötü niyetli kimselerin yalan ant içmeleri üzerine bunlar Tarpeian kayasından aşağı atılıyorlardı. Bu suç o denli ağır sayılıyordu ki ceza yasaları bu konuda sertti ve yazılı belgeler geçerli olmuyordu. 6- Haksız kararlar vermek üzere para alan bir yargıcın bozulmuşluğu. 7- Yergiler ve taşlamalar kimi zaman, cahil bir topluluğun dinginliğini bozabiliyordu. Bunları yazan tokatla ve sopayla cezalandırılıyordu. Ne var ki dövenin sopası altında bu suçlunun ölmeyeceğinden emin olunamazdı.[176] 8- Zarar verme ya da komşunun buğdaylarını geceleyin

173. Livius üç bin kişinin zehirlemekten itham edildiği ve yüz seksen beş soylu kadının da bu suçu işlediği anlaşılan iki cinayet döneminden söz etmektedir (XI, 43; VIII, 18). Hume, kamu erdemliliği zamanıyla bireysel erdemlilik zamanlarını birbirinden ayırıyor. (*Essays*, c. 1, s. 22, 23). Benim kanıma göre bu cinayet dalgalanmaları, 1680 yılında Fransa'da olduğu gibi, bir ulusun törelerinde hiçbir iz bırakmayan kaza biçimindeki durumlardan başka şey değillerdir.

174. On İki Levhalar ve Cicero yalnız çuvaldan söz ediyorlar (*pro Roscio Amerino*, b. 25, 26) Seneca (*Excerpt Controvers.*, V, 4) buna yılanları eklemektedir. Juvenal, hiçbir kusur işlememiş olan maymuna acımaktadır (Imnoxia sim in, Satir. XIII, 156). Hadrian (apud Dosif heum magistrum, 1, III, b. 16, s. 874, 876, Schulting'in notlarıyla), Modestinus (Pandects, XL VIII, baş. IX, yasa 9), Constantine (Codex, 1, IX, baş. XVII) ve Justinian (Institut., 1, IV, baş. XVIII) ana baba katilinin bulunduğu çuvalın içerisine konulanları belirliyor. Ne var ki bu acayip işkence cezası uygulamada basitleştiriliyordu. "Hodie tamen vivi exurentur vel ad bestias dantur." Paul, Sentent Recep., 1. V, baş. XXIV, s. 512, [ed.] Schulting.

175. İlk ana baba katili, ikinci Pün Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan L. Ostius oldu (Plutarch, [içinde] *Romulo*, c. 1, s. 57). Cimbric savaşları süresince, P. Malleolus ana katili olarak teslim oldu. Livius, *Epitom.*, 1, LXVIII.

176. Horace, *formidine fustis*'ten söz etmektedir (1, II, epist. II, 154). Ne var ki Cicero

yok etme... Suçlu asılıyor ve tarım tanrıçası Ceres'e, memnun olması için kurban edilmiş sayılıyordu. Orman tarınlarıysa daha az amansızdılar. En değerli ağacın kökünden sökülmesi halinde suçlu olan yirmi beş bakır lirası tutarında para cezası alınıyordu. 9- Latin çobanlarının kanısına göre büyü, düşmanın gücünü yok edebilir, yaşam süresini kısaltabilir ve toprakların üzerindeki en köklü bitkileri bile koparıp sökebilirdi. Bana, On İki Levha'nın ödemede bulunamayan borçlulara karşı takındığı kıyıcı tutumdan söz etmek kalıyor. Zamanımız eleştirmenlerince yapılan yüzeysel yorum yerine eskilerin asıl anlamını bulmaya kalkışacağım.[177] Alacağın mahkemece verilen kararı ya da borçlunun itirafı ele geçince, borçlu hemşerisine teslim ediliyor, o da onu hapsediyor, beslenmesi için günde on iki ons tutarında pirinç veriyor ve on beş libre ağırlığında bir zincire bağlayabiliyordu. Borçlu, dostlarının ve hemşerilerinin acımasını sağlayabilmek için üç kez pazara çıkarılıyordu. Altmış gün geçtiği zaman özgürlüğün ya da yaşamın yitimiyle borç da siliniyordu. Borcunu ödeyemeyen kimse öldürtülüyor ya da Tiber'in öte yanında, köle olarak satılıyordu. Çok sayıdaki alacaklılar dayatırlarsa, yasa onu parçalamalarına ve bu bölüşmeyle hınçlarını gidermelerine izin veriyordu. Bu denli kıyıcı olan bir yasanın savunucuları, işsiz güçsüz ve düzenbaz takımının gözlerini yıldırmak gerektiğini ve ödeyemeyecekleri borçlanmaya girmemelerini sağlamak için bu hükümlerin konulduğunu söylemişlerdir. Ne var ki hiçbir alacaklı kendisine herhangi bir yarar sağlamayan böyle bir girişimde bulunmadığı için deneyim bu esenleyici korkuyu da ortadan kaldırmıştır. Roma töreleri yumuşadıkça, suçlayıcıların, tanıkla-

---

(*de Republica*, 1, IV, apud, Augustin., de Civit. Dei, IX, 6, in Fragment. Philoph., c. III, s. 393, [ed.] Oliver) decemvir'lerin yergicilere karşı koyduklarını ısrarla söylüyor: "cum perpaucas res capite sanxisent - perpaucus!"

177. Bynkershoek (*Observat. Juris Rom.*, 1, I, b. 1; [içinde] *Opp.*, c. 1, s. 9, 10, 11) "alacaklılar, ödemede bulunmayan borçlunun bedenini değil değerini paylaşıyorlardı," diye kanıtlamaya çalışıyor. Ne var ki onun yorumu bir istiareden başka bir şey değildir ve Romalıların kendileriyle birlikte Quintilian'ın, Caeciluis'un, Favonius'un ve Tertullian'ın da bilgilerini yok edemez. Bkz. Aulus Gellius, *Nuct. Attic.*, XXI.

rın ve yargıçların insancıllığı decemvir'lerin kodeksini bir yana bıraktı ve o aşırı sertlik cezasızlığı doğurdu. Porcian ve Valerian yasaları, yargıçların bir vatandaşa ölüm ya da beden cezası vermesini yasakladı. Uygulamadan kalkmış olan bu kan dökücü yasa hükümlerinin patrisiyenlerce değil, ama kralların kıyıcılıklarına özgü olduğu ustalıkla, belki de gerçek olarak savunulmuştur.

CEZA YASALARININ UYGULAMADAN KALDIRILMASI YA DA DÜŞMESİ

Ceza yasaları olmayınca ve hukuki kovuşturmanın yetersizliği durumunda yurttaşların özel yargılaması, kentte bir çeşit barışı ve yetkin olmayan bir adaleti sürdürebiliyordu. Cezaevlerimizi dolduran kötü kişiler toplumun döküntüsüdür ve cezalandırılmalarının nedenleri bilgisizlik, yoksulluk ve birtakım kaba tutkulardır. Bir aşağılık plebeian, işlediği cinayetlerin karşılığında cezadan kurtulmak için cumhuriyetin mensubu olmak gibi kutsal karakteri kötüye kullanabiliyordu. Ne var ki suç kanıtı ya da sanısı üzerine bile, köle ya da yabancı çarmıha geriliyordu; Bu hızlı ve sert adalet, Roma halkının alt katmanını oluşturan en kalabalık kesimi üzerinde uygulanabiliyordu. Her ailenin, kısıtlanmış olmayan bir aile mahkemesi vardı, ailenin dışındaki davranışlar üzerinde de, Praetorian'ınki gibi, yargı yetkisi bulunuyordu. Eğitim disiplini erdem ilkelerini ve alışkanlıklarını aşılıyordu. Bir baba, çocuklarının yaşamına, özgürlüğüne ve kalıtım haklarına kefildi. Sıkışık durumlarda vatandaşın, topluma ya da kendisine yapılmış olan haksızlıklar için öç alma hakkı vardı. Yahudi yasaları, Atina yasaları ve Roma yasaları gece hırsızının öldürülmesine izin veriyorlardı. Ama gündüzleyin, açıkça bir tehlike hali bulunmadığı sırada böyle bir öldürme cezası yasaktı. Bir koca, karısının yatağında onun âşığını yakalarsa öç alma hak-

kını kullanabiliyordu.[178] Yasa, öfkenin aşırı taşkınlığında suçluluk görmüyordu;[179] Augustus döneminde, kocanın, suçluyu, bağlı olduğu toplumsal sınıf bakımından ölçmesi zorunluluğu konuldu, babanın da kızını ayartıcısıyla birlikte kurban etmesi mazur görüldü. Kralların atılmasından sonra, bunların sanını almaya ya da zorbalıklarına öykünmeye kalkışacak tutkulu Romalı cehennem tanrılarına adanarak onlara sunuldu. Roma hemşerilerinin her biri adalet kılıcını kuşanmış bulunuyordu. Brutus'un davranışı, minnet ve dostluğa olduğu denli ussal da değilse de vatanının önceden verdiği hüküm gereğiydi.[180] Barış zamanda ortaklıkta silahlı olarak görünmek gibi barbar geleneği[181] ve onurla ilgili kan dökücülüğü dile getiren özdeyişler Romalıların alışık olduğu davranışlar değildi. Özgürlüğün herkes için eşit olduğu bir dönem olan zamandan Pün Savaşlarının sonuna dek süren iki yüzyıllık erdemli cumhuriyet süresince ayaklanma, kentin erincini bozamadı, yırtıcı suçlar da pek seyrek olarak görüldü. İçeride oluşan fesat hareketleri ve devletin uyuşukluğu tüm kötülüklerin körüklenmesine neden oldular, böylece ceza yasalarının uygulamadan kalkmış olmasının kötü sonuçları daha çok duyulmaya başlandı. Cicero zamanında her yurttaş anarşi ayrıcalığından yararlanıyordu. Cumhuriyet magistara'larından her birinin görüşleri kralların iktidarına dek yükselebiliyordu.

---

178. Lysias'ın ilk söylevi (Reiske, *Orator. Graec.*, c. V, s. 2-48) eşiyle zina edeni öldürmüş olan bir kocanın savunmasıdır. Dr. Taylor (*Lectiones Lysiacae*, b. 11, in Reiske, c. VI, 30-308) Roma'da ve Atina'da kocaların ve babaların hakları üzerinde bilgiyle tartışıyor.

179. Bkz. Casaubon (*ad Athenolum*, 1, I, b. 5, s. 19). "Percurrent raphanique mugilesque." (Catulle, s. 41, 42, [ed.] Vossius). "Hunc mugilis intrat" (Juvenal, *Satir.*, X, 317). "Hunc perminxere calones," (Horat., 1, I, Satir., II, 44) "Familiae stuprandum dedit.. fraudi non fuit," (Val. Maxim., 1, VI, b. 1, No. 13).

180. Livius (II, 8) ve Plutarch ([içinde] *Publicola*, c. 1, s. 187) bu yasa üzerinde duruyorlar: Bu yasa, Caesar'ın ölümü üzerinde genel kanıyı tamamıyla onamaktadır. Bu konuyu Suetonius, imparatorlar zamanında yayımlamaktan çekinmedi. "Jure caesus existimatur," diyor ([içinde] *Julio*, b. 76). Bkz. ayrıca, Mars ide'lerinden az önce Cicero'nun ve Mattius'un yazdıkları mektuplar (ad Fam., XI, 27, 28).

181. Thucydides, 1, I, b. 6. Bu hal ve koşuldan uygarlık üzerine hüküm vermek aracı çıkaran tarihçi bir Avrupa sarayının barbarlığından tiksinecekti.

Bu denli övgüye değer olan erdemlerinin yalnızca doğaya ve felsefeye dayalı olduğunu kabul etmek gerekir. Sicilya tiranı Verres, üç yıl süren yağma, zulüm ve hovardalık batağından sonra adalete teslim edildi; ondan ancak üç yüz bin sterlini geri vermesinden başka bir şey istenemedi. İşte yasaların, yargıçların ve belki de suçlayıcıların bile ılımlılığı bu niteliğe bürünmüştü[182] ve yağmasının on üçüncü bölümüyle Verres, tatlı ve keyifli bir sürgünde yaşama özgürlüğünü satın aldı.[183]

YENİDEN ÖLÜM CEZALARI KONUYOR

Diktatör Sylla kanlı başarıları arasında, Romalıların özgürlüğünü baskı altına almaktan çok kuralsızlık kargaşasını önlemek istiyordu. Buna ilk kez, yetkin biçimde olmadan suçları ve cezaları yeniden koymayı denedi. Dört bin yedi yüz yurttaşı -keyfî olarak- sürgüne göndermiş olmakla övünüyordu.[184] Ancak yasa koyucu niteliğiyle zamanın birtakım inançlarına karşı da saygı gösterdi. Bir hırsızı ya da katili, ordusunu teslim eden komutanı, ya da bir eyaleti yakıp yıkan magistrayı ölüm cezasına çarptırmak yerine, para cezalarıyla birlikte sürgün cezasıyla ya da anayasa diliyle söylenirse, ateşle suyun yasaklanmasıyla yetindi. Cornelian ve daha sonra Pompey ve Julian yasaları yeni bir ceza hukuku sistemi kurdular.[185]Augustus'tan Justinian'a dek impara-

182. Cicero önce Sicilya'daki zararları "millies" (sekiz yüz bin sterlin, Divinatio in Caecilium, b. 5) olarak değerlendirdi. Daha sonra bunu "quadragenties"e (üç yüz yirmi bin sterlin; ilk nutuk, in Verrem, b. 18) indirdi. En sonunda da "triciesle (yirmi dört bin sterlin) yetindi. Plutarch ([içinde] *Cicero*.), söylenenleri gizleme yoluna gitmedi.

183. Verres, Corinth'in güzel sofrasına düşkün olan Marcus Antonius'un ince beğenisiyle sürülmüş olduğu ikinci triumvira'ya dek yaklaşık otuz yılını sürgünde geçirdi. Plinius, *Hist. Nat.*, XXXIV, 3.

184. Valerius Maximus'un gösterdiği sayı budur (1, IX. b. 1, No. 1). Florus (IV, 21) iki bin senatör ve şövalyenin Sylla tarafından sürüldüğünü söylemektedir. Appian (*de Bell. Civil.*, 1, I, b. 95, c. II, s. 133, [ed.] Schweighaeuser) daha doğru bir hesapla senatör sınıfından kırk ve şövalyelerden de bin altı yüz kişi olduğunu bildiriyor.

185. Bkz. ceza yasaları, yani Cornelia, Pompeia, Julia, Sylla, Pompey ve Caesar'ların yasaları ve Paulus'un Sententia'ları (1, IV, baş. 18-30, s. 497-528, [ed] Schulting); Codex

torlar, bu yasaları ilk yapanların adı altında, yeniden koydukları sert cezaları örtmek istediler. Olağanüstü cezaların ortaya çıkması ve uygulamalarının artması, zorba yönetimi yayma ve de gizleme isteğinden doğuyordu. Ünlü Romalıları mahkûm etmek söz konusu olunca, efendinin istençlerine köle olan senato, yargı gücüyle yasama gücünü birbirine karıştırmaya her zaman hazır duruma düştü. Yöneticiler, görevli oldukları eyaletlerin dinginliğini diledikleri biçimde ve sert adalet kurallarına göre sağlamak zorundaydılar. İmparatorluğun genişliği, başkentin yönetimdeki tekelini kaldırdı; kötü bir İspanyol, Romalı ayrıcalığını ileri sürdüğünden Galba, onu yüksek bir çarmıha gererek astırdı.[186] Zaman zaman, saraydan verilen -yanıt biçimindeki- buyruklar bir prokonsülün gücünün ve sağduyusunun üzerine çıkıyordu. Ancak saygın bir katmandan olan kimseler sürgüne gönderilebiliyor ve başları kesilerek ölüm cezasına çarptırılıyorlardı. Öbür katmanlardan ağır suçlular asılıyor, yakılıyor, patlayan lağımlara konuyor, ya da amfiteatr'da yabanıl hayvanların önüne bırakılıyordu. Silahlı hırsızlar toplum düşmanı sayılarak kavuşturuluyor ve yok ediliyorlardı: At ya da çift hayvanlarını çalmak ölüm cezasına çarptırılan bir suçtu.[187] Basit hırsızlık ise bir medeni suç (delietum civilis) olarak görüldüğünden bu bireysel haksızlık sayılıyordu. Elinde yetki ve otorite bulunan kimselerin keyfî davranışlarına göre haksız eylemin derecesi ve cezanın biçimi belirlendiriliyor, insanların ne gibi eylem ve davranışlarının suç sayılarak cezalandırılacaklarına ilişkin bilgileri ve tahminleri söz konusu olamıyordu.

Gregorian (Fragment., 1, XIX, s. 705, 706, [ed.] Schulting); *Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum* (c. 1-15); *Codex Theodosius* (1, IX); *Codex Justinian* (1, IX), Pandects'ler (XLVIII), Institutes'ler (1, IV, baş. 18) ve Theophilus'un Yunanca çevirisi (s. 917-926).

186. Bu, vesayeti altındaki küçüğü zehirleyen bir vasiydi. Bununla birlikte Suetonius (b. 9) bu cezayı Galba'nın kendini gösterdiği "acer, vehemens" ve "delictis coercendis imnodicus" davranışları arasına koyuyor.

187. Bir at, iki kısrak ya da öküz, beş domuz ya da keçi çalmak ölüm cezasını gerektiriyordu (Paul, *Sentent. Recept.*, 1, IV, baş. XVIII, s. 497, 498). Hadrian (*ad Concil. Baeticae*) çok suç nedeniyle çok sert davranıyor. "ad gladium, ludi damnationem," suçlularını cezalandırıyordu. Ulpian, *de Officia Proconculis*, 1, VIII, (içinde) *Collatione Legum Mosaic. et Rom.*, baş. II, s. 235.

SUÇLARIN ÖLÇÜSÜ

Günahlar, kusur ve suçlar (cinayetler vb.) sırasıyla dinbilimin, ahlakın ve de hukukun yargı alanına girerler. Bu üç grubun da üzerinde birleşmeleri halinde biri öbürünü destekler. Aralarında ayrılık olursa yasa koyucu suçu nitelendirir ve toplum için doğuracağı sonuca göre cezayı belirler. Bu ilke üzerinedir ki, bir yurttaşın canı ve malına karşı işlenen en aşırılıktaki suç, cumhuriyetin yüce varlığına karşı yapılan bir hıyanete veya ayaklanmaya oranla daha ehven kalır. Hukukçuların kölece tutumlarına göre cumhuriyet bütün varlığıyla şefinin kişiliğinde yer almıştı ve imparatorların sürekli ilgi ve özenleriyle Julia yasasının ağırlığı daha da artmıştı. Bir doğal gereksinme olduğu için iki cinsin (kadın-erkek) yakın ilişkilerine hoşgörüyle bakılabilir, ya da, karışıklıklara ve bozulmalara neden olması halinde bu ilişkiler yasaklanabilir. Ne var ki bir kadının sadakatsizliği kocanın ününe, malına ve ailesine zarar verir. Akıllı Augustus, öç alma özgürlüğünü kaldırıktan sonra bu öc alma konusu yasalara aktardı. Bu tür suçluların mallarını zoralıma uğrattı, onları çok büyük para cezalarına çarptırdı, uzun süreler için ya da yaşam boyu, uzak adalara sürgün cezasıyla yolladı.[188] Din de kocanın sadakatsizliğini suç sayar, sivil hukuk hükümlerine uyumlu düşmese de, kişisel olarak uğradığı hakaretler için kadına öç alma hakkı tanımaz.[189] Codex ve Pandects'lerin hükümleri, kilise yasasında çok söz konusu olan ve çok önemli yer tutan yalın ve ikili zina diye iki türlü suç tanımıyordu.

---

188. Schulting'in Julius Paulus'u yayımlanıncaya değin (1, II, baş. XXVI, s. 317-323), Julian yasalarının zina eden eşe ölüm cezasını içerdiği sanılıyordu. Bu görüş, Tribonian'ın bir yanıltmasından ya da yanılgısından ileri geliyordu. Bununla birlikte, Lipsius, Tacitus'un anlattığına bakarak gerçeği anlayabiliyordu (*Annal.*, II, 50; III, 24; IV, 42) ve hatta kadınların ve (ailesindeki kadınların) zayıf yanlarını ve bunun imparatora karşı işlenen suçlara sürüklediğinin farkında olan Augustus'un tutumunu da anlıyordu.

189. Zina hallerinde, Severus kocaya bir kamu davası açma hakkı tanıdı (*Codex Justinian,* 1, IX, baş. 9, yasa 1). Kocaya tanınan bu hak belki haksız değildi çünkü kadınların sadakatsizliği dertli sonuçlar doğurabilmektedir.

DOĞAYA KARŞI SUÇ

Utanma ve edep duygusunun reddettiği ve doğanın tiksinç kıldığı bir kusur en iğrenç aykırılıklardan biridir. İstemediğim halde bundan söz edeceğim. Etrüsklerin[190] ve Yunanların[191] ortaya koydukları örnek ilk Romalıların ahlakını bozmuştu. Gönencin ve güçlülüğün verdiği sarhoşluk içerisinde her küçük keyif ve beğeni onlara yalın ve can sıkıcı görünüyordu. Ancak kuvvet yoluyla sökülüp atılan Scatinian yasası zamanla ve suçluların çoğalmasıyla yürürlükten kalkabildi. Bu yasa özgür katmandan bir genç erkeği kaçırmayı ve belki de ona cinsel tecavüzde bulunmayı kişisel bir saldırı olarak görüyor, bunu ancak on bin sesters (seksen iki sterlin) tutarında pek önemsiz bir para ile cezalandırıyordu. Karşı koyan ve öç almak üzere saldırganı öldürenin davranışını suç saymıyordu. Roma'da da Atina'da olduğu gibi, isteyerek kadınsı ilişkilere kendini bırakanın yurttaşlık onur ve haklarını yitirdiğine inanmak isterdim.[192] Ne var ki bu suç, genel kanının sertliği karşısında ortadan kalkmış olmadı. Bu kötülüğün lekesi daha az ciddi olan zina ve karı-koca aldatmaları gibi yanlış eylemlerle karıştırılıyordu. Catullus'tan Juvenal'e dek[193] ozanlar, kendi zamanlarındaki ahlak bozukluklarını ayıplarlar ve anarlar: Hukukçuların aklı ve bilgisi, kimi gelenekler üzerinde reform yapmak için girişimlerde bulunmaktan ileri gitmedi.

---

190. Timon. (1, I) ve Theopompus (1, XLIII, ap. Athenaeum, 1, XII, s. 517) Etrüsklerin şatafatlı ve savurgan yaşamlarını betimliyorlar. Aynı döneme doğru (A.U.C. 445) genç Romalılar Etrüsk okullarına gidiyorlardı (Livius, IX, 36).

191. Persler de aynı okullarda bozulmuşlardı (Herodot, 1, I, b. 135). Homeros zamanından sonra doğaya aykırı kusurun girişi üzerine, Asya ve Avrupa Greklerindeki ilerlemeleri üzerine, tutkularının şiddeti üzerine ve Atinalı filozofları eğlendiren erdem ve dostluğun zayıf aracılığı üzerine bir dilimsel araştırma yapılacaktır. "Scelera ostendi oportet dum puniuntur, abscondi flagitia."

192. Bkz. Timarchus'un catamite'ine karşı Aeschines'in söylevi ([içinde] Reiske, *Orat. Graec.*, 1, III, s. 21-184).

193. Utanç verici bölümler eski yazarları bilen okuyucunun ruhuna bütün ağırlığıyla çökmektedir; burada Ovidius'un dingin düşüncesini belirtmekle yetineceğim:
"Odi concubitus qui non utrumque resolvant.
Hoc est quod puerum tangar amore minus."

Sonunda, Caesar'ların en erdemlisi doğaya karşı işlenen suçu, topluma karşı işlenmiş sayarak yasakladı.[194]

HRİSTİYAN İMPARATORLARIN SERTLİĞİ

Yanılgılarına karşın yine de saygın kalan yeni bir yasama ruhu Constantine'in diniyle ortaya çıktı.[195] Musa'nın yasalarına adaletin tanrısal örneği olarak bakıldı ve bunların bildirdiği cezalar, bozukluğun çeşitli derecelerine uyguladıkları cezalarda Hristiyan hükümdarlarının kuralı oldular. Her şeyden önce zinanın ağır bir suç olduğu bildirildi: iki cinsin zayıflıkları zehirleme, adam öldürme, büyücülük ya da ana baba katilliğiyle bir tutuldu. Oğlancılıkta etken ya da edilgen durumdakiler de aynı cezalara uğratıldı. Özgür ya da köle koşulundaki tüm suçlular boğuldu, başları kesildi ya da canlı canlı intikam alevleri içine atıldı. Bu konudaki, hemen hemen genel acıma, zina suçlularını bu dehşetli cezalandırmadan korudu. Ne var ki halkın dinsel nefreti bunları kendi cinslerindekilerle sevişmeye yöneltmiş oldu. Yunanların temiz olmayan gelenekleri Asya kentlerinde sürüyordu, keşişlerle papazların bekârlığı ayrıca kışkırtıcı rol oynuyordu. Justinian, kadınların sadakatsizlik cezasını azalttı. Suçlu kadın eş, yalnızlığa ve günah çıkarmaya mahkûm ediliyordu; kocası onu iki yıl sonra yeniden çağırmakta serbestti. Ne var ki bu imparator, doğaya karşı işlenen suçun amansız düşmanı olduğunu duyurdu ve güdülerinin temizliği, çektiği acılarının kıyıcılığını pek az bağışlatıcı nitelikteydi.[196] Tüm adalet ilkesi-

194. Aelius Lampridius ([içinde] *Vit. Heliogabal.*, [içinde] *Hist. August.*, s. 112). Aurelius Victor ([içinde] Phillipp. *Cod. Theod.*, 1, IX, baş. VII, yasa 7, Godefroy'un bilimsel eleştirisiyle (c. III, s. 63). Theodosius, Roma'da yer altı yuvalarında iki cinsin ceza görmeden fuhuş yaptıkları kötü yerleri kaldırdı.

195. Zinaya ve oğlancılığa karşı Constantine'in ve ardıllarının yasaları için bkz. *Codex Teodosius* (1, IX, baş. VII, yasa 7; 1, XI, c. 36, yasa 1, 4) ve *Codex Justinian* (1, IX, baş. IX, yasa 30, 31). Bu hükümdarlar adaletten söz ederken tutkudan da bahsediyorlar ve kendi sertliklerini ilk Caesar'lara yüklemekle kötü niyet gösteriyorlar.

196. Justinian, *Novel.*, 77, 134, 141; Procopius, [içinde] *Anecdot.*, b. 11-16,

ne aykırı olarak, buyruklarına geriye işleyebilirlik tanıdı. Ancak, kısa bir süre içerisinde suçunu itiraf edip bağışlanmasını dileyenler için bu geriye yürüyenliğin uygulanmayacağını kabul etti. Suçlular, suça araç olan yerleri kesilerek acılara uğratılıyor ya da tüp biçimindeki ve edilgenin gerisindeki en hassas organ ve yerlere sivri şişler sokularak cezalandırılıyorlardı. Justinian, kutsal şeylere saldırıları meydana çıkmış olsaydı elleri kesilerek cezalandırılmış olacaklardı, diye bu zulmü savunuyordu. Bu çirkin ve korkunç utanç ve acı içerisinde Rodoslu Isaiah ile Diospolis'li iki piskopos, Constantinople sokaklarında sürüklenirlerken bir çığırtkan din adamlarına seslenerek bu korkunç görüntüden ders almalarını ve kiliselerinin kutsallığını kirletmemelerini haykırarak bildiriyordu. Bu kilise babaları belki de günahsızdılar. Bunlar, tek bir tanığın, kimi zaman bir çocuğun ya da bir kölenin ifadesiyle ölüme ya da alçaklığa ilişkin cezalara çarptırılıyorlardı. Yargıçlar, Yeşiller'den olanları, zenginleri ve Theodora'nın düşmanlarını suçlu buluyorlar, bunlara, yükletilecek başka bir suç bulamadıkları zaman oğlancılıkla suçluyorlardı. Bir Fransız filozofu[197] gizli olan her şeyde gerçeksizlik de olabileceğini ve kıyıcılığın korkuyu olduğu denli suçu da kötüye kullanıp esinleyeceğini ileri sürmek cesaretini göstermiştir. Şunu da ekliyor ki, insanların beğenisine ve usuna güvenilmelidir, çünkü doğa kendi haklarını savunmasını bilecek ya da onları geri alacaktır. Ne yazık ki filozofun savı, eski zamanlara ilişkin bilgilerle ve bu kötülüğün yaygınlığıyla karşıtlık içerisindedir.[198]

Alemannus'un notlarıyla; Theophanes, s. 151; Cedrenus, 368; Zonaras, 1, XIV, s. 64.

197. Montesquieu, *Esprit des Loix*, 1, XII, b. 6. Dehası nedeniyle bunca salık verilen bu filozof, hiçbir zaman karşıt olmamaları gereken özgürlük ile doğa haklarını bağdaştırıyor.

198. Hristiyan tarihinden iki bin yıl önce Filistin'deki ahlak bozukluğu tarihi için bkz. Musa yasaları. Diodorus Siculus (c. 1, IV, s. 356) eski Galyalılarda bu suçu ayıplıyor: Müslüman ve Hristiyan gezginler bunu Çin'e de yüklüyorlar (*Ancient Relations of India and China*, s. 34, çevirmen Renaudot ile onun sert eleştirmeni Premare'in, aydınlatıcı mektupları, c. XIX, s. 435). İspanyol tarihçiler Amerikalı yerlileri bununla suçluyorlar (*Garcilasso de la Vega*, 1, III, b. 13) ve Bayle, *Dictionnaire*, c. III, s. 88). Umarım ve sanırım ki bu salgın, siyah Afrikalılar arasında yayılmamış olsun.

HALKIN SAĞDUYUSU

Roma ve Atina vatandaşları, ceza gerektirici konularda ancak halk tarafından yargılanmak gibi değeri ölçülemeyecek denli büyük haktan yararlanıyorlardı.[199] 1- Adalet işlerinin yönetimi hükümdara bırakılan işlevlerin en eskisi olmuştur. Roma kralları bu işlevleri yapmışlardı ve Tarquin bunu kötüye kullanmıştı. Yasaya dayanmadan, danışmaya gerek duymadan, kendi keyfî yargılarına göre hüküm veriyordu. İlk konsüller de krallara özgü bu ayrıcalığa sahip olmuşlardı. Ne var ki kısa zamanda magistra'ların yargılaması kaldırıldı ve yüksek halk mahkemesi tüm halk davalarında karar verme yetkisini kazandı. Bununla birlikte, demokrasinin başıbozukluğu kendisini biçimselliğin üzerinde görmeye başlayınca çoğu zaman adaletin dokunulmaz ilkeleri de kötü gösterilir hale düşer. Zorbalığın kendini beğenmişliği de plebeiyenlerin kıskançlık duygularını büsbütün körükledi. Atina'nın kahramanları kimi zaman Perslerin mutluluğunu övebildiler. Oysa orada genel alınyazısı tek bir zorba kralın keyfine bağlıydı. Roma halkı, kendine yardımcı ağırbaşlılığı ve ılımlılığının kanıtı olan birtakım esenlikle engellemelerle tutkularını baskı altına almasını bildi. Suçlama hakkı magistra'lara bırakıldı. Otuz beş ailenin hazırladığı kararname bir para cezası verebilirdi. Ne var ki bir temel yasa, ağır suçlar hakkında saygınlığın ve zenginliğin ağır bastığı yüz kişilik meclisin bilgisine sunulmuş olmalıydı. Söylentilerin ve hınçların yatışması için araya başka şeyler sokuldu ve ertelemeler yapıldı. Yapılan bir kehanet ya da bir tribunus'un karşı çıkması tüm hukuk yöntemini geçersiz kılıyordu ve halkın önündeki bu öğretimler suçlular için elverişli olmasına karşı suçsuzlar için daha az korkunç oluyordu. Yargı-

199. Charles Sigonius (1, III, de Judiciis, [içinde] *Opp.*, c. III. 679-864) büyük bir bilginlikle ve klasik üslupla, Roma'da halk soruşturması ve yargılamalarının önemi üzerine açıklamalarda bulunuyor. Beaufort (*Republique Romaine*, c. II, 1, V, s. 1121) buna açıklık getiriyor. Daha çok ayrıntı için bkz. Noodt (*de Jurisdictione et Imperio Libri duo*, c. 1, s. 93-134), Heineccius (*ad Pandect*, 1, I ve II; ad Instututes, 1, IV, baş. XVII; *Element ad Antiquit.*) ve Gravina (*Opp.*, 230-251).

lama gücüyle yasama gücünün birleşmesinde sanığın aklanmış mı yoksa bağışlanmış mı olduğu kuşkulu kalıyor, ünlü bir müvekkilin çıkarına Romalı ya da Atinalı sözenlerin ileri sürdüğü kanıtlar siyasaya ve iyiliğe olduğu denli hükümdarın adaletine de yöneltilmiş oluyorlardı. 2- Yurttaşların ve suçluların sayısı durmadan arttığından, her suçlamada vatandaşları toplamak güç olmaya başladı; umar olarak yargılama işinin yürütülmesi magistra'lara ya da *inquisitor*'lara verildi. İlk zamanlarda bu yargılamalar pek seyrek oluyordu. Roma'nın yedinci yüzyılında sürekli bir mahkeme kurulması gerekli oldu. Dört Praetorian, ağır hıyanet, zorbalık, devlet parasını çalma (ihtilas) ve ahlak bozukluğu suçlarına bakmak üzere, bir yıl için görevlendirildiler. Sylla, yeniden Praetorian'ları devreye soktu ve yargı görevlerini bireylerin güvenliğine doğrudan yapılan saldırı suçlarını da yargılamaya dek genişletti. Engizitörler sorguyu hazırlıyor ve yürütüyorlar, yargıçların çoğunlukla verdikleri kararı bildiriyorlardı. Sanki bu durumda, İngiltere'deki jüri üyeleri bunlara benzetilmiş gibi görünmektedir.[200]

SEÇİLMİŞ YARGIÇLAR

Bu önemli ve güç işleri yerine getirmek için praetorian, her yıl, eski ailelerden gelen ve yaşam biçimleriyle saygınlık uyandıran yurttaşların bir listesini yapıyordu. Devletin çeşitli güçleri arasında uçun çekişmeden sonra senatodan, şövalye ve halk katmanlarından eşit sayıda bu adlar saptanıyordu. Her tür grup için dörtyüz elli kişi belirlendi, değişik roller ya da yargıçlar *decurie*'sı, devletin yargılama gücünü temsil eden birkaç bin Romalının adım kapsamalıydı. Her özel davada, oy sandığından yeterli sayıda ad çekiliyordu. Adları çıkanlar doğru kalacaklarına

200. İngiltere jüri üyeleri gibi Roma yargıçlarının da işlevleri geçici bir görev olarak düşünülebilirdi ve meslek halinde görülen bir yargıçlık değildi. Ne var ki İngiltere yasalarına özgü olan oybirliği kuralı, ağır suçluları aklandırma kararı veren jüri üyelerini bir çeşit işkence cezasına çarptırıyor gibidir.

ant içiyorlardı. Katılma biçimleri onların bağımsızlığını güven altına alıyordu. Sanığa ya da suçlayıcı ya tanınan reddetme hakkı yontuculuk kuşkusunu ortadan kaldırıyordu. Milo davasında her iki yandan on beş yargıcın reddedilmesi, oyların sayısını elli bire indirgedi, bunların da bir bölümü sanığın aklanmasını, bir bölümü mahkûm edilmesini istiyor, üçüncü bölümü ise suçsuzluğuna[201] inanıyordu. 3- Roma Praetorian'ı hukuk yargılaması yapıyordu. Bu niteliğiyle gerçek bir yargıç ve de yasa koyucu durumundaydı. Ne var ki davanın özünü belirledikten sonra karar verecek duruma geliyordu. Hukuk davalarının sayısı arttı, yüz üyeden oluşan mahkeme de saygınlık kazandı ve ünlendi. İster tek başına isterse danışmanlarının düşüncelerine dayanmış olsun, bir yargıcı saltık yetkilerle donatmanın neden olacağı tehlike, halkın her yıl seçtiği yargıca göre az olacaktı. Özgürlükle kurulmuş kurallar ve önlemler kimi ayrıntıları da gerektirmiştir: zorba yönetim sistemi yalın ve cansızdır.

YARGIÇ VE SAVCI YARDIMCILARI

Justinian ve belki de Diocletian yüzyılından önce Roma yargıç decurie'leri gereksiz bir addan başka bir anlam taşımıyorlardı. Yardımcıların gösterişsiz düşünceleri alınabilir ya da küçük görülebilirdi. İmparatorun keyfine göre yükselen ya da kovulan bir yargıç her mahkemede hukuk ve ceza davalarını görüyordu.

GÖNÜLLÜ OLARAK ÖLÜM VE SÜRGÜN

Ölüm cezasını gerektiren bir suçtan sanık olan kimse, kendiliğinden sürgüne gitmek ya da kendini öldürmekle tutuklanmasını önleyebilirdi. Sanık, suçsuz görülüyordu ve suçluluğu yasal

201. Bu ilginç olayı, Tiberius zamanında yaşamış olan Asconius Pedianus'a borçluyuz. Cicero'nun söylevleri üzerine bilimsel eleştirilerinin yok olması bizi çok değerli tarihsel bilgiler ya da yasalar hakkında bir kaynaktan yoksun bırakmıştır.

olarak tanıtlanıncaya dek serbest kalıyordu. Son *century*'nin oyu belirlenmeden İtalya'nın, Yunanistan'ın ve Asya'nın kentlerinden birine sessizce çekilebiliyordu.[202] Bu tür ölüm, hiç değilse çocuklarının onurunu ve mal varlığını korumuş oluyor, ruhun ya da duygunun beğenileri ona, Roma kentinin gürültülü ve tutkulu yaşamı dışında, örneğin Rodos'ta ya da Atina'da tekdüze ve sessizlik içinde günlerini geçirmesini sağlıyordu. Caesar'ların kıyıcılığından sıyrılıp kurtulmak büyük gözüpeklik isterdi. Stoacıların kuralları, Romalılar arasındaki yiğitçe örnekleri ve intihar konusunda yasanın verdiği özendirme bu gözüpekliği sağlıyordu. Yargıçlarca mahkûm edilen suçlular idam edildikten sonra aşağılatıcı biçimde sergileniyorlardı. Bundan da acı yanı, malları zoralıma uğratıyor, çocukları da yoksulluğun içerisine atılıyorlardı. Tiberius'un ve Nero'nun kurbanları hükümdarın ya da senatonun kararnamesini daha önce öğrenip harekete geçince halk onların gözü pekliğini ve çabuk davranışım övgüyle karşılıyor, gömülme töreni yapıyor ve vasiyetleri geçerli oluyordu.[203] Anlaşıldığına göre, Domitian'ın cimriliği ve özenerek yaptığı kıyıcılığı yüzünden bu mahkûmlar son savunmalarından da yoksun kalmışlardır ve Antoninus'ların bağışlaması bile onlara yasaklanmıştır. Bir öldürme olayında suçlamayla karar arasında meydana gelen kendi isteğiyle yaşamına son verme, bir cinayet ikrarı olarak görüldü ve devlet hazinesi bu ölünün bırakıtlarına el koydu.[204] Bununla birlikte, hukukçular, doğanın bir vatandaşa verdiği yaşamını istediği gibi kullanma hakkına her zaman saygı göstermişlerdir. Uyruklarının umutsuzluğa düşmelerini önle-

202. Polybius, 1, VI, s. 643. Roma kentinde kapalı yerler ve imparatorluğun genişliği, sürgünü daha uzak bir yalnızlığı aramaya zorluyordu.

203. "Qui de se statuebant, humabanta corpora, manebant testamenta; pretium festinandi." Tacitus, *Annal.*, VI, 25, Lipsius'un notlarıyla.

204. Julius Paulus (*Sentent. Recept.*, 1, V, başlık 12, s. 476), *Pandects* (1, XL,VIII, baş. XXI), *Codex* (1, IX, başlık 50), Bynkershoek (baş. I, s. 59, *Observat. J.C.R.*, IV, 4) ve Montesquieu (*Esprit des Loix*, 1, 29, b. 9) özgürlüğün hukuksal kısıtlamalarını ve intiharların ayrıcalıklarını gösteriyorlar. Onlara verilen cezalar sonraki ve daha az aydınlık bir zamanda ortaya çıkarılmış oldu.

mek amacıyla Tarquin tarafından tasarlanan[205] ağır ceza, kendisinden sonra zorba hükümdarlarca yeniden yasallaştırılmadığı gibi buna öykünülmedi de. Bu dünyanın tüm otoriteleri, kendini öldürmek isteyene karşı bir şey yapamamaktadırlar; onun kolunu durduracak tek şey, gelecek yaşam korkusudur. Vergilius, canlarına kıyanları, katiller değil, mutsuzlar arasında saymaktadır;[206] ozanların cehennemi insanların inancı ya da davranışları üzerinde pek etkili olamamaktadır. İncil'in ve Kilise'nin dinsel buyrukları Hristiyanların ruhunu din kölesi yaparak onları, hastalığın son çizgisine ve celladın son öldürücü vuruşuna dek beklemeye mahkûm etmiştir.

MEDENİ HUKUKUN KÖTÜYE KULLANILMASI

Codex ve Pandects'in altmış üç kitabında ceza yasaları az yer tutar. Mahkemeler de, bir sözleşmeye ya da bir kalıtım olayına ilişkin günlük sorunların üzerinde bildirimde bulunmayan az özenli ve önelli olarak vatandaşın yaşamı ve ölümüyle ilgili kararlar verirler. Bu acayip ayrımın toplum dinginliğini hızla sağlama zorunluluğu olarak ileri sürebilmesinden başka, bu ayrım, ceza hukukuyla medeni hukukun yapısındaki farklılıkta da bulunmaktadır. Devlete karşı görevlerimiz yalın ve tek biçimdedir. Bir yurttaşın mahkûm edildiği yasa hükmü yalnızca bir mermer ya da tunç üzerine değil, suçlunun kalbine de kazılarak yazılmıştır ve tek bir olayın gerçekleşmesi onun suçunu tanıtlar. Ne var ki karşılıklı görevlerimiz çok değişik ve de sonsuzdur: Hakaretler, iyilikler ve söz vermeler yükümlülüklerimizi doğurur, ortadan kaldırır ya da değişikliğe uğratır. Sözleşmelerin ya da vasiyetlerin

205. Plinius, *Hist. Nat.*, XXXVI, 24. Tarquin, Capitolium'u yaptırırken uyruklarını yorunca, birçok işçi kendini öldürdü. O da onların cesetlerini çarmıha gerdirdi.

206. Şiddetli bir ölümle erken normal bir ölüm arasında bulunan ilişkiler, Vergilius'un (*Aeneid.*, VI, 434-439), aşktan ölen intiharlarla çocukları ve haksız yere mahkûm edilmiş insanları birbirine karıştırmasına neden olmuştur. Onun yapıtlarını yayımlayanların en yetkini olan Heyne, Romalı ozanın bu konudaki düşüncelerinin ya da hukuk sisteminin nasıl açıklanacağını bilmemektedir.

yorumu -ki, çoğunlukla hileli ya da bilgisizce yapılır- yargıcın ussallığı için uzun ve yorucu bir inceleme ve araştırma gerektirir. Ticaretin ve devlet işlerinin genişlemesi yaşam çabalarını artırır ve uzak eyaletlerde oturan davacıların durumu, zorunlu süreler, çağrılar ve yüksek dereceli mahkemeyle alt dereceliler arasındaki gidiş gelişlerde belirsizliklere neden olur. Constantinople ve Doğu İmparatoru olan Justinian, yasaya göre, Tiber kıyılarında bir koloni kurmuş olan Latian'lı çobanın halefi sayılıyordu. On üç yüzyıllık bir sürede, devletin anayasal sisteminde ve törelerde meydana gelen değişmeleri yasalar da ister istemez izledi. Aslında övgüye değer olan, eski adlarla yeni kurumları. bağdaştırma isteği uyumu bozdu, karanlık ve düzensiz sistemin getirdiği sonuçları yaygınlaştırdı. Her durumda uyrukların bilgisizliğini hoşgörüyle karşılayan yasalar bile kendi yetkinsizliklerini dile getirmiş oluyorlardı. Justinian tarafından kısaltılmış olan medeni hukuk, gizemli bir bilgi ve yararlı bir ilişki konusu olarak kaldı, uygulayıcıların gizli ustalığı, zaten buğulu olan bu etüdün sisini daha koyulaştırdı. Yargılama giderleri kimi zaman mahkemelerde açılmış dava konusunun değerini aşıyor, davacı ve davalıların yoksulluğu ya da ussallığı onları, çok açık olan haklarından vazgeçmeye zorluyordu. Çok pahalıya mal olan bir adalet hileli dava girişimlerini de azaltabilir. Ne var ki bu çıkar eşitsizliği, zenginlerin etkinliğini artırmaktan, yoksulların zavallılığını daha da derinleştirmekten başka şeye yaramaz. Davayı uzatıcı ve pahalıya mal olan yargılama yöntemleri zengin davacıya, yargıcın ahlak bozukluğundan umutlanabilen davacıdan daha güvenli bir elverişlilik sağlar. Zamanımızın ve İngiltere'nin de ayrı tutulamayacağı bir -görevi kötüye kullanma- deneyimi yüce gönüllü ruhları isyan ettirir; kimi zaman, nefret duyulduğu bir sırada, pek de fazla düşünülmeden, bizim çok emek isteyen hukukumuzun yerine bir Türk kadısının kısa kararlarının konulması özlenir. Sonra da düşünülerek bu biçimlerin ve önellerin yurttaşları ve mal varlıklarını korumada gerekli olduğuna karar verilir. Yargıçların keyfî otoriteleri, zulüm yönetiminin birinci aracıdır ve özgür bir

halkın yasaları, gücün ve işlemlerin uygulanmasında meydana çıkabilecek tüm sorunları önceden kestirmek ve bunlar üzerinde çözümler bulmak zorundadır. Justinian'ın yönetimi özgürlükle köleliğin kötülüklerini birleştiriyordu ve Romalılar, bir yandan yasaların, öbür yandan efendilerinin zorba istenci altında bunalmışlardı.

Dördüncü Cildin Sonu

İki yüzyıl sonra neden Gibbon okuyoruz? Nükteler ve yüksek ahlaki amacın birleşimi cevabın bir parçasıdır, ancak çok az tarihçi entelektüel paradigma değişimlerinden kurtulur. **Gerileyiş ve Çöküş**, İngilizcedeki en büyük anlatılardan birisidir, çünkü tarihe dair pek çok şeyi tek bir devasa hikâye ve engin bir kadroda birleştirmeyi başarmıştır.

Yetkinliği büyük ölçüde tarihten ders çıkarma arzusundan gelir, o özgür bir bireydir ve bu anlamda güvendedir, başkalarının özgürlüklerini ve vatandaşların görevlerini üstlenmelerini sağlamak ister. Öğrettiği tarih her şeyden önce sivil sorumlulukla ilgilidir.

"Hristiyanlar ve barbarlar imparatorluğu yıktı, çünkü iyi vatandaşlar olmadılar, ruhlarını ya da hırslarını halkın kaygılarının önüne çıkardılar."

Tertullian'dan Elagabalus'a kadar bir dizi tarihsel kişiliğe karşı sabırsızlığı, tarihsel rollerini ciddiyet ile yerine getiremedikleri içindir.

indie
tarih
indie.com.tr
ISBN: 978-605-69688-2-2